

**Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет**

**ГРОШОВО-КРЕДИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ
І ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Монографія

*За редакцією доктора економічних наук,
професора О. В. Дзюблюка*

**Тернопіль
ТНЕУ
2014**

УДК 336.71
ББК 65.9 (4 Укр.)86
Д 11

Автори:

О. В. Дзюблюк, Б. П. Адамик, Ю. М. Балянт, Г. Р. Галіцейська, Г. М. Забчук, О. О. Іващук, Р. В. Левченко, О. Л. Малахова, З. К. Сороківська, Г. М. Марковецька, Л. М. Прийдун, В. Я. Рудан, О. В. Метлушко, Л. О. Матлага

Рецензенти:

- З. М. Васильченко* – д.е.н., професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
- О. Д. Вовчак* – д.е.н., професор, завідувач кафедри банківської справи Університету банківської справи Національного банку України;
- Л. О. Примостка* – д.е.н., професор, завідувач кафедри менеджменту банківської діяльності Київського національного економічного університету ім. Вадима Гетьмана

Рекомендовано Вченою радою Тернопільського національного економічного університету (протокол № 10 від 26.06.2013 р.)

Дзюблюк О. В.
Д 11

Грошово-кредитне регулювання у механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банківської системи України : моногр. / за ред. д.е.н., проф. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2014. – 530 с.

ISBN 978-966-654-339-7

У монографії розглядаються основні проблеми реалізації грошово-кредитного регулювання та механізм забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банківської системи України. Обґрунтовано зміст та значення грошово-кредитного регулювання для економіки з позицій різних наукових підходів. Аналізуються монетарна політика Національного банку України та її вплив на фінансовий і реальний сектор економіки. Розглянуто зміст контрольних-наглядних функцій Національного банку України та їх вплив на макроекономічну стабільність у період кризових явищ, а також проаналізовано ефективність функціонування банківської системи та визначено концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості. Розглянуто практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України у грошово-кредитному механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації.

УДК 336.71
ББК 65.9 (4 Укр.)86

ISBN 978-966-654-339-7

© Дзюблюк О. В., 2014

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ	9
1.1. Теоретичні основи та зміст грошово-кредитного регулювання.....	9
1.2. Теоретичне та методологічне обґрунтування державного регулювання банківської сфери.....	20
1.3. Методологічні основи аналізу еволюції регулювання банківської діяльності у контексті глобалізації	42
1.4. Інституційна організація державного регулювання банківської діяльності.....	60
1.5. Основні засади грошово-кредитної політики: проблеми реалізації та перспективи вдосконалення	79
РОЗДІЛ 2. МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МАКРОЕКОНОМІЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ У ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЯВИЩ	97
2.1. Поняття і зміст макроекономічної стабільності, особливості її досягнення у перехідний період	97
2.2. Аналіз особливостей та оцінка методів прямого та опосередкованого впливу на грошово-кредитний механізм	120
2.3. Дієвість інструментів грошово-кредитної політики НБУ в період кризових явищ в економіці	143
2.4. Особливості взаємозв'язку грошово-кредитної та валютної політики в період фінансової кризи	163
2.5. Регулятивний механізм валютної політики в період кризових явищ на фінансових ринках	182
2.6. Перспективи оптимізації трансмісійних механізмів грошово-кредитної політики.....	200
2.7. Грошово-кредитна політика як ключовий інструмент подолання фінансової кризи у розвинутих країнах.....	208
2.8. Напрями вдосконалення інструментарію грошово-кредитного регулювання з урахуванням досвіду зарубіжних країн	229
2.9. Оптимізаційна модель грошово-кредитного регулювання в Україні	241

РОЗДІЛ 3. ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ.....	277
3.1. Роль і місце банківської системи в умовах ринкової економіки	277
3.2. Сучасний стан та актуальні проблеми розвитку вітчизняного банківського сектору.....	288
3.3. Концептуальні засади фінансової стійкості комерційних банків	314
3.4. Фактори впливу на ефективність банківського сектору.....	332
3.5. Методи забезпечення ефективності банківської системи	354
3.6. Організація банківського нагляду та його роль у підтриманні стабільності банківської системи	370
РОЗДІЛ 4. ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ГРОШОВО-КРЕДИТНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ....	409
4.1. Аналітична оцінка фінансової стійкості банків в Україні.....	409
4.2. Система управління банківськими ризиками, їх вплив на стійкість банківських установ та роль центрального банку у їх мінімізації.....	432
4.3. Управління кредитним ризиком банку в посткризових умовах економічного розвитку.....	449
4.4. Проблеми оптимізації ресурсної бази банків в умовах кризових явищ на фінансових ринках	465
4.5. Проблеми та перспективи управління ліквідністю банківської системи України в умовах нестабільності фінансових ринків.....	472
4.6. Стратегія управління ліквідністю комерційних банків....	479
4.7. Шляхи мінімізації ризиків банку при здійсненні операцій з цінними паперами	499
ДОДАТОК. МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ	517

ВСТУП

За сучасних умов грошово-кредитне регулювання є невід'ємною складовою макроекономічної політики переважної більшості держав. Поряд з іншими заходами управління воно здійснює вагомий вплив на функціонування їх економік. Водночас важливо усвідомлювати високу чутливість загального стану економіки до змін, які відбуваються у грошово-кредитній сфері, що особливо характерно для періоду нестабільності, коли заходи монетарного регулювання потребують обережності та виваженості. Відповідно вибір конкретних важелів впливу на базові показники грошового ринку, а також напрямів і способів їх використання зумовлюється як завданнями регулювання національного ринку, так і теоретичними концепціями, на які спирається це регулювання.

Зміни, що відбуваються в фінансово-кредитній та банківській системах, обумовлюють постійний пошук методів вдосконалення механізмів реалізації грошово-кредитного регулювання в Україні, що особливо актуально в кризовий та посткризовий періоди, адже саме їх ефективне застосування покликане сприяти економічному розвитку нашої держави. Очевидним є той факт, що розвиток сучасних економічних систем значною мірою визначається грошово-кредитною політикою, яка є основним ринковим регулятором стабільності і економічного зростання.

Використання сфери впливу і регулятивних можливостей грошово-кредитної політики в сучасних ринкових економіках спрямовано на макроекономічну стабілізацію, забезпечення зайнятості та стримування інфляції. На даний час мінливість економічної та політичної ситуацій гостро поставила питання щодо забезпечення стабільного розвитку та фінансової стійкості банківської системи,

Вступ

надійність якої визначається послідовністю і доцільністю застосування Національним банком України інструментів монетарної політики. Велике практичне значення інструментів грошово-кредитної політики зумовило необхідність дослідження їх впливу на ефективність функціонування національної економіки в цілому і вітчизняної банківської системи зокрема, що є необхідною умовою економічного зростання нашої держави. Саме тому від ефективного використання інструментів грошово-кредитного регулювання залежатиме, наскільки вдало будуть реалізовані головні макро-економічні завдання держави.

Відтак суттєву роль у становленні надійної банківської системи відіграє центральний банк та дієвість його регуляторної політики, адже діяльність НБУ має вирішальний вплив на стабільність грошової системи, національної грошової одиниці та надійність банківських установ, що вирішальною мірою визначає ефективність функціонування всієї національної економіки.

Слід зазначити, що світова практика накопичила значний досвід грошово-кредитного регулювання, який важливо враховувати при розробці та реалізації грошово-кредитної політики в Україні. Звичайно, відпрацювання будь-яких універсальних правил проведення грошової політики є досить проблематичним, оскільки макроекономічна ситуація як у масштабах світової економіки, так і в Україні є досить мінливою. Питання вибору оптимальної політики в системі грошово-кредитного регулювання і доцільності модернізації того, що вже застосовується, практично ніколи не втрачало актуальності. Нестабільність ринкової економіки, що розвивається, відсутність єдиного розуміння функціонування трансмісійного грошового механізму ускладнюють застосування ряду традиційних моделей грошово-кредитного регулювання.

Більш того, сучасні проблеми функціонування вітчизняної економіки негативно позначаються на діяльності банківської системи та можливостях Національного банку України впливати на макроекономічну стабільність. Згорання ділової активності та рецесія економіки стали стійкими характеристиками сучасного вітчизняного господарства. Превалювання негативних тенденцій

поширилось на усі сфери економіки України і набуло загрозливих ознак для подальшого господарського поступу. Низка проблем, що потребують негайного вирішення, створює ланцюгову реакцію і поглиблює негативний вплив кризових явищ. Крім того, зростання темпів інфляції з паралельною девальвацією національної валюти, знецінення заощаджень населення, недовіра до вітчизняної банківської системи з масовим вилученням депозитних коштів, спад промислового виробництва та банкрутство багатьох суб'єктів господарювання, втрата значною кількістю населення своїх робочих місць, зростання зовнішнього боргу – усе це далеко не вичерпний перелік негативних явищ у вітчизняній економіці.

Очевидно, що зазначені проблеми вимагають підвищеної уваги з метою формування адекватного змісту грошово-кредитної політики, відповідно їй потребує глибокого та системного дослідження виявлення нових тенденцій у змісті та характері сучасної системи грошово-кредитного регулювання, оперативності й адекватності реакції монетарної сфери на виклики сучасної економіки, визначення першочергових завдань і пріоритетів фінансового управління, вміння поєднати заходи ринкового та адміністративного регулювання тощо. Необхідно зазначити, що на сьогоднішній час широкий комплекс теоретичних та практичних проблем, які стосуються впливу регулятивної політики НБУ на макроекономічну стабілізацію та ефективність банківської системи, залишається здебільшого поза увагою науковців та є не до кінця вирішеними. Крім того, поглиблення трансформаційних процесів зумовлює необхідність ґрунтовного дослідження, більш глибокого теоретичного узагальнення та науково-методологічного обґрунтування інструментів грошово-кредитного регулювання в контексті державної економічної політики та формулювання практичних рекомендацій щодо їх реалізації. Відтак, дослідження, що проводяться в монографії, спрямовані на підтвердження важливості грошово-кредитного регулювання та визначення особливостей його здійснення в механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації.

Вступ

Таким чином, основною метою даної монографії є теоретичне дослідження проблем дієвості монетарних інструментів центрального банку та особливостей реалізації грошово-кредитної політики НБУ в контексті їх впливу на функціонування національної економіки, обґрунтування змісту грошово-кредитного регулювання з позицій різних наукових підходів, визначення можливих методів досягнення макро-економічної стабільності в перехідний період, аналіз впливу грошово-кредитного регулювання на макро-економічну стабільність, характеристика дієвості інструментарію грошово-кредитного регулювання в період кризових економічних явищ та розробка рекомендацій щодо їх вдосконалення з урахуванням досвіду зарубіжних країн, оцінка дієвості методів прямого та опосередкованого впливу на грошово-кредитний механізм з метою визначення концептуальних напрямів оптимізації їх регулятивної дії на ефективність функціонування банківської системи України, вироблення пропозицій щодо забезпечення фінансової стійкості банківської системи України, розробка стратегій управління її ліквідністю і прибутковістю, оптимізація методів управління фінансовою стійкістю комерційних банків та впливу грошово-кредитної політики на її забезпечення.

Авторами окремих параграфів монографії є: д.е.н., професор Дзюблук О. В. (вступ, підрозділи 2.4, 2.5, 2.6, 2.7, 2.8, 4.3, 4.4, додаток), к.е.н., доцент Адамик Б. П. (підрозділи 1.2, 1.3, 1.4), к.е.н., доцент Галіцейська Ю. М. (підрозділ 1.1), к.е.н., доцент Забчук Г. М. (підрозділи 2.3, 2.4), к.е.н., доцент Іващук О. О. (підрозділ 3.1), к.е.н., доцент Левченко Р. В. (підрозділи 3.3, 4.6), к.е.н., доцент Малахова О. Л. (підрозділи 3.4, 4.1), к.е.н., доцент Балянт Г. Р. (підрозділ 3.6), к.е.н., викладач Метлушко О. В. (підрозділи 1.5, 2.2, 4.7), к.е.н., доцент Сороківська З. К. (підрозділи 2.1, 2.9), к.і.н., доцент Марковецька Г. М. (підрозділ 3.2), викладач Прийдун Л. М. (підрозділи 3.5, 4.2), викладач Рудан В. Я. (підрозділи 2.10, 4.5, 4.6, додаток), викладач Матлага Л. О. (підрозділ 3.2).

РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ГРОШОВО- КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В РИНКОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

1.1. Теоретичні основи та зміст грошово-кредитного регулювання

Ринкові перетворення економіки України передбачають використання економічних методів її регулювання, а отже, й використання різноманітних фінансово-кредитних важелів. Саме це визначає надзвичайно важливу роль банків у створенні ринкової економіки та формування ефективного механізму грошово-кредитного регулювання. Грошово-кредитне регулювання є невід'ємною складовою теорії і практики будь-якої країни та макроекономічної політики загалом. Ускладнення економічних процесів, зміцнення взаємозв'язку товарних і грошових ринків, інтеграційні процеси – все це активізує увагу до формування теоретичних засад і розробки конкретних важелів впливу на грошово-кредитні відносини з врахуванням стану економіки. Беззаперечно, вагомою є роль грошово-кредитного регулювання економіки в умовах кризових явищ, а також не послаблюється вона й на етапах економічного підйому. З огляду на це вивчення теоретичних основ грошово-кредитного регулювання економіки залишається актуальним та необхідним.

Вивченню питань грошового обігу та здійснення державного регулювання економіки присвячено багато праць як українських, так і зарубіжних авторів. Основою вивчення зазначених питань стали праці провідних іноземних вчених: Дж. Кейнса, Р. Манделла, Дж. С. Мілля, А. Маршалла, А. Пігу, Д. Рікардо,

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

М. Тугана-Барановського, І. Фішера, М. Фрідмена, А. Шварц, Д. Юма, та інших.

В Україні дослідження проблем грошово-кредитного регулювання здійснювали такі вчені: А. Гальчинський, В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик, В. Козюк, С. Мочерний, М. Пуховкіна, М. Савлук, В. Стельмах, А. Чухно, В. Ющенко та інші. Аналогічні проблеми та окремі їх аспекти знаходяться в центрі уваги російських вчених, зокрема О. Лаврушина, С. Моїсеєва, Л. Красавіної, Н. Райської та інших. В роботах цих науковців глибоко аналізуються питання грошового обігу та державного регулювання економіки. Однак проведені наукові дослідження не вирішують у повній мірі всіх проблем грошово-кредитного регулювання і тому потребують подальших теоретичних досліджень.

Метою висвітлення даної проблематики є намагання з'ясувати сутність поняття «грошово-кредитне регулювання» та розмежувати його з поняттям «грошово-кредитна політика». А також з'ясувати найбільш ефективні методи грошово-кредитного регулювання з погляду монетаристської та кейнсіанських теорій.

У науковій літературі часто поняття «грошово-кредитне регулювання» вживається як синонім поняття «грошово-кредитна політика» та розуміння цих понять зводиться до системи державного регулювання грошово-кредитних відносин у суспільстві [21, с. 138].

Тому нам представляється необхідним дослідити поняття «грошово-кредитного регулювання» та розмежувати його з поняттям «грошово-кредитна політика». Для досягнення поставленої мети, перш за все, необхідно вивчити сутність поняття «регулювання».

Етимологія цього слова пов'язується із латинською мовою та походить від «regula» – норма, правило; «regulo» – улаштовую, упорядковую, привожу у відповідність до чогось. У словнику синонімів російської мови З. Є. Александрової наводяться такі тлумачення: 1) регулювання... механізму: регулювання, налагодження...; 2) упорядковувати [2, с. 467]. Тлумачний словник В. Даля пояснює термін «регулювання» як «зрівнювати (хід, прямування), розміряти, встановлювати в порядку... улаштований, зроблений правильно»

[52, с. 89]. Словник української мови пропонує таке значення досліджуваного терміна: «1) впорядковувати що-небудь, керувати чимось, підкоряючи його відповідним правилам, певній системі; 2) домагатися нормальної роботи машини, установки, механізму і т. ін., забезпечуючи злагоджену взаємодію складових частин, деталей; 3) зменшувати або збільшувати швидкість, величину і т. ін., досягати потрібної сили, належного ступеня вияву чого-небудь» [48, с. 480–481].

З погляду вітчизняних та зарубіжних науковців регулювання розглядається як «...цілеспрямований вплив держави через розпорядження на поведінку підприємств для того, щоб досягнути бажаних результатів...» [19, 62, 67].

Виходячи з цього, можна припустити, що регулювання – це процес, який здійснюється з використанням різних методів та інструментів для досягнення певної визначеної мети.

Роблячи спробу розмежувати досліджувані поняття, виокремимо ознаки, які притаманні регулюванню загалом та грошово-кредитному регулюванню зокрема:

- регулювання має передбачати визначення його мети;
- визначення умов регулювання, що означає проведення аналізу поточної ситуації та теоретичне обґрунтування очікуваних результатів;
- визначення засобів, за допомогою яких має відбуватися процес регулювання, а саме визначення методів та інструментів досягнення мети;
- визначення суб'єктів та об'єктів регулювання;
- проведення процесу регулювання у динаміці.

Слід зазначити, що термін «регулювання» може бути використаний по відношенню до різноманітних сфер діяльності, наприклад банківське регулювання, державне регулювання, грошово-кредитне регулювання, спробуємо дослідити сутність саме грошово-кредитного регулювання та розглянути позиції різних авторів на це поняття.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Так, колектив авторів «Енциклопедії банківської справи України», очолюваний В. С. Стельмахом, ототожнює грошово-кредитне регулювання з регулюванням грошового обігу і розглядає його як «сукупність заходів, здійснюваних з метою підтримання сталості грошового обігу, стабільності національної грошової одиниці, стримування інфляції, гнучкого забезпечення грошима потреб сфери обігу» [23, с. 452]. Деякі автори розуміють під грошово-кредитним регулюванням сукупність заходів у галузі грошового обігу та кредиту, які спрямовуються на підтримання економічного зростання, забезпечення зайнятості, стримування негативних процесів в економіці та вирівнювання платіжного балансу [34, 55, 75]. Аналогічне визначення наведено колективом авторів, серед яких: В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, Н. І. Гребеник, В. І. Міщенко, стосовно грошово-кредитної політики [51, с. 44].

Також у економічній літературі фігурує думка науковців про тотожність понять «грошово-кредитне регулювання» та «грошово-кредитна політика».

Такої думки дотримується М. Ф. Пуховкіна, яка ототожнює ці поняття і розуміє під грошово-кредитною політикою комплекс заходів, спрямованих на досягнення «певних цілей» за допомогою інструментів грошово-кредитного регулювання [44]. Також у цьому визначенні поєднуються поняття грошово-кредитного та державного регулювання, що нам представляється дещо помилковим, оскільки грошово-кредитне регулювання здійснюється центральним банком за допомогою інструментів грошово-кредитного регулювання, в той час як державне регулювання має на увазі дії уряду з прийняття різноманітних законодавчих актів. Відтак державне регулювання має довгостроковий характер, тобто може тривати досить тривалий термін, тоді як грошово-кредитне регулювання повинно здійснюватися оперативно.

Схожу думку має й колектив авторів В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик, який вважає, «що грошово-кредитна політика – це сукупність форм і засобів державного впливу на

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

пропозицією грошей (M_s) з метою забезпечення рівноваги між пропозицією грошей та попитом на них» [4, с. 554].

Вітчизняний економіст В. В. Козюк також визначає грошово-кредитну політику як комплекс заходів, ототожнюючи грошово-кредитну політику і грошово-кредитне регулювання [27].

Грошово-кредитне регулювання спрямовано передусім на регулювання обсягу грошової маси задля досягнення зростання сукупного обсягу виробництва та зайнятості при стабільному рівні цін. Грошово-кредитне регулювання спрямоване на збільшення грошової пропозиції у періоди спаду обсягів виробництва для заохочення видатків і відповідного зменшення такої пропозиції грошей у періоди розширення ділового циклу з метою зменшення видатків. Іншими словами, грошово-кредитне регулювання покликане створити умови для стабільного економічного розвитку за рахунок вирівнювання економічних показників при змінах ділового циклу. Відповідно, головним об'єктом грошово-кредитного регулювання економіки країни є пропозиція грошей, здійснюючи регулювання якої створюються умови для підтримання стабільності цін та досягнення стабільного зростання національного доходу країни.

Таким чином, розглядати грошово-кредитне регулювання слід насамперед як систему заходів у сфері грошового обігу та кредиту, які спрямовуються на регулювання процентної ставки, норм обов'язкового резервування, операцій з цінними паперами на відкритому ринку, імпорту та експорту капіталу, рефінансування банківських установ, золотовалютних резервів. Вплив таких заходів має забезпечувати постійний економічний розвиток, ефективну зайнятість, недопущення розвитку інфляційних процесів, врівноваження платіжного балансу країни.

Дуже близьким за змістом є визначення, представлене Т. Д. Косовою у навчальному посібнику «Центральний банк і грошово-кредитне регулювання», яке стверджує, що «грошово-кредитне регулювання – це один з елементів економічної політики держави, являє собою сукупність заходів, спрямованих на зміну грошової маси в обігу, обсягу кредитів, рівня процентних ставок і інших показників грошового обігу і ринку позичкових капіталів» [59, с. 243].

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Найбільш правильним нам представляється розглядати грошово-кредитне регулювання як складову частину монетарної політики, що спирається на її основні засади, а регулятивний вплив держави та його спрямованість у конкретні сфери економічних відносин визначається складовими грошово-кредитного регулювання.

Зауважимо, що грошово-кредитному регулюванню притаманний ряд недоліків, зокрема у періоди економічних криз та глибоких депресій банківські установи можуть прийняти рішення про припинення кредитування економіки з метою збереження власної ліквідності, в такому випадку грошово-кредитне регулювання центрального банку буде неієвим. Також недоліком грошово-кредитного регулювання є відсутність гарантованого впливу на інвестиції. Так, центральний банк з метою скорочення обсягів інвестицій може прийняти рішення про підвищення облікової ставки, відповідно кредити комерційних банків подорожчають, однак це не гарантує зменшення інвестицій, які можуть здійснюватися з інших міркувань. Не виключена й протилежна ситуація, коли при зменшенні відсоткових ставок відповідного розширення інвестицій не відбувається. В такому випадку дії центрального банку також будуть неефективними.

В основі грошово-кредитного регулювання повинні бути закладені такі принципи:

– адекватність, інакше кажучи відповідність методів грошово-кредитного регулювання реальному стану економіки. Перш за все, не слід автоматично переносити методи грошово-кредитного регулювання західних країн на вітчизняну економіку, а обирати лише ті, що відповідатимуть її потребам;

– гнучкість, тобто методи такого регулювання мають змінюватися залежно від ситуації. Головним завданням центрального банку має стати визначення того, які складові грошово-кредитного регулювання мають бути постійними, а які – змінюватимуться у відповідності до ситуації;

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

– систематичність, себто дотримання обраної політики регулювання упродовж певного часового періоду. Це надасть можливість досягти бажаного ефекту.

Грошово-кредитне регулювання при дотриманні вищезазначених принципів має здійснюватися в кількох взаємопов'язаних напрямках:

1) контроль над банківською системою з метою зміцнення її ліквідності, тобто здатності своєчасно покривати вимоги вкладників. Цей напрямок грошово-кредитного регулювання здійснюється за рахунок проведення облікової або дисконтної політики, а також встановлення норм обов'язкових банківських резервів;

2) управління державним боргом в умовах бюджетного дефіциту, великого зростання державної заборгованості, коли збільшується вплив державного кредиту на ринок позичкових капіталів. Такий напрямок грошово-кредитного регулювання забезпечується різними методами управління державним боргом – купівлею або продажем державних зобов'язань, зміною цін облігацій або умови їх продажу, підвищенням привабливості цінних паперів для приватних інвесторів;

3) регулювання обсягів кредитних операцій та грошової емісії застосовується з метою впливу на господарську діяльність суб'єктів ринку. Цей напрямок грошово-кредитного регулювання, в залежності від стану економіки, може бути спрямований на стимулювання кредиту та грошової емісії або на їх обмеження.

При дотриманні вищезазначених принципів грошово-кредитне регулювання дозволяє впливати на:

– якість та обсяги обміну товарами, роботами та послугами між суб'єктами економіки;

– динаміку розподілу створеної додаткової вартості на кінцеві споживчі витрати в цілому та валове нагромадження основного капіталу, зміну запасів матеріальних оборотних коштів, придбання цінностей, чистий експорт тощо;

– макроекономічну рівновагу та стабільність основних макроекономічних показників;

– сферу соціальних відносин, зокрема зайнятість і рівень добробуту населення країни [63, с. 288].

Однак вплив грошово-кредитної політики на всі зазначені сфери можливий лише при визначенні та дотриманні конкретних цілей грошово-кредитної політики, встановлених на конкретний проміжок часу. Це потребує насамперед з'ясування теоретичних принципів грошово-кредитного регулювання економіки і розкриття його внутрішніх механізмів.

Теоретико-методологічні засади грошово-кредитного регулювання розвивалися разом із грошовими системами та відповідними монетарними теоріями. Основи сучасних теорій грошово-кредитного регулювання починали формуватися у ХІХ столітті, коли виокремились два основні напрями теорій грошово-кредитного регулювання. Традиційно у теорії грошово-кредитного регулювання розрізняють дві великі наукові школи: кейнсіанську (банківську) та монетаристську (грошову). Представники банківської школи сформували підходи до регулятивного впливу на економіку через кредитну експансію або скорочення кредитної емісії. Грошова школа базувалась на кількісній теорії та пов'язувала економічні коливання зі зміною кількості грошей.

Розбіжності між ними щодо поглядів на регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних методів полягають у різному трактуванні закономірностей грошового обігу. Представники кейнсіанської концепції грошово-кредитного регулювання розглядають процентну ставку як показник, що здатен врівноважувати попит і пропозицію грошей. На їх думку, потреба в коштах залежить від суб'єктивних чинників і тому є нестабільною. Через те «кейнсіанці» вважають, що регулювання грошової пропозиції є недоречним, оскільки досягнення стійкої рівноваги грошового сектору, на їх думку, неможливе. Основним об'єктом регулювання вони обрали процентну ставку, що визначає стан кон'юнктури грошового ринку. У кейнсіанській теорії грошово-кредитне регулювання підпорядковане бюджетно-фіскальній політиці і має другорядне значення.

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

У сучасних економіках кейнсіанські методи грошово-кредитного регулювання використовуються для досягнення тактичних цілей і усунення незначних коливань і корекції динаміки економічного розвитку. Проте друга половина ХХ століття характеризується зростанням інфляції та безробіття, що стало основною причиною економічної нестабільності і суперечить тезам про «контрольовану інфляцію». Напрями грошово-кредитного регулювання поступово змістилися до подолання інфляції.

У свою чергу, представники монетаристської теорії вважають, що попит на гроші є стабільним, а його динаміка – передбачуваною. Спираючись на це, монетаристи основним завданням грошово-кредитного регулювання визнають підтримку стабільного зростання грошової маси у відповідності до попиту на гроші. Більш того, вони твердять, що єдиною метою грошово-кредитної політики є стабілізація темпів зростання грошової маси. Досягнення цієї мети і забезпечує стійке економічне зростання.

Монетаристська модель макроекономічного регулювання і боротьби з інфляцією включає кілька елементів, таких як: обмеження прямих форм втручання держави у господарські процеси, відмову від короткострокового регулювання економіки за допомогою фінансової політики, зменшення державних асигнувань на соціальні потреби, скорочення дефіциту бюджету, переорієнтування податкової політики, упор на довгострокову грошово-кредитну політику для стабілізації грошового обігу і рівня цін [55, с. 41].

Найважливіша та найсуттєвіша риса монетаристської теорії – це антиінфляційна спрямованість, що робить пріоритетним регулювання темпів зростання кількості грошей в обігу, а не стимулювання економічного зростання та зайнятості. З огляду на це монетаристи пропонують:

- встановити режим грошово-кредитного таргетування, тобто щорічно встановлювати межі приросту грошової маси;
- повністю ліквідувати прямі та суттєво послабити непрямі форми контролю за функціонуванням банківської системи;

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

– змінити механізм контролю за грошовою масою і перейти до системи прямого регулювання розміру резервних активів (готівкових коштів в обігу та коштів, розміщених на депозитах у центральному банку);

– відмовитися від практики прямого управління процентними ставками;

– спрямувати фінансову політику у русло боротьби з інфляцією, а саме зменшити державні витрати та скоротити бюджетний дефіцит.

На практиці комплексне дотримання всіх рекомендацій часто неможливе. Так, не існує єдиної думки щодо конкретних темпів приросту грошової маси в обігу, дискусійним є питання щодо часового проміжку між здійснюваними заходами грошово-кредитного регулювання та економічним ефектом від їх застосування. Прихильники монетаристської теорії як аксіому сприймають автоматичну та раціональну реакцію фінансово-кредитних інститутів на заходи грошово-кредитного регулювання, не враховуючи можливість порушення взаємозв'язку у діях органів грошово-кредитного регулювання і операціями банківських установ, не враховуючи дії ринкових сил, що здатні нейтралізувати заходи центрального банку.

Таке бачення ситуації призводить до ігнорування деяких чинників впливу на розмір грошової маси в обігу. Розглянемо трансмісійні механізми монетаристської та кейнсіанської моделей грошово-кредитного регулювання. Монетаристський трансмісійний механізм грошово-кредитного регулювання має вигляд:

$$M - V - \text{НД}, \quad (1.1)$$

де M – загальна грошова маса в обігу;

V – швидкість обігу грошових одиниць;

НД – національний дохід.

Як видно з представленої формули, в монетаристській моделі передача ділової активності суб'єктів господарювання від грошової маси до національного доходу здійснюється за допомогою швидкості руху грошей, за якою центральний банк

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

намагається спрямувати свої дії в грошово-кредитному регулюванні на приріст реального ВВП, загальної зайнятості, а відтак до зростання національного доходу.

Однак не враховуються фактори впливу на розмір грошової маси, зокрема такі як операції кредитної системи як основний канал надходжень коштів у обіг, зовнішні чинники – імпортування інфляції, дефіцит платіжного балансу. Не враховуються дестабілізуючий вплив ринку євровалют, надання транснаціональними банками прихованих позик. Такі фактори підбивають вплив грошово-кредитного регулювання.

Кейнсіанський підхід до грошово-кредитного регулювання заперечує можливість досягнення кінцевої мети через такий передавальний механізм, як швидкість обігу грошей. Трансмісійний механізм кейнсіанської моделі грошово-кредитного регулювання має вигляд:

$$M - N\% - I - \text{НД}, \quad (1.2)$$

де M – загальна грошова маса в обігу;

$N\%$ – норма позичкового відсотка;

I – реальні інвестиції;

НД – національний дохід.

Як видно з формули (1.2), передавальним механізмом від грошової маси до національного доходу є норма процента та інвестиції. Очевидно, що зростання інвестицій приводить до зменшення безробіття та зростання національного доходу.

На різних етапах економічного розвитку доцільно застосовувати різні методи грошово-кредитного регулювання, а основним його завданням має бути пом'якшення або профілактика протиріч ринкового механізму. В умовах розвинутої та нормально функціонуючої економіки використання грошово-кредитного регулювання має зводитися до максимально можливої синхронізації економічних процесів. В умовах же серйозних проблем в економіці країни непрямих методів грошово-кредитного регулювання може виявитися недостатньо, і вони мають бути доповнені прямим регулюванням з

боку держави. Для підвищення дієвості грошово-кредитного регулювання важливим є комплексне та раціональне застосування принципів і монетаристської та кейнсіанської теорій грошово-кредитного регулювання.

1.2. Теоретичне та методологічне обґрунтування державного регулювання банківської сфери

Діяльність банківських установ регулюється і контролюється державними органами значно ретельніше у порівнянні з діяльністю інших фінансових посередників чи підприємств. Однією з причин посиленої уваги з боку держави до діяльності банків є прагнення забезпечити стабільну та безперебійну роботу як окремих банків, так і банківської системи в цілому з метою гарантування надання банками якісних послуг вкладникам і позичальникам, захисту їх інтересів, створення конкурентного середовища і забезпечення прозорості банківського сектору, підвищення ефективності фінансової системи в цілому.

Необхідність державного регулювання банківської сфери зумовлена розвитком ринкової економіки, позаяк між банками йде жорстка конкурентна боротьба, що супроводжується подекуди неналежною оцінкою банками ризиковості певних операцій з метою максимізації прибутку та задоволення інтересів клієнтів. Підвищення ризиковості операцій окремого банку може призвести до його банкрутства. Проте банкрутство певного банку є негативним моментом не лише для його власників, вкладників і кредиторів, а й для банківської системи та економіки в цілому, оскільки підриває довіру суб'єктів господарювання та населення як до банківської системи, так і до фінансового ринку держави в цілому.

Іншим аспектом, що зумовлює необхідність державного регулювання банківської сфери, є суспільний характер діяльності банків (рис. 1.1). Більшість банків за формою власності є приватними, а основною метою їх діяльності отримання прибутку.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Одночасно банки виконують суспільно необхідні функції (акумулявання, збереження і перерозподіл грошових коштів населення і суб'єктів господарювання, розрахунково-касове обслуговування підприємств та громадян), тому регулювання діяльності банків є обґрунтованим і необхідним завданням держави.

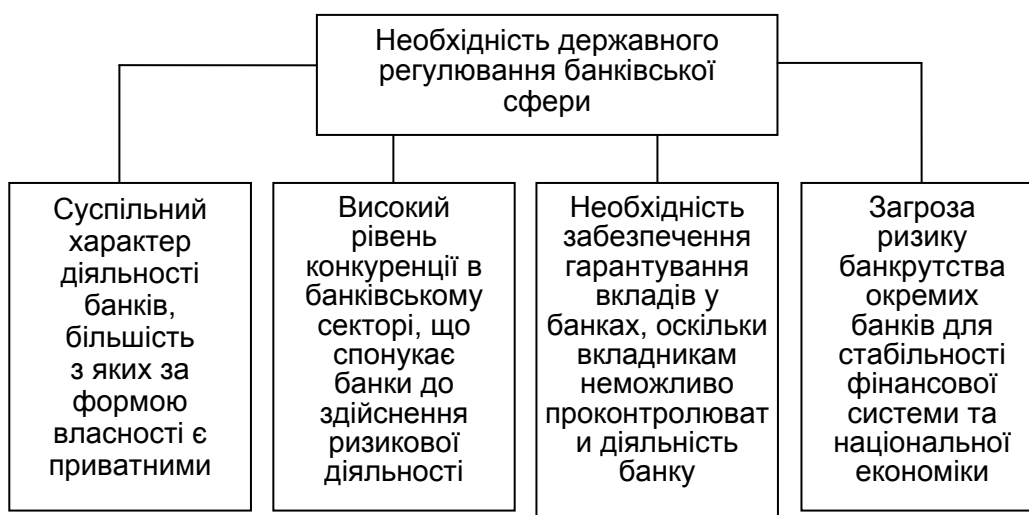

Рис. 1.1. Чинники, що визначають необхідність державного регулювання банківської діяльності

Потреба у державному регулюванні банківської діяльності пов'язана також з іншими причинами, значення яких особливо посилюється в період розгортання кризових явищ в економіці держави. До таких причин слід віднести необхідність підтримання взаємозв'язку емісійної активності банків щодо надання кредитів суб'єктам господарювання і населенню зі зростанням реальної вартості активів і, відповідно, кредитним ризиком банку. Важливість таких дій зумовлена значною залежністю якості кредитного портфелю банків від зміни вартості реальних активів, що зазвичай виступають об'єктом застави за кредитами. При суттєвому зростанні вартості реальних активів обслуговувати кредит позичальнику значно легше, відповідно якість кредитного портфелю банківської системи покращується. Проте в умовах кризи, коли ціни на реальні активи суттєво зменшуються, виникає

загроза дестабілізації банківської системи держави у цілому через суттєве зниження якості кредитного портфелю багатьох банків, спричинене неможливістю (або небажанням) обслуговувати позичальниками свої кредитні зобов'язання.

Отже, державне регулювання банківської системи є важливою умовою її успішного функціонування. В умовах ринку державне регулювання діяльності банків є об'єктивним процесом, в основі якого повинен бути вплив держави на діяльність банків та їх розвиток через застосування певних методів та інструментів, що є в розпорядженні органів державного регулювання банківської сфери та реалізуються через нормативно-правове поле. Власне нормативно-правова база є основою системи організаційного забезпечення державного регулювання діяльності банків, позаяк саме розробка та вдосконалення законодавчих та правових норм банківської діяльності передбачає регулюючий вплив держави на об'єкт управління – банківську систему.

Обґрунтовуючи державне регулювання банківської діяльності, ми чітко усвідомлюємо різницю між дефініціями «банківське регулювання» і «державне регулювання банківської діяльності», хоча однозначного наукового трактування даних категорій в економічній літературі немає, а окремі науковці взагалі не розмежовують дані дефініції.

Наприклад, російські науковці Г. Г. Фетісов, О. І. Лаврушин, І. Д. Мамонова визначають банківське регулювання як встановлення законодавчих норм і регулятивних вимог до діяльності банківських установ, при допомозі яких здійснюється регулювання найбільш істотних сторін функціонування банків [53, с. 365]. Схоже трактування дефініції «банківське регулювання» і в українських вчених О. Д. Вовчак, О. І. Скаско, А. М. Стахів. Вони визначають банківське регулювання як систему заходів, за допомогою яких центральний банк або інший наглядовий орган забезпечує стабільне, безпечне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі [14, с. 14]. Такого ж погляду на суть категорії «банківське регулювання»

дотримуються і науковці В. О. Романишин та Ю. М. Уманців [46, с. 160].

О. П. Орлюк відзначає, що банківське регулювання «...як одна з форм державного управління являє собою систему заходів, за допомогою яких держава через центральний банк (або інший уповноважений орган) забезпечує стабільне та безпечне функціонування банків, попереджає дестабілізаційні процеси в банківському секторі... Регулювання включає в себе розробку та видання уповноваженими установами конкретних правил, інструкцій, методологічних матеріалів, які базуються на чинному законодавстві та визначають структуру і способи здійснення банківської діяльності» [40, с. 162]. Схожої точки зору дотримується і професор В. І. Міщенко [32, с. 48].

Американський економіст Кеннет Спонг також відносить до банківського регулювання розробку законів і правил банківської діяльності, моніторинг фінансових умов діяльності банків [78, с. 5], тобто розглядає поняття банківського регулювання у вузькому розумінні.

У Законі України «Про Національний банк України» банківське регулювання трактується як одна із функцій Національного банку України, яка полягає у створенні системи норм, що регулюють діяльність банків, визначають загальні принципи банківської діяльності, порядок здійснення банківського нагляду, відповідальність за порушення банківського законодавства [24].

Аналізуючи підходи науковців до визначення сутності банківського регулювання, ми усвідомлюємо, що практично в усіх визначеннях суть банківського регулювання визначається на рівні банківської системи й ототожнюється з поняттям «регулювання діяльності банків», яке здебільшого характеризує регулятивний вплив на банківську діяльність на мікрорівні. Практично ніхто з дослідників не розглядає дефініцію «банківське регулювання» у широкому розумінні й не розмежовує її значення з дефініцією «державне регулювання банківської діяльності».

Не заперечуючи правомірності трактування дефініції «банківське регулювання» у вузькому розумінні (в межах банківської

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

системи), вважаємо за доцільне розширити межі наукового пізнання даної категорії в широкому розумінні – на мікро- і макрорівнях (як у межах банківської системи, так і в межах економіки держави загалом), оскільки банківське регулювання є складною, багатоаспектною категорією. Його суть полягає не лише у регулюванні діяльності банків та здійснюваних ними операцій з метою забезпечення стабільності та надійності як окремих банків, так і банківської системи держави в цілому, захисту інтересів вкладників банку, забезпечення прозорості діяльності банків та необхідного рівня конкуренції між ними тощо. На макрорівні суть банківського регулювання включає можливості центрального банку відповідними інструментами грошово-кредитного регулювання економіки через банківську систему (створюючи відповідні умови для діяльності банків, наприклад, зниження процентних ставок і розширення доступу до кредитних ресурсів з метою активізації процесів кредитування економіки) впливати на загальнодержавні економічні показники, зокрема економічне зростання, рівень зайнятості, рівень цін, стабільність фінансових ринків тощо.

Отже, банківське регулювання можна визначити як формування державою або уповноваженим нею органом системи норм і застосування заходів впливу на банківську сферу з метою забезпечення стабільного і безпечного функціонування банків, попередження дестабілізаційних процесів у банківському секторі та досягнення загальнодержавних економічних цілей.

На наш погляд, на відміну від існуючих визначень, за такого підходу підкреслюється необхідність трактування банківського регулювання на макро- і мікрорівнях. При цьому банківське регулювання набуває чітких, економічно обумовлених меж, єдиної інституційної основи, що включає в себе не лише банківську систему, а й грошовий ринок держави, через який відбувається механізм банківського регулювання на макроекономічному рівні.

Щодо трактування суті державного регулювання банківської діяльності, то найбільш правомірною слід вважати точку зору, згідно з якою «...система державного регулювання банківської діяльності охоплює кілька порівняно самостійних напрямків:

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

1) грошово-кредитне регулювання; 2) банківський нагляд; 3) валютне регулювання; 4) податково-правове регулювання, що перебувають у тісному взаємозв'язку» [22, с. 152]. Тому вважаємо доцільним розглядати суть державного регулювання банківської діяльності у широкому розумінні, згідно з яким вплив держави чи органів регулювання банківської сфери здійснюється за такими основними напрямками:

1) створення законодавчих та інших умов, які б дозволили комерційним банкам реалізувати свої економічні інтереси (організаційно-правовий напрямок);

2) вплив на операції банків шляхом грошово-кредитного регулювання, що впливає на обсяг і структуру грошової маси в обігу, на обсяг та ціну ресурсів, які банки можуть використовувати для кредитування суб'єктів господарювання та населення (напрямок опосередкованого економічного впливу);

3) встановлення обмежень на здійснення певних операцій, пов'язаних зі значним ступенем ризику, встановлення економічних нормативів та контроль за їх дотриманням (напрямок опосередкованого економічного впливу);

4) нагляд за діяльністю банків з метою забезпечення їх ліквідності та стабільності банківської діяльності (напрямок прямого економічного впливу).

Розуміючи важливість і необхідність державного регулювання банківського сектору економіки, спробуємо узагальнити концептуальні погляди на роль державного регулювання діяльності банків у ринкових умовах, оскільки в зарубіжній і вітчизняній науковій економічній літературі питання про глибину втручання держави у функціонування банківської системи є дискусійним. Окремі економісти дотримуються точки зору про необхідність зменшення втручання державних органів у регулювання банківського сектору, вважаючи, що механізм саморегулювання банківської сфери є більш ефективним, а в умовах впливу глобальних чинників відбувається девальвація ролі державного регулювання діяльності фінансового сектору економіки в цілому і банківської сфери зокрема. Популярною була теза про те, що чим більше в контролі над фінансовим ринком

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

бере участь держава, тим більшим є ризик, що механізм само-регулювання замінять неефективними державними заходами, що самі по собі можуть призвести до кризи [10, с. 188].

В останні роки зростає кількість науковців, які вважають доцільним збільшити державний вплив на діяльність банківського сектору економіки, позаяк саморегулювання банківської діяльності й послаблення контролюючого впливу державних органів за діяльністю банків періодично спричинюватиме до кризових явищ в економіці. Особливої актуальності такі погляди набули в період світової фінансово-економічної кризи, що розпочалася у вересні 2008 року.

На наш погляд, роль державного регулювання економіки загалом і регулювання банківської діяльності зокрема в останні роки зростає. При цьому об'єктивними є процеси трансформації державного регулювання діяльності банків під впливом чинників глобалізації, що вимагає від органів державного регулювання банківської сфери постановки нових завдань і перегляду стратегії і тактики регулювання діяльності банків з врахуванням реальних процесів, що відбуваються у національній і світовій економіці. Трансформація системи державного регулювання банківської діяльності повинна дозволити їй бути керованою, ефективною та гнучкою, щоб адекватно й швидко реагувати на зміни економічного середовища як у межах держави, так і з врахуванням змін у світовій економіці. Не відкидаючи важливість саморегулювання банківської сфери, вважаємо за доцільне послаблювати державний вплив на регулювання діяльності банків лише у випадку високої ефективності саморегулювання діяльності банків, чого в найближчі роки досягти складно.

Обґрунтовуючи суть державного регулювання банківської діяльності, доцільно ввести поняття «парадигма державного регулювання банківської діяльності». Поняття «парадигма» (від грец. *paradeigma* – приклад, зразок) є багатозначним терміном, який у сучасній філософії науки означає систему теоретичних, методологічних і аксіологічних установок, що взяті за зразок розв'язування наукових задач; систему форм, уявлень і цінностей

одного поняття, які відображають його видозміну, історичний шлях, заради досягнення ідеального поняття [13].

Вперше термін «парадигма» ввів у філософію науки позитивіст Густав Бергман, проте пріоритет у застосуванні даного терміна до наукового пізнання і його поширенні належить Томасу Куну, який у книзі «Структура наукових революцій» [28] виділяє два основних аспекти парадигми: епістемічний і соціальний.

В епістемічному плані парадигма – це сукупність фундаментальних знань, цінностей, переконань і технічних прийомів, що виступають як зразок наукової діяльності, стандарт вирішення проблеми [28, с. 57–58]. Т. Кун стверджував, що «...пильне історичне дослідження певної галузі науки сьогодні відкриває ряд повторюваних і типових (quasi-standard) ілюстрацій різноманітних теорій в їхньому концептуальному, дослідницькому та інструментальному застосуваннях. Вони являють собою парадигми того чи іншого наукового співтовариства...» [28, с. 57]. Т. Кун також акцентував увагу на тому, що історія науки не була лінійним процесом, а уособлювала зміну наукових парадигм, котрі регламентують як вибір наукових проблем, так і методи їх вирішення протягом досить тривалого періоду часу. Таким чином, кожному історичному періоду притаманна власна парадигма, що змінюється за допомогою «наукових революцій», при переході наукового співтовариства на нову систему світогляду і цінностей. Повною мірою таке твердження стосується і наукового пізнання парадигми державного регулювання економіки, оскільки в процесі історичного суспільного розвитку часто змінюються моделі державного регулювання ринкової економіки, відбувається трансформація напрямків, форм, методів, характеру та масштабів державного регулювання економіки.

Ми поділяємо підхід професора А. Мельник щодо трактування дефініції «парадигма державного регулювання економіки» як сукупності елементів системи державного регулювання економіки, таких як об'єкти, суб'єкти, завдання, методи, інструменти та ресурси, що сформувалися у певний період часу на певній території і являють собою загальноприйнятий стандарт вирішення проблем загально-

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

державного характеру [33, с. 348]. Беручи за основу дане визначення, можна сформулювати трактування дефініції «парадигма державного регулювання банківської діяльності», враховуючи ключові ідентифікаційні ознаки банківської системи та регулювання діяльності банків. Отже, парадигма державного регулювання банківської діяльності – це сукупність елементів впливу держави на банківський сектор економіки та діяльність окремих банків, що реалізуються через нормативно-правове поле і застосування певних норм, обмежень, методів та інструментів, які є у розпорядженні спеціально уповноваженого державою органу регулювання діяльності банків, сформувалися у певний період часу і являють собою загальноприйнятий стандарт вирішення проблеми ефективного регулювання банківської діяльності.

В останні роки у зв'язку з розгортанням кризових явищ в економіці більшості держав світу практично в усіх провідних країнах точаться дискусії щодо необхідності перегляду парадигми державного регулювання банківської діяльності, розробки нової теоретичної концепції регулятивного впливу держави на банківський сектор економіки, позаяк саме помилки в системі державного регулювання діяльності банків багато в чому призвели до світової валютно-фінансової кризи 2008 року. Упродовж двох останніх десятиріч державні органи влади активно використовували фінансові ринки для забезпечення належного функціонування та збереження ресурсів, розширюючи при цьому асортимент фінансових продуктів, розміщуючи на світових ринках все більшу кількість державних боргових зобов'язань, а також стимулювали розвиток ринку похідних цінних паперів. Процеси глобалізації стимулювали попит на дані фінансові продукти, незважаючи на низьку якість частини з них. Як результат, державні регулятори не змогли вчасно оцінити рівень небезпеки і зробили багато помилок, які й спровокували світову фінансову кризу 2008 року. Через помилки у регулюванні ринків фінансових ресурсів та діяльності фінансових посередників, криза, початковим етапом якої став іпотечний ринок США, швидко переросла на всю фінансову систему, вийшла на новий рівень і охопила більшу

частину світу. Проблеми у фінансовому секторі спровокували негаразди й у реальному секторі економіки.

Отже, потреба в модернізації парадигми державного регулювання банківської діяльності зумовлена розгортанням світової економічної кризи, її впливом на розвиток світової економіки, процесами фінансової глобалізації та ін., що суттєво змінює середовище функціонування і поведінку банків у межах окремої країни й, відповідно, зумовлює необхідність трансформації системи державного регулювання банківської сфери.

Проте однією з проблем будь-якого регулювання економічної сфери є те, що механізм регулювання досить складно змінювати. Практично завжди високим є ризик того, що після зміни регламентуючих правил відбудуться негативні наслідки для економічної системи країни. Такий ризик характерний і для регулювання банківської діяльності, тому не всі політики чи керівники державних органів регулювання мають мужність кардинально змінювати систему регулювання.

Можемо виділити чотири фактори, що є критеріальними і викликають труднощі при трансформації системи банківського регулювання.

По-перше, фінансові ресурси держав за останні роки стали значно меншими за обсяг ресурсів приватного сектору. Наприклад, активи десяти найбільших банків (17,4 млрд. дол. США) у 20 разів є більшими за активи Федеральної резервної системи США (ФРС США) [45]. Це утруднює державі процес регулювання банківського сектору опосередкованими методами й економічними механізмами. В сучасних умовах органи державного регулювання практично втрачають роль «маркет-мейкерів» на фінансових ринках, а лише виступають звичайними, хоча й великими учасниками ринку.

По-друге, процеси лібералізації валютного регулювання і валютного контролю, розвиток транснаціональних компаній, міжнародних банків, а також прогрес у розвитку телекомунікаційних технологій призвели до того, що державні органи регулювання практично не в змозі контролювати місце проведення фінансових

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

угод. Враховуючи те, що процес лібералізації валютного регулювання і контролю відбувався протягом кількох десятиріч, різкі кроки держави в напрямку посилення контролю за рухом капіталу будуть непопулярними і, на наш погляд, не матимуть позитивного ефекту на стабільність, надійність та ефективність розвитку банківського сектору економіки.

По-третє, банківські системи країн, в яких регулювання діяльності банків доволі жорстке, існують заборони на здійснення банками інвестиційної діяльності та значні обмеження щодо діяльності банків на міжнародних ринках, потерпіли від кризи не менше, ніж банківські системи держав з ліберальною системою регулювання діяльності банків. Тому можливості методу посилення державного регулювання діяльності банків через встановлення заборон і обмежень на здійснення тих чи інших банківських операцій є доволі обмеженими.

По-четверте, в останні роки на діяльність органів державного регулювання банківської сфери посилюють свій вплив міжнародні організації (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Базельський комітет з банківського нагляду). Регулятивна політика окремої держави щодо банківської системи знаходиться також у значній залежності від регулятивної політики інших держав. Відповідно, зростає необхідність в уніфікації та погодженні регулюючих заходів в окремих країнах.

Враховуючи зазначені фактори, регуляторам необхідно розробити нову парадигму державного регулювання банківської діяльності, знайти нові інструменти регулювання банківської сфери, які не дозволили би банківським установам уникнути регулятивних обмежень завдяки застосуванню нових фінансових інструментів, що все частіше виникатимуть у процесі ускладнення фінансового світу.

Процес трансформації державного регулювання банківської діяльності передбачає здійснення певних заходів державними органами влади у таких основних напрямках: трансформація функцій державного регулювання банківської діяльності, трансформація

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

інституційного забезпечення державного регулювання банківської діяльності.

Процес трансформації функцій державного регулювання банківської діяльності передбачає модернізацію функцій регулювання відповідно до сучасних умов розвитку світової економіки і повинен враховувати національні цілі економічної політики держави, позаяк ефект заходів регулювання банківської сфери не обмежується банківською чи кредитною системою держави, а проявляється також у реальній економіці завдяки впливу монетарних змін на виробництво, інвестиції, зайнятість тощо (рис. 1.2). Тому державне регулювання банківської діяльності є важливою складовою системи загальнодержавного регулювання економіки.

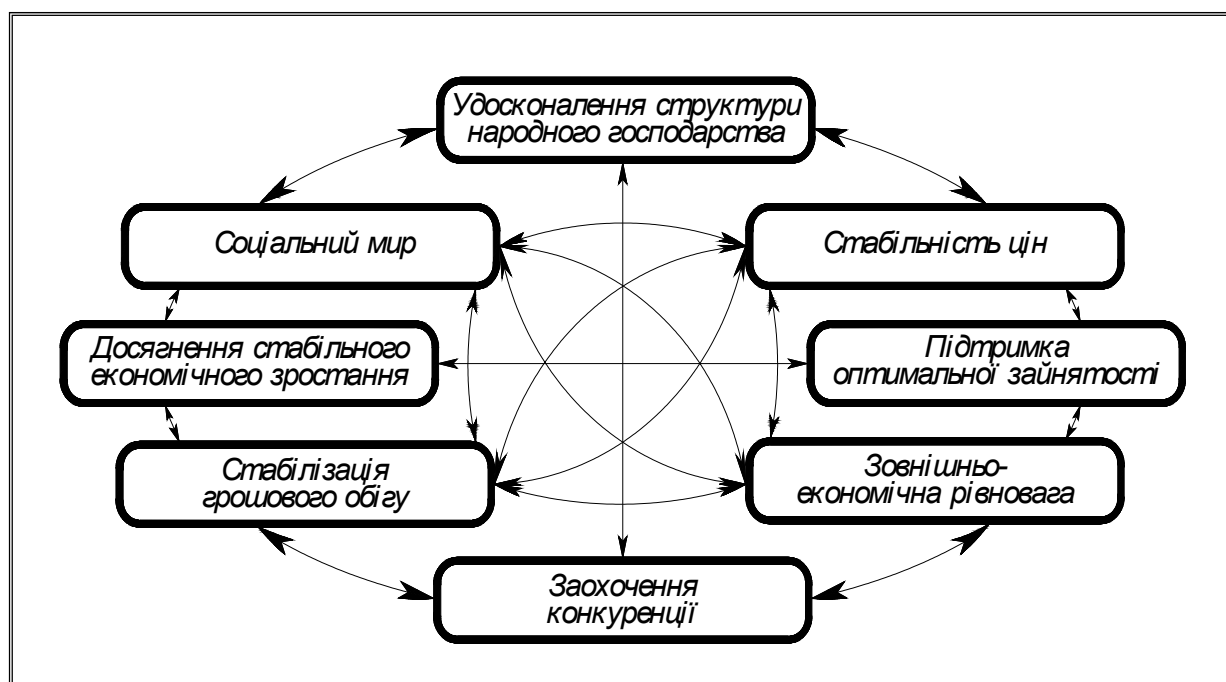

Рис. 1.2. Дерево цілей макроекономічної політики держави [1, с. 49]

Відповідно роль державного регулювання банківської діяльності у розвитку економічних процесів дуже важлива, оскільки нормальний розвиток ринкового суспільства неможливий без відповідного коригування економічних процесів з боку держави. Водночас державне регулювання банківської діяльності є не просто однією зі

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

складових регулятивної системи держави, а її ключовим елементом з огляду на результативність, ефективний вплив на економіку. Держава може регулювати основні економічні процеси і немонетарними заходами (адміністративними, фіскальними тощо) та домагатися прийнятних результатів, особливо на короткострокових проміжках часу. Про це свідчить і досвід Радянського Союзу та інших країн з командно-адміністративною системою господарювання. Проте широке застосування адміністративних методів стримує ринкові процеси, позбавляє економіку внутрішньої здатності до саморегуляції, робить її повністю залежною від вольових рішень державних структур, тобто неринковою. Тільки застосування монетарних методів дає можливість зберегти ринкову сутність економіки і забезпечити достатню регульованість її ззовні, як того вимагає розвиток суспільства на демократичних засадах [1, с. 50].

Застосування методів державного регулювання грошової сфери сприяє також посиленню здатності ринкової економіки до саморегуляції, підвищенню ефективності механізму її здійснення завдяки нейтралізації монетарними заходами окремих недоліків, внутрішньо властивих ринковій економіці. Йдеться насамперед про неспроможність ринкового механізму забезпечити рівномірне економічне зростання, стабілізацію зайнятості та цін. Тільки у разі проведення відповідної монетарної політики (рестрикції чи експансії) вдається згладити циклічні коливання і стабілізувати на прийнятному рівні основні економічні індикатори, передусім рівень цін та інфляцію. Завдяки стабілізаційній здатності монетарна політика відіграє надзвичайно важливу роль на переломних стадіях економічного циклу – під час виходу з депресії, гальмування економічного спаду, запобігання кризи надвиробництва. Відповідними монетарними заходами можна активізувати чи сповільнити кожен з цих процесів залежно від завдань загальноекономічної політики держави.

Основний вплив держави як регулятора макроекономічних процесів на банківську систему здійснюється через центральний банк, який виступає головним органом державного регулювання

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

макроекономічних процесів за допомогою грошово-кредитних методів. Діяльність центрального банку має вирішальний вплив на стабільність національної валюти, надійність банківських установ, дієвість платіжно-розрахункового механізму, активізацію ринкової кон'юнктури, вирівнювання платіжного балансу, що загалом визначає ефективність функціонування всієї економіки країни. Зазначені обставини обумовлюють актуальність дослідження проблем, пов'язаних із визначенням ролі центрального банку в економіці країни, сфер його функціонування, оскільки розвиток інституту центрального банку та його місце в системі регулятивного впливу на перебіг основних макроекономічних процесів багато в чому визначає хід та напрямок економічного розвитку країни.

Центральному банку відведено важливу роль у регулюванні економіки. Така роль визначається статусом центрального банку як монопольного органу щодо постачання суспільства грошовими коштами. Незважаючи на те, що в останні десятиріччя значущість емісійної активності центрального банку суттєво знизилась, виклики сьогодення, основою яких є нестабільність фінансових ринків і розвиток кризових явищ у світовій економіці, зумовлюють підвищення ролі емісійної функції центрального банку. Це пов'язано з тим, що у порівнянні з казначействами, діяльність яких обмежена рівнем дохідної частини бюджету і бюджетного дефіциту, центральні банки володіють більшим ступенем свободи, оскільки можуть випускати в обіг необхідну кількість грошей. Це означає, що при виникненні кризових ситуацій вони у змозі надати дієву підтримку суб'єктам господарювання та уряду шляхом створення резервного фонду платіжних засобів для попередження їх банкрутств. У більшості країн надання такої підтримки суворо регламентоване законами про центральний банк і проводиться згідно з рішенням державних органів управління економікою. Наприклад, хоча більшість розвинених країн забороняє безпосереднє надання емісійних кредитів центрального банку уряду, а потреби уряду у додаткових коштах вирішуються через покриття

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

дефіциту державного бюджету за рахунок внутрішніх чи зовнішніх державних запозичень, не виключено, що цінні папери уряду (при обігу на вторинному ринку) осідають у портфелі центрального банку і фактично призводять до «завуальованого» покриття дефіциту державного бюджету за рахунок емісійного каналу центральним банком.

Проте емісійна функція є далеко не основною, що визначає роль і значення центрального банку в сучасній економіці. Важливими сферами діяльності більшості центральних банків промислово розвинутих країн є: регулювання цінності національної грошової одиниці; проведення грошово-кредитної політики всередині країни; забезпечення кредитними ресурсами комерційних кредитних організацій (кредитор останньої інстанції для комерційних банків); підтримка курсу національної валюти на міжнародному фінансовому ринку; виконання фінансових доручень уряду.

Цей широкий діапазон функціональних повноважень центральних банків підтверджує важливість їх регулятивної діяльності та впливу в системі сучасної фінансової архітектури. У країнах з розвинутою ринковою економікою центральний банк є єдиним емісійним органом, що «наповнює» грошима та регулює найважливішу складову ефективного функціонування господарства країни – банківську систему. Проте ринкова банківська система не в змозі працювати ефективно без розвинутого фінансового ринку, оскільки вплив грошово-кредитної політики центрального банку передається економіці через механізми грошового, валютного та фондового ринків. Тому від ефективності функціонування фінансового ринку залежить дієвість грошово-кредитної політики центрального банку, ступінь його незалежності у прийнятті та реалізації своїх рішень.

Процес трансформації функцій державного регулювання банківської діяльності безпосередньо пов'язаний з цілями економічної політики держави. В стратегічному плані завданням державного регулювання банківської діяльності повинні бути кінцеві цілі економічної політики держави – досягнення такого

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

економічного зростання, при якому забезпечуватиметься висока зайнятість, стабільність цін і обмінного курсу грошової одиниці, стабільність фінансових ринків. Органи грошово-кредитного регулювання повинні сприяти досягненню вказаних цілей.

Проте регулятивними діями щодо діяльності банків, спрямованими на поживлення чи стримування ринкової кон'юнктури, досягти одночасно всіх стратегічних цілей економічної політики держави неможливо, оскільки деякі з них суперечливі. Наприклад, для короткотермінового періоду доводиться вибирати між інфляцією та безробіттям: фінансування державою заходів щодо підготовки та перепідготовки кадрів для забезпечення «повної зайнятості» може через дефіцит бюджету викликати інфляцію (дестабілізувати ціни). Фінансування дефіциту державного бюджету за рахунок неінфляційних джерел з метою стабілізації цін, відволікаючи гроші з реальної економіки, може призвести до зростання ставок за кредитами комерційних банків. Останнє, погіршуючи умови фінансування товаровиробників, може викликати спад виробництва, якщо не будуть вжиті інші заходи. І, навпаки, високі темпи зростання реальних обсягів виробництва досягалися в умовах незначної інфляції. Тобто в умовах формально нестабільних цін.

Протиріччя між стратегічними цілями ставить центральні банки та уряди країн при грошово-кредитному регулюванні діяльності банків перед проблемою вибору. Залежно від економічної та політичної ситуації в країні, пріоритети можуть надаватися тим чи іншим цілям.

Тому, залежно від конкретної економічної ситуації, органи регулювання банківської діяльності вибирають одну зі стратегічних цілей. Нею, як правило, є стабілізація цін (чи погашення інфляції), оскільки саме вона найбільше відповідає головному призначенню грошової сфери – підтримувати стабільність національних грошей. І через розв'язання цього завдання органи регулювання сприяють досягненню інших цілей економічної політики держави.

Стратегічні цілі висувуються для довготермінового періоду, для їх досягнення органи грошово-кредитного регулювання розробляють

проміжні цілі, а інколи – систему проміжних цілей для того, щоб крок за кроком досягти головної.

До проміжних цілей слід віднести поживлення чи стримування кон'юнктури на товарних і грошових ринках. Змінюючи рівень процентної ставки та масу грошей в обігу, можна регулювати пропозицію грошей і попит на товари, а через них – рівень цін, обсяги інвестицій, зростання виробництва та зайнятості. Важливість проміжних цілей базується на твердженні, що досягнення стратегічних цілей для органів регулювання діяльності банків є доволі складним завданням: для передачі імпульсів грошово-кредитної політики до її кінцевих цілей необхідний тривалий час, що ускладнює виконання оцінки ефективності засобів її реалізації на основі спостережень за кінцевими досягнутими результатами.

Вибір проміжних цілей у значній мірі залежить від поточних макроекономічних та інституційних умов. В економічній літературі виділяють чотири основних типи проміжних цілей грошово-кредитного регулювання: таргетування¹ валютного курсу; таргетування грошових агрегатів; таргетування інфляції; політика без номінального якоря [74].

Таргетування валютного курсу застосовувалось щодо регулювання грошової сфери історично найшвидше. Фактично країни, які дотримувалися золотого стандарту, використовували цей режим у сфері грошово-кредитного регулювання економіки. Суть таргетування валютного курсу означає встановлення фіксованого курсу національної валюти щодо валюти країни з низьким рівнем інфляції, або встановлення «коридору», в межах якого обмінний курс національної валюти може вільно коливатися. Основною метою вибору такої проміжної цілі грошово-кредитного регулювання економіки є зниження рівня інфляції у своїй країні до рівня інфляції в країні валюти-якоря, тобто забезпечення стабільності цін і обмінного курсу національних грошей.

¹ Термін «таргетування» (з англ. *targeting*) означає встановлення цільових орієнтирів чи кількісних параметрів.

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

Таргетування валютного курсу має ряд переваг і недоліків як для розвинених країн, так і для країн з перехідними економіками. Небезпека таргетування валютного курсу полягає для економіки держави у тому, що цей режим сприяє розвитку затяжних фінансових криз. Високий рівень доларизації економіки країни, недовіра до органів грошово-кредитного регулювання щодо довгострокового утримання номінального курсу національної валюти суттєво підвищують девальваційні очікування у державі та сприяють спекулятивним атакам на національну валюту. Зосередження дій у сфері грошово-кредитного регулювання економіки лише на підтримці обмінного курсу національної валюти іноді призводить до погіршення поточного стану грошово-кредитної політики.

Таргетування грошових агрегатів зазвичай здійснюється країнами, економіки яких є достатньо великими або традиційно замкнутими. Цей режим дозволяє центральному банку повною мірою використовувати можливості щодо проведення грошово-кредитного регулювання відповідно до внутрішніх потреб економіки. Проте ефективність таргетування грошових агрегатів досягається лише у випадку виконання таких умов: існує стійкий зв'язок між цільовими орієнтирами грошово-кредитної політики і динамікою вибраного грошового агрегату, а також динаміка цього агрегату повністю контролюється центральним банком. Як правило, центральний банк може безпосередньо контролювати вузькі грошові агрегати (M0, M1, грошову базу), тому що динаміка грошової маси (M2, M3) залежить від багатьох суб'єктів господарювання (в першу чергу комерційних банків, які за допомогою кредитного мультиплікатора можуть суттєво вплинути на зміну маси грошей в обігу). Проте зв'язок між змінами реальних макроекономічних змінних і динамікою грошової маси характерний саме для широких грошових агрегатів, тому центральні банки, як правило, таргетують один з широких грошових агрегатів (M2 або M3).

Таргетування грошових агрегатів успішно застосовувалося центральними банками провідних країн у 1970–1980-і рр. Але на початку 1980-х рр. США, Велика Британія і Канада відмовились від

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

таргетування грошових агрегатів, оскільки зв'язок між їх динамікою і зміною макроекономічних показників не був стійким і не забезпечував для цих держав успішного проведення грошово-кредитного регулювання економіки.

Таргетування інфляції є відносно новим режимом грошово-кредитного регулювання, що стрімко набуває популярності в світі у зв'язку зі зменшенням ефективності таргетування грошових агрегатів чи через невдалий досвід підтримки фіксованого валютного курсу. Вперше таргетування інфляції було застосовано у Новій Зеландії у 1990 році. Згодом цей режим застосовували Канада, Велика Британія, Швеція, Австралія, Іспанія та інші країни. Починаючи з 1999 року інфляційне таргетування як проміжну ціль монетарної політики використовує Європейський центральний банк [80, с. 49].

Таргетування інфляції означає вибір певного значення інфляції за цільовий орієнтир і використання операційного інструментарію центрального банку (зазвичай процентних ставок) для досягнення інфляційної цілі, за яку влада несе відповідальність. Тобто центральний банк встановлює плановий рівень інфляції та усі свої засоби використовує для дотримання цього показника. При цьому центральний банк не приймає на себе зобов'язань щодо дотримання будь-яких інших цільових орієнтирів.

Перевагою таргетування інфляції є те, що орган регулювання банківської системи має можливість зосередитися на внутрішніх проблемах економіки. Це дозволяє йому більш гнучко реагувати на зміни макроекономічної ситуації, оскільки не встановлюються чіткі співвідношення між динамікою зміни грошової маси і зміною цін. Переваги інфляційного таргетування можна пояснити через передавальний механізм монетарної політики, оскільки при таргетуванні інфляції задіяно значно більше каналів трансмісійного механізму, ніж, наприклад, при таргетуванні грошових агрегатів. Окрім того, ці канали в основному пов'язані зі зміною процентних ставок, а не зі зміною резервів банківської системи чи грошової маси.

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

При інфляційному таргетуванні встановлення конкретних цифрових прогнозних значень індексу споживчих цін протягом певного проміжку часу (не менше 1 року) підвищує відповідальність центрального банку за свої дії і допомагає вирішити проблему непослідовності у проведенні грошово-кредитної політики.

Проте окремі економісти різко критикують даний режим [68, с. 77–125], тому що інфляційні процеси самі по собі не контролюються центральним банком, і у випадку економічних потрясінь немонетарні фактори набувають значної ваги в динаміці інфляції, що призводить до неможливості адекватного реагування на показник інфляції інструментами монетарної політики центрального банку. Цей недолік особливо важливий для країн з перехідними економіками, оскільки після досягнення середніх і низьких темпів інфляції на ціни суттєво впливає обмінний курс, структурні зміни в економіці та інші фактори.

Політика без номінального якоря по суті означає відмову центрального банку від прийняття на себе будь-яких зобов'язань щодо досягнення конкретних значень окремих макроекономічних показників. Заявляючи про стратегію досягнення довгострокових цілей (підтримка економічного зростання, високої зайнятості, низьких показників інфляції), центральний банк встановлює для себе проміжні орієнтири, які застосовує залежно від зміни економічної ситуації.

Такий режим грошово-кредитного регулювання успішно використовується в США, проте має багато застережень: відсутність прозорості грошово-кредитної політики, її значна підпорядкованість діям керівництва центрального банку ставить під сумнів можливість використання цього режиму в країнах з перехідними економіками.

Аналіз можливих режимів регулювання грошової сфери підводить нас до висновку про доцільність запровадження таргетування інфляції в Україні, оскільки цей режим дає більше можливостей щодо досягнення кінцевої цілі грошово-кредитного регулювання – стабільності національних грошей у довгостроковому

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

періоді. Таргетування інфляції дозволяє знизити інфляційні очікування суб'єктів господарювання і громадян, підвищити їх довіру до монетарної політики центрального банку держави.

Але вибір таргетування інфляції як проміжної цілі монетарної політики можливий лише за умови, коли вплив політики центрального банку на динаміку цін є істотним. При цьому важливо правильно вибрати показник, що використовуватиметься як індикатор при проведенні монетарної політики. У більшості країн таким показником служить індекс споживчих цін. Проте в Україні, на наш погляд, використовувати індекс споживчих цін як показник при інфляційному таргетуванні є недоречним, оскільки він не відображає реальну картину зміни цін на товари, роботи, послуги у державі. Питома вага продуктів харчування у споживчому кошику є надмірною і складає близько 70%. Це не відображає реальних витрат населення, а також не враховує зміну цін по багатьох групах товарів. Тому для України важливим є розрахунок стабільного індексу цін, що враховував би основні зміни в ціноутворенні, виключаючи сезонні коливання цін. На наш погляд, даний показник НБУ повинен розраховувати на основі індексу споживчих цін, індексу роздрібних цін, індексу цін промисловості, цін у сфері послуг, тобто даний показник повинен достовірно відображати зміни цін в економіці, бути прогнозованим, передбачуваним та зрозумілим суб'єктам господарювання та населенню.

Здоровий стан державних фінансів і макроекономічна стабільність є передумовами запровадження даного режиму.

Трансформація цілей та режимів державного регулювання банківської сфери відбувається паралельно із трансформацією інституційного забезпечення державного регулювання банківської діяльності, що передбачає існування відповідних економічних інститутів, які на основі чинної в державі нормативно-правової бази та організаційної структури управління застосовують певний інструментарій для ефективного регулювання банківської системи.

В останні роки на формування інституційного забезпечення регулювання банківської діяльності значний вплив мають як

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

національні, так і глобальні чинники. До основних національних чинників можемо віднести: розвиток інститутів фінансової системи держави, зокрема діяльності фінансових посередників (страхових компаній, кредитних спілок, інвестиційних фондів тощо), що також потребують ефективного регулювання; потребу забезпечити стабільність і надійність банківського сектору після кризи; необхідність посилення інституційної, операційної та фінансової незалежності органів регулювання; бажання держави приєднатися до різних міждержавних організацій (Світова організація торгівлі, Європейський Союз, «Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням доходів – ФАТФ») та міжнародних угод («Міжнародної конвергенції щодо вимірювання та вимог до капіталу – Базель II»). Глобальні чинники визначають необхідність державним органам влади брати безпосередню участь у регіональних і міжнародних організаціях. Поява різноманітних регіональних угруповань з наднаціональною системою регулювання (Міжнародний валютний фонд, Світовий банк, Європейський банк реконструкції і розвитку, Світова організація торгівлі) зумовлює потребу в перегляді інституційного забезпечення національної системи регулювання банківської сфери, поповненні національних інститутів у зв'язку з процесами фінансової глобалізації відповідним способом мислення, традиціями регулятивної діяльності, можливостями співпраці й обміну інформацією з міжнародними організаціями тощо.

Отже, при трансформації національної інституційної системи державного регулювання банківської сфери необхідно враховувати як національні чинники, так і глобальні. Національні органи регулювання повинні забезпечувати ефективне регулювання банківської системи держави і враховувати діяльність ряду міжнародних і регіональних організацій, що володіють власною системою інституційного забезпечення. При цьому трансформація національної системи державного регулювання банківської сфери повинна опиратися на певну теоретичну концепцію – парадигму державного регулювання банківської діяльності з чітким окресленням цілей, функцій, інструментів та ресурсів.

1.3. Методологічні основи аналізу еволюції регулювання банківської діяльності у контексті глобалізації

Ефективний розвиток економіки усіх країн світу потребує від державних органів постійної уваги до національних банківських систем і проведення відповідної регулятивної політики, спрямованої на створення сприятливих умов для стабільного та надійного функціонування банківського сектору. Це пояснюється тим, що банківський сектор є стрижневою ланкою фінансової системи та економіки держави в цілому. Саме комерційні банки, акумулюючи значні грошові кошти населення та суб'єктів господарювання, концентруючи ці кошти в межах банківської системи та перерозподіляючи їх між різними секторами економіки, відіграють значну роль у фінансовому секторі економіки та мають суттєвий вплив на економічне зростання в державі. Банківська система може позитивно впливати на макроекономіку держави, оскільки здатна нейтралізувати диспропорції між сукупним попитом і пропозицією в економіці, гармонізувати грошові потоки відповідно до потреб суб'єктів господарювання, що посилює її роль в економіці.

Суспільство повинне бути переконане, що банківська система працює стабільно і є безпечною, оскільки будь-яке порушення нормального функціонування банківської системи суттєво впливає на діяльність усіх суб'єктів господарювання та громадян, призводить до зниження довіри не лише до фінансової системи та економіки держави, а й може дестабілізувати соціальну, політичну та інші суспільні сфери.

Країни з ринковою економікою вже понад століття усвідомили необхідність регулювання банківської діяльності й набули значного досвіду в сфері забезпечення стабільної діяльності банківського сектору. Практично в усіх розвинутих країнах регулювання діяльності банків еволюціонувало відповідно до історичного та економічного розвитку країн, а також залежало від моделі банківської системи.

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

Особливості становлення та розвитку банківських систем країн Європи та Сполучених Штатів Америки, а як наслідок, – особливості банківського законодавства, зумовили відмінність підходів до організації банківського регулювання. Розвиток і вдосконалення регулювання діяльності банків у світі, як правило, були наслідком не окремої виваженої політики, що проводилася органами регулювання, а визначалися розвитком та особливостями безпосередньо банківської системи держави, яка час від часу переживала кризи. Необхідність забезпечення стабільної та безпечної діяльності банківської системи у післякризовий період зумовлювали потребу вдосконалення регулювання діяльності банківського сектору, і саме кризи в банківському секторі приводили до якісної трансформації системи банківського регулювання і нагляду, що враховувала б і убезпечувала діяльність банків від нових ризиків, які виникали з розвитком нових видів банківських операцій.

У ХХ столітті декілька разів відбувалася зміна загально-економічних поглядів на роль держави в управлінні економікою (посилення державного регулювання економіки змінювалося політикою лібералізації і навпаки), а погляди вчених на проблему регулювання банківської системи не були однотайними. Більшість вчених визнає необхідність державного регулювання діяльності банків, проте щодо ступеня впливу регулювання на банківську систему однотайності в поглядах науковців немає. Багато науковців, зокрема американські вчені Джордж Бенстон і Джордж Кауфман, вважають недоцільним регулювати діяльність банків більшою мірою, ніж інші сектори економіки. Вони пропонують регулювати банківську діяльність на загальних принципах, оскільки в конкурентному середовищі розвиток банківської справи буде кращим і принесе більші вигоди для суспільства, ніж надмірна зарегульованість діяльності банків [66, с. 688].

Інша група науковців, яскравим представником якої був Дж. М. Кейнс, вважала, що ринкові відносини як саморегульовані механізми властиві початковим стадіям розвитку ринку, а з розвитком товарно-промислового виробництва та фінансових

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

інститутів виникає необхідність модифікації механізму саморегулювання ринкової економіки через застосування державного регулювання економіки з метою уникнення криз та монополізації різних галузей. Основна внутрішня проблема ринку пов'язана з тим, що суб'єкти господарювання, завоювавши певні домінуючі позиції на ринку, об'єктивно намагатимуться зберегти лідерство на ринку, як правило, шляхом обмеження вільної конкуренції і стримування подальшого розвитку технічного прогресу. Монополізація певних сегментів ринку призводить до обмеження можливостей споживачів у виборі товарів та послуг, наслідком чого є соціально-економічний застій та кризи. Доведено, що монополії і монополізм мають тенденцію поширюватися швидше в тих країнах, в яких держава не чинить суттєвого опору розростанню монополій або навіть підтримує їх. Неминучим наслідком такої державної політики стає економічний застій та інфляція [3, с. 12]. Банківські кризи початку ХХ століття засвідчили об'єктивну потребу регулювання банківського сектору.

Теорія державного регулювання ринкових процесів Дж. М. Кейнса була втілена у «новий курс» Ф. Д. Рузвельта і дозволила відновити економіку США після Великої депресії. Згодом більшість науковців дискутували саме про оптимальний рівень державного регулювання фінансово-кредитної сфери і не відкидали доцільність регулювання діяльності банків загалом. Таким чином, наукові дискусії з приводу посилення регулювання діяльності банків та їх дерегулювання у ХХ столітті також впливали на вибір оптимальної моделі регулювання банківського сектору в певний період.

Історично не виділяють чіткої дати виникнення регулювання банківської сфери. У вигляді комплексного підходу банківське регулювання виникло приблизно в 30-х рр. ХХ століття як у США, так і в окремих країнах Європи. Проте певні втручання державних інституцій у діяльність банків існували значно раніше. Наприклад, у Німеччині нагляд за приватними банками, що мали право на випуск банкнот, було започатковано ще в 1619 році, задовго до створення

центрального банку. В 1765 році виник нагляд за державними банками, а в 1838 році – нагляд за ощадними касами [57, с. 15]. Хоча певні елементи регулювання діяльності банків існували у Німеччині вже в XVII–XIX століттях, проте комплексного регулювання банківської системи не було, зважаючи на домінування у той період вчення класичної школи політекономії про саморегульованість економіки. Посилення регулювання банківської діяльності в Німеччині було лише на початку XX століття – як реакція на банківські кризи 1901 та 1906–1907 рр. На практиці таке регулювання зводилось до вимог щодо публікації звітності, необхідності отримання дозволу на банківську діяльність та встановлення системи певних обмежень діяльності кредитних установ.

Комплексну систему банківського регулювання у Німеччині було створено у 1931 році в результаті прийняття рішення щодо деталізованого контролю за банківською діяльністю [57, с. 16].

Становлення та розвиток системи регулювання діяльності банків у США історично тривало доволі значний період часу – починаючи з 1781 року, коли перший банк США (Банк Північної Америки) отримав дозвіл на право здійснення банківської діяльності [64, с. 29]. У 1836–1863 рр. у США панував період «вільного банківництва», при якому банки часто банкрутували, а система регулювання їх діяльності зводилася до зобов'язань дотримання певних вимог при отриманні дозволу на банківську діяльність (за відсутності налагодженого механізму контролю за безпосередньою діяльністю банків).

Незважаючи на те, що розвиток банківських систем різних країн, зокрема країн Європи, мав багато спільного, американська банківська система була унікальною у зв'язку з тим, що, на відміну від більшості інших країн, Сполучені Штати Америки створені як конфедерація незалежних штатів. Це вимагало створення системи регулювання діяльності банків, при якій функції регулювання були закріплені як за державними інституціями окремих штатів, так і за центральним урядом.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Такий механізм регулювання діяльності банків був започаткований з прийняттям у 1863 році Закону про національне банківництво, згідно з яким формувалася унікальна дворівнева банківська система, а регулятивні повноваження закріплювалися як за федеральним урядом, так і за урядами штатів [15, с. 382]. За національними банками (банками федерального рівня) нагляд здійснювало Управління контролера грошового обігу Держскарбниці США, контроль же за банками штатів закріплювався за місцевими штатами. При цьому виникала ситуація, при якій банки мали можливість вибору регулятора їх діяльності, що породжувало конкуренцію безпосередньо між органами регулювання діяльності банків, у результаті чого відбувалося послаблення вимог до банківських інститутів. Доцільно зазначити, що установи, яка б виконувала функції центрального банку, в цей період у США ще не було, а недосконала система регулювання діяльності банків призвела до банкрутства багатьох з них в кінці XIX і на початку XX століття.

Банківська паніка у 1907 році зумовила необхідність пошуку нової системи регулювання діяльності банків, що забезпечувала б стабільність і стійкість банківського сектору. Результатом цього пошуку було створення Федеральної резервної системи США (ФРС) у 1913 році, яка виконувала функції центрального банку. Особливість ФРС полягала у тому, що вона була створена не як унітарний центральний банк, а заснована на принципі децентралізації з дванадцятьма регіональними банками та Радою керуючих. ФРС була наділена повноваженнями регулювати діяльність на лише національних банків, а й банків штатів, більшість з яких стали членами ФРС.

Суттєві якісні зміни у сфері регулювання діяльності банків у США відбулися у 1933 році після прийняття Закону про банківську діяльність (акта Гласса–Стігалла) і були спричинені фінансовою кризою 1929–1933 рр., при якій понад 30% усіх банків США збанкрутували, багато вкладників втратили заощадження, а довіра до банківської системи була практично втрачена. Згідно з актом

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Гласса–Стігалла було запроваджено систему федерального страхування депозитів, а також чітко поділено депозитні та інвестиційні функції банків, що суттєво зменшувало спекулятивні операції та ризики банків. У 1934 році було створено Федеральну корпорацію страхування депозитів (ФКСД) – додатковий орган регулювання діяльності банків, функції якої як доповнювали, так і дублювали функції інших державних органів регулювання [56, с. 447].

Запровадження системи страхування депозитів у США відіграло суттєве значення як для системи банківського регулювання, так і для розвитку банківського сектору в наступні десятиліття. Важливим було те, що саме система страхування депозитів, почавши діяти, суттєво знизила панічні настрої вкладників банків, а довіра до діяльності банків – учасників Федеральної корпорації страхування депозитів – росла. Переважна більшість вкладників, окрім найбільших (спочатку гарантувалося повернення депозиту в розмірі, що не перевищує 2500 доларів США), були впевнені, що не втратять свої кошти навіть у випадку банкрутства банку. В банківській системі країни з часу існування системи страхування депозитів змінилися традиції та правила – відбувалися процеси реорганізації чи злиття проблемних банків, що дозволяло знизити рівень фінансових порушень у банківській сфері та підтримувати стабільність та безперебійність роботи банківської системи [78, с. 23].

Посилення системи регулювання діяльності банків у період 1933–1934 рр., основу якої становила теорія Дж. М. Кейнса, фактично завершило становлення комплексної системи банківського регулювання у США і забезпечило доволі тривалий період стабільного розвитку банківського сектору США, що тривав до 70-х рр. ХХ століття.

В Україні розвиток банківських операцій та використання широких форм кредитування розпочалося в першій половині ХІХ століття і було пов'язане з розвитком ярмаркової торгівлі. Діяльність кредитно-розрахункових установ в основному полягала

у наданні позик під заставу маєтків, за своїм родом діяльності тодішні банки нагадували ощадні каси, а державної системи регулювання діяльності банків фактично не було. Проведена у 1860 році реформа банківської системи передбачала ліквідацію старих державних банків, які фактично не кредитували торгівлю і промисловість.

Початком становлення системи банківського регулювання в Україні (тій її частині, що перебувала у складі Російської імперії) можна вважати 1860 рік – рік заснування контор Державного банку Російської імперії в Києві, Харкові та Одесі, метою діяльності яких було поживлення торгівлі та зміцнення грошової системи України. Саме цей період (1860–1896 рр.) можна вважати початком лібералізації банківської справи та створення індустріальної банківської системи в Україні, оскільки було створено розгалужену мережу банків, які повною мірою обслуговували усі галузі аграрно-індустріальної економіки, забезпечуючи нормальний рух грошей та кредиту [5, с. 17].

Значний внесок у розвиток банківської системи України зробив видатний український економіст, професор, один із засновників Київської наукової фінансової школи Микола Християнович Бунге [54, с. 410], який у період з 1862 по 1880 рр. очолював Київську контору Державного банку і сприяв створенню нових приватних банків в Україні з розгалуженою мережею їх філій.

М. Бунге можна вважати першим науковцем, який відстоював ідею державного регулювання банківського сектору України, оскільки як у теоретичному плані, так і з практичного досвіду розумів переваги і недоліки бурхливого розвитку діяльності банків у 1860–1880 рр., а також їх суттєвий вплив на розвиток економіки держави. М. Бунге стверджував, що «... за комерційними банками та їх діяльністю потрібен державний контроль з метою захисту заощаджень громадян та недопущення перетворення банків на засіб спекуляції та легкої наживи» [37, с. 66]. У своїй книзі «Банківські закони та банківська політика» М. Бунге зазначав, що «... закон, наскільки це можливо, повинен забезпечити безпеку

довіренних банкам капіталів, забезпечити правильне і постійне сприяння кредитуванню промисловості, ліквідувати спекулятивну експлуатацію народного добра» [8, с. 70].

Вже будучи на посаді міністра фінансів Російської імперії, М. Бунге розробив і сприяв введенню в дію у 1883 році Закону «Про зміни та доповнення існуючих правил відносно відкриття нових акціонерних комерційних банків», а з 1884 року набув чинності Закон щодо функціонування, порядку створення та ліквідації банківських установ [11, с. 50]. На підставі цих законів фактично була сформована система регулювання діяльності банків Російської імперії, яка поширювалася й на банки України.

Вагомий внесок у дореволюційну фінансову науку щодо вдосконалення діяльності банків був зроблений професором Харківського університету П. П. Мігуліним. У своїй праці «Наша банківська політика (1729–1903)», що видана у 1904 році, автор критично оцінює тодішню організацію банківської справи і пропонує суттєво збільшити вплив держави на приватні банки, а Державний банк рекомендує перетворити на центральний банк із закріпленням за ним функцій банківського регулювання та нагляду усіх інших банків [25, с. 3].

Період 1917–1921 рр. характеризувався в Україні згортанням банківської діяльності. Фактично у період Першої світової війни (1918–1920 рр.) банківська система України припинила своє існування, а певний розвиток банківської справи відновився лише у період нової економічної політики радянського уряду (НЕПу).

Починаючи з 1922 року, доволі швидкими темпами розвивалися автономні сільськогосподарські банки та кредитні кооперативи, що були самостійними установами і вдовольняли нагальну потребу в кредитах для розвинутого аграрного сектору економіки України. Проте вже у 1930 році радянським урядом було розпочато проведення кредитної реформи, метою та результатом якої було підпорядкування автономних банків України їх материнським компаніям, запровадження суворого планування та посилення контролю за фінансовою діяльністю банків. У 1931 році

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

Державний банк СРСР приєднав до себе кредитні кооперативи, що діяли в Україні, завершивши таким кроком процес повної централізації кредитної системи [57, с. 20].

За станом на 1932 рік у Радянському Союзі не залишилось жодного банку чи кредитної установи з недержавною формою власності. Було створено однорівневу банківську систему СРСР, що включала в себе Державний банк СРСР та кілька спеціалізованих державних банків, які були не лише господарськими установами, а й органами державного управління та контролю. Україна автономної банківської системи за часу її перебування в складі СРСР фактично не мала. На території України діяли виключно філії Держбанку СРСР (станом на 1975 рік їх налічувалося 678), Будбанку СРСР і трудові ощадні каси [5, с. 17]. Регулювання діяльності цих банків у період 1930-х – 1980-х рр. в ринковому розумінні не було, оскільки модель управління соціалістичною економікою СРСР, що базувалась на марксистській теорії державно-монополістичного капіталізму, функціонувала як система тотального державного регулювання всіх економічних процесів, у тому числі й у банківському секторі [31, с. 186].

У промислово розвинутих країнах Європи та США у період 1940–1960 рр. завдяки державному регулюванню банківської сфери зростала фінансова стійкість як окремих банків, так і банківських систем у цілому, кількість банкрутств банків була доволі незначною. Безальтернативність посилення державного впливу на діяльність банків у більшості розвинених країн пояснюється тим, що в період після Другої світової війни можливості позитивного впливу ринкових заходів на розвиток банківської системи були досить обмеженими. Усувати наслідки війни, відновлювати економіку і забезпечувати стабільний розвиток банківського сектору можливо було лише за активної регулюючої політики держави.

Проте на початку 1960-х рр. відбувається певна зміна пріоритетів регулювання діяльності банків, пов'язана з потребою підвищення ефективності національних і міжнародних економічних

зв'язків. Стрімкий розвиток економіки більшості провідних країн світу, розвиток міжнародних економічних відносин та посилення глобалізаційних тенденцій, зокрема у сфері фінансів, зумовили необхідність перегляду теоретичних підходів до державного регулювання банківського сектору, оскільки протекціоністські та зарегульовані банківські системи не задовольняли інтереси економічного розвитку. В результаті на початку 70-х рр. ХХ століття домінуюче значення по відношенню до неокейнсіанської моделі регулювання економіки починає відігравати теорія саморегулювання ринку. Це спричинило появу процесів дерегулювання банківської сфери, переважання ідей щодо ринкового саморегулювання діяльності банків.

Процес дерегулювання банківської сфери набув розвитку в США у 70-і рр. ХХ століття, країни Європи до практики дерегулювання долучилися дещо пізніше – у 80-і рр., використовуючи у сфері банківського регулювання часто досвід США. Тому проаналізуємо період еволюції системи регулювання діяльності банків у період 1970–1990 рр. на прикладі США.

Необхідність дерегулювання діяльності банків у США полягала у неможливості банків конкурувати з небанківськими фінансовими установами, які стрімко розвивалися й акумулювали значні ресурси. Фінансові інститути, що не підпадали під регулювання, обслуговували вкладників і позичальників на кращих умовах, ніж комерційні банки, обмежені чіткими правилами, і запроваджували близькі замітники банківських депозитів і кредитів. Наприклад, відповідно до Закону про банківську діяльність (акта Гласса–Стігалла), було введено в 1933 році у дію Інструкцію «Q», згідно з якою встановлено межі процентних ставок (стелі) за строковими та ощадними депозитами і кредитами банків, а також заборонено банкам виплачувати проценти за вкладами до запитання [64, с. 8–9]. Позитивну роль такі обмеження відіграли у 1934–1960 рр., проте в наступні роки ринкові процентні ставки в США були вищими за максимальний розмір процентних ставок на депозити, що призвело до суттєвого відпливу коштів з банківської

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

системи до інших фінансових посередників, які не підпадали під норми Інструкції «Q». Зокрема, альтернативою вкладення коштів у банки на депозити було запровадження у 1971 р. брокерськими компаніями та іншими фінансовими інститутами взаємних фондів грошового ринку, на які не поширювалися обмеження. Активи цих фондів зростали швидкими темпами – з 4 млрд. доларів США у 1977 р. до 230 млрд. доларів США у 1982 р. [15, с. 423].

З метою відновлення конкурентоспроможності банків як посередників грошового ринку Конгрес США у 1980 році прийняв Закон про дерегулювання депозитних інститутів та грошового контролю, відповідно до якого протягом шести років були поетапно скасовані обмеження на максимальну величину ставок за депозитами, було дозволено банкам відкривати нові види депозитних рахунків клієнтам з конкурентними ставками, збільшено гарантовану суму відшкодування депозитів у випадку банкрутства банку з 40 до 100 тис. доларів США та ін. [77, с. 6]. Позитивні наслідки такого процесу дерегулювання були суттєвими: сума залишків коштів на поточних рахунках у банках зросла з 1980 по 1982 рр. у чотири рази, а банки повернули собі конкурентні позиції на ринку [15, с. 425].

У 1980-х рр. в банківській системі США було знято також територіальні обмеження у діяльності банків, і банки могли залучати кошти та надавати кредити, відкривати філії не лише в своєму штаті, а й за його межами. Майже повністю були усунені обмеження щодо фінансової діяльності банків. Як наслідок, банківська система США стала конкурентоспроможною і більш консолідованою [79, с. 2]. Процеси злиття і поглинання банків у США розпочалися у 1980-х рр. і тривають досі. Це пов'язано зі специфікою банківської системи США, що налічувала тисячі дрібних банків, яким дозволено було здійснювати свою діяльність лише у межах одного штату. Зняття цих обмежень спонукало банки до консолідації, а кількість дрібних банків суттєво зменшилася. За станом на початок 1980-х рр. у США діяло

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

близько 15000 банків, а завдяки процесам злиття та поглинання їх кількість скоротилася до 8000 за станом на 2008 р. [64, с. 19].

Дерегулювання банківської діяльності у США полягало не лише у прийнятті законодавчих чи нормативних документів, що усували обмеження чи дозволяли нові види діяльності банків. Формою прояву дерегулювання була також зміна в 1970–1980-х рр. ідеології щодо здійснення нагляду за діяльністю банків. Зокрема, в цей період органи регулювання банківської діяльності США надавали перевагу дистанційній перевірці діяльності банків, здійснюючи аналіз фінансової звітності, поданої банками. Виїзне інспектування банків (перевірка достовірності звітності та відповідності законодавству здійснюваних банками операцій на місцях) практично не проводилося. Найбільш ліберальним органом щодо здійснення виїзних перевірок діяльності банків було Управління контролера грошового обігу [6, с. 47].

Збільшення банкрутств банків у США на початку 1980-х рр. переконало органи регулювання у помилковості занадто ліберального підходу до здійснення перевірок діяльності банків, і виїзне інспектування банків поетапно відновилося – першими активізували проведення інспекційних перевірок Федеральна резервна система і Федеральна корпорація страхування депозитів, а згодом і Управління контролера грошового обігу.

Новий етап розвитку системи банківського регулювання у США розпочався на початку 1990-х рр. і був спричинений фінансовими проблемами в банківському секторі, що, в свою чергу, були зумовлені як високими процентними ставками та їх значними коливаннями у 1980-і рр., так і різкими економічними спадами в енергетичному та сільськогосподарському секторі економіки, спадами на ринку нерухомості, неповерненням кредитів менш розвиненими країнами, які користувалися великими запозиченнями банків США. Така ситуація призвела до банкрутств багатьох банків США, серед яких були і великі системні банки. Щоб стабілізувати банківську систему США і забезпечити діяльність банків від надмірних ризиків, система регулювання діяльності

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

банків у період початку 1990-х рр. була посилена та фокусувалася в першу чергу на вирішенні проблем у діяльності проблемних банків.

Важливим кроком для вдосконалення системи регулювання діяльності банків було прийняття у 1991 р. Закону про вдосконалення діяльності Федеральної корпорації страхування депозитів [64, с. 15], згідно з яким вводилося ціноутворення у страхуванні депозитів з урахуванням ризиковості діяльності банку. Відповідно до ступеня капіталізації банку визначалися групи ризику, а банки з недостатньою чи низькою капіталізацією змушені були сплачувати більший процент відрахувань до ФКСД. Окрім того, Федеральна корпорація страхування депозитів отримала значно більше повноважень у сфері нагляду за діяльністю банків – вона була зобов'язана здійснювати моніторинг діяльності банківської установи, а для недостатньо капіталізованих банків мала право втручатися в банківський менеджмент, встановлюючи обмеження на виплату дивідендів, обмежувати заробітну плату топ-менеджерам банку і навіть звільняти менеджерів з посад та наймати інших. Такі зміни покращили якість менеджменту банків.

Наступним етапом модернізації банківського регулювання можна вважати період другої половини 1990-х рр., зумовлений необхідністю приведення системи регулювання діяльності банків у відповідність до швидко зростаючої фінансової системи. Цьому сприяли процеси глобалізації світової економіки, зростання обсягів міжнародних операцій банків, диверсифікація діяльності банків, взаємопроникнення діяльності банків та інших посередників фінансового ринку, а також технологічні зміни.

Важливим кроком у сфері дерегулювання діяльності банків США та підвищення їх позицій на міжнародних фінансових ринках було прийняття у 1999 р. Закону про фінансову модернізацію, відомого також як Закону Грема–Ліча–Блайлі [77, с. 10]. Закон скасовував усі обмеження щодо поєднання банківських операцій, страхування та операцій з цінними паперами для банків США. Такі зміни відповідали вимогам часу і дозволяли банкам США

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

посилювати свої позиції як на внутрішньому, так і на зовнішніх фінансових ринках, створюючи потужні банківські холдинги.

Враховуючи стрімкий розвиток міжнародної діяльності банків, відкриття їх філій та відділень у різних країнах, що зумовлено розвитком банківських технологій та зниженням витрат на міжнародному рівні, органи банківського регулювання певної країни повинні були враховувати відмінності у регулюванні національних та іноземних банків. Це пов'язано з тим, що діяльність банків у різних країнах ставала все більш уніфікованою, а банки країн з ліберальнішою системою регулювання їх діяльності мали більше конкурентних переваг у порівнянні з банками, чия діяльність мала суттєві обмеження. Така ситуація впливала на міжнародну конкурентоспроможність банків і вимагала від органів банківського регулювання розроблення і прийняття певних уніфікованих принципів та правил регулювання діяльності банків, запроваджених у більшості країн.

Стрімкий розвиток глобалізаційних процесів у фінансовій сфері відбувався з певними протиріччями, оскільки характеризувався високим рівнем інтернаціоналізації банківського капіталу при незмінній системі регулювання діяльності банків виключно в межах певної країни. Зростання обсягів міжнародної банківської діяльності та посилення взаємозалежності фінансових ринків зумовлювали необхідність об'єднання зусиль регулюючих органів різних держав задля підтримки стабільності та цілісності світової фінансово-кредитної системи, надійного та безперебійного функціонування фінансових ринків, забезпечення рівних конкурентних умов для банків з різних країн.

Діяльність органів регулювання банків у напрямі об'єднання зусиль окремих країн у сфері банківського регулювання розвивалася починаючи з другої половини ХХ століття, набуваючи різноманітних форм: від звичайного обміну інформацією між органами регулювання банківської діяльності, дискусій щодо ефективності певних регулятивних механізмів до розробки уніфікованих правил і вимог діяльності банків.

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

Найбільш відомою та впливовою міжнародною організацією у сфері банківського регулювання і нагляду є Базельський комітет з питань банківського нагляду (Комітет Кука), створений у 1975 році за участю голів центральних банків провідних країн світу. На сучасному етапі Базельський комітет забезпечує систематичне співробітництво країн світу з питань нагляду і регулювання діяльності банків, розробляє загальні підходи і стандарти щодо регулювання банківської діяльності та нагляду, а також розробляє основні принципи банківського нагляду. Незважаючи на те, що прийняті Базельським комітетом положення і директиви мають рекомендаційний характер, більшістю країн світу вони сприймаються як обов'язкові, зважаючи на високий авторитет цієї організації.

Органи регулювання банківського сектору наприкінці ХХ століття постали перед складним завданням досягнення відповідності та адаптації регулятивних вимог до постійних еволюційних змін, що відбувалися в банківській системі. В останні десятиріччя ХХ століття швидкими темпами відбувалася як трансформація національних банківських систем, так і трансформація фінансових ринків і фінансових інструментів. Змінювався напрям і характер грошових потоків, а також види фінансових інструментів, якими оперували банки. Значно збільшився обсяг коштів, які спрямовувались на інвестиції в цінні папери, банки ставали активними учасниками бірж, активно застосовувалися похідні фінансові інструменти, механізми сек'юритизації активів, відбувалося взаємопереплетення банківської, страхової та інвестиційної діяльності, що сприяло утворенню фінансових конгломератів. Такі процеси супроводжувалися, з одного боку, зростанням фінансової могутності банків і збільшенням їх прибутковості, а з іншого – суттєво збільшувалися ризики у діяльності банків, що були пов'язані із загостренням конкуренції на національних та міжнародних ринках грошей та капіталів, значними коливаннями рівня валютних курсів та процентних ставок, скачкоподібними коливаннями ринкової вартості цінних паперів та ін.

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

В умовах такого динамізму розвитку банківської та фінансової системи об'єктивною необхідністю є вдосконалення процесу організації банківського регулювання як на інституційному рівні, так і на функціональному. Причини необхідності інституційних та функціональних змін пов'язані:

– з процесами фінансової глобалізації, при яких національні кордони фінансових ринків практично відсутні, відбувається повна свобода переміщення капіталу, що посилюється стрімким розвитком засобів зв'язку та телекомунікацій;

– з розвитком діяльності транснаціональних банків, які надають широкий спектр не лише банківських, а й фінансових послуг загалом як у межах своєї держави, так і на міжнародному рівні. Універсалізація діяльності найбільших банків супроводжується ускладненням їх організаційної структури, при якій іноді неможливо виокремити суто банківську діяльність чи фінансову, що однозначно необхідно враховувати органам регулювання;

– з диверсифікацією діяльності банків на світових фінансових ринках, при якій основна сума залучення та розміщення коштів відбувається не шляхом традиційних депозитно-кредитних операцій, а за допомогою нових похідних інструментів з цінними паперами, операцій з майновими правами щодо певних активів, процесами сек'юритизації активів. Така діяльність банків призвела до взаємообумовленості і взаємозалежності стабільності та розвитку банківської системи від кон'юнктурних коливань окремих галузей та ринків. Яскравим прикладом такої взаємозалежності є остання світова фінансово-економічна криза, що розпочалася у США як криза на ринку нерухомості у 2007 р. й переросла у масштабну світову кризу, що охопила у 2008 р. фінансові ринки практично усіх країн.

Зазначені причини об'єктивно вимагали зміни підходів до діяльності органів банківського регулювання в напрямку посилення контролю за фінансово-кредитною системою та особливо за ризикованими операціями транснаціональних та інвестиційних банків. Органи регулювання фінансової сфери в післякризовий період були одноставними щодо необхідності перегляду архітектури

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

побудови системи банківського регулювання і нагляду. Погляди науковців та практиків щодо досягнення більшого позитивного ефекту розвитку банківської системи та економіки в цілому за умов послаблення регулювання банківської сфери (процеси дерегулювання діяльності банків), які переважали у 1980–1990-і рр., знову змінилися на протилежні – стабільність банківської системи та фінансових ринків може бути досягнуто виключно за допомогою посилення системи банківського регулювання.

В багатьох країнах корекція принципів та методів регулювання діяльності фінансових посередників, враховуючи рекомендації Базельського комітету з питань банківського нагляду, полягала у проведенні регулювання та нагляду за діяльністю банків на консолідованій основі, що дозволяло б враховувати ризики діяльності не лише банків, а й їх споріднених компаній. Задля ефективної реалізації завдань щодо регулювання різнопланової діяльності банків та їх афілійованих (дочірніх) структур на різних сегментах фінансового ринку (фондового, страхового) окремі розвинуті країни на початку ХХІ століття об'єднали зусилля різних органів регулювання фінансової сфери і створили єдиний орган нагляду за діяльністю усіх учасників фінансового ринку – «мегарегулятор». Мета об'єднання декількох регулюючих органів в один полягає у консолідації нагляду за діяльністю банків, страхових компаній, інвестиційних компаній, професійних учасників ринку цінних паперів та інших фінансових посередників, діяльність яких стає все більш взаємопов'язаною. Така модель ефективно використовується в Австрії, Німеччині, Японії, Швеції, Великобританії та ще в близько 40 країнах. Поширена у попередні роки секторна модель регулювання діяльності посередників фінансового ринку, при якій різні державні органи регулювання і нагляду здійснювали регулювання фінансової сфери за інституційним принципом (певний орган регулював діяльність банків, інші – професійних учасників фондового ринку чи страхових компаній), поступово втрачає свої позиції на користь створення єдиного органу регулювання суб'єктів фінансово-кредитної системи.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Світова фінансова криза 2008 р. виявила значні недоліки в системі банківського регулювання і зумовила необхідність кардинального перегляду принципів регулювання діяльності банків. Порятунком від банкрутства найбільших приватних банків США та Європи шляхом надання їм значної державної допомоги не можна вважати ефективним методом покращення ситуації в банківському секторі. Необхідно принципово змінювати підходи до регулювання, покращувати якість ризик-менеджменту банків, оскільки динаміка світогосподарських зв'язків і стан нестабільності багатьох секторів світової економіки об'єктивно породжують прогнози щодо виникнення нової фінансової кризи.

Зусилля багатьох науковців та практиків, починаючи з 2008 р., зосереджені на пошуку нової моделі регулювання діяльності банків, при якій вдасться забезпечити стійкість банківських систем та уникнути можливих майбутніх фінансових криз. Активну роль у цьому процесі відіграє Базельський комітет з питань банківського нагляду, яким розроблено у 2009–2010 рр. пакет реформ банківського сектору, що отримав назву Базель-III. В основі цього документа, який прийняли 12 вересня 2010 року голови центральних банків 27 провідних держав світу, лежить суттєве посилення вимог до капіталу банків, створення контрциклічних норм достатності капіталу, а також необхідність формування резервів на покриття можливих збитків за кредитними операціями банків у періоди економічного зростання, щоб використовувати ці кошти для покриття збитків в періоди спаду чи кризи. І якщо попередні документи Базельського комітету зазвичай мали рекомендаційний характер і відповідальності за їх недотримання не було, то особливістю Базеля III є встановлення чітких вимог, за невиконання яких передбачена відповідальність.

Таким чином, в останні роки як серед науковців, так і практиків ми спостерігаємо чергову зміну поглядів у напрямку посилення державного регулювання діяльності банків, їх позицій щодо доцільності розроблення механізму значно жорсткішої

системи регулювання банківської сфери, щоб забезпечити фінансову стійкість банків і стабільність банківської системи.

Отже, регулювання банківської діяльності у переважній більшості країн за останні десятиліття зазнало чимало змін. Фактично сучасна система регулювання банківської діяльності розвивалася як результат низки експериментів, які необхідно було здійснювати у відповідь на кризові явища у банківському секторі багатьох держав, що відбувалися з певною періодичністю. Враховуючи те, що банківські системи країн світу та коло банківських операцій розвиваються доволі швидко, зважаючи на фінансові та технологічні інновації, ми свідомі того, що трансформація системи банківського регулювання в майбутньому також відбуватиметься.

1.4. Інституційна організація державного регулювання банківської діяльності

Інституційне забезпечення трансформації системи регулювання діяльності банків у післякризовий період є важливим фактором ефективного реформування системи банківського регулювання і нагляду. Проблеми при регулюванні діяльності банківських установ, з якими зіштовхнулися в останні роки як розвинуті країни, так і країни з ринками, що формуються, виявили значну роль інституційних чинників для забезпечення стабільного функціонування фінансово-кредитної системи. Тому формування адекватного інституційного середовища є важливою передумовою ефективної та стабільної діяльності банківського сектору економіки держави.

Інституційна теорія (зокрема, така її течія, як неоінституціоналізм) є одним з найбільш методологічно продуктивних напрямів економічної теорії кінця ХХ – початку ХХІ століття щодо дослідження змісту, напрямів та механізму реалізації системно-трансформаційних зрушень економіки загалом та фінансово-кредитної сфери зокрема. Це пов'язано з тим, що інституціоналізм як теорія орієнтується на комплексне і системне дослідження функціонування та розвитку економічних систем у широкому суспільному контексті, не

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

обмежується лише ринком і притаманними йому механізмами та взаємозв'язками, а суттєво розширює предметне поле теоретичного аналізу міждисциплінарною взаємодією з іншими суспільними науками.

Теорія інституціоналізму в останні десятиріччя активно використовується в сфері економіки, позаяк використовує цілісний підхід до об'єкта вивчення, процеси і явища розглядаються в динаміці, з врахуванням закономірностей історичного розвитку, а людський фактор визнається однією з основних рушійних сил [18, с. 7]. Об'єктом вивчення інституційної теорії є соціально-економічна основа господарської діяльності, а предметом – «аналіз взаємодії інститутів і структур, які їх забезпечують» [39, с. 75].

Базовим методологічним принципом, що об'єднує ознаки теоретико-методологічної спорідненості усіх течій інституційної теорії, прийнято вважати використання інституційного методу [16, с. 2], тобто аналіз інституцій є головним об'єктом дослідження, центральною та фундаментальною категорією інституційного аналізу. Теоретична інтерпретація дефініції «інституція» суттєво еволюціонувала протягом ХХ століття. Незважаючи на це, існуючим визначенням даної категорії бракує чіткості та однозначності (за визнанням самих теоретиків інституціоналізму – О. Вільямсона, Дж. Ходжсона), тому потреба теоретичного обґрунтування суті категорії «інституція» стала предметом тривалої теоретичної полеміки [16, с. 2].

Дж. Ходжсон трактує інституції як «довгострокові системи правил, що склалися та укорінилися, утворюють структуру соціальних взаємодій» [58, с. 11]. З його точки зору, інституції визначають суть системи соціальних правил, а власне правила трактуються науковцем у широкому розумінні – як норми поведінки і соціальні конвенції, так юридичні і формальні норми. Джеффри Ходжсон правомірно вважає, що інституції, надаючи форму та логічну послідовність діяльності людини, створюють можливості для впорядкування мислення, очікувань та дій. Інституції залежать від думок і вчинків індивідів, проте не зводяться до них [58, с. 12].

Для глибшого розуміння завдань нашого дослідження важливою є позиція Дж. Ходжсона щодо регулятивної ролі інституцій. Регулювання, на думку вченого, не є категорією, протилежною поняттю свободи, – воно може бути і її союзником. Науковець стверджує, що сам факт існування правил передбачає обмеження. Проте інституції одночасно і обмежують поведінку, і розширюють можливості індивідів. Завдяки певним обмеженням можуть відкриватися нові можливості, з'являтися варіанти вибору дій [58, с. 12]. Наявність такого позитивного зворотного зв'язку надає інституціям ще більшого значення при вивченні економічних процесів.

Американський вчений Олівер Вільямсон, лауреат Нобелівської премії з економіки в 2009 році, присудженої йому за дослідження в сфері економічних організацій, трактує інституції як «...основні політичні, соціальні, правові норми, які є базою для виробництва, обміну та споживання» [16, с. 2]. В структуру інституцій О. Вільямсон однозначно включає фірми (організації), ринки і взаємні угоди, що є доволі дискусійним питанням.

Інший американський економіст Дуглас Норт, лауреат Нобелівської премії з економіки в 1993 році, засновник теорії інституційних змін, визначає інституції як встановлені у суспільстві «правила гри» чи створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємовідносини між людьми [38, с. 17]. Д. Норт, на відміну від О. Вільямсона, розглядає інституції окремо від індивідів та організацій, зауважуючи, що «...потрібно чітко відрізнити правила гри від гравців» [38, с. 23]. До основних функцій інституцій в економічному та соціальному середовищі вчений відносить спрямування взаємодії людей у певне русло, зменшення економічної невизначеності за допомогою структурування повсякденного життя, визначення та обмеження сукупності варіантів вибору для індивідів та ін. [17, с. 51].

Д. Норт чітко структурував інституції на формальні і неформальні. До формальних інституцій науковець відносить офіційні, правові обмеження, які законодавчо, нормативно чи юридично закріплені (втілені) в суспільстві. До неформальних інституцій він

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

зараховує існуючі неофіційні, неправові обмеження – традиції, звичаї, культурні норми, неписані правила чи кодекси поведінки, ментальність та ін. Структурна взаємодія формальних і неформальних інституцій є важливою, позаяк неврахування звичаїв, традицій, ментальності індивідів певної країни (території) може призвести до суттєвого зниження дієвості інституційних перетворень і реформування певної сфери економіки.

У вітчизняній економічній науці чітко не розмежовується економічний зміст дефініцій «інституція» та «інститут». Певної невизначеності у трактуванні даних дефініцій додали перші пострадянські переклади наукових праць відомих інституціоналістів (Т. Веблена, О. Вільямсона, У. Мітчелла, Д. Норта, Р. Ріхтера, Дж. Ходжсона та ін.), в яких відбулася редукція категорій «інститут» та «інституція» (англійське слово «institution» було перекладене як «інститут»). Фактично суть інституцій українські та російські дослідники здебільшого ототожнювали з інститутами.

Не ставлячи за мету нашого дослідження детальне теоретико-методологічне обґрунтування даних категорій, враховуючи методологічний доробок зарубіжних і вітчизняних вчених, вважаємо доцільним трактувати інституції як систему правил, норм, обмежень (офіційних і неофіційних), певних рамок поведінки в суспільстві, що забезпечують досягнення оптимальної організації та координації поведінки суб'єктів економічних відносин. До інститутів ми відносимо закріплення цих правил, норм і обмежень у вигляді законів, установ, організацій та органів влади. Незважаючи на те, що окремі дослідники ототожнюють інституції з організаціями чи установами, вважаємо доцільним розмежувати категоріальний апарат, а при дослідженні інституційної організації регулювання банківської сфери вважаємо правомірним опиратися на наукові здобутки Дугласа Норта і чітко відрізнити «правила гри» (інституції) від гравців (організацій, установ) [38, с. 23]. Організації чи установи повинні створюватися як результат консолідації правил, норм, обмежень для досягнення суспільної мети, тому інституції недоцільно ототожнювати з організацією (установою), а інститути вважати правилами чи нормами.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Інституції мають властивість змінюватися з часом залежно від стану економіки чи потреб суспільства, а також виконують функцію регулювання соціально-економічних відносин. Результатом інституційних змін є трансформація економічного та соціального буття, що приводить до формування нових інститутів (зміни функцій існуючих) засобами примусового або вибіркового процесу. У суспільному розвитку інституції (правила, норми, традиції, обмеження) набувають форми інститутів (закон, організація, установа, органи влади, власність, регулювання та ін.), а інститутам необхідні інституції для формування поведінки економічних суб'єктів і забезпечення адекватного суспільним потребам економічного розвитку [60, с. 147].

Враховуючи те, що у переважній більшості держав світу сучасна економіка розвивається як динамічна відкрита система, на яку суттєво впливає комплекс зовнішніх та внутрішніх факторів не лише суто економічного характеру, а й політичного, соціального та культурного характеру, розроблена Д. Нортот методологія пізнання інституційних змін може виступати основою теоретичного пізнання та дослідження інституційної організації регулювання банківської системи України в умовах необхідності здійснення економічних та інституційних трансформацій посткризового стану банківської системи.

Незважаючи на значні здобутки в дослідженні питань оптимальної форми інституційного забезпечення регулювання банківської діяльності, не знайдено єдиного погляду в теорії і практиці як в Україні, так і у розвинутих зарубіжних країнах оптимальних підходів щодо організаційної побудови системи регулювання фінансової та банківської діяльності, а також нагляду. Дискусійними залишаються окремі аспекти визначення ролі, функцій та сфер впливу і відповідальності окремих органів регулювання банківської сфери. Особливої актуальності набувають питання координації та взаємодії інститутів, наділених певними функціями банківського регулювання і нагляду в умовах посткризового розвитку економіки як нашої держави, так і провідних країн світу.

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

Власне це й визначає актуальність і практичну цінність дослідження та систематизації теоретико-методологічних та організаційно-методичних питань сучасного стану інституційної організації державного регулювання банківської діяльності в Україні з метою мінімізації негативних наслідків фінансово-економічної кризи, забезпечення безперебійного та стабільного функціонування системи банківських установ загалом та окремих банків зокрема, підвищення рівня довіри до банківської системи держави, задоволення потреб суспільства та клієнтів банків у отриманні якісних банківських послуг.

У кожній країні світу органи державної влади суттєво втручаються у діяльність банківського сектору економіки. Це пов'язано з тим, що забезпечення стабільності функціонування на усіх стадіях економічного розвитку вважається основною вимогою суспільства до банківського сектору економіки. Масштабні негативні наслідки, спричинені кризовими ситуаціями у банківській системі (чи діяльності окремих банків), можуть бути руйнівними для національної економіки та соціальної стабільності в країні.

Можна виділити два основні компоненти впливу держави на функціонування банківських установ. З однієї сторони, держава намагається забезпечити стабільність банківської системи та безпеку діяльності банків, що проявляється у створенні державної системи гарантування вкладів громадян, підтримці ліквідності, безперебійності роботи банківської системи через належне виконання функції «кредитора останньої інстанції» центральним банком держави. З іншої – держава здійснює вплив як на окремі банки, так і на банківську систему в цілому через механізм пруденційного регулювання діяльності банків, встановлюючи вимоги щодо підтримки необхідного рівня капіталу банків, показників ліквідності, максимальних розмірів ризиків у діяльності банку, а також надаючи органам банківського нагляду повноваження щодо застосування заходів впливу до банків, діяльність яких є надто ризиковою.

Сутність державного регулювання банківської діяльності, як зазначалося у попередніх параграфах, полягає в тому, що

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

механізм регулювання здійснюється перш за все в межах банківської системи та виражається у впливі органів банківського регулювання (зазвичай центрального банку) на комерційні банки. Тому науковий підхід до інституційної організації регулювання банківської діяльності можна розглядати як у вузькому, так і в широкому розумінні залежно від кола суб'єктів, які здійснюють регулювання, мети їх регулятивної діяльності та виконуваних функцій.

У широкому розумінні до інституційної організації процесу регулювання банківської діяльності ми відносимо усі інституції (правила, формальні і неформальні норми, офіційні та неофіційні обмеження, традиції банківництва, правила економічної поведінки) та інститути регулятивного впливу на банківську систему держави (державні, недержавні, регіональні, міжнародні). У вузькому розумінні регулювання банківської діяльності можна розмежувати на державне і недержавне, залежно від повноважень суб'єктів регулятивного впливу.

Відповідно до мети і завдань даного дослідження основну увагу ми зосереджуємо на державному регулюванні банківської діяльності, що реалізується як в Україні, так і в більшості зарубіжних країн виключно державними інститутами через банківський сектор економіки. Впливаючи на діяльність комерційних банків як основних фінансових посередників, органи державного регулювання створюють певні правові та економічні умови їх функціонування. Важливо зазначити, що регулятивний вплив держави на банківську систему виключає можливість безпосереднього втручання в оперативну діяльність банківських установ, переважна більшість яких в Україні з приватною формою власності чи іноземним капіталом. Тобто превалює індикативний характер регулювання банківської діяльності над адміністративним, що визначає необхідність постійного розвитку та вдосконалення форм, методів та механізмів державного регулювання банківської сфери.

Науковий підхід до класифікації органів регулювання банківської діяльності, на наш погляд, потребує аналізу інститутів

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

регулювання банківської сфери послідовно, виходячи з їх поділу на дві основні групи:

1) органи, до повноважень яких належить законодавче і нормативне регулювання банківської сфери;

2) органи, функції яких безпосередньо пов'язані з регулюванням діяльності банків та здійсненням банківського нагляду.

До функцій першої групи органів державного регулювання банківських установ ми відносимо лише законо- і нормотворчі функції. Завдання діяльності цих органів полягає у створенні загальних правил і умов діяльності банків на фінансовому ринку без можливості здійснення оперативного контролю чи застосування певних заходів впливу у випадках недотримання окремими банками встановлених законодавчими чи нормативними актами правил чи обмежень. Фактично державні органи регулювання при виконанні законо- і нормотворчих функцій впливають не на діяльність конкретних банків – учасників фінансового ринку, а на ринок у цілому. Безпосередній контакт регулятора з певною банківською установою відсутній, тобто вплив органів регулювання має в переважній більшості опосередкований характер і суттєво залежить від кон'юнктури фінансового ринку. Окрім того, обмеженість функцій органів регулювання банківської діяльності першої групи полягає також у тому, що навіть рішення про входження на ринок нових банківських установ (створення, процедура реєстрації нових банків) лежить поза їх компетенцією.

До другої групи інститутів державного регулювання діяльності банків належить система державних органів регулювання банківської сфери, принципи побудови якої, сфера впливу та функції регулятивних органів значно відрізняються у багатьох країнах. Кожна держава намагається створити таку структуру органів регулювання банківської сфери, яка могла б ефективно забезпечувати підтримку стабільності банківської системи, надійності банків та зниження ризиків у їх діяльності, захисту інтересів вкладників, створення конкурентного середовища у банківському секторі та ін. Для виконання цих завдань органи банківського регулювання і нагляду

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

повинні бути наділені необхідними повноваженнями, визначеними на законодавчому рівні, не повинно бути дублювання функцій між різними органами. Тому розробка адекватної методології та пошук ефективної моделі інституційної побудови органів банківського регулювання є актуальним питанням для науковців та практиків багатьох країн.

У відповідь на фінансову кризу, яка охопила більшість країн світу з 2008 року, багато країн (як розвинутих, так і з ринками, що формуються) реформують систему інститутів регулювання діяльності банків. Ті ж країни, що здійснили таке реформування напередодні кризи, переглядають інституційну архітектуру регулювання ще раз.

Це пов'язано з тим, що за останні два десятиріччя сектор фінансових послуг суттєво змінився – значно зросла кількість фінансових установ, що надають практично усі види фінансових операцій на різних сегментах фінансового ринку, включаючи й банківський. Банки також почали все частіше перетворюватися на «фінансові супермаркети», пропонуючи клієнтам не лише традиційні банківські послуги в межах однієї країни (розрахунково-касове обслуговування, депозитні та кредитні операції), а й широкий спектр фінансових послуг (операції з цінними паперами, з похідними фінансовими інструментами, послуги страхування та ін.) по всьому світу, чому сприяло зростання лібералізації фінансових ринків та їх відкритість. Усе більшого поширення набувають фінансові конгломерати (в яких один власник володіє кількома фінансовими установами, що здійснюють свою діяльність на різних сегментах фінансового ринку), діяльність яких важко регулювати, оскільки зазвичай метою створення таких конгломератів є уникнення встановлених обмежень на проведення фінансових операцій у тому чи іншому сегменті фінансового ринку.

Такі фундаментальні зміни виявили недоліки існуючих моделей регулювання фінансового сектору, оскільки поширення фінансових конгломератів і багатофункціональних компаній породжує, з однієї сторони, проблему «регулятивного дублювання», а з іншої – зростає

та урізноманітнюється кількість ризикових операцій банків та інших фінансових посередників, що раніше не підлягали регулюванню [35, с. 93]. Окрім того, фінансова криза 2008 року зумовила необхідність перегляду моделей регулювання фінансового сектору (як національних, так і міжнародних) у зв'язку з проблемами у діяльності багатьох системоутворюючих транснаціональних банків США й Європи, які, користуючись правилом «надто великі, щоб збанкрутувати», здійснювали надмірно ризикову діяльність з цінними паперами і похідними фінансовими інструментами, уникали регулятивних обмежень при здійсненні міжнародних банківських операцій і фактично опинилися на межі банкрутства. Усвідомлюючи наслідки банкрутства великих банків для фінансового ринку однієї чи кількох країн, органи регулювання банківської системи вимушені були надавати значну фінансову підтримку цим банкам, фактично вибираючи з двох проблем меншу.

У різних країнах використовують декілька підходів до формування органів, наділених функціями регулювання фінансового ринку, зважаючи на інституційні традиції цих країн, а також специфіку діяльності банків та інших фінансових посередників. Зазвичай, з позицій регулювання, фінансовий ринок поділяють на банківський сектор, страховий сектор і сектор цінних паперів. Донедавна у більшості країн відповідальним за стабільність у кожному із зазначених секторів був окремий орган регулювання, проте за останні роки підхід до побудови органів регулювання суттєво змінився.

Опираючись на дослідження провідних економістів, які аналізували систему органів регулювання і нагляду в різних країнах світу, зокрема дослідження Чарльза Гудхарта [69], Джеймса Барта [65], науковців Інституту фінансової стабільності (Банк міжнародних розрахунків) під керівництвом Джозефа Тосовського [70], Донато Масціандаро і Марка Квінтина [72], Мартіна Мелецкі й Анни Марії Подп'єри [73], можемо зробити висновок про відсутність на сьогодні єдиної загальноприйнятої теоретичної моделі побудови системи органів регулювання

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

фінансового сектору. При цьому відповіді на запитання що краще – консолідація чи фрагментація фінансових регуляторів? – не знайдено.

З інституційної точки зору на національному рівні можна виділити такі чотири основні моделі побудови органів регулювання діяльності банків, що відрізняються способами організаційної побудови органів регулювання і нагляду, місцем та роллю центрального банку в цих структурах (рис. 1.3):

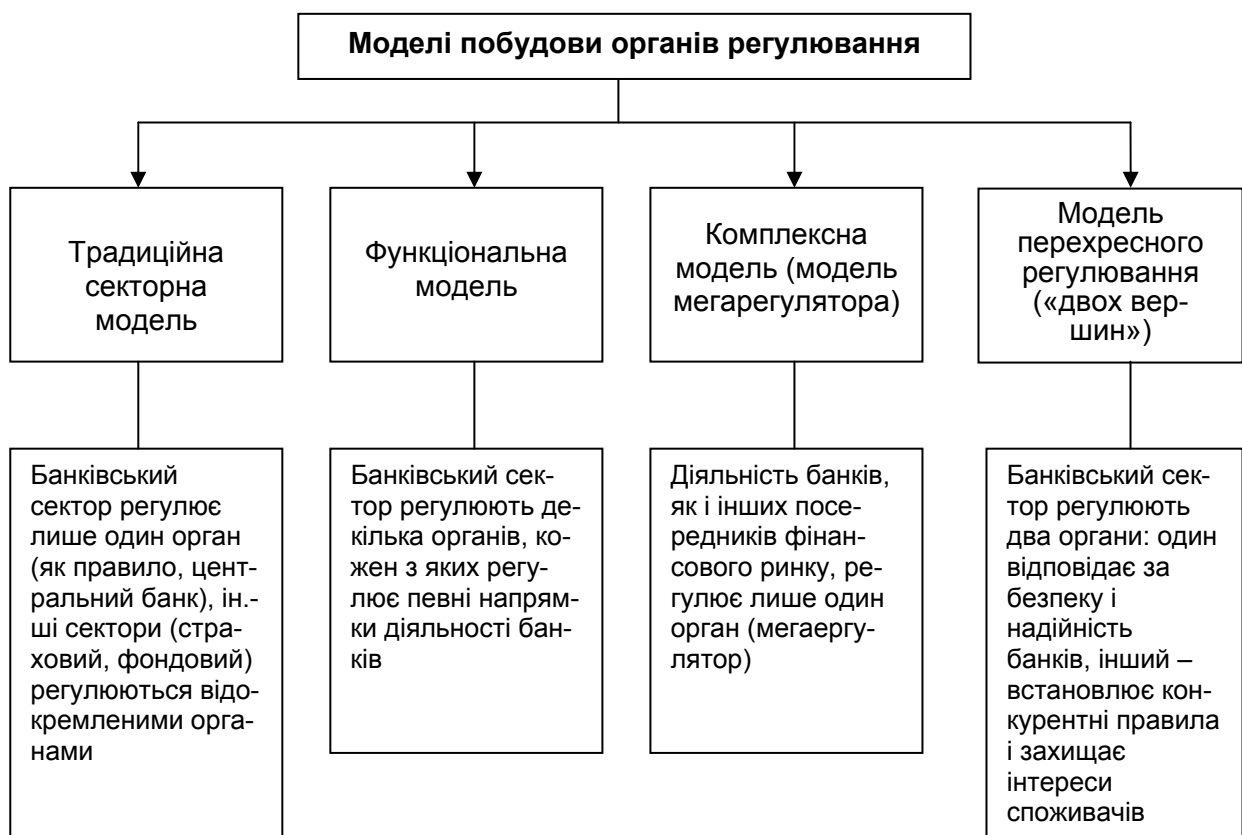

Рис. 1.3. Моделі організаційної структури органів регулювання діяльності банківських установ

1. Традиційна секторна модель – її зміст полягає у тому, що для кожного сектору фінансового ринку (банківського, страхового, інвестиційного) регулювання і нагляд здійснюють відокремлені один від одного органи, функції яких майже не дублюються. Ця модель характерна у минулому для переважної більшості країн

світу, оскільки розвиток окремих сегментів фінансового ринку відбувався на основі різного законодавства, нерівномірно і незалежно один від одного, хоча й сьогодні багато країн використовують цю модель (Україна, Греція, Китай, Мексика, Ізраїль та ін.). Державні органи регулювання використовували різну методологічну базу та інструментарій, які враховували специфіку діяльності фінансових посередників свого сегмента ринку. Основним недоліком традиційної секторної моделі є те, що в останні десятиріччя межі між секторами фактично усунуто, а банківські установи мають можливість здійснювати діяльність (прямо чи опосередковано в межах консолідованих фінансових груп) на різних сегментах фінансового ринку. Це ускладнює механізм ефективного регулювання діяльності банків, позаяк доволі складно досягнути, з однієї сторони, повної узгодженості у діях різних регуляторів фінансового ринку, а з іншої – уникнути надмірного дублювання їх функцій.

2. Функціональна модель – це модель регулювання за функціями фінансового ринку, при якій регулювання діяльності фінансових посередників відбувається не відповідно до їх правового статусу (банки, страхові компанії, кредитні спілки, інвестиційні компанії та ін.), а відповідно до виконуваних ними операцій на різних сегментах фінансового ринку. За такого підходу банківські установи як об'єкти регулювання можуть бути підпорядковані кільком різним регуляторам, кожен з яких регулюватиме певні напрямки діяльності банків. Функціональна модель використовується у Франції, Італії, Бразилії, Іспанії [71]. Така модель є ефективною лише в тому випадку, коли забезпечується довгострокова координація між усіма органами регулювання. Оскільки досягнення цього є доволі складним завданням, багато країн відмовляються від функціональної моделі регулювання фінансового ринку.

3. Комплексна модель (модель мегарегулятора) – передбачає наділення лише одного органу функціями регулювання і нагляду за діяльністю усіх посередників фінансового ринку (як банківських, так і небанківських). Така модель є характерною для невеликих країн –

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

нагляд за широким спектром фінансових операцій може ефективно здійснювати один регулятор (Латвія, Мальта, Словаччина, Угорщина, Швейцарія). Комплексна модель все частіше використовується і у великих країнах з розгалуженим фінансовим ринком, забезпечуючи гнучкий і раціональний підхід до регулювання діяльності усіх фінансових посередників (Австрія, Німеччина, Японія, Польща, Сінгапур) [71].

Перевагою моделі мегарегулятора є: можливість швидкої адаптації регулювання до нових фінансових інструментів завдяки наявності в межах єдиного органу регулювання усієї інформації, що дозволяє аналізувати реальну ситуацію на усіх сегментах фінансового ринку; можливість здійснювати ефективний нагляд за діяльністю фінансових конгломератів і консолідованих фінансових груп; скорочення операційних витрат; відсутність юридичних конфліктів між регуляторами і мінімізація дублювання їх функцій; посилення відповідальності мегарегулятора, позаяк неможливо перекласти свої упущення на іншого регулятора. Основним недоліком об'єднання органів регулювання і нагляду вважають загрозу створення регуляторної монополії, помилки у діяльності якої можуть мати суттєві негативні наслідки для банківського та інших секторів фінансового ринку [36, с. 23].

У комплексній моделі органом регулювання може виступати як центральний банк держави (наприклад, у Чехії та Словаччині), так і спеціально створений орган, відокремлений від центрального банку (Естонія, Латвія, Угорщина) [42, с. 142]. При цьому роль центральних банків залишається значною в процесі здійснення регулювання і нагляду, оскільки безпосередня участь центральних банків багатьох країн при комплексній моделі регулювання фінансового ринку полягає у призначенні членів правління єдиного органу нагляду (Бельгія, Естонія, Латвія, Польща, Франція, Швеція та ін.), а також представники центрального банку є учасниками наглядової ради єдиного органу регулювання [36, с. 13]. Фактично в усіх країнах Європейського Союзу, які обрали модель мегарегулятора (за винятком Данії), центральні банки

беруть безпосередню участь у регулюванні банківського сектору фінансового ринку [29].

4. Модель перехресного регулювання (модель «двох вершин») – передбачає поділ завдань регулювання і нагляду за фінансовим сектором між двома регуляторами, один з яких наділений повноваженнями пруденційного регулювання діяльності фінансових посередників, відповідає за безпеку і надійність фінансових установ, а функціями іншого органу є регулювання бізнесу в фінансовій сфері з метою надання достовірної інформації, забезпечення інформаційної прозорості приватного бізнесу, захист прав інвесторів і споживачів, контроль за конкуренцією на фінансових ринках [26, с. 326].

Модель «двох вершин» має багато позитивних моментів, оскільки вона увібрала в себе, з однієї сторони, позитиви комплексної моделі, а з іншої – у разі виникнення конфліктів між двома органами регулювання (коли потреби надійності регулювання і нагляду вступають у конфлікт із захистом інтересів споживачів) перевага належить безпеці та надійності регулювання задля забезпечення фінансової стабільності.

Модель перехресного регулювання використовується у Нідерландах, частково в Італії, Португалії, Франції, а віднедавна й у Великобританії [71].

Досвід зарубіжних країн дозволяє зробити висновок про відсутність єдиної ефективної моделі регулювання банківського сектору. Органи регулювання можуть бути різними за статусом, але серед них майже завжди основними регулятивними функціями і повноваженнями наділені державні органи. Інституційна побудова системи регулювання банківської діяльності та нагляду в тій чи іншій країні повинна відображати специфічні особливості політичного та соціально-економічного розвитку країни, її національні традиції, відповідати структурі фінансової системи певної країни тощо.

Як правомірно зазначав Ховарт Девіс, колишній голова Управління з фінансових послуг (єдиного органу регулювання Великобританії до 2013 р.), «...якщо розглянути світову практику, то можна знайти дуже багато різних моделей регулювання, відносно

котрих ясно, що вони добре працюють у країнах з різними типами фінансового ринку і політичними структурами суспільства. Той факт, що в Європі існує майже стільки моделей регулювання фінансових ринків, скільки країн-членів Європейського Співтовариства, свідчить сам за себе. Але при цьому абсолютно неможливо стверджувати, що одна і та ж модель буде ефективною для кожної країни» [26, с. 326].

Тому можемо зробити висновок, що жодну з чотирьох проаналізованих моделей організації системи органів банківського регулювання і нагляду не можна вважати кращою чи оптимальною для різних країн.

Розглянемо детальніше першу групу органів державного регулювання банківських установ (які виконують лише законо- і нормотворчі функції), оскільки від встановлених «правил гри» на фінансовому ринку багато в чому залежить ефективність та стабільність діяльності банків як основних фінансових посередників.

Практично в усіх країнах світу повноваження законодавчого і нормативного регулювання банківської діяльності належать вищим органам державного управління законодавчої та виконавчої гілок влади, а саме: парламентам, урядам і президентам. Визначальну роль серед цих органів відіграє парламент певної країни, оскільки діяльність банків більшості розвинутих країн регламентується цілою низкою законодавчих актів, що встановлюють чіткі вимоги як щодо організаційно-правових, так і щодо функціональних засад діяльності банків.

Для прикладу, в Європейському Союзі інститутами, відповідальними за директивне та нормативне регулювання банківської сфери є Європейська комісія, Європейський парламент і Європейський комітет міністрів фінансів. Усі ці інститути здійснюють діяльність, спрямовану на прийняття уніфікованого законодавства для країн-членів Європейського Союзу з питань регулювання діяльності банківських установ.

Європейська комісія, опираючись на підтримку чотирьох комітетів (Європейського банківського комітету, Європейського комітету з цінних паперів, Європейського комітету зі страхування

та пенсійного забезпечення у країнах-членах ЄС, Європейського комітету по фінансових конгломератах), виступає із законодавчою ініціативою та здійснює розробку нормативних документів у сфері регулювання банківської діяльності, що повинні бути імplementовані в країнах-членах ЄС [30, с. 51]. Закони проходять процедуру погодження шляхом спільного рішення за участі Європейського комітету міністрів фінансів (ECOFIN) і Європейського парламенту [7, с. 36].

Відповідальним за впровадження директивних актів Європейської комісії щодо регулювання діяльності банків на рівні країн-членів ЄС є Комітет європейських органів банківського нагляду (CEBS), до складу якого здебільшого включено представників національних органів банківського регулювання та нагляду, представників національних центральних банків і Європейського центрального банку (ЄЦБ). До функцій цього комітету, окрім сприяння Європейській комісії щодо реалізації законодавства і надання консультативної допомоги, належить обмін інформацією національних органів регулювання і нагляду, розробка принципів типового застосування європейського законодавства, впорядкуванням методів та способів здійснення нагляду за діяльністю банків [7, с. 37]. Фактично, Комітет європейських органів банківського нагляду виступає як органом регулювання, так і органом нагляду за діяльністю банків.

З 1 січня 2011 р. в Європейському Союзі набула чинності нова структура органів регулювання і нагляду, що базується на двох основних принципах:

1) макропруденційному нагляді – його основою є аналіз макроекономічних показників з метою підтримки стабільності фінансової системи Євросоюзу в цілому, зниження системних ризиків;

2) мікропруденційному нагляді – полягає у регулюванні діяльності фінансових установ на індивідуальній основі.

Макропруденційний нагляд здійснює Європейська рада із системних ризиків (ESRB – European Systemic Risk Board), а мікропруденційний нагляд здійснює Європейська система фінансових

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

регуляторів (European System of Financial Supervisors – ESFS), що охоплює існуючі національні органи регулювання, а також три новостворені Європейські органи регулювання і нагляду за секторами (банківським, страховим та фондовим): Європейський банківський орган (European Banking Authority – EBA), Європейський страховий і пенсійний орган (European Insurance and Occupational Pensions Authority – EIOPA), Європейський орган регулювання ринку цінних паперів (European Securities and Markets Authority – ESMA) [76].

Вивчення наукових доробок українських вчених [14, 21, 27, 31, 32, 35, 36, 40] і норм чинних в Україні законодавчих та нормативних актів (Конституції України, Закону України «Про Національний банк України», Закону України «Про банки і банківську діяльність», Закону України «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб», Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму», Декрету Кабінету Міністрів України «Про систему валютного регулювання і валютного контролю» та ін.) дозволяє сформулювати перелік органів регулювання національної системи банківських установ та напрями взаємозв'язку між ними (рис. 1.4).

В Україні органами, до повноважень яких належить законодавче і нормативне регулювання банківської діяльності, можна вважати Верховну Раду України, Кабінет Міністрів України, а також Президента України.

Проте основний вплив держави як регулятора макроекономічних процесів на банківську систему України здійснюється через центральний банк, який виступає головним органом державного регулювання макроекономічних процесів за допомогою грошово-кредитних методів. Але для забезпечення стабільності роботи банків та збереження довіри до банківської системи держави необхідні не лише своєчасні та ефективні дії основного регулятора фінансових ринків – Національного банку України, але й виважена та скоординована діяльність різних гілок влади, в першу чергу виконавчої.

Таким чином, реалізація функції банківського регулювання забезпечується кількома державними інститутами – парламентом

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

(законодавчим органом, що визначає загальні правові основи регулювання банківської діяльності); урядом (видає додаткові нормативні акти з питань регулювання діяльності банків); безпосередньо органом банківського нагляду (регламентує банківську діяльність нормативними документами і перевіряє відповідність діяльності банків чинному законодавству).

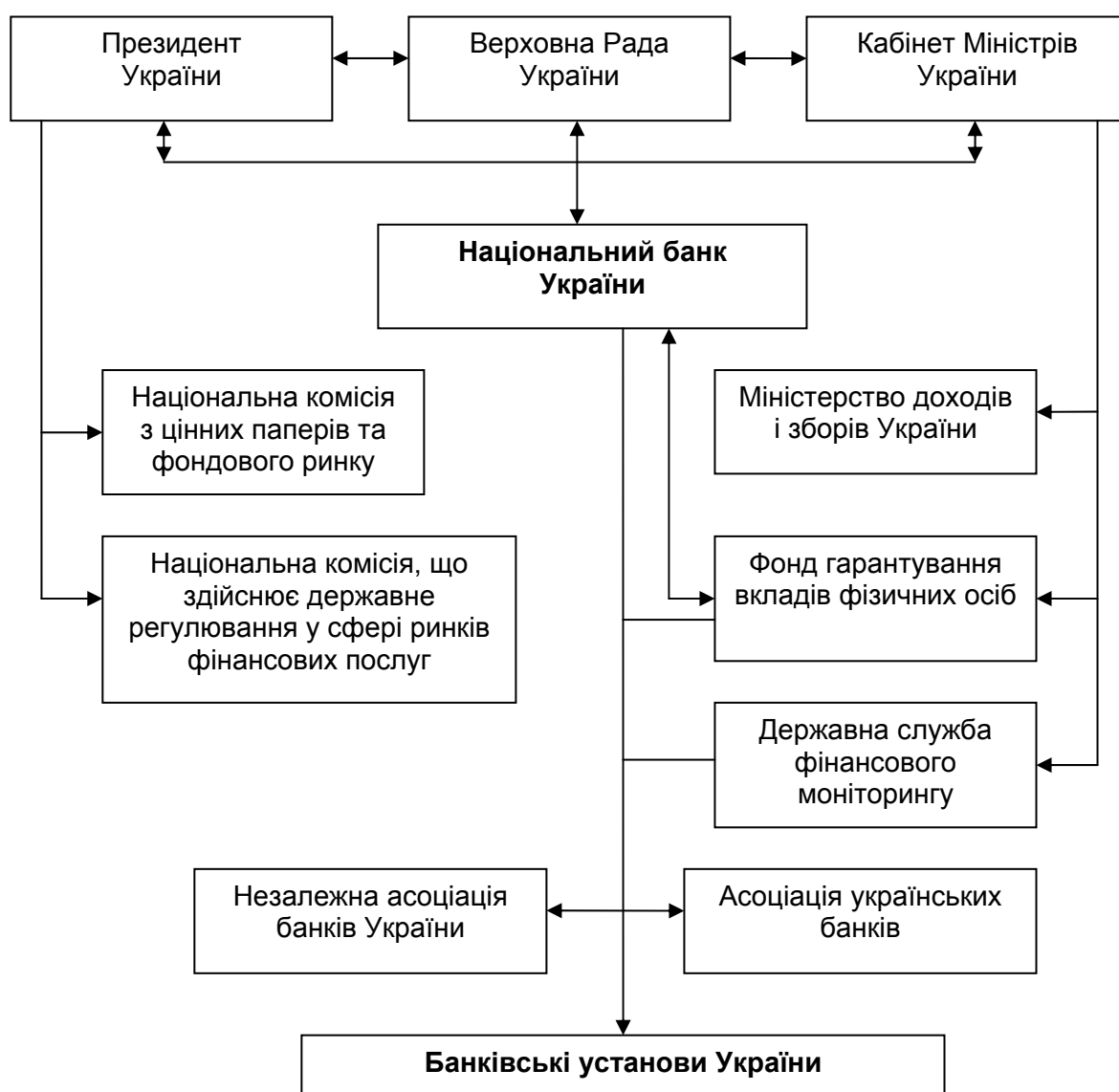

Рис. 1.4. Органи регулювання (прямого та опосередкованого) діяльності банківських установ України

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Опосередкований вплив на регулювання діяльності банків України мають й інші органи (як державні, так і громадські) (див. рис. 1.4).

В Україні, відповідно до Закону «Про Національний банк України», головним органом регулювання грошово-кредитної сфери є Національний банк, який здійснює постійний нагляд за дотриманням банками та іншими фінансово-кредитними установами банківського законодавства, нормативних актів НБУ, економічних нормативів.

Законодавчо визначено, що наглядові та регулятивні функції можуть здійснюватися Національним банком безпосередньо або через створений ним орган банківського нагляду. На сьогодні весь спектр регулятивно-наглядових функцій Національний банк реалізує виключно самостійно шляхом реалізації таких повноважень: здійснює усі види перевірок на місцях банків, інших фінансово-кредитних установ в Україні; може вимагати від банків та інших фінансово-кредитних установ проведення загальних зборів акціонерів і визначає питання, за якими мають бути прийняті рішення; може брати участь у роботі зборів акціонерів, засідань спостережної ради, правління і ревізійної комісії банку та іншої фінансово-кредитної установи з правом дорадчого голосу; може пред'являти вимоги щодо здійснення обов'язкових аудиторських перевірок банків, отримує висновки незалежних аудиторських організацій про результати діяльності банків тощо.

Зміст регулювання діяльності банків Національним банком України (згідно з функціями НБУ) полягає у здійсненні впливу на банки та інші фінансово-кредитні установи з метою забезпечення стабільності національної грошової одиниці, сприяння дотриманню стабільності банківської системи та цінової стабільності.

Безперечно, питання вдосконалення системи регулювання банківської сфери в напрямку створення макропруденційної системи регулювання і нагляду за діяльністю фінансових посередників є актуальним, проте змінювати систему організації банківського нагляду в період кризи – справа доволі ризикована і

може призвести до негативних наслідків. Враховуючи досвід регулювання і нагляду за діяльністю інститутів кредитної системи в Україні, доцільними є розробка і поетапна реалізація заходів щодо створення єдиного органу регулювання і нагляду на базі діючої системи регулювання та нагляду Національного банку України.

1.5. Основні засади грошово-кредитної політики: проблеми реалізації та перспективи вдосконалення

Розвиток економічних відносин в Україні на сучасному етапі вимагає прозорості грошово-кредитної політики та її узгодженості з іншими складовими загальноекономічної політики держави. Саме тому висувуються нові вимоги до розроблення, виконання та підзвітності грошово-кредитної політики України. Належний рівень прозорості має забезпечити основне підґрунтя її ефективності щодо досягнення цінової стабільності – високу довіру суспільства та відповідність ринкових очікувань загальному вектору грошово-кредитної політики. За таких умов посиленої уваги вимагає процес прийняття та ефективності Основних засад грошово-кредитної політики як головного документа Національного банку України.

Дослідження основних засад формування сучасної грошово-кредитної політики набирають актуальності через необхідність пошуку пріоритетних інструментів монетарного регулювання. Аналіз досвіду застосування Національним банком України тих чи інших інструментів дає змогу визначити рівень ефективності грошово-кредитної політики та запропонувати можливі шляхи його підвищення.

Зростання ролі грошово-кредитної політики у загально-економічній політиці держави зумовлює необхідність її вдосконалення. На окремі аспекти сучасного стану грошово-кредитної політики України та основних засад її формування звертали увагу відомі економісти: І. Ветрова, А. Гальчинський, О. Дзюбенко, В. Лагутін, С. Леонов, М. Мороз, О. Папаїка, В. Прадун, М. Пуховкіна,

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

М. Савлук, Є. Свірідов, А. Сомик, А. Щетинін, О. Шульгіна та ін., виявляючи наявні можливості підвищення її ефективності. Зокрема, А. Сомик вважає сучасну грошово-кредитну політику недостатньо прозорою [50, с. 23]. О. Шульгіна акцентує увагу на її прецесійності та нестабільності [61, с. 160]. О. Дзюбенко зазначає, що сучасна практика грошово-кредитного регулювання передбачає застосування традиційних методів, що набувають нового звучання в умовах посткризового періоду. Враховуючи проблеми, для поліпшення стану фінансового ринку України релевантною є зміна грошово-кредитної політики на більш жорстку і послідовну [20]. Є. Свірідов підкреслює, що монетарна політика, будучи одним із головних каналів впливу держави на економіку, потребує тісного узгодження із пріоритетними цілями інших складових державного регулювання, в першу чергу, бюджетно-податкової політики [47, с. 88].

Таким чином, проблеми розроблення грошово-кредитної політики України у напрямку підвищення її прозорості й ефективності досліджують багато вітчизняних учених, проте, незважаючи на значні здобутки науковців, існує необхідність подальшого аналізу ефективності грошово-кредитної політики, особливо в умовах фінансової нестабільності, задля пошуку шляхів подолання недоліків монетарного регулювання та підвищення його результативності. Саме це і визначає актуальність та практичну цінність дослідження основних засад формування сучасної грошово-кредитної політики Національного банку України.

Метою цього дослідження є подальший розвиток теоретико-методологічних засад дослідження головного документа грошово-кредитної політики України в умовах специфіки процесів трансформації нашого суспільства та розроблення практичних рекомендацій щодо підвищення його послідовності та прозорості.

Досягнення даної мети зумовило необхідність постановки та вирішення таких завдань:

– дослідити порядок розроблення та прийняття Основних засад грошово-кредитної політики;

РОЗДІЛ 1 *Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання*

– проаналізувати Основні засади грошово-кредитної політики за останні роки;

– розробити пропозиції щодо вдосконалення головного документа грошово-кредитної політики на сучасному етапі.

Кінцевою метою монетарної політики, тобто її стратегічною глобальною метою, є забезпечення стабільності цін, повної зайнятості, зростання реального обсягу виробництва тощо. Поточна грошово-кредитна політика, на відміну від глобальної, зорієнтована на виконання конкретніших завдань. Насамперед це забезпечення внутрішньої стабільності грошей, регулювання економічного циклу, вибір економічної ідеології, якій надає перевагу уряд тієї чи іншої країни.

В цілому метою грошово-кредитної політики є не лише підтримання стабільності національної грошової одиниці, а відтак і загального рівня цін, але й досягнення високого рівня зайнятості та виробництва, а також забезпечення банківської організації платіжного обігу всередині країни та за кордоном.

Розвиток фінансово-кредитної системи країни визначається ефективністю монетарного регулювання, що базується на використанні дієвого інструментарію грошово-кредитної політики. На кожному етапі економічного розвитку країни центральний банк визначає цілі своєї діяльності, що передбачають пріоритетність використання окремих інструментів. В Україні на законодавчому рівні формуються основні засади грошово-кредитної політики на кожний рік, де визначається перелік інструментів та методів, за допомогою яких відбувається регулювання фінансово-кредитної системи країни. Відповідно до ст. 9 Закону України «Про Національний банк України» функція з розроблення «Основних засад грошово-кредитної політики» та здійснення контролю за їх виконанням покладена на Раду НБУ [24].

Основні засади грошово-кредитної політики – це документ, який Рада НБУ розробляє щорічно у середньостроковій перспективі задля пріоритетності досягнення та підтримки цінової стабільності в державі, сприяння стабільності банківської системи

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

за умови, що це не перешкоджає досягненню цілі з підтримки цінової стабільності в державі та сприяння додержання стійких темпів економічного зростання.

Цей документ містить такі положення:

- стислий огляд стану та основних тенденцій розвитку економіки України, її фінансової та грошово-кредитної сфер;
- очікувані зміни зовнішніх та внутрішніх економічних чинників та їх вплив на стан грошово-кредитного ринку;
- основні прогностні показники економічного розвитку на наступний рік та середньостроковий період;
- окреслення основних ризиків та загроз щодо забезпечення цінової стабільності, стабільного функціонування фінансових ринків та ефективного розвитку економіки;
- основні прогностні показники розвитку грошово-кредитної сфери на наступний рік та середньостроковий період;
- завдання та цільові орієнтири грошово-кредитної політики на наступний рік та середньостроковий період;
- основні принципи, напрями діяльності Національного банку України із забезпечення реалізації визначених цілей та завдань грошово-кредитної політики [43].

При розробленні Основних засад грошово-кредитної політики Рада НБУ використовує макроекономічні показники, розраховані Кабінетом Міністрів України, та бере до уваги прогностні оцінки макроекономічної динаміки, розроблені у Національному банку України.

Підготовка «Основних засад грошово-кредитної політики» передбачає здійснення аналізу:

- економічного і соціального розвитку України за минулий та поточний роки, у тому числі:
 - динаміки валового внутрішнього продукту за його складовими;
 - інфляції та чинників її формування;
 - проведення фіскальної політики;

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

– змін у соціальній сфері, що включають зайнятість населення, його доходи тощо;

- розвитку основних секторів економіки:

- домашніх господарств, нефінансових підприємств і організацій;

- державних фінансів;

- фінансового сектору;

- грошово-кредитного ринку та реалізації грошово-кредитної політики у минулому та поточному роках, у тому числі:

- динаміки та джерел формування монетарної бази та грошової маси;

- структури грошової маси;

- монетарних коефіцієнтів;

- кредитів у реальний сектор економіки;

- стану валютного ринку України, його міжбанківського та готівкового сегментів, політики Національного банку України щодо здійснення інтервенцій, рівня й динаміки обмінних курсів, змін купівельної спроможності гривні, обсягу іноземної валюти Національного банку України та джерел їх формування;

- використання інструментів, за допомогою яких здійснювалось регулювання грошово-кредитного ринку;

- прогнозу макроекономічного розвитку України, включаючи ВВП за його складовими, рівень інфляції, показники бюджету, платіжний та торговельний баланс, ринок праці, доходи населення та заробітну плату.

В Основних засадах грошово-кредитної політики відображається визначення і характеристика:

- цілей грошово-кредитної політики на наступний рік та більш тривалий період (3 роки) з урахуванням макроекономічної ситуації і стану грошово-кредитної сфери;

- основних напрямів і механізмів забезпечення реалізації цілей грошово-кредитної політики;

- узгодженості грошово-кредитної політики з економічною політикою Уряду.

Відповідно до статті 33 Бюджетного кодексу України, Міністерство фінансів України спільно з іншими центральними органами виконавчої влади розробляє проект Основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період і до 20 березня року, що передує плановому, подає його на розгляд до Кабінету Міністрів України [9].

Національний банк України подає Президентові України, Верховній Раді України та Кабінету Міністрів України:

– до 15 березня року, що передує плановому, прогнозні монетарні показники на наступний рік;

– до 1 квітня року, що передує плановому, інформацію про розрахунок частини прогнозованого прибутку, яка підлягатиме перерахуванню до державного бюджету, до розподілу поточного року, а до 1 вересня – до розподілу наступного року.

Матеріали для розроблення Основних засад грошово-кредитної політики мають включати табличну інформацію щодо показників, які характеризують:

– динаміку інфляції та валютного курсу (дефлятор ВВП, приріст індексу споживчих цін, приріст індексу цін виробників, базова інфляція, офіційний курс гривні до долара США, євро та російського рубля, реальний ефективний курс гривні);

– динаміку грошових агрегатів (монетарна база, M0, M1, M2, M3, рівень монетизації, грошовий мультиплікатор, швидкість обігу грошей);

– соціально-економічне становище України (номінальний ВВП, реальний ВВП, баланс руху поточних операцій, рахунок операцій з капіталом та фінансових операцій, валовий зовнішній борг України тощо);

– прогнозні макроекономічні, фінансові та монетарні показники (ВВП, дефіцит (профіцит) державного бюджету, платіжний баланс, монетарна база, грошова маса, інфляція тощо) [43].

Проект Основних засад грошово-кредитної політики вноситься Головою Ради Національного банку України або керівником

робочої групи на розгляд Ради Національного банку для прийняття рішення.

Рада Національного банку до 10 вересня приймає рішення про схвалення Основних засад грошово-кредитної політики, публікує їх в офіційних виданнях та подає щорічно до 15 вересня до Верховної Ради України для інформування.

Відповідно до прийнятого варіанта Основних засад грошово-кредитної політики НБУ на 2013 рік, її пріоритетною метою є «забезпечення стабільності грошової одиниці України. Стабільна грошова одиниця розглядається як одна з базових цінностей суспільства, одна з головних гарантій захисту приватних економічних інтересів кожного громадянина та необхідна умова досягнення стратегічних цілей економічного розвитку України – забезпечення високих темпів економічного зростання на засадах модернізації та інноваційного розвитку, побудова сучасної, стійкої, відкритої і конкурентоспроможної у світовому масштабі економіки та забезпечення на цій основі підвищення добробуту населення нашої держави» [41].

На 2013-2014 рр. планується інфляція на рівні 4–6%, а починаючи з 2015 року – утримуватися в межах 3–5% [41], що означає продовження тенденції її зниження, починаючи з 2008 року. При цьому перед економікою ставиться завдання сталого зростання, що вимагатиме адекватного фінансування і очевидно може бути пов'язане зі зростанням цін.

Передбачається, зокрема, що грошова база (тобто емісія) гривні буде зростати темпами близько 6–8% [41], що з урахуванням дії мультиплікатора може призвести до зростання грошової маси в діапазоні 14–18%. Іншими словами, збільшення грошей в економіці, як заплановано, не призведе до такого ж збільшення цін. Зазначимо, що вказана тенденція «відставання» цін від зростання ліквідності спостерігається у вітчизняній економіці вже понад 10 років.

Необхідно зазначити, що у цілому Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік відповідають Порядку розроблення

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання в ринкових умовах господарювання

Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням:

– середньострокова орієнтованість документа, розширений часовий горизонт (три роки), що забезпечує передбачуваність дій монетарної влади та дозволяє суб'єктам ринку спрогнозувати бізнес-середовище;

– чітко визначена структура (розділи), що забезпечує логіку викладення інформації та полегшує її сприйняття;

– основні показники оцінки (критеріїв виконання) заявлених намірів заходів НБУ.

Однак не усі прогностні макроекономічні, фінансові та монетарні показники зазначені у цьому документі, як того вимагає Порядок розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням. Зокрема, відсутні планові показники офіційного курсу гривні до долара США, євро та російського рубля, номінальний ВВП, реальний ВВП тощо.

Разом з тим, ми вважаємо, що визначення основних орієнтирів грошово-кредитної політики (інфляція, зайнятість, платіжний баланс, економічний розвиток) не можуть вирішуватись лише Національним банком України, який має вплив виключно на пропозицію грошей. Формування попиту – це сфера діяльності Кабінету Міністрів України, і дієвість та реальність грошово-кредитної політики залежать саме від цих факторів. Адже пропозиція грошей без співвіднесення із попитом є безвідносною категорією. Не випадково в Основних засадах Єдиної державної грошово-кредитної політики Росії обов'язково передбачаються умови і вимоги, яким має відповідати діяльність уряду як запорука реалізації грошово-кредитної політики. До факторів, які залежать насамперед від діяльності уряду, віднесені цінова і тарифна політика в цілому, зростання цін (в т. ч. підприємств-монополістів), а також зростання цін в певних секторах економіки, зайнятість, оплата праці, рівень заробітної плати, зростання бюджетних видатків та їх структура, зовнішньоекономічна діяльність тощо.

Зазначені проблеми можуть вирішуватися лише спільно Урядом і Національним банком України.

З огляду на зазначене, вважаємо доцільним створення Ради з питань грошово-кредитної політики при Верховній Раді України, яка здійснюватиме підготовку висновків щодо проекту Державного бюджету України з питань грошово-кредитної політики та братиме участь у формуванні Основних напрямів бюджетної політики України на кожен рік. Таким чином забезпечиться формування єдиної загальнодержавної грошово-кредитної політики на широкій основі, а не як відомчої політики НБУ.

Суттєвим фактором удосконалення грошово-кредитної політики є ширше запровадження принципу плановості, що передбачає прийняття єдиного плану – Основних засад грошово-кредитної політики – як узгодженого плану дій Уряду і Національного банку України для встановлення єдиного державного узгодженого, скоординованого режиму реалізації грошово-кредитної політики. Цьому сприятиме і прийняття Кабінетом Міністрів України постанови про координацію діяльності міністерств і відомств у межах реалізації Основних засад грошово-кредитної політики [12].

В практичній діяльності оптимальним варіантом втілення цього принципу (єдності економічної, фінансової і грошово-кредитної політики) має стати одночасне й узгоджене прийняття Верховною Радою України програми економічного і соціального розвитку, Державного бюджету та Основних засад грошово-кредитної політики країни на відповідний рік, а також координація дій Національного банку та органів державної виконавчої влади.

Ще одним недоліком прийнятих у 2013 р. Основних засад грошово-кредитної політики слід вважати відсутність чітко зазначених цілей грошово-кредитної політики НБУ. Виняток становить визначена Конституцією України та Законом України «Про Національний банк України» стратегічна ціль – забезпечення стабільності грошової одиниці України. Способи досягнення цієї цілі (проміжні та тактичні цілі) чітко в документі не прописані. Відтак різноманітність, відсутність чіткої координації та ієрархії цілей і задач зумовлюють необхідність

їх систематизації. Оскільки грошово-кредитна політика є складовою економічної політики держави, то її цілі і задачі не можуть бути виключною прерогативою НБУ, який при цьому не несе повної відповідальності за їх недосягнення (наприклад, щодо забезпечення зайнятості), оскільки негативні явища в сфері економіки унеможливають виконання завдань грошово-кредитної політики.

Також доцільним вважаємо у цьому документі окремим розділом визначити підзвітність грошово-кредитної політики. Так, у документах центральних банків багатьох країн (Австралія, Польща, Молдова, Албанія, Японія тощо) є підрозділ («Підсумки виконання», «Процес прийняття рішень, інформування і прозорість монетарної політики», «Прозорість і підзвітність», «Комунікації щодо прийняття рішень з монетарної політики»), в якому міститься коротка інформація: щодо ролі комунікаційної політики в забезпеченні досягненні цілей центрального банку; процедури здійснення контролю за реалізацією монетарної політики; процедури внесення змін у монетарну політику, донесення цих змін і результатів виконання документа до громадськості; інструментів підзвітності та комунікаційної політики, які застосовуватиме центральний банк для інформування громадськості (прес-релізи, прес-конференції, протоколи зборів, інфляційний звіт, звіт щодо реалізації монетарної політики тощо) [49, с. 244].

В результаті розгляду питань про Основні засади грошово-кредитної політики як основний документ НБУ вважаємо, що його доцільно приймати Верховній Раді України. Він має бути якісно вдосконалений за рахунок більшої кількості показників, які узгоджено визначаються як НБУ, так і органами державної виконавчої влади. Зокрема, на нашу думку, в документі, який визначає Основні засади грошово-кредитної політики на відповідний рік, має встановлюватися загальний обсяг золотовалютного резерву Національного банку, його структура та порядок використання коштів із цього фонду.

Тому, вважаємо, що грошово-кредитна політика має бути єдиною державною, а не відомчою політикою; Основні засади

грошово-кредитної політики повинні визначатися виключно Верховною Радою України на основі ряду певних показників, визначених як НБУ, так і органами державної виконавчої влади; в документі доцільно мінімізувати аналітичний матеріал щодо оцінювання поточного стану економіки та не включати інформацію щодо оцінки заходів грошово-кредитної політики в поточному році; доповнити документ інформацією щодо засад підзвітності перед суспільством щодо виконання Основних засад грошово-кредитної політики.

Отже, урахування наведених пропозицій при розробленні проекту Основних засад грошово-кредитної політики дозволить логічно структурувати зазначений Документ, привести його зміст у відповідність до назви, збільшити прозорість і підзвітність грошово-кредитної політики. На нашу думку, це позитивно позначиться на підвищенні довіри громадськості до дій НБУ та ефективності грошово-кредитної політики.

Література

1. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика : підруч. / Б. П. Адамик. – Тернопіль : Карт-бланш, 2007. – 393 с.
2. Александрова З. Е. Словарь синонимов русского языка / З. Е. Александрова. – М. : Русский язык, 1975. – 600 с.
3. Бабичева Ю. А. Российские банки: проблемы роста и регулирования / Ю. А. Бабичева, Е. В. Мостовая ; [под ред. Ю. А. Бабичевой]. – М. Экономика, 2006. – 278 с.
4. Базилевич В. Макроекономіка / В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик. – К. : Знання, 2008. – 743 с.
5. Банківський менеджмент : підруч. / за ред. О. А. Кириченка, В. І. Міщенко. – К. : Знання, 2005. – 831 с.
6. Банковский контроль и аудит : уч. пос. / Н. В. Фадейкина, Е. К. Болгова, М. Н. Скурихин, А. В. Брыкин ; [под общей ред. Н. В. Фадейкиной]. – М. : Финансы и статистика, 2002. – 496 с.
7. Банковский надзор. Европейский опыт и российская практика : [Пос., подготовл. в рамках проекта «Обучение персонала

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

- центрального банку – етап III»] [Електронний ресурс] / под. ред. М. Олсена / Режим доступу : <http://www.ecb.int/press/pr/date/2005/html/bankingsupervisioneurussia2005ru.pdf>.
8. Бунге Н. Х. Банковые законы и банковая политика : сб. госуд. знаний. Т. 1 / Н. Х. Бунге ; под ред. В. П. Безобразова – СПб. : Изд-во Д. Е. Кожанчикова, 1874. – С. 67–97.
9. Бюджетний кодекс України : Закон України від 08.07.2010 р. № 2456-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 50-51. – Ст. 572.
10. Вайн С. Глобальный финансовый кризис: механизмы развития и стратегия выживания / Саймон Вайн. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – 302 с.
11. Ващенко Ю. В. Банківське право : навч. посіб. / Ю. В. Ващенко. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 344 с.
12. Ветрова І. В. Правові основи реалізації грошово-кредитної політики Національного банку України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / І. В. Ветрова. – К., 2007. – 19 с.
13. Вікіпедія : вільна енцикл. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>.
14. Вовчак О. Д. Банківський нагляд : навч. посіб. / О. Д. Вовчак, О. І. Скаско, А. М. Стасів. – Львів : Новий Світ-2000, 2005. – 472 с.
15. Габбард Р. Г. Гроші, фінансова система та економіка : підруч. / Р. Глен Габбарт ; [наук. ред. пер. з англ. М. Савлук, Д. Олесевич]. – К. : КНЕУ, 2004. – 889 с.
16. Гайдай Т. В. Методологічні засади аналізу інституційних перетворень перехідної економіки [Електронний ресурс] / Т. В. Гайдай. – Режим доступу : http://uapdf.docdat.com/pars_docs/refs/4/3249/3249.pdf.
17. Гайдай Т. В. Теорія інституційних змін Д. Норта та проблеми перехідних економік / Т. В. Гайдай // Наукові праці ДонНТУ. Серія: економічна. – 2010. – Вип. 38-1. – С. 50–55.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

18. Гончарова Н. Інституційна теорія і розвиток економіки України / Н. Гончарова // Наукові записки. Серія: Економіка. – 2008. – Вип. 22. – С. 7–9.
19. Государственное регулирование рыночной экономики : сб. науч. трудов / Науч.-исслед. экон. ин-т М-ва экономики Украины ; под. ред. В. Ф. Беседина. – К., 1991. – 178 с.
20. Дзюбенко О. В. Проблеми і перспективи грошово-кредитного регулювання [Електронний ресурс] / О. В. Дзюбенко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/2_KAND_2011/Economics/78143.doc.htm.
21. Дзюблук О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О. В. Дзюблук. – К. : Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
22. Дзюблук О. В. Фінансова стійкість банків як умова ефективного функціонування кредитної системи : моногр. / О. В. Дзюблук, Р. В. Михайлюк. – Тернопіль : Терно-граф, 2009. – 316 с.
23. Енциклопедія банківської справи України / редкол. : В. С. Стельмах (голова) [та ін.]. – К. : Молодь : Ін Юре, 2001. – 680 с.
24. Закон України «Про Національний банк України» від 20.05.1999 № 679-XIV // Законодавчі і нормативні акти з банківської діяльності. – 2002. – Вип. 5. – С. 42-64.
25. Кириченко В. Є. Організаційно-правові засади діяльності установ довгострокового кредиту Російської імперії у дореволюційній історіографії [Електронний ресурс] / В. Є. Кириченко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pib/2009_4/PB-4/PB-4_11.pdf.
26. Коваленко М. Сучасний зарубіжний досвід державного регулювання банківської сфери / М. Коваленко // Ефективність державного управління. – 2011. – Вип. 26. – С. 324–331.
27. Козюк В. В. Центральний банк та грошово-кредитна політика / В.В. Козюк. – Тернопіль: Джура, 1999. – 260 с.
28. Кун Т. Структура наукових революцій / Томас Кун. – К. : Port-Royal, 2001. – 228 с.
29. Линников А. С. Организационно-правовые предпосылки формирования единого органа банковского надзора Европейского

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

Союза [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://www.pvlast.ru/archive/index.452.php>.

30. Линников А. С. Правовое регулирование банковской деятельности и банковский надзор в Европейском Союзе : Монография / А. С. Линников. – М.: Статут, 2009. – 190 с.

31. Лобозинська С. М. Співвідношення державного регулювання та ринкового саморегулювання в процесі координації банківської системи / С. М. Лобозинська // Збірник науково-технічних праць Національного лісотехнічного університету України «Науковий вісник». – 2007. – Вип. 17.2. – С. 184–189.

32. Міщенко В. І. Банківський нагляд : навч. посіб. / В. І. Міщенко, А. П. Яценюк, В. В. Коваленко, О. Г. Коренева. – К. : Знання, 2004. – 406 с.

33. Модернізація суспільного сектору економіки в умовах глобальних змін : Моногр. / за ред. А. Ф. Мельник. – Тернопіль : ТНЕУ, Екон. думка, 2009. – 528 с.

34. Мочерний С. В. Економічна теорія : навч. посіб. [Електронний ресурс] : С. В. Мочерний. – К., Академія, 2005. – Режим доступу : http://ebk.net.ua/Book/economics/mochernyi_et/literature.htm.

35. Мошенський С. З. Моделі державного регулювання діяльності фінансових установ / С. З. Мошенський // Фінанси України. – 2008. – № 6. – С. 89–98.

36. Науменкова С. В. Системи регулювання ринків фінансових послуг зарубіжних країн : навч. посіб. / С. В. Науменкова, В. І. Міщенко. – К. : Центр наук. досліджень НБУ : Ун-т банків. справи НБУ, 2010. – 170 с.

37. Новікова І. Є. Бунге у трансформації вітчизняної банківської системи на ринкових засадах / І. Є. Новікова, М. Х. Роль // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Економіка. – 2006. – Вип. 84. – С. 64–67.

38. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики / Дуглас Норт ; [пер. с англ. А. Н. Нестеренко]. – М. : Фонд экон. книги «Начала», 1997. – 180 с.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

39. Олейник А. Н. Институциональная экономика: учеб. пособ. / А. Н. Олейник. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 416 с.
40. Орлюк О. П. Банківська система України. Правові засади організації / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 240 с.
41. Основні засади грошово-кредитної політики НБУ на 2013 рік. : рішення Ради НБУ від 05.09.2012 р. № 16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/vr016500-12> .
42. Поправка О. Г. Світовий досвід реформування наглядових систем, можливості запровадження в Україні / О. Г. Поправка // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 2. – С. 141–144.
43. Порядок розроблення Основних засад грошово-кредитної політики та здійснення контролю за її проведенням : затв. рішенням Ради Нац. банку України від 05.09.2012 № 21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0021500-12/page>.
44. Пуховкіна М. Ф. Центральний банк і грошово-кредитна політика / М. Ф. Пуховкіна. – К. : КНЕУ, 2003. – 180 с.
45. Рада Керуючих Федеральної резервної системи США [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.federalreserve.gov/econresdata>.
46. Романишин В. О. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. / В. О. Романишин, Ю. М. Уманців. – К. : Атіка, 2005. – 480 с.
47. Свірідов Є. Ю. Грошово-кредитна і бюджетна політика як чинники економічної безпеки держави [Електронний ресурс] / Є. Ю. Свірідов // Проблеми розвитку і вдосконалення фінансової системи. – 2012. – С. 83–89. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vddfa/2012_1/Sviridov.pdf
48. Словник української мови. Т.8. – К. : Наук. думка, 1977. – 927 с.
49. Сомик А. В. Головний документ грошово-кредитної політики: зарубіжний досвід і перспективи його використання в Україні / Анжеліка Сомик // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2011. – № 3 (12). – С. 241–245.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

50. Сомик А. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в період кризи: канали цін активів, обмінного курсу та очікувань суб'єктів ринку / А. Сомик // Вісник НБУ. – 2010. – № 11. – С. 22–26.
51. Стельмах В. С. Грошово-кредитна політика в Україні / В. С. Стельмах, А. О. Єпіфанов, Н. І. Гребеник, В. І. Міщенко ; [за ред. В. І. Міщенка]. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 305 с.
52. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля. Т. 4. – СПб., М. : Изд-во. М. О. Вольфа, 1882. – 625 с.
53. Фетисов Г. Г. Организация деятельности центрального банка : учеб. / Г. Г. Фетисов, О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова ; [под общ. ред. Г. Г. Фетисова]. – 2-е изд., стер. – М. : КНОРУС, 2007. – 432 с.
54. Фінансова думка України : моногр. : П. І. Юхименко, С. В. Львовчкін, В. М. Федосов, С. І. Юрій ; [за наук. ред. д-ра екон. наук, проф. В. М. Федосова]. – К.: Кондор ; Тернопіль : Екон. думка, 2010. – 687 с.
55. Фридмен М. Количественная теория денег / М. Фридмен. – М. : Эльф-Пресс, 1996. – 808 с.
56. Фрідман М. Монетарна історія Сполучених Штатів. 1867–1960 / М. Фрідман, А. Шварц. – К. : Ваклер, 2007. – 880 с.
57. Хаб'юк О. Банківське регулювання та нагляд через призму рекомендацій Базельського комітету : моногр. / О. Хаб'юк. – Івано-Франківськ : ОІППО ; Снятин : ПрутПринт, 2008. – 260 с.
58. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: манифест современной институциональной экономической теории / Джеффри Ходжсон. – М. : Дело, 2003. – 464 с.
59. Центральний банк і грошово-кредитне регулювання : [навч. посіб.] / за ред. Т. Д. Косової, О. О. Папаїки – К. : Центр уч. літ., 2001. – 328 с.
60. Шпикуляк О. Г. Інституціоналізм як методологія міждисциплінарного пошуку в економічній теорії / О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 141–147.
61. Шульгіна О. В. Інструменти грошово-кредитного регулювання в процесі реалізації антикризової структурної політики / О. В. Шульгіна // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – Т. 1, № 2.

РОЗДІЛ 1 Теоретичні основи грошово-кредитного регулювання
в ринкових умовах господарювання

62. Экономическая энциклопедия. Политическая экономия. Т. 3 / гл. ред. А. М. Румянцев. – М. : Сов. энцикл., 1979. – 624 с.
63. Ющенко В. Гроші: розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. А. Ющенко, В. І. Лисицький. – К. : Скарби, 2000. – 347 с.
64. Barth J. R. Bank Regulation in the United States. [Електронний ресурс] / James R. Barth, Liy Tong, Luy Wenling. – Режим доступу : www.business.auburn.edu/~barthjr.
65. Barth R. J. Bank Regulation Are Changing: For Better or Worse? / R. James Barth, Gerard Caprio, Levine Ross ; The World Bank, Policy Research Working Paper 4646. – 2008. – June – 28 p.
66. Benston G. J. The Appropriate Role of Bank Regulation / G. J. Benston, G. J. Kaufman // The Economic Journal. – 1996. – Vol. 106, No. 436 – P. 688–697.
67. Brockhaus-Enzyklopaedie: in 24 Bd – 18, voellig neubearbeitet, Auflage Mannheim : Brockhaus.
68. Friedman B. A price target for U.S. monetary policy? Lessons from the experience with money growth targets B. Friedman, K. Kuttner // Brooking Papers on Economic Activity. – 1996. – № 1. – P. 77–125.
69. Goodhart Ch. A. E. The Regulatory Response to the Financial Crisis / A. E. Goodhart Charles – London, UK : Edward Elgar Publishing, 2010. – 168 p.
70. Institutional arrangements for financial sector supervision. Result of the 2006 FSI Survey // Bank for International Settlement. – Occasional Paper № 7. 2007. – September – 47 p.
71. Jabotinsky H. Y. The Structure of Financial Supervision: Consolidation or Fragmentation for Financial Regulators? A game theoretical perspective [Електронний ресурс] / Jabotinsky Hadar Yoanna. – Режим доступу : http://www.papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id.
72. Masciandaro D. Regulating the regulators: the changing face of financial supervision architectures before and after the crisis [Електронний ресурс] / Donato Masciandaro, Mark Quintyn. – Режим доступу : <http://www.cepr.org/meets/wkcn/1/1724/papers/Masciandaro Final.pdf>.

73. Melecky M. Institutional structures of financial sector supervision, their drivers and emerging benchmark models [Електронний ресурс] / Martin Melecky, Anca Maria Podpiera. – Режим доступу : http://mpr.a.u.b.uni-muenchen.de/37059/1/MPRA_paper_37059.pdf.
74. Mishkin F. S. International experiences with different monetary policy regimes / Frederic S. Mishkin // NBER Working paper. – 1999. – № 6965.
75. Mishkin F. S. The Economics of Money, Banking and Financial Markets / Frederic S. Mishkin. – 6th ed. – Boston-Addison Wesley, 2001. – 780 p.
76. Recent Development in Supervisory Structures in the EU Member States (2007–2010) / [Електронний ресурс] – European Central Bank. – 2010. – October – 24 p. –/ Режим доступу : http://www.ecb.int/pub/pdf/other/report_on_supervisory_structures2010en.pdf.
77. Sherman M. A Short History of Financial Deregulation in the United States / Matthew Sherman // Center for Economic and Policy Research. – 2009. – July. – 17 p.
78. Spong K. Banking Regulation: Its Purposes, Implementation, and Effects. / Kennet Spong. – Fifth Ed. – FRB of Kansas City, 2000. – 278 p.
79. Strahan Philip E. The Real Effects of U.S. Banking Deregulation / Philip E. Strahan // The Wharton Financial Institutions Center. The Working Paper Series. – 2002. – September. – 37 p.
80. The Monetary Policy of the ECB 2004. – Frankfurt am Main : European Central Bank, 2004. – 49 p.

РОЗДІЛ 2

МОНЕТАРНА ПОЛІТИКА ЦЕНТРАЛЬНОГО БАНКУ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА МАКРОЕКОНОМІЧНУ СТАБІЛЬНІСТЬ В ПЕРІОД КРИЗОВИХ ЯВИЩ

2.1. Поняття і зміст макроекономічної стабільності, особливості її досягнення у перехідний період

Економічну систему України можна віднести до нестабільної ринкової, що відповідно відрізняє її від економічних систем розвинених країн. Це в свою чергу обумовлює необхідність розробки ефективної державної стратегії, спрямованої на досягнення економічної стабілізації та переходу до економічного зростання. Стабільність є однією із важливих передумов відновлення економічного зростання і продовження його достатньо високими темпами. Саме макроекономічна стабільність стала вирішальним фактором, без якого ні девальвація, ні зростання цін на енергоресурси не призвели б до відновлення зростання. Забезпечення макроекономічної стабільності є одним із найважливіших завдань уряду, тому актуальним є дослідження її суті та особливостей, які характерні для перехідного періоду.

Стабільність – це досягнення такого стану економічної системи, який може підтримуватися тривалий час за допомогою властивих їй регулюючих засобів. Таким чином, економічну стабілізацію слід розглядати не як стан, а як стратегічний процес, що полягає у наближенні до економічної стабільності.

Стабілізація є комплексним поняттям, що враховує стан усіх без винятку складових економічної системи. За умови визначення

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

економічною політикою держави критерієм стабілізації недостатньої кількості конкретних економічних показників неминучим є наростання макроекономічних диспропорцій.

Стабілізаційна політика впливає на поведінку усіх економічних суб'єктів, а відтак на ефективність функціонування національної економіки.

Будь-яка країна з ринковою економікою намагається досягти макроекономічної стабільності.

Говорячи про макроекономічну стабільність, перш за все, необхідно зазначити, що в перехідний період потрібно досягти стабілізації економіки та переходу до справжнього економічного зростання. Кінцевою метою економічної трансформації такого періоду є створення умов для переходу до ефективної економічної системи, яка б забезпечувала оптимальні темпи зростання ВВП та високий життєвий рівень населення. Досягнення цієї мети потребує економічної стабілізації з подальшим переростанням у економічне пожвавлення, а відтак піднесення [26, с. 84].

Загалом сутність макроекономічної стабілізації полягає у подоланні макроекономічної незбалансованості.

Макроекономічна стабільність – це складна комбінація внутрішньо- та зовнішньоорієнтованих заходів, які, відбиваючи діалектику частини й цілого, визначають сутнісні особливості ендогенних соціально-політичних і економічних акцій у конкретний момент розвитку економічної системи на інноваційних засадах [40, с. 148].

Політика макроекономічної стабільності повинна бути націлена, перш за все, на подолання спаду виробництва та інфляції, збереження сильної соціальної орієнтованості. Вона реалізується шляхом створення інституційних засад соціальної ринкової економіки, розробки і виконання державних програм, інструментарію фіскальної, грошово-кредитної, структурно-інвестиційної, зовнішньоекономічної політики для забезпечення стійкого зростання. Механізми реалізації при цьому поєднують методи прямого та непрямого впливу (адміністративні, економічні) на господарські

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

процеси, прогнозування та індикативне планування, що дозволяє вирішувати завдання стабілізації економіки.

Слід зазначити, що загальні риси стабілізації є універсальними, проте для перехідної економіки їм властива певна специфічність.

По-перше, для країн із перехідною економікою характерним є те, що заходи, спрямовані на досягнення макроекономічної стабільності, направлені насамперед на подолання системної кризи, яка проявляється в усіх сферах, а не на пом'якшення циклічних коливань, що характерним є для країн із ринковою економікою.

По-друге, проявляється макроекономічна незбалансованість, яка є надзвичайно глибокою та всеосяжною, що відповідно не має місця у ринковій економіці.

По-третє, для перехідних економік характерною є гостра проблема безробіття. За умов макроекономічної стабільності для ринкової економіки пропонується створення нової системи соціального захисту, за якої цей захист покладається на плечі самого населення.

По-четверте, особливість макроекономічної стабільності у перехідний період полягає у формуванні нової системи економічних відносин, вона має не функціональний, а трансформаційний характер. Відповідно, економічні збалансованості можна досягти за умов зміни режиму, порядку функціонування економіки, появи нових господарських інституцій.

По-п'яте, макроекономічну стабілізацію перехідної економіки забезпечують ринкові інституції, які ще не мають достатнього досвіду або ж їх є недостатня кількість. Брак потрібних інституціональних перетворень перешкоджає макроекономічній стабілізації.

Задля досягнення макроекономічної стабільності необхідними є інституціональні перетворення. Простежується взаємобумовленість між усіма трьома складовими, що робить перетворення в економіці системними. Проблема полягає лише в

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

тому, в якій послідовності та субординації потрібно їх розв'язувати. Тому досягнення макроекономічної стабільності в перехідний період повинно передбачати, перш за все, контроль за рівнем інфляції, грошовою масою, станом державного бюджету, а також рівнем безробіття [26, с. 90].

Макроекономічна стабільність означає:

– по-перше, економічне зростання, яке забезпечується через підвищення ефективності виробництва із застосуванням досягнень науки і техніки;

– по-друге, повну зайнятість – забезпечення робочими місцями усіх, хто бажає і здатний працювати;

– по-третє, стабільний рівень цін, оскільки зростання рівня цін ускладнює господарські зв'язки економічних суб'єктів, знижує реальні доходи населення і знецінює заощадження;

– по-четверте, досягнення рівноваги у зовнішньоекономічних зв'язках, що відповідно відображається у стабільному курсі національної валюти та активному сальдо платіжного балансу [28, с. 78].

Макроекономічна стабільність – це урівноваженість двох складових: сукупного попиту і сукупної пропозиції. З огляду на те, що в економічній теорії сформувався два основних напрямки – кейнсіанський та неокласичний, відповідно їхні представники досягнення макроекономічної стабільності вважають можливим різними способами.

Так, кейнсіанці вважають, що задля досягнення економічного зростання та макроекономічної стабільності необхідно впливати на процес суспільного відтворення через регулювання попиту, тобто через його розширення в умовах економічного спаду та депресії, чи звуження в умовах циклічного піднесення. Головним інструментом при цьому є фіскальна політика. Дж. Кейнс та його послідовники вважали, що, здійснюючи вплив на виробництво через маніпулювання попитом, можна в такий спосіб впливати і на основні макроекономічні показники – рівень і рух національного продукту та його головних компонентів, зайнятість і ціни.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Стимулювання попиту на інвестиційні товари та товари широкого вжитку – це основа кейнсіанської теорії макроекономічної стабілізації та економічного зростання. Таким чином, Дж. Кейнс і його послідовники зводили всі найважливіші проблеми сучасного виробництва до пошуків та реалізації факторів, які стимулюють сукупний попит. Найефективнішим засобом макроекономічного регулювання економіки, її стабілізації та зростання вони вважали видатки державного бюджету. Саме через податкову систему та механізм державних витрат повинен підтримуватися сукупний попит. Відповідно, важливими інструментами досягнення макроекономічної стабільності та зростання є податки, бюджетні видатки, державний борг [27, с. 302].

Протилежної точки зору дотримуються представники неокласичної економічної теорії – монетаристи. Вони вважають, що шлях до досягнення макроекономічної стабільності лежить через забезпечення фінансової і грошової стабілізації. На їхню думку, якщо здійснювати жорсткий контроль грошової і кредитної політики, правильно керувати монетарною сферою, тоді ринкова економіка буде саморегульованою і здатною самостійно усунути і поступово ліквідувати кризові процеси й досягти економічного зростання. Макроекономічна стабільність, таким чином, досягається через максимальне узгодження фіскальної та монетарної політики, зменшення до припустимого мінімуму бюджетного дефіциту та мінімізації темпів інфляції. Відповідно до інструментів впливу на макроекономічну стабілізацію вони відносять гроші та попит на них. Тому саме через грошову та кредитну сфери має здійснюватися відповідна монетарна політика.

Монетаристська концепція макроекономічної стабілізації зводиться до того, що ринкова економіка за своєю природою є стабільною та здатною до саморегулювання, а усі проблеми та дисбаланси, які мають місце, є наслідками помилок, що допускаються в процесі здійснення державного регулювання економіки, відтак необхідно обмежити його масштаби втручання в економіку [28, с. 94].

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Таким чином, не дивлячись на протилежні позиції прихильників двох економічних течій на те, яким чином можна досягнути збалансування та макроекономічної стабілізації, не можна зазначити що одна із них має переваги над іншою. Вибір засад макроекономічного регулювання залежить, перш за все, від того, які проблеми і завдання потрібно вирішити у тій чи іншій країні, в той чи інший період. Для перехідного періоду необхідним є інтегрування бюджетної, податкової, грошово-кредитної та інших напрямів економічної політики.

Для досягнення макроекономічної стабільності доцільним є використання інтегрованого підходу, який би поєднував у собі досягнення фінансової стабільності з досягненням піднесення виробництва. За таких обставин оптимальним варіантом повинні стати методи фінансової стабілізації, стимулювання виробництва і структурних змін та інституціональних перетворень.

Таким чином, загальні макроумови економічного зростання, перш за все, повинні включати:

- усунення перешкод, які склалися у структурі народного господарства, в механізмах регулювання;
- покращення взаємодії фінансового та реального секторів економіки;
- створення повного комплексу правових, системних, інституціональних засад ринкової інфраструктури;
- включення механізмів інтенсифікації виробництва (в тому числі високих наукоємних ресурсозберігаючих технологій).

Особливістю України є те, що досягнення макроекономічної рівноваги повинно мати не функціональний, а трансформаційний характер, тобто економічна збалансованість повинна досягатися за умови зміни режиму, порядку функціонування економіки, появи господарських інституцій.

Макроекономічна рівновага знаходить свій прояв у відповідних макроекономічних параметрах, які мають корелюватись між собою. Ці параметри відображають взаємодію та взаємозалежність розвитку реальних економічних та фінансових процесів і умовно можуть бути розділені на дві групи. До першої належать загальноекономічні

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

показники, головними з яких є: валовий внутрішній продукт (ВВП), валові інвестиції та валові заощадження, сальдо платіжного та торговельного балансів, показники зайнятості та рівня безробіття. До другої групи відносять монетарні і фінансові показники, основними з яких є: величина грошової маси та її структура, інфляція і курс національної валюти, облікова ставка центрального банку і процентні ставки за кредитами комерційних банків, бюджетний дефіцит і величина державного внутрішнього та зовнішнього боргу.

Тому макроекономічна стабільність характеризується врівноваженістю й збалансованістю усіх параметрів. За умови, коли навіть один показник істотно відхиляється від нормального стану, немає підстав для визнання загальної макроекономічної стабільності. Адже, якщо в даний час він і не спричиняє загострення економічної ситуації, то може значно її погіршити в майбутньому [69, с. 136].

Макроекономічна стабілізація є однією зі складових трансформаційних перетворень, які направлені на реформування економічної системи загалом, разом із нею цьому процесу сприяють інституційні перетворення та мікроекономічна стабілізація.

Під впливом як зовнішніх, так і внутрішніх факторів у національній економіці може наступити період макроекономічної нестабільності, який проявляється у сповільненні темпів виробництва, зростанні безробіття, збільшенні темпів інфляції, порушенні рівноваги платіжного балансу. Досягнення макроекономічної стабільності є досить складним завданням, оскільки уряд повинен вирішити, які пріоритети є важливішими на кожному із етапів економічного розвитку, відповідно до цього й проводиться стабілізаційна політика держави.

Для досягнення макроекономічної стабільності використовуються наступні види стабілізаційної політики:

- 1) фіскальна;
- 2) грошово-кредитна;
- 3) антиінфляційна;
- 4) валютна;
- 5) зовнішньоекономічна політика [28, с. 98].

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Фіскальна політика – це заходи уряду, спрямовані на зниження безробіття чи інфляції та досягнення природного обсягу виробництва через зміну державних видатків, рівня оподаткування або через одночасне поєднання цих обох заходів.

Грошово-кредитна політика – це комплекс взаємопов'язаних, скоординованих на досягнення певних цілей заходів щодо регулювання грошового ринку, які проводить держава через свій центральний банк. Державне регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних інструментів є впливом на кількість і ціну позичкового капіталу, щоб відповідно до цілей державної економічної політики впливати на попит і механізм використання кредитів у народному господарстві [3, с. 37].

Інструменти монетарної політики чинять опосередкований і загальний вплив на економіку. Регулювання економіки за допомогою грошово-кредитних методів передбачає створення умов, при яких економічний суб'єкт сам приймає рішення, що відповідають інтересам держави.

Антиінфляційна політика – це комплекс відповідних заходів державного регулювання економіки, спрямованих на боротьбу з інфляцією. Втілення в життя такої політики вимагає від уряду розроблення антиінфляційної програми, яка визначає мету, задачі і шляхи її реалізації, що залежить від стадії інфляційного процесу, його інтенсивності та інших факторів. Так, задачі боротьби з інфляцією або обмеження масштабів інфляційних наслідків різні і потребують прийняття неоднакових методів регулювання. Важливою частиною розроблення антиінфляційної програми є встановлення кількісних показників, які визначають її кінцеві результати. До таких належать цінові показники (температура інфляції, індекс споживчих цін, індекси оптових цін та ін.), динаміка грошової маси в обігу, розмір і динаміка державних видатків тощо.

Вибір конкретних шляхів антиінфляційної політики обумовлюється впливом багатьох факторів, у тому числі: характером інфляційних процесів; загальногосподарською кон'юнктурою; особливостями теоретичної бази економічного розвитку країни; політичними

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

аспектами, оскільки треба визначити об'єкт (сектори економіки, верстви населення), який нестиме головний тягар інфляційних витрат. Незважаючи на багатofакторність інфляції, заведено, що напрями її подолання мають бути адекватним фактором, що викликав цю інфляцію. Тому антиінфляційна політика здебільшого охоплює політику управління факторами попиту і пропозиції, а також факторами, які регулюють живильне середовище інфляції – сферу грошового обігу.

Валютна політика – це розробка й практична реалізація державою засобів впливу на ті економічні відносини суб'єктів ринку, які стосуються їхніх операцій з валютою [23, с. 24].

Валютна політика проводиться з метою забезпечення макроекономічної стабілізації та досягнення економічного зростання. Проте вона має й власні, конкретні завдання, які визначають її конкретне наповнення та відрізняються від інших напрямів державної економічної політики.

Зовнішньоекономічна політика – це система заходів, спрямованих на найбільш сприятливий розвиток економічних, науково-технічних, виробничих зв'язків із зарубіжними країнами, поглиблення і розширення участі у міжнародному розподілі праці з метою вирішення стратегічних завдань соціально-економічного розвитку країни. Зовнішньоекономічна політика є складовою частиною внутрішньої економічної політики держави.

Дослідження особливостей реалізації грошово-кредитної політики Національним банком України в умовах подолання негативного впливу світової економічної кризи та в контексті досягнення макроекономічної стабільності набувають особливо важливого значення. Передумови розвитку кризи у нашій країні, що пов'язані як із глобалізацією, так і з внутрішніми чинниками трансформаційних змін у національному господарстві останнього періоду, визначають актуальність дослідження особливостей процесу реалізації грошово-кредитної політики Національним банком України як одного з ключових елементів загального механізму державного впливу на економіку.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Макроекономічна стабільність та зростання економіки є взаємопов'язаними та взаємозалежними. Без досягнення макроекономічної стабільності неможливим є зростання економіки. Поняття макроекономічної стабільності є надзвичайно багатогранне і багатофакторне.

Стабільність можна визначити як довготривалу макроекономічну збалансованість. Тобто вона досягається завдяки збалансованості економіки в часовому вимірі за допомогою певного ряду загальних показників і, в першу чергу, передбачає стабільність грошових параметрів національної економіки, які покладені в основу розробки та реалізації грошово-кредитної політики країни на певному етапі її розвитку.

Спрямованість грошово-кредитної політики має визначатися головним завданням з підтримання стабільності грошової системи і банківського сектору країни як ключового механізму взаємодії всіх економічних агентів і забезпечення нормальної життєдіяльності національного господарства через рух грошових коштів між суб'єктами ринку.

Досягнення макроекономічної стабільності повинно стати основою основ стратегії економічного розвитку та грошово-кредитного регулювання. Тому спрямованість монетарної політики має визначатися сукупністю певних послідовних кроків у двох тісно взаємопов'язаних напрямках, що принаймні створили б можливість наблизитись до стабілізації національної валюти, банківського сектору, що в свою чергу створило б основу для макроекономічної стабільності загалом.

Світова економічна криза негативно вплинула на основні параметри економічного розвитку України і призвела до її нестабільності. Таким чином, в умовах фінансової нестабільності та з метою досягнення макроекономічної стабілізації перед грошово-кредитною політикою постають нові виклики. У першу чергу, вони пов'язані з тим, чи слід дотримуватися прийнятих правил чи потрібно реагувати на економічну кон'юнктуру, що змінилася. За таких умов центральні банки стикаються з подвійною метою: підтримання

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

стабільності водночас і грошово-кредитної сфери, і фінансової системи. Друга мета найчастіше може входити у суперечність з першою, оскільки вимагає додаткової підтримки окремих фінансових інститутів і, як наслідок, може бути пов'язана зі збільшенням грошової маси і зростанням інфляції.

На реалізацію сучасної грошово-кредитної політики Національного банку України негативно впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори.

До зовнішніх слід віднести зростаючу залежність України від міжнародної економіки і світової фінансової системи, що призвело до поширення кризових явищ як на національне господарство загалом, так і на його фінансовий сектор зокрема.

До внутрішніх факторів, які негативно впливають на грошово-кредитну політику, слід віднести:

- проблемність взаємодії між центральним банком і урядом;
- відсутність достатніх умов для нормальної роботи альтернативних валютному каналів монетарної трансмісії;
- суперечлива ідеологія підтримки банківської системи в ситуації кризи;
- несприятливе інституційно-правове середовище в державі, що знижує ефективність спеціальних цільових антикризових інструментів грошово-кредитної політики (недостатня прозорість добору одержувачів кредитів рефінансування, недостатньо жорсткі вимоги до заставної бази);
- неконтрольований переплив частини наданих кредитів рефінансування на валютний ринок (неефективність валютних інтервенцій у частині впливу на обмінний курс внаслідок їх доступності для обмеженого кола фінансових установ);
- інституційні перешкоди на шляху рекапіталізації банківської системи за рахунок приватного капіталу, що посилює навантаження на грошово-кредитну політику і бюджет;
- направлення істотної частини коштів рефінансування на розрахунки за газ;
- значний дефіцит фінансового рахунку платіжного балансу;

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

– юридична неврегульованість багатьох аспектів кредитних відносин;

– відсутність механізмів залучення довгострокових гривневих ресурсів;

– недостатні обсяги будівництва житла, що обмежує попит на іпотечні кредити та їх пропозицію [13, с. 67–70].

Результативність цілей, досягнення ефективного розвитку банківської системи України значною мірою залежить від оперативності, своєчасності виконання адекватних дій органів управління в умовах загальноекономічної нестабільності. Банківський сектор національної економіки виявився не готовим мінімізувати негативний вплив цієї кризи.

Безперечно, вагома роль у досягненні макроекономічної стабільності і подолання кризи правомірно відводиться Національному банку України як державному регулятору банківської системи, яка у свою чергу є основою економіки будь-якої країни і без оздоровлення якої вихід із кризи просто неможливий. Центральний банк виступає в ролі провідника, автора грошово-кредитної політики, тобто її головного суб'єкта. Проте варто зауважити, що при розробці грошово-кредитної політики, визначенні її основних параметрів центральний банк орієнтується на макроекономічні показники, які визначаються органами законодавчої і виконавчої влади. Враховуючи специфіку розподілу повноважень у сфері грошової влади в Україні, насамперед необхідна тісна взаємодія Національного банку України з Кабінетом Міністрів України, Міністерством економіки України та Міністерством фінансів України.

У своїй антикризовій діяльності центральні банки розробляють програми, які сприяють запровадженню національних програм стабілізації економіки. Ключовими елементами плану фінансової стабілізації, що запроваджуються центральними банками, є:

– збільшення обсягів ліквідних коштів у банківській системі;

– посилення політики відсоткових ставок у напрямі сприяння стабілізації економіки;

– посилення пруденційного регулювання у фінансовій сфері;

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

- рекапіталізація банківської системи (також за участі держави);
- викуп проблемних активів;
- стимулювання кредитування (спеціальні програми спільно з урядом);
- збільшення гарантій щодо збереження вкладів [7, с. 6–7].

Під час активного розгортання кризових явищ перед Нацбанком постали такі виклики:

1. Нестача ліквідних коштів у банківській системі (рефінансування, валютні аукціони).
2. Відтік капіталу та депозитів з банківської системи (посилення контролю за капіталом).
3. Втрата довіри до банківської системи (інформування населення, рекапіталізації банків, тимчасові адміністрації).
4. Девальвація національної валюти (кредит МВФ).
5. Зростання цін, інфляція (контроль за грошовою базою, стерилізації).
6. Обмеження кредитування економіки (спільні програми з урядом) [7, с. 8].

Світова фінансова криза 2008 року спонукала Національний банк України до оперативних дій щодо підтримки ліквідності банків нетрадиційними методами, тобто не за рахунок короткострокового кредитування під забезпечення фінансовими інструментами, а шляхом надання стабілізаційних кредитів на триваліший період під забезпечення об'єктами нерухомості, акціями банків, гарантіями тощо.

Вплив світової фінансової кризи достатньо чітко продемонстрував нездатність вітчизняної банківської системи протистояти її викликам, мобільно пристосовуватись до постійно змінюваних ринкових умов і проявів потенційних ризиків, які можуть негативно позначитись на діяльності вітчизняних банківських установ.

Варто відмітити, що у сфері банківського регулювання найгострішими проблемами була необхідність підтримання рівня капіталізації та ліквідності комерційних банків. Для їх вирішення

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

було застосовано заходи активізації Національним банком України процесу капіталізації банків (спрощено реєстраційні процедури, встановлено спрощений порядок збільшення статутного капіталу, визначено процедури капіталізації банків за участю держави та заходи щодо фінансового оздоровлення банків, запроваджено мінімальний розмір регулятивного капіталу). НБУ впорядкував можливість доступу банків до постійних механізмів підтримки ліквідності, оптимізувавши кількість та періодичність звернень, а також обсяги можливого отримання кредитів овернайт. Мета даних заходів – унеможливлення використання цих інструментів для покриття системних проблем, що виникають у діяльності того чи іншого банку. Поряд із цим, протягом серпня-вересня 2009 р. були посилені вимоги до формування банками обов'язкових резервів. Зокрема, було запроваджено вимогу щодо зберігання частини обов'язкових резервів на окремому рахунку в НБУ з нарахуванням плати в розмірі 30% від облікової ставки на залишки коштів.

Найбільшою проблемою у банківській системі України є нестабільність банківської ліквідності, що з самого початку спричинили іноземні інвестори, які в умовах світової фінансової кризи негайно повернули свої кошти до національних економік з метою їх стабілізації і більшої захищеності.

Вагомою причиною кризового стану вітчизняних банків є також надмірна їх активність на ринку споживчого та іпотечного кредитування.

У першому півріччі 2009 року банківська система України вперше з 2001 року показала збитки в розмірі 10,2 млрд. грн. В цілому за 2009 рік вітчизняні банки втратили 38,45 млрд. грн. [53]. У число збиткових потрапили не лише банки з тимчасовими адміністраціями, але й стійкі банки.

Головна причина такого сплеску збитковості банків – зростання неповернень за кредитами, через що банкам довелося активно формувати необхідні резерви. Експерти підраховали, що при зростанні простроченої заборгованості за кредитами до 10% більше 30 банків потребують додаткового вливання капіталу на

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

суму більше 1 млрд. грн. А при її зростанні до 30% уже 120 банків потребуватимуть вливання коштів на суму більше 70 млрд. грн. [53]. Тобто потреба в докапіталізації зростає у геометричній прогресії до зростання простроченої заборгованості за кредитами.

Ступінь участі Національного банку України в попередженні криз банківської системи багато в чому залежить від існуючої системи рефінансування комерційних банків, а саме від вирішення такого технічного питання, як надання надкоротких кредитів, які є необхідними для завершення міжбанківських розрахунків і платежів.

В умовах складної макроекономічної ситуації та впливу світової фінансової кризи грошово-кредитна політика в 2008 р. була спрямована на виконання основної функції Національного банку України – забезпечення стабільності національної грошової одиниці. З початку 2008 р. Національний банк України в контексті здійснення антиінфляційних заходів продовжував проводити процентну політику, спрямовану на підвищення вартості національної валюти [34, с. 156].

Проблеми комерційних банків НБУ частково намагався вирішити за рахунок рефінансування проблемних банківських установ. Адже значна кількість банківських установ втратила ліквідність.

З 1 вересня 2007 року до 1 вересня 2008 року приріст депозитів в українських банках становив 104 мільярди гривень, тоді як кредити зросли вдвічі до 203 мільярдів гривень. Через брак дешевих ресурсів на внутрішньому ринку банки скористалися значними зовнішніми позиками для покриття цієї різниці [21].

За станом на початок жовтня 2008 р. банківська система мала досить значний запас ліквідності – обсяги ліквідних коштів банків удвічі перевищували їх потреби, пов'язані з поточною діяльністю.

Як можна побачити з даних табл. 2.1, в 2005–2008 роках банки України в цілому постійно виконували нормативи ліквідності,

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

а за деякими нормативами, наприклад, Н6 фактичне значення перевищувало нормативне в 2 рази, а за Н4 – в 3 рази.

Проте про хеджування ризиків більшість банкірів не потурбувались. І якщо зовнішні запозичення були середньостроковими – на два-три роки, а внутрішні переважно короткостроковими – до року, то кредити в основному видавалися середньо- і довгострокові. Отож, можемо стверджувати, що неправильна політика банківського менеджменту за відсутності належного контролю з боку НБУ заклала підвалини сучасної кризи.

Таблиця 2.1

Виконання банками України нормативів ліквідності в 2005–2012 роках [53]

№ нормативу	Норматив	За станом на							
		01.01. 2005 р.	01.01. 2006 р.	01.01. 2007 р.	01.01. 2008 р.	01.01. 2009 р.	01.01. 2010 р.	01.01. 2011 р.	01.01. 2012 р.
Н4	Норматив миттєвої ліквідності (не менше 20%)	661,24	661,56	556,73	553,6	54,06	55,6	58,80	58,48
Н5	Норматив поточної ліквідності (не менше 40%)	774,34	773,87	770,19	775,31	79,34	81,11	77,33	70,53
Н6	Норматив короткострокової ліквідності (не менше 20%)	444,55	440,17	337,83	339,93	37,58	91,73	91,19	94,73

Рефінансування, яке розпочав Нацбанк, було насправді спрямоване на підтримку ліквідності банків. У жовтні-грудні 2008 року вони повинні були повернути близько 900 мільйонів доларів [21]. Більшість банкірів сподівалися на продовження діючих угод з іноземними фінансовими установами.

У цьому контексті Національний банк у жовтні-листопаді 2008 р. тимчасово використовував додаткові інструменти підтримки ліквідності банків, а саме:

- підтримання ліквідності на основі програм фінансового оздоровлення на термін до 1 року зі сплатою 15% річних у межах 90% вартості наданого банком забезпечення;

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

- оперативне підтримання ліквідності банків, сплачений статутний капітал яких становить не менше 500 млн. грн., яке здійснюється на термін до 1 року за плату в розмірі 15% в сумі до 60% статутного капіталу банку [67].

Слід зауважити, що приводом до різкої девальвації гривні була купівля валюти банками за кошти, призначені для рефінансування. Саме валютні спекуляції спровокували початок негативних процесів, насамперед девальвацію гривні. Це підірвало довіру до національної валюти і «втечу» в долари. НБУ почав використовувати кошти, спрямовані на рефінансування, не на підтримку ліквідності, а на підтримку платоспроможності [21].

Ще одна причина – відсутність чіткої законодавчої регламентації діяльності НБУ. Це можна виявити і в параметрах емісії, і в процедурах видачі коштів банків, і в монетарних орієнтирах, і в інфляційних межах. Не маючи жодних обмежень, НБУ здійснював «вибіркове» рефінансування.

Наведемо кілька прикладів, що підтверджують невідповідність цілей рефінансування його практичному впровадженню.

У листопаді 2008 року Нацбанком в якості рефінансування було виділено 40 мільярдів гривень для 110 банків, і це при тому, що надлишкова ліквідність установ без урахування обов'язкових резервів становила 15,7 мільярда гривень. 94 банки отримали так зване рефінансування на суму 28 мільярдів гривень на термін понад один рік [1].

Починаючи з кінця листопада 2008 р. Національний банк України почав запроваджувати другий етап стабілізаційних заходів, головною метою якого було зменшення спекулятивного попиту на іноземну валюту, а також закріплення позитивних тенденцій до стабілізації ситуації в банківській системі.

В контексті вжитих заходів у грудні 2008 р. Національний банк зменшив обсяги операцій з підтримки ліквідності банків. Так, у грудні було надано кредитів рефінансування на загальну суму близько 30,7 млрд. грн.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

У 2008 р. обсяги рефінансування НБУ становили 169,48 млрд. грн. (табл. 2.4) – на 42% більше їхнього власного капіталу. При цьому істотна частина кредитів (близько 30,7 млрд. грн.) була надана у грудні 2008 р. – саме коли банківські клієнти масово вилучали гроші із системи [49, с. 28].

Отже, найбільшу активність Національного банку України щодо процесу стимулювання ліквідності банків спостерігаємо у 2008 році, коли загальний обсяг рефінансування становив 169,5 млрд. грн. В умовах нагнітання світової фінансової кризи, падіння курсу гривні НБУ намагався створити умови для попередження краху банківської системи України та підвищення ліквідності комерційних банків. В таких умовах перевага надавалася кредитам овернайт, які становили 54,2% від загального обсягу рефінансування комерційних банків. Також варто зауважити, що ставка таких кредитів збільшилася порівняно із попереднім періодом на 44,1% і становила 16,0%. Кредити овернайт є високомобільним видом рефінансування і завдяки цьому банки можуть щоденно корегувати свою ліквідність. Встановлюючи процентну ставку за даним видом кредитів, НБУ орієнтує комерційні банки щодо вартості грошових коштів на міжбанківському ринку залежно від стану банківської ліквідності.

За період з 2006 по 2009 роки ставки рефінансування банків в основному зростали. Середньозважена ставка рефінансування банків мала тенденцію до збільшення і в 2009 році сягнула розміру 16,7%. В 2010 році НБУ змінив свою політику рефінансування, що було спричинено кризою банківської сфери. Облікова ставка НБУ знизилась до рівня 7,75%. Слід зазначити, що у зростанні облікової ставки НБУ є як позитивні (стимулює притік іноземних інвестицій), так і негативні сторони (гальмує економічне зростання, збільшує безробіття). Спадання рівня облікової ставки та середньозваженої ставки за всіма інструментами у 2010 році дозволило відновити ліквідність банківської системи, проте скоротило обсяги іноземного інвестування. Політика облікової ставки НБУ дещо нестабільна. Значення облікової політики для держави полягає в тому, що в макроекономічному аспекті вона є орієнтиром ціни на гроші. Таким

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

чином, беручи до уваги різке зменшення облікової ставки у 2010 році порівняно із 2009 та 2008 роками, можна стверджувати про те, що НБУ взяв курс на скорочення темпів інфляції. Рівень середньозваженої ставки за всіма інструментами у листопаді 2010 року впав на 5,4%, хоча за період з червня по жовтень 2010 року вона була встановлена на ще нижчому рівні та варіювала від 12,3% до 9,3% відповідно.

За офіційним даними, у 2012 році НБУ надав комерційним банкам рефінансування на загальну суму 97,6 млрд. грн. (табл. 2.2).

Власний капітал банків 01.01.2010 р. становив 126,2 млрд. грн. Це означає, що НБУ влив у банківську систему рівно половину власного капіталу банків. Крім цього, за 2009 рік банківській системі були надані кошти шляхом отримання трьома великими проблемними фінансовими установами коштів на поповнення власного капіталу: «Укргазбанк» – 3,2 млрд. грн., «Родовід Банк» – 2,8 млрд. грн. і банк «Київ» – 3,5 млрд. грн. Пізніше їх було докапіталізовано, зокрема «Родовід Банк» отримав ще 5,6 млрд. грн. Загальна сума отриманих ними для збільшення власного капіталу коштів становила 21 млрд. грн.

Таблиця 2.2

Динаміка зміни обсягів рефінансування комерційних банків НБУ [53]

Показник	2006 рік	2007 рік	2008 рік	2009 рік	2010 рік	2011 рік	2012 рік
Обсяг рефінансування	8,3	2,5	169,5	169,5	64,4	28,8	97,6
Кредити овернайт	5,5	0,4	91,8	91,8	12,7	2,0	28,6
Операції прямого РЕПО	1,3		23,1	23,1	0,5	23,6	56,5
Кредити рефінансування через тендер	1,0	1,9	15,2	15,2	1,2	3,2	11,9
Через операції СВОП з іноземною валютою	0,4	–	2,6	2,6	1,4	–	–
Стабілізаційні кредити	0,02	0,2	36,8	36,8	46,9	–	0,4

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

На початку 2009 р. на валютному ринку України спостерігався дефіцит іноземної валюти, спричинений негативними очікуваннями суб'єктів ринку та зменшенням валютних надходжень до країни. В такій ситуації Національний банк України згладжував різкі коливання ринкового курсу гривні, здійснюючи валютні інтервенції. Крім звичайних операцій із продажу іноземної валюти, Національний банк продовжив проведення інтервенцій у формі валютних аукціонів. А згодом запроваджено цільові аукціони з продажу доларів США та євро для задоволення потреб клієнтів банків-фізичних осіб щодо погашення ними заборгованості за кредитами в іноземній валюті. Інтервенції з продажу іноземної валюти, що їх провів Національний банк України, призвели до зменшення в 2009 р. міжнародних резервів на 5 038 млн. дол. США (в еквіваленті), або на 16%, – до 26 504,9 млн. дол. США [63, с. 237].

Також у 2009 р. значно зріс загальний обсяг дефіциту іноземної валюти на готівковому ринку, оскільки якщо банк повертав депозити населенню, останні витрачали ці кошти на споживання через зростання цін на продукти харчування та комунальні послуги або купували іноземну валюту. Відповідно значно знизився курс гривні за операціями з продажу банками готівкових доларів США. Але після запровадження цільових валютних аукціонів для задоволення потреб населення обсяг дефіциту іноземної готівки суттєво зменшився [13, с. 70].

Упродовж практично всього 2009 р. на валютному ринку відчувався дефіцит іноземної валюти, основним чинником якого було зниження порівняно із 2008 р. валютних надходжень як за експортними операціями, так і за зовнішніми кредитами та депозитами нерезидентів. Окрім того, на ситуацію впливало зменшення валютних надходжень на користь резидентів України за одночасного збільшення переказів іноземної валюти нерезидентам за раніше отриманими кредитами.

Активні дії Національного банку України, що були спрямовані на стабілізацію економічної ситуації, сприяли зменшенню в країні спекулятивного попиту на іноземну валюту і стабілізації обмінного

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

курсу гривні. Як результат, протягом 2009 р. офіційний курс гривні знизився щодо долара США лише на 3,7% (у 2008 р. – на 52,5%), щодо євро та російського рубля – на 5,5% та 0,7% відповідно [63, с. 237–238].

Незважаючи на досить серйозну фінансову допомогу Нацбанку, становище деяких фінансових структур виявилось невтішним. Причина збитковості банківських установ в: по-перше, ставки рефінансування НБУ досить високі – від 16% до 20% річних, при цьому кредити, як правило, виділяються на досить короткий строк (до 1 року). А по-друге, весь 2009 р. НБУ активно мобілізував (вилучав) гроші з фінансового сектору. За весь цей рік регулятор вилучив з банківської системи 96,7 млрд. грн. Мета мобілізації коштів – боротьба з інфляцією. Зрозуміло, що за таких обсягів вилучення грошей з банківської системи рефінансування НБУ особливо не допомогло банкам. Роком раніше, в 2008 р., обсяги мобілізації коштів були значно меншими – 57,2 млрд. грн. при 169 млрд. грн. рефінансування [53].

Ще одним із недоліків існуючого механізму рефінансування є недостатнє здійснення контролю за цільовим використанням кредитів рефінансування. Серйозною проблемою для банківської системи може стати спрямування кредитів рефінансування НБУ не за призначенням. Йдеться про можливість використання банками отриманих коштів з метою валютних спекуляцій на міжбанківському валютному ринку, а також для виведення валюти за кордон. Очевидно, в даному разі потрібно посилити індивідуальний контроль з боку НБУ за роботою керівних органів тих банків, котрі отримали відповідні кредити. Цього можна добитися шляхом призначення спеціального представника НБУ, який би виконував наглядові функції за цільовим використанням коштів. За таких умов може бути розглянуто можливість надання в окремих випадках кредитів рефінансування без застави як більш оперативний інструмент політики рефінансування [49, с. 34].

Позитивним моментом є те, що Національний банк України, використовуючи нормативні методи регулювання банківської

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

діяльності, намагається адекватно реагувати на дестабілізаційні процеси, які пов'язані з кризовими явищами. До таких заходів можна віднести: оперативне регулювання валютних операцій банків, використання інституції тимчасової адміністрації, підвищення суми гарантування вкладів фізичних осіб як засіб збереження довіри населення та ін. [67].

Зауважимо, що правильні та адекватні заходи НБУ, на нашу думку, застосовувалися з деяким запізненням, що послаблювало їх позитивний вплив, а відсутність чітко окресленої програми антикризових дій посилювала недовіру до НБУ і живила розгортання спекулятивних настроїв. Крім того, обмежена ефективність монетарних заходів НБУ в умовах різкого погіршення зовнішніх умов розвитку української економіки високої доларизації та швидкого розгортання кризи в реальному секторі економіки актуалізувала питання узгодженості дій усіх гілок влади. Проте всі оперативні заходи НБУ, що були використані як засіб протидії поширенню фінансової кризи, в подальшому мають бути замінені на розгалужену мережу інструментів, які спроможні модернізувати фінансову систему України в напрямі підвищення її антикризової стійкості.

Основними заходами щодо досягнення макроекономічної стабільності в Україні повинні стати:

– запровадження на певний період валютного коридору як такого режиму курсоутворення, який би надавав чіткий сигнал усім економічним агентам про тверді наміри центрального банку обмежити діапазон коливання обмінного курсу. Для цього Національному банку України необхідно активно виходити на міжбанківський валютний ринок і шляхом проведення інтервенцій гасити ажіотажний попит на іноземну валюту й стабілізувати обмінний курс гривні, заявивши чітку позицію про незмінність головного тактичного орієнтира монетарної політики, спрямованої на підтримання валютного курсу на стабільному рівні;

– недопущення зменшення обсягів офіційних золотовалютних резервів НБУ, для цього необхідно вжити певних обмежувальних

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

заходів щодо збільшення пропозиції іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку і скорочення попиту на неї;

– застосування рішучих заходів щодо зниження рівня доларизації вітчизняної економіки;

– удосконалення системи гарантування збереження вкладів у банківських установах, що матиме важливий психологічний ефект, оскільки відновлення довіри до банків і впевненості їх клієнтів у можливості в будь-який момент забрати свої гроші справлятиме позитивний вплив на динаміку ресурсної бази;

– забезпечення контролю за цільовим використанням кредитів рефінансування;

– обмеження боргового тиску на позичальників;

– надання гарантії за міжбанківськими кредитами, що дасть змогу зменшити емісійний вплив кредитів рефінансування на економіку і грошово-кредитний ринок, оскільки кредитування здійснювалось би не центробанком, а самим комерційними банками, однак під гарантії НБУ;

– формування системи моніторингу за появою ознак нестабільності, які дали змогу б ретельно відстежувати деякі загальні ознаки ускладнень, що насуваються, а саме надлишкову ліквідність на фінансовому ринку, надмірний приплив короткострокового капіталу у певні сектори економіки, швидке розширення сфери кредитування, тобто надмірну кредитну експансію банків, швидке зростання цін на певні види активів (наприклад, нерухомість);

– здійснення рекапіталізації банків, що може бути реалізовано за рахунок коштів стабілізаційного фонду, випуску державних цінних паперів, а також коштів міжнародних фінансових організацій;

– проведення виваженої політики управління ризиками, яка має бути спрямована передусім на вдосконалення банківськими установами механізмів управління кредитним ризиком і ризиком ліквідності.

Таким чином, грошово-кредитна політика є не просто складовою загальноекономічної політики, а її ключовим елементом з огляду на результативність і ефективний вплив на економіку.

Застосування монетарних методів, на відміну від використання адміністративних, дає можливість зберегти ринкові механізми і мотивацію економічних агентів, сприяє підвищенню ефективності ринкових механізмів у частині саморегулювання, нейтралізуючи певні недоліки, внутрішньо притаманні ринковій економіці і в кінцевому результаті сприяє досягненню макроекономічної стабільності.

Говорячи про досягнення макроекономічної стабільності у перехідний період, слід зазначити, що можливим є використання тих інструментів, які у розвинутих економіках розглядаються як негативні. Зокрема, це стосується інфляційного фінансування економічного зростання, стимулюючої та компенсаційної ролі державних інвестицій, цільового використання зовнішньої і внутрішньої заборгованості та ін.

Досягнення економічної стабілізації та перехід до економічного зростання забезпечуються, як правило, фінансовою та монетарною політикою, які тісно взаємодіють між собою. Для досягнення макроекономічної стабільності необхідним є мінімізація потенційного конфлікту між урядом і центральним банком.

2.2. Аналіз особливостей та оцінка методів прямого та опосередкованого впливу на грошово-кредитний механізм

Найважливішою функцією держави є вплив на грошово-кредитні відносини. Він реалізується через грошово-кредитну політику, котра на сучасному етапі є основоположною у сфері економічного зростання держави і тому питання її ефективності набуває дедалі більшого значення для розвитку економіки країни.

Грошово-кредитна політика – це сукупність заходів, що проводяться урядом щодо грошового обігу та кредитних відносин для надання макроекономічним процесам потрібного державі напрямку розвитку. Вища мета цієї політики – забезпечення рівноважного і стійкого розвитку економіки. Конкретними цілями виступають зміцнення грошової системи, вплив на процес інвестування капіталів, споживчий попит, ціноутворення.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Економіка України знаходиться на перехідному етапі і вибір правильної грошово-кредитної політики впливатиме на її подальше економічне зростання. Досвід багатьох країн світу свідчить, що ефективне поєднання різних інструментів державного регулювання грошово-кредитної сфери дає змогу вирішити проблему тимчасової нестачі ліквідності фінансових посередників, запобігаючи при цьому її переростанню в кризу платоспроможності, а також ефективно використовувати можливості для зростання та розвитку економіки як єдиного цілого. Тому особливої важливості набуває вибір інструментів грошово-кредитної політики та забезпечення їх дієвості у перехідних економіках.

Головна роль у проведенні грошово-кредитної політики належить центральному банку. Це основний суб'єкт грошово-кредитної політики. Банк, як правило, не є урядовим інструментом та виконує цільові установки уряду. У той же час він може дотримуватися самостійного курсу.

Центральний банк у практичній реалізації грошово-кредитної політики держави використовує певний набір інструментів, зокрема методи непрямого (опосередкованого) і прямого впливу на грошово-кредитну сферу і пов'язані з нею галузі економіки.

Прямі методи (адміністративні) мають характер адміністративних заходів у формі різних директив центрального банку, що стосуються обсягу грошової пропозиції та ціни на фінансовому ринку. Прямим втручанням у розглянуту сферу вважається механізм готівкової емісії, обмеження споживчого кредиту, обмеження на відкриття філій та відділень, селективна кредитна політика, пряме регулювання позичкових операцій банків, обмеження зростання кредитних вкладень [2, с. 143]. Суть останнього методу полягає в тому, що центральний банк обмежує зростання кредитних вкладень, вироблених комерційними банками в небанківському секторі. Це виражається у встановленні для комерційних банків відсоткової норми підвищення сум, які проходять через кредитні операції протягом певного часу. При недотриманні встановлених норм центральний банк застосовує до банків санкції.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Разом з тим, прямі методи грошово-кредитної політики є «грубими» методами зовнішнього впливу на функціонування суб'єктів грошового ринку і зачіпають основи їх економічної діяльності. Вони можуть суперечити мікроекономічним інтересам кредитних організацій, вести до неефективного розподілу кредитних ресурсів, до обмежень міжбанківської конкуренції, утруднень у появі нових фінансово стійких інститутів на банківському ринку.

Таким чином, негативні наслідки прямих методів грошово-кредитної політики часто привілеюють над перевагою їх застосування в умовах ринку, оскільки деформують ринковий механізм.

Вибір типу проведеної грошово-кредитної політики, а відповідно – і набору інструментів регулювання діяльності комерційних банків, центральний банк здійснює виходячи зі стану господарської кон'юнктури в кожному випадку зокрема. Розроблені на основі такого вибору основні напрямки грошово-кредитної політики затверджуються законодавчим органом.

Непрямі (ринкові) методи регулювання грошово-кредитної сфери впливають на мотивацію поведінки господарюючих суб'єктів за допомогою ринкових механізмів. До непрямих методів реалізації кредитної політики належать: здійснення операцій на відкритому ринку цінних паперів; облікова (дисконтна) політика; політика мінімальних резервів.

Одним з інструментів проведення кредитно-грошової політики є облікова (дисконтна) політика і ломбардна політика. При їх застосуванні центральний банк виступає основним кредитором усіх інших банків. Кредити він видає за умови переобліку векселів (дисконтна політика) банків, що звертаються до нього або під заставу їхніх цінних паперів (ломбардна політика). Засоби, отримані таким чином у центральному банку, називаються ломбардними кредитами. Ставка, що визначається центральним банком за такими кредитами, в економічній науці і практиці називається офіційною обліковою (дисконтною, або ломбардною) ставкою.

Центральний банк має право в будь-який час змінити цю ставку. Підвищуючи її, він збільшує «ціну» кредиту, обмежуючи

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

попит з боку комерційних банків на позикові кошти або ж, навпаки, знижуючи її, – стимулює цей попит. Комерційні банки, отримавши в центральному банку кредити, позичають ці кошти, але вже під вищий відсоток, іншим суб'єктам економіки. Зростання процентної ставки, тобто «здорожчання» кредиту, обмежує попит на позикові ресурси, зменшує прагнення фірм до нових інвестицій. Зниження ж ставки робить кредит «дешевшим», доступнішим, таким чином стимулює приватний сектор до нових інвестицій.

Розмір облікової ставки з 2005 по 2007 рр. знижувався, проте за період 2008–2009 рр. почав зростати. Процентна політика була спрямована на підвищення вартості національної валюти. Починаючи з 2010 р. облікова ставка мала тенденцію до зниження, процентна політика спрямовувалася на забезпечення рівноваги на грошово-кредитному ринку (рис. 2.1).

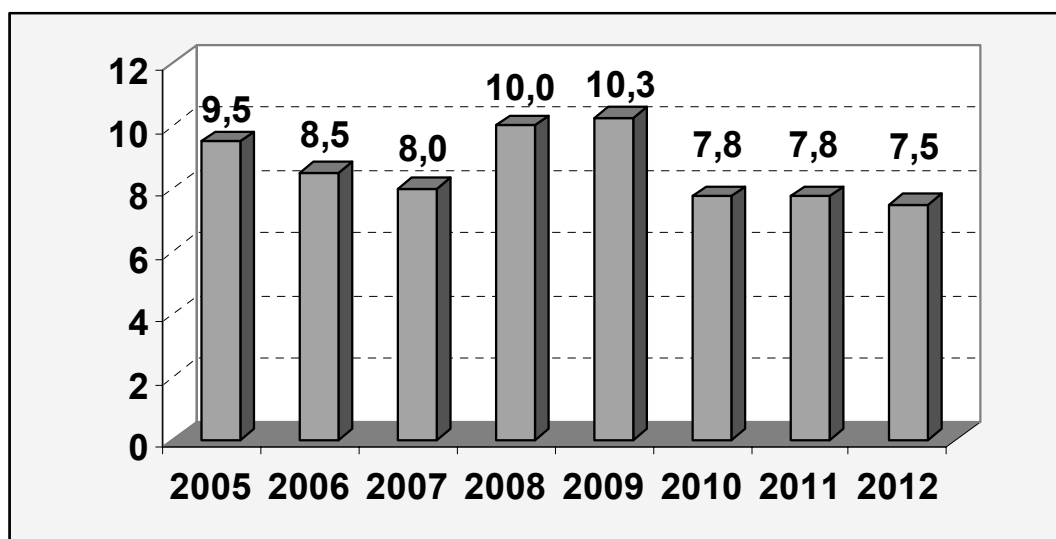

Рис. 2.1. Динаміка облікової ставки за 2005–2012 рр. [53]

Політика обов'язкових резервів як інструмент кредитної політики уряду виконує практично дві функції. З одного боку, це певне страхування банківських вкладів, з іншого – регулятор грошово-кредитної політики.

Суми обов'язкових мінімальних резервів комерційних банків зберігаються в центральному банку у формі безстрокових вкладів.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Ці кошти повинні гарантувати роботу банків протягом певного періоду (як правило, місяця).

Механізм дії політики мінімальних резервів досить простий. Встановлення певного мінімального рівня обов'язкового резерву і необхідність тримати його в центральному банку ставить комерційні банки в певну залежність від нього. Центральний банк, підвищуючи величину обов'язкового резерву, стримує ділову активність комерційних банків, знижуючи – стимулює її.

Політика мінімальних резервів як інструмент кредитної політики держави є відносно «грубим» способом втручання в економічні процеси. Тому зазвичай він використовується у поєднанні з іншими заходами кредитного регулювання, зокрема з обліковою та ломбардною політикою.

Потрібно мати на увазі, що роль облікової політики описаним вище методом не обмежується. Вона посилює ефект інших регулюючих впливів центрального банку на грошово-кредитну сферу, зокрема на операції, що проходять на відкритому ринку, і на норми обов'язкових резервів. Крім того, облікова політика центрального банку є для інших суб'єктів економіки індикатором дій уряду у сфері грошово-кредитних відносин. Якщо, наприклад, офіційна облікова ставка стійко зростає, то банки мають право припустити, що уряд має намір згортати ділову активність. І навпаки, зниження її свідчить про прагнення уряду стимулювати розвиток економічних процесів.

Норматив обов'язкового резервування змінювався досить часто. До того ж часто змінювалися види залучених коштів, які підлягали обов'язковому резервуванню, що вкрай негативно позначилося на діяльності комерційних банків (див. табл. 2.3).

Як видно з даних табл. 2.3, норматив обов'язкового резервування за останній рік зріс майже за всіма видами залучених вкладів. Необхідно зазначити, що центральний банк вдається до підвищення норм обов'язкових резервів за обмежувальної грошово-кредитної політики, що веде до зменшення кредитних можливостей комерційних банків та скорочення грошової маси в обігу.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Іншим методом впливу на грошово-кредитний механізм є проведення операцій на відкритому ринку. В останні десятиріччя центральні банки країн із розвинутою ринковою економікою віддають перевагу саме такому інструменту грошово-кредитної політики, що відповідає загальній тенденції переважного використання ринкових інструментів регулювання економіки [71, с. 456].

Операції на відкритому ринку (open market operations) – купівля/продаж казначейських зобов'язань Національним банком України, а також інших цінних паперів (крім цінних паперів, що підтверджують корпоративні права) та боргових зобов'язань, визначених Правлінням Національного банку [53].

Таблиця 2.3

Нормативи обов'язкового резервування для формування банками обов'язкових резервів, % [53]

період	за строковими депозитами нефінансових корпорацій та домашніх господарств			за коштами на поточних рахунках та депозитами на вимогу нефінансових корпорацій та домашніх господарств		за коштами, залученими іншими депозитними корпораціями від інших депозитних корпорацій-нерезидентів та інших фінансових корпорацій-нерезидентів		
	у національній валюті	в іноземній валюті		у національній валюті	в іноземній валюті	у національній валюті	в іноземній валюті (крім російських рублів)	у російських рублях
		короткострокові	довгострокові					
01.01.2009–30.06.2011	0	4	0	0	7	2		
01.07.2011–29.11.2011	0	6	2	0	8	0	2	–
30.11.2011–30.03.2012	0	7,5	2	0	8	0	2	–
31.03.2012–29.06.2012	0	8	2	0	8,5	0	2	0
³ 30.06.2012	0	9	3	0	10	0	3	0

Вони є найважливішим знаряддям монетарної політики, бо вони – найсуттєвіший чинник змін грошової маси, головне джерело коливань пропозиції грошей. Купівля на відкритому ринку збільшує грошову масу, отже, збільшує пропозицію грошей, у той час як продаж на відкритому ринку звужує грошову масу та

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

зменшує пропозицію грошей [39, с. 234]. Існує два типи операцій на відкритому ринку:

– динамічні (активні) операції на відкритому ринку призначені змінити обсяг резервів і грошову масу;

– захисні операції на відкритому ринку мають на меті нейтралізувати впливи інших чинників, що впливають на грошову масу, таких як зміни депозитів Державної скарбниці у НБУ або кількості чеків, що перебувають у процесі інкасації. У цьому випадку центральний банк купує цінні папери і таким чином збільшує грошову масу в обігу [39; 70, с. 252].

Зазначимо, що в Україні чітко визначена законодавча база проведення НБУ операцій на відкритому ринку, а саме Закон України «Про Національний банк України», Закон України «Про банки і банківську діяльність», Закон України «Про цінні папери та фондову ринок», Положення «Про регулювання Національним банком України ліквідності банків України», затвердженого постановою Правління НБУ від 30.04.2009 р. № 259, та ін.

Традиційно центральні банки проводять політику відкритого ринку переважно з державними цінними паперами на вторинному ринку. До операцій відкритого ринку не належить купівля центральним банком цінних паперів на первинному ринку, тобто безпосередньо в емітента. Такі операції, по суті, є формою кредитування центральним банком Уряду. У багатьох країнах вони заборонені або обмежені законом. Крім того, до операцій відкритого ринку не належать угоди з купівлі та продажу цінних паперів, які центральний банк здійснює не за свій рахунок, а за дорученням казначейства (міністерства фінансів) з метою підтримання певного курсу державних цінних паперів [70, с. 456–457].

Відповідно до щоденного звіту НБУ 28.03.2013 р. в обігу перебувало 206,9 млрд. грн. боргових зобов'язань уряду (ОВДП), а вже 29.03.2013 р. – 212,1 млрд. грн. [55]. При цьому, очевидно, НБУ скуповує боргові зобов'язання Уряду.

В Україні операції відкритого ринку не були основним каналом насичення національної економіки грошовою масою.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

У січні-лютому 2013 р. Міністерство фінансів України розмістило облігацій внутрішніх державних позик (далі – ОВДП) на суму 8 113,83 млн. грн. та 1 597,14 млн. дол. США, із них: сума коштів, що надійшли до Державного бюджету України за результатами проведення аукціонів з первинного розміщення ОВДП, становила 2 113,83 млн. грн. із середньозваженою дохідністю 12,95% річних (у лютому – 210,45 млн. грн. із середньозваженою дохідністю 14,30%) та 1 597,14 млн. дол. США із середньозваженою дохідністю 7,82% річних (у лютому – 667,49 млн. дол. США із середньозваженою дохідністю 8,03%); випущено ОВДП для збільшення формування статутного капіталу НАК «Нафтогаз України» (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 09 січня 2013 року № 12 «Про збільшення статутного капіталу Національної акціонерної компанії «Нафтогаз України») на загальну суму 6 000,00 млн. грн. із дохідністю 14,30% річних (у лютому – 3 500,00 млн. грн. із дохідністю 14,30% річних) [53].

Зауважимо, що зберігається тенденція останніх років щодо збільшення загального обсягу ОВДП, що перебувають в обігу. За січень-лютий 2013 р. їх обсяг у гривневому еквіваленті збільшився на 17 425,92 млн. грн. і за станом на 01.03.2013 р. становив 203 247,99 млн. грн. (за січень-лютий 2012 р. збільшився на 1 724,34 млн. грн. і на 01.03.2012 р. становив 159 359,72 млн. грн.) [53].

Платежі з погашення та сплати доходу за ОВДП здійснювалися своєчасно та в повному обсязі і за січень-лютий 2013 р. становили 6 225,01 млн. грн., у тому числі основний борг – 3 390,31 млн. грн., сплата доходу – 2 834,70 млн. грн. [55].

На організованому вторинному ринку державних цінних паперів обсяг укладених угод за січень-лютий 2013 р. становив 37 795,49 млн. грн., тоді як за відповідний період 2012 р. – 13 659,32 млн. грн. Середньозважений рівень дохідності, за яким укладалися ці угоди, у січні-лютому 2013 р. коливався в межах 10,13 – 11,26%, а в аналогічному періоді минулого року – 11,58 – 12,81% [55].

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

За станом на листопад 2012 р. НБУ здійснив операцій з розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку на суму 118787 млн. грн., що на 61177 млн. грн. більше, ніж у 2011 р., однак їх частка у загальному обсязі складає 20,5%. В основному це операції з купівлі-продажу цінних паперів на позабіржовому ринку та рефінансування банків НБУ, включаючи угоди прямого репо [53].

Необхідно зазначити, що вітчизняний фондовий ринок залишається надзвичайно закритим: приблизно 89% усіх операцій на ньому здійснюються в так званому приватному режимі; дефіцит цінних паперів, що вільно обертаються на ринку, та операцій з ними перешкоджає встановленню об'єктивної вартості та дохідності вітчизняних цінних паперів [53].

Вищезазначене унеможлиблює активне використання цінних паперів як поширеного інструменту ліквідної застави, звужуючи можливості Національного банку України під час рефінансування банків та здійснення операцій на відкритому ринку. Наведене, між іншим, пояснює невисоку чутливість грошової маси та реальної економіки до змін відсоткових ставок.

Йдеться про неспроможність сучасного фінансового ринку забезпечити ефективний механізм передачі імпульсів від короткострокових ставок до довгострокових та від останніх – до широкого спектра економічних та фінансових показників розвитку економіки. Адже лише добре розвинений та потужний фінансовий ринок забезпечує еластичну реакцію суб'єктів економіки на операції на відкритому ринку шляхом переливання капіталів між сегментами фінансового ринку і таким чином забезпечує адекватну реакцію реального сектору економіки на монетарні рішення та ефективність дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики щодо досягнення намічених цілей.

Підсумовуючи, зазначимо, що для підвищення ефективності операцій на відкритому ринку невідкладного розв'язання потребує, перш за все, питання стимулювання розвитку фондового ринку. Ще одним напрямком вирішення проблеми дієвості ринку

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

державних цінних паперів є активізація співпраці Національного банку України з банками маркет-мейкерами щодо визначення ставок-орієнтирів на ринку державних цінних паперів. Також НБУ необхідно удосконалити оцінку вартості забезпечення і вимог внесення додаткового покриття. Усі ці заходи, на нашу думку, допоможуть підвищити дієвість операцій на відкритому ринку як інструменту реалізації грошово-кредитної політики України.

Світовий досвід підтверджує, що вибір ефективних інструментів грошово-кредитної політики залежить від рівня монетизації. Його зростання є однією з домінантних умов забезпечення вчасної та повної реалізації виробленого валового внутрішнього продукту, формування фондів загальнодержавного призначення, нарощування збережень та подальшої трансформації їх в інвестиції, розвитку фінансового ринку та банківського сектору, а також мінімізації обсягів заборгованостей суб'єктів господарювання [4, с. 2].

У контексті вивчення механізму грошово-кредитного регулювання монетизація важлива в першу чергу як показник, який характеризує достатність грошової маси для забезпечення обороту. Саме тому дослідження проблем визначення оптимальної структури грошової маси в економіці є актуальними задля відповідного забезпечення темпів економічного зростання.

Коефіцієнти монетизації економіки загалом можна розглядати з кількох боків. По-перше, вони характеризують швидкість переведення платежів у грошову форму, а по-друге, слугують індикаторами насиченості економіки грошима.

В економічній літературі дається декілька визначень монетизації економіки. Звичнішим залишається трактування даного поняття як співвідношення грошової маси до обсягу валового внутрішнього продукту, що визначає ступінь забезпеченості економіки необхідними для здійснення розрахунків грошима.

Деякі автори трактують монетизацію економіки як запас грошової маси на 1 грн. валового національного продукту, який визначається як співвідношення грошової маси до ВВП [11, с. 739].

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Найвдалішим вважаємо визначення монетизації за Грековим. Монетизація економіки – одна з найважливіших об'єктивних характеристик економічної системи, яка відображає насиченість ліквідними активами, здатними виконувати такі функції, як засіб платежу та обігу і визнаними як гроші. Рівень монетизації економіки в кінцевому варіанті визначається ступенем розвитку фінансово-кредитної системи та економіки в цілому, але водночас монетизація визначає свободу руху капіталу в економіці [19]. Цієї точки зору дотримуються і деякі російські автори, визначаючи монетизацію як одну з найважливіших характеристик економічної системи, яка відображає її насичення ліквідними активами, які здатні ефективно виконувати такі функції, як засіб обігу та платежу [5].

Це визначення є найповнішим, оскільки розкриває як суть, так і першопричини, що пояснюють зв'язок ефективності грошово-кредитної політики та забезпеченості економіки грошима, котрі необхідні для здійснення розрахунків та платежів.

Як правило, цей показник обчислюється як відношення середньорічного обсягу широкої грошової маси до номінального ВВП, створеного в тому ж році, і називається коефіцієнтом монетизації.

Під грошовою масою розуміють показник грошей у широкому значенні, що дорівнює сумі грошей у вузькому значенні (гроші поза банками плюс депозити «до запитання» в банківській системі) і квазігрошей (строкові та ощадні депозити, а також депозити в іноземній валюті). Показник «широких грошей» відрізняється від грошової маси M2 в національній валюті на величину депозитів в іноземній валюті.

Самостійний показник, що чисельно дорівнює відношенню грошової маси до валового доходу, вперше ввів А. Маршалл, запропонувавши свій варіант рівняння обміну, на основі якого згодом отримала розвиток «кембріджська теорія». У закордонних дослідженнях цей показник називається або відношення грошової маси до ВВП (M2 to GDP ratio), або коефіцієнт Маршалла (Marshallian k).

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Численні наукові дослідження показують наявність стійкого зв'язку між коефіцієнтом монетизації і рівнем розвитку економічної системи. Тому цей показник є важливим індикатором оцінки можливості економічного зростання, що відображає швидкість обігу грошової маси та інтенсивність використання тих чи інших ліквідних активів у розрахунках і платежах.

Монетизація як показник, обернений до швидкості обертання грошей, характеризує попит на гроші, який утворюється під дією чинників, безпосередньо не пов'язаних із обсягами ВВП та рівнем цін, і відображає інтенсивність використання грошей суб'єктами економіки. Зміни у динаміці цього показника зумовлюються, з одного боку, розвитком структури споживання, культурних потреб населення та іншими подібними факторами, а з іншого – розвитком інфраструктури ринку, суспільного виробництва, ринкових відносин тощо.

У динаміці монетизації вітчизняної економіки за всіма показниками виділимо чотири цикли. Протягом першого (1992–1996 рр.) спостерігалось зниження її рівня (демонетизація), упродовж другого (1997–2003 рр.) – стрімке зростання (ремонетизація), протягом третього (2004–2008 рр.) – поступове зростання, після 2009 року спостерігаємо незначний спад цього показника. Мабуть, це відбулося через інфляцію, неплатежі чи недовіру до політики НБУ.

Проблема монетизації економіки України на початковому етапі розвитку держави полягала в тому, щоб узгодити обсяг грошового обігу та розміри товарної пропозиції. Можна виділити такі етапи зростання монетизації і розширення попиту на гроші:

- введення національної грошової одиниці в 1996 р. (свого роду монетарна революція). Після неї почалася монетарна еволюція (з відносно менш вираженими стрибками);
- витіснення бартеру в 2000–2002 рр. і монетизація обігу в реальному секторі;
- формування довіри до банківської системи і національної грошової одиниці (2002–2005 рр.), зростання депозитів у банках.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

У кожний з цих періодів спостерігалось стрибкоподібне уповільнення швидкості обороту грошей, що формально виявлялося як відрив цін від грошової маси. Крім того, виділяють ще декілька рубежів якісного розширення попиту на гроші:

- перехід до повної конвертованості національної валюти;
- перехід до масового кредитування обороту підприємств реального сектору.

Рівень монетизації коливається під впливом різних чинників. Так, зниження монетизації може відбутися внаслідок згортання грошових відносин у результаті значної бартеризації економічних зв'язків та зростання доларизації. На рівень монетизації впливають також коливання попиту на гроші та інфляційні процеси.

Різкого зростання попиту на гроші можна чекати в момент спрацювання системних ефектів, коли монетарне господарство сформується як цілісність. У той же час існують чинники, які здатні зменшити попит на гроші (знизити їх соціальну цінність, привабливість володіння ліквідними активами і тим самим прискорити їх обіг):

- демонстративна і надмірна боротьба з «відмиванням грошей», яка побудована на «презумпції винності» і покладає тягар доказів на обвинуваченого, коли сам факт володіння грошима вже накладає на власника додаткові витрати і ризики;
- дуже невизначеними можуть стати наслідки євроінтеграції. Нестійка політика Євросоюзу говорить про велику незбалансованість його економіки.

Рівень монетизації економіки вважається достатнім тоді, коли коефіцієнт складає 70% (або хоча б 60%) [35, с. 29].

За економічними показниками рівень монетизації вітчизняної економіки у 2012 році становив 55,0% і зрівнявся з 2007 роком (табл. 2.4).

За останнє десятиріччя відбулося зростання сукупної грошової пропозиції в економіці України (агрегату М3) майже у три рази. Проте до 2008 р. зростання грошової маси відповідало

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

попиту на гроші, а тому це не призводило до суттєвого збільшення рівня цін. Чинники, внаслідок яких це відбувалось, поділяють на:

- монетарні (функціональні);
- немонетарні (структурно-інституційні).

Таблиця 2.4

Грошова пропозиція та коефіцієнт монетизації в Україні в 1996-листопаді 2012 роках [53]

Показники	Роки							
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ВВП, млн. грн.	441452	544153	720731	948056	913345	1082569	1316600	1408889
Грошова база, млн. грн.	82760	97214	141901	186671	194965	225692	239885	255300
Грошова пропозиція (М3), млн. грн.	194071	261063	396156	515727	487298	597872	685515	773200
Рівень монетизації, %	44,0	48,0	55,0	54,4	53,4	55,2	52,1	55,0

Для першої групи чинників характерні переважно лінійні залежності основних макроекономічних і монетарних параметрів – ВВП, грошова база, грошова маса, рівень цін. Друга група чинників проявляються нелінійною залежністю: може мати місце значне (іноді багаторазове) випередження приросту грошової маси в порівнянні з приростом ВВП; слабка реакція рівня цін на динаміку грошової маси; сильна волатильність монетарних параметрів. Цей компонент попиту пов'язаний з потребою господарських агентів у грошах як ліквідності та відображає поступові зміни в їх інституційному статусі [54].

Дані свідчать, що за 2012 р. обсяг грошової маси зріс на 12,8% (у 2011 р. – на 16,7%), грошової бази – на 6,03% (у 2011 р. – на 6,3%), готівки в обігу скоротилася на 0,73%. Частка готівки в обігу у структурі грошової маси на кінець 2012 р. склала 27% проти 30,6% на кінець 2011 р., в структурі грошової бази – 87,2% проти 87,4% на кінець 2011 р. Рівень монетизації національної економіки на кінець

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

2012 р. становив 55% і за останні 10 років зріс майже у 2 рази, що є свідченням покращення забезпеченості економіки грошовими коштами [54].

Як показує світовий досвід, економічне зростання і пропозиція грошей пов'язані багатостороннім механізмом. Динаміка зростання грошової маси не повинна сковувати економічну діяльність господарюючих суб'єктів і підривати грошову базу податкових і бюджетних потоків.

Оптимальним рівнем монетизації економіки відповідно до наявних наукових досліджень зарубіжних і російських вчених може бути показник, що становить не менше половини ВВП. В цілому коефіцієнт монетизації і швидкість грошового обігу характеризують ступінь довіри економічних агентів до національної грошової одиниці та грошової системи.

Водночас у промислово розвинутих країнах Центральної та Східної Європи цей показник сягає 70–80% (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Коефіцієнт монетизації економіки окремих країн світу, (в % на кінець року)

	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007
Японія	206	242	225	208	210	208	207	204	201
Китай	83	124	128	136	143	142	143	148	146
Канада	76	71	114	153	148	143	145	153	144
США	61	69	72	74	74	73	73	75	79
Індія	42	52	55	59	60	61	62	64	68
ПАР	47	52	53	52	53	54	56	60	63
Бразилія	28	43	45	44	44	46	50	54	59
Росія	15,5	15,8	18,0	19,8	24,2	25,6	28,0	33,6	40,6

Безумовно, деякі країни мають значно нижчий за Україну рівень монетизації: Росія – 32%, Румунія – 26,64%, Білорусь – 16,60%, але це пов'язано з тим, що в цих країнах широко застосовуються адміністративні методи управління економікою, особливо в Білорусі, що не може не обмежувати можливості розвитку ринкових механізмів і товарно-грошових відносин взагалі [36, с. 170].

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Одним з інструментів підвищення рівня монетизації економіки традиційно є емісійний механізм. У період світової фінансової кризи 2008–2009 років практично у всіх промислово розвинених країнах світу емісійне фондування активно використовувалося в рамках нетрадиційних заходів грошово-кредитної політики для подолання економічного спаду, стимулювання кредитування та запобігання дефляції.

Так, наприклад, баланс Федеральної резервної системи США збільшився з серпня по грудень 2008 року в 2,4 рази, приблизно з 930 млрд. дол. США до 2,2 трлн. дол. США. При цьому прямий кредит ФРС банкам, валютний своп з іншими країнами, вкладення ФРС у комерційні папери та інші форми прямого кредиту досягли в грудні 2008 р. більше 1 трлн. дол. США, хоча ще роком раніше такі вкладення ФРС не здійснювалися. Обсяг грошової маси в США у період із січня по вересень 2009 р. збільшився на 8% і досяг 8,3 млрд. дол. США [5].

Аналогічна ситуація з балансом Європейського центрального банку, який збільшився в 1,4 рази з вересня по грудень 2008 р. і досяг у кінці 2008 р. більше 2 трлн. євро (у вересні 1,4 трлн. євро). Кредит ЄЦБ комерційним банкам збільшився майже в два рази – з 536 млрд. євро в середині вересня приблизно до 1 трлн. євро в кінці року [5]. У березні 2009 р. про перехід до кількісного розширення балансу повідомив Банк Англії. За угодою з Казначейством Банк Англії викупив державні облігації в обсязі 75 млрд. фунтів стерлінгів і витратив на вкладення на ринку до 150 млрд. фунтів [5].

Слід зазначити, що дані заходи за кордоном здійснюються в умовах низької інфляції і можливої дефляції, що дозволяє більшу свободу у виборі інструментів грошово-кредитної політики.

Однак при цьому заходи, на які пішли закордонні центральні банки в період світової фінансової кризи, є безпрецедентними, включаючи купівлю на баланс центральних банків довгострокових державних облігацій.

Монетизація, яка проходить в умовах глибоких інституційних перетворень, що є характерним для України, відбувається як

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

процес надмірної концентрації грошей у незначній частині населення та підприємств, тобто вона є не рівноважним та потенційно конфліктним процесом.

Відсутність прямого впливу монетизації на інфляційні процеси пов'язана з тим, що переважну частину додаткових доходів населення отримують найбагатші, тому не всі гроші доходять до споживчого ринку. З іншого боку, головне джерело додаткової пропозиції грошей – викуп валюти в експортерів – не просто відображає структурну недосконалість господарчої системи України, а є механізмом її відтворення і одночасно потенційною загрозою для монетарної рівноваги. Тому процес зростання рівня монетизації вітчизняної економіки не є позитивним і містить у собі певні соціальні та структурні ризики. В цих умовах суттєве значення для досягнення безпечної монетарної рівноваги та грошово-кредитного забезпечення якісного економічного зростання має кредитування населення та економіки, яке здатне пом'якшити існуючі диспропорції, а в перспективі привести до необхідних структурних зрушень [76, с. 150].

Попит на гроші залежить від того, які з необхідних механізмів вже створені і працюють, а які ще тільки створюються. У міру формування монетарних механізмів «ривками» відбувається заповнення грошовою масою інституційних «ємностей», що створюються. Це уповільнює обіг грошей в економіці (призводить до зростання рівня монетизації).

Значення зростання монетизації полягає в тому, що створюється пружне монетарне середовище, здатне до досить швидкої передачі грошових імпульсів від одних інституційних блоків до інших. У результаті цього:

- підвищується рівень інтеграції та консолідації господарської системи, її здатність до адаптивних реакцій у відповідь на впливи середовища;
- забезпечується адекватний рівень ліквідності і мобільність активів реального сектору;
- формується базисний механізм структурного розвитку господарської системи.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Ідеологи так званих економічних перетворень в Україні на початку 90-х років минулого століття в регулюванні економічних процесів спиралися в основному на принципи монетаризму, проте нерідко на практиці ігнорували найважливіші з них.

Зокрема, монетаризм не рекомендує шокового стиснення грошової маси. Грошова маса повинна нарощуватися поступово, створюючи деяку «зону розширення» для обігу сукупного національного капіталу і зростання ВВП.

Однак в Україні в той період проводилася політика постійного стиснення грошової маси як основного важеля впливу на інфляцію. У результаті коефіцієнт монетизації скоротився з 81% у 1991 р. до 11% в 1996 р. [53].

Зворотною стороною низького рівня монетизації в той період було перенасичення вітчизняної економіки іноземною валютою, грошовими сурогатами, широке використання економічними агентами бартеру. При цьому грошова маса не компенсувала зростання цін, що призвело до виснаження обігових коштів підприємств, до кризи промислового виробництва і в кінцевому підсумку до різкого економічного спаду.

У наступні роки відповідно до основних напрямів єдиної державної грошово-кредитної політики Національного банку України прогнозувалося зростання грошової маси.

Слід зазначити, що хоча щорічні темпи приросту грошових агрегатів у ці роки були вищими, ніж передбачалося відповідно до основних засад грошово-кредитної політики НБУ, проте істотного впливу на загальний коефіцієнт монетизації української економіки вони не надали.

Так, за даними НБУ темпи щорічного приросту грошової маси (M2) складали (дані на 1 січня відповідного року) в 2001 р. – 61,5%, у 2002 р. – 39,7%, у 2003 р. – 32,4%, в 2004 р. – 50,5%, в 2005 р. – 35,8%, в 2006 р. – 38,6% [53].

Приріст грошової маси в цей період визначався темпами приросту золотовалютних резервів, що не характерно для

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

нормальної ринкової економіки, де зміна грошової маси залежить від ставки рефінансування і попиту на кредити.

Свого максимального значення коефіцієнт монетизації в Україні досяг у 2007 р. і становив 55%. У той час зазначений показник був у 3,6 разу нижче, ніж в Японії, в 2,6 разу менше, ніж в Китаї та Канаді, і майже в 1,5 разу менше, ніж у США.

Існує твердження про те, що підвищення рівня монетизації призводить до інфляційних процесів у країні. Проте воно є досить сумнівним. По-перше, дослідження, котрі проводилися в різних країнах, не виявили статистично значимої залежності між інфляційними процесами й рівнем монетизації економіки чи приростом грошової маси. По-друге, що стосується України, то на інфляцію в її економіці впливає багато факторів, а тому не можна стверджувати, що лише збільшення монетизації веде до розвитку даних процесів.

Деякі вчені вважають найбільш об'єктивним критерієм достатності рівня монетизації економіки динаміку середнього рівня цін на товарних ринках, тобто рівень інфляції. Зазвичай зі зростанням інфляції рівень монетизації знижується, а при зниженні темпів інфляції та досягненні фінансової стабільності цей рівень стабілізується і підвищується.

Важливо підкреслити, що нині в Україні інфляція не має монетарного характеру, тобто прямо не пов'язана зі збільшенням грошової маси, а викликана відсутністю реальної конкуренції і високим рівнем монополізації багатьох товарних ринків і, перш за все, сфери енергетики, транспорту, будівництва, виробництва продуктів харчування, роздрібною торгівлі та ін.

Існує твердження, що оптимальний рівень монетизації може викликати інфляцію. Проте приклад Китаю, де коефіцієнт монетизації складає більше 160% ВВП, показав, що високий рівень монетизації не лише не викликає інфляцію, а й забезпечує її низький рівень.

Порівняльний аналіз динаміки зміни грошової маси та інфляції в Україні в період 2005 – листопада 2012 рр. наочно

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

свідчить не тільки про відсутність прямої залежності зростання споживчих цін від темпів збільшення грошової маси (МЗ), але і показує протилежну тенденцію (рис. 2.2).

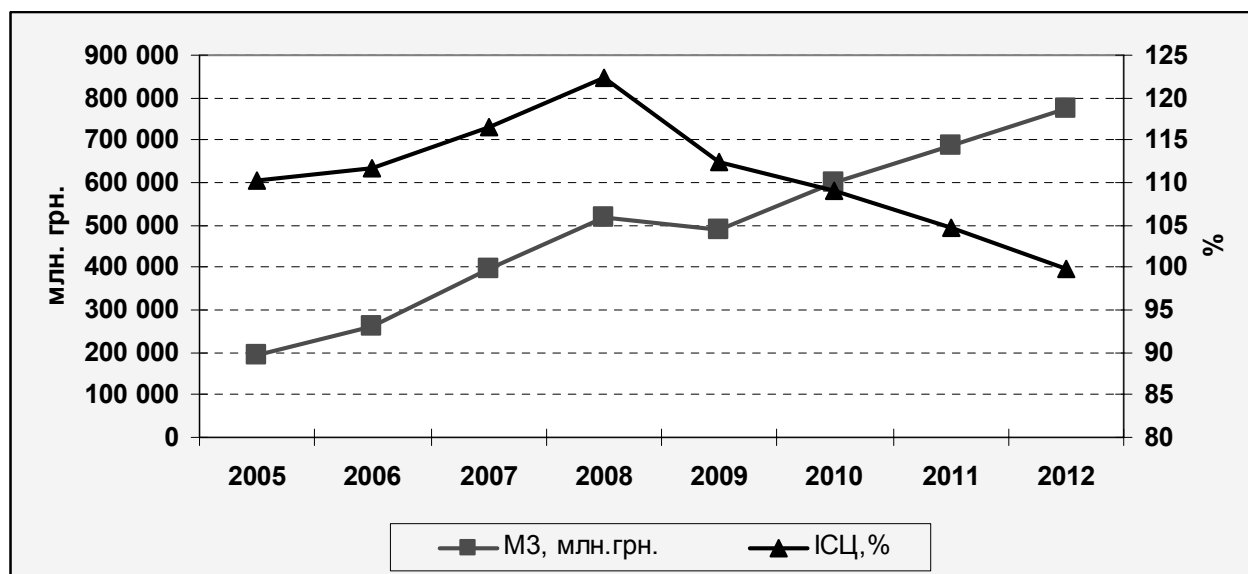

Рис. 2.2. Порівняльний аналіз динаміки зростання грошової маси та зміни середньорічного рівня інфляції в Україні

На рис. 2.2 спростовано сакраментальну формулу монетаристів «більше грошей – вище інфляція».

Дані статистики свідчать про те, що показники монетизації й інфляції мають незалежну динаміку. Так, розмір інфляції з 2002 по 2006 рр. є вищим за депозитні процентні ставки, проте обсяги коштів на депозитних рахунках постійно зростали. Крім того, в Україні одним із основних чинників інфляційних процесів є вплив зростання цін на енергоносії.

Загалом в Україні інфляційні чинники мають комплексний характер. Підвищення рівня інфляції 2007–2008 рр. було викликане зростаючим попитом, пов'язаним зі збільшенням грошової маси, а також імпортованою інфляцією. Накопичення та використання зростаючої грошової маси не є ефективним через відсутність повноцінних ринкових інститутів та механізмів [74, с. 162].

НБУ з 2007 р. з метою обмеження інфляції почав гальмувати зростання грошової бази, що пов'язано з кількісним обмеженням

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

грошової маси. В сучасних умовах грошово-кредитна система зводиться до обслуговування експортоорієнтованих галузей. Зосередження грошової маси в монополістів за умов її обмеженого зростання загострює проблему недостатньої монетизації економіки. Наслідком є обмеження сукупного попиту, погіршення умов кредитування підприємств, гальмування інвестиційно-інноваційної діяльності, що призводить до зменшення пропозиції на товарних ринках і до інфляції.

НБУ, крім обмеження зростання грошової бази, проводив стерилізаційні операції на валютних ринках, що пов'язано з прагненням обмежити зростання грошової маси. Разом з тим, такі заходи НБУ не обмежували, а провокували інфляцію через погіршення умов виробництва товарів. Комерційні банки не могли задовольняти зростаючий попит на кредити, а крім того, їх ціна – висока. Спостерігалась тенденція, що деякі клієнти банків починали шукати можливості отримувати позики за кордоном, де їх умови отримання значно вигідніші. НБУ має сприяти формуванню грошової системи, спроможної в умовах стабільності національної грошової одиниці забезпечити сприятливі умови для економічного зростання. Проте, враховуючи значне відставання від рівня сучасних економік, темпи економічного зростання мають бути значно вищі або достатньо випереджаючі.

Зростання значення коефіцієнтів монетизації економіки України свідчить про зростання довіри економічних агентів до національної грошової системи, що, як правило, є неминучим наслідком зниження інфляції і підтверджується станом вітчизняної економіки.

Разом з тим, в Україні ефективність використання інвестиційного потенціалу банківської системи останнім часом знижується. Це пов'язано з тим, що темпи збільшення готівки в обігу випереджають темпи приросту ВВП (частка готівки на кінець 2012 р. досягає 15,1% ВВП) [53]. 18 вересня 2012 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

розвитку безготівкових розрахунків», відповідно до якого НБУ має право встановлювати обмеження обсягів операцій у готівковій формі в Україні [29]. Ми розцінюємо такі зміни позитивно тому, що чим більшою є маса грошей в обігу і нижчою частка готівки в ній, тим вищою є межа формування резервів банків, які слугують ресурсною складовою інвестиційного потенціалу банківської системи. Відповідно, на мікрорівні обсяги резервів визначаються результатами кожного окремого банку в мобілізації вільних коштів юридичних та фізичних осіб.

Крім того, рівень монетизації економіки безпосередньо впливає на термінову структуру грошової маси, адже зі зростанням рівня монетизації відбувається зменшення частки готівки та коротких грошей у грошовій масі і, відповідно, збільшення довгих грошей. Це має принципове значення для стабільної діяльності банківської системи та підвищує якість ресурсної складової її інвестиційного потенціалу. Водночас є підстави стверджувати, що збільшення монетизації економіки активно сприяє і підвищенню капіталізації банків. В умовах, коли рівні банківських відсотків і ризиків знизяться до прийняттого рівня, вкладникам стане вигідніше заощаджувати кошти в капітал банків, ніж на депозити, що відповідно забезпечить постійне збільшення капіталу банків [36, с. 177].

Світова фінансова криза виснажила фінансову та грошову систему, а тому ймовірність здійснення інноваційно-технологічного прориву або реалізація вдалого інвестиційного проекту зводиться нанівець. Українська економіка володіє грошовими ресурсами, що співставні з коштами середньої міжнародної корпорації. Об'єктивні та суб'єктивні причини перешкоджають виходу іноземних інвесторів на вітчизняний ринок, крім того, інвестиційний клімат в Україні не є сприятливим для цього.

Основним завданням сучасної грошово-кредитної політики має стати забезпечення вільного перетікання коштів і можливості проводити оцінку їх поточного та майбутнього використання. Ставка процента й очікувана дохідність фінансових активів

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

повинні відігравати провідну роль у формуванні портфеля активів. Комбінування активів у складі портфеля мають забезпечувати оцінку можливостей фінансування майбутнього розвитку.

В умовах, коли причину інфляції штучно пов'язують з монетизацією, виникає загроза для обмеження інвестиційних можливостей економіки. Норма нагромадження (відношення інвестицій до ВВП) в Україні знаходиться на рівні 19–20%. В Європі норма нагромадження в період створення засад ринкової економіки сягала до 1979 р. 25%, в Японії в зазначений період – 30%. У сучасному Китаї норма нагромадження капіталу є постійно вищою – 25% – і досягає в окремі роки 40% ВВП [16, с. 59].

Для переходу від інерційного до наздоганяючого розвитку слід досягнути норми нагромадження капіталу до 28% ВВП [20, с. 31].

Негативним наслідком зниження рівня монетизації є недостатній рівень капіталізації, котрий є набагато нижчим від аналогічних показників у сучасних економіках. У свою чергу показник капіталізації відображає ринкову вартість, що визначає конкурентну позицію.

Завданням грошово-кредитної політики має стати підвищення рівня монетизації економіки, що пришвидшить перехід до інвестиційно-інноваційної моделі розвитку. В Україні роль монетизації економіки розглядається вузько, з монетарних позицій недостатньо враховується її вплив на динаміку економічних процесів. Монетизація визначає склад сукупного попиту і ємність внутрішнього ринку.

Для розвинених країн, у коло яких прагне потрапити Україна, характерною є висока ємність внутрішнього ринку, що значною мірою зумовлює рівень монетизації економіки (80–100 і більше відсотків). Позитивним моментом є підвищення динаміки рівня монетизації в Україні, але її рівень ще залишається набагато нижчим від значення в розвинутих країнах. Економіка має своєчасно адаптуватися до підвищення монетизації економіки, тобто до зростаючого обсягу грошової маси. Це допоможе стримувати інфляційний тиск.

Загалом рівень монетизації економіки в Україні вимагає подальшого зростання. За таких умов НБУ доцільно проводити

ефективну грошово-кредитну політику, пов'язану з регулюванням грошової маси, з метою підтримання стабільного економічного зростання.

Отже, коефіцієнт монетизації є одним із показників економічного розвитку країни та може слугувати індикатором зростання інвестиційного потенціалу банківської системи. Тому нині особливо важливо постійно здійснювати моніторинг коефіцієнтів монетизації та забезпечувати послідовну монетарну стратегію Національного банку України.

Основними напрямками вдосконалення механізму грошово-кредитної політики в умовах стабілізації розвитку національної економіки мають бути:

- 1) двояка мета монетарної політики: підтримання низького рівня інфляції і одночасно стабільного валютного курсу;
- 2) встановлення основних орієнтирів відсоткових ставок і формування програми грошової пропозиції, яка відповідає величині попиту на гроші;
- 3) підвищення рівня монетаризації національної економіки на безінфляційній основі через удосконалення структури грошової емісії; формування державних інститутів розвитку; рефінансування комерційних банків під заставу векселів виробничих підприємств;
- 4) реформування банківської системи в межах програми її розвитку.

2.3. Дієвість інструментів грошово-кредитної політики НБУ в період кризових явищ в економіці

Подолання наслідків економічної та фінансової кризи в Україні потребує вирішення проблеми щодо призупинення спаду вітчизняного виробництва й активізації роботи реального сектору економіки. Дієвість кредитного впливу на стимулювання виробництва залежить від ефективності інструментів монетарного впливу центрального банку на кредитну активність комерційних банків, оскільки за допомогою використання адміністративних та ринкових

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

інструментів центральний банк може суттєво впливати на ресурсну базу та кредитну діяльність банківських установ, а відтак, на кредитне стимулювання виробництва. В сучасних умовах застосування НБУ тільки ринкових інструментів монетарного впливу не сприяє активізації банківського кредитування реального сектору економіки. Саме тому монетарна політика НБУ потребує вдосконалення її інструментів таким чином, щоб насамперед підвищити ефективність кредитного впливу банків на економічний розвиток.

Одним із заходів щодо підвищення кредитного впливу комерційних банків на стимулювання виробництва та зниження ризиків їх ліквідності є посилення ролі механізму обов'язкових резервних вимог у регулюванні строкової та валютної структури залучених коштів банківських установ.

В Україні мінімальні обов'язкові резерви попри певне зменшення їхньої ролі у макроекономічному регулюванні і здійсненні монетарного впливу на економіку, виявом чого може слугувати зменшення норм обов'язкового резервування, все ще залишаються одним із головних інструментів грошово-кредитної політики, регулювання кон'юнктури грошового ринку та впливу на ліквідність банківської системи.

Роль резервних вимог для банківської системи полягає у тому, що вони є інструментом регулювання ліквідності та кредитної діяльності банків. Однак, незважаючи на те, що норми обов'язкових резервів для комерційних банків є одним з основних монетарних інструментів НБУ та застосовуються в Україні з 1992 р., вони не впливали на стимулювання і збільшення обсягів інвестиційного кредитування реального сектору комерційними банками і використовувалися тільки для підтримки їхньої ліквідності.

Кількість нормативів резервування та види залучених коштів, які підлягали обов'язковому резервуванню, часто змінювалися, і з 1.09.2005 р. було введено в дію два нормативи формування обов'язкових резервів замість 10:

– на строкові кошти і вклади юридичних і фізичних осіб у національній та іноземній валюті – 6%;

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

– на кошти вкладів (депозитів) юридичних і фізичних осіб на вимогу та кошти на поточних рахунках – 8%.

Змінювалася і величина нормативів резервування по 2–3 рази на рік. Поступово удосконалювався порядок формування обов'язкових резервів, а саме через:

– посилення вимог щодо постійного зберігання щоденно на початок операційного дня певної суми коштів від розміру обов'язкових резервів на коррахунку;

– вилучення з покриття обов'язкових резервів готівки в касах банків.

Політика обов'язкових резервів суттєво впливає на конкурентоспроможність комерційних банків і на розміри залучення ними іноземного капіталу. В 2007 р. НБУ спрямував свої зусилля передусім на посилення привабливості проведення операцій у національній валюті та поступове обмеження економічними методами обсягів залучення коштів за кордоном. Такі заходи включали введення з 20.11.2007 р. до складу зобов'язань банків, які підлягають обов'язковому резервуванню, залучених коштів банками від банків-нерезидентів. Ці дії були спрямовані на захист і забезпечення стійкості гривні, підвищення привабливості заощаджень у національній валюті й обмеження залучення коштів у банків-нерезидентів, що мало вплив і на ліквідність банківської системи. Проте в умовах поширення кризових явищ через погіршення ліквідності банківської системи, яке спостерігалось з жовтня 2008 р., НБУ в листопаді 2008 р. черговий раз переглянув нормативи резервування, скасувавши вимоги створювати обов'язкові резерви у гривні, і знизив нормативи обов'язкового резервування за депозитами в іноземній валюті за терміновими вкладками з 4% до 3%, однак із січня 2009 р. вони були знову підвищені до попереднього рівня 4%, а за вкладками до запитання – з 5% до 7%.

Таким чином, підвищення резервів за депозитами в іноземній валюті було спрямоване на обмеження кредитування у валюті. Скасування вимог створювати обов'язкові резерви за депозитами у національній валюті дало змогу збільшити вільну ліквідність у

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

вітчизняній банківській системі, скоротити обсяги рефінансування банків та зменшити на цій основі вплив монетарного чинника на інфляційні процеси в країні. Обґрунтованість цього заходу доводить сучасна практика подолання кризи ліквідності банківської системи в ринкових економіках, де активно використовується механізм обов'язкових резервних вимог, нормативи за якими мають тенденцію до зниження. Відміна резервних вимог для банків у національній валюті є лише тимчасовим стабілізаційним заходом для відновлення ліквідності банківської системи під час кризових явищ.

Нині норматив обов'язкового резервування за коштами в національній валюті залишено на нульовому рівні з метою посилення привабливості проведення комерційними банками активно-пасивних операцій саме в національній валюті. Хоча в той же час необхідно відзначити, що Національний банк України у 2010 році посилив вимоги щодо формування комерційними банками обов'язкових резервів через запровадження механізму перерахування повного обсягу резервів на окремий рахунок у Національному банку. А із початком фінансової кризи було встановлено, що банки здійснюють обов'язкове резервування коштів з врахуванням касових залишків коштів у національній валюті та облігацій внутрішньої державної позики, строк погашення яких припадає на звітний календарний рік. У 2011 році Національний банк двічі посилював вимоги до формування банками обов'язкових резервів. Зокрема, було зменшено розміри можливого зарахування для покриття обов'язкових резервів придбаних банками цільових облігацій внутрішніх державних позик України (випущених з метою фінансування заходів, пов'язаних з Євро – 2012) з 100% до 50% їх номінальної вартості. Водночас було оптимізовано нормативи обов'язкового резервування щодо створення більш преференційних умов залучення банками довгострокових коштів.

Отже, нині обов'язковому резервуванню підлягають усі залучені банком кошти, які обліковуються на поточних, вкладних (депозитних) рахунках юридичних та фізичних осіб, а також

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

залучені кошти, що належать юридичним і фізичним особам та відображені в балансі банку на інших рахунках.

Таким чином, зміна норм обов'язкових резервів є дієвим інструментом монетарної політики, тому надалі для стимулювання банківських установ до кредитування реального сектору економіки та підвищення його ефективності, на наш погляд, необхідно, крім розподілу норм обов'язкового резервування за строками залучених ресурсів та видами валют залучення, диференціювати резервні вимоги залежно від спрямування кредитної політики банку. Для банків, які спрямовують свої ресурси у кредитування виробництва, пріоритетні галузі економіки, необхідно встановити гнучку систему обов'язкового резервування та надання пільг за резервуванням.

Таким чином, політика Національного банку України із використання мінімальних обов'язкових резервів в якості інструменту монетарного регулювання у подальшому має бути спрямована на покращення структури ресурсної бази комерційних банків, її розширення шляхом стимулювання чи обмеження тих чи інших депозитних операцій та активізації на цій основі кредитної діяльності банків задля надходження коштів до реального сектору. При цьому з метою мінімізації рівня ризиків, пов'язаних із погіршенням якості кредитних портфелів комерційних банків, Національному банку України потрібно здійснити всебічну, комплексну оцінку існуючих тенденцій до зростання обсягів прострочених кредитів за всіма категоріями позичальників, особливо за найбільш проблемними напрямками кредитування. Відтак центральному банку спільно із комерційними банками потрібно розробити план дій щодо надання можливості з реструктуризації заборгованості позичальників, якщо вони можуть обслуговувати проценти за кредитами, з відповідною підтримкою ліквідності цих банків, у тому числі й шляхом, як було вже сказано, розгляду можливостей запровадження щодо таких банків диференційованих нормативів мінімальних обов'язкових резервів.

Для активної підтримки ліквідності банківської системи центральним банком та підвищення кредитної активності комерційних банків важливим інструментом регулювання грошово-кредитного

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

ринку є процентна політика. НБУ регулярно почав встановлювати облікову ставку з кінця 1992 р., проте процентну політику як інструмент регулювання грошового ринку НБУ фактично запровадив з 1994 р. Внаслідок встановленого в 1995 р. порядку, згідно з яким відповідно до зміни облікової ставки НБУ, банківські установи були зобов'язані здійснювати обов'язкове коригування процентних ставок за своїми кредитами на кратність зміни облікової ставки, було досягнуто у 1996 р. належної відповідності рівня процентних ставок за кредитами комерційних банків рівню облікової ставки НБУ. При поступовому зниженні темпів інфляції та облікової ставки НБУ забезпечувалось відповідне стабільне зменшення рівня процентних ставок банків та здешевлення кредитів.

Усвідомлюючи важливість стабільного збільшення кредитної пропозиції, необхідної для повноцінного реагування реального сектору економіки на зростаючий споживчий та інвестиційний попит, НБУ здійснював спроби поетапного зниження облікової ставки та реанімування інструменту рефінансування банків (з 27% на початку 2001 р. до 7% – з 2003 р.). Проте адекватної реакції з боку банків не було, спостерігалось продовження тенденції збільшення розриву між ставкою НБУ та ставками банків. Через погіршення ситуації на грошовому ринку в 2004 р. НБУ підвищив облікову ставку до 9%. Це призвело до зниження інвестицій в основний капітал. У наступні роки НБУ знову знижував облікову ставку до 8%, однак, починаючи з 2-го кварталу 2008 р., почався зворотний процес, розмір облікової ставки було збільшено до 12% через збільшення темпів інфляції. У 2008 р. НБУ двічі підвищував облікову ставку (з 1 січня 2008 р. – до 10%, і з 30 квітня 2008 р. – до 12% річних). Крім цього, поступово підвищувалася вартість підтримки ліквідності банків через операції рефінансування (середньозважена процентна ставка за всіма операціями рефінансування зросла з 9,2% у 2007 р. до 18,2% річних у березні 2009 р. (у т. ч. за кредитами овернайт – 19,5%)); активно використовувалися ставки за депозитними операціями, які коливалися в межах 0,1 – 10% залежно від терміну залучення коштів та

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

ситуації на грошово-кредитному ринку [43, с. 6]. Базова ставка за кредитами рефінансування, визначена за підсумками проведення щотижневих тендерів на термін 14 днів, у березні 2009 р. становила 22,5%.

Така політика була спрямована на підвищення привабливості операцій у національній валюті та стимулювання заощаджувальної активності суб'єктів ринку, посилення ролі внутрішнього ринку в ресурсній базі банків. Однак попри спрямування такої політики на відновлення довіри населення до банківської системи, а відтак підвищення ресурсної бази банків та посилення їх кредитного впливу на виробництво вона не принесла відчутних результатів.

Варто зазначити, що зниження облікової ставки НБУ в попередні роки не впливало на зростання ВВП, що мало би місце, оскільки низька процентна ставка повинна стимулювати інвестування коштів у реальний сектор економіки і, відповідно, привести до зростання обсягів ВВП. Ставка рефінансування, що встановлює НБУ, через відсутність достатньої практики рефінансування на даний час не є реальним інструментом впливу на кредитну активність комерційних банків. Ставка рефінансування повинна виконувати такі важливі функції: по-перше, бути ставкою кредитування, по-друге – індикатором очікувань центрального банку країни. Але, на жаль, сьогодні жодна з них ставці рефінансування НБУ не притаманна. Таким чином, процентна політика НБУ не орієнтована на економічне зростання і про загальноекономічний ефект її впливу, на наш погляд, у даний час говорити не доводиться.

Очевидно, що необхідною умовою стимулювання виробничого зростання у вітчизняних умовах є сприяння зниженню ціни кредитних ресурсів на грошовому ринку як важливого елемента у загальній системі заходів з активізації припливу коштів із фінансового у реальний сектор економіки. Хоча в якості одного із контраргументів активного застосування саме такої процентної політики Національного банку може розглядатися той факт, що необхідність зниження ставок рефінансування Національного банку України може суперечити правилу, згідно з яким реальна процентна ставка за

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

кредитами має бути позитивною. Дана вимога пов'язана із практичною реалізацією принципів так званого Вашингтонського консенсусу як певного зведення правил економічної політики.

Утім, як показує досвід розвинутих країн, особливості реалізації комплексу антикризових заходів центральними банками відображає допущення негативної реальної облікової ставки (від 1 до 5 пунктів). Крім того, якщо вже вести мову про позитивне значення облікової ставки відносно темпів інфляції в країні, потрібно наголосити, що самі ці темпи, основою яких слугує індекс споживчих цін, відображають, по суті, цінову динаміку як комплексний показник, що охоплює вплив на ціни не лише монетарних факторів, а й структурну інфляцію, імпортоване підвищення рівня цін, інфляцію, зумовлену посиленням монополізації та бюрократизації економіки. Відтак ставка рефінансування Національного банку може орієнтуватися не так на зростання індексу споживчих цін, як на прогнозний показник базової інфляції з усуненням прямого й опосередкованого впливу цін на енергоносії, що дозволило б її знизити до орієнтовного нинішнього рівня ставок за депозитними операціями центробанку з поправкою на невелику маржу.

Слід зазначити, що на практиці ж можливості застосування такого монетарного механізму як пониження ставки рефінансування задля стимулювання кредитної активності комерційних банків в Україні досить обмежені не лише поточними темпами інфляції, а і тим, що існує досить суттєвий розрив між процентними ставками Національного банку і ставками, що встановлюються на грошовому ринку, причому потрібно наголосити, що розрив за окремими видами кредитів нерідко набуває трикратного значення (табл. 2.6).

Облікова ставка Національного банку України у 2011 році встановлена на рівні 7,75%, у 2012 році знижена до 7,5%. Середньозважена процентна ставка НБУ за операціями рефінансування за 2011 рік складала 12,0%, за 2012 рік – 7,8%. Натомість процентні ставки за окремими видами кредитів комерційних банків (особливо для домашніх господарств) становили набагато більшу величину. Потрібно визнати, що кредитні ставки комерційних банків справді

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

мають бути вищими за ставки рефінансування Національного банку, утім якщо в розвинутих країнах дана різниця складає 3–5 пункти, то в Україні розрив є значно більшим.

Таблиця 2.6

Динаміка процентних ставок рефінансування НБУ та ставок за кредитами комерційних банків [53]

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013 (1.04)
Облікова ставка НБУ	9,5	8,5	8,0	12,0	10,25	7,75	7,75	7,5	7,5
Середньозважена ставка НБУ за всіма видами рефінансування	14,7	11,5	10,1	15,3	16,7	11,6	12,0	7,8	7,9
Процентні ставки за кредитами, наданими комерційними банками підприємствам	14,4	13,9	13,1	15,5	18,0	14,0	14,4	14,8	13,0
Процентні ставки за кредитами, наданими комерційними банками домашнім господарствам	16,3	15,2	15,6	18,7	22,3	25,6	25,4	27,8	28,1

Загалом дані обставини свідчать про досить низький рівень керованості вартістю гривневих ресурсів на грошовому ринку з боку Національного банку України. Причинами ситуації, що склалася, є насамперед різні умови реалізації процентної політики центральними банками розвинутих країн і України. В умовах розвинутих ринкових відносин облікова ставка центрального банку має більшою мірою індикативний характер, орієнтуючи суб'єктів грошового ринку на довгостроковий тренд зміни вартості капіталу, що визначає вагому роль і високу значимість центрального банку як провідного макроекономічного регулятора.

В Україні ж умови і можливості використання даного інструмента грошово-кредитної політики визначаються, на відміну розвинутих країн, передусім масштабами операцій із рефінансування комерційних банків. І коли обсяги відповідних операцій є незначними, то взаємозв'язок між процентною політикою центрального банку та

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

ставками, що встановлюються за кредитами комерційних банків, зводиться практично нанівець. Чим більші обсяги рефінансування при низькій обліковій ставці, тим більша можливість у банків знижувати процентні ставки, підвищуючи ефективність впливу їх кредитних важелів на виробництво та розширювати обсяги кредитування. Однак ситуація склалася так, що доступ банківських установ до дешевих кредитних ресурсів НБУ невеликий. Недостатні обсяги рефінансування НБУ банків не дозволяють забезпечити дієвий вплив даного інструмента монетарної політики на можливості комерційних банків підвищити ефективність кредитного впливу на виробництво, а відтак і збільшення обсягів ВВП. Окрім цього, фактично відсутні довготермінові інструменти рефінансування, які давали б змогу банкам вирішувати не поточні проблеми (наприклад, з виконанням норм резервування) чи проблеми фінансового оздоровлення, а стратегічні завдання. Це також негативно впливає і на загальну строкову структуру кредитування економіки.

Шляхом регулювання обсягів і ціни централізованих кредитів НБУ намагався впливати на процентні ставки банків, що відповідало завданням антиінфляційного регулювання. Однак шляхом простого збільшення ставок досягти поставлених цілей не вдалося. Тому НБУ перейшов від прямого фінансування банківських установ до продажу кредитних ресурсів на міжбанківських аукціонах. З метою вдосконалення системи рефінансування банків прискорена процедура надання кредитів банкам, постійна централізація цього процесу, зниження кредитного ризику для НБУ, забезпечення ефективного і безперебійного функціонування системи безготівкових розрахунків передбачало надання банкам тільки забезпечених кредитів. Забезпеченням кредитів НБУ була застава державних цінних паперів, що входили до ломбардного списку. Однак найчастіше НБУ використовував інструмент рефінансування великих банків, які були активними учасниками ринку державних цінних паперів. Незважаючи на те, що у 2003 р. НБУ значно поліпшив умови рефінансування банків, що здійснюють довгострокове кредитування, політика рефінансування НБУ спрямована тільки на підтримку ліквідності

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

банківської системи, відповідно, даний монетарний важіль істотно не впливав і не впливає на інвестиційну кредитну активність комерційних банків, а відтак кредитування виробництва. Однак в умовах перехідної економіки, а тим паче економічної кризи рефінансування комерційних банків вкрай необхідне.

У період загострення ситуації зі зменшенням ліквідності банківської системи наприкінці 2008 р., зумовленої впливом світової фінансової кризи та посиленням недовіри вкладників банків, НБУ спрямовував свої зусилля насамперед на забезпечення своєчасності проведення банками розрахунків, зменшення відпливу коштів з банківської системи. У цьому контексті НБУ розширив можливості банків з підтримки ними своєї ліквідності через механізми рефінансування. Нині для регулювання ліквідності банківської системи НБУ використовує такі основні механізми рефінансування: постійно діючі лінії рефінансування, стабілізаційні кредити, операції прямого РЕПО та операції з обміну іноземної валюти на національну валюту з метою підтримання ліквідності банків (своп).

Так, за даними НБУ, у 2008 р. для підтримання ліквідності банків він надав кредитів рефінансування на загальну суму близько 169,5 млрд. грн. (з яких 91,8 млрд. грн. – кредити овернайт). З початку 2009 р. було надано кредитів рефінансування на загальну суму – 34,4 млрд. грн. Найбільша частка виданих НБУ кредитів припадає на кредити овернайт та кредити, отримані під програми фінансового оздоровлення банків (у 2009 р. – 9266.05 млн. грн.) [53], що пов'язано з різким зростанням проблемних кредитів банків та погіршенням їхнього фінансового становища.

Надання банкам кредитів рефінансування в умовах відпливу коштів та підвищеного попиту клієнтів на іноземну валюту сприяло вчасному виконанню ними своїх зобов'язань та забезпеченню обслуговування банківською системою економічного обороту. НБУ розподіляв гроші між тими банками, яким вони були необхідні з огляду на те, що відтік коштів з депозитів загрожував їх ліквідності. Однак через відсутність цільового рефінансування та заборону

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

банкам надавати кредити НБУ фактично зробив валютний курс єдиним джерелом отримання доходу, що призвело до того, що третина всіх виділених коштів була направлена на спекулятивні валютні операції і таке рефінансування не дало відповідного ефекту для реального сектору економіки.

У 2010 році в основному НБУ надавав кредити під програми фінансового оздоровлення банків – 3,9 млрд. грн., що становило 66% від обсягу кредитів рефінансування.

Однак за весь же 2010 рік обсяг мобілізаційних операцій Національного банку України становив 248,1 млрд. грн., тоді як обсяг кредитів рефінансування складав лише 5,2 млрд. грн. Отже, цілком очевидно, що йшлося радше про вилучення коштів з обігу, аніж про їхнє спрямування до реального сектору економіки через кредитний канал трансмісійного механізму грошово-кредитної політики НБУ.

У 2012 році, за даними Національного банку України, обсяг операцій з рефінансування банків становив 97,6 млрд. грн. (за 2011 рік – 28,8 млрд. грн.), і з них обсяг операцій прямого репо – близько 60%, або 56,6 млрд. грн. Водночас за цей же період комерційними банками повернуто кредитів рефінансування на загальну суму 93,6 млрд. грн. А загальний обсяг мобілізаційних операцій Національного банку за перше півріччя у 2012 році склав 16,7 млрд. грн. (за 2011 рік – 166,8 млрд. грн.), обсяг повернення коштів за цими операціями – 21,9 млрд. грн. [46].

Таким чином, завдання щодо підвищення рівня дієвості процентної політики як інструмента грошово-кредитного регулювання визначаються передусім посиленням впливу відповідних кредитних операцій центрального банку через стимулювання надходження грошових ресурсів у реальний сектор економіки й запобігання його кругообороту виключно в межах фінансового ринку (через купівлю комерційними банками тих же ОВДП).

Примушення комерційних банків до коригування своїх процентних ставок відповідно до змін облікової ставки Національного банку України може розглядатися у даному контексті виключно як

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

тимчасовий захід, пов'язаний із об'єктивними обставинами реалізації комплексної антикризової програми задля подолання серйозних негативних тенденцій на фінансовому ринку. Однак потрібно розуміти, що це все ж таки адміністративний важіль, довгостроковий вплив якого на формування ціни грошових ресурсів на ринку капіталів є обмеженим.

Відтак одним із стратегічних напрямів вирішення цього завдання слід вважати розгляд можливостей поновлення практики довгострокового рефінансування комерційних банків під кредитування реалізації важливих інвестиційних проектів у реальному секторі. Інша річ, враховуючи значні обсяги залишків вільних коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків (у середньому 25,6 млрд. грн. протягом I кварталу 2013 року) стимулювання їх до відповідних операцій з рефінансування має бути реалізовано поза будь-яким адміністративним примусом, а визначатися виключно умовами процентної політики, застави, гарантій тощо. У цьому контексті об'єктивно постає необхідність стандартизації якості активів (наприклад, у вигляді груп однорідних позичок), що виступають у ролі застави в операціях рефінансування НБУ.

Інший можливий напрям посилення значення інструментів рефінансування і процентної політики Національного банку може передбачати укладення договорів із комерційними банками про відкриття кредитних ліній, цільова спрямованість грошових ресурсів із яких визначає реалізацію стратегічних завдань загальноекономічного розвитку. Крім того, такий інструмент, з одного боку, надаватиме можливості оперативного доступу банківських установ до коштів центрального банку, а з іншого – визначатиме можливості для останнього здійснювати ефективний контроль за своєчасним погашенням і цільовим витрачанням коштів комерційними банками, що особливо важливо з урахуванням негативного досвіду неконтрольованого і нецільового використання кредитів рефінансування окремими банками в Україні на початку фінансової кризи у 2008–2009 рр.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Тільки за обставин реалізації відповідних завдань з удосконалення механізму рефінансування комерційних банків можна буде вести мову про конкретні можливості спрямування грошових ресурсів із банківського сектору у реальний. А те, що комерційні банки на сьогодні нагромадили надлишкову кількість ліквідних активів, то однією з причин цього, окрім факторів макроекономічного характеру, є також невпевненість у можливості отримання кредитів рефінансування від Національного банку України. А відтак по мірі підвищення рівня прозорості і стандартизації даних операцій потреба у нагромадженні значних обсягів низькодохідних ліквідних активів буде зменшуватись. Крім того, надання комерційним банкам гарантій рефінансування під певні важливі для розвитку національної економіки проекти може сформувати позитивні очікування з боку банківських установ і стимулювати їх до розширення кредитних операцій на користь реального сектору.

Отже, дієвість рефінансування як монетарного інструменту НБУ через несвоєчасні, недостатні обсяги і в основному короткостроковий характер рефінансування не сприяє кредитній активності комерційних банків, а відтак і впливу їх кредитних важелів на виробництво. Тому НБУ необхідно застосовувати довгострокове цільове рефінансування комерційних банків. Зараз реалії такі, що кредити на стабілізацію банків необхідно видавати мінімум на три роки.

Для підвищення впливу рефінансування на кредитну активність комерційних банків, а відтак дієвості кредитного впливу банків на стимулювання виробництва необхідне:

– цільове довгострокове рефінансування комерційних банків. До першочергових цілей, на нашу думку, повинно належати кредитування новітніх і енергозберігаючих технологій, оновлення основних виробничих фондів, кредитування сільського виробництва, малого та середнього бізнесу;

– утримання високого рівня банківського нагляду за цільовим використанням грошових ресурсів, отриманих від центрального банку через інструменти рефінансування;

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

– прийняття за необхідності закону, який зміцнив би юридичний фундамент контролю;

– для застереження від зловживань із цільовими кредитами необхідно передбачити механізм захисту і контролю суб'єктів господарювання від морально застарілих і матеріаломістких, енергоємних технологій, обладнання і матеріалів;

– поступового виведення всіх процентних ставок на рівень позитивних;

– активізації участі НБУ на вторинному ринку цінних паперів і додаткових зусиль уряду щодо розвитку відкритого ринку цінних паперів шляхом підвищення ролі внутрішніх запозичень.

Розгляд іншого важливого інструмента грошово-кредитної політики – операцій центрального банку на відкритому ринку – має супроводжуватись насамперед визнанням того факту, що в даний час у світовій банківській практиці він є основним і найбільш гнучким інструментом монетарного регулювання економіки, кредитних вкладень і ліквідності комерційних банків. Операції центрального банку на відкритому ринку виявляють пряму дію на обсяг вільних ресурсів, котрі перебувають у розпорядженні комерційних банків, що стимулює або скорочення, або розширення кредитних вкладень в економіку, одночасно впливаючи на ліквідність банків, відповідно зменшуючи або збільшуючи її. Такий вплив здійснюється за допомогою зміни ціни купівлі у комерційних банків або продажу їм цінних паперів із портфеля центрального банку.

Щодо операцій на відкритому ринку, то упродовж 2010 року Національним банком України було продано державних облігацій на суму 9,2 млрд. грн., тоді як придбано лише на суму 4,3 млрд. грн. В 2011 р. обсяг операцій із продажу державних облігацій Національним банком становив 1,8 млрд. грн., тоді як придбано облігацій за цей період на суму 16,4 млрд. грн. У 2012 році продано Національним банком України державних облігацій на суму 3,5 млрд. грн. Нині ж помітною є надмірна тенденція щодо інвестування коштів інститутами фінансового ринку саме у державні боргові зобов'язання (рис.2.3).

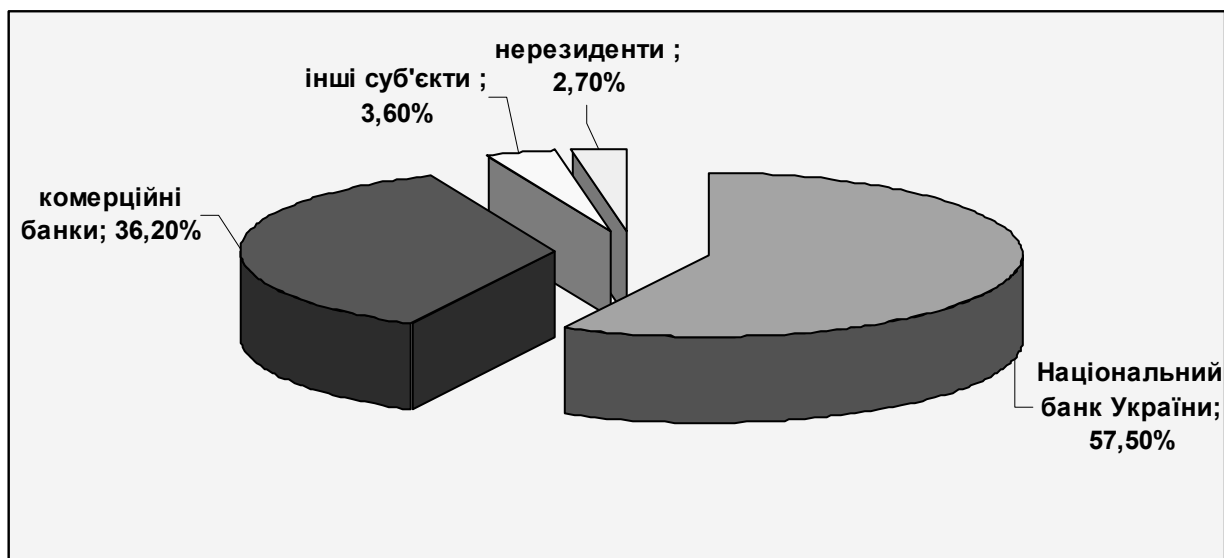

Рис. 2.3. Структура власності ОВДП в обігу за станом на 1.04.2013 р.

Як випливає з даних діаграми, на 1.04.2013 р. основна маса із загальної суми 212,1 млрд. грн. ОВДП, що перебували в обігу, знаходяться у власності банківської системи країни, а саме: 57,5% – у Національного банку України і 36,2% – у комерційних банків [45].

У той час як заходи із реалізації антикризових програм у розвинутих країнах передбачають значні обсяги так званих «кількісних пом'якшень» щодо грошової сфери, в Україні відбувається зворотна ситуація – через операції на відкритому ринку, по суті, вилучаються кошти з обігу. За таких обставин рух грошових ресурсів не дозволяє належним чином забезпечити потреби реального сектору відповідно до необхідності розширення масштабів кредитування на задоволення виробничого і споживчого попиту.

Відтак ключовою метою грошово-кредитної політики на етапі подолання наслідків кризових явищ на фінансовому ринку має стати стимулювання економічного зростання, в тому числі й через розгляд окремих варіантів так званого «кількісного пом'якшення» у процесі реалізації монетарного регулювання, що може серед інших заходів передбачати також і відповідну спрямованість

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

операцій центрального банку на відкритому ринку, тобто йдеться про віддання переваги придбанню державних цінних паперів на ринку, а не їхній реалізації, що має перебувати у контексті виконання стратегічного макроекономічного завдання з розширення ресурсної бази банківських установ для реалізації інвестиційних та інфраструктурних проектів. Саме така лінія поведінки в період розгортання світової фінансової кризи була обрана центральними банками провідних розвинутих країн світу – через реалізацію грошово-кредитної політики експансіоністського спрямування шляхом нарощування центробанками власних активів і величини балансів, що було проведено передусім через прямі і нестерилізовані закупівлі державних цінних паперів.

Водночас стосовно вітчизняних умов фінансового ринку потрібно пам'ятати, що якщо зрушення у змінах попиту на гроші будуть викликані виключно зростанням цін, то будь-яке збільшення грошової пропозиції «розкручуватиме» інфляційну спіраль, а відтак метою грошово-кредитної політики в цьому випадку буде підтримка грошової маси, що знаходиться в обігу, на певному фіксованому рівні. Крім того, кон'юнктурне зростання цін на відповідні активи, спричинене придбанням цінних паперів центробанком на відкритому ринку, може загрожувати появою ефекту витіснення приватних інвестицій державним боргом, коли створений Національним банком України попит на відповідні фінансові інструменти може знизити привабливість інших напрямів розміщення грошових ресурсів, зокрема через банківське кредитування реального сектору, як це вже мало місце на ринку ОВДП в Україні у 1997–1998 рр., тому реалізація експансіоністського спрямування політики відкритого ринку вимагає обережності і точного прогнозування вірогідних наслідків не лише для поточної динаміки грошових агрегатів, а й середньо- і по можливості довгострокових результатів зміни ціни на фінансові активи, а відтак і кредитної активності банківської системи щодо реального сектору.

Проаналізувавши монетарні інструменти впливу НБУ на стан кредитної активності банків (мінімальних обов'язкових резервів, операцій на відкритому ринку, процентної політики), варто

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

відзначити, що вплив НБУ на стан кредитного ринку значний, проте не завжди потенціал його інструментарію використовувався відповідно до ринкових методів. грошово-кредитна політика НБУ спрямовувалася тільки на регулювання грошової пропозиції з метою обмеження грошової маси та запобігання інфляційних очікувань. На нашу думку, антиінфляційне спрямування грошово-кредитної політики потрібно поєднувати зі стимулюванням комерційних банків до кредитування реального сектору економіки, оскільки лише з розвитком виробництва, збільшенням обсягів ВВП можна досягти зменшення рівня інфляції і швидкого подолання наслідків банківської й економічної кризи загалом. Для цього необхідно посилити протидію подальшому послабленню кредитної активності банків, а відтак, і економічної активності, використовуючи як інструменти непрямого монетарного впливу, так і прямі важелі. А саме: селективні кредити, дисконтні механізми, втручання у встановлення норми відсотка через субсидування процентних ставок за кредитами, наданими в пріоритетні галузі економіки. В умовах перехідної економіки та кризових явищ, коли ринкові інструменти не позначаються або не повною мірою позначаються на кредитній активності комерційних банків, поєднання їх з адміністративними методами дозволить посилити ефективність регулятивного впливу НБУ на кредитну активність банків. На даному етапі єдиним ефективним і реальним інструментом впливу на відновлення кредитної активності банків є механізми прямого кредитування. До інструментів прямого кредитування належать селективні кредити, дисконтні механізми та субсидування процентних ставок.

Суть селективного кредитування полягає в наданні комерційним банкам кредитів цільового характеру на фінансування певних галузей економіки. Дія селективних інструментів поширюється вибірково – на окремі банки або їхні групи, певні види банківської діяльності, регулювання окремих видів кредиту тощо. Як правило, селективна кредитна політика застосовується у країнах, фінансовий ринок яких розвинений недостатньо і не дозволяє

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

забезпечити ефективний розподіл грошових коштів та економічний розвиток у цілому.

Цей захід найефективніший при кредитуванні банків через спеціалізовані фінансові інститути. Оскільки в Україні спеціалізовані банки інвестиційного спрямування не розвинуті, окрім єдиного ВАТ «Український банк реконструкції та розвитку», основною стратегією якого є сприяння в реалізації вітчизняних інвестиційних та інноваційних проектів шляхом середнього та довгострокового кредитування малого і середнього бізнесу, який досі не має розвиненої мережі філій, а обсяги кредитування ним реального сектору незначні, то такі кредити варто надавати насамперед основним системним банкам з розвинутою регіональною мережею філій.

Центральний банк повинен визначити щорічні ліміти збільшення обсягів таких кредитів. Потім ця сума (тільки та частина грошової пропозиції, яка змінюється за допомогою каналів прямого кредитування) розподіляється на частки певним секторам економіки за даний рік. Для цього необхідно ввести банківські нормативи кредитування.

Отже, до основних механізмів селективної кредитної політики належать:

- встановлення на кредити, спрямовані у пріоритетні галузі;
- створення спеціальних фінансово-кредитних закладів, що здійснюють кредитування пріоритетних галузей за нижчими процентними ставками;
- надання пільг банківським інститутам, що надають кредити переважно пріоритетним сферам економіки.

Як зазначалось вище, застосування селективного кредитування найбільш поширене у країнах з перехідною економікою, де інструменти опосередкованого монетарного впливу на кредитну активність банків ще не набули достатнього розвитку. Вони дають необхідний ефект під час їх використання в комплексі із заходами опосередкованого впливу на систему грошового обігу. Хоча у цьому випадку йдеться про інтенсивне застосування інструментів прямого впливу лише в обмежені проміжки часу. При тривалому застосуванні

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

їх дієвість знижується. Варто зазначити, що активне використання селективної кредитної політики, окрім певних позитивних рис, має й негативні наслідки, що перешкоджають нормальному функціонуванню кредитно-фінансової системи країни:

- розвиток економіки стає залежним від цільового кредитування за пільговими процентними ставками;

- зміна кон'юнктури на світових ринках може негативно позначитися на певних галузях, що отримували значні обсяги пільгових кредитів (наприклад, експортоорієнтовані галузі промисловості) тощо;

- значне збільшення в економіці ресурсів кредитування призводить до надмірного зростання грошової маси, що посилює інфляційні процеси.

Виходячи із сучасних економічних умов, доцільно активно застосовувати облік і переоблік векселів як інструменту монетарної політики. Він буде також механізмом, що зв'язує банківський і реальний сектори. Використання дисконтного механізму під час здійснення емісії центральним банком сприятиме перерозподілу фінансових ресурсів у реальний сектор. Необхідно встановити межі вексельного кредитування центральним банком. Ліміти повинні встановлюватися по відношенню не тільки до загального обсягу кредитування, а й до обсягу кредитування окремих банків і галузей. Це необхідно для попередження необґрунтованого збільшення грошової маси і непропорційного випуску векселів.

Іншим важливим напрямком активізації кредитної діяльності комерційних банків є субсидування процентних ставок. Для стимулювання комерційних банків кредитувати виробництво необхідно скористатися таким важелем впливу, як субсидування процентних ставок. Високий ризик довгострокових кредитів є причиною високих процентних ставок за такі кредити, що робить їх недоступними для суб'єктів господарювання попри гостру потребу в них. Субсидування частини процентної ставки за інвестиційними банківськими кредитами дозволить зменшити їхню вартість для реального сектору і цим збільшити обсяги кредитів на технічне переоснащення

виробництва, досягти оновлення виробничих ліній, підвищення якості та конкурентоспроможності товарів, збільшення приросту ВВП. Субсидування частини процентних ставок за банківськими кредитами потрібно диференціювати за соціальною ефективністю, пріоритетними галузевими напрямками (більші процентні відсотки за ті проекти, які дадуть більший соціальний ефект). При зниженні вартості кредитних ресурсів на кредитному ринку повинен знижуватися і обсяг компенсацій процентних ставок.

Поєднання прямих і непрямих важелів регулювання грошового обігу та розподіл кредитних ресурсів дозволить забезпечити належний вплив на кредитну активність комерційних банків, ефективно використання ними своїх кредитних важелів впливу на виробництво. Таке поєднання монетарних інструментів необхідне доти, поки в Україні не буде сформовано ринок позичкових капіталів, здатний ефективно вирішувати проблеми задоволення попиту виробничого сектору в додаткових коштах.

2.4. Особливості взаємозв'язку грошово-кредитної та валютної політики в період фінансової кризи

Розгортання світової фінансової кризи і найбільш значної за останні десятиліття економічної рецесії обумовлює необхідність розробки системи довгострокових заходів державної економічної політики зі стабілізації фінансового сектору, активізації виробничого зростання, стимулювання внутрішнього попиту і підтримання соціальних стандартів на прийнятному рівні. Ключове місце у системі таких заходів належить ефективній діяльності центрального банку як головного інституційного органу державного регулювання економіки, відображаючи його широкі можливості впливу через важелі грошово-кредитної і валютної політики на перебіг усіх ринкових процесів як у власне фінансовому, так і в реальному секторі національного господарства. Відтак реалізацію ефективної валютної і грошово-кредитної політики слід вважати одним із невід'ємних елементів подолання кризових явищ в економіці, спричинених дією загаль-

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

носивітових деструктивних процесів на фінансових ринках. А завдання побудови ефективного зв'язку й адекватної координації між цими двома напрямками монетарної політики центрального банку слід вважати одним із найважливіших макроекономічних пріоритетів державного регулювання, спрямованого на підтримання стабільності як у внутрішній, так і у зовнішній сфері економічних відносин.

За таких обставин саме на реалізацію адекватних заходів грошово-кредитного і валютного регулювання в умовах економічного спаду і фінансової нестабільності мають бути спрямовані зусилля державних інститутів, відповідальних за реалізацію відповідної економічної політики і передусім в частині добре скоординованих заходів грошово-кредитної і валютної політики, що проводяться центральним банком країни. Адже від того, наскільки ефективними виявляться відповідні заходи, значною мірою залежать перспективи подальшого економічного розвитку і можливості подолання наслідків фінансової кризи.

У грошовій теорії розуміння грошово-кредитної політики переважає в основному як сукупності заходів центрального банку, спрямованих на зміну грошової маси в обігу, обсягу кредитів і рівня процентних ставок, що визначає механізм і основні канали державного регулятивного впливу, стратегічними цілями якого є досягнення стабільності цін, забезпечення максимально можливої зайнятості населення, зростання реальних обсягів виробництва і досягнення зовнішньоекономічної збалансованості. Водночас можна звернути увагу і на наявність у зарубіжній літературі вузького і широкого трактування грошово-кредитної політики [66, с. 6]. Вузьке трактування передбачає в основному забезпечення стабільності національної валюти шляхом проведення валютних інтервенцій, змін облікової ставки та інших заходів, спрямованих на стан національної грошової одиниці. У такому контексті грошово-кредитна і валютна політика є мало чим відмінними між собою поняттями.

За широкого трактування грошово-кредитної політики її ціллю визначається вплив на обсяги грошової маси, що призводить до змін умов господарювання на макрорівні, визначаючи можливості реалізації цілого комплексу завдань центробанку щодо стимулю-

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

вання або обмеження економічного зростання чи впливу на стабільність національних грошей. У такому контексті грошово-кредитну політику слід вважати окремим напрямом діяльності центрального банку, що визначається передусім спрямуванням і масштабами внутрішніх кредитів, що через систему комерційних банків та відповідні передавальні механізми позначаються на розвитку реального сектору господарства. За цих умов валютну політику слід розглядати вже як такий елемент регулятивного впливу центрального банку на економіку, який охоплює передусім зовнішньоекономічні аспекти господарської діяльності, позначаючись саме на зовнішній вартості національної валюти, тобто її обмінному курсі. Однак при цьому слід пам'ятати, що у вітчизняних умовах саме обмінний курс через значні масштаби відкритості української економіки безпосередньо впливає на всі інші аспекти економічних відносин, включаючи і внутрішню цінову динаміку і динаміку економічного розвитку. А це, в свою чергу, визначає об'єктивні потреби грамотної, ефективної координації зусиль у процесі реалізації як грошово-кредитної, так і валютної політики держави, особливо з урахуванням наслідків світової фінансової кризи і внутрішніх дисбалансів економічного розвитку, що мали неабиякий вплив на національне господарство упродовж останніх років.

Тому валютну політику слід вважати невід'ємною, органічною складовою грошово-кредитної політики центрального банку, хоча і такою, що має відносно самостійний, відособлений характер та свій специфічний механізм реалізації. І саме з цієї точки зору центральному банку із метою якомога ефективнішого впливу на перебіг економічних процесів слід поєднувати у найбільш оптимальний спосіб механізми регулятивного впливу, що належать як до грошово-кредитної, так до валютної політики, котрі тісно пов'язані між собою [64, с. 91].

Що ж до оцінки ефективності такого впливу грошово-кредитної політики в умовах відкритої економіки, то вже традиційним стало застосування для цієї мети моделі Манделла–Флемінга, яка, по суті, є модифікацією моделі неокласичного синтезу IS-LM для відкритої

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

економіки і достатньо широко представлена у працях, присвячених аналізу макроекономічних процесів і грошово-кредитної політики центрального банку [43, с. 444; 48, с. 515; 64, с. 342].

Головна увага у цій моделі звертається на ефективність грошово-кредитної політики, котра залежить від вибраного режиму валютного курсу. При цьому за дотримання вихідної умови про малу відкриту економіку, для якої внутрішня процентна ставка співпадає зі світовою, тобто умови про досконалу мобільність капіталу між країнами, робиться висновок про те, що при плаваючому режимі валютного курсу національна грошово-кредитна політика ефективна у частині її впливу на реальний сектор і величину національного доходу, на відміну від бюджетно-податкової або зовнішньоторговельної політики. Тоді ж як при фіксованому валютному курсі ситуація набуває прямо протилежного характеру: грошово-кредитна політика стає неефективною, а на рівень доходу впливають вже тільки бюджетно-податкова і зовнішньоторговельна політика. З іншого боку, фіксований валютний курс дозволяє країні, по суті, отримати стабільність грошово-кредитної сфери від тієї країни, яка дотримується суворішої грошової дисципліни.

Водночас механізм реальної дії грошово-кредитної політики на економіку засновується передусім на її впливі на валютний курс, позаяк вплив на процентну ставку стає уже неможливим, оскільки вона вже не визначається усередині країни. За таких обставин грошово-кредитна політика при режимі фіксованого валютного курсу в цій моделі може стати ефективною лише при проведенні девальвації або ревальвації. Проте ефект від цих заходів буде радше тимчасовим, позаяк згодом призведе до вирівнювання рівнів цін між країнами. У свою чергу, потрібно розуміти, що частий перегляд значення фіксованого обмінного курсу національної валюти спроможний викликати серйозне зниження довіри уже всередині країни – до валютної політики центрального банку і до нього самого як інституту державного регулювання економіки.

По суті, це означає, що ефективність грошово-кредитної політики ставиться у пряму залежність від вибору центральним

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

банком режиму валютного курсу, а тому грошово-кредитна політика стає все більш взаємопов'язаною із валютною політикою. Разом із тим, потрібно чітко усвідомлювати той факт, що розгортання світової фінансової кризи та ті деструктивні процеси, котрі почали набувати активного розвитку починаючи із 2008 року у вітчизняному банківському і реальному секторах національного господарства, самі по собі внесли серйозні корективи у власне механізм реалізації як грошово-кредитної, так і валютної політики, відображаючи весь спектр серйозних проблем, які нагромаджувались в економіці нашої країни в докризовий період і які загострилися у контексті загально-світової динаміки негативних зрушень на фінансових і товарних ринках.

Наслідки світової фінансової й економічної кризи не могли не позначитися на перебігу господарських процесів як у реальному секторі економіки, так і на фінансовому ринку України. Однак було б не зовсім коректно усі негативні аспекти економічного розвитку України упродовж останніх років відносити виключно на рахунок зовнішніх факторів впливу, позаяк реальне наповнення економічної політики держави не передбачало проведення структурних реформ реального сектору, оптимізацію податкової системи, врегулювання до економічного рівня цін і тарифів, розвиток фондового ринку, а натомість здійснювались заходи, що полягали переважно у стимулюванні внутрішнього споживчого попиту через не завжди економічно обґрунтоване підвищення заробітних плат, пенсій та інших соціальних стандартів. Інакше кажучи, гроші тратились не на виробництво, а на споживання, у структурі якого до того ж значна частка продукції належала імпорту.

Адже потрібно розуміти, що в умовах відкритої економіки підтримка сукупного попиту перетворюється, по суті, на стимулювання імпорту, тобто іноземного виробника. Тому відповіддю на глобальні тенденції економічного розвитку мали б стати адекватні структурні реформи щодо підвищення ємності внутрішнього ринку і зростання частки на ньому національного виробника, чого в Україні якраз і не було зроблено. До того ж висока заборгованість домашніх

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

господарств, що складалася під впливом низьких процентних ставок і можливостей широкого доступу до валютних кредитів, зумовлювала перевищення споживання над заощадженнями і тим самим дестабілізувала інвестиційний процес.

Крім того, потрібно відзначити, що надмірна роль іноземних інвестицій, особливо в частині приливу короткострокового капіталу і особливо у банківському секторі, призводить не лише до зростання зовнішнього боргу, але, крім того, зумовлює вразливість національної економіки до зовнішніх шоків. А в умовах економічної кризи іноземні інвестори вважають за краще виводити гроші в міжнародні фінансові центри, а дочірні структури іноземних банків концентрують ресурси в центральних офісах. Як наслідок, виведення фінансових ресурсів за кордон у кризових умовах спричиняє за собою брак ліквідності в національній економіці, що і трапилось в Україні із початком кризи.

На рівні з цим діяв цілий ряд чинників, котрі посилювали вразливість економіки України до зовнішніх фінансових шоків і котрі були пов'язані, зокрема, із:

- погіршенням умов зовнішньої торгівлі внаслідок значної залежності національного господарства від світових цін на сировинні товари, що обумовлено нераціональною структурою економіки;
- появою поступових тенденцій до перегріву економіки починаючи з 2005 року, що стало наслідком зростання споживання, яке суттєво перевищувало зростання продуктивності праці;
- зростанням дефіциту поточного рахунку платіжного балансу та зовнішнього боргу;
- обмеженням доступу до зовнішніх ринків позичкових капіталів і надмірною залежністю вітчизняної банківської системи від зовнішнього фінансування;
- високою інфляцією та відповідно погіршенням конкурентоспроможності національного виробництва;
- збільшенням потреб вітчизняних підприємств і банків в іноземній валюті для виконання зовнішніх боргових зобов'язань, у т. ч. і платежів за енергоносії.

Тому початкові упереджувальні кроки з реалізації грошово-кредитної політики НБУ мали достатньо обмежений характер і

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

стосувалися передусім: по-перше, посилення пруденційних нормативів діяльності банків (у т. ч. в частині адекватності капіталу), що визначалося намірами центробанку зі стимулювання їх укладати угоди в національній валюті і виваженіше підходити до управління власними активами та пасивами; по-друге, розширення можливостей банків з підтримки їх ліквідності, унаслідок чого обсяг операцій Національного банку з рефінансування перевищував обсяги проведення мобілізаційних операцій; по-третє, проведення процентної політики, спрямованої на стимулювання заощаджувальної активності населення.

Незважаючи на ці заходи, загострення ситуації на фінансових ринках, а також зростання недовіри населення до фінансового стану окремих банків в останньому кварталі 2008 року викликали масований відплив коштів із депозитних рахунків зі спрямуванням їх на готівковий валютний ринок, що зменшувало ресурсну базу і кредитну активність банків, підривало ліквідність і фінансову стійкість банківської системи України загалом. Потрібно відзначити, що у цей період, як і в 2009 р., основні зусилля грошово-кредитної політики Національного банку були спрямовані вже на забезпечення стабільності банківської системи шляхом підтримання її ліквідності. Загальний обсяг кредитів рефінансування комерційних банків у 2008 році становив 169,5 млрд. грн., тоді як у 2007 році він складав лише 2,5 млрд. грн. Із них лише у жовтні-грудні 2008 р. було надано кредитів на суму 105,4 млрд. грн. [61, с. 46]. Загальний обсяг операцій рефінансування банків у 2009 році становив 64,4 млрд. грн. [60, с. 44].

Однак політика комерційних банків, які отримали величезні обсяги рефінансування НБУ і спрямували значну їхню частку на придбання іноземної валюти з подальшим її виведенням за кордон через нестабільність на внутрішньому ринку, призвела, по суті, до вихідної ситуації, при якій ліквідність банківської системи залишається практично на вкрай незадовільному рівні. А це, в свою чергу, не дозволяє банківській системі виконувати свої зобов'язання і утримує низьку довіру до неї, не дозволяючи, по суті, банківському

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

сектору повноцінно виконувати функції фінансового посередника щодо ефективного розміщення коштів у реальному секторі. Та й навіть якщо б необхідні кредитні ресурси були, ризик кредитування залишається надто великим, оскільки фінансовий стан багатьох потенційних позичальників слабкий, а реструктуризація виробництва не здійснюється і тепер, як і в докризовий період.

Отже, на тлі значних вливань ліквідності у банківську систему з боку центробанку відбувалося також зростання попиту на валюту, чому сприяло перетікання значної частки коштів, наданих у вигляді кредитів рефінансування, на внутрішній валютний ринок, що по суті стало одним із факторів підризу стабільності обмінного курсу гривні у 2008 р. Таким чином, результати реалізації грошово-кредитної політики вступали у протиріччя із завданнями валютної політики і, по суті, відбувся відхід від попередньо декларованих завдань щодо необхідності обмеження зростання грошової пропозиції для боротьби з інфляцією. Тут до деякої міри позначився і вплив грошово-кредитної політики центральних банків в інших країнах, насамперед у США, які після банкрутства найбільшого інвестиційного банку «Lehman Brothers» у середині вересня 2008 р. встали на той же шлях. Це означає, що з метою стабілізації економічної ситуації в більшості країн широкого застосування набули саме інструменти грошово-кредитної політики, що призвело до збільшення балансів центральних банків, а також до зростання грошової маси. У якості антикризових заходів використовувалось зниження процентних ставок до край низького рівня, а також застосовується політика кількісних послаблень з метою притоку ліквідності у банківську систему та економіку. Однак небезпека виникнення навіси додаткової ліквідності і нових «фінансових бульбашок» вочевидь посилять необхідність вжиття заходів щодо більш ретельного регулювання фінансових ринків.

Дані обставини відобразатимуть подальші тенденції у реалізації грошово-кредитної політики провідними розвинутими країнами світу щодо подолання наслідків фінансової кризи грошовими вливаннями з усіма негативними їх наслідками щодо розкручування маховика інфляції, зростання величини державного

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

боргу та перекладання відповідних проблем на інші країни, котрі використовують відповідні резервні валюти не лише для організації зовнішньоекономічної діяльності, а й у внутрішньому грошовому обігу, що є наслідком такого негативного явища, як доларизація, котре в Україні набуло надмірних масштабів й давно вийшло за рамки об'єктивної доцільності при функціонуванні кредитної і фінансової системи.

Однак головною проблемою вітчизняного банківського сектору в цей період можна вважати значні обсяги його заборгованості в іноземній валюті попри сформовані активи у гривні, що має тенденцію до знецінення, або у тій же іноземній валюті, проте у вигляді кредитів позичальникам із відсутніми джерелами доходів у іноземній валюті. У результаті має місце зниження дохідності банківського сектору, зумовлене необхідністю формування надмірної кількості резервів, що у кінцевому підсумку призводить до нагромадження ризиків по системі в цілому та, по суті, означає їхнє перекладання на майбутнє.

З метою подолання наслідків світової фінансової кризи, окрім підтримання ліквідності банківської системи на основі реалізації програм фінансового оздоровлення та надання кредитів рефінансування, Національним банком України було вжити також інші заходи, зокрема щодо:

- тимчасового обмеження активних операцій із надання кредитів і придбання цінних паперів;
- заборони на дострокове вилучення коштів із депозитних рахунків юридичних і фізичних осіб;
- підвищення облікової ставки з метою забезпечення зростання рівня процентних ставок за активно-пасивними операціями (хоча у 2009 р. процентні ставки і було знижено);
- перерахування 1 млрд. грн. для поповнення Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, що дало змогу збільшити максимальну суму відшкодування до 150 тис. грн.;
- підвищення вимог до якості прийнятого забезпечення за кредитами, а також до оцінки фінансового стану позичальників, у

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

кредитних угодах з якими немає письмової згоди на збір, зберігання, використання та поширення через бюро кредитних історій інформації про них;

– збільшення нормативів обов'язкового резервування за строковими коштами і коштами на вимогу юридичних і фізичних осіб в іноземній валюті, а також запровадження вимоги щодо зберігання банками частини обов'язкових резервів на окремому рахунку в Національному банку України.

Указані дії Національного банку дозволили стабілізувати ситуацію в банківському секторі, уникнути платіжної кризи та стримати розвиток інфляційних процесів. Фактично головним результатом рестрикційного спрямування грошово-кредитної політики Національного банку України стало обмеження темпів інфляції. Так, зокрема, якщо у 2008 р. ці темпи становили 22,3%, то вже у 2009 р. – 12,3%, а у 2010 р. – 9,1% і в 2011 р. – 4,6%. І це навіть попри те, що приріст грошової маси у 2011 р. становив 14,7%. Крім того, жорстка грошово-кредитна політика мала позитивний вплив на стабільність банківського сектору виходячи із формування позитивних очікувань зі збереження вартості гривні, а це, в свою чергу, сприяло збільшенню обсягів банківських депозитів, сума яких упродовж 2011 р. зросла на 18,2%. Відтак позитивна динаміка щодо збільшення ресурсної бази позначилась на активізації банківського кредитування реального сектору економіки, виявом чого стало збільшення загального обсягу банківських кредитів у 2011 р. на 9,6% порівняно зі зростанням лише на 0,9% у 2010 році. І вже як наслідок приріст реального ВВП у 2011 році становив 5,2%, тоді як у 2010 році – 4,1%.

Водночас для подолання наслідків фінансової кризи зазначених заходів недостатньо. І навіть досягнення антиінфляційного ефекту за результатами проведення рестрикційної грошово-кредитної політики ще не означає перехід до режиму інфляційного таргетування. Взагалі якщо вести мову про особливості проведення грошово-кредитної політики в умовах світової фінансової кризи, то потрібно вказати на неможливість використання правил грошово-кредитного регулю-

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

вання, заснованих на певних статистичних закономірностях, що пов'язано із швидкою зміною трендів у динаміці тих економічних параметрів, які використовуються для розробки правил монетарної політики. За таких умов слід визнати неефективним такий тип грошово-кредитної політики, яка засновується на таргетуванні якогось одного монетарного показника, зокрема темпів інфляції без врахування її немонетарних факторів. Таргетування інфляції має розглядатися як один із засобів її зниження, а не як самоціль грошово-кредитної політики. Адже, зважаючи на високий ступінь відкритості національної економіки і вразливість її до зовнішніх шоків, питанням стабільності обмінного курсу національної валюти має приділятися вочевидь пріоритетна увага з огляду на негативні наслідки дестабілізації валютного ринку в 2008 р., що поставили під загрозу стабільність усієї банківської системи країни та національної економіки в цілому.

А відтак роль валютної політики має пріоритетне значення серед механізмів монетарного регулювання центрального банку нашої країни, принаймні до тих пір, поки докорінним чином не буде змінено структуру вітчизняної економіки на користь внутрішнього виробництва і споживання, що відобразить нижчий ступінь залежності національного господарства від зовнішньоекономічних дисбалансів, спроможних порушити рівновагу всередині країни. За таких обставин стабільність національної валюти слід розглядати як необхідне і першочергове завдання Національного банку України в процесі комплексної реалізації заходів як грошово-кредитної, так і валютної політики.

Щодо валютної політики Національного банку України, то в період, який передував розгортанню фінансової кризи, заходи із регулятивного впливу на валютні відносини спрямовувались у бік їхньої лібералізації та відображали орієнтацію зусиль НБУ на розширення переліку операцій, що здійснюються на валютному ринку (з банківськими металами, ввезення в Україну та вивезення за її межі валютних цінностей уповноваженими банками, здійснення переказів та вивезення іноземної валюти фізичними особами за кордон),

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

спрощення процедури купівлі іноземної валюти, запровадження заходів із розширення можливостей роботи на валютному ринку його учасників та лібералізації потоків капіталу в іноземній валюті. Валютно-курсова політика Національного банку в цей період була спрямована на ревальвацію офіційного курсу гривні, який протягом січня-серпня 2008 р. зміцнився на 3,96% (до 4,85 грн./дол. США). Її обґрунтування зводилося в основному до двох аргументів: необхідність зниження інфляції і курсова недооцінка української валюти.

Разом із тим, продовження політики підтримки курсової стабільності у рамках режиму фактичної фіксації обмінного курсу гривні призводило до зміцнення очікувань економічних агентів щодо його стабільності в майбутньому, що за умови вільного доступу до іноземних ресурсів призводило до постійного зростання валютних дисбалансів, зокрема в частині масованого нарощування обсягів банківського кредитування в іноземній валюті. Ще починаючи із середини 2005 р. зовнішня торгівля товарами в Україні стала дефіцитною. При цьому на початок 2008 р. квартальні значення її негативного сальдо досягли обсягів у 3–4 млрд. дол. США. Такі значні дефіцити були обумовлені активізацією імпорту, що фінансувався зарубіжними запозиченнями українських банків і підприємств. Крім того, у процесі інтенсивного зростання внутрішнього кредитування в іноземній валюті вітчизняні комерційні банки прагнули мінімізувати власні курсові ризики, надаючи своїм клієнтам позички не в гривнях, а саме у позиченій на зовнішніх ринках іноземній валюті. Проте оскільки переважна більшість позичальників банків узагалі не мала яких-небудь інвалютних доходів, вони виявилися не готовими нести курсові ризики в умовах істотної девальвації гривні. По суті, намагання банків повністю перекласти курсові ризики на своїх клієнтів призвело до того, що майже всі зовнішні запозичення фактично транзитом спрямовувалися на ринок внутрішнього кредитування, оминаючи валютно-обмінні операції і сферу обігу національної валюти.

За таких обставин реалізація ревальваційного спрямування валютно-курсової політики визначала, по суті, диктування нею

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

умов емісійної діяльності Національного банку України вже в процесі реалізації грошово-кредитної політики, позаяк фактично до 80–90% випуску грошей в обіг було пов'язано із викупом іноземної валюти Національним банком на внутрішньому валютному ринку. Унаслідок цього зростання обсягів міжнародних резервів мало достатньо стрімку динаміку – із 4 млрд. дол. США у 2002 р. до 38 млрд. дол. США у 2008 р. Це посилювало оперативну свободу центробанку в частині реалізації валютної політики, оскільки обсяги резервів зростали, однак обмежувало його діяльність у проведенні грошово-кредитної політики з огляду на неможливість ефективного впливу на динаміку грошової маси через кредитні канали, котрі, по суті, були витіснені в цей період каналом валютним.

Суттєвою проблемою тут є те, що в Україні, по суті, відсутній достатньо місткий та розвинутий ринок цінних паперів, що також різко обмежує емісійні можливості Національного банку, який вимушений емітувати гривню в обмін на тверду валюту, а не під заставу цінних паперів, як це відбувається в розвинутих економіках. Тобто Національний банк України врівноважував валютний курс переважно через купівлю іноземної валюти. Загальний обсяг валютних інтервенцій упродовж січня-серпня 2008 року становив 6,6 млрд. дол. США, а обсяг міжнародних резервів тільки з початку 2008 року зріс на 5,6 млрд. дол. США.

Але, разом із тим, зміцнення гривні вело до пониження конкурентоспроможності вітчизняних товарів, внаслідок чого ставало все вигіднішим імпортувати продукцію з-за кордону і зменшувалася рентабельність експорту. При цьому в процесі реалізації валютної політики не враховувалося, що тривале надмірне зміцнення курсу гривні породжує загрозу різкого його падіння у разі погіршення платіжного балансу країни, що і сталося в 2008 р.

Саме різке погіршення ситуації на зовнішніх фінансових і товарних ринках зумовлювало скорочення пропозиції іноземної валюти на внутрішньому ринку через зменшення обсягів їх надходжень на рахунки українських резидентів, що пов'язано зі

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

зниженням пропозиції іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку внаслідок зменшення надходжень від експортної виручки (від'ємне сальдо поточного рахунку 12,9 млрд. дол. США у 2008 р. порівняно із 5,3 млрд. дол. у 2007 р.). Зокрема, обсяги щоденної пропозиції іноземної валюти на міжбанківському ринку зменшилися з 514 млн. дол. США в серпні до 313 млн. дол. США в грудні 2008 року. Усе це, в свою чергу, зумовлювало зменшення довіри між банками, погіршення ліквідності як окремих банків, так і банківської системи в цілому, додатковий тиск на споживчі ціни та на обмінний курс гривні. Як наслідок, розпочалось наростання девальваційних очікувань та ажіотажного попиту на готівкову валюту на внутрішньому валютному ринку, а також збільшення спекулятивних коливань обмінного курсу гривні на міжбанківському ринку. В результаті цього офіційний обмінний курс гривні до долара США знизився у жовтні-грудні 2008 р. на 58,4%, а з початку 2008 р. – на 52,5% – до 7,7 грн./дол. США.

Цілком очевидно, що надмірна девальвація національної валюти може мати вкрай негативні наслідки для динаміки економічного розвитку. Адже заздалегідь невідомо, до якого прийняттого рівня може бути знижено обмінний курс національної валюти. Надмірна девальвація зазвичай украй ускладнює повернення зовнішніх боргів, і державі доводиться витратити істотну частину золотовалютних резервів на допомогу позичальникам, тоді як доцільність різкої девальвації мотивується саме бажанням їх заощадити. Водночас значна девальвація національної валюти неминуче приводить і до зростання цін на імпортні товари і загального прискорення інфляції, що власне і мало місце в Україні за результатами 2008 р. Що ж до розширення можливостей для конкуренції з імпортними товарами завдяки девальвації, то цей ефект для деяких галузей, безумовно, міг би мати місце, але реалізація цього потенціалу природно була обмежена неможливістю задіяти вільні виробничі потужності. Та й саме по собі зростання курсу долара відносно гривні зайвий раз стає для учасників ринку підтвердженням наміру центрального банку йти на девальвацію, що лише слугує додатковим стимулом збільшення попиту на іноземну валюту.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Отже, розуміння необхідності вживати обмежувальні заходи щодо уникнення надмірних курсових коливань національної валюти та тих негативних ефектів, які вони справляють на розвиток фінансового і реального секторів економіки, призвело до перегляду спрямованості валютної політики Національного банку України в рестрикційний бік. А відтак у рамках обмежувальної спрямованості валютної політики в період фінансової кризи НБУ було вжито таких заходів:

- запроваджено граничні межі відхилення між курсом купівлі і продажу готівкової іноземної валюти у розмірі 5%, а з квітня 2009 р. – встановлено межі відхилення офіційного курсу від міжбанківського у розмірі 2%;

- введено заборону на купівлю і обмін іноземної валюти для дострокового виконання зобов'язань і здійснення розрахунків з нерезидентами за імпорт продукції чи проведення авансових платежів;

- обмежено права комерційних банків здійснювати арбітражні операції з купівлі та продажу іноземної валюти;

- запроваджено проведення валютних інтервенцій через механізм валютних аукціонів;

- унесено зміни до порядку курсоутворення, згідно з якими офіційний курс гривні до долара США має визначатися на рівні курсу, встановленого на міжбанківському валютному ринку України;

- запроваджено заборону на проведення суб'єктами міжбанківського валютного ринку операцій в іноземній валюті з похідними фінансовими інструментами, базовим активом для яких є валютні цінності;

- посилено контроль за дотриманням банками лімітів відкритої валютної позиції, підвищено коефіцієнти резервування за кредитами в іноземній валюті, а також посилено вимоги до оцінки фінансового стану позичальників, які отримують кредити в іноземній валюті, а доходи – у гривні;

- введено заборони і обмеження на використання фіктивних схем виведення капіталу під виглядом повернення інвестицій чи

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

оплати імпорту без його фізичного ввезення в Україну, а також придбання валюти без наявності зобов'язань в іноземній валюті.

У результаті вжитих заходів Національному банку поступово вдалося досягти зменшення дефіциту іноземної валюти на валютному ринку, а також дещо вирівняти ситуацію на ньому, забезпечивши зменшення попиту як на міжбанківському, так і на готівковому сегментах. Як наслідок, протягом 2009 року офіційний курс гривні відносно долара США знизився тільки на 3,7% порівняно з 52,5% у 2008 році. А в 2010 р. вдалося досягти зміцнення офіційного курсу гривні на 0,29%. І хоча у 2011 році офіційний курс гривні знизився на 0,35%, а на міжбанківському валютному ринку – на 0,84%, та все одно можна вести мову про досягнення певної валютної стабілізації.

Відповідно до умов Меморандуму про економічну і фінансову політику в рамках фінансової програми «Стенд-бай» Національний банк України почав встановлювати офіційний курс гривні до долара США на рівні середньозваженого курсу продавців і покупців на міжбанківському валютному ринку України за попередній робочий день з можливим відхиленням $\pm 2\%$. Водночас Національний банк України також активно проводив політику протидії девальваційному тиску шляхом проведення валютних інтервенцій. Хоча потрібно розуміти, що операції з продажу іноземної валюти Національним банком України призводять лише до зменшення міжнародних резервів без будь-яких гарантій щодо наявності стійких тенденцій зі стабілізації обмінного курсу національної валюти. І суттєвою проблемою тут слід вважати непрозорість і невизначеність таких операцій для суб'єктів валютного ринку, які не розуміють подальших намірів центрального банку, а відтак не можуть сформулювати позитивні очікування на динаміку обмінного курсу гривні у перспективі.

Тому для вирішення цієї проблеми Національний банк України в процесі реалізації валютної політики мав би сформулювати чіткі й абсолютно зрозумілі для всіх економічних агентів курсові орієнтири, які у сукупності дозволили б підтримувати курсову стабільність без завдання шкоди підтриманню належного

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

рівня ліквідності і фінансової стійкості банківської системи та без суттєвих обмежень щодо здійснення нею кредитних вкладень у реальний сектор господарства, позаяк без кредитів у виробничу діяльність підприємств неможливо здолати економічний спад. У цій ситуації оптимальним напрямом валютної політики могло б стати формування відповідних курсових орієнтирів у вигляді не жорсткої фіксації обмінного курсу гривні, як це мало місце упродовж 2000–2008 рр., а у вигляді коридору, що обмежував би граничні коливання курсу певними рамками, надаючи водночас сигнал учасникам ринку про цей «номінальний якір» монетарного регулювання центрального банку і його бажання та готовність утримувати стабільність на валютному ринку у визначених межах за будь-яких обставин.

Це означає необхідність поступового відходу від класичної моделі інфляційного таргетування, яка допускає планомірне зниження інфляції тільки при гнучкому обмінному курсі. Натомість потрібно цілеспрямовано добиватися внутрішньої цінової стабільності з використанням усього набору інструментів грошово-кредитного регулювання Національного банку щодо впливу на динаміку грошових агрегатів і процентні ставки і водночас зі збереженням свободи у виборі режиму курсоутворення, допускаючи можливість за потреби використовувати як кероване плавання, так і фіксацію курсу в рамках визначеного коридору коливань. Подібний підхід представляється набагато реалістичнішим за пануючі нині уявлення про можливість цілеспрямованого зменшення інфляції виключно при гнучких валютних курсах.

Дані обставини визначають важливість координації зусиль грошово-кредитної і валютної політики Національного банку із тим, щоб завдання із забезпечення зовнішньої стабільності національної грошової одиниці не вступали в об'єктивні протиріччя зі стратегічною ціллю державної економічної політики щодо подолання виробничого спаду і недопущення наростання соціальної напруги в суспільстві. Це вочевидь покладає на центробанк додаткову відповідальність за розробку ефективних заходів монетарного регулювання з опти-

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

мальним поєднанням інструментів грошово-кредитної і валютної політики, спрямованих на досягнення довгострокової фінансової стабільності, зовнішньоекономічної збалансованості і виробничого зростання. Так, зокрема, поєднання заходів грошово-кредитної політики з цілями і завданнями валютної політики можна простежити на прикладі здійснюваних Національним банком України операцій з мобілізації коштів комерційних банків, загальний обсяг яких у 2011 р. становив 166,8 млрд. грн. Це надало можливість зв'язати значну частину вільної ліквідності банківської системи, що в свою чергу сприяло стабілізації ситуації на валютному ринку, збільшенню внутрішньої вартості гривні та зменшенню інфляції. З іншого боку, потрібно було б посилити певні регулятивні заходи валютної політики, спрямовані на нівелювання окремих негативних наслідків грошово-кредитного регулювання. Наприклад, валютний контроль має бути реалізовано повною мірою, включаючи покарання тих комерційних банків, котрі витратили кошти кредитів рефінансування на конвертацію в іноземну валюту та її виведення за кордон.

З урахуванням того, що значна частина причин виникнення і розвитку кризових явищ перебуває у валютній сфері, то цілком очевидно, що ефективна реалізація валютної політики на національному рівні спроможна звести до мінімуму вплив світових кризових явищ на національне господарство. Саме забезпечення стабільності національної валюти і здійснення валютних операцій резидентів і нерезидентів всередині країни і у сфері зовнішньоекономічної діяльності і міжнародних розрахунків є головними завданнями валютної політики як невід'ємної складової монетарного регулювання економіки. А відтак саме на центральний банк мають покладатися повноваження з розробки програми дій і конкретних механізмів, що впливають на валютний курс національної грошової одиниці і платіжний баланс країни.

Зосередження в руках центрального банку повноважень із реалізації як грошово-кредитної, так і валютної політики зумовлено необхідністю ефективного координування заходів щодо впливу на основні макроекономічні параметри одночасно і через грошово-

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

кредитні і через валютні відносини. Це створює належні організаційні можливості з координації зусиль підрозділів центрального банку у проведенні відповідних регулятивних заходів як на грошовому, так і на валютному ринку країни, дозволяючи виробляти єдину стратегію і тактику дій щодо впливу на операції суб'єктів обох цих ринків.

Таким чином, грошово-кредитна політика у період розгортання фінансової кризи має протидіяти ринковій турбулентності, компенсувати неефективність ринків, забезпечувати стабільну роботу банківського сектору, згладжувати наслідки нераціональної поведінки економічних агентів, корегувати ефекти асиметричності інформації, знижувати нові ризики, що виникають у процесі функціонування господарської системи. З іншого боку, з урахуванням того, що специфіка грошово-кредитного регулювання сучасної економіки визначається її відкритістю, не менш важливою є і роль валютної політики, котра має забезпечувати дотримання орієнтирів, спрямованих на досягнення курсової стабільності національної грошової одиниці в якості сигналу для учасників ринку з центрального банку про його готовність обмежувати курсові коливання і тим самим мінімізувати пов'язані з ними ризики та знизити девальваційні очікування, що, в свою чергу, має сприяти поліпшенню інвестиційного клімату в країні, створенню умов для макроекономічної стабілізації та послідовного подолання кризових явищ у всіх секторах господарства.

Оптимальне поєднання заходів грошово-кредитної і валютної політики Національного банку України в сучасних умовах має бути спрямоване на посткризове відновлення вітчизняної економіки, що передбачає подальшу реалізацію завдань зі стабілізації функціонування валютного ринку, зниження інфляційного тиску, посилення кредитної підтримки комерційними банками процесів відновлення економічного зростання у реальному секторі, а також мінімізацію впливу на економічний розвиток загальносвітових тенденцій, пов'язаних із наслідками фінансової кризи.

2.5. Регулятивний механізм валютної політики в період кризових явищ на фінансивих ринках

Валютна політика – невід’ємний елемент усього складного механізму державного впливу на економіку тими засобами й інструментами, що є у розпорядженні центрального банку. Сучасна світова фінансово-економічна криза породила цілий ряд нових викликів перед валютною політикою, що обумовило об’єктивний процес вдосконалення її інструментарію. Нині особливої актуальності набуває завдання співвіднесення результатів реалізації валютної політики з основними тенденціями функціонування фінансової та банківської системи в країні. А відтак удосконалення регулятивного механізму практичної реалізації валютної політики має враховувати усі ті зовнішні й внутрішні ризики для економічного розвитку, котрі набули яскравого прояву саме в період розгортання фінансової кризи. У цьому зв’язку потрібно розуміти, що від того, наскільки ефективними виявляться дії щодо забезпечення стабільності національної валюти, значною мірою залежать перспективи подальшого економічного розвитку і можливості подолання фінансової кризи.

Водночас валютно-курсова стабільність, на забезпечення якої спрямовуються головні зусилля центрального банку в нашій країні, не може бути єдиним пріоритетом у побудові дієвого регулятивного механізму валютної політики, позаяк ефективність функціонування як фінансового, так і реального сектору економіки значною мірою залежить від результативного застосування усього комплексу різноманітних засобів і методів валютної політики, спрямованої не лише на підтримання фіксованого курсу національної валюти на певному рівні, а й на забезпечення довготривалого економічного зростання й реалізацію інших важливих макроекономічних завдань. Тому головним завданням даної статті слід вважати обґрунтування напрямів оптимізації регулятивного механізму валютної політики з урахуванням стратегічних цілей

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

державного регулювання національного господарства та необхідності зниження негативного впливу зовнішніх шоків на вітчизняну економіку.

Особливості впливу світової фінансової кризи на банківський та реальний сектор економіки України були пов'язані передусім із рядом передумов, що визначалися значним дефіцитом платіжного балансу, зниженням пропозиції іноземної валюти на внутрішньому валютному ринку, відпливом іноземних капіталів за кордон, зниженням надійності банківських установ. За таких умов валютна політика Національного банку України об'єктивно набула спрямування у відповідності із завданнями щодо стримування девальваційного тиску на гривню та стабілізації вітчизняної банківської системи. При цьому серед основних таких заходів регулятивного механізму валютної політики найбільш дієвими були наступні: проведення активних валютних інтервенцій на валютному ринку з продажу долара США; надання значних обсягів кредитів рефінансування на подолання кризи ліквідності банківської системи; введення заборони на проведення операцій в іноземній валюті з похідними фінансовими інструментами; заборона на здійснення банками спекулятивних операцій з іноземною валютою між собою; обмеження обсягів купівлі іноземної валюти з метою повернення портфельних іноземних інвестицій; запровадження цільових валютних аукціонів для продажу іноземної валюти; обмеження сум переказів іноземної валюти за межі України фізичними особами та ін.

Таким чином, можна зрозуміти, що в період загострення кризових явищ на фінансовому ринку України спрямованість регулятивного механізму валютної політики Національного банку мала передусім обмежувально-адміністративний характер. Водночас необхідно вказати, що такі заходи у часовому вимірі можуть мати порівняно недовготривалий характер, позаяк жорстка обмежувальна політика центрального банку як у грошово-кредитному, так і у валютному вимірі, справляє негативний вплив на ключові функції банківської системи країни у забезпеченні

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

фінансового посередництва і наданні належного обсягу кредитних ресурсів реальному сектору економіки. А відтак у найближчій перспективі може бути поставлено під сумнів самі можливості банківських установ сприяти забезпеченню сталого економічного зростання у реальному секторі господарства через його кредитне стимулювання, що, цілком очевидно, потребує об'єктивного врахування при визначенні як стратегічних орієнтирів, так і обранні практичних інструментів реалізації грошово-кредитної і валютної політики. З іншого боку, потрібно також враховувати і наявність усіх тих зовнішніх ризиків для вітчизняної економіки, котрі ще зберігають свою силу і котрі зумовлені дією цілого ряду ризиків у розвитку глобального господарства, а тому адміністративно-обмежувальні заходи валютної політики зберігають свою актуальність на сучасному етапі економічного розвитку.

Виходячи з цього, потрібно усвідомити, що вплив зовнішніх ризиків на вітчизняну економіку з надзвичайно високим ступенем відкритості є дуже важливим, а відтак валютна політика може як пом'якшити, так і посилити передачу дії зовнішніх шоків на національне господарство. Адже вона, по суті, пов'язує вітчизняну економіку із зовнішнім світом, причому головним елементом такого взаємозв'язку слугує передусім валютний курс, вплив на динаміку якого і є одним із основоположних завдань валютної політики центрального банку та її головної складової – валютно-курсового регулювання. Тому валютно-курсова політика виявляє неабиякий вплив не лише на такі показники зовнішньоекономічної діяльності як конкурентоспроможність національних виробників на світових ринках, обсяги експортно-імпортних операцій, вартість запозичень на зовнішніх ринках капіталів, рентабельність зарубіжних інвестицій, але і на всі ключові внутрішні параметри економічного розвитку, позаяк динаміка обмінного курсу є одним із найбільш важливих елементів впливу центрального банку і на темпи інфляції, і на функціонування фінансового та реального секторів економіки загалом.

Нехтування важливістю валютно-курсової політики як найбільш важливої складової усього механізму монетарного регулювання

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

економіки може призвести до значних негативних наслідків за обставин поширення кризових явищ між національними господарствами саме через сферу зовнішньоекономічних відносин. Розвиток міжнародної економіки за останні роки свідчить про те, що більшість кризових явищ у даній сфері мала місце саме у тих країнах, котрі не приділяли достатньо вагомого значення валютній політиці як важливій формі державного впливу на економічні процеси, а у валютних відносинах дотримувались так званих проміжних режимів валютного курсу без чіткої орієнтації на фіксований або плаваючий режим.

Відтак, можна з упевненістю зробити висновок, що в умовах глобалізації економічних процесів із високим ступенем інтеграції та високою взаємозалежністю ринків усе більшого значення набуватимуть дві основні форми реалізації режиму курсоутворення національної валюти у вигляді вільного плавання чи жорсткого фіксування обмінного курсу. Очевидно, що обрання таких крайніх форм режиму валютного курсу буде пов'язано з відмовою у найближчій перспективі від проміжних форм валютно-курсового регулювання у вигляді всіляких валютних коридорів, повзучих прив'язок та ін., оскільки саме такі режими підтвердили свою нежиттєздатність і навіть небезпечність кризовими наслідками у ситуації, коли країни відкривають свої національні ринки капіталу для залучення зовнішнього фінансування. І, крім того, неадекватний вибір режиму валютного курсу може негативним чином відобразитись на дієвості трансмісійного механізму усієї монетарної політики центрального банку.

Так, відсутність чіткого вибору в дотриманні певного режиму курсоутворення знижує дієвість каналів трансмісійного механізму. Наприклад, у зв'язку із сегментацією міжбанківського ринку вплив процентної політики у цьому передавальному механізмі недостатньо ефективний і не сприяє нормальному перерозподілу коштів у банківській системі. Дія процентного каналу трансмісійного механізму ускладнюється саме впливом зовнішнього фактора – можливістю доступу позичальників до альтернативних фінансових джерел. До

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

початку світової фінансової кризи значні надходження експортної валютної виручки, зовнішніх запозичень, іноземних інвестицій змушувало центральний банк активно проводити валютні інтервенції шляхом викупу іноземної валюти, що негативним чином позначалось на його можливостях керувати грошовою пропозицією. Із початком кризових явищ на фінансовому ринку склалася протилежна ситуація і зменшення валютних надходжень у країну змушувало центральний банк активно витратити міжнародні резерви. За таких умов дієвість традиційних каналів передавального механізму грошово-кредитної політики була суттєво обмежена, а тому найбільш реалістичним нині представляється збереження режиму керованого курсу національної валюти.

Об'єктивна потреба у виборі найбільш оптимального режиму валютно-курсового регулювання визначається тим, що від того, якої спрямованості набуває регулятивний механізм валютної політики центрального банку щодо підтримання фіксованого або плаваючого валютного курсу значною мірою залежить взаємозв'язок між ним і сальдо платіжного балансу, а також притоком чи відтоком іноземного капіталу в країну, відображаючи її здатність протистояти зовнішнім загрозам. Відтак вибір оптимального режиму курсоутворення слід вважати одним із ключових завдань валютної політики як на національному, так і на світовому рівні, позаяк адекватна валютна політика центрального банку тільки за таких умов спроможна забезпечити ефективну протидію зовнішнім шокам у глобальному фінансовому середовищі. Особливо актуальним дане завдання є для економіки України, рівень відкритості якої визначає усю складність і суперечливість проявів кризових явищ на національному рівні. Адже попри те, що згідно з офіційними даними курс національної валюти є плаваючим і встановлюється на підставі котирувань на між-банківському ринку, насправді упродовж останніх років Національним банком України було докладено ряду зусиль щодо обмеження рівня волатильності обмінного курсу національної валюти, а у ті періоди (особливо в розпал кризи у 2008 році), коли було зроблено відступ від цієї позиції, то дані дії негативним чином позначились на перебігу

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

економічного розвитку і на стані банківського сектору (обмінний курс гривні до долара США знизився тільки у жовтні-грудні 2008 р. на 58,4%). У цьому ж контексті можна так розглядати декларовані Національним банком в «Основних засадах грошово-кредитної політики» наміри про відмову від зобов'язань щодо утримання на певному рівні або в певних межах обмінного курсу гривні на певному рівні [51, с. 5], тобто йдеться, по суті, про перехід до плаваючого валютного курсу.

Справді, плаваючий курс розширює можливості центрального банку в забезпеченні досягнення різних цілей монетарної політики й не обмежує його дії потребою нагромадження належного обсягу міжнародних валютних резервів. Разом із тим, потрібно враховувати і ті суттєві ризики, котрі несе в собі використання плаваючого валютного курсу для національної економіки. Так, зокрема, у період економічного піднесення припливи іноземного капіталу можуть призвести до зміцнення номінального обмінного курсу валюти. Однак це, в свою чергу, може спричинити пригнічення реального сектору економіки, а центральний банк буде змушений регулярно проводити валютні інтервенції, стримуючи надмірну ревальвацію національної валюти. За таких умов плаваючий валютний курс лише посилюватиме циклічність розвитку економіки, оскільки у разі підвищення курсу національної валюти обмежується експорт і скорочується виробництво і зайнятість у відповідних галузях, а в разі зниження курсу дорожчає імпорт і посилюється інфляція. Плаваючий курс визначає постійні коливання зовнішньої вартості національної валюти, що створює ситуацію невизначеності і ризику в зовнішній торгівлі. Режим вільного плавання не дозволяє центральному банку управляти валютними ризиками і згладжувати вплив зовнішніх шоків на національну економіку. Крім того, знецінення національної валюти може не лише спричинити імпорт інфляції, а й негативним чином позначитись на фінансовому стані позичальників, котрі залучали фінансування в іноземній валюті, погіршити стан капітального рахунку платіжного балансу, зумовити подорожчання обслуговування державного й корпоративного боргу.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Відтак, наслідки використання плаваючого курсу є вкрай неоднозначними. З одного боку, в центрального банку розширюються можливості щодо досягнення основних цілей грошово-кредитного регулювання, не обмежуючи його дій обсягами золотовалютних резервів, а також зменшується негативний вплив на економіку і банківську систему короткострокових спекулятивних потоків капіталів. А з іншого боку, надмірна волатильність курсу національної валюти при значному рівні залежності національної економіки від масштабів експортно-імпортних операцій лише сприятиме посиленню макроекономічної нестабільності та диспропорцій у реальному секторі.

Водночас потрібно наголосити, що наслідки використання фіксованого обмінного курсу є також вкрай неоднозначні. Так, даний режим курсоутворення може обмежити, з одного боку, інфляційні очікування економічних агентів, що за умов високого рівня доларизації вітчизняної економіки і недостатньої довіри до національної валюти і банківського сектору є дуже важливим. Однак, з іншого боку, при фіксованому обмінному курсі приплив іноземного капіталу потенційно може також посилити інфляцію, а якщо центральний банк не матиме можливості стерилізувати надмірну емісію грошей, зумовлену викупом іноземної валюти в офіційні золотовалютні резерви, то приплив капіталу із-за кордону може призвести до надмірної кредитної експансії банків, що викличе додатковий інфляційний тиск на економіку, що, власне, і мало місце в Україні в докризовий період. Крім того, підтримання валютного курсу на заданому рівні обмежуватиме центральний банк у реалізації інших цілей грошово-кредитної політики й потребуватиме нагромадження значних обсягів золотовалютних резервів.

Та все ж при виборі такого режиму валютного курсу, котрий найбільшою мірою відповідав би потребам національної економіки в умовах глобалізації та інтеграції фінансових ринків необхідно передусім виходити з того міркування, що саме фіксований режим курсоутворення на сьогоднішній день може найбільшою мірою

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

відповідати ключовим макроекономічним завданням державної регулятивної політики. Йдеться передусім про обмеження інфляційних очікувань, усунення негативного впливу активного переміщення спекулятивних потоків капіталів, стабілізацію грошового обігу і роботу банківської системи, що відобразатиметься у впевненості економічних агентів у збереженні вартості їхніх депозитів та активів, виражених в національній валюті. А відтак йдеться вже, по суті, про можливість впливу банківської системи через кредитні важелі стимулювання на забезпечення стійкого зростання у реальному секторі економіки.

Крім того, вести мову про те, що вільний режим курсоутворення через засоби девальваційної політики може сприяти зростанню експортного потенціалу не зовсім доречно. Річ у тім, що лише за низької частки зовнішньоторговельного обороту у ВВП країни при зниженні курсу національної валюти відбувається прогнозоване збільшення експорту, а також зменшення обсягу імпорتنих операцій. А для такої ж відкритої економіки, як вітчизняна, в якій масштаби експортно-імпорتنих операцій перевищують обсяг ВВП країни, можливості центрального банку щодо стимулювання експортного потенціалу за рахунок зниження курсу національної валюти є досить обмеженими. Це пов'язано з наступними основними причинами.

По-перше, при наявності значних обсягів експортно-імпорتنих операцій центральний банк незалежно від стратегічних цілей державної економічної політики буде змушений орієнтуватися передусім на обмеження волатильності валютного курсу, а не на стимулювання національного експорту, так як в останньому випадку такі заходи викликали б лише зростання цін на імпортовану продукцію, що провокувало б розкручування інфляції. І, крім того, така цінова динаміка спричинила б подорожчання експортованої продукції, при виробництві якої використовуються імпортні комплектуючі. По-друге, у глобальній економіці зі стійкими взаємопов'язаними виробничими зв'язками і розгалуженою мережею взаємопов'язаних структур транснаціональних корпорацій зміна динаміки валютних курсів несильно позначається на динаміці

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

зовнішньої торгівлі в короткостроковому періоді. По-третє, експортно-імпортні операції і відповідні поставки продукції фіксуються зазвичай у довгострокових контрактах, що далеко не завжди надає можливості щодо їх швидкого перегляду при змінах ситуації на валютному ринку і девальвації національної валюти. По-четверте, девальвація національної валюти у нашій країні може піти на користь лише галузям із низьким ступенем доданої вартості, тобто сировинної спрямованості і виробництва напівфабрикатів, а не тих секторів господарства, які спрямовані на інноваційний розвиток і залучення іноземних інвестицій, позаяк нестабільність національної валюти є радше антистимулом для притоку іноземних інвестицій, що не може сприяти інноваційній трансформації вітчизняної економіки. По-п'яте, питання відновлення кредитної активності банківської системи безпосередньо пов'язане із забезпеченням стабільності національної валюти, позаяк значні курсові коливання спричиняють зростання не лише валютних, а й кредитних ризиків, що негативно позначається на стимулюванні виробничого зростання за рахунок залучення позичок банків у реальний сектор.

Тому на сучасному етапі економічного розвитку більш доцільними слід вважати зусилля центрального банку щодо підтримання обмінного курсу на незмінному рівні, оскільки саме при використанні такого режиму центральний банк може до деякої міри обмежувати короткострокові спекулятивні потоки капіталів і знижувати уразливість фінансової системи країни. За таких умов головною метою обрання оптимального режиму валютного курсу має бути забезпечення довгострокової валютно-курсової стабільності і врівноваження кон'юнктури внутрішнього валютного ринку задля мінімізації валютного ризику і зниження рівня невизначеності суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Слід відзначити, що навіть розвинуті країни, включаючи і країни-члени зони євро в останні роки усіяко намагались уникати різких коливань обмінних курсів національних валют. Вони старались підтримувати відносно фіксований обмінний курс по відношенню до валют країн, з якими в них склались тісні зовнішньоторгові

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

зв'язки. Відтак ще у докризовий період лише обмежене число країн застосовували дійсно вільно плаваючий режим обмінного курсу.

Відтак, якщо вести мову про оптимальний курсовий режим у нинішніх умовах економічного розвитку, то найбільш доцільним є такий режим, який можна було б визначити як «фіксований паритет», тобто такий курс національної валюти, який створює достатню впевненість в економічних агентів у збереженні стійкості національної грошової одиниці по відношенню до валют країн – основних зовнішньоторгових партнерів протягом тривалого періоду часу. При цьому обраний режим валютного курсу має відповідати загальній спрямованості монетарної політики держави, за допомогою якої вирішуються як внутрішні завдання (стабілізація цін, забезпечення виробничого зростання і зайнятості), так і зовнішні (урівноваження сальдо платіжного балансу, підтримання курсової стабільності).

Водночас потрібно розуміти, що на сьогодні головним чинником, який обмежує можливості Національного банку України у реалізації вказаного завдання, є дефіцит платіжного балансу. В Україні дефіцит платіжного балансу в 2012 році склав, за даними НБУ, 4,2 млрд. дол., що на 70% більше, ніж у попередньому році. Таке зростання дефіциту в зовнішній торгівлі товарами та виплат дивідендів за прямими іноземними інвестиціями призвело до того, що у III кварталі 2012 р. дефіцит поточного рахунку платіжного балансу зріс до 4,1 млрд. дол. порівняно із 2,6 млрд. дол. США за аналогічний період попереднього року [58].

Також негативним чинником впливу на валютно-курсову стабільність слід вважати зростання (передусім унаслідок додаткових залучень підприємств реального сектору) валового зовнішнього боргу, котрий зі станом на 1 жовтня 2012 року становив 132,4 млрд. дол. США, тобто 75,3% ВВП України [3]. Серед головних причин зростання сукупної зовнішньої заборгованості слід відзначити наступні: 1) до світової фінансової кризи зовнішні валютні запозичення підприємств і банківських установ розглядались як одне із джерел розвитку економіки; 2) порівняна

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

доступність запозичень на світовому фінансовому ринку; 3) відносно привабливі умови зовнішніх запозичень з огляду на обсяг, термін, нижчі процентні ставки порівняно з вітчизняними. Однак вже нині проблема погашення зовнішніх запозичень в умовах світової фінансової кризи створила значні труднощі для корпорацій, банків, реального сектору економіки і держави. До того ж використання значної частки таких запозичень (через передавальний механізм банківського сектору) на споживчі, а не на інвестиційні цілі створює об'єктивні передумови для структурної розбалансованості вітчизняної економіки, що, власне, і є однією з головних причин, котра призвела до початку розгортання кризових явищ у нашій країні ще у 2008 році.

Як наслідок, задля забезпечення макроекономічної, цінової та валютно-курсової стабільності у весь останній період Національному банку України доводилось витратити кошти з власних міжнародних резервів, оскільки доступ України до міжнародних фінансових ринків уже нині є обмеженим, а кредити МВФ недоступні. У результаті обсяг міжнародних резервів НБУ за перші три квартали 2012 року скоротився на 2,5 млрд. дол. США – до 29,3 млрд. дол. США [47, с. 2; 52, с. 44]. У 2011 р. міжнародні резерви НБУ скоротилися на 2,8 млрд. дол. США, або на 8,1% [56, с. 56].

Разом із тим, потрібно наголосити, що саме зусилля Національного банку, спрямовані на забезпечення стабільності грошової одиниці (навіть ціною втрати міжнародних резервів) мали своїм результатом посилення стійкості банківської системи та розширення ресурсної бази комерційних банків. Однак регулятивний механізм валютної політики, спрямований на підтримання обмінного курсу на певному рівні, не може тривалий час ґрунтуватись винятково на проведенні центральним банком валютних інтервенцій, позаяк це в кінцевому підсумку може призвести до вичерпання золотовалютних резервів, розмір яких на сьогодні і так наблизився до критичної межі та перебуває на рівні 3,3 місяця фінансування імпорту майбутнього періоду. Очевидно, що в подальшому використання валютних інтервенцій можливе

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

лише в якості допоміжного інструменту валютної політики, котрий змушений використовувати центральний банк при підході обмінного курсу до певної небезпечної межі. А у перспективі можна розглядати більш активне використання процентних ставок (у т. ч. за депозитами й кредитами та борговими інструментами самого центрального банку) в якості активного інструменту впливу як на динаміку обмінного курсу, так і на міжнародні потоки капіталів. Необхідно наголосити, що валютна політика, окрім згладжування курсових коливань, має ґрунтуватися на оцінці цілісної картини наслідків встановлення певного режиму валютного курсу для економічного розвитку.

Відтак центральному банку потрібно вживати також інших заходів щодо забезпечення валютно-курсової стабільності у загальному механізмі реалізації валютної політики. Спрямованість таких заходів має перебувати передусім у площині згладжування коливань кон'юнктури внутрішнього валютного ринку шляхом обмеження попиту на іноземну валюту та збільшення її пропозиції.

У цьому зв'язку позитивно можна розцінювати здійснені Національним банком України певні обмежувальні заходи наприкінці минулого року, спрямовані на збільшення пропозиції іноземної валюти. Зокрема, згідно з постановою НБУ № 475 від 16 листопада 2012 року було встановлено, що розрахунки за операціями з експорту та імпорту товарів повинні здійснюватися в термін, який не перевищує 90 днів, а також було передбачено вимогу щодо обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень в іноземній валюті у вигляді валютної виручки резидентів від продажу товарів за зовнішньо-економічними договорами [55]. А іншою постановою НБУ (№ 479) розмір цієї вимоги було визначено в обсязі 50% валютної виручки експортерів [57]. Таким чином, Національний банк скоротив термін повернення валютної виручки зі 180 до 90 днів, а також зобов'язав продавати експортерів половину цієї виручки. При цьому обов'язковий продаж надходжень в іноземній валюті повинен здійснюватися без доручення клієнта не пізніше ніж на наступний

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

робочий день після дня зарахування таких надходжень на розподільний рахунок.

Крім того, чи не вперше у вітчизняній практиці подібні обмеження були застосовані і щодо фізичних осіб. Зокрема, згідно з постановою НБУ № 476 від 16 листопада 2012 року було передбачено встановлення строком на шість місяців вимоги щодо обов'язкового продажу на міжбанківському валютному ринку України надходжень із-за меж України в іноземній валюті на користь фізичних осіб (резидентів та нерезидентів) у сумі, що дорівнює або перевищує в еквіваленті 150 тисяч гривень за місяць [38]. Також у цьому випадку уповноважений банк повинен здійснювати продаж валютних надходжень без доручення клієнта не пізніше ніж на наступний робочий день після зарахування надходжень.

Очевидно, що такі заходи Національного банку можуть сприяти збільшенню пропозиції валюти на міжбанківському валютному ринку в умовах зростаючого негативного дисбалансу зовнішньоторговельної діяльності та нестабільності на світових фінансових ринках. Адже високі зовнішні ризики та девальваційні очікування суб'єктів ринку вже призвели до того, що українські компанії-експортери накопичили на своїх рахунках обсяг валюти, який вдвічі перевищує розрахункову величину дефіциту платіжного балансу. Цілком зрозуміло, що запровадження обмежувальних заходів з обов'язкового продажу іноземної валюти і скорочення строків повернення валютної виручки спроможне знизити ажіотаж на внутрішньому валютному ринку та стабілізувати ситуацію принаймні у короткостроковій і середньостроковій перспективі, поліпшивши роботу банківського сектору загалом. За інших умов валютні ризики для вкладень у гривневі активи залишатимуться на високому рівні, що аж ніяк не сприятиме зростанню інвестицій у реальний сектор. А невпевненість інвесторів у стабільності обмінного курсу гривні і загроза її подальшої девальвації може спонукати їх до продажу гривневих активів у вигляді цінних паперів, вкладень у кредитних установах та до переведення коштів в активи, номіновані в іноземній валюті. До того ж ключовим фактором, який обмежує ефективність

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

реалізації центральним банком як грошово-кредитної, так і валютної політики, є високі інфляційні очікування, що зумовлюють недовіру економічних агентів до національної валюти та доларизацію заощаджень. А відтак підтримання стабільності валютного курсу може сформувати у підприємств і населення стійкі очікування низької інфляції та високий рівень довіри до гривні та політики Національного банку України в цілому.

Тому, окрім уже вжитих заходів, Національному банку доцільно було б розглянути ще також можливості активного використання регулятивного механізму валютної політики у напрямі обмеження волатильності обмінного курсу, задля чого слід розглянути перспективи запровадження додаткових валютних обмежень на вивезення капіталів з країни для резидентів – суб'єктів господарської діяльності. Необхідність валютних обмежень навіть без зв'язку із конкретними обставинами розгортання світової фінансової кризи об'єктивно зумовлена дією таких факторів, як: суттєве розширення й активізація світової торгівлі; інтеграція національних економік у світове господарство і міжнародні фінансові структури; збільшення обсягів спекулятивних операцій з валютами; зростання імовірності кризових явищ у валютній сфері. Їхня дія визначає можливість порушення макроекономічної стабільності, різких коливань кон'юнктури валютного ринку, а відтак – і розладнання внутрішнього грошового обігу в країні. Задля усунення таких негативних явищ виникає об'єктивна потреба реалізації певних адміністративних заходів впливу держави на валютні відносини, передусім у плані контролю за міжнародним рухом капіталів.

До того ж навіть у Міжнародному валютному фонді, котрий завжди був прихильним до ліберальної спрямованості валютної політики, нині вже допускають, що «тимчасові обмеження можуть бути обґрунтовані і корисні під час економічного шоку, а також коли інші засоби грошово-кредитної політики вичерпано», про що йдеться у черговій доповіді ради директорів МВФ [10]. У МВФ вважають, що ризики від лібералізації безпосередньо залежать від розвитку економіки країни, а дерегулювання ринку капіталу

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

повинно застосовуватися у міру проходження якихось порогових рівнів розвитку. Основними рекомендаціями фонду щодо зниження припливу спекулятивного капіталу, як і раніше, залишається зменшення процентних ставок (у разі відсутності перегріву економіки і значного тиску на інфляцію), зміцнення курсу національної валюти та нарощування міжнародних резервів. Водночас обмеження доступу нерезидентів до фінансування в місцевій валюті може в кілька разів знизити обсяг спекуляцій. Що стосується відтоку капіталу, то вводити прямі обмеження слід лише у випадку гострого економічного шоку, щоб пом'якшити негативні ефекти рецесії, йдеться в доповіді фонду.

Слід наголосити, що відсутність контролю за рухом капіталу може мати негативні наслідки для економіки. Адже нерегульований притік іноземного капіталу може призвести до надлишкової грошової пропозиції, виникнення «мильної бульбашки» на фондовому ринку і розкручування маховика інфляції. Так само і неконтрольований відтік капіталів з країни обумовлює дестабілізацію усього фінансового сектору, підрив ресурсної бази банківських установ, девальваційний тиск на національну валюту, що у кінцевому підсумку лише загострює проблеми, пов'язані із зовнішнім впливом на національне господарство, позаяк банківський сектор за таких обставин не може нормально виконувати свої функції щодо кредитного забезпечення функціонування підприємств і споживчих потреб населення.

Отже, потрібно визнати, що наслідки світової фінансової кризи довели неспроможність ліберальної моделі економічного, в т. ч. і валютного регулювання, що призвело до послаблення нагляду і контролю за діяльністю учасників міжнародних фінансових ринків, посиливши нестабільність у глобальних масштабах. Відтак спрямованість сучасного механізму реалізації валютної політики має набути форм посилення заходів контролю за суб'єктами валютного ринку передусім на національному рівні, регламентації їхньої діяльності і особливо посилення контролю за міжнародним переміщенням капіталів. Адже глобалізація економічних відносин, включаючи передусім їх валютну сферу, формує об'єктивні

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

передумови того, що саме неконтрольоване переміщення значних мас грошових коштів між країнами спроможне найбільшою мірою дестабілізувати ситуацію на фінансових ринках у світових масштабах. Саме ті країни, котрі у докризовий період дозволяли неконтрольований притік значних обсягів іноземного капіталу, мали значні масштаби зовнішнього боргу та масштабні зовнішні інвестиції у фінансовий сектор, найбільшою мірою постраждали від наслідків світової економічної кризи.

Таким чином, на сьогодні доцільними видаються ті заходи регулятивного механізму валютної політики, реалізація яких спрямована на обмеження тих операцій, які пов'язані з рухом капіталів. У числі таких заходів можна було б, зокрема, відзначити: обмеження прав комерційних банків країни надавати міжнародні кредити в іноземній валюті; обмеження на виплату процентів за вкладями нерезидентів у національній валюті; примусову конверсію позичок, отриманих на зовнішніх ринках в іноземній валюті, у національну валюту; отримання резидентами дозволів від органів валютного контролю на залучення іноземних кредитів чи на випуск зовнішніх позик; централізацію права на отримання зовнішніх кредитів у руках державних органів; отримання дозволів нерезидентами на здійснення інвестицій у дану країну і придбання цінних паперів національних компаній. А в тому разі, коли потрібні конкретні заходи, спрямовані на обмеження відтоку капіталу за кордон, то можуть бути розглянуті такі варіанти практичного застосування регулятивного механізму валютної політики, як: обмеження вивозу національної та іноземної валюти, золота, цінних паперів, надання кредитів; контроль за функціонуванням ринку позичкових капіталів; заборона участі національних банків у наданні міжнародних кредитів у валюті.

Аналізуючи зазначені адміністративні механізми валютної політики, потрібно розуміти, що якщо центральний банк не зможе реалізувати відповідні заходи валютного контролю за переміщенням капіталів, то в національній економіці можуть виникнути істотні викривлення, здатні підірвати конкурентоспроможність виробництва,

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

посилити валютні ризики діяльності як державного, так і приватного секторів. Притоки капіталів за відсутності контролю і обмежень з боку центрального банку здатні негативним чином впливати на реальну ціну фінансових активів, знецінювати кредитні вкладення, збільшувати ризики банківської діяльності та формувати «фінансові бульбашки», спроможні дестабілізувати усе національне господарство.

У цьому ж зв'язку, якщо вести мову про можливості Національного банку України застосовувати певні обмежувальні заходи, то слід було б, на наш погляд, проаналізувати, зокрема, ще і такі, як: обмеження можливостей банків збільшувати процентні ставки за депозитами в іноземній валюті; жорсткий контроль за дотриманням заборони на використання іноземної валюти для номінування цін на товари, роботи і послуги всередині країни; посилення заходів валютного контролю за своєчасним поверненням валютної виручки; жорстке лімітування величини відкритої валютної позиції фінансових інститутів; обмеження можливостей запозичення коштів на зовнішніх ринках капіталів суб'єктами господарської діяльності, а також зведення до мінімуму практики надання державних гарантій за зовнішніми кредитами.

Природно, що вибір та оптимальне поєднання усіх цих заходів, як, власне, і адекватне обрання найбільш придатного режиму валютного курсу, має визначатися не лише поточними кон'юнктурними чинниками короткострокової стабільності на валютному ринку та обмеження волатильності курсової динаміки, але і такими факторами, як стан економіки, грошового обігу і платіжного балансу країни, її участь у міжнародному розподілі праці та світовій торгівлі, динаміка імпорту і експорту, масштаби зовнішніх інвестицій і величина зовнішнього боргу, наявність належних запасів золото-валютних резервів, величина інфляційного диференціалу, різниця між внутрішніми процентними ставками і ставками на світових фінансових ринках. Тільки за таких умов можна вважати, що регулятивний механізм валютної політики справді спрямовано на досягнення важливих макроекономічних завдань щодо послідовного

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

подолання наслідків кризових явищ у всіх секторах національного господарства. Потрібно наголосити, що навіть в офіційних документах Національного банку України [51] валютна політика займає порівняно скромне місце й обмежена в основному проблемами курсової динаміки і міжнародних резервів. Тоді, як цілісна державна валютна політика, розроблена саме як стратегія та практичний механізм оптимального застосування відповідних інструментів, повинна включати також інші напрями – регулювання валютного ринку, застосування валютних обмежень і заходів валютного контролю, удосконалення управління міжнародними резервами, вирішення проблем конвертованої гривні, валютне забезпечення інноваційного процесу. А головна цільова установка валютної політики повинна бути орієнтована передусім на забезпечення інноваційного розвитку економіки.

Таким чином, необхідно відзначити, що регулятивний механізм валютної політики в умовах посткризового економічного розвитку має бути спрямований передусім на відновлення стабільності обмінного курсу національної валюти і забезпечення довіри до неї з боку суб'єктів ринку. Саме валютна політика Національного банку України на сьогодні спроможна не лише убезпечувати національне господарство від зовнішніх негативних шоків, але і дозволяє центральному банку як головному інституту реалізації валютної політики ефективно впливати на основні макроекономічні показники, включаючи темпи інфляції, економічне зростання, зайнятість, стан зовнішньоекономічних відносин. Навіть попри те, що окремі заходи регулятивного механізму валютної політики можуть мати адміністративно-обмежувальний характер, вони є виправданими з огляду на значну вразливість національної економіки до зовнішніх ризиків та нестабільність на внутрішньому фінансовому ринку. Втім саме такі заходи можна охарактеризувати як найбільш придатні для вітчизняної економіки на найближчу перспективу з огляду на необхідність протидії зовнішнім шокам, пов'язаним із транс-кордонним переміщенням капіталів, а також мінімізації негативного впливу на валютно-курсову динаміку і стабільність банківського

сектору високих інфляційних очікувань з боку економічних агентів. За таких обставин регулятивний механізм валютної політики слід розглядати як невід'ємну складову державної економічної політики, спрямованої на відновлення стійких темпів виробничого зростання, розширення внутрішнього ринку, а також забезпечення належного рівня зайнятості і високих соціальних стандартів.

2.6. Перспективи оптимізації трансмісійних механізмів грошово-кредитної політики

Сучасний етап економічного розвитку України визначається впливом кризових явищ на всі аспекти життя суспільства, що обумовлює потребу розробки й запровадження активних заходів регулятивного впливу з тим, щоб мінімізувати й локалізувати дію негативних наслідків фінансової кризи для національного господарства. За таких обставин особливо актуальним є дослідження проблем, пов'язаних з оптимізацією дії інструментів впливу грошово-кредитної політики центрального банку на реальний сектор економіки. А зважаючи на те, що у центрального банку, як відомо, немає безпосередніх можливостей впливати за допомогою власних інструментів на досягнення кінцевих, стратегічних цілей грошово-кредитного регулювання, це зумовлює необхідність опосередкування їх певними тактичними цілями, досягнення яких перебуває у сфері прямого впливу центробанку, тобто передбачає застосування відповідного передавального механізму грошово-кредитного регулювання. Відтак, необхідною умовою ефективного впливу грошово-кредитної політики на перебіг економічних процесів є побудова ефективно діючого механізму монетарної трансмісії, що забезпечує передачу відповідних імпульсів монетарного регулювання на реальний сектор. Зв'язок даної проблеми з важливими макроекономічними задачами оптимізації державного впливу на економічне життя суспільства визначається ключовою роллю грошово-кредитного регулювання у всій системі заходів державної економічної політики, що набуває особливої ваги у період кризових

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

явищ на фінансових ринках та потребує додаткових наукових обґрунтувань дії відповідних механізмів монетарної трансмісії.

Дія трансмісійного механізму грошово-кредитної політики передбачає, що застосування власного інструментарію надає можливість центральному банку впливати на окремі поточні параметри стану грошово-кредитної сфери економіки, зокрема такі, як зміна грошової бази та умов кредитування, що у кінцевому підсумку позначається на результатах регулятивного процесу в реалізації тактичних завдань (зміна грошової маси чи рівня процентних ставок) і досягненні стратегічних цілей (економічне зростання, висока зайнятість, стримування інфляції). Інакше кажучи, механізм грошової трансмісії у загальному вигляді передбачає вплив зміни грошової пропозиції на фінансовий сектор економіки, зокрема на такі його параметри, як рівень процентних ставок, валютний курс, ціни на фінансові активи, що у свою чергу позначається на стані реального сектору господарства, впливаючи на обсяги інвестицій, споживання, чистого експорту і в такий спосіб визначаючи, по суті, основні параметри економічного розвитку країни.

Вивчення наукових робіт, в яких досліджуються трансмісійні механізми грошово-кредитної політики, вказує на відсутність єдиного підходу до трактування не лише сутності каналів передавального механізму грошово-кредитної політики, але і конкретного переліку його каналів, через які пропозиція грошей впливає на економічну активність у тому чи іншому сегменті економіки.

Розгляд окремих каналів дії грошово-кредитної трансмісії має передбачати з'ясування тих особливостей застосування інструментів монетарної політики центрального банку, котрі слід враховувати за обставин як глобальної фінансової нестабільності, так і кризових явищ у вітчизняному банківському та реальному секторах економіки. Це означає, що на практиці конкретні умови економічного розвитку і особливості перебігу кризових явищ можуть певною мірою спотворювати існуючі за нормальних обставин і напрацьовані грошовою теорією умови функціонування відповідних каналів

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

монетарної трансмісії, ускладнюючи прийняття відповідних рішень на рівні центрального банку у процесі реалізації грошово-кредитної політики.

Дані моменти пов'язані з дією наступних основних факторів. По-перше, в умовах розгортання фінансової кризи деякі інструменти грошово-кредитної політики можуть виявитись менш ефективними, аніж, як це передбачається у грошовій теорії, оскільки багато важливих ринкових інститутів або ще недостатньо розвинені, або втрачають свою дієвість, що може спотворити грошову трансмісію через достатньо великі масштаби, скажімо, бюджетного дефіциту, простроченої кредитної заборгованості тощо. По-друге, дії органів грошово-кредитного регулювання під час кризових явищ можуть бути обумовлені політичними і соціальними причинами, які практично неможливо врахувати в аналізі. По-третє, у вітчизняних умовах може викликати сумніви незалежність центрального банку, виявом чого слугує, зокрема, непрозорий механізм рефінансування окремих обраних комерційних банків під час фінансової кризи. По-четверте, сучасний період економічного розвитку України усе ще пов'язаний із незавершеними структурними змінами господарства, а відтак, вести мову про однорідність впливу механізму грошової трансмісії на реальний сектор не доводиться.

Саме з таких позицій дослідження процентного, валютного, кредитного, очікувального та цінового каналів трансмісії грошово-кредитної політики має привести до обґрунтування найбільш прийнятних способів та форм ефективної взаємодії грошової влади країни в особі центрального банку, що, власне, і формує грошову пропозицію, з реальним сектором економіки, позначаючись на досягненні кінцевих цілей монетарного регулювання з обранням пріоритетів щодо досягнення цінової і фінансової стабільності або сприяння довгостроковому економічному зростанню з мінімальними показниками рівня безробіття.

Процентний канал передбачає вплив монетарної політики через офіційну облікову ставку на короткострокові і довгострокові ставки фінансового ринку, що позначається на грошових потоках

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

кредиторів і позичальників, а відтак – на динаміці інвестицій, заощаджень та сукупного попиту. Дієвість процентного каналу монетарної трансмісії в умовах вітчизняного фінансового ринку визначається принциповими відмінностями в особливостях використання процентної ставки як одного з головних інструментів реалізації грошово-кредитної політики центрального банку в розвинутих країнах і в Україні. В умовах розвинутих ринкових відносин облікова ставка центрального банку має більшою мірою індикативний характер, орієнтуючи суб'єктів грошового ринку на довгостроковий тренд зміни вартості капіталу, що визначає вагому роль і високу значимість центрального банку як провідного макроекономічного регулятора. В Україні ж умови і можливості використання даного інструменту грошово-кредитної політики визначаються, на відміну від розвинутих країн, передусім масштабами операцій із рефінансування комерційних банків. І коли обсяги відповідних операцій є незначними, то взаємозв'язок між процентною політикою центрального банку та ставками, що встановлюються за кредитами комерційних банків, зводиться практично нанівець.

Насправді активна роль Національного банку в процесах рефінансування, а відтак, і підвищення значимості процентного каналу грошово-кредитної трансмісії мала б забезпечувати вплив монетарних імпульсів на зміни процентних ставок за кредитами і депозитами, що впливало б на прийняття інвестиційних рішень та зміни переваг на споживчому ринку, позначаючись на динаміці основних макроекономічних параметрів розвитку країни.

Політичний вплив на діяльність Національного банку України в період кризи, виявом чого стало збільшення обсягів рефінансування комерційних банків та участь в їхній рекапіталізації, мали своїм наслідком спотворення дії процентного каналу монетарної трансмісії, позаяк кон'юнктура грошового ринку почала складатись виходячи із наслідків прийняття відповідних адміністративних рішень, а не ринкових засад формування попиту і пропозиції на кредитні ресурси. За таких обставин офіційна облікова ставка центробанку, котра і за

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

нормальних умов економічної діяльності не визначалася значною ефективністю, в період фінансової кризи була, по суті, нівельована як інструмент монетарного регулювання. Більш того, динаміка офіційної ставки, котра послідовно знижувалась Національним банком у період кризи кілька разів, мала протилежну спрямованість до динаміки процентних ставок грошового ринку, котрі у цей же період зростали. З іншого боку, надлишкова ліквідність банківської системи, що виникла внаслідок небажання багатьох банків ризикувати, надаючи нові кредити, по суті, призвела до зниження потреб комерційних банків у кредитах рефінансування НБУ, визначаючи низьку дієвість процентної політики останнього, а відтак – і відповідного каналу монетарної трансмісії. Адже основні кредитні операції Національного банку взагалі не проводяться за офіційною обліковою ставкою.

Канал валютного курсу відображає вплив грошово-кредитної політики на сукупний попит (чистий експорт) і сукупну пропозицію (внутрішня вартість імпорту) через зміну курсу національної валюти. Дана зміна передбачає, що у разі девальвації національної валюти відбувається здешевлення вітчизняних товарів порівняно з імпортними, що веде до збільшення чистого експорту, а відтак, сприяє зростанню сукупного попиту і виробництва, а у разі ревальвації вказані процеси набувають зворотної спрямованості, тобто при зміцненні курсу вітчизняні товари стають дорожчими порівняно з імпортними, що спричиняє зміни сукупного попиту і чистого експорту. Крім того, динаміка валютного курсу впливає на рух капіталу, що позначається на величині фінансових інвестицій, котрі в свою чергу можуть сприяти як зростанню обсягів виробництва, так і стимулювати інфляцію, що створює додаткові загрози щодо контролю над ціновою динамікою з боку центрального банку.

Даний канал у вітчизняних умовах нині є найбільш дієвим і потужним у монетарній трансмісії. Це пов'язано з тим, що рівень валютного курсу в економіці зі значною часткою зовнішньоторгового обороту у ВВП країни негайно позначається на інфляційній динаміці. Фактично ж нині діючий у країні режим грошово-кредитної політики засновується на керованій прив'язці гривні до долара США, а у

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

період, що безпосередньо передував розгортанню фінансової кризи, курс національної валюти був, по суті, жорстко фіксованим, зумовлюючи реалізацію на практиці дії тих ризиків, які визначалися впливом зовнішніх чинників на кон'юнктуру внутрішнього валютного ринку і в кінцевому підсумку призвели до різкої девальвації гривні та породжують значні девальваційні очікування на майбутнє. І навіть попри те, що девальвація гривні надала тимчасовий позитивний ефект у вигляді конкурентних переваг для вітчизняних експортерів та вирівнювання платіжного балансу, загалом її наслідки мали більшою мірою усе ж негативний характер у вигляді недовіри до національної валюти, зростання цін на товари, погіршення якості кредитних портфелів банків, зростання величини зовнішньої заборгованості і боргового навантаження на суб'єктів підприємницької діяльності, а також залежності від політики міжнародних валютно-кредитних організацій.

Канал цін активів визначає вплив грошово-кредитної політики на реальний сектор економіки через зміну відносних цін фінансових (акцій, облігацій) і реальних (нерухомість) активів. Механізм дії даного каналу безпосередньо залежить від ефективності процентної політики центрального банку, позаяк саме процентні ставки грошового ринку впливають на економіку через зміну цін на активи – цінні папери, іноземну валюту, нерухомість та інші активи. Згідно з грошовою теорією зниження процентних ставок визначає зростання цін активів і навпаки, що зумовлено перевагами економічних агентів у формуванні ними попиту на гроші із загального портфеля своїх активів. Утім вітчизняні реалії фінансового ринку, відкритість національної економіки та існуючий режим валютного курсу визначають вагому роль саме валютної складової у формуванні ціни активів, а низька дієвість процентної політики центрального банку лише посилює ці тенденції, відображаючи вагоме значення каналу валютного курсу в механізмі монетарної трансмісії, хоча деякими дослідниками ці канали і об'єднуються в один.

Попри ці обставини потрібно розуміти що і без того низька дієвість каналу ціни активів у монетарній трансмісії в умовах

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

розгортання фінансової кризи стала ще більш відчутною, характеризуючи зменшення цін активів на ринках цінних паперів і нерухомості. Це, природно, позначилось на вартості забезпечення за наданими кредитами, а відтак – на кредитоспроможності позичальників з усіма негативними наслідками для кредитної активності комерційних банків і дієвості відповідної монетарної трансмісії.

Кредитний канал визначає вплив грошово-кредитної політики центрального банку на доступність ресурсів на грошових ринках через дію монетарних інструментів на зміну пропозиції кредитних ресурсів банківською системою, що залежить від наявних у неї вільних резервів. Зміст даного каналу передбачає формування за допомогою відповідних інструментів центрального банку експансіоністського або рестрикційного напрямку монетарної політики, що позначається на зростанні чи зниженні обсягу кредитних ресурсів банків, що в свою чергу відображається на динаміці інвестицій і споживчих витрат, призводячи до зміни сукупного попиту і виробництва. Кредитний канал монетарної трансмісії відіграє важливу роль у країнах із високим рівнем адміністративного регулювання і вузьким кредитним ринком, що особливо є характерним для України з її банкоцентричною моделлю побудови фінансового сектору, в якому діяльність інших фінансових посередників недостатньо розвинута, а банківська система виступає, по суті, головним джерелом кредитних ресурсів.

Потрібно відзначити, що понад 80% активів вітчизняної банківської системи на момент початку фінансової кризи становили саме надані кредити, причому ситуація з формування кредитних ресурсів самими комерційними банками значною мірою ускладнювалася їх залежністю від можливості залучення коштів на зовнішніх фінансових ринках, а у кризових умовах дані можливості були вкрай обмежені. Крім того, відтік депозитів, що супроводжував початок кризових явищ, змусив комерційні банки підтримувати надлишкову ліквідність, обмежуючи кредитну активність, що як і у випадку із процентним каналом негативно позначилося на дієвості кредитного

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

каналу монетарної трансмісії. На додачу до цього ще й переорієнтація банків на менш ризиковані об'єкти розміщення активів, зокрема такі, як валютний ринок і ринок державних цінних паперів, визначила низьку ефективність передачі саме кредитних імпульсів у монетарній трансмісії.

Дані обставини визначили скорочення масштабів банківського кредитування реального сектору, що мало негативний вплив на динаміку інвестицій, зайнятість, обсяги виробництва і темпи інфляції. А різка девальвація гривні у період вересня-грудня 2008 р. призвела до значного зростання частки проблемних позичок у структурі кредитного портфеля банків з усіма негативними наслідками щодо формування резервів на можливі втрати за кредитами, послаблення ресурсної бази, збільшення видатків і, як наслідок, зростання збитків із бажанням банків компенсувати їх завищенням процентних ставок, що мало своїм результатом скорочення масштабів кредитної діяльності банківських установ, а відтак, вочевидь не могло не відобразитися на дієвості кредитного каналу монетарної трансмісії. У цих умовах експансіоністське спрямування грошово-кредитної політики Національного банку навряд чи може виявити позитивний ефект щодо активізації кредитної підтримки банківською системою реального сектору. Навпаки, нарощування обсягів грошової бази і грошової маси буде мати своїми наслідками не зростання обсягів кредитів, а надлишкову ліквідність банківського сектору, що у свою чергу зумовлюватиме підвищені ризики для курсової та цінової стабільності національної валюти.

Канал очікувань пов'язаний із тими результатами, які відображають зміну уявлень економічних агентів про майбутнє упродовж певного періоду часу. Наявність негативних очікувань економічних суб'єктів може зумовити порушення у роботі передавального механізму монетарної політики, нівелювати вплив інструментів грошово-кредитної політики, спричинити значне відхилення фактичних значень від цільових показників монетарної політики. І якщо в період кризових явищ на фінансовому ринку України Національний банк був змушений здійснювати емісію для

фінансування антикризових заходів шляхом викупу ОВДП та рефінансування комерційних банків, які кредитують програми відповідно до державних пріоритетів, то такі обставини, природно, породжують недовіру з боку суспільства до грошово-кредитної політики НБУ, підвищуючи рівень інфляційних та девальваційних очікувань, підриваючи дію не лише, власне, каналу очікувань економічних агентів, а й усього трансмісійного монетарного механізму.

2.7. Грошово-кредитна політика як ключовий інструмент подолання фінансової кризи у розвинутих країнах

Необхідною умовою подолання наслідків кризових явищ у фінансовому секторі економіки є відновлення у належних обсягах і активізація процесу кредитних вкладень у національне господарство, що визначається ключовою роллю центральних банків, здатних проводити політику грошово-кредитної експансії. За таких обставин виникає дилема, як ефективно застосувати наявний у центрального банку інструментарій монетарного регулювання з тим, щоб стимулювання притоку кредитних ресурсів у реальний сектор не стало фактором розгортання інфляційних процесів і дестабілізації грошового та валютного ринку країни. Оцінка досвіду реалізації грошово-кредитної політики центральними банками провідних країн світу показує, що особливості перебігу кризових явищ на фінансових ринках і ті згубні наслідки, які виявили свій вплив практично на усі аспекти економічного життя суспільства, визначили тенденції до поступової відмови від політики обмеження витрат та жорсткого регулювання фінансової сфери на користь політики стимулювання виробничого зростання і зниження рівня безробіття. За таких обставин вирішення вказаної дилеми було здійснено у розвинутих країнах через реалізацію грошово-кредитної політики експансіоністського спрямування шляхом нарощування центральними банками цих країн власних активів і величини балансів, що було проведено передусім через прямі і нестерилізовані закупівлі державних цінних паперів. Вивчення досвіду реалізації грошово-

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

кредитної політики центральних банків провідних країн світу – передусім Федеральної резервної системи США та Європейського центрального банку – видається необхідним з огляду на рівень відкритості вітчизняної економіки та її високу інтегрованість у світове господарство з усіма наслідками щодо вразливості України до зовнішніх ризиків, а відтак – її залежності від монетарної політики інших країн.

Політика ФРС США. Особливості функціонування Федеральної резервної системи США в якості центрального банку цієї країни обумовлюється передусім роллю долара як провідної міжнародної резервної валюти, а тому монетарна політика ФРС визначає, по суті, головні тенденції розвитку усієї світової економіки. Водночас слід пам'ятати, що Федеральна резервна система США як центральний банк цієї країни згідно із законодавством має головними цілями своєї монетарної політики забезпечення цінової стабільності та максимальної зайнятості, тобто йдеться про цілі, що відображають саме внутрішні аспекти економічного розвитку. При цьому операційна незалежність ФРС, що покликана ізолювати монетарну політику від впливу короткострокових політичних цілей, забезпечує якраз неможливість використання урядом емісійних можливостей центрального банку для фінансування бюджетного дефіциту і дозволяє ухвалювати поточні рішення з урахуванням довгострокової перспективи, пам'ятаючи, що цілі стосовно інфляції і зайнятості повинні виконуватися завжди, а не тільки в якийсь окремих період.

Аналізуючи перебіг подій, які передували розгортанню світової фінансово-економічної кризи, можна стверджувати, що саме окремі заходи грошово-кредитної політики Федеральної резервної системи могли сприяти появі негативних тенденцій на світових фінансових ринках, котрі з іпотечної кризи на кредитному ринку США переросли у глобальну кризу ліквідності фінансового сектору.

Так, після подій 11 вересня 2001 року в якості головної мети грошово-кредитної політики Федеральної резервної системи США було обрано запобігання рецесії американської економіки, задля чого було взято курс на зниження облікової ставки, що призвело

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

до збільшення пропозиції кредитів на грошовому ринку і появи суттєвого надлишку ліквідності у банківській системі. У цей період процентна ставка стала головним інструментом монетарної політики ФРС із використанням її на досягнення цілі забезпечення стабільності цін. При цьому головним спрямуванням кредитної політики банківських установ у цей період було обрано не реальний сектор економіки, а ринок іпотечного кредитування, оскільки ціни на нерухомість тоді зростали, а вимоги банків до потенційних позичальників були суттєво занижені. Управління ризиками за такими кредитами здійснювалось шляхом їх продажу фінансовим установам, що займалися випуском похідних цінних паперів – іпотечних облігацій, які завдяки невиправдано високим оцінкам провідних рейтингових агентств вважались достатньо надійними і купувались багатьма інвестиційними та пенсійними фондами і банками у різних країнах світу. Однак перегрів кон'юнктури на ринку іпотечного кредитування через надлишок пропозиції обумовив зниження цін на нерухомість (за 2007 р. – на 50%), що, відповідно, спричинило появу масових неплатежів за кредитами, а це, в свою чергу, призвело до різкого погіршення фінансового стану банків і знецінення їхніх активів, тобто, власне, так і розпочалась світова фінансова криза.

Утім, з позицій ФРС, головні причини фінансової кризи полягають не у пом'якшувальній монетарній політиці, що через зниження процентних ставок призвела до різкого зростання цін на активи та нерухомість із подальшим їх обвалом у період кризи, а у нераціональному використанні капіталу, котрий надходив з інших країн, а також у значній залежності комерційних банків від короткострокового фінансування та недоліках в організації їхнього ризик-менеджменту.

Однак попри все кризові явища, розпочавшись на іпотечному ринку США, набули спершу характеру загальної фінансової кризи, а врешті й кризи усієї міжнародної економіки, що мало своїми наслідками падіння фондових індексів, дефляцію, обвал цін на сировинних і товарних ринках, рецесію світової економіки,

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

банкрутство провідних банків світу. Фінансова криза охопила також валютні ринки, спричинивши зростання невизначеності стосовно безпеки та надійності глобальних фінансових активів. А значні збитки за кредитами викликали сумніви у достатності капіталу багатьох банків.

Окрім того, необхідно відзначити, що існує ще одна важлива проблема, яка виступає серйозною загрозою для ефективності монетарної політики ФРС США, що полягає у різкому погіршенні стану державних фінансів унаслідок значного скорочення податкових надходжень, викликаного кризою і повільним відновленням економіки, а також збільшенням державних витрат на пом'якшення наслідків впливу кризи на економіку і стабілізацію фінансової системи. А відтак, потрібно розуміти, що зростання державного боргу відносно ВВП, поза сумнівом, рано чи пізно обумовить підвищення ринкової норми процента, що в свою чергу призведе до зниження інвестиційної активності, продуктивності праці та гальмування економічного зростання, а також до посилення залежності США від зовнішніх кредиторів. Крім того, несприятливу роль для реалізації стабілізаційних заходів ФРС відіграє також слабка економічна кон'юнктура, виявом чого є низький рівень споживчих витрат, пов'язаний, у свою чергу, з високим рівнем безробіття.

За таких обставин грошово-кредитна політика ФРС США набула яскраво вираженого експансіоністського спрямування. З метою послаблення впливу фінансової кризи на банківську систему монетарна влада США змушена була піти на зниження облікової ставки та нарощування грошової бази. Саме починаючи з другої половини 2008 р. розпочалось різке зростання грошової пропозиції з боку ФРС як ключового засобу з подолання рецесії американської економіки. Вже на початку 2009 р. ФРС оголосила про додатковий викуп значних обсягів цінних паперів на ринку – передусім казначейських облігацій та іпотечних паперів, випущених пов'язаними з державою агентствами. При цьому в гострій фазі кризи змінюється структура грошової бази долара, позаяк довгострокові

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

інструменти, що традиційно домінували серед цінних паперів, на певний період замінюються короткостроковими активами, що пояснюється надзвичайною потребою ринку в додаткових коштах саме у той період. А це означає, що за таких умов баланс ФРС став дещо менш стійким, аніж зазвичай.

Крім того, кошти в економіку направлялись ФРС і через різноманітні кредитні програми. Йдеться передусім про інноваційні кредитні механізми, а саме: видачі коштів комерційним банкам на аукціонній основі, надання кредитів первинним дилерам у вигляді дисконтного вікна, прямі кредити позичальникам та інвесторам з метою зниження процентних ставок за кредитами, а також сприяння бізнесу і домогосподарствам в отриманні необхідних грошових коштів задля стимулювання економічного зростання. За таких обставин навіть ціною помірної інфляції і зниження курсу долара ставиться макромета – сприяння зростанню ВВП США та отримання конкурентних переваг американських виробників на зовнішніх ринках, що забезпечує врівноваження платіжного балансу. А що стосується ризиків від послаблення власної валюти, то вони перекладаються передусім на іноземних власників – країн, що утримують свої резерви у даній валюті. Водночас слід розуміти, що надмірно стимулююча монетарна політика ФРС хоча і може поліпшити головні макроекономічні показники у порівняно стислому періоді, проте згенерована інфляція погіршить їх динаміку в майбутньому, а в результаті сумарний за декілька років економічний ефект буде гіршим порівняно з результатом від антиінфляційної монетарної політики.

Слід відзначити, що запропоновані ФРС США у період кризи інноваційні кредитні механізми дозволили відновити функціонування основних сегментів фінансового ринку, передусім міжбанківського кредитування, ринку комерційних паперів і ринку забезпечених активами цінних паперів. І, крім того, ці механізми сприяли оптимізації банківського кредитування бізнесу та домогосподарств. Водночас у міру поліпшення умов функціонування фінансового ринку ФРС було прийнято рішення про поступове згортання даних механізмів, а також

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

приведення умов видачі позик через дисконтне вікно до докризового рівня. При цьому керівництво ФРС особливо підкреслювало, що як закриття надзвичайних програм кредитування, так і повернення до докризових умов отримання позик через дисконтне вікно, були відповіддю на поліпшення умов на фінансових ринках, а не пом'якшенням самої грошово-кредитної політики центрального банку.

Та насправді ми повинні розуміти, що ФРС США готова була зробити реальні практичні кроки щодо подальшого пом'якшення монетарної політики, якщо економіка США продовжить зростати сповільненими темпами, а інфляційні ризики послабнуть. За словами Б. Бернанке, в цілях подальшого поліпшення фінансових умов Федеральний резерв може почати надавати конкретніші орієнтири за термінами, протягом яких ФРС планує утримувати на поточному рівні базову ставку і обсягом цінних паперів на своєму балансі. Інакше кажучи, йдеться про відновлення скуповування цінних паперів, таких як казначейські облігації США, тобто фактично про реалізацію третього раунду програми «Кількісного пом'якшення» (QE3). Перед цим ФРС після зниження цільової ставки по федеральних фондах від 0 до 0,25% фактично здійснила подальше пом'якшення грошово-кредитної політики за допомогою двох програм великомасштабних покупок казначейських цінних паперів, цінних паперів іпотечних агентств, забезпечених іпотечними кредитами, і боргових зобов'язань іпотечних агентств (програми «Кількісного пом'якшення» QE1 і QE2). Ці заходи дозволили значно підвищити ліквідність банківської системи, понизити відсоткові ставки на кредитному ринку та поліпшити кон'юнктуру іпотечного ринку.

Очевидною також стає зміна у цільових пріоритетах грошово-кредитної політики ФРС США, котра усе більше орієнтується на конкретні показники безробіття. Йдеться про заяви керівництва ФРС про недоцільність підвищення базової процентної ставки з поточних 0–0,25% аж доки рівень безробіття не досягне 6,5%. І це попри те, що інфляція не повинна усе ж перевищувати цільового порогу в 2,5%. Таким чином, можемо побачити, що пріоритетною

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

ціллю монетарного регулювання, яке набуває відтепер винятково м'яких форм, обирається ринок праці, а всі зусилля регулятора спрямовуються на зменшення безробіття.

Утім подальше нарощування грошової маси ФРС через програми «Кількісного пом'якшення» уже, по суті, вичерпало можливості експансіоністської політики на фоні практично нульових процентних ставок, не сприяючи суттєвому поліпшенню ситуації на американському ринку праці, що, по суті, було головною метою монетарного стимулювання з боку ФРС в останній період часу. І як тільки процентні ставки опустяться до нуля, залишиться не так багато інструментів для стимулювання економіки. За таких обставин ФРС в якості одного з інструментів грошово-кредитної політики розпочала використовувати зміну структури своїх активів. Так, у вересні 2011 р. ФРС було проголошено про плани суттєвого збільшення в портфелі своїх активів частки довгострокових цінних паперів казначейства США. Дані заходи, на думку керівництва ФРС, мали б забезпечити додаткове стимулювання ділової активності, а також спричинити понижувальний тренд у прибутковості довгострокових казначейських та іпотечних паперів, тим самим підвищуючи економічну доцільність для інвесторів переглянути свої портфелі на користь таких активів, як корпоративні облігації і акції, тобто, по суті, стимулювати вкладення капіталів у реальний сектор економіки.

Потрібно розуміти, що зростання інфляційних загроз для економіки США суттєво обмежує подальші можливості ФРС щодо застосування програм «Кількісного пом'якшення» в якості інструменту грошово-кредитної політики. І тому в якості головних засобів монетарного регулювання ФРС можуть використовуватись такі заходи, які дозволятимуть оперативно обмежувати банківську ліквідність, не змінюючи при цьому величину пасивів ФРС, зокрема операції зворотного РЕПО, більш гнучка процентна політика виплат за залишками банківських коштів на рахунках у федеральних банках, а також депозитна програма заміщення банківських резервів зобов'язаннями ФРС. По суті, йдеться про посилення впливу

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

інструментів грошово-кредитної політики ФРС на динаміку процентних ставок грошового ринку й обмеження інфляційних очікувань, котрі упродовж останнього періоду часу були згенеровані програмами «Кількісного пом'якшення».

Проблеми кількісного пом'якшення. Головною метою програм «Кількісного пом'якшення» (quantitative easing) ФРС США було розширення ресурсних можливостей фінансового сектору економіки з тим, щоб забезпечити повернення до стійкого економічного зростання і зниження рівня безробіття. Механізм практичної реалізації даних програм полягає у тому, що центральний банк викуповує іпотечні цінні папери або державні облігації в обсязі, який заздалегідь оголошується для того, щоб понизити їх прибутковість, а відтак понизити процентні ставки по ділових паперах. У такому разі викуп активів здійснюється центральним банком за допомогою створення нових грошей, що, в свою чергу, збільшує баланс Федерального резерву, а відтак, призводить до збільшення грошової маси в економіці. За таких обставин політика QE супроводжується зниженням курсу національної валюти, позаяк кількість грошей збільшується, проте рівень національного багатства країни залишається тим самим. Реалізується кількісне пом'якшення за допомогою монетизації боргу країни і надходження емісійних грошей у ті сфери економіки, в яких спостерігаються проблеми або ж вони орієнтовані на підтримку споживчого попиту. Скуповування боргових цінних паперів Федеральною резервною системою також допомагає економіці знижувати вартість запозичення, оскільки масштабна купівля будь-яких активів зазвичай призводить до зростання цін. А борговий фінансовий ринок влаштований так, що зростання цін позначається на пониженні прибутковості. Крім того, деякі інвестори, не задоволені зростанням цін на облігації, що скуповуються ФРС, переказують кошти в інші активи, такі як корпоративні облігації, що, у свою чергу, підвищує вартість корпоративних бондів і знижує їх прибутковість, здешевлюючи позики для компаній.

Водночас потрібно відзначити, що обрана у такий спосіб стратегія поведінки ФРС та інших центральних банків розвинутих

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

країн істотно обмежила їхню гнучкість при реалізації грошово-кредитної політики. Адже у разі, коли ціллю монетарного регулювання обиралося підтримання цінової стабільності, то центральні банки за допомогою відповідних інструментів грошово-кредитної політики мали широкі можливості обмежувати обсяги кредитів в економіці і, разом із тим, регулювати зростання цін на фінансові активи. Коли ж пріоритетною метою грошово-кредитної політики виступає стимулювання сукупного попиту, а відтак, і забезпечення економічного зростання, то можливості впливу на ці показники у центральних банків виявляються вкрай обмежені.

Слід також розуміти, що часте проведення політики кількісного пом'якшення може суттєво знизити ефективність передавальних каналів трансмісійного механізму монетарного регулювання. Так, канал процентних ставок стає недієвим передусім через те, що вони знаходяться на вкрай низькому рівні, а низька ефективність кредитного каналу визначається тим, що відбувається падіння ліквідності й оборотності банківського капіталу. А що стосується валютного каналу трансмісійного механізму, то за умов кількісного пом'якшення він втрачає ефективність передусім через те, що ослаблення валюти не дає результатів у тому разі, якщо декілька крупних центральних банків проводять дану політику одночасно. В останньому випадку результати кількісного пом'якшення, спрямованого на отримання девальваційного ефекту, є нульовими, оскільки всі валюти не можуть девальвуватися і всі торгові баланси не можуть покращитися одночасно. І, як наслідок, розпочинаються «валютні війни». У тому ж разі, якщо відмовитися від інтервенцій і допустити подорожчання валюти, то це підірве зовнішню конкурентоспроможність національних виробників, що призведе до небезпечного рівня дефіциту платіжного балансу.

Зазвичай реалізація програм «Кількісного пом'якшення» виправдовується необхідністю стимулювання економічного зростання і недопущення рецесії. Та насправді утримування центральним банком процентних ставок на вкрай низькому рівні рано чи пізно може призвести до появи «бульбашок» активів у різних секторах

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

господарства. Прикладом цього може слугувати політика ФРС упродовж 2001–2007 рр., коли зниження ставки по федеральних фондах до 1% після початку рецесії 2001 р. у подальшому спровокувало появу таких «бульбашок» на ринках нерухомості та іпотечного кредитування. До того ж низькі процентні ставки самі по собі уповільнюють розвиток кредитування, оскільки банки схильні виявляти обережність при видачі кредитів за умови вкрай низької рентабельності через те, що дохід від низьких процентних ставок не виправдовує їхні витрати і ризик.

Так само і на макроекономічному та міжнародному рівні політика кількісного пом'якшення несе значні ризики, пов'язані з тим, що може розгорнутися інфляція, а також ослабляються стимули для держави проводити необхідні економічні реформи, здійснювати реструктуризацію галузей, забезпечувати жорстку економію бюджетних коштів, скорочувати витрати на апарат управління. Уже сьогодні критики кількісного пом'якшення в США відзначають, що скуповування облігацій віддаляє Конгрес і президента від вирішення бюджетних проблем, породжуючи впевненість, що ФРС візьме на себе придбання і без того величезних боргів країни. А уряди деяких країн виявляються не задоволені тим, що кількісне пом'якшення здешевлює долар і завдає збитків їхньому експорту, наповнюючи економіки цих країн капіталом, який доводиться абсорбувати з тим, щоб утримати власні валюти від надмірної ревальвації.

За таких обставин зміна пріоритетності серед цілей монетарного регулювання може супроводжуватись появою реальних загроз потрапляння центральних банків у так звану ліквідну пастку, за якої подальше збільшення пропозиції грошей перестає впливати на ринкову норму процента, а відтак – і на динаміку інвестицій, тобто, по суті, інструменти грошово-кредитної політики стають практично недієвими, змушуючи центральні банки звертатися до дорогого фіскального і бюджетного втручання з реальною імовірністю подальшої втрати істотної частини своєї незалежності.

Так, враховуючи низьку ефективність QE2 у США, мінімально можливий рівень процентних ставок центрального банку та

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

відсутність у його розпорядженні інших ефективних інструментів, можна зробити висновок, що реальні можливості ФРС щодо подальшого пом'якшення політики вже зараз досить суттєво обмежені, змушуючи уряд США вдаватися до безпрецедентного нарощування величини державного боргу. Тому вже нині існує думка про необхідність реалізації більш жорсткої грошово-кредитної політики ФРС США. «Я схильюся до необхідності більш жорсткої політики, в першу чергу, за рахунок зменшення балансу Федерального резерву і думаю, що ФРС віддасть перевагу саме цьому підходу», – заявив глава Федерального резервного банку Сент-Луїса Джеймс Баллард [73]. Наприкінці червня 2011 року завершився термін дії програми викупу облігацій обсягом \$600 млрд., тобто того ж «Другого раунду» кількісного стимулювання – QE2, і оцінка тенденцій розвитку світових фінансових ринків і динаміки показників американської економіки вже тоді давала всі підстави прогнозувати, що це стане завершальним періодом надмірно м'якої грошово-кредитної політики ФРС США.

Потрібно розуміти, що на той час така політика була виправданою і якщо б центральні банки розвинутих країн не обрали б за стратегічну мету проведення політики кількісних послаблень на користь виробничого розвитку реального сектору, то це незабаром породило б загрозу виникнення у світовій економіці нової хвилі фінансово-економічної кризи. Інакше кажучи, це була вимушена необхідність. Так, голова ФРС США Б. Бернанке, захищаючи ухвалене рішення про запуск нової програми щодо викупу облігацій, названою в американській пресі QE2, сказав, що економіка США підійшла «украй близько до рубежу, коли ціни могли б почати падати, створюючи загрозу зниження заробітних плат і загального падіння економіки». На його переконання, кількісне пом'якшення політики Федерального резерву, всупереч застереженням критиків, не призведе до інфляції. «Побоювання з приводу інфляції, вважаю, сильно перебільшені», – сказав він, додавши, що на 100% упевнений у здатності Федерального резерву узяти, коли буде потрібно,

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

інфляцію під контроль, не допустивши її зростання вище рівня у 2%, а також вчасно відмінити заходи щодо стимулювання зростання економіки [68].

Проте потрібно зауважити, що у такій лінії поведінки центральних банків виникають якраз протиріччя і проблеми, позаяк зміна пріоритетів у грошово-кредитній політиці зі стратегічної цілі, пов'язаної із забезпеченням довгострокової фінансової стабільності, на ціль, що визначає підтримку економічного зростання, призвела до надмірного нарощування активів провідних центральних банків світу, основна частка в яких почала належати державним борговим зобов'язанням та іншим цінним паперам. На практиці ж це означає кон'юнктурне зростання цін на відповідні активи, що загрожує появою ефекту витіснення приватних інвестицій державним боргом на фінансовому ринку, коли створений центральними банками попит на відповідні фінансові інструменти може знизити привабливість інших напрямів розміщення грошових ресурсів, зокрема через банківське кредитування реального сектору.

Так, якщо розглядати досвід тієї ж Федеральної резервної системи США, то слушною слід вважати думку лауреата Нобелівської премії з економіки Джозефа Стігліца, який зазначив, що нові грошові вливання ФРС йдуть не в американську економіку, а перетікають радше у країни, що розвиваються, де з цими грошима змушені боротися. При цьому зростання припливу капіталів до Азії та інших регіонів, що швидко зростають, призводить до ревальвації валют цих країн і створює ризик утворення нових «бульбашок».

Та все ж, незважаючи на застереження провідних економістів, у вересні 2012 р. ФРС США оголосила про запуск третього раунду програми «Кількісного пом'якшення» (QE3) для боротьби зі слабкістю економіки, що перешкоджає нормальному створенню робочих місць, про що йдеться в документі за наслідками вересневого засідання Федерального комітету з відкритих ринків (FOMC). Також було оголошено про збереження орієнтовно до 2015 р. цільового діапазону базової процентної ставки від нуля до 0,25% річних, що співпало з очікуваннями аналітиків. Обсяги викупу іпотечних паперів за новою

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

програмою – 40 млрд. дол. на місяць. У ході попередніх двох раундів QE1 та QE2 Федеральна резервна система скупила активів (ті ж іпотечні облігації, а також папери американського казначейства) на загальну суму 2,3 трлн. дол. При цьому глава ФРС Бен Бернанке вважає, що без цих стимулів відновлення економіки США проходило б набагато повільніше.

Очікування від реалізації програми «Кількісного пом'якшення» (QE3) є досить високими. На думку керівництва ФРС, QE3 надасть підтримку ринку нерухомості і призведе до зниження ставок за іпотечними кредитами, а також знизить турбулентність на фінансових ринках. Крім того, ця програма додасть необхідний додатковий стимул для створення робочих місць і убезпечить американську економіку від можливих потрясінь у майбутньому. Адже рівень безробіття в країні тримається вище 8%, починаючи із 2009 р. Такі свої кроки ФРС розглядає передусім як засіб додаткового стимулювання економіки, в тому числі і шляхом проведення такої монетарної політики, яка допускає незначне зростання інфляції при скороченні рівня безробіття. На думку глави Федерального резервного банку Чикаго Чарльза Еванса, третій раунд викупу активів, оголошений ФРС США, допоможе стимулювати подальше зростання американської економіки, незважаючи на очікуваний «фіскальний обрив» і труднощі в євросоні [79].

Однак, враховуючи ті ризики, що супроводжують реалізацію програм «Кількісного пом'якшення», потрібно розуміти, що вони, як й інші нетрадиційні заходи грошово-кредитної політики, мають свої переваги передусім у короткостроковому періоді. А якщо такі заходи застосовуватимуться центральними банками протягом порівняно тривалих періодів часу, то їхні негативні ефекти можуть стати дуже серйозними, а довгострокові втрати для національних економік – досить значними. Крім того, без серйозних структурних зрушень в економіці вести мову про політику «Кількісного пом'якшення» як головний інструмент боротьби із безробіттям та рецесією не доводиться.

Політика ЄЦБ. Сучасна світова фінансова криза стала першим серйозним випробуванням для євроінтеграційних процесів

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

та ефективності грошово-кредитної політики Європейського центрального банку. Країни-учасниці Євросоюзу опинилися під ударом боргової кризи, яка охопила всю фінансову систему ЄС. Економічне зростання у докризовий період супроводжувалося високими темпами зростання економіки країн «периферії», таких як Греція, Іспанія, Португалія, Ірландія принаймні, щодо партнерів по євронзоні, а оптимістичні очікування споживачів щодо своїх майбутніх доходів сприяли зростанню поточного споживання та інвестицій головним чином за рахунок накопичення боргу. Як наслідок, на даний момент більшість держав зони євро страждають від непомірних державних боргів, що постійно зростають, мають хитку банківську систему і низькі темпи відновлення національних економік. Так, зокрема, загальний державний борг Греції за станом на кінець 2012 року досяг рівня 157% від ВВП, Португалії – 123%, Ірландії – 117%, Італії – 127% (рис. 2.4).

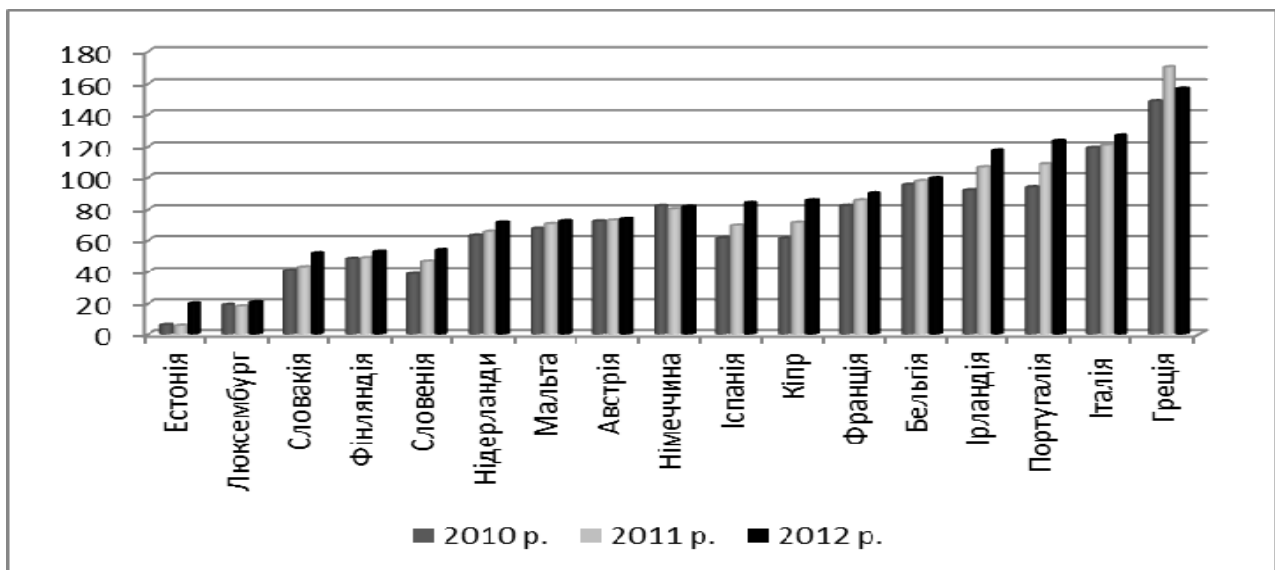

Рис. 2.4. Загальний державний борг країн зони євро (в % від ВВП)

Крім того, перед Європейським центральним банком постала проблема накопичення зоною євро негативного зовнішньоторговельного сальдо, що в умовах плаваючих валютних курсів мало б призвести до ослаблення курсу євро по відношенню до валют країн –

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

основних торговельних партнерів, що, у свою чергу, сприяло б поступовому збільшенню експорту товарів. Та насправді курс євро тривалий час не тільки не знижувався, але і, навпаки, зміцнювався по відношенню до інших валют. Стійкість європейської валюти була обумовлена, в першу чергу, високим попитом на євро, що зберігався на глобальних ринках. Цей попит стимулювався тим, що центральні банки країн, що розвиваються, активно скуповували євро, які надходили від національних експортерів, і накопичували їх в офіційних резервах, не даючи тим самим виходу надлишкам європейської валюти на фінансові ринки.

За таких обставин на початковому етапі кризи заходи Європейського центрального банку були спрямовані на підтримку фінансових інститутів та збереження трансмісійного механізму монетарного регулювання шляхом максимально обережного втручання в операційну активність фінансових ринків. Відтак, за станом на травень 2013 року спостерігалось зниження практично всіх процентних ставок за основними операціями рефінансування. Депозитна ставка, за якою ЄЦБ залучає надлишкові ресурси банків, залишилась незмінною та становить 0%, ставка за основними операціями рефінансування була знижена на 0,25 пункту та становить 0,5%, а процент за ломбардним кредитуванням також зменшився на 0,5 пункту до 1% (табл. 2.8). При цьому реалізація такої «м'якої» політики планується ЄЦБ мінімум до липня 2014 року.

Як і ФРС США, у період розгортання світової фінансової кризи Європейським центральним банком були застосовані заходи нестандартного характеру щодо кредитної підтримки фінансового сектору. Йдеться, зокрема, про такі заходи, як: встановлення фіксованої ставки процента за аукціонами з повним розподілом всіх запропонованих коштів; проведення додаткового рефінансування строками від 1 місяця до 3-х, а також розподіл ресурсів строками до 6 місяців та до 1 року; розширення структури активів для забезпечення операцій рефінансування, зниження порогу оцінки активів, прийняття в якості забезпечення активів, що емітовані на неорганізованих ринках; реалізація програми придбання облігацій з покриттям [32].

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Таблиця 2.7

Процентна політика ЄЦБ за період 2007-2013 рр.

Дата		Депозитний механізм (%)	Основні операції рефінансування		Ломбардне кредитування (%)
Рік	Починаючи з		Аукціони з фіксованими ставками (рівень ставки)	Тендери зі змінною ставкою (мінімальний рівень ставки)	
2013	8 травня	0,00	0,50	–	1,00
2012	11 липня	0,00	0,75	–	1,50
2011	14 грудня	0,25	1,00	–	1,75
	9 листопада	0,50	1,25	–	2,00
	13 липня	0,75	1,50	–	2,25
2009	13 квітня	0,50	1,25	–	2,00
	13 травня	0,25	1,00	–	1,75
	8 квітня	0,25	1,25	–	2,25
	11 березня	0,50	1,50	–	2,50
	21 січня	1,00	2,00	–	3,00
2008	10 грудня	2,00	2,50	–	3,00
	12 листопада	2,75	3,25	–	3,75
	15 жовтня	3,25	3,75	–	4,25
	9 жовтня	3,25	–	–	4,25
	8 жовтня	2,75	–	–	4,75
2007	9 липня	3,25	–	4,25	5,25
	13 червня	3,00	–	4,00	5,00
	14 березня	2,75	–	3,75	4,75

Таким чином, інноваційні механізми кредитування з боку ЄЦБ, як і у політиці ФРС, мали на меті посилення ліквідності банківських установ для відновлення процесів кредитування в економіці та розвитку реального сектору. І так само, як і у США, з досягненням відносної стабілізації ситуації на фінансових ринках Європейським центральним банком було прийнято рішення про поетапний відхід від нестандартних заходів кредитної підтримки банківських установ.

Це означало відмову від поновлення проведення операцій довгострокового рефінансування та від рефінансування строком на 3–6 місяців, що дозволило знизити надлишок ліквідності в банківській системі, а також були посилені вимоги за цінними паперами, що приймалися в заставу за операціями ЄЦБ з рефінансування. Також у

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

2012 році Європейським Союзом було вжито ряд заходів спрямованих на пом'якшення наслідків фінансової кризи. Одним із таких заходів, було створення Європейського стабілізаційного механізму у формі постійно діючого фонду фінансової допомоги країнам ЄС, що її потребують. Крім того, ЄЦБ було наділено рядом повноважень, що дають йому змогу втручатися на ринки облігацій для допомоги проблемним країнам.

Водночас слід розуміти, що нинішня боргова криза в євросоні може завдати відчутного удару по репутації самого ЄЦБ, адже вже зараз він послабив правила прийому в заставу держоблігацій країн євросоні і був змушений скуповувати облігації периферійних держав задля їхнього порятунку від дефолту. Відтак на ринках виникає занепокоєння, що найближчим часом Європейському центральному банку доведеться ще раз відмовитися від своїх колишніх переконань і перейти до повномасштабного збільшення грошової маси, щоб стабілізувати боргові ринки в регіоні. А це вже прямо суперечить задекларованій ним же перед цим позиції про необхідність досягнення цінової стабільності та регулювання відповідних процентних ставок. Відтак наслідком неузгодженості грошово-кредитної політики ЄЦБ та боргової політики окремих країн євросоні стає, по суті, підрив довіри як до євро в якості єдиної валюти, так і до самого Європейського центрального банку як ключового інституту макроекономічного регулювання.

З іншого боку, не можна не відзначити і певні позитивні сторони функціонування зони євро щодо впливу на політику національних урядів – країн її членів, позаяк саме позбавлення ряду повноважень і суверенітету при реалізації грошово-кредитної політики виявило дисциплінуючий ефект на можливості провадження тих чи інших заходів регулятивного впливу на економіку. Адже без спільної валюти у центральних банків окремих європейських країн були б значно ширші можливості щодо надання додаткової ліквідності комерційним банкам, а також девальвації національних валют як засобу обмеження імпорту та стимулювання національних виробників – експортерів. Утім такі можливості негативним чином позначилися б

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

на бажанні урядів обмежувати видатки державних бюджетів та проводити необхідні структурні реформи щодо лібералізації економіки, ціноутворення і ринків, зниження впливу профспілок, припинення практики «купівлі голосів» бюджетними субсидіями, що у кінцевому підсумку призводило б і до зниження власних політичних рейтингів високопосадовців.

У цьому контексті потрібно звернути увагу на те, що саме обмежені можливості у здійсненні легких кроків щодо подолання кризових явищ емісійними засобами монетарної політики Європейського центрального банку змусило уряди ряду європейських країн вдаватися до жорстких і непопулярних заходів економії, зокрема таких, як: обмеження бюджетного дефіциту як на національному, так і на муніципальному рівні, заморожування і скорочення ставок державних службовців, обмеження збільшення пенсій і виплат із соціального страхування, збільшення пенсійного віку, лібералізація ринку праці з можливостями збільшення робочого дня та полегшення звільнення працівників. Дані заходи були притаманні передусім саме тим країнам, які у докризовий період проводили необмежену політику державних витрат, а тому найбільшою мірою постраждали від боргової кризи в зоні євро – в Іспанії, Ірландії, Португалії, Італії та Греції.

Потрібно відзначити, що позитивним моментом у реалізації грошово-кредитної політики Європейського центрального банку є, власне, сама наявність єдиної валюти в зоні євро. Це суттєво зменшує вплив спекулятивних потоків капіталів на валютно-курсову стабільність, позаяк девальваційний тиск іззовні, що проявляється у зниженні конкурентоспроможності національної економіки, може бути відновлений не за рахунок конкуруючої девальвації (як це б мало місце у разі наявності власної національної валюти і повного суверенітету в проведенні монетарної політики), а за рахунок передусім структурних реформ, покликаних забезпечити належну гнучкість ринків нарівні з дерегулюванням у всіх галузях економіки, що, поза сумнівом, позначається і на кредитному рейтингу країни. А відтак, на економічну політику держав вагомий вплив мають уже не

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

валютні спекулянти, а саме рейтингові агенції та міжнародні інвестори, котрі, діючи за їх рекомендаціями і купуючи суверенний борг окремих країн, по суті, змушують відповідні уряди проводити необхідні структурні реформи, а не вдаватися до інфляційних ресурсів для подолання кризи.

Таким чином, з огляду на централізацію монетарної влади в руках ЄЦБ уряди країн зони євро позбавлені можливості проводити незалежну грошово-кредитну політику, а відтак, змушені переглядати і скорочувати видаткові статті держбюджетів, відновлювати конкурентоспроможність на зовнішніх ринках не за рахунок знецінення власної національної валюти, а проводячи дерегулювання і роблячи ринки максимально гнучкими. Саме участь у валютному союзі гарантує, що країни, які не дотримуються бюджетної дисципліни, ставлять під сумнів свою платоспроможність на міжнародному рівні, а відтак, якщо вони хочуть уникнути дефолту, то змушені будуть вжити усіх необхідних заходів щодо відновлення стійкості власної фінансової системи. З іншого боку, саме боргові проблеми єврозони змусили ЄЦБ переглянути свої наміри та поновити масштабну пропозицію ліквідності шляхом викупу боргових цінних паперів відповідних країн.

Необхідно відзначити, що збільшення пропозиції грошей через процентний і кредитний канали трансмісійного механізму монетарної політики потребує врівноваження обсягу грошей у частині обмеження доступності фінансування через видатки бюджету з тим, щоб не допустити розгортання інфляційних процесів. А тому в єврозоні більш чітко, на відміну від США, простежується комбінація стимулюючої монетарної та фіскальної політики. Європейський центральний банк більш обережний щодо подальших емісійних послаблень і нарощування обсягів суверенних боргів, відзначаючи ризики затягування згортання програм стимулювання. Водночас зона євро, залишаючись у рамках більш жорстких бюджетних обмежень, аніж США, виявилась і в менш сприятливих стартових умовах, пов'язаних із фінансуванням реального сектору економіки, що може визначити більшу глибину рецесії.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

У лютому 2013 р. ЄЦБ залишив без зміни ключову процентну ставку єврозони – на рівні 0,75%. А в травні цього ж року було прийнято рішення знизити ключову процентну ставку до 0,5%. При цьому ставка за депозитами була збережена на нульовому рівні, в той час як ставка кредитування зменшилася до 1% з 1,5%. І хоча це є історичні мінімуми для єврозони, та все ж ключові ставки інших провідних центральних банків знаходяться на ще нижчому рівні (Федеральної резервної системи США – 0,25%, Банку Японії – 0%). Це рішення стало однією з причин підвищення курсу євро. Вагомим фактором, який спонукав ЄЦБ до таких заходів, було уповільнення інфляції в єврозоні (2,5% у 2012 р. порівняно із 2,7% у 2011 р.).

Одним із позитивних кроків, спрямованих на стабілізацію фінансової ситуації у зоні євро, також є досягнення домовленостей стосовно створення Європейського банківського наглядового органу, який почне працювати в 2014 році. Під нагляд ЄЦБ повинні потрапляти банки, чиї активи перевищують 30 млрд. євро. Окрім того, ЄЦБ матиме право втручатися в діяльність менших фінансових установ при перших ознаках проблем. Фактично уже схвалене рішення про те, що ЄЦБ стане головним наглядовим органом над банками єврозони.

Крім того, ЄЦБ почав скорочувати свій баланс, оскільки банки достроково повертають кредити, видані минулого року. Отже, можна вважати, що початок поточного року характеризується зміною цільових пріоритетів у реалізації Європейським центральним банком грошово-кредитної політики, котра з м'якої експансіоністської, що була притаманна в період розгортання кризи, набула явних ознак обмежувальної, антиінфляційної, що свідчить про впевненість ЄЦБ у хороших перспективах розвитку європейської економіки, зростання довіри до євро з боку інвесторів, а також дієвість інших антикризових заходів бюджетної і стабілізаційної політики країн єврозони та їх позитивному впливі на динаміку економічного зростання.

Таким чином, можна вважати, що Європейський центральний банк володіє значними можливостями ефективного управління кризовими економічними ситуаціями, що дозволило зоні євро не

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

допустити сповзання національних економік в рецесію і забезпечити мінімальні темпи економічного зростання. Немає ніяких сумнівів, що керівництво ЄЦБ і надалі докладатиме всіх зусиль для запобігання розпаду зони євро та ослаблення міжнародних позицій єдиної європейської валюти.

Отже, оцінка зарубіжного досвіду реалізації грошово-кредитної політики провідними центральними банками світу в посткризовий період свідчить, що відповідні умови монетарного регулювання мають давати відповідь на запитання, якої спрямованості має набути ця політика відповідно до тих стратегічних завдань, котрі ставляться перед усім механізмом державного регулятивного впливу на економічний розвиток країни задля подолання наслідків кризи не лише у фінансовому, а й у реальному секторі, а також на запитання, що необхідно змінити для того, щоб центральний банк міг впливати не тільки на поточний, але і на середньо-, і довгостроковий розвиток національної економіки, забезпечуючи належний рівень довіри до своїх дій. Потрібно наголосити, що прискорення темпів інфляції як результат експансіоністської грошово-кредитної політики, а також продовження нарощування і без того величезної державної заборгованості у багатьох регіонах світу можуть стати на заваді відновленню світової економіки у посткризовий період, що змусить центральні банки зі значно більшою обережністю ставитись до реалізації завдань зі стимулювання розвитку національних господарств і взяти курс на поступовий перехід до рестрикційних заходів грошово-кредитного регулювання. А це, в свою чергу, за умов ще недостатньо стійких тенденцій до відновлення провідних національних економік світу в посткризовий період може нести у собі підвищені ризики повернення до рецесії у світових масштабах.

І хоча монетарна політика провідних центральних банків світу збереже в якості головного цільового орієнтира забезпечення цінової стабільності, та все ж реалізація завдань щодо участі у регулюванні макроекономічних процесів і стабілізації роботи фінансового сектору, посилення контролю за ним і захисту від ризиків як невід'ємна складова антикризових заходів стануть невід'ємними складовими

діяльності центральних банків розвинутих країн. Водночас заходи монетарної політики, котрі знижуватимуть ризики розгортання інфляційної спіралі в економіці, сприятимуть у подальшому підвищенню довіри до центральних банків з боку суспільства, а також забезпечать підвищення ефективності трансмісійного механізму грошово-кредитного регулювання в цілому.

2.8. Напрями вдосконалення інструментарію грошово-кредитного регулювання з урахуванням досвіду зарубіжних країн

Політика у сфері грошового обігу та кредиту має велике значення для кожної країни, оскільки шляхом регулювання пропозиції грошей вона спрямована на забезпечення ефективного функціонування економіки, та її ключовими цілями є цінова стабільність, стабільність обмінного курсу, зростання економіки, забезпечення зайнятості, збалансування платіжного балансу, зростання добробуту населення і загалом досягнення макроекономічної стабільності.

За сучасних умов грошово-кредитне регулювання – це невід’ємний складник макроекономічної політики переважної більшості країн, які прагнуть досягти макроекономічної стабільності, особливо після світової фінансової кризи.

Формування ефективного грошово-кредитного регулювання відіграє важливу роль в економіці кожної країни світу, особливо це актуально в умовах нестабільності фінансових ринків, оскільки монетарна політика, визначаючи особливості функціонування грошової системи економіки, активно впливає на діяльність без перебільшення всіх суб’єктів ринку у всіх галузях і секторах економіки.

Світова фінансова криза дестабілізувала загальний економічний розвиток країн, спричинивши поширення високих темпів інфляції, зростання безробіття, завмирання інвестиційних процесів. У банківських системах зарубіжних країн відбулися такі зміни: зростання обсягу проблемних кредитів, зниження показників фінансової

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

стійкості провідних банків, дефіцит ліквідних коштів, переведення крупних банків до стану «проблемних» або їхнє банкрутство, деталізація національних валют.

Центробанки розвинутих країн під час кризи вдавалися до політики монетарного стимулювання національних економік і дотримання стратегії «кількісного пом'якшення». «Центральні банки відповіли на кризу, забезпечуючи фінансування в іноземній та внутрішній валютах. Стратегічні показники... були знижені контр циклічно» [6, с. 78]. Наявними операційними інструментами такої політики були: а) зменшення і підтримка на низькому рівні базових процентних ставок; б) викуп на відкритих ринках державних та інших боргових зобов'язань. Політика протекціонізму все частіше використовується як інструмент міждержавної і корпоративної конкуренції.

Інструменти монетарної політики Федеральної резервної системи США під час кризи і в початковий відновлюваний період були спрямовані на пом'якшення регулятивного середовища з метою стимулювання американської економіки. Основними такими інструментами стали процентна ставка центробанку та викуп ним цінних паперів з фіксованою дохідністю (іпотечних та державних) на відкритих ринках. ФРС США з грудня 2008 року утримує базову процентну ставку на рекордно низькому рівні – в діапазоні 0,0–0,25% річних. Ретроспективно основні зміни процентної ставки ФРС США були такими: у вересні 2007 року вона становила 5,25% і надалі поступово знижувалась. У грудні 2008 року, як уже зазначалося, ставка була знижена з 1% до 0,0–0,25% річних [17, с. 30].

Програми викупу центробанками боргових цінних паперів мали інтервальний і поновлюваний характер, зокрема у США. Наприкінці 2010 р. ефективність продовження програми придбання центробанками нових активів стала більш сумнівною, оскільки процентні ставки в провідних країнах тривалий час знаходяться на низькому рівні, а питання відновлення циркуляції кредиту залишається все ще відкритим. Доступність грошей та їх наявність не є гарантією «запуску» ділової активності. Тому м'яка стимулююча монетарна

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

політика повинна балансуватись жорсткою бюджетною політикою. Іншими словами, збільшення пропозиції грошей через процентний і кредитний канали трансмісійного механізму монетарної політики потребує врівноваження обсягу грошей у частині обмеження доступності фінансування через видатки бюджету.

Монетарні інструменти Європейського центрального банку (ЄЦБ) перебувають у практичній площині проведення регіонально консолідованої процентної політики, придбання зобов'язань суверенних та інших дебіторів, надання кредитів під заставу облігацій країн-членів Європейського Союзу.

Основним інструментом ЄЦБ залишається зміна відсоткової ставки рефінансування (облікової ставки). На початковій стадії макроекономічних негараздів у ЄС вона була знижена до рекордно низького рівня за всю історію існування ЄЦБ – з 4,25% у жовтні 2008 року до 1% у травні 2009 року. Облікова ставка утримувалась на рівні 1% аж до 7 квітня 2011 року і, зважаючи на покращення макроекономічної ситуації на усій території зони євро, була підвищена на 0,25 пункту [42].

На сьогодні аналіз зарубіжного досвіду проведення грошово-кредитної політики розвинутими країнами світу з метою досягнення макроекономічної стабільності є актуальним для України. Оскільки завдання визначення пріоритетних заходів, спрямованих на подолання фінансової нестабільності, а також окреслення завдань та інструментів макроекономічної політики сприятиме вирішенню проблем досягнення макроекономічної стабільності, що, в свою чергу, потребує проведення державою виваженої фіскальної політики, посилення її регулюючої ролі в управлінні економікою, використання ефективних інструментів монетарної політики для забезпечення фінансової стабільності банків, у тому числі з урахуванням світового досвіду.

Починаючи з другого півріччя 2009 року в світовій економіці простежується тенденція до стабілізації. При цьому уповільнення темпів падіння економічної активності спостерігається не тільки у більшості розвинутих країн світу, але й в економіках, що

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

розвиваються. Це стало можливим завдяки ефективній монетарній політиці, котра сприяє підвищенню рівня довіри економічних агентів до банківської системи в цілому. Тому важливим є аналіз досвіду використання інструментів грошово-кредитного регулювання розвинутими країнами світу з метою його адаптації в Україні.

У більшості розвинутих країн світу центральні банки використовують такі інструменти грошово-кредитної політики:

- зміна норми обов'язкових резервів, або так званих «резервних вимог»;
- операції на відкритому ринку з державними цінними паперами;
- процентна політика, тобто зміна центральним банком умов, за якими комерційні банки можуть отримати кредит рефінансування або ж розмістити вільні кошти на рахунок в ЦБ.

Розглянемо детальніше досвід грошово-кредитного регулювання центральними банками окремих країн світу.

Основними інструментами грошово-кредитного регулювання Європейського центрального банку є: операції на відкритому ринку, встановлення резервних вимог та механізми рефінансування. Основою проведення грошово-кредитної політики ЄЦБ є операції на відкритому ринку, які використовуються Європейським центральним банком для регулювання відсоткових ставок та ліквідності ринку. Умови проведення операцій на відкритому ринку є своєрідним сигналом про основні напрями грошово-кредитної політики Європейського центрального банку [6, с. 79]. При цьому основними операціями на відкритому ринку є:

1) основні операції з рефінансування – проводяться регулятором один раз на тиждень шляхом викупу в комерційних банків зобов'язань строком погашення до 14-ти днів. Дані операції відіграють важливу роль у досягненні цілей ЄЦБ, оскільки мають регулярний характер та дають можливість відрегулювати тимчасові дисбаланси ліквідності;

2) довгострокові операції рефінансування – проводяться щомісяця з метою вливання додаткової ліквідності в банківський сектор строком погашення до 3-х місяців.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Базовою ставкою європейської системи центральних банків є ставка, за «основними операціями з рефінансування», тобто ставка, за котрою ЄЦБ надає комерційним банкам переважний обсяг кредитів рефінансування. Крім того, в разі виникнення тимчасового дефіциту чи надлишку ліквідності Європейським центральним банком можуть проводитися операції «тонкого настроювання», що мають форму валютних свопів, кредитних та депозитних угод і впливають на кредитні ставки та ліквідність банківських установ.

Для коригування структури балансу та ліквідності банківської системи ЄЦБ на регулярній та нерегулярній основі проводяться структурні операції шляхом випуску боргових сертифікатів та прямих і зворотних операцій.

Отже, «операції на відкритому ринку» як інструмент грошово-кредитного регулювання ЄЦБ охоплює не тільки операції з державними цінними паперами, але й широкий набір механізмів регулювання ліквідності банків з метою впливу на грошовий ринок країн зони євро. Незважаючи на ефективне використання цього інструменту з метою стимулювання кредитної активності в країнах з ринковою економікою, в Україні «операції на відкритому ринку» не набули належного розвитку, що пояснюється недостатньою розвиненістю фондового ринку.

Для управління ліквідністю банківських установ країн ЄС Європейським центральним банком використовуються депозитний механізм та механізм рефінансування. Зокрема:

1) депозитний механізм дозволяє комерційним банкам розміщувати кошти «овернайт» на рахунках в національних центральних банках за заделегідь визначеною процентною ставкою. При цьому відсоткові ставки за такими коштами слугують базою для визначення рівня ринкових ставок «овернайт»;

2) механізм рефінансування дає змогу отримати в центральних банках кредити «овернайт» з метою забезпечення ліквідності під відповідне забезпечення. Відсоткова ставка за такими кредитами встановлює верхній рівень ставок «овернайт» на міжбанківському ринку. Процентна ставка за кредитами «овернайт» ЄЦБ

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

також офіційно оголошується та є вищою за «базову» (з 2000 р. різниця між даними ставками складає 1 п. п.).

Таким чином, ставки за операціями рефінансування є ключовим індикатором грошово-кредитної політики. Встановлюючи своєрідний «коридор» за процентними ставками кредитів рефінансування, Європейський центральний банк визначає можливий діапазон варіації за кредитами та депозитами банківських установ. На сьогодні в Україні, згідно із законодавчими актами, передбачена можливість застосування широкого спектра механізмів рефінансування. Проте впровадження «моделі коридору» може стати важливим кроком щодо посилення впливу НБУ на кредитну активність банківських установ.

Серед основних інструментів грошово-кредитного регулювання ЄЦБ також слід виділити встановлення мінімальних резервних вимог, котрі повинні зберігатися на депозитних рахунках в Європейському центральному банку. При цьому резерви нараховуються на пасиви банків строком погашення до двох років. Разом з тим, філіали європейських кредитних інститутів, котрі розташовані поза межами європейського простору, а також установи Європейської системи центральних банків звільнені від вимог ЄЦБ. На сьогодні норматив обов'язкового резервування для комерційних банків зони євро складає 1% (при законодавчо визначеному діапазоні можливих коливань від 0 до 10%). Дотримання резервних вимог банківськими установами визначається шляхом розрахунку середньоденного обсягу резервів протягом періоду їх підтримки. Особливістю схеми обов'язкового резервування ЄЦБ є те, що на середнє значення обов'язкових резервів, утримуваних установою, нараховуються та сплачуються відсотки на рівні ставки Євросистеми за основними операціями рефінансування. На даний час Європейський центральний банк при формуванні обов'язкових резервів використовує так званий «принцип відставання». Його суть полягає в тому, що банки формують резерви із запізненням на один місяць плюс 24 дні.

Основним інструментом грошово-кредитної політики Федеральної резервної системи (ФРС) є операції на відкритому ринку.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

За допомогою використання цього інструменту здійснюється вплив на обсяг вільних ресурсів, наявних у банківських установах, що відповідним чином впливає на розширення або скорочення кредитних вкладень в економіку.

Метою проведення таких операцій є регулювання процентної ставки на федеральні фонди (FFR – federal funds rate, або fed funds rate), тобто ставки за міжбанківськими кредитами, які банківські установи можуть надавати один одному в межах наявних у них резервних рахунків у федеральних резервних банках. Кожен банк повинен дотримуватися встановлених резервних вимог, проте іноді в ході виконання щоденних операцій резерви деяких банків можуть опускатися нижче встановленого значення. Щоб уникнути штрафних санкцій, вони змушені позичати резерви у тих банків, що, навпаки, мають тимчасовий надлишок ресурсів. Це створює передумови для активного розвитку ринку резервних фондів, де банки позичають і надають у кредит свої тимчасово вільні кошти на резервних рахунках у ФРС. Цільове значення цієї ставки встановлює Федеральна комісія по відкритих ринках (FOMC), проте реальна ставка визначається на відкритому ринку. Коли ФРС має на меті збільшити пропозицію грошей в обігу, вона купує державні облігації у банків, що знижує вартість кредиту, тобто процентну ставку. З іншої сторони, продаж цінних паперів вилучає надлишкові кошти з обігу, що змушує комерційні банки піднімати процентну ставку за кредитами.

Не менш важливими інструментами грошово-кредитного регулювання є також регулювання облікової ставки та управління резервними вимогами.

Облікова ставка (Discount rate) – це ставка відсотка, котра визначає вартість кредитів, що надаються Федеральною резервною системою банківським установам для підтримання ліквідності. Ця ставка зазвичай є вищою за ставку по резервних фондах (FFR). При цьому ФРС надає кредити рефінансування через так зване дисконтне (облікове) вікно. Термін «дисконтне вікно» характеризує складність процедури отримання кредиту ФРС, котра в багатьох

РОЗДІЛ 2 *Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ*

випадках може закінчитися відмовою. Такі кредити комерційні банки можуть отримати лише під відповідне забезпечення. Слід відзначити, що перелік фінансових активів, які використовуються для забезпечення кредитів рефінансування, є досить широким і включає: казначейські зобов'язання, комерційні кредити, цінні папери центрального та місцевого урядів, забезпечені іпотечні облігації (з рейтингом AAA), сільськогосподарські кредити та ін.

У зв'язку з підвищеними вимогами до банків, котрі звертаються за кредитом рефінансування, вони зазвичай надають перевагу міжбанківським запозиченням коштів.

За умовами федеральної програми депозитні установи можуть отримати кошти у вигляді первинного, вторинного та сезонного кредиту. З огляду на це використовуються різні облікові ставки.

Первинні кредити (primary credit) надаються комерційним банкам у разі виникнення тимчасових проблем з ліквідністю, як правило, на термін «овернайт». При цьому отримати такий кредит можуть лише ті банки, які мають стабільне фінансове становище та значний капітал. Процентні ставки за такими кредитами зазвичай встановлюються на вищому рівні порівняно з короткостроковими ринковими ставками.

Вторинні кредити (secondary credit) також видаються на короткий термін, проте за ними банківські установи сплачують вищий відсоток. Отримати такий кредит можуть банки, які мають серйозні проблеми з ліквідністю та обмежені в доступі до первинного кредиту.

Сезонний кредит (seasonal credit) надається, як правило, на довший термін невеликим банкам, які стикаються зі сезонними проблемами. Це зазвичай банки, котрі знаходяться в сільськогосподарських або туристичних регіонах із відповідною клієнтською базою. Відсоток за такими кредитами є порівняно низьким.

Таким чином, особливістю грошово-кредитного ринку США є достатньо розвинутий міжбанківський ринок та ринок цінних паперів. За допомогою операцій на цих ринках здійснюється оперативне регулювання грошової маси в обігу, що сприяє досягненню визначених цілей ФРС.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

ФРС з метою грошово-кредитного регулювання використовує також резервні вимоги. При цьому об'єктами резервування є: транзакційні депозити та строкові депозити підприємств.

При здійсненні грошово-кредитного регулювання ЦБ Англії ключовою є процентна політика. Монетарна політика Банку Англії в період подолання наслідків кризи мала дві особливості: низький рівень процентної ставки та продовження програми викупу державних облігацій у рамках реалізації цілей «кількісного пом'якшення». Така політика передбачала стимулювання ділової активності за допомогою відповідних інструментів.

Банк Англії для антикризового стимулювання економіки зменшив процентну ставку на 4,5 в. п. – до 0,5%. Його програма щодо викупу держоблігацій обсягом 200 млрд. фунтів стерлінгів була інструментом грошово-кредитного стимулювання з метою досягнення цільового двовідсоткового рівня інфляції в країні.

Як вважає Банк Англії, можливість впливати на ставки на міжбанківському ринку залежить від потреби комерційних банків у кредитах рефінансування. Необхідність звернення до Банку Англії з метою регулювання ліквідності зумовлюється тим, що кошти Центрального банку є переважно короткостроковими, внаслідок чого в комерційних банках кожен день виникає дефіцит ліквідності. Збільшення обсягів рефінансування дає змогу комерційному банку впливати на короткострокові ринкові ставки на міжбанківському ринку. В основному операції з підтримання ліквідності проводяться через операції репо строком до 14 днів або ж шляхом продажу цінних паперів терміном до 14 днів. Оскільки рефінансування банківських установ здійснюється переважно через операції «репо», то відповідно базовою ставкою відносно інших є ставка репо, що встановлюється Комітетом монетарної політики Банку Англії. При цьому ЦБ здійснює операції репо з досить широким колом інструментів: державними цінними паперами, казначейськими векселями, цінними паперами банків, місцевих органів влади, цінними паперами урядів та центральних банків зони євро, єврооблігаціями Банку Англії тощо. Також ЦБ Англії в разі виникнення дефіциту ліквідності надає комерційним банкам «кредити овернайт», ставка за якими утворює

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

верхню межу коридору відсоткових ставок на міжбанківському ринку, а у випадку виникнення надлишкової ліквідності ЦБ пропонує банківським установам здійснити депонування коштів, ставка за якими становить нижню межу коридору ринкових процентних ставок.

Однією з основних функцій Центрального банку Англії є операції на відкритому ринку. Такі операції здійснюються за допомогою короткострокових казначейських векселів та державних облігацій.

Казначейські векселі – це короткострокові інструменти, що випускаються ЦБ на регулярній основі (1 раз на тиждень).

Державні облігації випускаються на триваліший термін (переважно до 30 років) та призначені для покриття дефіциту, що виник внаслідок перевищення видатків уряду над доходами. Здійснюючи операції з цінними паперами, Банк Англії має змогу вилучати надлишкові кошти з обігу та впливати на процентні ставки комерційних банків.

Щоб не працювати з кожним комерційним банком окремо, Банк Англії користується послугами дисконтних домів. Дисконтні дома виступають посередниками між центральним банком Англії та комерційними банками. Ставка, за якою Банк Англії проводить операції з дисконтними домами, є орієнтиром для банків щодо вартості залучених та наданих у кредит ставками.

При здійсненні грошово-кредитного регулювання Банком Англії такому інструменту, як зміна резервних вимог, приділяється другорядна роль. На сьогодні норма обов'язкових резервів за залученими коштами комерційних банків Великобританії становить 0,35%. При цьому розрахунковий період та період виконання зобов'язань складає 6 місяців.

Отже, основним інструментом проведення грошово-кредитної політики в розвинутих країнах світу є базова процентна ставка, за допомогою якої здійснюється управління короткостроковими ставками на міжбанківському ринку з метою максимального їх наближення до офіційної ставки ЦБ. Проте в Україні внаслідок недостатнього розвитку міжбанківського та фондового ринків можливість оперативного регулювання процентних ставок є досить обмеженою.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Відзначимо, що в сучасних умовах спостерігається тенденція щодо зниження ключових ставок, звуження «відсоткового коридору» та зменшення резервних вимог центральними банками більшості країн світу. Наприклад, ЄЦБ у грудні 2011 року було знижено розмір базової відсоткової ставки – до 1%, що стало мінімальним рівнем за всю історію функціонування регулятора. Разом з тим, базова процентна ставка за кредитами рефінансування зменшилася до 1,5%, а базова процентна ставка за депозитами – до 0,25% річних [42]. Таким чином, відсотковий коридор склав 0,25 – 1,75%.

Також Європейським центральним банком було запроваджено дві довготермінові операції рефінансування (LTROS) терміном до 3 років з можливістю дострокового погашення боргу, розширено перелік цінних паперів за операціями рефінансування, знижено норму обов'язкового резервування з 2% до 1%.

Ключова процентна ставка ЄЦБ утримувалася на рівні 1% з травня 2009 року до кінця 2011 року. В ЄЦБ також прогнозувалося, що інфляція у середньостроковій перспективі повинна залишитись у межах двовідсоткового цільового орієнтира [42].

В рамках плану МВФ–ЄС–2012 було здійснено інтенсивну підтримку деяких країн ЄС, котрі мали проблеми у сфері державних фінансів, шляхом купівлі відповідних суверенних облігацій, що спричинило небажану надлишкову ліквідність. Необхідність вилучення цієї надлишкової ліквідності актуалізувалася з квітня 2010 року. ЄЦБ офіційно заявив, що нова програма купівлі облігацій є вкрай важливою для гарантування ефективності грошово-кредитної політики.

В першу чергу, викупу підлягали євробонди Греції, Португалії та Ірландії. Максимальний зафіксований тижневий обсяг викупу євробондів становив 16,5 млрд. євро. Зазначена інтервенційна активність ЄЦБ призвела до таких наслідків:

- деякі керуючі центробанками країн ЄС (наприклад, Австрії та Нідерландів) стримано оцінили таке нововведення, а президент Бундесбанку публічно заявив, що програми придбання облігацій «містять суттєві ризики для стабільності»;

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

- призупинилося зростання євро відносно долара;
- поліпшилася ситуація на ринках облігацій «проблемних» країн (наприклад, зменшилися тогочасні спреди дохідності між десятирічними облігаціями Німеччини, з одного боку, та Греції і Португалії – з іншого).

Водночас ЄЦБ було оприлюднено наміри про застосування додаткових інструментів підтримки ліквідності:

а) надання ресурсів у доларах США під фіксовану ставку на тендерній основі у формі РЕПО-операцій за наявності необхідного забезпечення;

б) надання довгострокових кредитів банкам для забезпечення рефінансування поточних операцій за кордоном, зокрема проектного фінансування;

в) підтримка ліквідності банків шляхом надання останнім необмеженого доступу до готівки терміном від 3 до 6 місяців.

В той же час ФРС в 2011 р. залишила ключову процентну ставку в діапазоні 0 – 25% річних, а норматив обов'язкового резервування на нульовому рівні. Проте у вересні минулого року ФРС з метою стимулювання кредитування економіки запровадила програму монетарного стимулювання під назвою «Твіст» загальною сумою \$400 млрд. Суть цієї програми полягає у продажі короткострокових боргових цінних паперів Міністерству фінансів США та купівлі на виручені кошти боргових цінних паперів з довшим терміном обігу.

Новий етап грошово-кредитного стимулювання економіки був також запроваджений Банком Англії. Зокрема, Комітетом по грошово-кредитній політиці було прийнято рішення щодо збільшення купівлі облігацій на 75 млрд. фунтів до 275 млрд. фунтів. Разом з тим, ключову відсоткову ставку було залишено на рівні 0,5%, що є рекордно низьким рівнем.

Як бачимо, дії центральних банків провідних країн світу направлені насамперед на стимулювання економічного зростання. Це досягається через активне застосування інструментів підтримання ліквідності банківських установ, а також через здійснення операцій на відкритому ринку.

2.9. Оптимізаційна модель грошово-кредитного регулювання в Україні

Питанням ефективності та дієвості грошово-кредитної політики і грошово-кредитного регулювання приділили увагу багато як зарубіжних, так і вітчизняних науковців, намагаючись побудувати оптимальні теоретико-практичні моделі. Однак найбільш відомою теоретичною моделлю, яка використовується для оцінки ефективності грошово-кредитного регулювання в умовах відкритої економіки, є модель Манделла–Флемінга, яка, по суті, є розширеною версією моделі неокласичного синтезу IS-LM для відкритої економіки і міститься практично у всіх підручниках з макроекономіки. У цій моделі ефективність грошово-кредитної політики залежить від вибраного режиму валютного курсу.

Однією з ключових передумов даної моделі є передумова про малу відкриту економіку, для якої внутрішня ставка відсотка збігається зі світовою. Фактично робиться ще одна передумова про досконалу мобільність капіталу між країнами.

Саме потоки капіталу, що спрямовуються в країну і з країни внаслідок зміни внутрішньої ставки відсотка, дозволяють забезпечити згадану рівність ставок відсотка. При виконанні вказаних передумов з моделі робиться відомий висновок про те, що при плаваючому режимі валютного курсу національна грошово-кредитна політика ефективна (у частині дії на реальний національний дохід), на відміну від бюджетно-податкової або зовнішньоторговельної політики, тоді як при фіксованому валютному курсі ситуація зворотна: грошово-кредитна політика повністю неефективна, а на рівень доходу впливають лише бюджетно-податкова і зовнішньоторговельна політика. При цьому механізм дії грошово-кредитної політики на економіку заснований на її впливі, перш за все, на валютний курс (вплив на ставку відсотка стає неможливим, оскільки вона вже не визначається усередині країни).

Грошово-кредитна політика при режимі фіксованого валютного курсу в цій моделі може стати ефективною лише при проведенні

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

девальвації або ревальвації. Проте цей ефект буде тимчасовим, оскільки згодом приведе до вирівнювання рівнів цін між країнами. У свою чергу, часта зміна значення фіксованого курсу викличе зниження довіри до політики грошової влади.

Очевидним виключенням з моделі Манделла–Флемінга є випадок великої відкритої економіки, яка може робити вплив на світову ставку відсотка. Класичним прикладом такої економіки є США. В цьому випадку дія грошово-кредитної політики на випуск виявляється проміжною між випадками закритою і малою відкритою економікою.

Модель також не враховує широкого спектра режимів валютного курсу, які знаходяться між вільним плаванням і фіксованим валютним курсом: від керованого плавання до різних видів так званої «м'якої прив'язки» валютного курсу (до них відносяться «повзуча прив'язка», валютний коридор – горизонтальний і з похилими межами і ряд інших). В разі використання «м'якої прив'язки» грошово-кредитна політика отримує обмежену міру автономності (в порівнянні з режимом повністю фіксованого валютного курсу).

Окреме питання: як визначається світова ставка відсотка? Теоретично вона може встановлюватися за угодою, досягнутою між групою країн їх центральними банками або центральним банком найбільшої країни в світовій валютній системі. Вочевидь, що сучасні реалії описуються швидше другим варіантом.

Більш поглиблено вплив грошово-кредитного регулювання в умовах відкритої економіки вивчався в рамках монетарного підходу до аналізу платіжного балансу. Він розвивався за двома, багато в чому незалежними напрямками: продовженню лінії Р. Кана і Дж. М. Кейнса (привнесло монетарні чинники в модель мультиплікатора для платіжних балансів, значну роль тут зіграв Ж. Полак) і Г. Джонсона (підкреслено антикейнсіанський і монетарний характер підходу). Цікаво, що кейнсіанський підхід розвивався в рамках дослідницького департаменту Міжнародного валютного фонду (МВФ), а роботи Г. Джонсона робилися в

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

університеті Чикаго. Значний вклад у цей підхід зробив у своїх відносно пізніших роботах (із середини 1960-х років) і Р. Манделл.

Розглядаючи питання про можливості грошово-кредитної політики при різних режимах валютного курсу, М. Девере (M. Devereux) і Ч. Енгел (C. Engel) прийшли до досить несподіваних висновків. На основі роботи М. Обстфельда (M. Obstfeld) і К. Рогоффа (K. Rogoff) вони розробили стохастичну оптимізуючу модель загальної рівноваги з двома країнами і негнучкими цінами. Вони визначали оптимальну грошово-кредитну політику, використовуючи в якості критерію добробут споживачів.

Результат моделі залежить від того, в якій валюті встановлюються ціни. Один з варіантів (у неявному вигляді, що в основному використався до цього в літературі) – ціни встановлюються у валюті виробника (producer-currency pricing, PCP). В результаті при змінах валютного курсу ціни товарів, що імпортуються, змінюються на ту ж величину. Але є й інший варіант (на думку авторів, що більшою мірою співвідноситься з емпіричними даними): ціни встановлюються у валюті споживачів (local-currency pricing, LCP). Загальний висновок роботи Діверові й Енгела полягає в тому, що в разі встановлення цін у валюті споживача оптимальна грошово-кредитна політика у відповідь на реальні шоки сповна узгоджується з режимом фіксованого валютного курсу. Цей висновок вельми цікавий, оскільки фактично спростовує висновки моделі Манделла–Флемінга.

На змінні умови в світовій економіці, пов'язані зі зростанням мобільності капіталу між країнами, відреагував і монетаризм. Відповідний напрям у його рамках отримав назву «глобального монетаризму». З одного боку, він відзначає, що в умовах плаваючих валютних курсів міра незалежності грошово-кредитної політики дійсно зростає. Проте можливості впливу центрального банку на економічну активність у короткостроковому періоді обмежуються стрімким зростанням потоків короткострокових мобільних капіталів. Коли центральний банк знижує процентну ставку, ці капітали залишають країну в пошуках вищої прибутковості, зменшуючи

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

позитивний вплив на економічний розвиток. У довгостроковому періоді відплив капіталу з країни, викликаний пом'якшенням грошово-кредитної політики, може викликати падіння валютного курсу. Як наслідок, з одного боку, станеться стимулювання експорту, а з іншої – прискорення інфляції, у тому числі за рахунок зростання цін на товари, що імпортуються. В цьому випадку фактично відбувається повернення до тези класичної дихотомії про незалежність реальних змінних від номінальних і, як наслідок, про неефективність грошово-кредитної політики в короткостроковій перспективі.

Однак на практиці, на наш погляд, найбільш оптимальною грошово-кредитною політикою буде та, яка має достатню гнучкість у залежності від зміни ситуації в економіці країни та світу.

Зважаючи на циклічність розвитку економіки, грошово-кредитне регулювання в період піднесення повинно не допустити «перегріву» економіки, в період спаду – мінімізувати негативні наслідки кризи для економіки та сприяти швидкому подоланню нестабільності на фінансових ринках, у період стагнації – створити імпульс для економічного зростання.

Відтак, на сьогоднішній день, коли світова економіка та економіка України перебуває в стані стагнації, критерієм ефективності грошово-кредитної політики є не темп інфляції чи стабільність валютного курсу, а забезпеченість економічних агентів грошима, забезпечення ефективності функціонування всієї банківської системи та найбільш повного використання активів банків і заощаджень населення на потреби економіки. В сьогоднішніх умовах грошово-кредитна політика не повинна проводитися окремо від бюджетної, фіскальної політики, і навпаки.

Що ж стосується ефективності грошово-кредитного регулювання Національного банку України, то, з огляду на виражений циклічний характер розвитку вітчизняної економіки її варто оцінювати на трьох етапах: 1) до-кризовий період (період економічного піднесення та кредитного буму з 1.01.2007 по 1.09.2008 року); 2) період кризи (з 1.10.2008 по 1.12.2010 року); період стагнації (з 1.01.2011 по 1.07.2013 року).

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Як зазначалося вище, під ефективністю грошово-кредитної політики НБУ ми розуміємо досягнення достатнього рівня забезпеченості банків вільною ліквідністю і, в свою чергу, забезпеченість якісного приросту кредитування реального сектору економіки.

Провівши аналіз показників ліквідності системи комерційних банків та темпів приросту кредитування реального сектору економіки, можна зробити висновок, що оптимальним обсягом вільної ліквідності буде обсяг вільних коштів на коррахунках комерційних банків (обсяг коштів на коррахунках загальний – обсяг коштів в обов'язкових резервах = вільна ліквідність) у межах від 7 до 10 млрд. грн. (рис. 2.5).

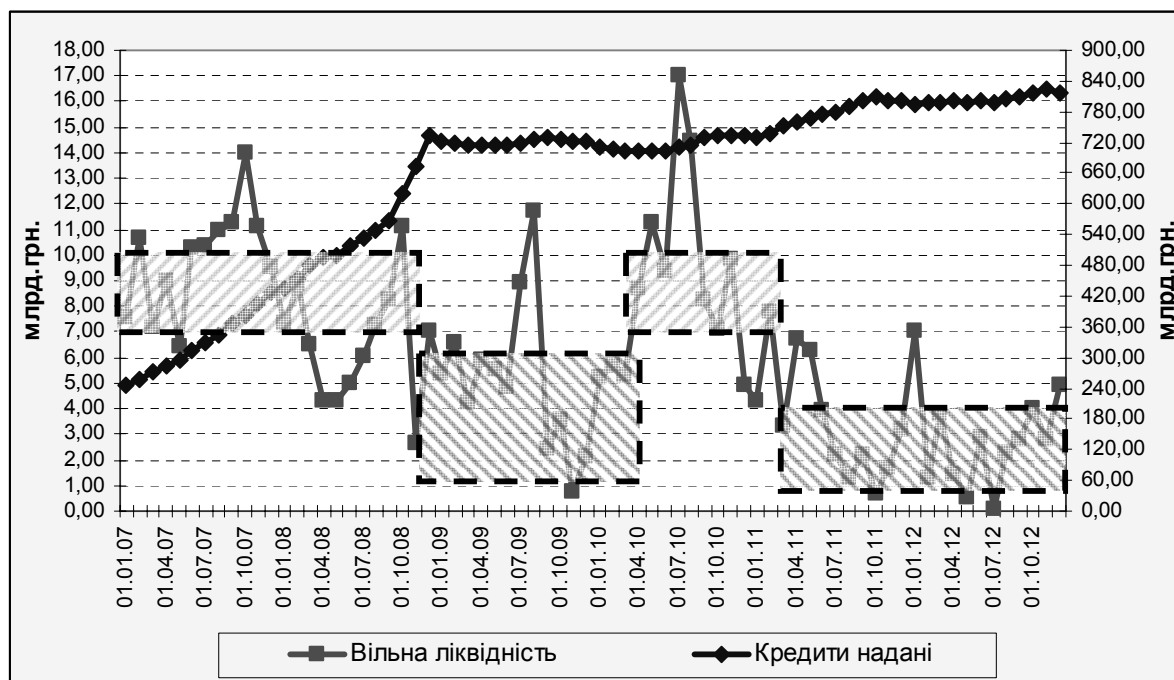

Рис. 2.5. Динаміка обсягів вільної ліквідності банківської системи та наданих кредитів комерційними банками у 2007–2012 роках [53]

Однак варто зазначити, що при аналізі взаємозв'язку інструментів грошово-кредитної політики та показника вільної ліквідності не потрібно нехтувати станом ділового клімату в державі і за кордоном, а також рівнем довіри до банківської

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

системи з боку економічних агентів, який відображається на динаміці обсягу депозитів.

Використовуючи потужний апарат кореляційного аналізу, а саме крос-кореляцію, яка дає можливість визначити домінуючі кореляції між двома процесами, визначимо рівні впливу інструментів грошово-кредитної політики на обсяг вільної ліквідності системи комерційних банків. Отримані результати зводимо в наступну таблицю (табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Коефіцієнти кроскореляції між інструментами монетарної політики та показником вільної ліквідності в докризовий період (1.07.2007 – 1.09.2008 рр.)

Показники		0	1	2	3	4	5	6
		період	місяць	місяць	місяць	місяць	місяць	місяць
		0	1	2	3	4	5	6
Середньозважена ставка рефінансування, %	X1	-0,7321	-0,6304	-0,5349	-0,2984	-0,1561	0,0499	0,3109
Норма обов'язкових резервів (середня за видами резервування, в нац. валюті), %	X2	0,6414	0,5137	0,3392	0,2031	0,0812	0,0222	–
Норма обов'язкових резервів (середня за видами резервування, в інозем. валюті), %	X3	0,6414	0,5137	0,3392	0,2031	0,0812	0,0222	–
Обсяг коштів на депозитних сертифікатах, млрд. грн.	X4	0,1941	-0,1914	-0,0904	-0,1212	-0,1573	-0,1522	0,1454
Сальдо валютних інтервенцій НБУ, млрд. дол. США	X5	0,1105	0,3423	0,6511	0,5784	0,4775	0,2360	-0,0258
Обсяг депозитів, залучених банками, млрд. грн.	X6	-0,4591	-0,5200	-0,5200	-0,6146	-0,6269	-0,7358	-0,7253

Як видно з табл. 2.8, вплив основних інструментів грошово-кредитної політики є досить суттєвим у нульовому (тобто в поточному місяці) та наступному місяці після поточного, тобто часовий лаг впливу середньої ставки рефінансування та норми обов'язкового резервування на обсяг вільної ліквідності становить 1 місяць, що дає підстави стверджувати про достатню гнучкість та чутливість інструментів грошово-кредитної політики в докризовий період. Досить суттєвий вплив на обсяг вільної ліквідності має і обсяг депозитів та його темп приросту, що підкреслює високий

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

рівень довіри до банківської системи з боку економічних агентів у докризовий період. Щодо сальдо валютних інтервенцій, то позитивний його показник (більше куплено валюти, ніж продано) свідчить про наповненість ринку гривневою ліквідністю, а отже, і про зростання, хоча й несуттєве обсягу вільної ліквідності.

Обсяг коштів, вилучених з банківської системи на депозитні сертифікати, практично не має впливу на стан ліквідності системи комерційних банків.

Також варто відмітити той факт, що в докризовий період вітчизняні банки мали змогу залучати дешеві синдиковані кредити з-за кордону та використовувати їх для кредитування не тільки реального сектору економіки, а здебільшого споживчих потреб населення. Та ситуація сприяла, з одного боку, зростанню ліквідності комерційних банків, а з іншого – зростанню валютних ризиків, оскільки кредитування здійснювалося в іноземній валюті. В цьому випадку основним прорахунком НБУ була відсутність законодавчо закріплених норм про обмеженість кредитування населення в іноземній валюті, що призвело до перегріву кредитного ринку, а під час кризи вилилося у значні ризики для банківської системи України та вітчизняної економіки в цілому.

Однак з огляду на взаємозв'язок інструментів грошово-кредитної політики та обсягу вільної ліквідності системи комерційних банків грошово-кредитну політику НБУ можна вважати ефективною на інструментальному рівні.

Кореляційно-регресійний аналіз впливу інструментів грошово-кредитної політики та обсягу депозитів на стан вільної ліквідності системи комерційних банків у докризовий період дозволяє побудувати лінійну багатофакторну економіко-математичну модель наступного виду:

$$y_1 = -1,1787 x_1 + 6,5244 x_2 + 0,0280 x_3 + 0,5311 x_4 + 0,0593 x_5 - 21,818, (1)$$

де y_1 – стан вільної ліквідності в докризовий період; x_1 – середньозважена ставка рефінансування; x_2 – норма обов'язкового резервування (середня за видами резервування, в іноземній валюті);

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

x_3 – обсяг коштів на депозитних сертифікатах; x_4 – сальдо валютних інтервенцій НБУ; x_5 – обсяг депозитів у банківській системі.

Нагромадження внутрішніх дисбалансів розвитку економіки, її структурної недосконалості та вразливості до зовнішніх шоків, неузгодженості монетарної і фіскальної політики, а також несвоечасність дій НБУ стали основними причинами розгортання фінансово-економічної кризи в Україні. Власне «вихід» з валютного ринку НБУ у вересні 2008 року та бажання отримати надприбутки вітчизняними комерційними банками за рахунок валютних спекуляцій призвело до ажіотажного попиту на іноземну валюту і, як наслідок, спричинило різку девальвацію гривні, що, фактично, мало катастрофічні наслідки для вітчизняної економіки. В першу чергу, девальвація позначилася на інфляційній динаміці (рис. 2.9) та була однією з причин кризи ліквідності банківської системи (рис. 2.10).

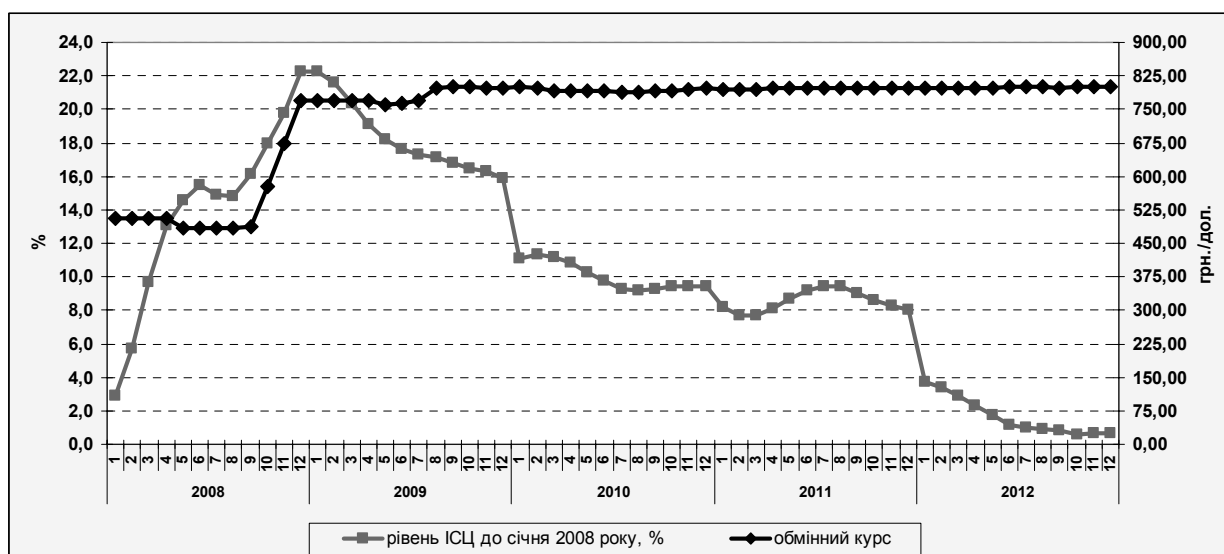

Рис. 2.9. Динаміка обмінного курсу гривні та індексу споживчих цін у 2008–2012 роках [53]

Девальвація гривні була однією з причин виникнення проблемної заборгованості, передусім за кредитами в іноземній валюті, обсяг яких на момент виникнення кризи перевищив 50% кредитного портфеля банківської системи. Наслідком масового

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

вилучення депозитів, зростання проблемної заборгованості, зростання вартості активів на міжнародних ринках грошей і капіталів стала криза ліквідності банківської системи України (рис. 2.10).

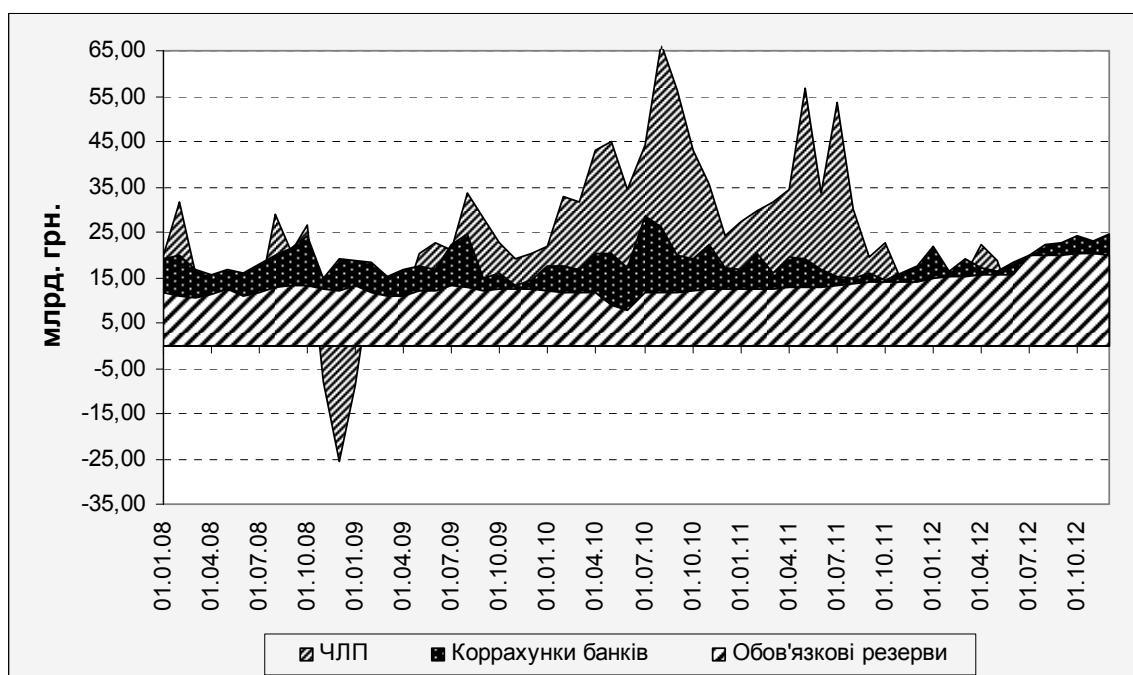

Рис. 2.10. Динаміка деяких показників ліквідності банківської системи України у 2008–2012 роках [53]

Як бачимо з рис. 2.10, чиста ліквідна позиція системи комерційних банків сягнула свого історичного мінімуму і становила – 25,47 млрд. грн., а обсяг коштів на кореспондентських рахунках у жовтні 2008 року дорівнював 2,62 млрд. грн. Така ситуація призвела до різкого скорочення обсягу кредитування комерційними банками економічних агентів, поглибивши дисбаланси розвитку національної економіки взагалі, і грошово-кредитного ринку зокрема.

Такий стан речей вимагав від Національного банку України застосування всіх інструментів грошово-кредитної політики і наглядово-контрольних функцій для врегулювання ситуації з ліквідністю банківської системи та економіки в цілому. Реагуючи на кризу ліквідності, НБУ знизив облікову ставку з 12% до 11% у

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

2009 році, а впродовж наступних років – до 7,5% за станом на 01.01.2013 р., також переглянув норми обов'язкових резервів у сторону зниження до 0% в національній валюті та 9–10% в іноземній валюті, застосував механізм рефінансування комерційних банків. Однак НБУ, здійснюючи управління ліквідністю в умовах кризи, дещо знехтував контрольними функціями, що призвело до використання комерційними банками коштів рефінансування для спекуляцій на валютному ринку, а це, в свою чергу, значно посилює тиск на курс гривні.

Більш того, ефективність інструментів грошово-кредитної політики в умовах кризи була досить низькою, оскільки:

По-перше, політика обов'язкових резервів уже сягнула граничних меж ефективності використання, що пов'язано з порівняно низькими нормами резервування, які не справляють стимулюючий чи дестимулюючий вплив на кредитну активність банківських установ, а також із наявністю у них значних обсягів вторинних резервів, що істотно підвищує ліквідність банків та робить їх спроможними практично не реагувати на будь-які зміни резервної політики НБУ. Відтак, зміна величини резервних коштів банків практично не впливає як на динаміку готівкової маси в обігу, так і на кредитну активність банків.

По-друге, активне провадження операцій на відкритому ринку було неможливим з огляду на порівняно незначні масштаби ринку державних запозичень, що є наслідком фінансової кризи 1998 і 2008 рр. та не дозволяє Національному банку України широко використовувати купівлю-продаж державних цінних паперів саме як інструмент управління ліквідністю комерційних банків. Масштаби здійснюваних НБУ операцій із розміщення державних цінних паперів на відкритому ринку не йдуть ні в яке порівняння навіть із обсягами міжбанківського кредитування. А між тим, у розвинутих економіках це чи не найголовніший інструмент монетарного регулювання центрального банку.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

По-третє, облікова ставка Національного банку України виступала, по суті, номінальним індикатором і суттєвого впливу на вартість кредитних ресурсів не мала хоча б тому, що вартість кредитів рефінансування визначається ставками рефінансування, які в пік кризи відрізнялися від облікової ставки на 8–10 процентних пункти.

По-четверте, механізм рефінансування Національного банку України в умовах кризи був непрозорим, оскільки незрозумілим було надання кредитів рефінансування окремим банками, які представляють певні фінансово-промислові групи.

Головним інструментом монетарної політики під час кризових явищ в економіці була реалізація валютно-курсової політики, коли шляхом валютних інтервенцій та адміністративних обмежень вдалося стабілізувати обмінний курс гривні по відношенню до долара США. Проте, вирішивши питання стабільності національної грошової одиниці, Національний банк не зміг створити імпульс для економічного зростання.

Починаючи з 2010 року, банківська система України, як і вся економіка, перейшла від кризового стану в стан стагнації, чому посприяла стабілізація курсу гривні, зростання довіри економічних агентів до банків, зниження інфляції. Покращення соціально-економічного стану країни сприяло утворенню надлишку ліквідності у банківській системі, який за відповідних обставин міг перетворитися у досить великий внутрішній ресурс для відновлення кредитування реального сектору економіки. Однак, зважаючи на високу ризиковість економіки (близько 50% підприємств є збитковими), високе податкове навантаження, низьку рентабельність внутрішнього виробника, комерційні банки почали відновлювати споживче кредитування, а також використовувати надлишкові ліквідні кошти для спекуляцій на валютному ринку. Відтак, з метою недопущення спекуляцій на валютному ринку та вирівнювання сальдо платіжного балансу НБУ почав вилучати надлишкову ліквідність на депозитні сертифікати, вилучивши за 2010–2011 роки 425 млрд. грн. (рис. 2.11).

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

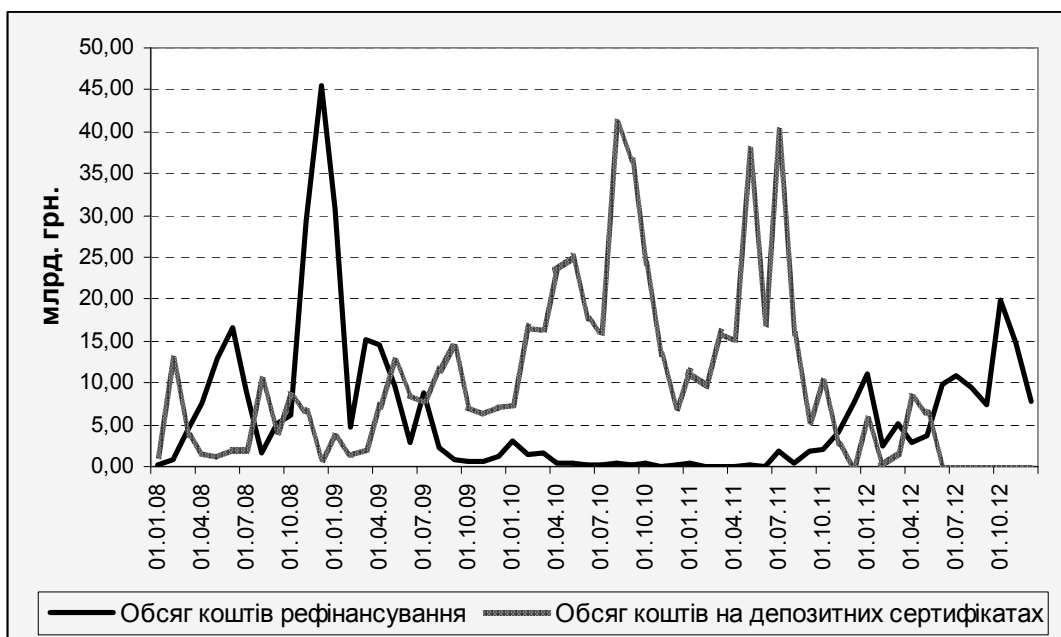

Рис. 2.11. Динаміка операцій рефінансування та мобілізації коштів з банківської системи України у 2008–2012 роках [53]

Свідченням зниження ефективності грошово-кредитної політики НБУ в кризовий період є проведений нами кроскореляційний аналіз взаємозв'язку інструментів монетарної політики та обсягу вільної ліквідності, що відображено в табл. 2.9.

Таблиця 2.9

Коефіцієнти кроскореляції між інструментами монетарної політики та показником вільної ліквідності у кризовий період (1.10.2008–1.12.2010 рр.)

Показники		0 період	1 місяць	2 місяць	3 місяць	4 місяць	5 місяць	6 місяць
		0	1	2	3	4	5	6
Середньозважена ставка рефінансування, %	X1	-0,3883	-0,4873	-0,3671	-0,4658	-0,4539	-0,4532	-0,4127
Норма обов'язкових резервів (середня за видами резервування, в інозем. валюті), %	X2	0,1437	0,2524	0,2365	0,1929	0,0523	0,1602	0,2058
Обсяг коштів на депозитних сертифікатах, млрд. грн.	X3	-0,5116	-0,3795	-0,4176	-0,4331	-0,1916	-0,2044	-0,0667
Сальдо валютних інтервенцій НБУ, млрд. дол. США	X4	0,4920	0,4162	0,4700	0,2798	0,1817	0,1289	0,2036
Обсяг депозитів, залучених банками, млрд. грн.	X5	0,3918	0,3054	0,2137	0,1474	0,0608	0,0712	0,2858

РОЗДІЛ 2 *Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ*

Аналіз отриманих результатів чітко показує, що лаг впливу середньої ставки рефінансування на обсяг вільної ліквідності змістився з 1 місяця на третій місяць, тобто найбільший ефект ставки рефінансування прослідковується через 1 і через 3 місяці після її встановлення. Що ж стосується норми обов'язкового резервування, то зниження норми резервування в національній валюті до 0% та підвищення норми резервування в іноземній валюті в середньому до 4,5% практично не мало ніякого стимулюючого чи дестимулюючого впливу на обсяг вільної ліквідності.

Водночас зріс вплив сальдо валютних інтервенцій на обсяг ліквідності, адже зростання негативного сальдо призводить до вилучення гривневої ліквідності, тому в даному випадку зростання позитивного значення коефіцієнта кореляції означає зниження показника вільної ліквідності, оскільки сальдо є негативним.

Збільшення коштів на депозитних сертифікатах призводило до зниження ліквідності банківської системи, що є свідченням появи надлишкової ліквідності. Також уповільнення темпів приросту депозитів сприяли зниженню обсягу вільної ліквідності.

За допомогою програмних засобів створюємо лінійну багатофакторну економіко-математичну модель монетарної політики в умовах кризи (2).

$$y_2 = 0,1788x_1 - 1,9698x_2 - 0,1404x_3 + 1,4301x_4 + 0,0333x_5 + 2,2790 \quad (2)$$

де y_1 – стан вільної ліквідності в умовах кризи; x_1 – середньозважена ставка рефінансування; x_2 – норма обов'язкового резервування (середня за видами резервування, в іноземній валюті); x_3 – обсяг коштів на депозитних сертифікатах; x_4 – сальдо валютних інтервенцій НБУ; x_5 – обсяг депозитів у банківській системі.

Вилучення надлишкової ліквідності з банківської системи для підтримки стабільного валютного курсу та вирівнювання сальдо платіжного балансу (рис. 2.12) за рахунок золотовалютних резервів може призвести до значних ризиків як для національної економіки, так і для банківської системи зокрема.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

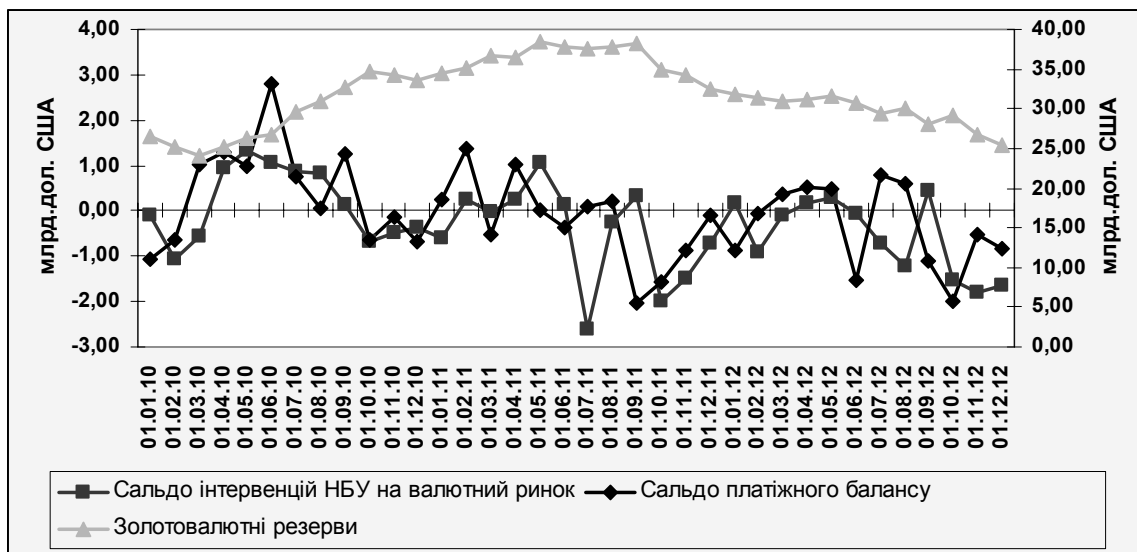

Рис. 2.12. Динаміка інтервенцій НБУ на валютний ринок, сальдо платіжного балансу та золотовалютних резервів у 2010–2012 роках [53]

Аналіз графіків (рис. 2.12) засвідчує, що підтримка валютного курсу та вирівнювання сальдо платіжного балансу призводить до виснажування золотовалютних резервів, що створює ризики невиконання зобов'язань НБУ перед Міжнародним валютним фондом щодо погашення кредитів «стенд-бай» та ризики технічного дефолту України, оскільки обсяг золотовалютних резервів повинен забезпечувати обсяг вартості імпорту за 3 останніх місяці. Таким чином, така валютна політика в перспективі може призвести до зниження ліквідності НБУ та міжнародної ліквідності України як держави. Більш того, здійснюючи валютну політику, направлену на підтримку стабільності валютного курсу, що дозволяє підтримувати мінімальний рівень інфляції, НБУ вилучає гривневу ліквідність з банківської системи, а це в кінцевому підсумку може спричинити голод ліквідності, або так звану «ліквідну пастку».

Що ж стосується управління ліквідністю банківської системи України у період 2012 – середини 2013 року, то Національний банк України з метою регулювання процентних ставок за кредитами, а отже, і забезпечення дешевими ліквідними ресурсами комерційних

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

банків знизив до мінімуму як облікову ставку, так і ставки рефінансування (рис. 2.14).

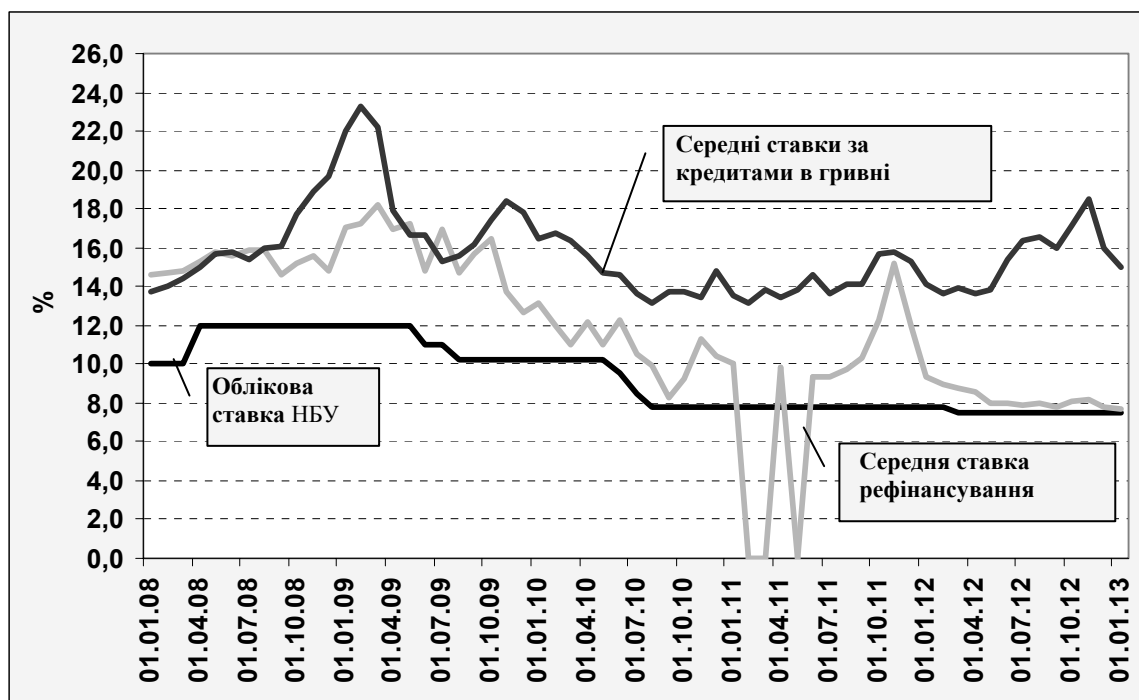

Рис. 2.13. Динаміка облікової ставки, середньої ставки рефінансування та середньої ставки за кредитами, наданими банками у 2008–2012 роках [53]

Графіки на рис. 2.13 наводять на такий висновок: внаслідок спрямованості валютної політики на підтримку валютного курсу будь-якою ціною знижується ефективність процентної політики НБУ, адже зниження ставок рефінансування практично до історичного мінімуму не сприяє зниженню ставок за кредитами, наданими в економіку, оскільки: а) вільна гривнева ліквідність вилучається або на депозитні сертифікати, або шляхом валютних інтервенцій; б) високі кредитні ризики; в) короткострокова ресурсна база; г) високий фіскальний тиск на підприємства. Таким чином, реальна ефективна ставка відсотка за кредитами для корпоративного сектору коливається в межах від 19,5% до 29% річних у залежності від цілі кредитування [1], тоді як середня ставка рефінансування становить 8–9%.

Ефективність монетарної політики в умовах стагнації відобразимо за допомогою кореляційно-регресійного аналізу (табл. 2.10).

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Таблиця 2.10 показує, що ефективність впливу середньозваженої ставки рефінансування на обсяг вільної ліквідності є вкрай низькою і, фактично, рівною нулю. Спостерігається і зростання впливу обсягу норми обов'язкового резервування, однак, на нашу думку, даний вплив є не настільки стимулюючим, а як «бар'єром для подолання», адже складається враження, що банки збільшують свою ліквідність тільки для отримання позитивного сальдо вільної ліквідності. Знизився вплив обсягу коштів на депозитних сертифікатах та сальдо валютних інтервенцій, що, на наш погляд, пояснюється «голодом ліквідності» в системі комерційних банків, які не мають достатньо коштів як для купівлі іноземної валюти, так і для розміщення на депозитних сертифікатах, а тим більше й на кредитному ринку. Позитивний вплив на стан ліквідності має приріст депозитів, що пояснюється не стільки відновленням довіри до банківської системи з боку економічних агентів, скільки браком джерел ліквідності для банків, які з метою підтримки свого безперебійного функціонування підвищують ставки на депозити.

Таблиця 2.10

Коефіцієнти кореляції між інструментами монетарної політики та показником вільної ліквідності в період стагнації (1.01.2011–1.07.2013 рр.)

Показники		0	1	2	3	4	5	6
		період	місяць	місяць	місяць	місяць	місяць	місяць
		0	1	2	3	4	5	6
Середньозважена ставка рефінансування, %	X1	-0,1422	-0,1395	-0,0843	0,0168	0,0725	-0,0314	-0,0533
Норма обов'язкових резервів (середня за видами резервування, в інозем. валюті), %	X2	0,0712	0,1621	0,2784	0,3448	0,4589	0,5704	0,5567
Обсяг коштів на депозитних сертифікатах, млрд. грн.	X3	-0,1938	0,0802	0,2061	0,2321	0,1300	0,1606	0,0848
Сальдо валютних інтервенцій НБУ, млрд. дол. США	X4	0,0510	-0,2056	-0,2763	-0,0719	-0,0782	-0,2471	-0,0699
Обсяг депозитів, залучених банками, млрд. грн.	X5	0,2817	0,2522	0,3554	0,3180	0,4466	0,5840	0,5750

Економіко-математична багатофакторна лінійна модель монетарної політики НБУ періоду стагнації буде наступною:

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

$$y_3 = -0,0773x_1 - 1,7510x_2 + 0,0059x_3 - 0,5109x_4 + 0,0583x_5 - 11,3275, \quad (3)$$

де y_3 – стан вільної ліквідності в умовах стагнації економіки; x_1 – середньозважена ставка рефінансування; x_2 – норма обов'язкового резервування (середня за видами резервування, в іноземній валюті); x_3 – обсяг коштів на депозитних сертифікатах; x_4 – сальдо валютних інтервенцій НБУ; x_5 – обсяг депозитів у банківській системі.

Аналізуючи особливості ведення грошово-кредитної та валютної політики Національного банку на сучасному етапі, не варто відкидати той факт, що НБУ в деякій мірі є заручником ситуації, коли чинниками інфляції є немонетарні складові, а втримувати її рівень доводиться монетарними методами. Відтак спрямованість НБУ на підтримку будь-якою ціною стабільного обмінного курсу гривні до долара США є вимушеною дією, власне як і стиснення ліквідності банківської системи України. Однак, на наш погляд, оптимальним на сьогоднішній день варіантом грошово-кредитного регулювання буде той, який спрямований на запуск «маховика» національної економіки шляхом кредитного стимулювання або кількісного пом'якшення. В такому разі Національному банку України слід вдатися до збільшення обсягу ліквідності вітчизняної банківської системи, тобто до стимулювання кредитної діяльності, адже, як свідчить практика, високий рівень вільної ліквідності банківської системи є запорукою зростання обсягів кредитування (див. рис. 2.5).

Відтак, задля визначення оптимального обсягу ліквідності системи комерційних банків побудуємо оптимізаційні економіко-математичні моделі виду виробничої функції (4), за допомогою яких можна регулювати ефективність інструментів грошово-кредитної політики, передусім середньозваженої ставки рефінансування (як ставки, на основі якої формуються ціни на кредити рефінансування і яка є гнучкішою, ніж облікова ставка) та норми обов'язкового резервування, для трьох досліджуваних періодів.

$$y = a_0 \prod_{i=1}^n x_i^{a_i}, \quad i = \overline{1,4}, \quad (4)$$

де y – вільна ліквідність; x_1 – середньозважена ставка рефінансування, %; x_2 – норма обов'язкового резервування, %; x_3 –

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

обсяг коштів на депозитних сертифікатах у НБУ, млрд. грн.; x_4 – сальдо валютних інтервенцій НБУ, млрд. дол. США; a_1, a_2, a_3, a_4 – коефіцієнти еластичності.

Виробнича функція (4) побудована на базі статистичних даних за період з 01.01.2007 року по 01.09.2008 року за допомогою пакета «Аналіз даних», EXCEL. Провівши наступні математичні перетворення моделі, отримуємо співвідношення зміни значення показника вільної ліквідності, $\frac{y_1}{y}$, яке використовуємо для побудови імітаційної таблиці (табл. 4).

$$\begin{aligned}y_1 &= a_0 (k_1 x_1)^{a_1} (k_2 x_2)^{a_2} x_3^{a_3} x_4^{a_4}; \\y_1 &= a_0 (0,9 x_1)^{a_1} (x_2)^{a_2} x_3^{a_3} x_4^{a_4}; \\y_1 &= a_0 \times 0,9^{a_1} \times x_1^{a_1} \times 1^{a_2} \times x_2^{a_2} \times x_3^{a_3} \times x_4^{a_4}; \\ \frac{y_1}{y} &= \frac{a_0 \times 0,9^{a_1} \times x_1^{a_1} \times 1^{a_2} \times x_2^{a_2} \times x_3^{a_3} \times x_4^{a_4}}{a_0 \times x_1^{a_1} \times x_2^{a_2} \times x_3^{a_3} \times x_4^{a_4}} = 0,9^{a_1} \times 1^{a_2}.\end{aligned}$$

При заповненні імітаційної таблиці значення x_3, x_4 вважаємо фіксованими, а величини x_1 і x_2 змінюємо в заданому нами порядку (з інтервалом величиною 1%).

На основі аналізу імітаційної таблиці маємо, що для значення середньозваженої ставки рефінансування 0,9 та незмінній нормі обов'язкового резервування отримуємо максимальне значення зміни показника вільної ліквідності, рівне 1,077. Це означає, що при зниженні середньозваженої ставки рефінансування на 10% (на 1,2 п. п.) та незмінності норми обов'язкового резервування і фіксованості обсягу коштів на депозитних сертифікатах у НБУ й інтервенцій НБУ на валютний ринок середнє значення показника вільної ліквідності зростає на 7,7% до 9,04 млрд. грн.

Щодо показників $x_3^{a_3} x_4^{a_4}$, то виходячи з кореляційно-регресійного аналізу в даний період вони мають слабкий вплив на обсяг вільної ліквідності комерційних банків, а отже, розглядати їх недоцільно.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Таблиця 2.11

Імітаційне моделювання грошово-кредитної політики НБУ в докризовий період

	Динаміка зміни значення середньозваженої ставки рефінансування													
		1,01	1,0	0,99	0,98	0,97	0,96	0,95	0,94	0,93	0,92	0,91	0,90	
Динаміка зміни значення норми обов'язкового резервування	1,01	1,015	1,022	1,030	1,037	1,045	1,052	1,060	1,068	1,076	1,084	1,093	1,101	1%
	1,00	0,993	1,000	1,007	1,014	1,022	1,029	1,037	1,045	1,053	1,061	1,069	1,077	0%
	0,99	0,971	0,978	0,985	0,992	0,999	1,007	1,014	1,022	1,030	1,037	1,045	1,054	-1%
	0,98	0,950	0,956	0,963	0,970	0,977	0,984	0,992	0,999	1,007	1,014	1,022	1,030	-2%
	0,97	0,928	0,935	0,941	0,948	0,955	0,962	0,969	0,977	0,984	0,992	0,999	1,007	-3%
	0,96	0,907	0,914	0,920	0,927	0,933	0,940	0,947	0,954	0,962	0,969	0,977	0,984	-4%
	0,95	0,886	0,893	0,899	0,906	0,912	0,919	0,926	0,933	0,940	0,947	0,954	0,962	-%
	0,94	0,866	0,872	0,878	0,885	0,891	0,898	0,904	0,911	0,918	0,925	0,932	0,939	-6%
	0,93	0,846	0,852	0,858	0,864	0,870	0,877	0,883	0,890	0,896	0,903	0,910	0,917	-7%
	0,92	0,826	0,831	0,837	0,843	0,850	0,856	0,862	0,869	0,875	0,882	0,889	0,896	-8%
	0,91	0,806	0,812	0,817	0,823	0,829	0,835	0,842	0,848	0,854	0,861	0,868	0,874	-9%
0,90	0,786	0,792	0,798	0,803	0,809	0,815	0,821	0,827	0,834	0,840	0,847	0,853	-10%	
	1%	0%	-1%	-2%	-3%	-4%	-5%	-6%	-7%	-8%	-9%	-10%		

Побудувавши оптимізаційну модель грошово-кредитної політики в докризовий період, варто зауважити, що обсяг вільної ліквідності був цілком достатнім у банківській системі України, однак перекося в кредитуванні вітчизняної економіки в бік споживчого кредитування вимагали від НБУ підняття середньозваженої ставки рефінансування з метою уникнення перегріву економіки. З монетарної точки зору НБУ вчинив правильно, однак покращення якісної структури кредитування економіки не відбулося, в першу чергу, через низький рівень ділового клімату в країні. У випадку, якщо би були створені належні умови для розвитку вітчизняного та іноземного бізнесу в країні, збільшення обсягу ліквідності банківської системи було б необхідним.

Аналогічно побудуємо оптимізаційні моделі для наступних двох періодів.

Так, у період кризи НБУ з метою підвищення рівня ліквідності вітчизняної банківської системи поступово знижував облікову ставку з 12,0 п. п. до 7.75 п. п., а також знизив норму обов'язкового резервування в національній валюті до 0% та підвищив норму резервування в іноземній валюті до 9,5 п. п. Однак такі дії не мали суттєвого впливу на зростання обсягу вільної ліквідності, оскільки

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

ставки рефінансування, за якими визначається ціна на кредити рефінансування, відрізнялися від облікової ставки на 10–15%, а під час кризи ліквідності ринку банкам було практично нереально залучити кошти як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринку капіталів. Підвищення норми обов'язкового резервування було зумовлено великою часткою кредитування споживчих потреб населення та ажіотажним попитом на валюту. Все ж підвищення норми обов'язкового резервування, на наш погляд, згодом мало і негативний вплив на ліквідність передусім іноземних банків, оскільки, по-перше, таким банкам було недоцільно залучати кредити в іноземній валюті від своїх материнських компаній за відсутності можливостей ефективного їх розміщення на кредитному ринку України, по-друге, банки швидко знизили ставки за депозитами в іноземній валюті і тим самим сприяли переводу заощаджень населення у валюті в тіньову економіку.

Тому з огляду на те, щоб залишити норму резервування в іноземній валюті незмінною, а інші два показники – фіксованими, ефективною моделлю грошово-кредитної політики була б наступна:

Таблиця 2.12

Імітаційне моделювання грошово-кредитної політики НБУ в кризовий період

		Динаміка зміни значення середньозваженої ставки рефінансування											
		0,85	0,84	0,83	0,82	0,81	0,80	0,79	0,78	0,77	0,76	0,75	
Динаміка зміни значення норми обов'язкового резервування	1,05	1,087	1,100	1,113	1,127	1,141	1,155	1,170	1,185	1,201	1,217	1,233	+5%
	1,04	1,104	1,117	1,131	1,145	1,159	1,174	1,189	1,204	1,220	1,236	1,253	+4%
	1,03	1,122	1,135	1,149	1,163	1,178	1,193	1,208	1,223	1,239	1,256	1,273	+3%
	1,02	1,140	1,154	1,168	1,182	1,197	1,212	1,227	1,243	1,260	1,276	1,293	+2%
	1,01	1,159	1,173	1,187	1,202	1,217	1,232	1,248	1,264	1,280	1,297	1,315	+1%
	1,00	1,178	1,192	1,207	1,221	1,237	1,252	1,268	1,285	1,301	1,319	1,336	0%
	0,99	1,198	1,212	1,227	1,242	1,257	1,273	1,289	1,306	1,323	1,341	1,359	-1%
	0,98	1,218	1,233	1,248	1,263	1,279	1,295	1,311	1,328	1,346	1,363	1,382	-2%
	0,97	1,239	1,254	1,269	1,285	1,301	1,317	1,334	1,351	1,369	1,387	1,405	-3%
	0,96	1,260	1,275	1,291	1,307	1,323	1,340	1,357	1,374	1,392	1,411	1,430	-4%
	0,95	1,282	1,298	1,313	1,329	1,346	1,363	1,380	1,398	1,417	1,435	1,455	-5%
	0,94	1,305	1,320	1,336	1,353	1,370	1,387	1,405	1,423	1,442	1,461	1,480	-6%
	0,93	1,328	1,344	1,360	1,377	1,394	1,412	1,430	1,448	1,467	1,487	1,507	-7%
		-15%	-16%	-17%	-18%	-19%	-20%	-21%	-22%	-23%	-24%	-25%	

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

З моделі видно, що в період кризи середньозважену ставку рефінансування необхідно було знизити на 25% (3,5 п. п. до 10,3 п. п.) при незмінності норми обов'язкового резервування. За таких умов, теоретично, середній обсяг вільної ліквідності банків зріс би з 7,1 до 9,4 млрд. грн.

Розглядаючи варіант зі зниження норми обов'язкового резервування, модель матиме наступний вигляд (табл. 2.13):

Таблиця 2.13

Імітаційне моделювання грошово-кредитної політики НБУ в кризовий період

		Динаміка зміни значення середньозваженої ставки рефінансування											
		0,85	0,84	0,83	0,82	0,81	0,80	0,79	0,78	0,77	0,76	0,75	
Динаміка зміни значення норми обов'язкового резервування	1,05	1,087	1,100	1,113	1,127	1,141	1,155	1,170	1,185	1,201	1,217	1,233	+5%
	1,04	1,104	1,117	1,131	1,145	1,159	1,174	1,189	1,204	1,220	1,236	1,253	+4%
	1,03	1,122	1,135	1,149	1,163	1,178	1,193	1,208	1,223	1,239	1,256	1,273	+3%
	1,02	1,140	1,154	1,168	1,182	1,197	1,212	1,227	1,243	1,260	1,276	1,293	+2%
	1,01	1,159	1,173	1,187	1,202	1,217	1,232	1,248	1,264	1,280	1,297	1,315	+1%
	1,00	1,178	1,192	1,207	1,221	1,237	1,252	1,268	1,285	1,301	1,319	1,336	0%
	0,99	1,198	1,212	1,227	1,242	1,257	1,273	1,289	1,306	1,323	1,341	1,359	-1%
	0,98	1,218	1,233	1,248	1,263	1,279	1,295	1,311	1,328	1,346	1,363	1,382	-2%
	0,97	1,239	1,254	1,269	1,285	1,301	1,317	1,334	1,351	1,369	1,387	1,405	-3%
	0,96	1,260	1,275	1,291	1,307	1,323	1,340	1,357	1,374	1,392	1,411	1,430	-4%
	0,95	1,282	1,298	1,313	1,329	1,346	1,363	1,380	1,398	1,417	1,435	1,455	-5%
	0,94	1,305	1,320	1,336	1,353	1,370	1,387	1,405	1,423	1,442	1,461	1,480	-6%
0,93	1,328	1,344	1,360	1,377	1,394	1,412	1,430	1,448	1,467	1,487	1,507	-7%	
		-15%	-16%	-17%	-18%	-19%	-20%	-21%	-22%	-23%	-24%	-25%	

В цьому випадку середньозважену ставку рефінансування необхідно було б знизити на 15% (на 2 п. п. до 11,7 п. п.), а середню норму обов'язкового резервування в іноземній валюті на 7% (з 0,4 п.п. до 4,75 п. п.).

Як і в попередній моделі, показники $x_3^{a_3} x_4^{a_4}$ мають слабкий вплив на вільну ліквідність комерційних банків, тому їх застосовувати не будемо.

Проведення грошово-кредитної політики в умовах стагнації вітчизняної економіки вимагає від Національного банку України застосування стимулюючих заходів, спрямованих на відновлення кредитування реального сектору економіки. Безперечно, одними із

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

таких заходів є зниження середньозваженої ставки рефінансування та норми обов'язкового резервування. Однак, враховуючи значні девальваційні очікування, Національний банк України з метою недопущення ажіотажного попиту на валюту утримує середню норму обов'язкового резервування в іноземній валюті на рівні 9,5%, а також періодично здійснює інтервенції на валютний ринок, спрямовані на підтримку стабільного валютного курсу та вирівнювання платіжного балансу. В цьому контексті оптимізаційна модель грошово-кредитної політики буде мати такий вигляд (табл. 2.14):

Таблиця 2.14

Імітаційне моделювання грошово-кредитної політики НБУ в період стагнації

		Динаміка зміни значення середньозваженої ставки рефінансування											
		0,15	0,14	0,13	0,12	0,11	0,10	0,09	0,08	0,07	0,06	0,05	
Динаміка зміни значення норми обов'язкового резервування	1,05	1,459	1,480	1,503	1,528	1,556	1,587	1,622	1,662	1,708	1,764	1,831	+5%
	1,04	1,463	1,484	1,507	1,532	1,560	1,591	1,626	1,666	1,713	1,769	1,837	+4%
	1,03	1,468	1,489	1,512	1,537	1,565	1,596	1,631	1,671	1,718	1,774	1,842	+3%
	1,02	1,472	1,493	1,516	1,541	1,569	1,601	1,636	1,676	1,723	1,779	1,847	+2%
	1,01	1,476	1,497	1,521	1,546	1,574	1,605	1,641	1,681	1,728	1,784	1,853	+1%
	1,00	1,481	1,502	1,525	1,551	1,579	1,610	1,646	1,686	1,733	1,790	1,858	0
	0,99	1,485	1,506	1,530	1,555	1,584	1,615	1,651	1,691	1,739	1,795	1,864	-1%
	0,98	1,490	1,511	1,534	1,560	1,588	1,620	1,656	1,697	1,744	1,801	1,870	-2%
	0,97	1,494	1,516	1,539	1,565	1,593	1,625	1,661	1,702	1,749	1,806	1,876	-3%
	0,96	1,499	1,520	1,544	1,570	1,598	1,630	1,666	1,707	1,755	1,812	1,881	-4%
	0,95	1,504	1,525	1,549	1,575	1,603	1,635	1,671	1,712	1,760	1,817	1,887	-5%
		-85%	-86%	-87%	-88%	-89%	-90%	-91%	-92%	-93%	-94%	-95%	

Відповідно до запропонованої нами моделі грошово-кредитної політики в умовах стагнації вітчизняної економіки середньозважену ставку рефінансування необхідно знизити на 90%, тобто на 7,8 п. п. до 1.4 п. п. при незмінній нормі обов'язкового резервування (9,5 п. п.) та фіксованих значеннях сальдо валютних інтервенцій і обсягу коштів на депозитних сертифікатах. Однак навіть при такому суттєвому зниженні середньозваженої ставки рефінансування середній обсяг вільної ліквідності збільшиться тільки до 6,4 млрд. грн., що є недостатнім для повноцінного відновлення кредитування.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

Відтак, доцільно розглянути той варіант, при якому варто відмовитися від високої норми резервування в іноземній валюті та провести поступову девальвацію гривні, що дасть змогу зменшити обсяги інтервенцій на валютний ринок. Враховуючи дані умови, оптимізаційна модель матиме наступний вигляд:

Таблиця 2.14 (1)

Імітаційне моделювання грошово-кредитної політики НБУ в період стагнації

		Динаміка зміни значення середньозваженої ставки рефінансування											
		0,18	0,17	0,16	0,15	0,14	0,13	0,12	0,11	0,10	0,09	0,08	
Динаміка зміни значення норми обов'язкового резервування	0,80	1,584	1,606	1,631	1,658	1,688	1,722	1,760	1,803	1,854	1,914	1,988	-20%
	0,79	1,590	1,612	1,637	1,665	1,695	1,729	1,767	1,810	1,861	1,921	1,995	-21%
	0,78	1,596	1,619	1,644	1,671	1,701	1,735	1,773	1,817	1,868	1,929	2,003	-22%
	0,77	1,602	1,625	1,650	1,678	1,708	1,742	1,780	1,824	1,875	1,936	2,011	-23%
	0,76	1,608	1,631	1,656	1,684	1,715	1,749	1,787	1,831	1,883	1,944	2,018	-24%
	0,75	1,615	1,638	1,663	1,691	1,722	1,756	1,795	1,839	1,890	1,952	2,027	-25%
	0,74	1,621	1,644	1,670	1,698	1,729	1,763	1,802	1,846	1,898	1,959	2,035	-26%
	0,73	1,628	1,651	1,677	1,705	1,736	1,770	1,809	1,854	1,906	1,967	2,043	-27%
	0,72	1,635	1,658	1,684	1,712	1,743	1,778	1,817	1,862	1,914	1,976	2,052	-28%
	0,71	1,641	1,665	1,691	1,719	1,750	1,785	1,824	1,869	1,922	1,984	2,060	-29%
	0,70	1,648	1,672	1,698	1,726	1,758	1,793	1,832	1,877	1,930	1,993	2,069	-30%
		-82%	-83%	-84%	-85%	-86%	-87%	-88%	-89%	-90%	-91%	-92%	

Відповідно до цієї моделі, середньозважену ставку рефінансування необхідно знизити на 84% (до 1,5 п. п.), норму обов'язкового резервування – на 30% (до 5,55 п. п.) при фіксованих значеннях $x_3^{a_3} x_4^{a_4}$, а також знизити сальдо валютних інтервенцій на 80% (з – 0,43 млрд. дол. до 0,09 млрд. дол.) та обсяг коштів на депозитних сертифікатах – на 6% (з 9,77 до 9,37 млрд. грн.). При такому пом'якшенні індикаторів монетарної політики, теоретично, середній обсяг ліквідності системи комерційних банків становитиме 7,33 млрд. грн., чого, на наш погляд, буде достатньо для відновлення кредитування реального сектору економіки на сучасному етапі.

Таблиця 2.14 (2)

Імітаційне моделювання грошово-кредитної політики НБУ в період стагнації

		Динаміка зміни обсягу коштів на депозитних сертифікатах											
		0,94	0,93	0,92	0,91	0,90	0,89	0,88	0,87	0,86	0,85	0,84	
Динаміка зміни салдо валютних інтервенцій НБУ	0,30	1,150	1,149	1,149	1,148	1,148	1,147	1,147	1,146	1,145	1,145	1,144	-70%
	0,29	1,155	1,154	1,153	1,153	1,152	1,152	1,151	1,151	1,150	1,149	1,149	-71%
	0,28	1,159	1,159	1,158	1,158	1,157	1,157	1,156	1,155	1,155	1,154	1,153	-72%
	0,27	1,164	1,164	1,163	1,163	1,162	1,162	1,161	1,160	1,160	1,159	1,158	-73%
	0,26	1,170	1,169	1,168	1,168	1,167	1,167	1,166	1,166	1,165	1,164	1,164	-74%
	0,25	1,175	1,175	1,174	1,173	1,173	1,172	1,172	1,171	1,170	1,170	1,169	-75%
	0,24	1,181	1,180	1,180	1,179	1,178	1,178	1,177	1,177	1,176	1,175	1,175	-76%
	0,23	1,187	1,186	1,186	1,185	1,184	1,184	1,183	1,183	1,182	1,181	1,181	-77%
	0,22	1,193	1,192	1,192	1,191	1,191	1,190	1,189	1,189	1,188	1,188	1,187	-78%
	0,21	1,200	1,199	1,198	1,198	1,197	1,197	1,196	1,195	1,195	1,194	1,193	-79%
	0,20	1,207	1,206	1,205	1,205	1,204	1,204	1,203	1,202	1,202	1,201	1,200	-80%
		-6%	-7%	-8%	-9%	-10%	-11%	-12%	-13%	-14%	-15%	-16%	

Зниження середньозваженої ставки рефінансування до 1,4–1,5 п. п. автоматично вимагатиме зниження облікової ставки до 0,25–0,75 п. п., що в умовах дефляції (рис. 2.14) є цілком прийнятним заходом. У міру відновлення кредитування реального сектору вітчизняної економіки і наростання інфляційних тенденцій облікову ставку та середньозважену ставку рефінансування можна підносити.

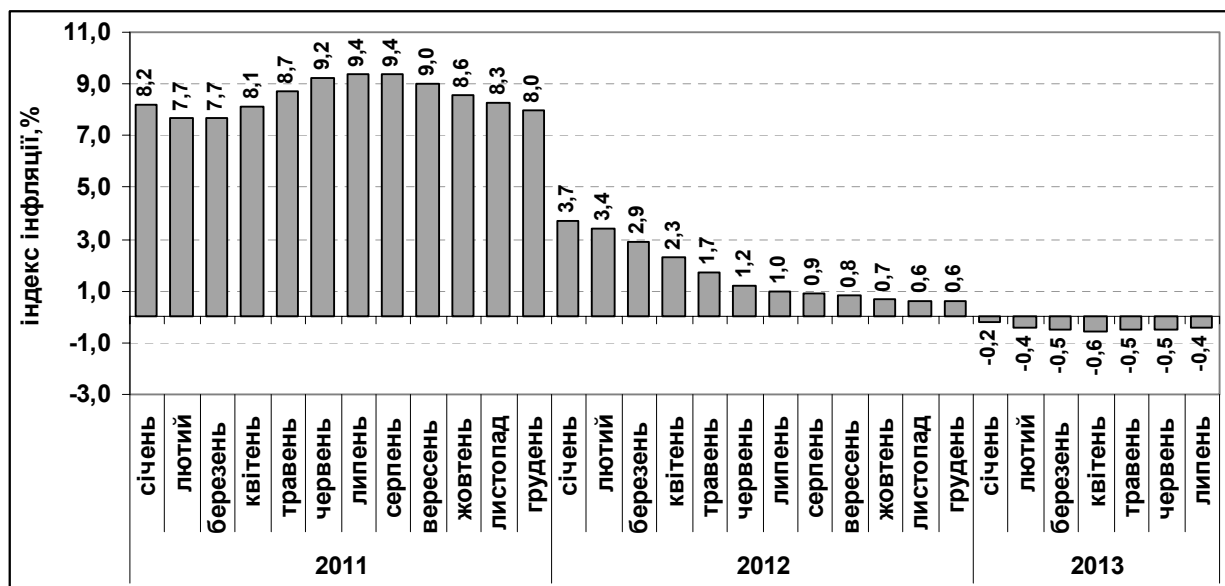

Рис. 2.14. Динаміка індексу інфляції в Україні у 2011–2013 роках [53]

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

З іншого боку, часткова девальвація гривні, яка буде наслідком зниження обсягу валютних інтервенцій, сприятиме розвитку інфляційних тенденцій, тому зниження облікової ставки до історичного мінімуму матиме короткостроковий характер.

Оптимізація грошово-кредитної політики тільки за рахунок зміни значень її індикаторів також є короткостроковим заходом, а його ефективність залежатиме від здатності ринку поглинути додаткову ліквідність, адже мінімальний рівень ліквідності системи комерційних банків залежить не тільки від наявності ліквідних ресурсів та можливостей швидкого і дешевого залучення ліквідних коштів (наприклад, в НБУ), а й від можливостей ефективного розміщення таких коштів. В Україні у період стагнації спостерігається дещо парадоксальна ситуація, коли середній обсяг вільної ліквідності в банківській системі коливається в межах 3–5 млрд. грн. і при цьому НБУ проводить мобілізаційні операції в середньому на суму 9–10 млрд. грн., що свідчить про неможливість банків ефективно розмістити кошти. Відтак, варто зауважити, що поряд зі зниженням ставок рефінансування та норми обов'язкового резервування необхідно створити умови для активного розміщення ліквідних коштів, у першу чергу, вжити заходів щодо забезпечення позитивного ділового клімату. В даному випадку ефективність грошово-кредитної політики залежить не тільки від дій Національного банку України, а й від загальноекономічної політики держави, передусім фіскальної.

Таким чином, на сьогоднішній день основне завдання економічної політики держави, поряд із відновленням кредитування реального сектору економіки, полягає у створенні позитивного ділового клімату, що сприятиме зростанню кредитоспроможності та конкурентоспроможності національного виробника.

В контексті ефективного розміщення коштів, отриманих шляхом рефінансування, важливе значення має наявність платоспроможного попиту на кредити з боку економічних агентів, адже у випадку недостатньої платоспроможності та кредитоспроможності позичальника кредитні ризики для банку значно зростають, а отже,

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

зростають як ставки за кредитами, так і посилюється небажання банків розміщувати кошти в ризикові проекти.

Аналізуючи сучасний стан розвитку реальної економіки України, варто звернути увагу на три основні фактори впливу на стан платоспроможності та кредитоспроможності вітчизняних підприємств, а зокрема на:

– високий рівень податкового навантаження на прибуток (за різними даними, від 50% до 70%). Високе податкове навантаження на прибуток знижує ефективність діяльності підприємства, знижує можливості для самофінансування, переобладнання, впровадження інновацій і, що головне, знижує можливості залучити великий за обсягом та довгостроковий кредит, окрім цього, високе податкове навантаження і бюрократизація підприємницької діяльності призводять до тонізації економіки і, як наслідок, представлення «прикрашеної» звітності підприємств у банк;

– відсутність чіткої стратегії розвитку національного виробника, державних (пільгових) програм розвитку пріоритетних галузей економіки, спрощеної процедури реєстрації підприємств малого бізнесу. Відсутність стратегії розвитку зумовлює короткострокову прогнозованість розвитку економіки, галузі, конкретного підприємства, що призводить до короткостроковості кредитування;

– відсутність механізмів розподілу кредитних ризиків між державою та комерційними банками при кредитуванні підприємств малого і середнього бізнесу, а також підприємств пріоритетних галузей економіки. Власне, відсутність такого розподілу кредитних ризиків зумовлює застосування високих ставок за кредитами та короткостроковість кредитування.

Вплив зазначених вище факторів на діяльність вітчизняних підприємств є однією з основних причин високої збитковості економіки України, адже, за офіційними даними, 50% підприємств є збитковими.

Відтак, з метою забезпечення позитивного ділового клімату в Україні необхідно провести ряд реформ у напрямку зниження податкового навантаження на прибуток підприємств та зниження

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

рівня бюрократизації підприємницької діяльності, тобто скасувати велику кількість дозволів, яких вимагають для реєстрації і початку діяльності нового підприємства, зменшити час на реєстрацію нового бізнесу з кількох днів, а в окремих випадках – і тижнів, до однієї години, як це зроблено в Малайзії, Сінгапурі, Гонконгу. Варто також використати досвід країн Східної Азії, ЄС та США у сфері підтримки розвитку малого і середнього бізнесу шляхом надання державних гарантій за кредитами, розмір яких залежить від галузі економіки, яку представляє підприємство, створення державних гарантійних фондів та фондів підтримки малого бізнесу, впровадження державних цільових програм розвитку пріоритетних галузей економіки, звільнення на 1–2 роки від податків новостворених підприємств малого бізнесу. Без вищезазначених кроків подолати дилему «немає розвитку, бо не має доступного кредиту – немає кредиту, бо немає розвитку» буде не-можливо. Адже за відсутності розвитку виробництва, збільшення обсягів оборотних коштів, прибутковості, зростання робочих місць дуже важко залучити відповідний обсяг ліквідних коштів за прийнятною ціною.

Окрім цього, в ролі доповнюючих оптимізаційних механізмів грошово-кредитної політики, враховуючи світовий досвід, повинні стати операції на відкритому ринку та широкий набір інструментів рефінансування, в залежності від економічної кон'юнктури. Однак більш ширше використання операцій на відкритому ринку потребує розвинутого фондового ринку, для розвитку якого потрібно докласти чимало зусиль. Щодо механізмів рефінансування, то в даному випадку, на наш погляд, ефективним буде селективне кредитування та пільгове рефінансування банків, що кредитують реальний сектор економіки.

Не останнє місце на шляху до оптимізації грошово-кредитної політики займають «неринкові елементи» в ринковій економіці, тобто непрозорість власне у механізмі рефінансування НБУ (що мало місце під час кризи у 2008 році), а також низький рівень незалежності Національного банку України, що знижує можливості здійснювати більш ефективну монетарну політику.

Таким чином, у сьогоденнішніх реаліях розвитку вітчизняної економіки для відновлення кредитування реального сектору економіки оптимізації грошово-кредитної політики НБУ недостатньо без узгодженості та підвищення ефективності загальноєкономічної політики держави.

Література

1. Аржевітін С. М. Монетарна політика в умовах фінансової кризи [Електронний ресурс] / С. М. Аржевітін; Нац. банк України. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.
2. Адамик Б. П. Центральний банк і грошово-кредитна політика Підруч. / Б. П. Адамик. – 2-ге вид., доп. і переробл. – К. : Кондор, 2011. – 416 с.
3. Адамик Б. П. Національний банк і грошово-кредитна політика навч. посіб. / Б. П. Адамик. – Тернопіль : Карт-бланш, 2002. – 278 с.
4. Альошина І. В. Монетаризація трансформаційної економіки: методологія дослідження, зміст і фактори : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Альошина Ірина Вікторівна ; Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2008. – 20 с.
5. Андрианов В. Монетизация экономики [Електронний ресурс] / В. Андрианов. – Режим доступу : <http://viperson.ru/wind.php?ID=-598300>.
6. Базилевич В. Макроекономіка / В. Базилевич, К. Базилевич, Л. Баластрик. – К. : Знання, 2008. – 743 с.
7. Батковський В. А. Роль центральних банків у реалізації фінансових програм стабілізації / В. А. Батковський, А. А. Даниленко, В. М. Домрачев // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Вип. 26 / Держ. вищ. навч. заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2009. – С. 5–13.

РОЗДІЛ 2 *Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ*

8. Бояр А. О. Антикризова політика Європейського Союзу у період 2008–2010 р.: вис. для України / А. О. Бояр // Збірник наукових праць НУДПСУ – 2011. – № 1. – С. – 77–92.
9. Бюлетень Національного банку України. – 2011. – № 4 (217). – 187 с.
10. Бюлетень Національного банку України. – 2012. – № 12. – 187 с.
11. Вахрамеева М. В. Статистика финансов / М. В. Вахрамеева. – М., 2000. – 816 с.
12. Взаємодія між урядом і НБУ: оцінка поточної ситуації та рекомендації [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ier.com.ua.
13. Головнін М. Вплив фінансової глобалізації на грошово-кредитну політику : теоретичні аспекти і реакція на фінансові кризи / М. Головнін // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 67–78.
14. Гальчинський А. Теорія грошей : навч. посіб. / А. Гальчинський. – К. : Основи, 1998. – 413 с.
15. Геєць В. Макроекономічна оцінка грошово-кредитної та валютно-курсової політики України до і під час фінансової кризи / В. Геєць // Економіка України. – 2009. – № 2. – С. 24 – 30.
16. Глазьев С. Ю. О стратегии экономического развития России / С. Ю. Глазьев // Вопросы экономики. – 2007. – № 5. – С. 30–62.
17. Гранатуров В. Н. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. / В. Н. Гранатуров. – М. : Дело и сервис, 1999. – 112 с.
18. Гребеник Н. Основні віхи у формуванні та проведенні грошово-кредитної (монетарної) політики в Україні / Н. Гребеник // Вісник НБУ. – 2010. – № 10. – С. 3–11.
19. Греков И. Е. Об определении монетизации экономики и ее оптимальном уровне [Електронний ресурс] / И. Е. Греков // Управление общественными и экономическими системами. – 2006. – № 3. – Режим доступу :// 410http://bali.ostu.ru/umc.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

20. Дементьев В. Е. Ловушка технологических заимствований и условия их преодоления в двухсекторной модели экономики / В. Е. Дементьев // Экономика и математические методы. – 2006. – № 4. – С. 17–32.
21. Дзюбак В. У нетрях українського рефінансування [Електронний ресурс] / В. Дзюбак. – Режим доступу : <http://www.epravda.com.ua>.
22. Дзюблук О. В. Грошово-кредитна політика в період кризових явищ на світових фінансових ринках / О. В. Дзюблук // Вісник Національного банку України. – 2009. – № 5. – С. 20–30.
23. Дзюблук О. В. Валютна політика : підруч. / О. В. Дзюблук. – К. : Знання, 2007. – 422 с.
24. Дмитренко Ю. М. Нова парадигма інституційних засад монетарної політики центрального банку / Ю. М. Дмитренко // Економіка та держава. – 2010. – № 12. – С. 209–212.
25. Долан Э. Дж. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика / Э. Дж. Долан и др. ; [пер. с англ. В. Лукашевича и др.]. – Львов, 1991. – 448 с.
26. Економічна політика : навч. посіб. / О. О. Беляєв, А. С. Бебело, М. І. Дибя. – К. : КНЕУ, 2004. – 287 с.
27. Економічна теорія: макро- і мікроекономіка : навч. посіб. [для студ. екон. спец. вузів] / за ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К. : Альтернативи, 2001. – 606 с.
28. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика : моногр. – К. : НІСД, 2003. – 368 с.
29. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» від 18 вересня 2012 р. № 5284-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5284-17>.
30. Зовнішній борг України на кінець III кварталу 2012 року [Електронний ресурс] / Нац. банк України. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=71174>.

РОЗДІЛ 2 *Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ*

31. Корнєєв В. Монетарний інструментарій посткризового відновлення: нові стимули центробанків / В. Корнєєв // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 4. – С. 30–33.
32. Корнівська В. О. Досвід реалізації ініціатив Європейського Союзу щодо реформування фінансових ринків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/fkd/2012_1/part1/37.pdf.
33. Кредити надані не фінансовим корпораціям // Бюлетень НБУ. – 2009. – № 8. – С. 94, 102, 110.
34. Кузьмак О. М. Шляхи вдосконалення механізму рефінансування в Україні / О. М. Кузьмак // Вісник НУВГП. – 2007. – № 3 (39). – С. 152–158.
35. Лепушинський В. Дія каналів монетарної трансмісії в економіці України / В. Лепушинський // Вісник НБУ. – 2006. – № 2. – С. 28–32.
36. Леонов С. В. Вплив рівня монетизації економіки України на можливості формування та ефективного використання інвестиційного потенціалу банківської системи / С. В. Леонов // Проблеми та перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць / Держ. вищ. навч. заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2009. – № 27. – С. 168–178.
37. Макконнелл К. Р. Экономикс: принципы, проблемы и политика : в 2 т. Т. 1 / К. Р. Макконнелл, С. Л. Брю ; пер. с англ. – М. : Республика, 1992. – С. 300–310.
38. МВФ допускає можливість обмеження руху капіталу. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.newsru.ua/finance/05dec2012/kjkd.html>.
39. Мишкін Ф. С. Економіка грошей, банківської справи і фінансових ринків / Фредерік С. Мишкін. – К. : Основи, 1998. – 963 с.
40. Мікроекономіка і макроекономіка : підруч. : у 2 ч. / С. Будаговська, О. Кілієвич, І. Луніна [та ін.]. – К. : Основи, 1998. – 517 с.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

41. Міщенко В. Інституційні засади державної підтримки банківського сектору в період кризи / В. Міщенко, С. Шульга // Вісник НБУ. – 2009. – № 8. – С. 13–15.
42. Міщенко В. Шляхи подолання фінансово-економічної кризи / В. Міщенко, А. Сомик // Вісник НБУ. – 2009. – № 2. – С. 3–7.
43. Моисеев С. Р. Денежно-кредитная политика: теория и практика : уч. пособ. / С. Р. Моисеев – М. : Экономистъ, 2005. – 652 с.
44. Монетарна політика Національного банку: сучасний стан та перспективи змін / [за ред. В. С. Стельмаха]. – К. : Центр наук. дослідж. Нац. банку України, УБС НБУ, 2009. – 404 с.
45. Монетарний огляд. I квартал 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/doccatalog/document?fid=3D78159&ei=9pczT8m2EcvUsqbqp5mYDA&usg=AFQjCNEcZTe94eTZTrjpxm86ffr5QAplfQ&sig2=IJD4kHlpHNqdyiKglJEHSQ&cad=rja.
46. Монетарний огляд за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
47. Монетарний огляд за III квартал 2012 року [Електронний ресурс]. // Нац. банк України. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=126387>.
48. Мэнкью Н. Г. Макроэкономика / Н. Г. Мэнкью ; [пер. с англ.] – М. : Изд-во МГУ, 1994. – 736 с.
49. Непомнящий С. М. Удосконалення механізму рефінансування банків в Україні в період світової фінансової кризи / С. М. Непомнящий // Науковий вісник Одеського економічного університету : зб. наук. праць. – 2009. – № 19 (97). – С. 27–37.
50. Національний банк України : річ. звіт за 2011 р. – 186 с.
51. Основні засади грошово-кредитної політики на 2013 рік : схвалено рішенням Ради Нац. банку України від 5.12.2012 р., № 16.
52. Офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі України [Електронний ресурс] / Режим доступу : <http://me.kmu.gov.ua>.

РОЗДІЛ 2 *Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ*

53. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/>.
54. Прадун В. П. Оцінка ефективності грошово-кредитної політики в умовах зростаючої монетизації [Електронний ресурс] / В. П. Прадун. – Режим доступу : [www.nbu.gov.ua //Articles/KultNar/knp83/pdf/knp83_43-47.pdf](http://www.nbu.gov.ua//Articles/KultNar/knp83/pdf/knp83_43-47.pdf).
55. Про встановлення розміру обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті : Постанова Правління Нац. банку України № 479 від 16.11.2012 р.
56. Про зміну строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і запровадження обов'язкового продажу надходжень в іноземній валюті : Постанова Правління Нац. банку України № 475 від 16.11.2012 р.
57. Про порядок виплати переказів із-за кордону фізичним особам // Постанова Правління Нац. банку України № 476 від 16.11.2012 р.
58. Про стан платіжного балансу у III кварталі 2012 року [Електронний ресурс] / Нац. банк України. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58128.
59. Процентні ставки рефінансування [Електронний ресурс] // Статистичний бюлетень. – Режим доступу : www.bank.gov.ua.
60. Річний звіт Національного банку України за 2008 рік [Електронний ресурс]. – К. : Нац. банк України, 2009. – 208 с. – Режим доступу : // http://www.bank.gov.ua/publication/an_rep/A_report_2008.pdf.
61. Річний звіт НБУ за 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=84983.
62. Романчукевич В. В. Цільова спрямованість формування і реалізації грошово-кредитної політики в умовах глобалізації економіки / В. В. Романчукевич // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Держ. вищ. навч.

РОЗДІЛ 2 Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ

заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – 2011. – № 2. (11). – С. – 53–59.

63. Сегеда Л. Національний банк України як базовий інститут антикризового регулювання економіки / Л. Сегеда // Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє. – 2010. – Вип. 14–15. – С. 233–342.

64. Сакс Дж. Д. Макроэкономика. Глобальный подход / Дж. Д. Сакс, Ф. Б. Ларен ; [пер. с англ.] – М. : Дело, 1996. – 848 с.

65. Сомик А. Особливості дії трансмісійного механізму грошово-кредитної політики в період кризи: кредитний та процентний канали / А. Сомик // Вісник Національного банку України. – 2010. – № 10. – С. 24–32.

66. Тесля Н. П. Денежно-кредитная и финансовая политика государства : уч. пособ. / Н. П. Тесля, И. В. Плотникова. – М. : ИНФРА-М, 2012. – 174 с.

67. Фостяк В. В. Визначення ролі Національного банку України в умовах подолання фінансової кризи [Електронний ресурс] / В. В. Фостяк ; Нац. банк України. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VUbsNbU/2009_3/index.html.

68. Федеральный резерв США снова сохранит базовую ставку неизменной [Електронний ресурс]. – http://www.uabanker.net/daily/2010/12/121410_0920.shtml.

69. Фінансова реструктуризація в Україні: проблеми і напрями моногр. / В. Федосов, В. Опарін, С. Львовчкін ; [за ред. В. Федосова]. – К. : КНЕУ, 2002. – 387 с.

70. Центральний банк і грошово-кредитна політика : навч. посіб. за ред. Т. Д. Косової, О. О. Папаїки ; [ДонНУЕТ ім. М. Туган-Барановського]. – К. : ЦУЛ, 2011. – 328 с.

71. Центральний банк і грошово-кредитна політика : підруч. / [за ред. А. М. Мороза, М. Ф. Пуховкіної]. – К. : КНЕУ, 2005. – 556 с.

72. Центральний банк та грошово-кредитна політика : навч. посіб. / [за ред. В. Романаишина, Ю. Уманців]. – К. : Центр уч. літ. 2011. – 328 с.

РОЗДІЛ 2 *Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ*

73. Четыре принципа ФРС [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://elitetrader.ru/index.php?newsid=121539>.
74. Швайка М. Невідкладні заходи перебудови і реформування банківської системи України / М. Швайка // Матеріали науково-практичні конференції «Монетарна політика в умовах економічного зростання» (м. Київ, 28 травня 2004 р.). – К. : НБУ, 2004. – С. 159 – 169.
75. Эдуардов С. Денег не бывает чересчур много [Електронний ресурс] / С. Эдуардов – Режим доступу : www.utro.Ru/articles/2004/03/29/292562.shtml.
76. Яременко О. Л. Ефективність грошово-кредитної політики в умовах зростаючої монетизації / О. Л. Яременко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць / Держ. вищ. навч. заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2005. – Т. 13. – С. 146–153.
77. Bernanke B. S. Five Questions about the Federal Reserve and Monetary Policy: Speech At the Economic Club of Indiana, Indianapolis, Indiana, October 1, 2012 [Електронний ресурс] / B. S. Bernanke. – Режим доступу : <http://www.federalreserve.gov/newsevents/speech/bernanke20121001a.htm>
78. Bernanke B. S. Inside the Black Box: The Credit Channel of Monetary Policy Transmission / B. S. Bernanke, M. Gertler // The Journal of Economic Perspectives. – 1995. – Vol. 9, No. 4 (Autumn). – P. 27–48.
79. Evans C. Fed should not scale back QE plan [Електронний ресурс] / C. Evans – Режим доступу : <http://www.marketwatch.com>.
80. Friedman B. Monetary Policy / B. Friedman // NBER Working Paper. – 2000. – № 8057. – P. 32.
81. Monetary Policy Report submitted to the Congress on February 26, 2013, pursuant to section 2B of the Federal Reserve Act

РОЗДІЛ 2 *Монетарна політика центрального банку та її вплив на макроекономічну стабільність в період кризових явищ*

[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.federalreserve.gov/monetarypolicy/>.

82. Rosengren E. S. The Economic Outlook and Unconventional Monetary Policy – Cutler Center for Investments and Finance Wellesley / E. S. Rosengren. – Massachusetts, November 1, 2012. – 13 P.

83. The global crisis and financial intermediation in emerging market economies [Електронний ресурс] // BIS Papers. – 2010. – № 5 (December). – Режим доступу : <http://www.bis.org/publ/bppdf/bisrap54.htm>.

84. The implementation of monetary policy in the euro area. General documentation on Eurosystem monetary policy instruments and procedures. November, 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/gendoc2008en.pdf>.

РОЗДІЛ 3 ЕФЕКТИВНІСТЬ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЇЇ ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ

3.1. Роль і місце банківської системи в умовах ринкової економіки

Економічний розвиток держави правомірно пов'язують із її фінансовими можливостями, зокрема з розвитком фінансово-кредитної системи, ступенем активності в міжнародних валютно-фінансових та кредитних відносинах, позиціонуванням на світових фінансових ринках. Такий підхід вважаємо правильним, бо «фінанси виконують певне коло функцій, що відповідають економічній моделі суспільства» [22, с. 32].

Глобальні дисбаланси внесли свої корективи у розвиток світових фінансових ринків й вітчизняної банківської системи. Адже інтеграційні процеси нині охоплюють різні сфери економіки, але найбільш відчутними вони є у фінансовій системі, зокрема у банківському секторі. Тому моніторинг нових умов функціонування банківської системи є вкрай необхідним як для з'ясування тенденцій діяльності, так і для виявлення змін у ній в умовах глобалізації. У Доповіді з питань глобальної фінансової стабільності (квітень, 2011 р.) питанням банківської політики відводиться чільне місце. Зокрема, зазначається, що в найближчий період гостро постане проблема фінансування банків, особливо в окремих країнах зони «євро», що відповідно потребуватиме продовження рекапіталізації і реструктуризації та дотримання вимог Базель-III.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Розвиток банківської системи не може відбуватися хаотично, тому процес управління має поєднувати процедури прогнозування, передбачення, регулювання, тобто на основі формування та реалізації стратегії розвитку як системного процесу цілей та способів їх досягнення для забезпечення конкурентних переваг. За умови посилення конкурентної боротьби на вітчизняному та світовому ринках за фінансові ресурси оціночними характеристиками фінансового розвитку можуть бути відносні коефіцієнти прибутковості активів і капіталу, абсолютні значення прибутку банків з врахуванням інфляційних чинників, зміни в напрямках та пріоритетах діяльності банківських структур (кредитуванні, інвестуванні і т. п.).

Програма фінансового розвитку має мати в своїй основі чітко розроблену фінансову стратегію, яку слід розглядати як складову частину загальної стратегії, спрямованої на формування ресурсної бази та її ефективне використання для збереження існуючих конкурентних переваг. Разом з тим, фінансова стратегія розвитку повинна відповідати певним вимогам, зокрема мати визначену структуру та містити наступні складові елементи:

- чіткі фінансові цілі (завдання діяльності), досягнення яких є вирішальним для фінансового розвитку банків;
- найважливіші елементи політики, призначення яких полягає у спрямуванні та/або обмеженні напрямків діяльності;
- послідовність основних дій (програми), спрямованих на досягнення поставлених фінансових цілей у межах фінансової політики.

Банки на сьогодні є одним із основних суб'єктів фінансового ринку зокрема та економіки загалом. На відміну від більшості фінансових інститутів, вони мають у розпорядженні залучені кошти фізичних та юридичних осіб, тому, виконуючи функцію управління фінансовими ресурсами, банківські структури значну увагу змушені приділяти забезпеченню можливості в майбутньому повернути кошти вкладникам, дотриманню окремих нормативів та обмежень, які забезпечують стабільність функціонування банківської системи.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Становлення банківської системи формувалося еволюційним шляхом, починаючи з періоду розвитку товарного виробництва та поширення грошових відносин, з наукової точки зору представляє інтерес процедура кількісної та якісної оцінки місця банківських структур у системі грошово-кредитних відносин.

Грошові відносини характерні для різних секторів економіки та у кожному з них проявляють свої специфічні риси:

а) сфери обслуговування товарного виробництва та обігу: властивий зустрічний рух товарних і грошових потоків. Товарно-грошові відносини існують при різних способах виробництва, зберігаючи при цьому характерні ознаки, про що зазначали ще К. Маркс і Ф. Енгельс у наукових працях [45, с.124];

б) фінансової системи: грошові відносини пов'язані з формуванням та використанням централізованих і децентралізованих фондів грошових коштів;

в) кредитної сфери: грошові відносини опосередковують рух позикового капіталу без зустрічного товарного потоку, однак у зворотному напрямку забезпечують безперервність процесів відтворення.

В економічній літературі банківська система здебільшого ототожнюється або з кредитною системою, або із системою комерційних банків. Так, Б. А. Райзберг визначає банківську систему як «сукупність банків та банківських установ, що виконують належні їм функції» [76, с. 300]. Аналогічної точки зору дотримується В. С. Сухарський, зазначаючи, що «банківська система – це сукупність різних видів банків і банківських інститутів у їх взаємозв'язку, що існує в тій чи іншій країні в певний період» [87, с. 20].

Інший підхід до визначення банківської системи як «сукупність усіх банків країни, які взаємодіють між собою, підпорядковуючись встановленим нормам і правилам ведення банківської справи, з метою забезпечення можливості ефективного грошово-кредитного регулювання економіки, кредитно-розрахункового обслуговування господарського обороту, а також стабільної діяльності банківських

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

установ» [13, с. 71]. У фінансово-економічному словнику подано спрощене визначення банківської системи України як сукупності банківських установ, що функціонують на території України [19, с. 41].

Поширена думка, що не лише банками повинна обмежуватися банківська система. Зокрема, О. І. Лаврушин до складу банківської системи відносить кредитно-фінансові установи, які не лише за визначенням, а й за своєю суттю не є банками – фонди спеціального призначення, товариства взаємного кредитування, ломбарди [38, с. 22]. Деякі автори банківську систему розуміють як сукупність кредитних інститутів у середині країни з внутрішніми взаємозв'язками між ними [35, с. 29].

Враховуючи наведені вище думки щодо суті та структури банківської системи, пропонуємо визначити її як ланку фінансово-кредитної системи, що представлена сукупністю банківських інститутів, які перебувають у тісному взаємозв'язку і структурній взаємозалежності та функціонують відповідно до встановленої нормативно-правової бази.

На наш погляд, розвиток банківської системи в сучасних умовах потребує кардинальних змін щодо самої структури, умов і методів її функціонування, відповідаючи таким чином потребам суб'єктів ринку, яких вона обслуговує. Однак якщо темпи трансформації у банківській системі починають суттєво випереджати реформування інших сфер економіки, це негативно відображається на самих банках, результати діяльності яких можуть істотно нівелюватися через відставання від рівня ефективності функціонування їхніх клієнтів – суб'єктів господарювання всієї економіки з наданням їй, як і банківській системі, вищого рівня розвитку.

Формування банківської системи України в умовах становлення нового економічного порядку та розширення міжнародної співпраці неоднозначно оцінюють фахівці та аналітики. Світові глобалізаційні процеси зумовлюють необхідність активізації банківського сектору як регулятора соціально-економічного розвитку суспільства. Саме банки в своєму арсеналі мають важелі впливу на фінансову, інвестиційну, виробничу та багато інших сфер економіки.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Події останніх років у світовій економіці підтвердили: будь-які зміни у сфері фінансових та грошово-кредитних відносин неминуче позначаються на економічному розвитку країн, тим більше в умовах зростаючої залежності країн одна від одної. Після кризи іпотечного кредитування в США у серпні 2007 р. світова економіка продемонструвала зниження основних показників активності, разом із тим, країни, що розвиваються, продовжували утримувати позитивні тенденції в економічному розвитку. Лише у вересні 2008 р. після дефолту американського банку Lehman Brothers, невинуватеної державної фінансової підтримки з боку урядів США і країн Європи банківських установ відбувся черговий сплеск кризових явищ. Обсяги промислового виробництва і торгівлі товарами наприкінці 2008 р. суттєво зменшились як у розвинених країнах, так і в тих, що розвиваються. За оцінками фахівців МВФ, світовий ВВП у цей період зменшився на 6,2% у річному вимірі порівняно зі зростанням в аналогічний період 2007 р. на 4%. Занепокоєння викликає і той факт, що негативна тенденція, незважаючи на прогнози, зберігалась і на початку 2009 р. Найвразливішими до економічної кризи виявилися розвинені країни, в яких зниження ВВП досягло 7,5%, і хоча США найбільше відчували її прояв через нестабільність фінансового ринку, в розвинених країнах Європи й Азії дошкуляли значні труднощі через спад обсягів торгівлі та зростання фінансових проблем унаслідок погіршення ситуації на ринку житла. У країнах, в яких формується ринок, відбувся спад ВВП, однак менш різкий, ніж у розвинених країнах, проте кризові явища охопили як фінансові, так і торгові потоки. У дослідженні МВФ зазначено, що відбувся спад активності через велику частку експорту товарів обробної промисловості в структурі зовнішньої торгівлі, проте для Індії та Китаю вона значно менша, що й обумовило меншу вразливість [107].

Серйозні наслідки криза спричинила і для країн Східної Європи та СНД, адже для них була властива суттєва залежність економіки від зовнішнього фінансування та експорту промислової продукції, зокрема експорту біржових товарів. Водночас через спад цін на біржові товари і слабкий попит на експорт товарів найбільше

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

постраждали країни Африки, Латинської Америки та Близького Сходу. Тобто за умови рецесії країнам слід, безперечно, реорганізувати фінансовий сектор, але не менш важливо виробити узгоджену політику стимулювання глобального попиту та відмови від протекціоністських заходів у міжнародній торгівлі. Якщо аналізувати тенденції та наслідки світової фінансової кризи, то поточна рецесія є синхронною і найважчою за останніх 50 років. Загалом у розвитку світової економіки фахівці виділили чотири найнижчі точки глобальної економічної активності – 1975, 1982, 1991, 2009 рр. До кризових точок іноді відносять 1998-й та 2001-й, проте в ці роки світовий реальний ВВП на душу населення не знижувався, а у зазначені чотири періоди зменшилися всі показники глобальної активності: темпи світового промислового виробництва, рівень безробіття, сукупний обсяг торгівлі, темпи споживання нафти та зростання потоку капіталу [107].

Світова економічна криза внесла свої корективи у прогнози економічного розвитку як країн зокрема, так і світу в цілому, зважаючи на зростання взаємозалежності національних економік. Незначне пожвавлення економічної активності характерне і для України. Свідченням продовження повільного відновлення економіки після значного падіння під час кризи є:

- зростання ВВП та промислового виробництва;
- покращення ситуації з наповненням державного бюджету;
- досягнення позитивного сальдо платіжного балансу.

Незважаючи на зростання обсягів промислового виробництва (у січні-червні 2011 р. – на 8,7%) та підвищення темпів зростання ВВП (у січні-червні 2011 р. – 4,4%), вітчизняна економіка змогла лише наблизитися до позиції, яку вона мала до кризи. При збереженні таких темпів зростання виробництва Україна досягти докризових показників зможе уже в 2012–2013 рр. Разом з тим, існують галузеві особливості розвитку України, які залежать від розвитку світових ринків. Наприклад, такими вразливими є металургійний сектор, частка якого в структурі промислового виробництва становить близько 25%, тоді як у структурі експорту – понад 40% [57]. Динаміка

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

промислового виробництва в I півріччі 2011 р. досить чітко відтворювала динаміку світових цін на сталь. Їх зростання поряд із подорожчанням нафти через політичну кризу в країнах Північної Африки і Близького Сходу сприяло прискоренню темпів зростання випуску (до 11,5% у лютому), однак цінова корекція, що відбулася потім, негативно вплинула і на динаміку виробництва в Україні.

Національний банк, стримуючи інфляцію, використав наступні монетарні заходи: посилив резервні вимоги для банків; підвищив ставки за своїми депозитними сертифікатами, а також доповнив їх лінійку тримісячними паперами. У найближчій перспективі очікується запровадження ще одного банківського регулятора – підвищення ставок рефінансування.

Інтеграційні процеси нині охоплюють різні сфери економіки, але найбільш відчутними вони є у фінансовій системі, зокрема у банківському секторі. Тому моніторинг нових умов функціонування банківської системи є вкрай необхідним як для з'ясування тенденцій діяльності, так і для виявлення змін у банківській сфері в умовах глобалізації.

Забезпечення стійкості банківської системи загалом і кожного банку зокрема є об'єктивною потребою та закономірністю розвитку економічних процесів у країні. Стійкість банку слід розуміти як такий стан, за якого банк упродовж порівняно тривалого періоду зберігає та нагромаджує капітал, не зазнаючи труднощів у виконанні своїх функцій і досягненні мети своєї діяльності – отриманні прибутку – та має реальні шанси для збереження цього стану в майбутньому. Можна виокремити три основні групи чинників, які визначають стійкість банків: зовнішні чинники; чинники стану світових економічних процесів; чинники діяльності окремого банку.

Першу групу становлять зовнішні чинники, не пов'язані безпосередньо з діяльністю кожного банку зокрема, і банківської системи загалом. Значимою є загальна економічна ситуація, яка визначається насамперед реалізацією економічної політики. Негативним фактором є нестабільність фінансового ринку, системна банківська криза, затяжна стагнація виробничої сфери, невиконання

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

державою своїх зобов'язань, зокрема фінансування державних замовлень, неврегульована нормативно-правова база і постійна зміна законодавчих актів тощо. До цієї групи належать також чинники, пов'язані з практичною діяльністю головного інституту грошово-кредитної системи – НБУ при виконанні покладених на нього найважливіших функцій: по-перше, проведення грошово-кредитної політики; по-друге, регулювання грошового обороту в країні; по-третє, здійснення банківського нагляду за діяльністю банків.

Другу групу чинників становлять чинники стану світових економічних процесів. Прикладом є світова фінансова криза 2008 року, яка позначилася на фінансово-економічному становищі більшості країн.

Незважаючи на відмінність причин кризових явищ, спільними можемо назвати: велику концентрацію фіктивного капіталу, лібералізацію фінансової та банківської систем, низький рівень капіталізації банківської системи, нерозвиненість фінансових інститутів тощо. Згідно із прогнозами, кризові явища відбуватимуться і в майбутньому, а їх причиною називають нагромадження фіктивної вартості, тобто фіктивний характер капіталізації досягне граничного рівня.

Світовий досвід та узагальнення причин й наслідків банківських криз дає змогу визначити такі заходи щодо подолання їх негативних наслідків (для деяких країн вони можуть стати чинниками, дотримання яких матиме превентивний характер):

- реструктуризація банківської системи;
- посилення банківського нагляду;
- рекапіталізація банків;
- забезпечення необхідного рівня ліквідності.

Третю групу формують чинники, пов'язані з діяльністю самого банку і його фінансовими можливостями, тому вони безпосередньо залежать від:

- дотримання обов'язкових економічних нормативів, встановлених Національним банком України, оскільки їх недотримання не

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

тільки створює реальну загрозу фінансовому стану банку, а й через застосування штрафних санкцій може негативно відобразитися на стані власних коштів банку. Необхідність посилення банківського нагляду в Україні є очевидною: за допомогою регулятивних інструментів підтримуються цілісність, стійкість та ліквідність банківської системи;

– узгодженість кредитної політики банку з об'єктивними потребами економіки, тобто місце банку в економічній системі визначається за змістом банківських операцій: орієнтація на перерозподіл грошових засобів на фінансовому ринку – або наголошується на перерозподілі коштів реального сектору економіки;

– ступінь ризикованості кредитної політики;

– кадровий склад, за яким визначається якість системи управління банківськими операціями;

– імідж банку, дотримання етичних норм у ділових стосунках з партнерами, що забезпечує довіру клієнтів, зокрема населення, до банківської системи та позиціонування банківських установ у міжнародних валютно-фінансових та кредитних операціях.

Таким чином, для забезпечення ефективного та стабільного розвитку вітчизняної банківської системи необхідним на сьогодні є запровадження відповідних заходів як на рівні Національного банку України, так і на рівні окремих банківських установ.

На макрорівні необхідно, перш за все, удосконалити банківське законодавство. Оскільки відсутні, зокрема, закони України щодо регулювання сфери кредитування, валютного регулювання та контролю. Прийняття законодавчих актів у цих проблемних сьогодні сферах сприяло б вирішенню ряду питань щодо активізації механізму кредитування, урегулювання валютного ринку тощо.

На нашу думку, необхідні зміни у законодавстві, зокрема щодо захисту прав вкладників банків. Кризи 2004 та 2008–2009 рр. поставили під сумнів право вилучення депозиту на вимогу вкладника банківської установи. Тому, на нашу думку, необхідно законодавчо заборонити дострокове вилучення депозитів, як це практикується,

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

зокрема, у США. Це дозволить уникнути масового відпливу фінансових ресурсів із банківської системи в умовах економічної та політичної нестабільності, що характерно для вітчизняного фінансового ринку. Адже вилучення депозитів із банківського сектору були спричинені радше панічними, стихійними настроями учасників ринку, ніж об'єктивно зумовленими на це причинами. Однак ефективність такого мораторію буде виправданою за умови одночасного збільшення гарантованої суми відшкодування за вкладками фізичних осіб та підвищення довіри до банківського сектору загалом.

На сучасному етапі важливою є підтримка держави у сфері активізації кредитування реального сектору економіки.

З метою активізації кредитування економіки важливим є також посилення контролю зі сторони Національного банку України за цільовим використанням кредитів рефінансування. Зокрема, надання таких кредитів за нижчими відсотковими ставками та жорсткий контроль за їх наступним використанням сприятиме спрямуванню фінансових ресурсів у ті сектори та галузі економіки, де вони є найбільше потрібні, а також дозволить уникнути спекуляцій з валютними операціями та тиску на курс гривні.

Напрямами підвищення ефективності функціонування банківської системи на мікрорівні є:

- підвищення капіталізації банківського сектору;
- удосконалення організаційної структури банківської системи;
- підвищення конкурентоспроможності вітчизняних банків порівняно з іноземними фінансовими установами;
- посилення контролю ризик-менеджменту у банках.

Одним із шляхів підвищення капіталізації окремих банків слід також назвати консолідацію банківського капіталу в результаті злиття та поглинання банків. Сьогодні в умовах фінансової нестабільності такий механізм, який широко застосовується в економічній практиці зарубіжних країн, буде ефективним методом створення висококапіталізованої банківської системи. На жаль, в Україні консолідація банківського капіталу шляхом злиття та поглинання банківських установ не набула належних масштабів,

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

що пов'язано значною мірою з відсутністю досконалої нормативної бази процесу злиття та поглинання.

Тому саме в умовах виходу вітчизняної банківської системи з фінансової кризи консолідація банківського капіталу, в тому числі шляхом злиттів та поглинань фінансових установ, дозволить підвищити капіталізацію банківської системи, удосконалити її організаційну структуру та підвищити ефективність її діяльності.

Визначення пріоритетів розвитку вітчизняної банківської системи має враховувати : процеси інтеграції у банківському секторі, що характеризуються поступовою ліквідацією бар'єрів доступу іноземних банківських установ на національні фінансові ринки, лібералізацією умов руху капіталу; конвергенцією діяльності через створення транснаціональних банків; впровадженням інформаційних технологій.

Формування глобального фінансового середовища поставило нові загрози для банківських установ, тому їх інтеграція має бути спрямована на розширення напрямів діяльності на території інших країн та збільшення клієнтської бази. Інтеграційні процеси створили якісно нові умови для діяльності банків, адже їх наслідком стало посилення концентрації і централізації банківського капіталу як всередині окремих країн, так і на міжнародній арені, в результаті чого почали утворюватися банківські групи, здатні контролювати надання банківських послуг у багатьох країнах; стимулювання інтернаціоналізації банківської діяльності, встановлення та розширення зв'язків між банківськими системами. Тому політика України має бути спрямована на реформування власної банківської системи з урахуванням глобальних дисбалансів у світовій економіці. Отже, ефективне функціонування банківської системи на таких засадах забезпечить зростання її конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках банківських послуг і вирішення однієї з найгостріших проблем – розриву її розвитку з розвитком реального сектору економіки.

3.2. Сучасний стан та актуальні проблеми розвитку вітчизняного банківського сектору

Важливе значення у розвитку національної економіки має сучасний стан вітчизняного банківського сектору. Процес формування ефективного банківського сектору в Україні має цілий ряд своїх особливостей та являє собою досить непросте завдання. Банки об'єктивно перебувають у центрі багатьох суперечливих, кризових та складно прогнозованих явищ, які відбуваються в економіці та соціальній сфері. Водночас саме стрімкий розвиток українських банків став основою формування повноцінних ринкових відносин та сукупності тих базових елементів, котрі пов'язані з рухом фінансових ресурсів та без яких узагалі неможливе функціонування ринкового господарства.

Цілком очевидно, що цей процес потребує банківських спеціалістів із високою кваліфікацією, що володіють усім арсеналом прийомів, методів і знань, котрі вже накопичені у розвинутих країнах і котрі узагальнюють величезний досвід виживання і зростання. Саме за таких обставин визначення головних проблем розвитку банківського сектору України та обґрунтування шляхів їх вирішення є важливим завданням сучасної економічної науки, що відображає нерозривний зв'язок теорії і практики банківської справи, здатний забезпечити незворотність позитивних тенденцій у розвитку реального та фінансового секторів господарства.

До числа головних проблем діяльності банківської системи України на сьогоднішній день належать, зокрема, такі. По-перше, недостатній рівень капіталізації банків для розширення операцій із реальним сектором економіки. По-друге, низька якість банківських активів і пов'язана з цим проблема високого рівня кредитних ризиків, властивих головному виду банківської діяльності – позичковим операціям. По-третє, дефіцит довгострокових ресурсів, що істотно обмежує кредитний потенціал банків та їхні можливості щодо повномасштабного кредитування інвестиційних проектів і структурних перетворень в економіці. По-четверте, суттєве значення має також

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

проблема оптимізації структури самої банківської системи і формування її філіальної мережі таким чином, щоб у найбільшій мірі відповідати зростаючим запитам клієнтів.

У 2012 р. банківська система продемонструвала прибутковий рівень діяльності. Протягом 2012 р. з Державного реєстру банків було виключено 26 банківських установ, також було зареєстровано 4 нових банки. За станом на 01.01.2013 р. кількість зареєстрованих банків становила 176 банківських установ [56].

Протягом 2012 р. відбулись значні структурні зрушення в розподілі активів банківської системи України за групами банків згідно з класифікацією НБУ. Причиною цього стало те, що центральний банк на 2013 р. підвищив граничний рівень активів для банків, які входять в I групу (найбільші банки) до більш ніж 20 млрд. грн. з 15 млрд. грн. Для решти груп граничний обсяг активів збережений на рівні 2012 р. Після підвищення граничного рівня кількість банків у I групі зменшилась з 17 до 15. Таким чином, суттєво збільшилась частка активів банків, які належать до 2-ї групи, на 2,5% (з 14,8% до 17,3%). Частка активів 3-ї групи банків збільшилась до 9,0%. Зменшились частки активів банків 1-ї та 4-ї груп на 3,4% (з 66,9% до 63,5%) та на 0,3% (з 10,5% до 10,2%) відповідно [56].

За результатами 2012 р. активи банківської системи продовжили своє зростання на 6,9% та становили 1 127,2 млрд. грн. Однак протягом 2012 р. знизилась частка кредитного портфеля в активах банківської системи. Так, за станом на 01.01.2013 р. його частка становила 61,6%, що на 1,6% менше, ніж за станом на 01.01.2012 р. Збільшились частки торгових цінних паперів та цінних паперів у портфелях банків на продаж на 0,4% (до 1,5%) та на 0,4% (до 6,5%) відповідно. Слід також відзначити збільшення частки інших фінансових активів протягом 2012 р. з 3,9% до 5,8% [56].

Водночас, банківська система України продовжує характеризуватись низьким рівнем кредитування, що пов'язано з досить високими вимогами до позичальників та погіршенням кон'юнктури фінансового ринку.

У структурі ресурсів банків у докризовий період спостерігалася тенденція до збільшення залишків на рахунках фізичних

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

осіб. Це відбувалося завдяки зростання доходів населення, позитивним зрушенням в ощадній поведінці домашніх господарств, а також певному збільшенню довіри населення до банківської системи. Вклади населення почали відігравати вагомую роль у формуванні ресурсної бази банків. Також закріпилася тенденція до збільшення коштів юридичних осіб у структурі ресурсів банку, що також позитивно впливало на ресурсну базу банку. Одночасно помітно зростала динаміка випущених банком боргових зобов'язань [92, с. 120].

У сучасних умовах структура банківських ресурсів відзначається певними змінами (рис. 3.1). Зокрема, до основних проблем банківської системи України слід віднести низький рівень ресурсної бази і перевагу коротких пасивів. Така ситуація може призвести банківський сектор до ризику втрати ліквідності, підвищення кредитного та ринкового ризиків. В результаті цього банки мають обмежені можливості щодо кредитування фінансового сектору економіки і населення, забезпечення достатнього рівня довіри клієнтів і вкладників.

З проведеного дослідження можемо зауважити, що обсяг власного капіталу банків зростає повільними темпами за станом на 01.01.2013 р. він становив 169,3 млрд. грн., що на 13,9 млрд. грн. перевищує показники 2011 р. Разом з тим, обсяг залучених ресурсів у порівнянні з минулим роком зріс на 59,1 млрд. грн. Зростання обсягів залучених банками коштів є позитивним явищем, однак слід зауважити, що воно зумовлене високими відсотковими ставками. З одного боку, даний факт свідчить про поступове відновлення довіри населення до вітчизняної банківської системи. Проте, з іншого боку, такі ресурси є дорогими і в умовах відсутності активного кредитування скорочують чистий процентний дохід банків.

Найбільшу питому вагу всіх зобов'язань банку займають кошти юридичних і фізичних осіб, тому їх зростання в пасивах банку надає більші можливості банку для своїх активних операцій. Проаналізуємо структуру залучених коштів банку у фізичних та юридичних осіб (рис. 3.2).

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

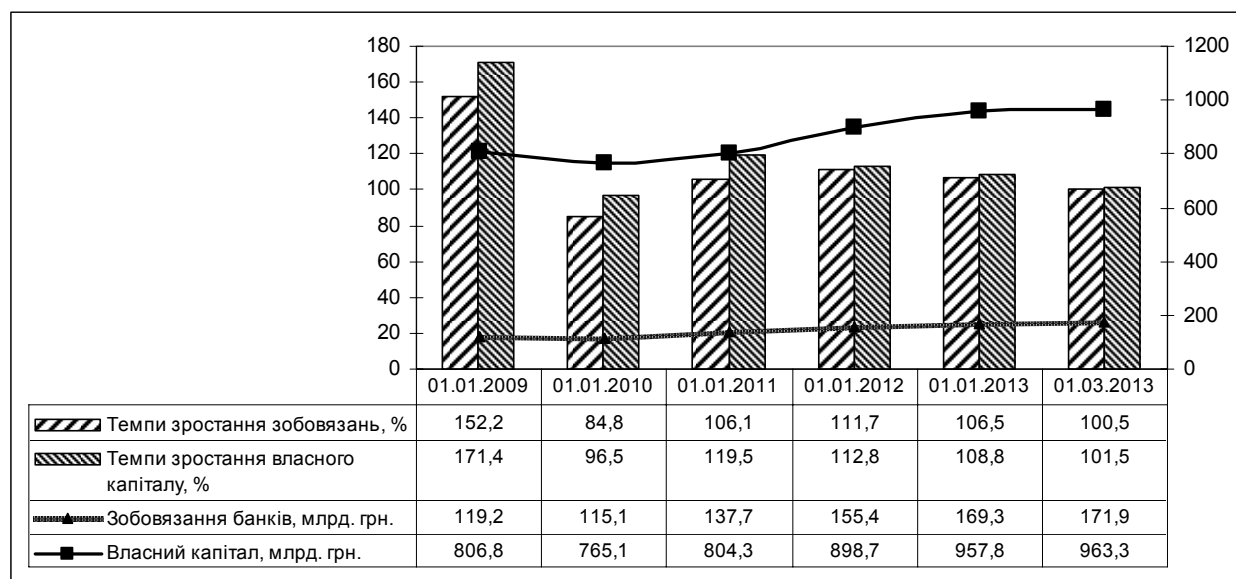

Рис. 3.1. Динаміка основних складових банківських ресурсів у 2008 – 2013 рр. [56]

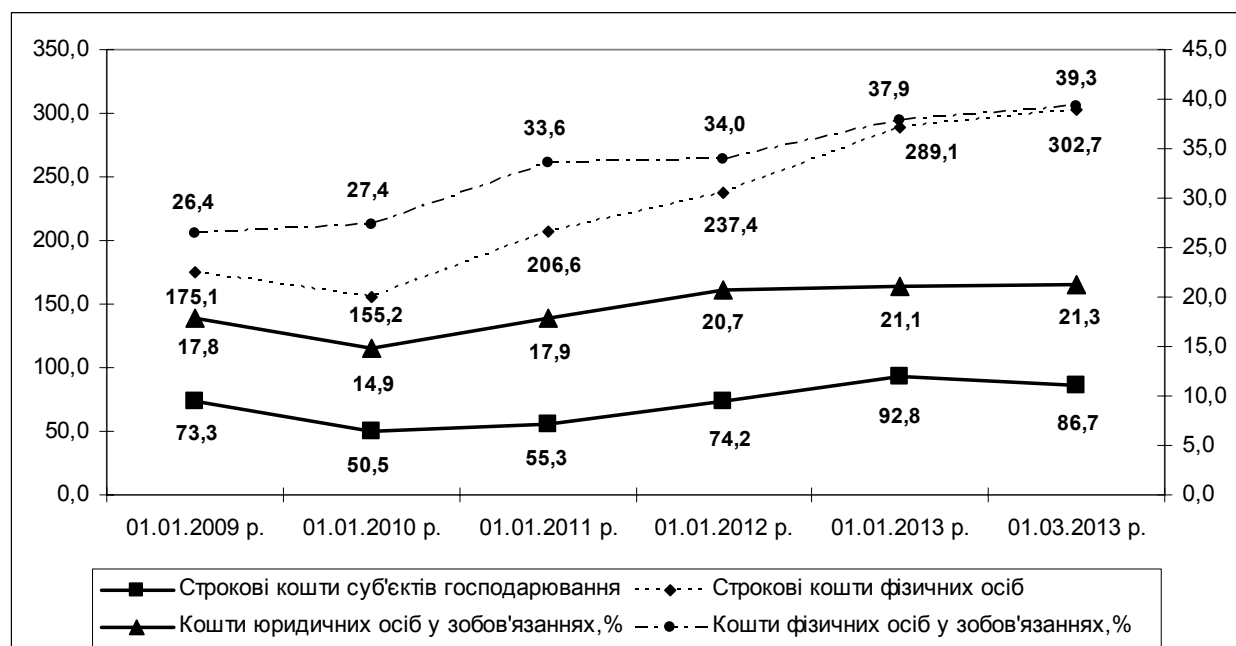

Рис. 3.2. Кошти клієнтів у зобов'язаннях банків [56]

У структурі залучених коштів банків відбулось зростання обсягу коштів фізичних осіб з початку 2013 р. на 4,15% (15,1 млрд. грн.), а за 2012 р. – на 18,88% (57,8 млрд. грн.) і за станом на 01.03.2013 р. становили 379,1 млрд. грн. Щодо коштів суб'єктів господарювання, то також прослідковується поступове зростання та у порівнянні з

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

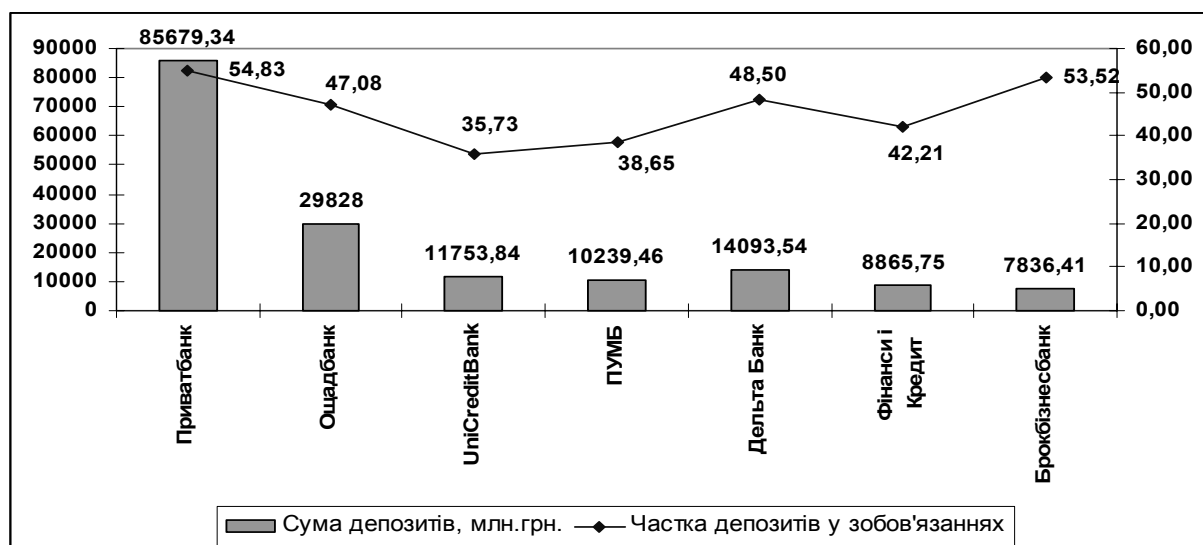
2011 р. вони зросли на 16,3 млрд. грн (8,7%) та за станом на 01.03.2013 р. становили 205,8 млрд. грн. Позитивна динаміка зростання заощаджень клієнтів банку свідчить певною мірою про поступове відновлення довіри населення до діяльності банківських установ, проте головним фактором даного зростання є підвищення відсоткових ставок, що було зумовлено дефіцитом ліквідності на фінансовому ринку.

Ще однією важливою проблемою, на наш погляд, є відновлення довіри населення до вітчизняної банківської системи. Проте за останні 2011–2012 рр. згідно з даними офіційних рейтингів банків України простежується поступове поживлення залучених ресурсів банківських установ (рис. 3.3). Проте варто звернути увагу на останні законодавчі норми Кіпру щодо запровадження нових правил регулювання банківської діяльності, які можуть призвести до зниження рівня довіри як до деяких іноземних банківських установ, так і до вітчизняної банківської системи.

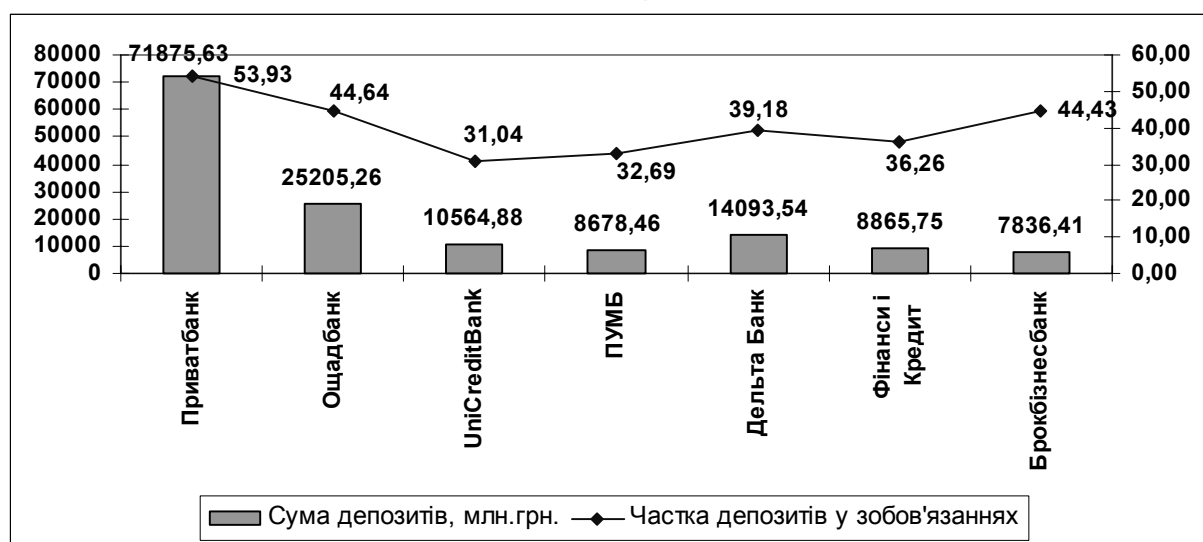
Аналіз діяльності вітчизняних банківських установ щодо залучення депозитних ресурсів показав високу їх залежність від зовнішніх ресурсів, які є достатньо обмеженими в період нестабільного розвитку банківської системи України. Адже ефективно організована ресурсна політика може стати визначальним фактором надійності банку, його фінансової стабільності, передумовою досягнення показників платоспроможності та ліквідності. За таких умов перед банками постає необхідність залучення якомога більшої кількості вкладників та нарощення депозитного портфеля. Тому довіра населення виступає дуже важливим фактором, що впливає на ресурсну політику банку.

Оскільки вклади населення, на наш погляд, вважають найбільш недорогим залученим ресурсом банків, важливим є впровадження та поширення операцій із безготівкових розрахунків між фізичними особами і реалізація такої функції грошей, як накопичення через вкладення їх на рахунки в банки.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

2011 р.

2012 р.

Рис. 3.3. Динаміка залучених коштів у розрізі банківських установ [60]

Також важливою умовою ефективного функціонування для комерційного банку є підтримання певного співвідношення між власними та залученими коштами. Основна мета банківської установи має полягати у виборі такої структури банківського капіталу, яка при найменших витратах на формування банківських ресурсів буде сприяти підтримці стабільного рівня дивідендів і доходів, а також репутації комерційного банку на рівні, достатньому для залучення необхідних грошових ресурсів на вигідних умовах.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Щодо питань відновлення довіри клієнтів до банківських установ, то найефективнішим методом у сучасних умовах розвитку економіки є формування позитивної суспільної думки навколо його діяльності, а також підтримка його іміджу як стабільного та надійного банку [66].

Варто відмітити, що робота банків із залучення депозитних ресурсів вимагає особливої уваги в сучасних умовах розвитку економіки, оскільки проблема ресурсного забезпечення викликала труднощі з одержанням фінансування з ринку капіталів, а розвиток стабільної депозитної бази допоможе стабілізувати ситуацію. Стабільний депозитний портфель забезпечить банку не лише приплив коштів, а також буде формувати репутацію надійності. Запропоновані нами заходи дадуть змогу банківським установам залучити більше коштів для формування ресурсної бази, що забезпечить стабільний розвиток та ефективну діяльність банків.

Підкреслимо, що надійна банківська система є однією з найважливіших умов забезпечення фінансової стабільності держави, сталого економічного розвитку та загального добробуту, оскільки вона забезпечує рух фінансових ресурсів, без яких функціонування ринкового господарства неможливе. Тому одним із найважливіших завдань для забезпечення економічного зростання країни є формування ефективної ресурсної бази комерційних банків, оскільки банківська система повинна мати достатній обсяг ресурсів, необхідний для кредитування поточних потреб суб'єктів господарювання, розвитку інвестиційної діяльності та підтримки власної ліквідності та платоспроможності.

Аналізуючи динаміку залучених коштів банку, доцільним є, на нашу думку, звернути увагу на структуру власного капіталу банківських установ. Оскільки достатній обсяг капіталу визначає ступінь фінансової стійкості банку, саме тому він є тим елементом ресурсної політики банку, яка покликана покрити ризики, які виникають у процесі діяльності кредитної організації. Слідуючи даній логіці, можемо стверджувати, що чим ширше коло операцій проводить банк, тим більший у нього обсяг вкладень, тим більші втрати він може понести

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

і тим вищим рівнем достатності капіталу він повинен володіти для забезпечення стабільності та ліквідності в процесі діяльності.

Показник достатності капіталу є ключовим індикатором фінансового стану комерційного банку. Достатній обсяг капіталу визначає ступінь фінансової стійкості банку, саме тому він є тим елементом ресурсної політики банку, яка покликана покрити ризики, які виникають у процесі діяльності кредитної організації. Слідуючи даній логіці, можемо стверджувати, що чим ширше коло операцій проводить банк, тим більший у нього обсяг вкладень, тим більші втрати він може понести і тим вищим рівнем достатності капіталу він має володіти для забезпечення стабільності та ліквідності в процесі діяльності. Для вітчизняної банківської системи, яка в період загострення кризових явищ відчула суттєву нестачу капіталу і в сучасних умовах рівень якого не є достатнім, дана проблема має надзвичайно важливе значення.

Світові процеси, які відбуваються в банківському бізнесі в сучасних умовах, а також суттєві зміни умов функціонування банківських установ призвели до необхідності нарощування банками власного капіталу, що забезпечить їх стійкість, платоспроможність та надійність у сучасних умовах розвитку. В історії банківської справи проблема формування банківського капіталу, його достатності та структури завжди мала важливе значення. З часом змінювалися не тільки визначення та концепції банківського капіталу, але також і погляди на його роль у діяльності банку. Достатність капіталу банку залежить від якості його активів, методів управління, корпоративної стратегії і суми ризиків, якими володіє банк. Отже, доцільність визначення і регулювання величини капіталу банків об'єктивна. Капітал банку розглядається як розрахункова величина, значення якої використовується, з одного боку, регулюючими органами для здійснення ефективного пруденційного нагляду за банківськими установами, а з іншого – самими кредитними організаціями для визначення і мінімізації ризиків.

Капітал банку – це головний показник його здатності до подальшого розвитку, оскільки саме капітал є надзвичайно важливим

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

та необхідним елементом забезпечення економічної самостійності, прибуткової діяльності та в підсумку – підвищення фінансової стійкості банку. Зміцнення ресурсної бази банків та інтеграція банківської системи України у світове співтовариство здебільшого залежатимуть від зростання обсягів власних капіталів банків.

У даний момент питання капіталізації українських банків стало особливо актуальним і широко обговорюється вченими і практиками банківської справи. Аналіз основних показників роботи банківської системи свідчить про випереджальні темпи зростання капіталу порівняно зі зростанням ВВП, що є позитивним чинником, однак темпи зростання капіталу значно менші від темпів зростання активів банківської системи, що свідчить про загострення проблеми капіталізації (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Основні показники діяльності банків України за період із 2007 по 2013 рр. [56]

Показники	Роки						
	01.01.2008	01.01.2009	01.01.2010	01.01.2011	01.01.2012	01.01.2013	01.05.2013
Кількість зареєстрованих банків	198	198	197	194	198	176	177
Чисті активи	599396	926086	880302	942088	1054280	1127192	1161638
Темп зростання, %	176	154	95	107	111	106	103
Власний капітал банків	69578	119263	115175	137725	155487	169320	175402
Темп зростання, %	163	171	96	119	112	108	103
Зобов'язання банків	529818	806823	765127	804363	898793	957872	986236
Темп зростання, %	178	152	94	105	111	106	102

З проведеного дослідження можемо зауважити, що темпи зростання власного капіталу банків з початку року повільно скорочуються і за станом на 1 травня 2013 р. вони сягнули 175402 млн. грн. Чисті активи банку також зменшились, темп їх зростання на 01.05.2013 р. становив 103%, у порівнянні на початку року цей показник був на рівні 106%. Якщо проаналізувати динаміку зростання, то простежується зменшення таких основних показників, як чисті активи

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

банку, власний капітал, зобов'язання банків, що свідчить про негативні тенденції у розвитку економіки країни.

Ситуація зі забезпеченням достатнього обсягу капіталу для банків істотно ускладнюється за рахунок скорочення активів банківської системи (так, протягом 2012 р. темпи зменшення активів банків перебували в діапазоні від 111% до 106%). Темпи скорочення активів для банківської системи на даному етапі її розвитку є екзогенним фактором, значення якого визначаються макроекономічними індикаторами. Банки, які не здатні динамічно нарощувати активи через граничні значення достатності капіталу, неминуче будуть витіснені з ринку іншими банками-конкурентами, що загрожує повним витісненням з ринку.

У такій ситуації, коли зростанню активів банку перешкоджає гранично низький рівень достатності капіталу, банк, турбуючись про своє майбутнє, не може погоджуватись з цією ситуацією і зобов'язаний шукати джерела зростання капіталу. Джерела зростання капіталу для банку можуть бути внутрішніми (прибуток) і зовнішніми (кошти акціонерів).

Варто зауважити, що така пильна увага до проблеми капіталізації пояснюється й тим, що капітал вітчизняних банків з кожним днем все частіше не виконує покладені на нього функції: захисну, операційну та регулюючу.

Невиконання захисної функції спричиняє підвищення ймовірності того, що в разі виникнення кризових явищ банк не зможе самостійно вирішити свої проблеми, а також забезпечити повернення залучених коштів клієнтам. Порушення операційної функції стримує банк у проведенні заходів щодо розвитку власної ресурсної бази, інформаційного забезпечення діяльності, а також обмежує банк у формуванні довгострокових активів, насамперед довгострокових кредитів, які мають видаватися за рахунок довгострокових пасивів, у тому числі і за рахунок капіталу.

Починаючи з 80-х рр. попереднього століття, особливо актуальним стає питання про виконання капіталом регулюючої функції. З цього моменту капітал вважається одним з основних показників,

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

що характеризують діяльність банку. Капітал стає базою для оцінки інших показників банку, а також основою для встановлення лімітів і обмежень, покликаних знизити ймовірність банкрутства кредитної установи.

Національний банк України шляхом встановлення нормативних вимог прагне забезпечити виконання захисної та операційної функцій. Тому для визначення достатності капіталу банку в Інструкції НБУ «Про регулювання діяльності банків України» визначається три основних нормативи:

1) мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), який має становити 120 млн. грн. Розмір регулятивного капіталу банку не може бути меншим, ніж його статутний капітал. Рішення про збільшення нормативного значення мінімального розміру регулятивного капіталу до 120 млн. грн. було прийнято НБУ в серпні 2010 р. з метою забезпечення стабільного розвитку банківської установи та підвищення її платоспроможності;

2) норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу, який відображає здатність банку своєчасно і в повному обсязі виконувати свої зобов'язання, які випливають із торговельних, кредитних чи інших операцій грошового характеру. Зазначимо, що зі зростанням рівня показника достатності регулятивного капіталу зростає і частка ризику, яку приймають на себе власники банку, і навпаки, чим нижче значення показника, тим більша частка ризику, яку приймають на себе кредитори (вкладники) банку. Нормативне значення даного показника діючих банків має бути не менше 10%. В контексті розгляду даного нормативу слід зауважити, що в Інструкції НБУ «Про порядок регулювання діяльності банків в Україні» № 368 норматив достатності (платоспроможності) ще до лютого називався норматив адекватності регулятивного капіталу [14]. Хоча постановою НБУ від 28.12.2011 р. № 479 термін «норматив платоспроможності» виключений з цього визначення і уже жодного разу в цій інструкції не згадується, він, по суті, продовжує характеризувати платоспроможність банку, а не достатність його капіталу;

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

3) коефіцієнт (норматив) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (НЗ), який відображає розмір регулятивного капіталу, необхідний для здійснення банком активних операцій. Норматив НЗ встановлює мінімальний коефіцієнт співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів. Нормативне значення – не менше, ніж 9%.

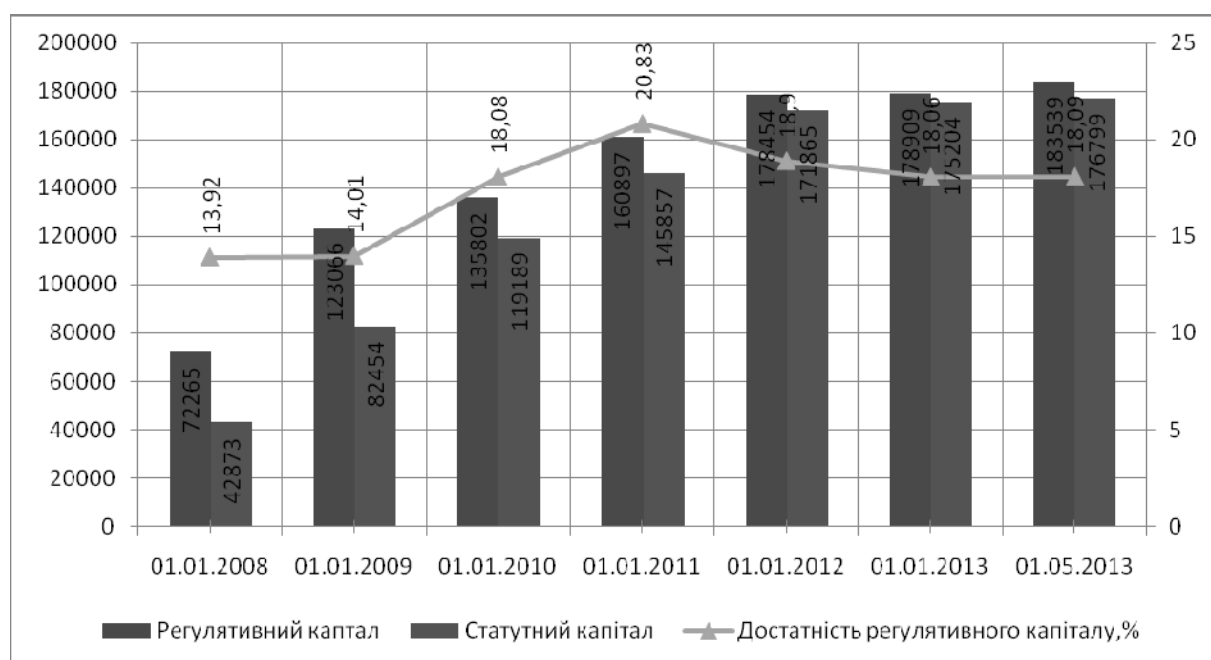

Рис. 3.4. Показники регулювання достатнього обсягу капіталу банку

(складено на основі [56])

Дані показники свідчать, що величина значення показника достатності регулятивного капіталу зменшилась у 2013 р. у порівнянні з минулим 2012 р. і становить 18,09% (у 2012 р. 18,90%), що є негативним явищем, оскільки свідчить про збільшення ризику неспроможності банком здійснювати виплати за своїми зобов'язаннями та про неефективне використання свого капіталу банківськими установами. Достатній рівень капіталу гарантує збереження коштів клієнта та вкладників.

Зростання номінального розміру регулятивного капіталу є позитивним явищем, проте варто зазначити, що у розрахунку регулятивного капіталу існують певні недоліки, основним серед

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

яких, на наш погляд, є методика його розрахунку, яка в першу чергу відповідає вимогам регулюючого ринку, а уже потім вимогам ринку. В підсумку комерційний банк може опинитись у ситуації, коли його капітал буде не спроможний виконувати властиві йому функції, а оцінка ефективності його діяльності не буде реальною.

Тому саме показнику достатності капіталу відводиться настільки значна роль у Базельських документах. Водночас не слід підходити до цього однозначно, без урахування інших показників банківської діяльності. Якщо у банку достатність капіталу 25–30%, то це ще не означає, що його розвиток є стабільним з позитивним результатом діяльності. Не виключається ймовірність того, що даний банк не дуже добре працює, неефективно використовує свої ресурси або якість його капіталу сумнівна.

Зауважимо, що регулятивний капітал, у відповідності з усіма вимогами, розраховується на основі балансових даних, тобто при розрахунку враховуються залишки на певних рахунках банку. Проте при оцінюванні капіталу більшість активів і пасивів банківської установи оцінюються за тією вартістю, яку вони мали у момент придбання чи випуску. Тому величина капіталу, розрахована таким методом є поганим індикатором достатності, тому що внаслідок змін мікро- та макроситуації дійсна вартість пасивів банку відхиляється від їхньої первісної вартості.

Крім того, звернемо увагу на те, що в розрахунок приймається нетто-капітал. Власний капітал слугує джерелом придбання основних засобів, а саме: будинків, споруд, устаткування, покриття збитків минулих років тощо. Поняття бруто-капіталу є ширшим, оскільки воно включає розмір відвернених іммобілізованих власних коштів та фактичний залишок власних нетто-коштів, які можуть бути використані для активних операцій, зокрема кредитування. Проте при оцінці величини власного капіталу банківської установи до уваги береться саме нетто-капітал.

Можемо стверджувати, що від розмірів власного капіталу у вирішальній мірі залежить здатність банку здійснювати активні операції. Власний капітал – це в певному значенні гарантія безпеки. Але це справді так, коли мається на увазі реальний капітал, а не

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

той, який відображений у звітності. У певний період часу в цілому ряду банків частина капіталу (а іноді і весь) фактично була фіктивною, або, іншими словами, була сформована неналежними активами. Така капіталізація не збільшує ні ресурси банку, ні його фінансову стійкість і надійність. Вона, навпаки, приховує наявність реальних проблем і ризиків, ускладнює об'єктивну оцінку стану діяльності банківської установи. До дій банку, які прямо формують фіктивну вартість у капіталі, належить відображення у фінансовому обліку доходів майбутніх періодів у значних розмірах та їх капіталізація, а також необґрунтоване проведення переоцінки основних засобів і віднесення її результату до капіталу. До числа активних відносять операції з інсайдерами щодо придбання основних засобів та нематеріальних активів.

Банківські установи навмисно використовують різноманітні фінансові схеми для нарощення власного капіталу. Це відбувається, як уже зазначалось, за допомогою маніпулювання резервами, сформованими під активні операції. Тобто приховування операцій, під які повинні бути сформовані резерви, використання вексельних схем тощо [31, с. 278]. Відповідні операції забезпечують зростання рівня регулятивного капіталу, який би відповідав встановленим нормативно-правовим актам Національного банку України.

Звернемо увагу, що елементами, які найбільш зазнають ризику втрати первинної грошової вартості, тобто ризику фіктивної вартості, є статутний капітал, субординований борг, фінансовий результат, переоцінка основних засобів і нематеріальних активів. А їх частка у структурі банківського капіталу становить 85% (табл. 3.2).

Нарощення величини капіталу за рахунок фіктивної вартості в першу чергу збільшує значення нормативів його адекватності та достатності. А це, у свою чергу, дозволяє банківським установам наднормово залучати кошти клієнтів, підвищувати інвестиційний потенціал та ліміти активних операцій. Проте при цьому реальна адекватність капіталу банківської системи загалом та безпосередньо кожного банку знижується, а сукупний ризик розміщених коштів підприємств і внесків населення зростає, оскільки саме на них переноситься наднормативний ризик активних операцій банківської установи.

Структура балансового капіталу банків України

Показники	За станом на					
	01.01.2009 р.	01.01.2010 р.	01.01.2011 р.	01.01.2012 р.	01.01.2013 р.	01.05.2013 р.
Статутний капітал, млрд. грн.	82,4	119,2	145,8	171,8	175,2	176,8
Резерви під активні операції, млрд. грн.	48,4	122,4	148,8	157,9	141,3	137,2
Результат діяльності, млрд. грн.	7,3	-38,4	-13,1	-7,7	4,8	4,0
Рентабельність активів, %	1,03	-4,38	-1,45	-0,76	0,45	1,07
Рентабельність капіталу, %	8,51	-32,52	-10,19	-5,27	3,03	7,12

(Розроблено автором на основі джерела [56].)

З вищесказаного можемо зробити висновок про систематичну недостатність капіталу банків. Проте за умов, що склалися в Україні, банківським установам нелегко здійснювати нарощення капітальної бази, що пов'язано із загальноекономічним станом країни, недовірою до банків, недостатньою кількістю стратегічних інвесторів, непрозорістю вітчизняного фондового ринку, низькою кредитоспроможністю потенційних позичальників, що у наслідку зменшує прибутки банку і скорочує загальний обсяг власного капіталу та можливості нарощення капіталу за допомогою прибутку.

Варто звернути увагу, що рух банківського капіталу відбувається за дещо іншими закономірностями, ніж рух грошових коштів. Чим більші обсяги ресурсів банки перетворюють у кредити і заробляють на цьому доходи, тим більше зростає власний капітал банків як за рахунок прибутків, так і в результаті надходжень додаткових інвестицій внаслідок зростання привабливості їх акцій [55, с. 58]. Вимоги регулятора щодо адекватності капіталу обсягам активних операцій також стимулюють нарощування капіталу в період

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

економічного зростання. При цьому капітал розміщується не в ліквідні, тобто низькодохідні, активи, а в прибуткові операції.

У період економічного спаду капітал вже потрібен не для нарощування активних операцій, а виступає важливим джерелом підтримки платоспроможності банків, хоча інвестори і не зацікавлені у придбанні акцій банків на фоні зниження їх прибутковості та зростання ризику банкрутства. Таким чином, у період економічного зростання приріст капіталу використовується для підвищення кредитоспроможності банків і не створює буферу ліквідності банківської системи на важкі часи, а коли вони настають, то він стає джерелом платоспроможності банків.

Пріоритетним способом підвищення достатнього обсягу банківського капіталу є його збільшення у грошовій формі з одночасним спрямуванням додаткових коштів на збільшення ліквідних активів. Найшвидше наростити капітал можна за рахунок збільшення статутного капіталу або залучення субординованого боргу. Проте збільшення статутного капіталу може призвести до зниження прибутковості акцій, рівня їх котирувань на ринку, конфлікту інтересів акціонерів, та й термін додаткової емісії акцій може перевищити 6 місяців. Умови отримання субординованого боргу теж досить непрості: він залучається на термін не менше, ніж 5 років, а додатковий капітал, до складу якого він не входить, не може перевищувати основний капітал, що обмежує обсяги субординованого боргу.

Ще одним способом капіталізації банку з одночасним підвищенням його платоспроможності та ліквідності може бути випуск привілейованих акцій, які дають право на стабільне отримання дивідендів і можуть вільно обертатися на ринку цінних паперів. У сучасних умовах механізм випуску їх чітко не визначений і банки практично не користуються цим інструментом одночасного нарощування капіталу. Було би доцільно, на наш погляд, зобов'язати банки випускати певний обсяг таких акцій, наприклад, еквівалентно до статутного капіталу банку, обліковувати їх поза балансом і в критичний для діяльності банку момент з дозволу НБУ розміщувати такі акції, надавати їх у заставу за позичені кошти. Інвесторам вигідно

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

купувати привілейовані акції банку, які забезпечать їм гарантований дохід, а якщо б запрацював механізм забезпечення таких акцій певною частиною активів банку, перш за все, нерухомим майном, то привабливість їх зросла би додатково.

Головним внутрішнім джерелом нарощення обсягів капіталізації для найбільших і великих банків слід вважати прибуток, який водночас є функцією інвестиційної, фінансової та дивідендної політики банку, а також кінцевим результатом їхнього комплексного втілення на практиці. Є два способи нарощення обсягів капіталізації банку за рахунок прибутку: безпосереднє збільшення прибутку шляхом зростання дохідності активних операцій відповідно до принципів кредитно-інвестиційної політики і реінвестування чистого прибутку.

У контексті даної проблеми потрібно розглядати також можливість створення резервів під ризики банківської діяльності. Сам обсяг резервів не забезпечує безпеку для вкладників банку, тому що вони створюються у негрошовій формі і можуть штучно регулюватись. Лише опосередковано, через зменшення прибутку, резерви стимулюють банк до збільшення капіталу з інших джерел для виконання економічних нормативів, і частина такого збільшення може осісти в ліквідних активах, що підвищить платоспроможність банку. Водночас, на нашу думку, доцільно відразу резервувати певний обсяг грошових коштів як реальне покриття кредитного та інших ризиків відповідно до обсягів створених під ці ризики резервів.

Для вирішення проблеми підвищення рівня капіталу установ банківської системи України, що нині є вкрай нагальною, також було би доцільним удосконалення податкового законодавства з метою введення норм, що дозволяють банкам зменшувати оподатковуваний прибуток на суми коштів, які спрямовуються на збільшення капіталу.

Удосконалення нормативно-правової бази з метою посилення прав банку-кредитора, удосконалення механізмів створення та функціонування банківських об'єднань, спрощення процедури злиття

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

банків сприяло би подоланню проблеми недокапіталізованості банківського сектору.

На наш погляд, також має відбуватись покращення якості нагляду НБУ за комерційними банками, зокрема більш ретельному нагляду повинні підлягати операції з інсайдерами. НБУ повинен докласти максимум зусиль з метою недопущення фіктивної капіталізації банків.

Шляхом підвищення прибутковості банків є зменшення витрат, а також збільшення числа дохідних інструментів. Важливим напрямком зі збільшення прибутковості є підвищення якості активів і пасивів банку.

Окрім цього, на подолання проблеми недокапіталізованості банківського сектору мають бути спрямовані зусилля менеджменту кожного комерційного банку. На наш погляд, робота має бути направлена на мобілізацію власного капіталу з усіх доступних джерел.

Варто відзначити, що процес рекапіталізації передбачає зміну структури капіталу банку з метою раціоналізації його діяльності чи в результаті його банкрутства. Як показує практика, рекапіталізація є стандартним заходом подолання фінансових криз у багатьох країнах світу. Даний механізм успішно використовувався у США, Японії, Швеції, Росії та інших країнах, застосування процедури рекапіталізації поновило кредитування, активізувало кредитні ринки в цих країнах та покращило фінансовий стан банків. Загалом переваги рекапіталізації зводяться до покращення платоспроможності банків, уникнення розпродажу активів і підтримки їхньої кредитної активності.

Україна та її банківська система не залишилися осторонь глобалізаційних процесів. Так, однією із форм прояву процесів глобалізації та інтеграції є присутність іноземних банків в Україні. Різке зростання іноземного капіталу спостерігається починаючи з 2006 р.

Присутність банків з іноземним капіталом у банківській системі України відповідає інтересам розвитку національної фінансової системи, сприяє залученню іноземних інвестицій та розширенню

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

ресурсної бази соціально-економічного розвитку. Проте, разом із тим, існують певні проблеми, пов'язані з приходом іноземного капіталу, а саме: структурні ризики «залежного розвитку» та загострення через це всього комплексу економічних, соціальних і політичних проблем; загрози втрати економічного суверенітету та безпеки країни, що в результаті може призвести до неконтрольованого відпливу капіталу і фінансових ресурсів. Ситуація щодо залучення іноземного капіталу у вітчизняну банківську сферу постійно змінюється, а його раціональна частка є предметом дискусій.

Основною метою співпраці міжнародних банків та іноземних фінансових структур в Україні є збільшення нових ринків, зростання власної прибутковості. За таких умов особливо важливою є розробка довгострокової стратегії розвитку банківської системи України, що в свою чергу потребує відповідного забезпечення. Основними складовими цієї стратегії мають бути принципи та механізми регуляції участі іноземного капіталу в українських банках.

У світовій практиці є приклади як позитивного (передача новітніх технологій, створення робочих місць, розвиток експортного потенціалу країни), так і негативного (односторонній розвиток економіки, інтенсивне використання робочої сили при низькій оплаті праці і т. ін.) досвіду залучення іноземних інвестицій.

Присутність в економіці будь-якої держави значних обсягів іноземного капіталу є ознакою макроекономічної стабільності, високого рівня довіри інвесторів до її законодавчої, виконавчої, судової гілок влади. Проте при цьому важливе значення має рівень політичної стабільності та незалежності країни, а не рівень розвитку її демократії. Наявність обмежень щодо присутності іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі є неефективним ні з економічних, ні з політичних позицій. Однак за його наявності необхідно підтримувати та передбачувати можливості для реальної конкуренції вітчизняних банків з іноземними фінансовими установами. Проте є очевидним, що перспективи та наслідки функціонування іноземного капіталу у вітчизняному банківському секторі неоднозначні. Адже мета іноземних інвесторів – не підвищувати добробут населення

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

країни об'єкта інвестицій, а максимізувати прибуток для своїх власників та акціонерів [29, с. 26].

Відзначимо, що першою іноземною фінансовою установою, яка з'явилась на українському ринку, був великий банк зі 100-процентним французьким капіталом – «Креді Ліоне Україна». Він був першим банком зі 100-процентним іноземним капіталом, який почав працювати в незалежній Україні у 1993 р.

У цей період на ринку банківських послуг України існувало відсоткове обмеження на участь іноземного капіталу в банківському секторі. Банківські установи зі 100-процентним іноземним капіталом мали право надавати свої послуги лише зарубіжним компаніям і фізичним особам – іноземцям, що спонукало іноземних інвесторів створювати в Україні свої дочірні структури [25]. Зауважимо, що у 1994 р. було створено 12 банківських установ з іноземним капіталом, з яких один – зі 100-процентних нерезидентів. Питома вага іноземних банків у загальній кількості вітчизняних банківських установ 1995 р. становила 5,2%, а частка іноземного капіталу в статутному капіталі вітчизняних банківських установ на кінець року – 1,1%. У той час в Україні були також зареєстровані представництва іноземних банківських установ, зокрема в червні 1993 р. Представництво «Комерційного банку А. Г.» (Німеччина) та у квітні 1994-го – Представництво «Ландесбанк Берлін АГ в Україні» (Німеччина). Таким чином, на тлі значної кількості зареєстрованих банків банківські установи з участю нерезидентів займали незначну питому вагу [25].

Більш активне проникнення іноземного капіталу в банківську систему України починається у період 2001–2003 рр. Основною формою його входження стали угоди з купівлі українських банків міжнародними фінансовими компаніями та банками (табл. 3.3). Назвемо ті угоди, вартість яких становила більше, як мільярд доларів, серед яких: купівля акцій АППБ «Аваль» групою «Raiffeisen International», Укрсоцбанку групою UniCredit, Промінвестбанку Внешкономбанком, Triantal Investments Приватбанком. Варто відмітити, що основними інвесторами в банківську систему України є Франція, Австрія, Росія та Кіпр.

Таблиця 3.3

Найбільші міжнародні угоди злиття та поглинання банківських установ в Україні протягом 2007–2011 років [25]

Рік	Міжнародні фінансові компанії та банки (покупець)	Країна	Кількість проданих акцій, %	Український банк (продавець)	Ціна, млн. дол.
2007	«Erste Bank der osterreichischen Sparkassen AG»	Австрія	100	«Престиж»	104
	Commerzbank (Німеччина)	Німеччина	60	«Форум»	600
	Bank of Georgi	Грузія	98,77	Універсальний банк розвитку та партнерства	81,7
	Volksbank International AG		98	«Електрон»	43
	Сбербанк Росії	Росія	100	«НРБ-Україна»	150
2008	група «UniCredit»	Італія	95	Укрсоцбанк	2070
	Swedbank	Швеція	100	ТАС-Комерцбанк і ТАС-Інвестбанк	485
	Група «Intesa Sanpaolo»	Італія	100	Правексбанк	750
2009	«Внешэкономбанк»	Росія	75	Промінвестбанк	1080
2010	«Platinum Bank»	Кіпр	100	«Хоум Кредит Банк»	520
2011	Triantal Investments Ltd	Кіпр	24,99	Приватбанк	3 385

Стратегія діяльності іноземних банків визначається насамперед об'єктивними причинами, які спонукали його до входження на новий ринок, серед яких виділимо три групи:

1) метою входження на іноземні ринки є діяльність на них їхніх традиційних клієнтів, з якими у країнах походження налагоджені тісні стосунки. Так, за своїми клієнтами звичайно слідують японські й корейські банки, причому внутрішнім ринком країни перебування вони майже не цікавляться, а з регіональними банками співпрацюють мало. Наприклад, на Філіппінах японські, корейські та таїландські банки фактично не обслуговують місцеві підприємства і транснаціональні корпорації, надаючи послуги кільком компаніям із країн свого походження. Отже, їхній вплив на господарство країни перебування є мінімальним;

2) банки (АБН-Амро і Дойче-банк), які почали відкривати представництва в інших країнах не тільки в інтересах обслуговування своїх найбільших глобальних клієнтів, а й для розширення своєї клієнтської бази за рахунок найпривабливіших регіональних підприємств;

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

3) транснаціональні банки (Сітібанк, HSBC), метою яких була всебічна інтеграція у внутрішній ринок банківських послуг країни перебування як корпоративний, так і споживчий.

Проте зауважимо, що все-таки основною метою входження іноземного капіталу є або максимізація доходів, або посилення контролю в країні. При цьому мотиви входження іноземного капіталу в банківську систему країни-реципієнта можуть бути різними.

Проаналізуємо динаміку зростання частки іноземного капіталу на вітчизняному ринку банківських послуг в сучасних умовах (рис. 3.5). За офіційними даними Національного банку України, за станом на 01.10.2012 р. в Україні було зареєстровано 175 банків, з них знаходяться в стані ліквідації 24 банки. 175 банків мають ліцензію НБУ на здійснення банківських операцій. 55 банків з іноземним капіталом (30,5% від загальної кількості діючих), із них 23 (12,4% від загальної кількості діючих) – зі 100-процентним іноземним капіталом.

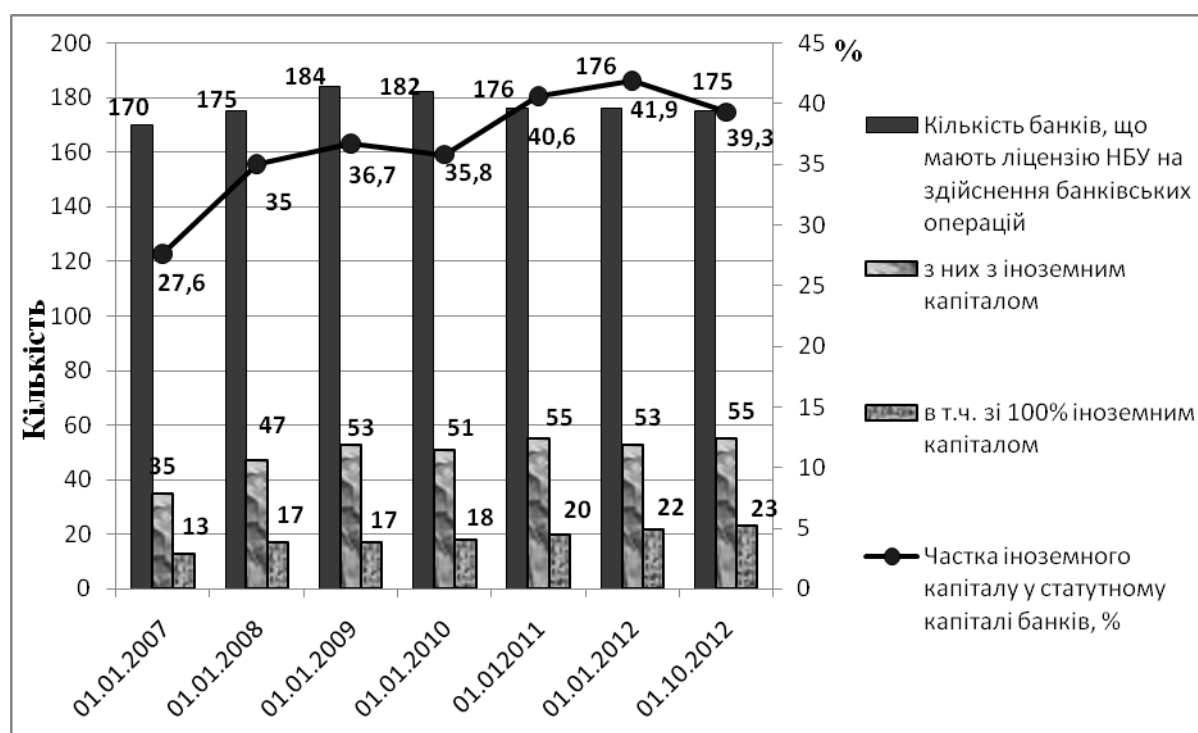

Рис. 3.5. Динаміка іноземних банків та частки іноземного капіталу в банківській системі України

(Складено автором на основі джерела [56].)

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

В період з 2007 до 2012 р. кількість банків з іноземним капіталом збільшилася з 35 до 55, в тому числі зі 100%-вим іноземним капіталом – з 13 до 23. Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків з 01.01.2007 р. до 01.10.2012 р. зросла з 27,6% до 39,3% [56].

Проаналізувавши динаміку іноземних банків та частку іноземного капіталу в банківській системі України, можемо зауважити, що при збільшенні кількості банків з часткою іноземного капіталу та зі 100%-ою його присутністю частка іноземного капіталу за 3 квартали 2012 р. знизилась на 2,6% – з 41,9% до 39,3%. Хоча варто відмітити той факт, що до цього спостерігалась лише тенденція до зростання даного показника. Загалом частка іноземного капіталу у загальній масі статутних фондів всіх українських банків поступається на користь національного капіталу [56].

На сьогодні в банківській системі України присутній капітал з різних країн (рис. 3.6), однак найбільша частка (19%) належить російському. На вітчизняному банківському ринку активно здійснюють свою діяльність такі іноземні банки: «BNP Paribas», «Deutsche Bank», «CreditAgricole», «Commerzbank», «Альфа-банк». Найбільш потужними фінансовими структурами є АТ «Райффайзен Банк Аваль» із вартістю активів 55,1 млрд. грн. (4 місце в національному рейтингу), АТ «УкрСиббанк» (46,1 млрд. грн. – 5 місце), ПАТ «УКРСОЦБАНК» (41,6 млрд. грн. – 6 місце), ПАТ «Промінвестбанк» (34,6 млрд. грн. – 7 місце), ПАТ «ВТБ Банк» (33,1 млрд. грн. – 8 місце), ПАТ «АЛЬФА-БАНК» (26,6 млрд. грн. – 9 місце), АТ «ОТП Банк» (24,7 млрд. грн. – 10 місце) [94, с. 56].

Такій активізації діяльності банків з іноземним капіталом в Україні сприяли ряд факторів, серед яких можна виділити такі: освоєння нових клієнтських ринків, позитивні структурні зрушення у вітчизняній економіці, активне зростання попиту на банківські послуги з боку населення та можливість отримання високих прибутків.

З проведеного дослідження можемо зробити висновок, що вплив банків з іноземним капіталом на банківську систему України є досить суттєвим, що може призвести до витіснення українських банків з фінансового сектору, які можуть не витримати сучасних

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

умов конкуренції, свідченням чого є значна кількість малих банків, які контролюються саме українськими інвесторами.

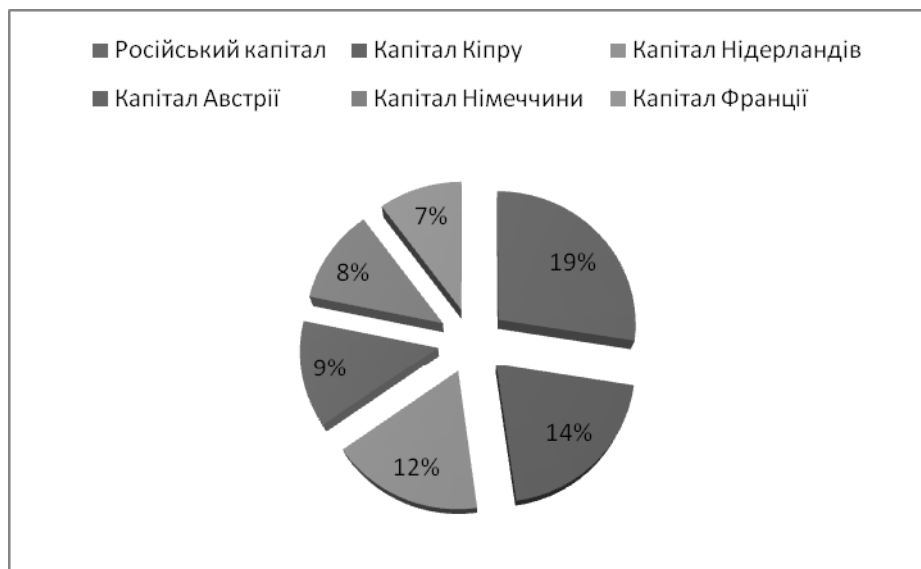

Рис. 3.6. Частка іноземного капіталу на вітчизняному банківському ринку протягом 2012 року в розрізі країн [56]

В економічній літературі немає однозначної думки щодо позитивного чи негативного впливу функціонування іноземних банків у банківській системі України. Тому вважаємо за доцільне розглянути переваги та недоліки існування іноземного капіталу на вітчизняному ринку банківських послуг.

На нашу думку, до основних переваг функціонування банків з іноземним капіталом в Україні варто віднести такі:

1) залучення іноземних інвестицій сприяє розширенню ресурсної бази та соціально-економічному розвитку;

2) приплив іноземного капіталу в банківську сферу прискорює процеси розвитку фінансових ринків, розширює спектр банківських послуг та їх якість;

3) запровадження зарубіжного досвіду ведення банківської справи, здійснення міжнародних фінансових операцій, фінансового оздоровлення, реорганізації та реструктуризації комерційних банків;

4) залучення іноземного капіталу призведе до здешевлення банківських послуг: кредитних ресурсів у довгостроковій перспективі

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

та зростання строків їх надання. Іноземні банки можуть стати важливим джерелом довгострокового фінансування капіталомістких проектів;

5) наявність банків з іноземним капіталом сприяє розвитку конкуренції на ринку банківських послуг, що в свою чергу призведе до підвищення ефективності функціонування банківської системи, розширення спектра якісних послуг, підвищення кваліфікаційного рівня банківських працівників.

Серед основних негативних наслідків присутності іноземного капіталу на національному ринку варто виділити такі:

1) можливі несподівані коливання ліквідності банків, спричинені спекулятивними змінами попиту і пропозиції на грошово-кредитному ринку;

2) послаблення позицій ще недостатньо розвиненої національної банківської системи. Місцеві банки ще не спроможні на рівних конкурувати з іноземними банками, що призводить до їх банкрутств та фінансової нестабільності загалом;

3) оскільки акціонери банків з іноземним капіталом загалом інвестують у ті галузі і в ті країни, де прибуток і безпека є вищими, тому є можливим неконтрольований відплив капіталу з країни;

4) швидке зростання частки іноземного банківського капіталу зумовить можливу втрату суверенітету у сфері грошово-кредитної політики;

5) діяльність філій банків з іноземним капіталом може створювати додаткові ризики для банківської системи, серед основних – ризик банкрутства материнського банку, загострення соціальних, економічних та політичних ризиків.

Зазначені ризики можуть спричинити дестабілізацію роботи банківської системи, зменшення довіри населення до українських банків, а також існує загроза захоплення іноземними банками банківського ринку України. Зокрема, важливо враховувати, що поява на українському ринку потужних банків з іноземним капіталом із дешевим кредитним ресурсом, високоякісним обслуговуванням клієнтів здатна посилити свій вплив на управління напрямами та процесами

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

використання кредитних ресурсів у реальній економіці. Відповідно, може знизитись можливість не тільки вітчизняних комерційних банків, а й НБУ впливати на розвиток національної економіки України. Мова передусім має бути про те, що банківський капітал – як вітчизняний, так і зарубіжний – якщо він функціонує в Україні, то має забезпечувати ефективний розвиток національної економіки відповідно до визначених урядом стратегічних напрямів [63, с. 90].

З метою уникнення можливих деструктивних наслідків участі іноземного капіталу у вітчизняній банківській системі та створення в Україні філій іноземних банків, на наш погляд, доцільним є посилення таких умов щодо їх діяльності:

1. Встановити обсяг приписного капіталу іноземних філій має становити не менше 5 млн. євро, а капітал материнського банку – не менше 50 млн. євро.

2. Визначити певні обмеження щодо здійснення окремих видів банківських операцій іноземними банками (наприклад, обсяги залучення депозитів фізичних осіб, операції з цінними паперами тощо).

3. З метою зниження можливих ризиків, пов'язаних з відпливом прибутку іноземних банківських установ за кордон, було би доцільно закріпити на законодавчому рівні норми, згідно з якими протягом перших трьох років своєї діяльності філія має розміщувати не менше, ніж 80% своїх прибутків на території України, а протягом наступних двох – не менше, ніж 60%.

4. Зважаючи на те, що із припливом іноземного капіталу в національну економіку зростають і певні ризики, особливого значення набуває питання щодо нагляду за діяльністю філій закордонних банків, оскільки їх правове регулювання здійснюють переважно органи банківського нагляду країни походження материнського банку. У зв'язку із цим більш доцільним є удосконалення вітчизняної системи нагляду за діяльністю філій іноземних банків, яка діяла би паралельно із системою нагляду за їхньою роботою з-за кордону.

В банківській системі України відбуваються різні процеси економічного характеру. Проте основне завдання полягає в тому, щоб сприяти розвитку банківської системи, підвищенню її

капіталізації та конкурентоспроможності, зростанню інвестицій в економіку, але при цьому не допускати високих ризиків і зниження стійкості банківської системи. Тільки оптимальне поєднання цих завдань може успішно сприяти ефективному розвитку вітчизняної економіки.

3.3. Концептуальні засади фінансової стійкості комерційних банків

Концепція (від лат. *conceptio* – «розуміння, система») – визначений спосіб розуміння певного предмета, явища чи процесу; основна точка зору на предмет, центральна ідея для його розгляду [73].

Під «концептуальними засадами» фінансової стійкості комерційного банку слід розуміти систему поглядів, сукупність базових понять (концепт) та вихідних принципів, що є визначальними при з'ясуванні сутності фінансової стійкості.

Перш ніж перейти до обґрунтування поняття «фінансової стійкості» комерційного банку, необхідно, на нашу думку, дослідити основні теоретичні аспекти категорії «стійкість».

Термін «стійкість» поширений не лише в економіці, його застосовують і він є об'єктом вивчення у природничих, гуманітарних та технічних науках протягом багатьох років. Зокрема, в екології «стійкість» розглядають як «здатність екосистеми зберігати свою структуру і функціональні особливості під впливом зовнішніх факторів» [39, с. 308].

У «Словнику української мови» стійкість визначена як «здатність витримувати зовнішній вплив, протидіяти чомусь; довго зберігати і виявляти свої властивості, не піддаватися руйнуванню, псуванню і т. ін.» [83, с. 710]. Поняття стійкості застосовують також для характеристики стану механічної рівноваги твердого тіла, «стан рівноваги можна вважати стійким, якщо тіло, виведене з нього, повертається у той самий стан. Об'єкт має здатність витримувати вплив зовнішніх факторів, діяти, незважаючи на деякі трансформації, що відбулись, оскільки саме завдяки стійкості

значного впливу на початковий стан не було спричинено» [102, с. 44]. Тлумачення стійкості як характерної ознаки стану окремої системи розглядають «як здатність виконання своїх функцій якоюсь системою під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів» [5, с. 1210]. Схожі за змістом визначення наведені також у деяких енциклопедичних виданнях [101, с. 557–558; 4, с. 1257]. У техніці стійкість визначають як «здатність діючого механізму чи комплексної системи автоматично поновлювати свій усталений стан і функціональні особливості після раптового порушення останнього будь-яким зовнішнім чи внутрішнім фактором».

В економічній теорії «стійкість» розглядають як одне з понять концепції економічної рівноваги, згідно з котрою досягнення та утримання рівноважного стану в економіці належить до найважливіших мікро- і макроекономічних завдань. Із даної концепції випливає, що економічні суб'єкти намагаються перевести економічну систему в оптимальний стан, розглядаючи його як рівноважний, котрий у даному контексті асоціюється з поняттям стійкості. У «Великому економічному словнику» категорія «стійкість» потрактована «як сталість, постійність, непідвладність ризику втрат і збитків» [3, с. 770].

Таким чином, у загальному розумінні сутність поняття «**стійкість**» (*firmness, stability*) можна розуміти, на нашу думку, як *характеристику стану рівноваги (об'єкта, системи), що відображає здатність зберігати певні властивості, функціональне призначення незмінним, незважаючи на можливі ризики, вплив зовнішніх факторів та внутрішні трансформації (випадкові чи передбачувані).*

Аналіз наукових розробок щодо діяльності комерційних банків та ознак, які її характеризують, дає змогу зазначити, що поширені у банківській практиці фінансові категорії «надійність», «стабільність», «стійкість» ототожнюють, розглядають одна через іншу. Проте чіткого обґрунтування, розподілу, схеми взаємозв'язку між ними немає.

Зокрема, сутність поняття надійності розглядають як «стійкість» банку до змін на фінансовому ринку і здатність без затримок виконувати зобов'язання (щодо безпеки коштів, надання позикових коштів

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

за укладеними кредитними договорами, здійснення платежів за виданими ґарантіями, авальованими векселями та ін.)» [2, с. 13].

На нашу думку, надійність є не лише кількісною оцінкою основних параметрів діяльності комерційного банку, а більше – його суб'єктивною характеристикою з боку певних соціальних груп (клієнтів, партнерів та службовців), упевненістю даних суб'єктів у тому, що банк виконає всі зобов'язання. Надійним є банк, який має відповідний рівень довіри до себе, міцні взаємини з іншими фінансовими установами, підприємствами, організаціями, який сприяє реалізації інтересів клієнтів, партнерів та службовців. Надійність безпосередньо залежить від стійкості, надійним може бути лише міцний, стійкий банк, який стабільно розвивається. Варто зауважити, що важливою умовою забезпечення надійності комерційного банку є наявність у нього надійної клієнтури.

«Стабільність» та «стійкість» – також близькі між собою поняття, котрі, безумовно, взаємопов'язані, проте не тотожні.

Зокрема, у науковій праці В. В. Іванова наведене таке визначення: «Стойкість банку – це стабільність його діяльності в світлі середньо- та довготермінової перспективи» [23, с. 28]. Ю. С. Масленченков розглядає поняття стійкості банку через призму стабільного економічного середовища, як наголошено, «стійкість кредитної організації визначається стабільністю економічного середовища, в якому вона діє. Як ринкова категорія, стійкість відображає стан кредитного закладу в ринковому середовищі, забезпечує цілеспрямованість його руху в поточній і прогнозованій перспективі» [46, с. 26]. Слід зауважити, що не завжди та не всі кредитні організації в стабільному економічному середовищі є стійкими, оскільки забезпечення стійкості стану, зумовлене, крім зовнішніх чинників, рядом внутрішніх факторів.

На відміну від стійкості, яка передбачає здатність системи протистояти силі, стабільність потрактована як «незмінність, тривале збереження певного стану чи рівня» [89, с. 276]. Зазначимо, що саме критерій стійкості застосовують до складних динамічних систем, котрі постійно перебувають під впливом випадкових факторів і працюють за

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

деякої невизначеності. Враховуючи той факт, що банк функціонує в умовах постійних, певною мірою не передбачуваних змін ринкової економіки, його можна вважати динамічною системою. Як динамічна соціально-економічна система, банк здатний до поступального розвитку і постійного відтворення. У процесі комерційної діяльності він прагне забезпечити позитивну динаміку таких показників, як прибутковість, достатність капіталу, ліквідність, мінімізація ризиків, розширення спектра послуг, та поліпшити обслуговування клієнтів. Зазначене обумовлює необхідність застосування при характеристиці банку терміна «стабільний розвиток», а не «стабільність», яка за суттю свідчить про сталість, незмінність і не передбачає динамічного руху.

Отже, зазначимо, що стійким є той банк, який здатний витримати максимальний, граничний рівень непередбачуваних втрат, за котрого він зберігає стан ефективного функціонування. А стабільний розвиток, у свою чергу, передбачає спроможність банку з плином часу забезпечити зменшення даних втрат, належну швидкість їх подолання, створюючи тим можливість для досягнення та підвищення рівня стійкості.

Таким чином, стійкість є фундаментальною, внутрішньою характеристикою, завдяки якій забезпечують життєздатність, стабільний розвиток комерційного банку в межах заданої траєкторії та відповідно до обраної стратегії в умовах конкурентного ринку, незважаючи на силу впливу зовнішніх та внутрішніх факторів.

Варто зазначити, що розглянуті поняття надійності, стабільного розвитку та стійкості є ознаками комерційного банку й обумовлюють його здатність до: 1) ефективною реалізації притаманних функцій та виконання своєї ролі в економіці, незалежно від впливу зовнішніх і внутрішніх факторів, що перешкоджають їх здійсненню; 2) чіткого та оперативного здійснення операцій із обслуговування клієнтів; 3) виконання своїх зобов'язань перед акціонерами та клієнтами за умов обов'язкового дотримання параметрів і нормативів, встановлених у національному законодавстві й світовій банківській практиці; 4) реалізації інтересів усіх учасників фінансових відносин (акціонерів, власників, клієнтів); 5) збереження вкладів юридичних та

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

фізичних осіб; 6) власного розвитку відповідно до ринкових тенденцій та з урахуванням ймовірних ризиків; 7) конкурентної боротьби, до реалізації свого потенціалу в діловому співробітництві.

Таким чином, надійність є ширшим поняттям і поєднує в собі поняття стійкості та стабільний розвиток, характеризує банк як фінансову інституцію, грошово-кредитний інститут взагалі; стабільність – здатність до постійного динамічного розвитку; стійкість – його внутрішній стан (рис. 3.7).

Рис. 3.7. Взаємозв'язок ознак, що характеризують стан та діяльність комерційного банку

Необхідно додати, що визначити притаманність даних ознак банкові можна лише з плином часу, оскільки їх набувають завдяки його ефективній та скоординованій діяльності. Добра робота банку значною мірою залежить від професійного рівня та компетентності керівництва. Оскільки той чи інший банк не спроможний сам впливати на зовнішні чинники (чи то економічні, чи соціально-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

політичні), він має більше орієнтуватися на забезпечення внутрішньої збалансованості структурних елементів.

Для обґрунтування поняття «фінансова стійкість» зупинимося на деяких її трактуваннях, що відображені в окремих наукових працях і мають важливе значення при дослідженні теоретичних аспектів даної категорії. Зазначимо, що, проаналізувавши підходи до визначення сутності фінансової стійкості, виокремимо кілька напрямів, відповідно до яких:

1. Фінансову стійкість розглядають як відповідність сукупності критеріальних (оптимальних) значень певних фінансових показників.
2. Фінансову стійкість аналізують як динамічну категорію «системи трансформації ресурсів та ризиків».
3. Фінансову стійкість ототожнюють із ліквідністю і платоспроможністю.
4. Фінансову стійкість ототожнюють із прибутковістю.
5. Фінансову стійкість розглядають як складову загальної стійкості комерційного банку.

Перший напрямок. Г. С. Панова, О. Д. Заруба, С. А. Святко, Р. І. Шиллер обґрунтовують фінансову стійкість комерційного банку з точки зору ключових параметрів, що характеризують окремі аспекти його фінансового стану [50, 64, 21, 81]. Ю. С. Масленченков, В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський фінансову стійкість розглядають як «відповідність (невідповідність) діяльності банку основним плановим (нормативним) узагальнюючим показникам, що синтезують характеристики економічних складових фінансової стійкості: обсягу й структури власних засобів, рівня доходів і прибутку, норми прибутку на власний капітал, достатності ліквідності, мультиплікативної ефективності власного капіталу, створення банком доданої вартості» [46, с. 30; 7, с. 62]. Схоже за змістом визначення фінансової стійкості запропонував Р. І. Шиллер [21, с. 34]. Необхідно зазначити, що повна орієнтація на планові показники, а саме відповідність (невідповідність) останнім при визначенні фінансової стійкості є певною мірою некоректною, оскільки їх не обов'язково точно розраховують.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Другий напрямок. Відповідно до даного напрямку фінансова стійкість – це «динамічна, інтегральна характеристика спроможності банку як системи трансформування ресурсів і ризиків, повноцінно (з максимальною ефективністю і мінімальним ризиком) виконувати свої функції, витримуючи вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища» [82, с. 142; 99, с. 43; 98]. Слід зауважити, що дане визначення видається дещо абстрактним, оскільки в ньому чітко не пояснено, у чому ж суть «повноцінної трансформації ресурсів та ризиків». Окрім цього, незрозумілим є причетність до таких важливих параметрів банківської діяльності, як ліквідність і платоспроможність, котрі безпосередньо стосуються визначення фінансової стійкості банку. З урахуванням того, що банк – складна динамічна система, яка постійно розвивається, варто погодитися з тим, що фінансова стійкість є динамічною категорією.

Третій напрямок. У працях Н. Г. Антонова, М. А. Песселя, В. Г. Андреева, Н. Н. Захарова поняття «фінансова стійкість» ототожнюється з ліквідністю та платоспроможністю [1, с. 81]. Так, дані показники справляють значний вплив на фінансову стійкість, оскільки, лише маючи достатній рівень ліквідності та платоспроможності, банк можна вважати фінансово стійким, проте ототожнювати дані поняття недоцільно, оскільки «фінансова стійкість» – ширше поняття. Зокрема, як зазначає В. В. Вітлінський, «платоспроможність – це, в свою чергу, складова частина показника фінансової стійкості банку. А ліквідність та прибутковість – показники (критерії), що деталізують поняття платоспроможності комерційного банку» [7, с. 49]. Зауважимо, що стан неліквідності є порівняно небезпечним для банку, оскільки може призвести до втрати довіри з боку вкладників та кредиторів банку. В подальшому цей спричиняє неплатоспроможність, що свідчить про кризову ситуацію для банку. Ліквідність лежить в основі платоспроможності. Низька ліквідність призводить до внутрішніх порушень фінансового стану банку і в кінцевому підсумку негативно відображається на його стійкості щодо зовнішніх факторів. Окрім того, забезпечення платоспроможності банку слід узгоджувати з метою утримувати достатній рівень лік-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

відності, а також відповідно до темпів нарощування активів і пасивів, обсягу власного капіталу.

Четвертий напрямок. На думку деяких авторів, зокрема В. В. Пантелєєва та С. П. Халяви, Л. П. Бєлих, поняття фінансової стійкості деякою мірою ототожнюється з прибутковістю банку [65, с. 31]. Зокрема, як зазначив Л. П. Бєлих, «рівень фінансової стійкості визначають прибутковість банку та його здатність виплачувати дивіденди за акціями». В. В. Пантелєєв та С. П. Халява наголосили, що «своєрідним відображенням стійкого перевищення доходів над витратами і є фінансова стійкість». Так, прибуток має безпосереднє відношення до фінансової стійкості, сприяє підвищенню її рівня, оскільки дає змогу нарощувати капітал, покривати певні збитки. Проте ототожнення даних понять не розкриває сповна зміст фінансової стійкості, що є ширшим поняттям. Слід зауважити, що для визначення впливу рівня прибутковості на фінансову стійкість необхідно враховувати періодичність, обсяги та джерела отримання прибутку, а не лише констатацію факту прибутку як такого. Оскільки, по-перше, для забезпечення фінансової стійкості пріоритетне значення має саме стабільність отримання прибутку; по-друге, як відомо, високі прибутки асоціюються з підвищеним рівнем ризику, що в свою чергу ставить під загрозу фінансову стійкість комерційного банку; по-третє, банки мають дотримуватися раціонального механізму розподілу прибутку, зокрема на поповнення резервних і страхових фондів, що теж є важливим фактором при забезпеченні фінансової стійкості.

Сплата дивідендів загалом ще не є свідченням фінансової стійкості банку, оскільки часто високі дивіденди, як і високі ставки за строковими депозитами пропонують проблемні банки – для залучення більшої кількості інвесторів. Зокрема, дивіденди виплачують за рахунок нерозподіленого прибутку, отже, базою тут служить прибутковість банку, що є важливим компонентом забезпечення фінансової стійкості. Банки мають обов'язково зберігати баланс між часткою виплати дивідендів та рівнем капіталізації прибутку, що безпосередньо відбивається на достатності

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

капіталу як факторної ознаки стійкого фінансового стану комерційного банку.

П'ятий напрямок. Деякі науковці розглядають фінансову стійкість як складову стійкості (стійкості в широкому розумінні) банку, до якої, окрім фінансової, введено капітальну, комерційну та організаційно-функціональну стійкість [21, 46]. Зокрема, капітальну стійкість вважають базовою у забезпеченні загальної стійкості, її основою є власний капітал банку, що може слугувати опорою у кризових ситуаціях (створення резервів для непередбачуваних збитків, повернення депозитів). Він – основа ефективного функціонування та джерело розвитку банку. Власний капітал банку виконує, як відомо, три важливі функції: захисну, оперативну та регулюючу. Організаційно-функціональна стійкість відображає адекватність структури банку обраній стратегії розвитку та ринковій кон'юнктурі.

У даному сенсі погоджуємось із наведеними у наукових працях твердженнями [21, 46] про доцільність розглядати фінансову стійкість комерційного банку як складову загальної стійкості банку, і вважаємо за необхідне, зважаючи на те, що нема чіткого визначення даного поняття, ввести та обґрунтувати суть поняття **«загальноекономічна стійкість комерційного банку»**, під якою ми схильні розуміти *системну якісну характеристику стану комерційного банку, що обумовлений дотриманням збалансованості, взаємозв'язку і взаємоузгодженості складових елементів: фінансових (власного капіталу, активів та зобов'язань, ліквідності, платоспроможності, прибутковості, ризиків) й організаційних компонентів (організаційна структура, кадровий потенціал, інформаційні технології та рівень контролю і банківської безпеки), котрий відображає здатність витримувати непередбачені втрати й забезпечує досягнення тактичних і стратегічних цілей та високі соціально-економічні результати функціонування.*

До складових елементів загальноекономічної стійкості комерційного банку не варто, на нашу думку, відносити капітальну стійкість, оскільки схилиємося до думки, що якісні ознаки капіталу є вирішальними саме при визначенні фінансової стійкості банку. Щодо

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

комерційної та функціональної стійкості, то їх змістове навантаження обумовлює саме організаційні аспекти у напрямку відлагодженої системи ринкових взаємозв'язків банку (комерційна стійкість) та у формуванні асортименту продуктів і послуг банку (функціональна стійкість). Тому вважаємо за доцільне для уникнення зайвої кількості складових елементів загальноекономічної стійкості банку виокремити у ній *організаційну* та *фінансову стійкість* банку і зосередити на них увагу (рис. 3.8).

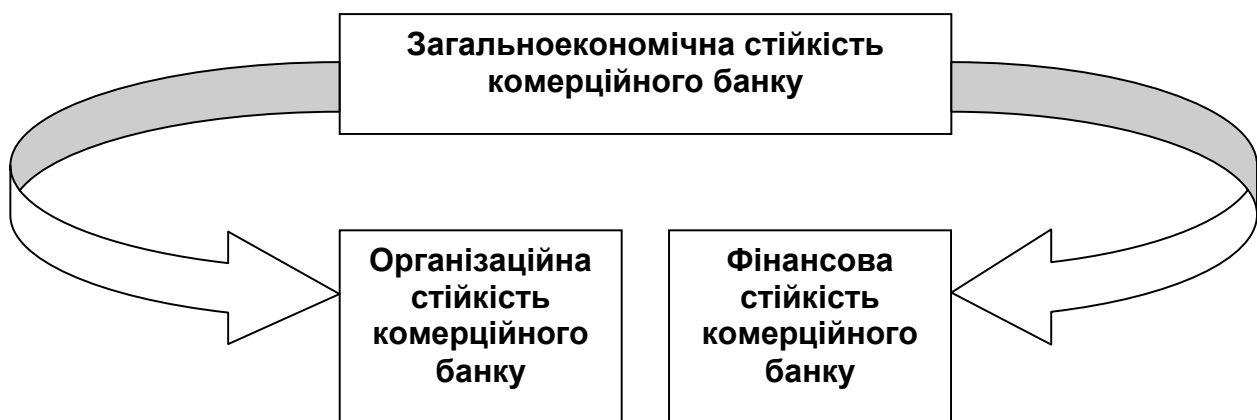

Рис. 3.8. Структура загальноекономічної стійкості комерційного банку

Під поняттям **«організаційна стійкість»** комерційного банку вважаємо за доцільне розуміти якісну характеристику організаційних аспектів діяльності банку, котрим властива здатність збереження структури та функціональних особливостей, незважаючи на випадкові чи передбачені трансформації.

Зокрема, організаційна стійкість комерційного банку передбачає: 1) відповідність організаційної структури: по-перше, функціональному призначенню банку; по-друге, асортименту банківських продуктів та послуг, який визначається рівнем спеціалізації чи універсалізації банку; по-третє, стратегічним і тактичним цілям розвитку; по-четверте, її гнучкість й адаптивність до змін ринкової кон'юнктури; 2) належну організацію міцних і надійних зв'язків із іншими суб'єктами ринкової інфраструктури, зокрема взаємини з державою, міжбанківські відносини, взаємозв'язки з клієнтами, дебіторами та кре-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

диторами; 3) організацію високоякісного менеджменту, компетентність та досвід адміністрації, професійність кадрового потенціалу; 4) організацію систем контролю, які б відповідали нормам законодавства, зокрема внутрішній аудит, внутрішньобанківський контроль та контроль за діяльністю персоналу банку (чіткість виконання обов'язків і правомірність дій).

Подальше дослідження поняття фінансової стійкості зумовлює необхідність зосередити увагу на «фінансовому» аспекті даного поняття. Попереднє з'ясування сутності терміна «стійкість» дало змогу визначити його як поняття, що характеризує стан банку. Відповідно, це вказує на те, що термін «фінансова стійкість» характеризує стан фінансових ресурсів банку.

Термін «фінанси» (finance) розглядають як «грошові кошти, елемент господарського обороту, гроші, грошові відносини» [54]; фінанси (від лат. financia – готівка, дохід); як «загальний економічний термін, котрий визначає як грошові ресурси, фінансові ресурси, що розглядають у їх створенні, розподілі та перерозподілі, так й економічні відносини, обумовлені взаємними розрахунками між суб'єктами господарювання» [75]. Щодо фінансових ресурсів, то в загальному значенні під ними розуміють грошові кошти, запаси, джерела і можливості отримання доходів, якими володіють фізичні та юридичні особи.

Стан фінансів (фінансовий стан) певного економічного суб'єкта визначається «наявністю в нього фінансових ресурсів, забезпеченістю грошовими ресурсами, необхідними для господарської діяльності, підтримки нормального режиму роботи і життя, здійснення грошових розрахунків з іншими економічними суб'єктами» [74].

Саме тому фінансова стійкість є відображенням стійкого фінансового стану комерційного банку, тобто поняття «фінансова стійкість» та «стійкий фінансовий стан» – тотожні, й далі за текстом вживатимемо їх у саме такому розумінні.

Проведене дослідження поняття «фінансова стійкість» комерційного банку дає нам змогу визначити **фінансову стійкість** комерційного банку як *якісну характеристику його фінансового стану, котрий відзначається достатністю, збалансованістю та*

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

оптимальним співвідношенням фінансових ресурсів і активів за умов підтримання на достатньому рівні ліквідності й платоспроможності, зростання прибутку та мінімізації ризиків і котрий здатний витримати непередбачені втрати і зберегти стан ефективного функціонування. Стійкий фінансовий стан забезпечує спроможність комерційного банку ефективно працювати, досягати окреслених цілей, протидіючи різноманітним ризикам у процесі діяльності на ринку фінансових послуг, а також зберігати та поновлювати життєздатність у разі раптового її порушення.

Варто додати, що загальноекономічну стійкість комерційного банку, зокрема фінансову, забезпечують урівноваженим і збалансованим зростанням основних позитивних параметрів (статутного капіталу, резервів, активів, рівня ліквідності, платоспроможності та прибутковості) й зниженням негативних параметрів (ризиковості, неякісних проблемних активів, невідношеності між активами і пасивами) відповідно до визначених тактичних та стратегічних цілей функціонування комерційного банку. Це, в свою чергу, унеможливорює виникнення невідношених станів та диспропорцій у системі показників його діяльності й створює можливість банку витримувати вплив негативних факторів ефективно, без суттєвих змін функціонувати в умовах динамічного середовища та внутрішніх трансформацій.

Зважаючи на використання термінів «ліквідність» і «платоспроможність» у визначенні поняття «фінансова стійкість» та ту важливу роль, яку вони відіграють у забезпеченні стійкого фінансового стану комерційного банку, вважаємо за доцільне продовжити дослідження цих понять.

Ліквідність комерційного банку тісно пов'язана з поняттям «платоспроможність». Платоспроможність (solvency) – важливий чинник щодо забезпечення фінансової стійкості банків, визначає можливість виконання останніми своїх функцій, зокрема грошово-кредитного посередництва (з точки зору виконання платежів за дорученням клієнтів, а також поповнення грошової маси платіжними засобами).

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Як зазначив Є. Є. Іонін, відомо два аспекти проблеми визначення понять ліквідності й платоспроможності: науковий (охоплює різноманітність точок зору на формулювання цих понять, їхня сутність, співвідношення та наповненість чинниками, що впливають на них) і практичний (спрямований на методику розрахунку показників та введення запропонованих значень та їхнього тлумачення) [28, с. 30]. Щодо практичного підходу, то є проблема термінологічної єдності, яка полягає у тому, що коефіцієнти ліквідності й платоспроможності за однакових методів розрахунку мають різну назву.

Т. Т. Ковальчук, М. М. Коваль під платоспроможністю розуміють «достатність власного капіталу банку для виконання грошових зобов'язань» [33, с. 32]. Як бачимо, акцентовано на власному капіталі банку як гарантійному фонді покриття всіх його фінансових зобов'язань, проте сповна зміст поняття «платоспроможність» не розкрито.

Професор О. І. Лаврушин трактує платоспроможність «як здатність банку в строк та в повній сумі відповідати за своїми зобов'язаннями (перед вкладниками – розрахунок за депозитами, акціонерами – виплати за дивідендами, державою – сплата податків, персоналом – заробітна плата)» [11, с. 445]. Тобто платоспроможність обумовлює можливість банку вчасно оплатити вимоги за прийнятими раніше зобов'язаннями. Основним критерієм платоспроможності є достатність на визначену дату коштів на кореспондентському рахунку для виконання платежів, у т. ч. й за рахунок прибутку.

Так, платоспроможність є доволі містким поняттям, що охоплює не лише здатність відповідати за борговими зобов'язаннями, а й кредитоспроможність банку, змістове наповнення якої передбачає здатність банку надавати кредити позичальникам в обсягах, що відповідають їх потребам; податкоспроможність – здатність до виконання банком податкових зобов'язань. Ліквідність і платоспроможність є не тотожними поняттями не лише через сутнісне навантаження слів, а й у змістовій частині, платоспроможність – ширше поняття, ніж ліквідність.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Тобто **платоспроможність** є здатністю банку здійснювати всі необхідні платежі як у готівковій, так і в безготівковій формах відповідно до зобов'язань та вимог клієнтів.

Якщо комерційний банк має недостатню ліквідність, то, відповідно, він уже автоматично не буде платоспроможним (окрім окремої дати, на яку сума абсолютно ліквідних активів буде не меншою за обсяги короткотермінових зобов'язань). Тому ліквідність можна розглядати як необхідну та обов'язкову умову платоспроможності, як засіб її забезпечення, контроль за виконанням котрої перебирає не тільки банк, а й певний орган зовнішнього контролю і нагляду.

Ліквідність відіграє важливу роль як у діяльності комерційних банків загалом, так і в забезпеченні належного рівня їх фінансової стійкості зокрема. Банки мають щоденно підтримувати достатній рівень ліквідності, професійно управляти останньою, що є необхідною умовою їх самозбереження та виживання.

Щодо етимології терміна «ліквідність» (від латинського «liquidus» – текучий, рідкий, той, що розтікається), то в буквальному значенні даний термін означає здатність змінювати свою форму. З економічної точки зору – легкість реалізації, продажу, перетворення цінностей (активів) у грошові кошти (готівку) [37, с. 98; 10, с. 56]. Зрозуміло, що банкам, як й іншим суб'єктам господарської діяльності, необхідні кошти у ліквідній формі, тобто такі активи, що могли би бути легко перетворені у готівку з незначним ризиком втрат або ж взагалі без ризику.

Відзначимо, що навколо поняття ліквідності (liquidity) завжди точилися дискусії серед науковців та економістів. Зважаючи на різноманітність та кількість підходів щодо трактування, вважаємо за необхідне визначити два базових напрямки, що відображають дискусійне розуміння дефініції «ліквідності»:

1. Визначення ліквідності як здатності відповідати за зобов'язаннями [8, 11, 16].
2. Визначення поняття «ліквідність» як «запас», «потік» та «прогноз» [11, 10, 33].

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Аналіз даних підходів свідчить про те, що йдеться про структурну побудову банківської ліквідності, тобто кожний із зазначених підходів є структурною частиною загального змісту ліквідності банку і займає відповідне місце у понятті ліквідності з точки зору своєї «ієрархії». На нашу думку, варто детальніше охарактеризувати дані підходи.

1. Порівняно поширеним визначенням ліквідності є те, де ліквідність розглянута як здатність відповідати за зобов'язаннями перед клієнтами за допомогою ліквідних активів, що є у розпорядженні банку, а також коштів із нижчим рівнем ліквідності та коштів, запозичених на грошовому ринку. Зокрема, Є. А. Лебедев запропонував таке визначення: «Поняття ліквідності комерційного банку означає можливість банку своєчасно та у повноті забезпечити виконання боргових та фінансових зобов'язань перед усіма контраґентами». Ліквідність комерційного банку деякі науковці розглядають як «здатність перетворювати фінансові чи матеріальні активи у грошові кошти з метою вчасного виконання зобов'язань перед вкладниками» [8, 16].

Професор О. І. Лаврушин визначив поняття «ліквідність» як «здатність забезпечити своєчасне виконання в грошовій формі своїх зобов'язань за пасивом» [11, с. 445]. В іншій праці автор навів ідентичне за змістом визначення ліквідності банку, зокрема як «здатності своєчасно і без втрат виконати свої зобов'язання перед вкладниками і кредиторами» [38, с. 140].

Ліквідний банк має постійно розпоряджатися такою кількістю грошових коштів (насамперед коштів у касі), щоб їх було достатньо для своєчасного виконання зобов'язань перед клієнтами за їх розрахунково-платіжними операціями, а також щодо повернення депозитів (кредитів) вкладникам (кредиторам) відповідно до термінів договору. Крім цього, банкові необхідний резерв коштів у вигляді високоліквідних активів для збереження своєї ліквідності під час виникнення непередбачуваних та надзвичайних обставин (наприклад, у випадку одночасного дострокового вилучення депозитів, стихійного лиха у районі місцезнаходження банку).

2. Зважаючи на часовий інтервал розрахунку, ліквідність можна розглядати як: 1) «запас» (стаціонарна ліквідність), котру визначають на певний момент часу як можливість відповідати за зобов'язаннями «до запитання»; 2) «потік» (поточна, динамічна ліквідність) визначають як можливість за певний період часу відповідати за даними зобов'язаннями; 3) «прогноз» – здатність відповідати за своїми зобов'язаннями на перспективу.

Розуміння ліквідності як «запасу» зводиться до ліквідності банківського балансу і до оцінки його активів, що можна швидко та з мінімальними втратами перетворити на готівку. Тобто такий підхід дає змогу розуміти ліквідність як запас коштів. Варіант визначення ліквідності як «запасу» характеризується односторонністю, і йому властиві такі риси: 1) визначення ліквідності на основі залишків за активними та пасивними статтями балансу, на визначену дату; 2) рівень ліквідності оцінюють за фактом минулого періоду. Даний підхід характеризує ліквідність як здатність банку за рахунок використання високоліквідних коштів виконати зобов'язання за пасивом.

Ліквідність як «запас» зазвичай оцінюють на основі розрахунку показників, аналізу їх динаміки та порівняння з нормативними значеннями. Проте недоліком даного підходу є, на нашу думку, те, що він не враховує можливі зміни в структурі й термінах активів банку.

Оскільки ліквідність на певну дату не є гарантом ліквідності в майбутньому, то відповідно до уваги беруть «динамічну» ліквідність (ліквідність як «потік»). У даному випадку враховують здатність банку виконувати зобов'язання не лише за рахунок ліквідних коштів у запасі, але й активно залучати кошти зі зовнішніх джерел (міжбанківські кредити, кредити центробанку тощо). Зауважимо, що стан банківського балансу не дає змогу визначити, чи здатний банк до залучення коштів ззовні. Відповідно, оцінка ліквідності як «потіку» є широкою та потребує постійної уваги з боку менеджменту банку до позицій ліквідності, а не лише на визначену дату. Варіант «потіку» характеризує ліквідність як здатність банку погасити зобов'язання за рахунок запасу ліквідних активів, а також здатність отримати кредит у необхідний момент.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Зокрема, в Інструкції «Про порядок регулювання та аналіз діяльності банків в Україні» ліквідність банку визначена як «здатність банку забезпечити своєчасне виконання своїх грошових зобов'язань, яка визначається збалансованістю між строками і сумами погашення розміщених активів та строками й сумами виконання зобов'язань банку, а також строками й сумами інших джерел та напрямів використання коштів». Даний підхід характеризує ліквідність як «потік».

Отже, поняття «ліквідність як запас» характеризує ліквідність балансу банку, а поняття «ліквідність як потік» характеризує поняття ліквідності банку.

Особливо важливого значення набуває оцінка перспективної ліквідності – «прогнозу», тобто визначення її на майбутній період. Отже, з метою оцінки сукупної ліквідності варто розглядати постійну (стаціонарну) ліквідність – «запас», поточну (динамічну) – «потік» та перспективну – «прогноз» і, чим вищий рівень перспективної ліквідності, тим, відповідно, фінансово стійкіший є банк.

Слід зазначити, що всі наведені визначення відрізняються між собою наповненням, проте основний зміст полягає у тому, що комерційний банк, будучи ліквідним, має здатність до своєчасного перетворення своїх активів у готівкові кошти з метою розрахунку за зобов'язаннями, передумовою чого є необхідність банку зберігати відповідність (баланс) між статтями активу та пасиву (за сумами, термінами розміщення та обсягами й термінами залучення).

Отже, відповідно до першого підходу **ліквідність** можна визначити як можливість швидкого та безперешкодного використання активів банку, а також мобілізації грошових коштів із зовнішніх джерел на прийнятних умовах для своєчасного та повного виконання зобов'язань.

Другий підхід дає змогу визначити **ліквідність** як здатність банку підтримувати ліквідність балансу, залучати додаткові кошти ззовні, а також здатність постійно підтримувати оптимальну структуру вхідних та вихідних грошових потоків.

Варто зауважити, що фінансово стійкі комерційні банки, які приділяють значну увагу підтримці своєї ліквідності, не пропонують високих відсотків за депозитами, на відміну від тих банків, котрі

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

володіють нестабільною ресурсною базою та пропонують значно вищі відсотки, і в подальшому прагнуть до вкладення коштів у прибутковіші й, відповідно, зумовлені високим ризиком фінансові проекти. Саме такі високоризикові операції можуть поставити під сумнів ліквідність, платоспроможність та фінансову стійкість комерційного банку загалом.

Банк може відчувати проблеми з ліквідністю не лише у зв'язку з поведінкою вкладників, іншою не менш важливою стороною є вибір оптимального рішення при вирішенні дилеми «прибутковість – ліквідність» у контексті загальнобанківської стратегії й тактики.

Чим вищий рівень фінансової стійкості комерційного банку, тим більше він незалежний від несподіваних змін на фінансовому ринку, від змін ринкової кон'юнктури. Для забезпечення стійкості банк має бути гнучким, оперативним, мобільним. Слід відзначити, що важливе місце тут має і тип політики (консервативна чи агресивна), що здійснює банк. Кожній із них властиві певні переваги та недоліки. Зокрема, консервативна політика є менш прибутковою, але водночас її проведення передбачає і менший рівень ризиків. При агресивному типі політики – навпаки: банк має бути вдвічі обережнішим, щоби не зашкодити власній стійкості. Водночас дана політика може швидше привести до поліпшення фінансового стану банку. Безумовно, ступінь ділової активності банку відображається на величині та динаміці його рентабельності.

Варто зазначити, що всі питання, пов'язані зі забезпеченням фінансової стійкості, необхідно вирішувати на докризовому етапі. Кризовий стан, банкрутство є антиподами «стійкості». Поліпшити своє фінансове становище, подолати кризову ситуацію банк може за рахунок внутрішньої мобілізації власних ресурсів або ж за допомогою зовнішнього втручання з боку органів банківського нагляду та регулювання, зокрема шляхом переведення банку в режим фінансового оздоровлення.

Також необхідно додати, що на практиці абсолютно фінансово стійких комерційних банків нема, все відносне, проте кожен із них має прагнути до поліпшення власного фінансового стану, що в кінцевому підсумку позитивно відобразиться на рівні фінансової

стійкості банківської системи загалом. **Фінансову стійкість банківської системи ми визначаємо як певний інтегральний показник, що характеризує спроможність системи та її складових економічних підсистем функціонувати і розвиватися відповідно до загальноекономічного та соціально-політичного становища держави.** Стійкий фінансовий стан банківської системи, крім цього, характеризується підвищенням рівня прибутковості банківського сектору економіки, збільшенням обсягів реалізації та асортименту банківських продуктів в умовах розширення кола банківської клієнтури, а також зростанням рівня капіталізації комерційних банків.

Отже, в результаті дослідження поняття «фінансова стійкість» банку можемо сформулювати його концептуальні засади фінансової стійкості, зміст яких, на нашу думку, полягає у такому:

- вихідними поняттями при з'ясуванні сутності фінансової стійкості є «стійкість», «фінансові ресурси», «фінансовий стан»;
- поняття стійкості слід розглядати у взаємозв'язку з такими важливими ознаками банку, як надійність і стабільний розвиток;
- поняття фінансової стійкості – складова загальноекономічної стійкості банку;
- базовими у загальноекономічній стійкості банку є поняття «фінансова стійкість» та «організаційна стійкість», що перебувають у взаємозв'язку і є взаємозалежними;
- визначальними поняттями фінансової стійкості банку є «ліквідність» і «платоспроможність».

3.4. Фактори впливу на ефективність банківського сектору

Розгортання світової валютно-фінансової кризи поставило банківську систему України у вкрай складні умови та зумовило існування таких основних загроз стабільності банківської системи, як: недостатній рівень капіталізації; нестабільність ресурсної бази; погіршення фінансових результатів; посилення боргового навантаження; скорочення обсягів кредитування; погіршення якості кредитного портфеля банків. Активна протидія з боку банків наведеним загрозам

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

протягом 2008–2012 рр. дозволила зберегти відносну стабільність у банківській системі, що надає підстав охарактеризувати її стан як стабільно неефективний: діяльність стабільних банків не мала бажаного результату щодо фінансової підтримки реального сектору економіки.

Особливо важливо, на наш погляд, наголосити, що саме від ефективного функціонування банківського сектору, насамперед залежить економічне зростання в країні. З таких позицій за необхідне видається виявлення позитивних та усунення негативних чинників впливу на ефективність банківської системи та розробку системно-структурного підходу в антикризовій стратегії, який передбачає комплексне вирішення взаємопов'язаних проблем фінансового та реального секторів економіки.

Найпоширенішим у економічній літературі трактування економічної ефективності зводиться до визначення її як співвідношення доходів і витрат. Таких поглядів дотримується чимало авторів наукових праць [84, с. 221; 52, с. 191]. Цей напрям досліджень економічної ефективності О. О. Примостка визначає як «результативно-витратний». Головну ідею цього підходу вона сформулювала так: «Економічна ефективність – це відносна величина, яка визначається співвідношенням між отриманим результатом (ефектом) та витратами (ресурсами), необхідними для досягнення результату (ефекту)» [69, с. 27].

Загалом ефективність банківської системи визначається економічною результативністю операцій та послуг, що надаються банківськими установами при виконанні ними функцій фінансового посередництва [43, с. 96]. Ефективність діяльності банківської системи загалом слід розглядати як поєднання ефективності управління діяльністю безпосередньо у банківських установах, ефективності виконання дозвільно-ліцензійних та контрольних функцій, що здійснюються Національним банком України (територіальними управліннями), ефективності від узгодження розвитку банківських послуг зі стратегією виробничо-господарського комплексу, а також ефективності управління загально-системними витратами.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Таким чином, ефективність банківської системи формується на основі реалізації ряду організаційно-економічних засад (рис. 3.9).

Рис. 3.9. Основні організаційно-економічні засади сприяння підвищенню ефективності банківської системи [27, с. 98]

Слід зауважити, що для вирішення питання підвищення ефективності банківської системи України необхідно забезпечити системну стабільність, зменшити вразливість банківської системи як до зовнішніх, так і до внутрішніх факторів. Факторами впливу на ефективність банківської системи можна вважати певні рушійні сили, що чинять вплив на її економічну результативність, сприяють її належному функціонуванню та стабільному розвитку або, навпаки, виступають причинами проблемності.

Фактори впливу на ефективність банківської системи розмежовують на зовнішні, та внутрішні. Умовно і зовнішні і внутрішні фактори впливу на ефективність функціонування банківських установ

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

можна згрупувати за такими напрямками: економічні, правові, соціальні, політичні й техніко-технологічні (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Основні фактори впливу на ефективність банківської системи*

Групи факторів впливу на ефективність банківської системи	Зовнішні фактори	Внутрішні фактори
Економічні	<ul style="list-style-type: none"> – загальний економічний стан країни (ВВП, рівень інфляції, розвиток виробництва за секторами економіки, інвестиції, стан платіжної дисципліни); – стан та динаміка грошового, фондового та валютного ринку; – стан ринку кредитів та депозитів; – стан та динаміка страхового ринку; – стан світової економіки. 	<ul style="list-style-type: none"> – структура активів, фінансовий стан банку (капітал, резерви, прибуток, склад залучених коштів, ліквідність та платоспроможність); – динаміка фінансових показників; – наявність стратегічної програми розвитку (освоєння нових ринків, нових видів продуктів, послуг); – стан маркетингу та реклами
Правові	<ul style="list-style-type: none"> – законодавство, його несуперечність, достатність, повнота, дієвість; – дієздатність судової системи при відстоюванні інтересів банків; – наявність, компетентність, дієздатність органів державного регулювання та контролю за діяльністю банків. 	<ul style="list-style-type: none"> – повнота установчих та внутрішніх документів банку, їх відповідність чинному законодавству; – правомірність здійснюваних банком операцій; – зловживання власників банку, керівництва, персоналу, клієнтів; – стан претензійно-позовної роботи.
Соціальні	<ul style="list-style-type: none"> – довіра суспільства до банків; – імідж банку; – стан освіти; – демографічна ситуація. 	<ul style="list-style-type: none"> – стиль керівництва (авторитарний, колегіальний, партнерський); – рівень корпоративної культури; – взаємовідносини з клієнтами, державними органами, діловими партнерами.
Політичні	<ul style="list-style-type: none"> – політична система країни; – корумпованість чиновників; – рівень внутрішньої політичної стабільності країни; – рівень політичної стабільності у світовому масштабі; – імідж країни на світовій арені. 	<ul style="list-style-type: none"> – кадрова політика; – політика розвитку; – політика відносин з клієнтами та діловими партнерами.
Техніко-технологічні	<ul style="list-style-type: none"> – новації та відкриття; – пріоритетні напрями розвитку науки та техніки; – техногенні катастрофи. 	<ul style="list-style-type: none"> – техніко-технологічне забезпечення банківських операцій, процесів сучасним обладнанням; – технології видачі та погашення позичок та забезпечення їх повернення; – методики оцінки кредитоспроможності, аналізу фінансового стану підприємств тощо.

*Складено автором.

Загалом виділені групи факторів відіграють системну роль при становленні та функціонуванні банківської системи, а відтак

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

значною мірою визначають її ефективність на грошовому ринку. Слід зазначити, що вони по-різному впливають на стан окремого банку, що пов'язано передусім з менеджментом банку, ступенем врахування зовнішніх та внутрішніх груп факторів у процесах управління його діяльністю, а також з пріоритетами кредитної політики, стратегічними та тактичними цілями, критеріями та принципами діяльності банку.

Враховуючи вищеназвані фактори, економічна ефективність банківської системи – це результативність її функціонування як основної складової фінансової системи країни та адекватне здійснення нею своїх функцій під впливом економічних, політичних, правових, організаційних та соціальних чинників.

З позицій врахування макроекономічного та мікроекономічного впливу на ефективність банківської діяльності за доцільне видається саме дослідження групи економічних факторів. До економічних чинників належать: загальний економічний стан країни (ВВП, рівень інфляції, розвиток виробництва за секторами економіки, інвестиції, стан платіжної дисципліни); стан та динаміка грошового, фондового та валютного ринку; стан ринку кредитів та депозитів; стан та динаміка страхового ринку; стан світової економіки. Правовими факторами впливу на ефективність банківської системи можуть бути: законодавство, його несуперечність, достатність, повнота, дієвість; дієздатність судової системи при відстоюванні інтересів банків; наявність, компетентність, дієздатність органів державного регулювання та контролю за діяльністю банків.

Так, зовнішня економічна нестабільність та внутрішні недоліки функціонування діяльності банків негативно вплинули на сучасний стан банківської системи України. Відповідно до проведених досліджень економічна діяльність банківських установ в умовах фінансової кризи визначалася такими характеристиками: значним відпливом грошей, великою кількістю грошей поза банками, низьким рівнем довіри населення до фінансових установ, низьким рівнем капіталізації банків, значною часткою проблемних позик у банківських портфелях.

Важливим аспектом ефективності банківської системи України є аналітична оцінка стану кредитного ринку. На нашу думку, саме в цій

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

площині закладено не тільки значний потенціал розвитку, але й не менш вагомі загрози для економіки. Насамперед слід чітко визначитися з кількісними та якісними межами кредитування домогосподарств, адже саме цей сектор найбільше постраждав через кредитну «бульбашку» по-українськи. Свого часу саме в частині нарощування споживчого кредитування населення було сформовано певні стереотипи щодо корисності та необхідності такого, які, як відомо, спровокували соціальне напруження та значні проблеми, що не вирішені й досі.

Лєвова частка зобов'язань за кредитами припадає на нефінансові корпорації та домогосподарства, які разом становлять майже 97% від загального обсягу запозичень. Якщо домінування першої із зазначених груп позичальників є цілком природним, то щодо домогосподарств такого однозначного висновку зробити не можна. І справа зовсім не у кількісних параметрах кредитування. Головна проблема, по-перше, полягає у нестабільності та волатильності доходів, що їх отримує більшість співвітчизників; по-друге – в надвеликій кількості прихованих умов кредитування, які часто стають відомими пересічним громадянам тільки у разі виникнення конфліктних ситуацій; по-третє – у неспроможності позичальників реально оцінити власну кредитоспроможність. Окрім того, в період «кредитного буму» вітчизняна банківська система концентрувала зусилля у напрямку нарощування споживчого та іпотечного кредитування населення.

Тим часом вагомою загрозою успішній реалізації антикризової політики є відсутність змін у галузевій концентрації корпоративного кредитного портфеля банків. Традиційно зберігається домінуюча частка кредитів, спрямованих на фінансування торгівлі (35% від загального обсягу кредитів) та будівництва (9%), за цільовим спрямуванням понад 80% кредитів спрямовуються у поточну діяльність, що засвідчує відсутність позитивних зрушень у кредитній політиці щодо стимулювання модернізації економіки. Спрямування натомість банками надлишку ліквідних коштів на ринок ОВДП загрожує

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

посиленням розриву між рівнем розвитку фінансового і реального секторів економіки та побудовою чергової фінансової піраміди.

Іншим важливим аспектом ефективності функціонування банківської системи є формування ресурсної бази банків та оптимізація її валютної структури. Обмежені можливості банків щодо надання валютних кредитів (через заборону валютного кредитування населення і високі валютні ризики) містять потенціал зменшення попиту банків на валютні ресурси, в першу чергу, з боку банків з іноземним капіталом. Проте в середньостроковій перспективі, зважаючи на потребу банків у валютних ресурсах для обслуговування своїх зовнішніх зобов'язань та існуючий розрив між валютними кредитами й депозитами, приплив коштів на валютні депозити і надалі заохочуватиметься банками.

За результатами 2009–2011 рр., однією із найгостріших проблем банківського сектору було погіршення фінансових результатів, що зменшило інвестиційну привабливість розвитку банківського бізнесу в Україні для іноземних інвесторів, послабило фінансову незалежність банків та зумовило активне проїдання ними свого капіталу. На противагу негативним результатам 2009–2011 р. (збиток за 2009 р. становив 38 450 млн. грн., за 2010 р. – 13027 млн. грн., за 2011 р. – 7708 млн. грн.), за 2012 р. банківська система України продемонструвала позитивний фінансовий результат, який дорівнював 4 899 млн. грн. (табл. 3.5).

У червні 2013 р. банківській системі вдалося у червні повернутися до прибуткової діяльності – сумарно всі установи заробили 120 млн. грн. Місяцем раніше, у травні, система зіткнулася з рекордним збитком у розмірі 3,03 млрд. грн. Через це кредитні установи завершили II квартал із втратами у 1,95 млрд. грн. [51].

Так, доходи банків України за січень-липень 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. збільшилися на 8,9% і становили 92,8 млрд. грн. Витрати банків України за сім місяців 2013 р. порівняно з відповідним періодом 2012 р. зросли на 9,6% і становили 90,9 млрд. грн. Прибуток по системі банків України за станом на 1 серпня 2013 року становив 1,9 млрд. грн.

Таблиця 3.5

Структура доходів і витрат банків України за станом на 1 серпня 2013 р. [52]

	Показники	Сума (млн. грн.)	%
1	ДОХОДИ	92 813	100,0
1.1	процентні доходи	72 970	78,6
1.2	комісійні доходи	13 658	14,7
1.3	результат від торговельних операцій	1 324	1,4
1.4	інші операційні доходи	2 616	2,8
1.5	інші доходи	690	0,8
1.6	повернення списаних активів	1 555	1,7
2	ВИТРАТИ	90 949	100,0
2.1	процентні витрати	45 378	49,9
2.2	комісійні витрати	2 213	2,4
2.3	інші операційні витрати	5 403	5,9
2.4	загальні адміністративні витрати	22 325	24,6
2.5	відрахування в резерви	14 576	16,0
2.6	податок на прибуток	1 054	1,2
3	ЧИСТИЙ ПРИБУТОК (ЗБИТОК)	1 864	X

За підсумками перших шести місяців 2013 р. банківська система України продовжила розпочату в 2012 р. позитивну динаміку фінансового результату. На думку аналітиків, вихід на прибуткову діяльність пов'язаний із завершенням формування банками резервів під проблемну заборгованість, при цьому велика кількість банків у зв'язку зі складною економічною ситуацією може й надалі здійснювати резервування коштів. Водночас операційна діяльність більшості банків залишалася прибутковою. Втім, такі високі показники процентного доходу певною мірою є штучними, оскільки банки включають у цю категорію нарахований, але не отриманий дохід від проблемних кредитів. Крім того, прибутковість може бути формальною, оскільки девальвація різко збільшила вартість валютних депозитів і кредитів, а отже – витрати за зобов'язаннями для банків виявилися істотно меншими за надходження.

Окремо слід зауважити, що на банківському ринку спостерігається збільшення обсягу як процентних доходів, так і процент-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

них витрат банків, причому останні зростають більш швидкими темпами. Дану тенденцію можна пояснити залученням банками наприкінці 2012 р. депозитів за високими ставками, що призвело до суттєвого зростання відсоткового навантаження.

Розмір витрат порівняно з результатами I півріччя 2012 р. зріс на 3,45% (1149 млн. грн.), а з результатами аналогічного періоду 2011 р. – зменшився на 0,71% (247,12 млн. грн.). За перші шість місяців 2013 р. сукупні витрати склали 75,93 млрд. грн. Суттєвого зниження порівняно з підсумками I півріччя 2012 р. зазнав обсяг адміністративних та інших операційних витрат – він скоротився на 7,21% до 23,46 млрд. грн. Також слід зазначити, що порівняно з результатом I півріччя 2012 р. на 2,55% зріс обсяг відрахувань до резервів, що, як уже зазначалось, пов'язано з доформуванням банками резервів за кредитами.

Протягом перших шести місяців 2013 р. значних структурних зрушень у розподілі активів банківської системи України не відбулось – коливання часток банківських груп в активах системи не перевищувало 1,2 п. п. При цьому активи банківської системи продовжили своє зростання, і за результатами січня-червня 2013 р. їх розмір збільшився на 5,9% та дорівнював 1194,2 млрд. грн. Зростання активів протягом аналізованого періоду відбулося, в першу чергу, за рахунок збільшення обсягу портфеля цінних паперів на продаж, інших фінансових активів та інших активів.

Загалом головними причинами збитковості банківської діяльності у 2009–2011 р. стали: формування резервів на покриття можливих втрат за активними операціями; продаж проблемних кредитів за вартістю, нижчою за балансову; зниження доходів від основної діяльності через низьку ділову активність в економіці та в умовах зростання витрат за залученими ресурсами. Хоча падіння прибутковості банківської діяльності зумовлено переважно зовнішніми причинами, проте вирішення цієї проблеми неможливе без вдосконалення системи внутрішнього управління в частині вибору ефективних методів «очищення» балансу банку від проблемних кредитів, «розтягування» графіка списання боргів, пошуку

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

найбільш прибуткових напрямів вкладання коштів, збереження довіри вкладників та активізації зусиль щодо залучення додаткових фінансових коштів.

Так, за офіційними даними НБУ, за станом на 01.09.11 р. прострочена заборгованість становила майже 83 млрд. грн. і складає 10,3% кредитного портфеля. Втім, за експертними оцінками, обсяг простроченої заборгованості вітчизняної банківської системи досяг 100 млрд. грн., а за оцінкою рейтингового агентства «Moody's» – 20% загального обсягу кредитів. З цих причин обсяг сформованих резервів під активні операції банків за 2009–2011 р.р. збільшився в 2,5 разу до 122,9 млрд. грн. Відрахування банків до резервів упродовж зазначеного періоду становили 65,4 млрд. грн., або 38,2% усіх витрат [52].

Таке збільшення резервів стало як інструментом управління ризиками ліквідності банків, так і заходом НБУ в контексті ужорсточення монетарної політики. Хоча утримання великих резервів посилює тиск проблемних кредитів на ліквідність і капітал банків, проте слід враховувати й позитивні наслідки такої ситуації. За поліпшення економічної ситуації, що дозволить НБУ пом'якшити резервні вимоги, банки зможуть істотно зменшити обсяги коштів, що спрямовуються у резерви, та використати накопичені кошти на розширення кредитування реального сектору економіки без залучення додаткових коштів від НБУ.

Слід зауважити, що за підсумками червня обсяг простроченої заборгованості за кредитами українських банків у червні 2013 року знизився на 2,31%, або на 1,756 млрд грн. – до 76,044 млрд. грн. (у січні-червні зростання склало 4,63%). Так, як повідомляє Національний банк України, частка простроченої заборгованості в загальному обсязі наданих банками кредитів у червні поточного року знизилася на 0,33 в. п. – до 9,13% (у січні-червні зростання склало 0,24 в. п.). Нагадаємо, що обсяг простроченої заборгованості за кредитами українських банків у січні-травні 2013 р. зріс на 7,25%, або на 5,258 млрд. грн., – до 76,778 млрд. грн. (у травні – на 1,93%), частка простроченої заборгованості в загальному обсязі наданих банками

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

кредитів у січні-травні поточного року зросла на 0,56 в. п. – до 9,46% (у травні – на 0,16 в. п.) [72].

Наведені тенденції надають підстави стверджувати про посилення негативного впливу економічних факторів на ефективність функціонування банківського сектору, оскільки, незважаючи на збереження відносної стабільності з погляду антикризової стратегії, діяльність банківської системи не мала бажаного результату щодо розширення фінансової підтримки реального сектору економіки. Така ситуація пов'язана переважно з рестрикційним характером методів банківського антикризового регулювання. Намагання банків вирішити зазначені проблеми шляхом застосування традиційних методів (резервування, підвищення процентних ставок, використання міжбанківських операцій, накопичення високоліквідних активів та капіталу, припинення кредитування) вело до виникнення нових проблем – збільшення частки непрацюючих активів, посилення залежності від рефінансування з боку НБУ та стану міжбанківського ресурсного ринку, заморожування кредитного ринку [86].

За умов посилення негативного впливу економічних чинників, продовження такої політики банків та збереження депресивного стану вітчизняної економіки банківська система продовжить скорочення активів і обсягів кредитування в усіх сегментах кредитного ринку і за всіма категоріями клієнтів.

Отже, досвід провідних країн світової спільноти переконливо доводить, що економічне зростання й забезпечення ефективних умов для стабільного розвитку економіки, покращення соціального захисту та добробуту населення можливі лише за умови ефективного розвитку банківського сектору. Саме тому, зважаючи на те, що кількісні параметри свідчать про не дуже динамічний розвиток вітчизняної банківської системи, банки в перспективі вимушені будуть більше уваги приділяти своєму якісному розвитку, насамперед у частині підвищення ефективності діяльності, забезпечення належного рівня фінансової стійкості та конкурентоспроможності на внутрішньому і міжнародних ринках, а також підвищення своєї ролі у забезпеченні кредитними ресурсами реального сектору економіки.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Іншим, не менш важливим напрямком оцінки впливу чинників на ефективність банківської системи є врахування макроекономічних факторів, оскільки функціонування банківської системи країни нерозривно пов'язано з динамікою розвитку і поточним станом економіки, політичною та соціальною ситуацією в країні, правовим полем функціонування як банківських установ, так і економічних агентів. Практика останніх років свідчить, що проблемам, які виникають у банківській системі країни, досить часто передують саме макроекономічні зрушення. За таких обставин оцінка ефективності функціонування банківської системи є неповною без аналізу впливу змін, які відбуваються в економічній системі.

Як показує практика, лише наявність фундаментальних факторів може призвести до переходу від паніки на фінансовому ринку до фінансової кризи, яка складається з банківської, валютної, боргової і біржової криз. Серед таких прикладів можна назвати кризи в Японії (1990-ті рр.), країнах південно-східної Азії (1997–1998 рр.), Бразилії (1999 р.), Туреччині (2001–2002 рр.), Аргентині (2001–2002 рр.) [42]. Банківські кризи, що виникли в цих країнах, є прямим наслідком впливу переважно зовнішніх факторів, що знаходилися поза межами контролю центральних банків цих країн.

Нині для вирішення питання підвищення ефективності банківської системи України необхідно насамперед забезпечити системну стабільність, зменшити вразливість банківської системи як до зовнішніх, так і до внутрішніх факторів.

Окрім того, МВФ виділяє такі групи макроекономічних індикаторів, зміна яких має суттєвий вплив на стан фінансової системи загалом і банківської зокрема: індикатори економічного зростання; індикатори стану платіжного балансу; індекси цін на споживчі товари; індикатори коливання валютних курсів і процентних ставок; індикатори зростання обсягів кредитування та цін на активи; індикатори поширення кризових явищ, інші індикатори [104].

В частині дослідження груп макроекономічних індикаторів можна спостерігати такі основні тенденції. Так, валовий внутрішній продукт України в третьому кварталі 2012 р. скоротився, за опера-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

тивними даними, порівняно з третім кварталом 2011 р. на 1,3%, а порівняно з другим кварталом 2012 р. з урахуванням сезонного чинника – на 1,2%. Для порівняння: в третьому кварталі 2011 р. зростання ВВП України проти аналогічного періоду 2010 р. становило 6,6%. Європейський банк реконструкції і розвитку погіршив прогноз зростання ВВП України в 2012 р. до 1% проти 2,5% травневого прогнозу. Рейтингове агентство «Fitch» в жовтні оприлюднило свій прогноз про скорочення зростання реального ВВП України в 2012 р. до 0,5%, в 2013 р. – до 3,2%. Світовий банк у липні погіршив прогноз зростання ВВП України в 2012 р. з 2,5% до 2%, а в квітні Міжнародний валютний фонд знизив прогноз зростання ВВП країни в поточному році з 4,8% до 3% [15]. Така тенденція до зниження індикатора рівня агрегованого зростання, як правило, свідчить про низьку кредитоспроможність внутрішніх позичальників, що створює додатковий кредитний ризик, а відтак, може спричинити погіршення ефективності функціонування банківських установ.

Дефіцит зведеного платіжного балансу в II кварталі 2012 р. скоротився до 550 млн. дол. США, найнижчого рівня за останній плинний рік, що насамперед було зумовлено збільшенням припливу капіталу за фінансовим рахунком. Слід зауважити, що зростання рівня дефіциту платіжного балансу вказує на стрімке зростання припливу капіталу, що стимулює зростання цін на активи та може призвести до кредитного буму. З іншого боку, досить значний дефіцит платіжного балансу може стати сигналом до дій, внаслідок яких інвестори почнуть вилучати свій капітал, що може значно збільшити валютний ризик.

У серпні Національним банком України та Урядом України були здійснені виплати за основною сумою кредиту МВФ у розмірі 920 млн. дол. США. У результаті за рахунок операцій платіжного балансу резервні активи в серпні скоротилися на 305 млн. дол. США. Їх обсяг на кінець серпня становив 30 млрд. дол. США, що забезпечує фінансування імпорту майбутнього періоду протягом 3,4 місяця. За таких обставин низьке значення відношення міжнародних резервів до короткострокових зобов'язань (внутрішніх,

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

зовнішніх, державних і приватних) може бути, з точки зору інвестора, джерелом нестабільності.

Чистий приплив прямих іноземних інвестицій у серпні зріс до 875 млн. дол. США (найвищий рівень за останні 6 місяців). Приплив ПІІ в Україну з початку року становив 5,4 млрд. дол. США, що на 16,9% більше, ніж за аналогічний період попереднього року. 92% цих обсягів ПІІ було спрямовано до реального сектору економіки. Також реальний сектор економіки продовжував активно залучати зовнішні кредитні ресурси, насамперед довгострокові: чисті залучення в серпні становили 680 млн. дол. США [63].

За даними Державної служби статистики, споживчі ціни в Україні зросли у вересні поточного року в порівнянні з серпнем на 0,1%. При цьому з початку року дефляція становила 0,3%, в порівнянні з вереснем минулого року ціни не змінилися [12]. І все ж таки, як свідчать індикатори ринку, кредитні ставки для більшості кінцевих позичальників залишаються надто високими (на рівні 15–20% річних). Та й вимоги банкірів до потенційних позичальників стали набагато жорсткішими, ніж у докризові часи. За рахунок високих ставок банки намагаються компенсувати збитки та ризики, які виникають через їхніх недобросовісних боржників, які всіма можливими способами ухиляються від виконання кредитних зобов'язань. З іншого боку, такий низький рівень інфляції має сприяти зниженню відсоткових ставок за кредитними ресурсами банків. Зниження інфляції також дає можливість пом'якшувати монетарну політику, що виявилось в зниженні відсоткових ставок і лібералізації порядку формування обов'язкових резервів. У сукупності це вже дало змогу підвищити рівень ліквідності банківської системи.

Вочевидь, що значення рівня інфляції, як правило, позитивно корелює зі значними коливаннями цін на нерухомість, що, у свою чергу, впливає на зростання кредитного ризику фінансової системи. Крім цього, коливання цін змінюють показники, які були інформаційною базою при побудові оперативного бізнес-плану кредитування або інвестування. З іншого боку, значне і швидке падіння зростання інфляції сприяє зменшенню номінальних

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

доходів та грошових потоків, що негативно впливає на ліквідність і платоспроможність фінансових інститутів. Таким чином, різке коливання рівня інфляції (як у бік зростання, так і падіння) негативно впливає на стан фінансових інститутів і фінансової системи загалом.

При дослідженні макроекономічних чинників впливу на ефективність банківської діяльності, на наш погляд, у показниках банківської системи за перші шість місяців цього року можна виділити низку цікавих трендів, про які слід поговорити більш докладно. Так, попри надлишкову ліквідність банківської системи в першому півріччі 2012 р., кредитна активність залишалася гнітюче слабкою. Після зростання майже на 10% торік за першу половину цього року кредитний портфель банківської системи збільшився всього на 0,1%. Гальмування зростання відбувається в усіх сегментах кредитного ринку. Зокрема, після розквіту споживчого кредитування торік, коли обсяг споживчих кредитів населенню в гривні виріс на 28%, у січні-червні нинішнього року обсяг кредитів у цьому сегменті збільшився всього на 2,4 млрд. грн. (4,8%).

З іншого боку, як уже засвідчує практика, різке зростання обсягів кредитування реального сектору, або кредитний «бум», може бути причиною зростання сумнівної до повернення заборгованості і резервів під неї. Як показує практика, в період «буму» якість застави, під яку видається кредит, досить часто викликає сумніви щодо її ліквідності. І після реалізації ризику кількість незабезпечених кредитів може бути дуже значною, що відповідно негативно впливає на стан фінансових інститутів. Різке зростання цін на кредити може провокувати «бум» на фондовому ринку, що є відповіддю з боку позичальників на високі процентні ставки, тобто підприємці проводять емісії цінних паперів, вирішуючи питання власного фінансування. У короткостроковій перспективі цей ефект зменшує кредитний та інвестиційний портфель фінансових інститутів, внаслідок чого відбувається зменшення їх доходів.

На наш погляд, можна виокремити кілька основних причин нинішньої кредитної стагнації. По-перше, це високий рівень макроекономічної невизначеності загалом та великі очікування деталь-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

вації гривні зокрема. Цей чинник негативно впливає як на пропозицію, так і на попит на кредитні ресурси. Наприклад, попри надлишкову ліквідність і низьку інфляцію, на початку року банки не поспішали знижувати відсоткові ставки за депозитами, очікуючи погіршення ситуації з ліквідністю напередодні парламентських виборів. Банки першого ешелону пропонують вкладникам річні депозити із дохідністю 15–17%, причому за останні два місяці середні ставки в гривні зросли приблизно на 100 базисних пунктів. Відповідно, такі ставки за депозитами зумовлюють ціну кредитних ресурсів на рівні не нижче 20% річних. Безумовно, не так багато компаній готові брати гроші на таких умовах.

По-друге, на темпи зростання кредитування негативно вплинуло і посилення вимог до європейських банків. Восени минулого року європейський банківський регулятор (European Banking Authority) зажадав від найбільших європейських банків досягнення показника адекватності капіталу на рівні 9% за станом на кінець червня 2012 р. У результаті низка європейських банків була змушена скорочувати активи (зважаючи на ризик) для того, щоб досягти поставлених цілей. Тому не дивно, що за підсумками січня-червня найбільше скорочення кредитних портфелів продемонстрували саме іноземні банки.

Ну й, по-третє, до зниження темпів зростання кредитування, ймовірно, призвела активна політика Мінфіну із залучення боргових ресурсів на внутрішньому ринку. За січень-червень вкладення банків у державні цінні папери зросли на 18 млрд. грн., а частка держпаперів у загальних активах банківської системи збільшилася з 5,6% до 7% (найвищий показник за останні роки). При цьому частка кредитного портфеля в загальних активах скоротилася з 59% до 57%. Слід зазначити, що основними покупцями цінних паперів уряду були держбанки, що може свідчити про не повністю ринкову природу попиту [85].

Втім є і позитивні зрушення, оскільки тенденція до хронічної збитковості української банківської системи (сумарний фінансовий результат банків залишався від'ємним упродовж трьох останніх років) має всі шанси бути перерваною нинішнього року. За під-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

сумками перших шести місяців року, прибуток банківської системи становив 1,6 млрд. грн. Основною причиною поліпшення фінансових показників стала поступова нормалізація якості кредитного портфеля, а отже, й зниження обсягів відрахувань у резерви під проблемні кредити.

Отож, за свідченням аналітиків, серед факторів внутрішнього походження, які останнім часом негативним чином позначилися на діяльності банків, є:

1) продовження стагнації економіки України. Цілий ряд підприємств не повністю відновили свою діяльність, мали незадовільний фінансовий стан, що обумовлювало недостатню кількість платоспроможних позичальників. Незадовільно обслуговувались раніше надані кредити;

2) падіння доходів окремих фізичних осіб-позичальників, зростання безробіття ускладнювало обслуговування боргу фізичними особами. Частка непогашення кредитів фізичними особами є суттєвою;

3) протиправні дії судових органів, які необґрунтовано, упереджено визнавали недійсними кредитні договори, приймали односторонні рішення про банкрутство позичальників, відмовляли у спрямуванні вимог банків на реалізацію застави, іпотеки і таке інше, що призводило до втрат і збитків банків і теж паралізувало ринок кредитування;

4) негативне сальдо зведеного платіжного балансу, що було викликано перевищенням імпорту товарів над експортом. Це призводило до підвищення попиту на іноземну валюту і тиску на курс гривні;

5) недовіра до влади і банків призвела до підвищеного попиту населення на іноземну валюту, це також тиснуло на курс гривні;

6) неналежний захист прав кредиторів та корупційна діяльність у судовій системі в цій сфері правочинства, відсутність «довгих» пасивів та зниження довіри до національної валюти викликали суттєву волатильність грошового і кредитного ринків.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

На наш погляд, не менш важливими чинниками впливу на ефективність банківської системи є група соціальних факторів. Соціальні фактори формують такі напрями: довіра суспільства до банків; імідж банку; стан освіти; демографічна ситуація. Вагоме місце у групі макроекономічних чинників займають політичні фактори, а саме: політична система країни; корумпованість чиновників; рівень внутрішньої політичної стабільності країни; рівень політичної стабільності у світовому масштабі; імідж країни на світовій арені. До основних техніко-технологічних чинників макроекономічного спрямування відносять: новації та відкриття; пріоритетні напрями розвитку науки і техніки; техногенні катастрофи.

Слід наголосити, що нинішню фінансову кризу називають також «кризою людського егоїзму», оскільки її причини значною мірою лежать у площині нераціонального споживання, прагнення до легкого збагачення, швидкого отримання надприбутків, вигідних кредитів та депозитів із максимальною дохідністю за мінімальних ризиків. Відповідно, ця криза вплинула і на розвиток банківської сфери України: банки зіштовхнулися із кризою ліквідності через обмеження доступу до закордонних кредитів, які кілька останніх років були основним джерелом збільшення обсягів кредитування. Крім того, населення масово почало забирати свої вклади із банків та переводити їх в іноземну валюту, очікуючи зниження курсу гривні. Отож, наслідком цієї кризи стала втрата довіри до банків, тому питання відновлення довіри до банківської системи є важливим і актуальним, оскільки зволікання з його вирішенням сповільнює темпи розвитку економіки країни.

Серед багатьох факторів, які визначають ефективність банківської діяльності (економічних, правових, організаційних, кадрових тощо) чільне місце, на наш погляд, займає психологічний чинник довіри населення. Він має дві складові: довіра населення до національних грошей – гривні – та довіра до банків. Загальноекономічний ефект від зростання довіри населення до банків можна реалізувати за такими напрямками:

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

– шляхом збільшення ресурсної бази банків завдяки інтенсивнішому припливу вкладів, нарощуванню кредитних та інвестиційних відрахувань в економіку, внаслідок чого поліпшується забезпечення фінансовими ресурсами суб'єктів господарювання і, в свою чергу, підвищується їх фінансовий стан;

– шляхом здешевлення банківських ресурсів, а отже, і кредитів, оскільки, довіряючи банкам, населення нарощуватиме вклади навіть у разі зниження процентних виплат за ними;

– шляхом посилення стимулюючої ролі оплати праці у підвищенні її продуктивності як одного з основних чинників економічного зростання.

Слід підкреслити, за відсутності довіри заощадження суб'єктів економіки зберігаються в готівковій формі або спрямовуються в тіньову сферу, що значною мірою обумовлює зменшення можливостей формування банками інвестиційних ресурсів, а відтак, і стримує економічне зростання держави. Загалом втрата українськими вкладниками своїх заощаджень, розміщених в Ощадбанку СРСР, діяльність фінансових пірамід 1990-х рр., високі інфляційні очікування та проблема банкрутства банків, яка існує і на даний момент, гостро ставить перед вкладниками необхідність обережного та ретельного вибору банку для розміщення своїх заощаджень [78, с. 186].

Втім, нині вже помітна тенденція до подолання «тотальної недовіри» до банків, спостерігаються певні позитивні зміни, передусім повернення ресурсів, зокрема гривневих, у банківську систему; з'явився інтерес до депозитів на триваліший термін. Важливим чинником тут є поведінка банку в пікові моменти фінансової кризи, зокрема щодо обслуговування своїх зобов'язань, що впливає тепер на прийняття рішень клієнтами та відновлення довіри загалом. Водночас варто зазначити, що навчені гірким досвідом вкладники уважніше ставляться до банків, наприклад, менше зважають на рівень процентної ставки за депозитом, популярність

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

бренда фінансової установи і розвиток її територіальної мережі, а надають перевагу надійності банку та якості обслуговування клієнтів.

В контексті питання підвищення довіри суб'єктів економіки до банків, а відтак, і формування банківськими установами адекватної ресурсної бази слід звернутися, на наш погляд, до основних положень нещодавно прийнятого Закону «Про систему гарантування вкладів фізичних осіб» [70]. У дискусіях навколо Закону чи не найбільшу увагу останнім часом приділено питанню відсутності положення, де чітко вказувався б розмір гарантії за депозитами. З огляду на норму, що максимальну суму відшкодування постраждалим від банкрутства банків вкладникам встановлюватиме адміністративна рада фонду, виникло побоювання (яке доволі активно тиражувалося в інформаційному просторі), що відповідна сума може зменшитися зі звичних в останні кілька років 150 тис. грн. Річ у тому, що в статті 3 чинного поки що Закону «Про Фонд гарантування вкладів фізичних осіб» дійсно йдеться про гарантовані 150 тис. грн. Насправді там же є й ремарка, що ця норма діє тільки до 1 січня 2011 р. Тобто законодавчої 150-тисячної гарантії насправді не існує вже як мінімум 16 місяців, однак фактично вона зберігається завдяки відповідному рішенню адміністрації ФГВФО.

Які ж нові законодавчі норми сприятимуть підвищенню довіри економічних агентів до банківських установ? Насамперед це скорочення термінів початку виплат після прийняття рішення про ліквідацію банку (з двох місяців до семи днів). Також уже не буде мораторію на виплату депозитів, термін яких закінчився (у разі нестачі в неплатоспроможного банку коштів на повернення вкладів це можна буде зробити за рахунок позики ФГВФО). Плюс зменшився строк введення тимчасової адміністрації в банк з року до трьох місяців, а для системоутворюючих банків – з 18 до 6 місяців, упродовж яких приймається рішення щодо виведення банку з ринку найменш витратним способом.

З іншого боку, нині ризик репутації для ряду банків залишається значним. Незважаючи на зусилля НБУ, спрямовані на регламентацію

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

договірних відносин між вкладниками і банками, з моменту розгортання банківської кризи не були внесені зміни до статті 1060 Цивільного кодексу України, відповідно до якої банки зобов'язані повернути депозит на першу вимогу вкладників. НБУ було ініційовано обговорення відповідного пункту законодавства, за результатами якого, ймовірно, буде запропоновано чіткіше регламентувати умови (в т. ч. терміни) повернення банками вкладів (депозитів) при достроковому зверненні вкладників.

Окрім того, серед багатьох чинників, які формують економічно розвинене і ефективне суспільство, не останню роль відіграє також рівень фінансової культури населення. Більшість населення, маючи великі заощадження, не знає куди їх правильно і ефективно вкласти або просто не довіряє тій чи іншій фінансовій установі. Очевидною є потреба в активнішому поширенні правдивої і добре аргументованої інформації про реальну ситуацію в соціально-економічній та фінансовій сферах. Негативні соціально-психологічні наслідки кризи диктують також необхідність суттєвого підвищення фінансової компетентності населення, у формуванні якої мають брати участь не лише банківські установи і профільні вищі навчальні заклади, а й друковані та електронні засоби масової інформації. Йдеться про те, щоб перейти від окремих інтерв'ю, поширення повідомлень про стан фінансового ринку чи ситуацію в окремих банках до налагодження конструктивної співпраці за участі банківських працівників, науковців та журналістів.

Необхідними кроками в напрямі підвищення довіри до банківської системи мають бути:

1. Перегляд економічних нормативів діяльності банків (ліквідності і платоспроможності) у напрямі їх удосконалення. Необхідність у цьому заході пов'язана з тим, що діючі нормативи своєчасно не просигналізували та не попередили про ризики і дисбаланси, що стали причиною втрати фінансової стійкості банківською системою України.

2. Удосконалення процентної політики в напрямі відповідності розміру облікової ставки ситуації на ринку та необхідності стимулювання кредитування реального сектору економіки. Низька облікова ставка в умовах значних інфляційних і девальваційних очікувань спровокувала значний попит на кредити рефінансування, які були використані банками для спекулятивних операцій на валютному ринку. В міру стабілізації ситуації і зменшення девальваційних та інфляційних загроз необхідним є зменшення офіційних ставок з метою зростання доступності кредитів для реального сектору економіки.

3. Припинення політики домінування інтересів позичальників над інтересами вкладників. Неможливість доступу вкладників до депозитів (за наявності заборони Національного банку України на дострокове зняття депозитів) та одночасне зростання пільг позичальникам (реструктуризація кредитів, заборона на виселення з квартир, аукціони НБУ з продажу валюти) ставлять у нерівні умови власників депозитних коштів (вкладників) і позичальників, котрі не зважили свої зобов'язання на валютні ризики.

Передбачення в чинному законодавстві особистої відповідальності топ-менеджерів за агресивний менеджмент, який призводить до накопичення ризиків банку [6, с. 11].

Отже, загалом важливим фактором підвищення довіри і фінансової стійкості банківського сектору є потреба забезпечити прозорість системи розкриття інформації про реальних власників банків та інших фінансово-кредитних установ, посилити контроль виконання ними своїх зобов'язань перед вкладниками, поліпшити нагляд за банками, вдосконалити банківське законодавство щодо корпоративного управління та впровадження нагляду на консолідованій основі. Вчасна реалізація запропонованих заходів дасть можливість сформувати більш ефективний регулюючий механізм стабільної фінансової системи в Україні.

3.5. Методи забезпечення ефективності банківської системи

Сучасну банківську систему України слід розглядати як велику динамічну цілеспрямовану відкриту систему, яка характеризується наявністю значної кількості елементів, що виконують різні функції і мають багаторівневу ієрархічну структуру; динамічністю поведінки елементів, підсистем і системи загалом; наявністю складних взаємозв'язків, включаючи зворотні; нерегулярністю впливу зовнішнього середовища та стохастичністю в поведінці системи, наявністю формалізованої процедури прийняття рішень. Складність системи обумовлює різнобічність методів забезпечення ефективності, що відображають різні сторони її функціонування, при цьому слід зазначити, що рівень ефективності функціонування банківської системи має оцінюватися на основі ступеня досягнення нею поставлених цілей з урахуванням витрат ресурсів і часу.

На сьогодні можна виділити кілька основних завдань, що ставляться перед банківською системою. Це, по-перше, ефективне здійснення трансформаційної функції, що полягає в оптимальному як для банків, так і для суб'єктів господарювання передаванні різними способами мобілізованих вільних коштів одних суб'єктів господарювання іншим. По-друге, створення платіжних засобів та регулювання грошової маси в обігу, збільшуючи чи зменшуючи її відповідно до зміни попиту на гроші. І, по-третє, забезпечення стабільності банківської діяльності та грошового ринку зумовить високу довіру до банків, що дозволить попередити дестабілізацію банківської діяльності і розбалансування грошового ринку, які є основними каталізаторами загальноекономічної кризи.

Крім того, забезпечення ефективності банківської системи ґрунтується на тісному взаємозв'язку між стійкою прибутковістю та нарощуванням ресурсів власного капіталу банків за умови оптимізації рівня ризикованості банківської діяльності. Адже якщо діяльність банків є стабільно ефективною та безпечною, то це означає, що ці банки досягли оптимальної збалансованості між ефективністю та стійкістю. А за таких умов вони можуть виконувати функції пере-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

розподілу фінансових ресурсів із заощаджень в інвестиції навіть за несприятливого зовнішнього впливу, що й характеризує ефективність всієї банківської системи.

Таким чином, до методів досягнення ефективності банківської системи належать:

1. Оптимальна структура банківської системи. Однією із основних умов результативної діяльності банківської системи є забезпечення її оптимальної структури та узгодженої взаємодії її елементів (банків), що забезпечує отримання синергетичного ефекту [93, с. 262]. При цьому важливо забезпечити оптимізацію кількості наявних у країні банків, їх концентрацію на ринку за видами діяльності та географічною ознакою, рівень співпраці та гармонійних стосунків між владою, бізнесом та суспільством тощо. Банківські установи повинні мати можливість задовольняти потреби суспільства в різноманітних послугах, гарантуючи забезпечення законних інтересів своїх контрагентів. Це виявляється, перш за все, у наявності розвиненої мережі відділень і багатофункціональних банкоматів, широкому спектрі банківських операцій і фінансових послуг, стабільному та розвиненому банківському законодавстві, наявності регулятивних норм для банківських операцій і наявності гарантій мінімально ризикової діяльності для клієнтів, партнерів, інвесторів банку.

Зазначимо, що від розміру банку залежить ціна грошей для окремо взятого позичальника та в остаточному підсумку – для економіки загалом. Зі зниженням його розміру ефект масштабу втрачається і на вартість кредиту вирішальний вплив здійснюють постійні (внутрішні) витрати банку. Як наслідок – ціна грошей для клієнтів виявляється вищою. З погляду підвищення доступності банківських послуг, в даному контексті слід виділити два основні обмеження: територіальні (пов'язані з недостатністю розвитку фінансової інфраструктури) і технологічні (полягають у невідповідності технологій фінансового обслуговування потребам широких верств населення, малих і середніх підприємців). Подолати обидва види обмежень можна за рахунок розвитку мережі відділень та багатофункціональних банкоматів, а також технологій віддаленого

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

обслуговування клієнтів. Невеликі банки, як правило, не можуть дозволити собі займатися роздрібним бізнесом, який є досить витратним (як за процентними витратами, так і за адміністративно-господарськими витратами на утримання персоналу та офісу) і у відношенні якого значною є роль ефекту від масштабу.

Зазначимо, що, за прогнозами аналітиків, частка активів 10 найбільших банків України в 2018 р. становитиме 80%. Водночас концентрація в банківському бізнесі знаходиться на нездорово низькому рівні, тому будуть нові придбання банків, а Національний банк стимулюватиме процеси консолідації в галузі, що дозволить оптимізувати управління ліквідністю і, як наслідок, – підвищити ефективність банківської системи [95]. Разом з тим, фінансова криза виявила небезпеку, яку несуть із собою великі фінансові установи, та значний потенціал живучості малих за розмірами банків, що слід враховувати при визначенні оптимальної структури вітчизняного банківського сектору.

Одним зі шляхів збереження групи невеликих банківських установ є формування багаторівневої банківської системи, де, залежно від класу банку і його власного капіталу, визначатиметься перелік здійснюваних операцій. Відтак, невеликим банкам буде дозволений обмежений перелік операцій (банки з обмеженою ліцензією), вони не будуть універсальними інститутами, однак у рамках обмеженої бізнес-моделі зможуть діяти на території всієї країни. Їх функціонування буде пов'язане із специфікою структури пасивів і профілем ризиків, які вони апріорі не можуть на себе приймати. Такі складні банківські продукти та довгострокові операції, як іпотечне кредитування, сек'юритизація, деривативи та інші позабалансові операції, а також вихід на зовнішні ринки капіталу в зв'язку із неможливістю адекватної оцінки ринкових ризиків, заборонятимуться в їх діяльності. У той же час банки з обмеженою ліцензією зможуть здійснювати базові операції із залучення підприємств на розрахунково-касове обслуговування та депозитів населення, а також видавати класичні кредити. В підсумку впровадження класу банків з обмеженою ліцензією дозволить вирішити декілька завдань: стимулювати власників і топ-менеджерів наро-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

щувати власний капітал для переходу банку в більш високий клас універсальних банків; обмежити ризики, привівши їх у відповідність із розміром власного капіталу; зберегти нішу локальних банківських установ, що дозволить підтримати регіональні ринки та забезпечити послугами місцевий малий і середній бізнес.

2. Забезпечення фінансової стійкості функціонування банківського сектору. На сьогодні банківська система України загалом не дотримується ні поточної фінансової стійкості через високі ризики та збитки в діяльності банків, порушення фінансової рівноваги, ні стратегічної фінансової стійкості, оскільки відсутня стратегія розвитку банківської системи, зберігається модель інерційного розвитку за низьких темпів зростання обсягів кредитування та високих ризиків за активними операціями. Відтак, особливої актуальності набуває виявлення факторів, що впливають на досягнення банками фінансової стійкості (рис. 3.10).

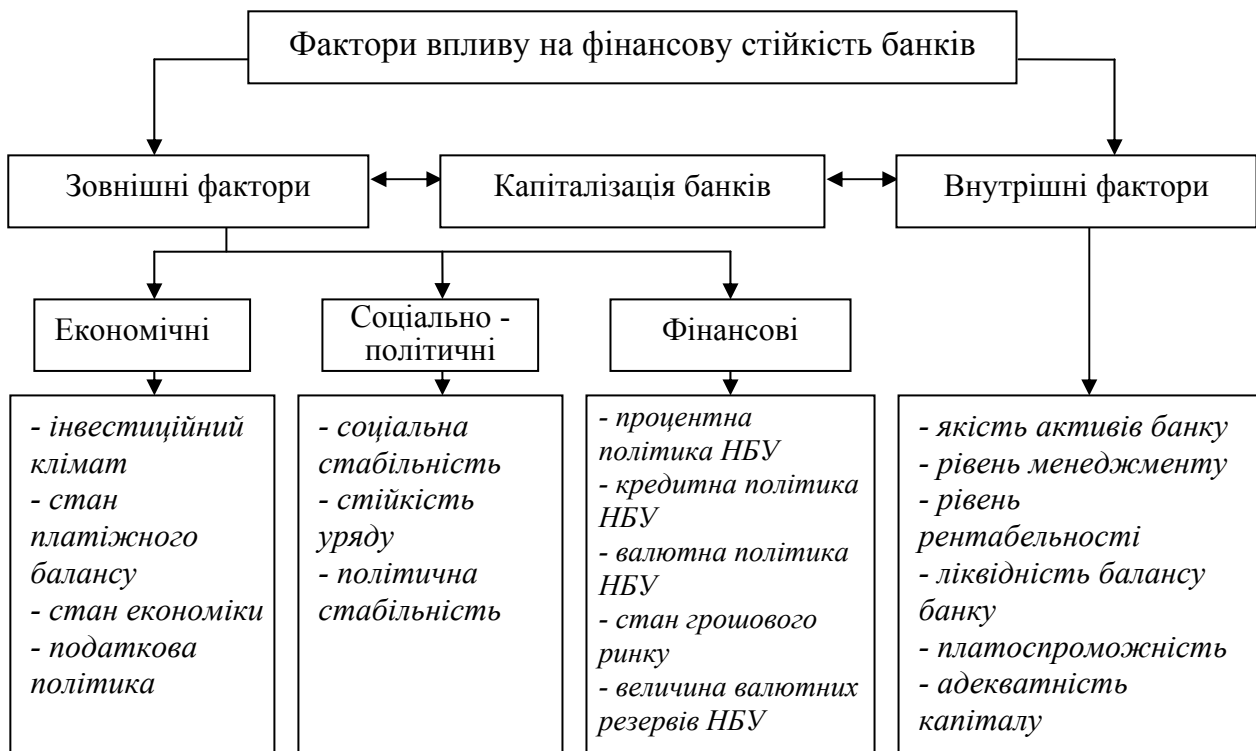

Рис. 3.10. Фактори, що впливають на фінансову стійкість банків [25]

Особливу увагу при цьому слід приділити виявленню зовнішніх факторів, які впливають на банківську систему незалежно від

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

діяльності банку та внутрішніх факторів, які залежать від функціонування самого банку і визначають ступінь їх впливу на діяльність та стан банку. Так, зовнішні фактори доцільно поділити на економічні, соціально-політичні та фінансові.

До *економічних факторів* відносяться: інвестиційний клімат (забезпечує послаблення інфляції, оптимальні проценти за депозитами, зниження відсотків за кредитами, скорочення заборгованості, зростання споживчого попиту населення); стан платіжного балансу країни (використовується в прогнозуванні і макроекономічному регулюванні діяльності банків, у проведенні курсової політики тощо); податкова політика (забезпечує економічну ефективність і соціальну справедливість, оптимальне співвідношення інтересів держави і банківського сектору); стан економіки (впливає на рівень захищеності банківського сектору та ступінь реагування на зміни в економічній ситуації країни).

До *соціально-політичних факторів* відносять: соціальну стабільність (сприяє гармонізації інтересів банківського сектору і держави, соціально-психологічне сприйняття цілей, методів, принципів і форм державного управління соціальною сферою банківської системи); стійкість уряду (забезпечує стабільне функціонування діяльності банків через стабільну роботу уряду); політичну стабільність (збалансованість банківської системи і політичних інститутів, отримання оптимального політичного рішення, що дозволить банкам з мінімальними втратами зберегти досягнуте становище).

До *фінансових факторів* доцільно віднести: процентну політику НБУ (забезпечує управління банківською системою і банківською діяльністю); кредитну політику НБУ (дозволяє підтримати стабільність національної валюти, стабілізувати вартість гривні на внутрішньому (через зниження темпів інфляції) та зовнішньому (через укріплення її обмінного курсу) ринках); валютну політику НБУ (забезпечує макроекономічну стабільність, створює умови довіри до національної валюти, стимулювання експорту, сприяє збалансованості платіжного балансу); стан грошового ринку (забезпечує накопичення, оборот, розподіл і перерозподіл грошового

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

капіталу); величину валютних резервів НБУ (забезпечує економічну самостійність та стабільну діяльність банків).

Разом з тим, слід враховувати також *внутрішні фактори*, які залежать від функціонування самого банку: якість активів (забезпечує здатність швидко та без втрати вартості перетворюватися в грошову форму); рівень менеджменту (дозволяє виявити шляхи мінімізації ризиків та отримання достатніх прибутків); рівень рентабельності (виявляє резерви подальшого підвищення ефективності діяльності банку, ліквідність його балансу); платоспроможність банку (дозволяє забезпечити достатність власних коштів для захисту інтересів вкладників та інших кредиторів); адекватність капіталу банку (сприяє підвищенню капіталізації, відображає рівень надійності та ризиковості банку).

Врахування вищезазначених факторів надає змогу виявити проблемні місця в діяльності банківських установ та вчасно прийняти рішення щодо їх усунення, що призведе до підвищення ефективності функціонування банківської системи країни загалом [40].

3. Ефективний розвиток грошово-кредитного ринку [93, с. 261].
Забезпечення зазначеного завдання досягається через монетарну політику НБУ, за допомогою якої здійснюється вплив на стан грошового обігу і кредитної сфери з метою контролю і регулювання пропозиції грошей, відсоткових ставок, ринків капіталу тощо. Проте слід зазначити, що можливості такого впливу мають певні межі. Зокрема, якщо НБУ зосередить свою увагу на одній зі змінних, наприклад обмінному курсі національної валюти, то його можливості ефективно впливати на інші, такі як інфляція, відсоткові ставки значно знижуються.

Оскільки центральний банк не обслуговує безпосередньо суб'єктів господарювання, можливості його впливу на економічні процеси та грошовий обіг значною мірою зумовлюються взаємодією з комерційними банками, де депозитні та кредитні операції є головним джерелом емісії та визначають обсяг і структуру грошової маси. Тому механізм реалізації грошово-кредитної політики центрального банку передбачає насамперед вплив на кредитну діяль-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

ність комерційних банків. Кредитний ринок є похідним від грошового ринку, тому активізація на грошовому ринку, збільшення обсягу грошової маси, зміна її структури автоматично призводять до відповідних змін на кредитному ринку.

В основному всі регулюючі інструменти НБУ направлені на стабілізацію банківських установ, тому пріоритетними інструментами грошово-кредитної політики можна визначити: 1) процентну політику; 2) політику обов'язкових резервів; 3) операції на відкритому ринку; 4) політику рефінансування; 5) курсову політику, які безпосередньо впливають на грошову масу, мають свою мету та регулюючі функції (табл. 3.6).

Таблиця 3.6

Основні інструменти грошово-кредитної політики НБУ [27]

Інструменти	Мета	Регулюючі функції
Процентна політика	– сприяти зростанню економіки шляхом низьких ставок на кредити; – стримувати зростання інфляції; – забезпечити стабільність гривні на валютному ринку шляхом помірною підвищення процентних ставок	– регулювання рівня заощаджень та інвестицій; – регулювання рівня ділової активності банків; – вплив на рівень інфляції; – вплив на ринок капіталів
Політика обов'язкових резервів	– збільшити контроль за ліквідністю установ банків для забезпечення здійснення поточних платежів; – посилити залежність банків від рефінансування з боку НБУ	– регулювання грошової маси – вплив на рівень мультиплікації депозитів; – вплив на динаміку грошової пропозиції; – вплив на фінансовий результат банку
Операції на відкритому ринку	– зміна величини та структури банківських ліквідних коштів	– регулювання ліквідності банку; – збільшення обсягів рефінансування та міжбанківського кредитування
Політика рефінансування	– підтримання ліквідності банків; – участь у процесі відтворення	– регулювання грошової пропозиції; – збільшення масштабів кредитування
Курсова політика	– забезпечення стабільності національної валюти	– регулювання динаміки валютного курсу; – регулювання імпорту та експорту капіталу

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Саме централізований та регульований грошово-кредитний ринок стає універсальним механізмом, за допомогою якого врегулюються не лише економічні, а й соціальні і навіть політичні відносини. В макроекономічному плані він дозволяє державним органам завдяки отриманню щоденного загального балансу ринку безпосередньо контролювати його стан і своєчасно попереджати кризові ситуації. Стабільність ринку сприятиме зміцненню довіри населення до кредитної системи, залучить іноземних інвесторів, що відповідним чином вплине й на функціонування банківської системи країни.

4. Стійкість і рівновага на валютному ринку. Відмітимо, що ситуація на валютному ринку України характеризується нестійкою рівновагою, що виявляється в постійних коливаннях курсу долара. Це коливання обумовлене тим, що рівень золотовалютних резервів Центрального банку залишається недостатнім для згладжування різких стрибків курсу долара. Купівля валюти Центральним банком на ринку спрямовується не лише на поповнення резервів, але і на обслуговування зовнішньої заборгованості. Чим більше потрібно засобів для обслуговування зовнішнього боргу, тим менше можливостей у Центрального банку проводити політику згладжування коливань курсу долара. До того ж слабкий експортний потенціал не забезпечує достатніх валютних надходжень у країну, а відсутність нормальної економічної ситуації примушує експортерів приховувати валюту за кордоном, оскільки у них немає гарантій вільного розпорядження своїми валютними коштами й необхідних стимулів до їх інвестування в національну економіку.

В процесі проведення в Україні економічних реформ становлення нової системи державного регулювання економіки, фінансової і банківської сфер та внутрішнього валютного ринку зокрема помітно відставало від темпів, якими здійснювалася їх лібералізація. Відтак, це спричинило «втечу» капіталу з країни, що має ряд негативних наслідків для економіки країни:

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

1. Скорочується пропозиція валюти і зменшується загалом грошова маса (грошовий агрегат M2). Знижується об'єм пропозиції валюти, що продається на Українській міжбанківській валютній біржі, валютне поле різко звужується і курс гривні стає нестабільним.

2. Скорочуються валютні резерви, що частково впливає і на курс гривні.

3. Зменшуються інвестиційні ресурси, і створюється штучний попит на іноземні кредити.

4. Зменшується база оподаткування. При державному регулюванні вивозу капіталу операції реєструються, а тому сплачуються податки.

5. У країну не інвестується прибуток, одержаний від капіталу, що «втік» за кордон.

6. Знижується стійкість фінансового ринку, виникає асиметрія між його сегментами.

Відповідно, саме забезпечення стійкості валютного ринку, курсу національної валюти виступає базовою основою для ефективної діяльності банківських установ, а відтак, і банківської системи загалом.

5. Соціально-економічна ефективність банківської системи. Банківська система України функціонує у певному взаємозв'язку з економічною системою. До базових умов її стабільності на макрорівні слід віднести передусім стабільність економіки, тобто загальну макроекономічну стабільність (стійке зростання виробництва і зайнятості, контрольований рівень інфляції та ін.) [67, с. 78]. Підтримка економіки у стабільному стані належить до першочергових завдань, які ставить перед собою уряд будь-якої країни. При цьому в даному аспекті не остання роль відводиться її центральному банку. Соціально-економічна ефективність банківської системи розглядається як мультиплікативне поєднання ефективності управління діяльністю безпосередньо в банківських установах, ефективності виконання дозвільно-ліцензійних та контрольних-моніторингових функцій, що здійснюються Національним

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

банком України, ефективності від узгодження розвитку банківських послуг зі стратегією виробничо-господарського комплексу, а також ефективності управління загальносистемними витратами (у тому числі адміністративними та інфраструктурними). Таким чином, соціально-економічна ефективність банківської системи формується на основі реалізації ряду організаційно-економічних засад, виконання яких дозволить підвищити результативність банківського сектору (рис. 3.11).

Рис. 3.11. Класифікація основних організаційних засад сприяння підвищенню ефективності банківської системи [43, с. 97]

6. Ефективна стратегія та динамічний розвиток банківської системи можливі лише за наявності відповідного обсягу капіталу,

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

його раціонального використання та підвищення рівня капіталізації вітчизняних банків. Адже обмежена капітальна база може стати на заваді розширенню операцій банківських установ з обслуговування різних груп клієнтів, а також зумовити низький інвестиційний потенціал у банківській системі, а без довгострокових вкладів в економіку заходи з припинення спаду та нарощування виробництва неможливі. Разом з тим, вимоги щодо збільшення комерційними банками статутних фондів повинні мати виважений характер, щоб не спричинити монополістичних тенденцій у кредитній сфері та сприяти ліквідації міжбанківської конкуренції [34]. Незважаючи на те, що зберігається тенденція до зростання капіталу, рівень капіталізації банків України залишається недостатнім, про що свідчить показник відношення власного капіталу комерційних банків до ВВП, який за станом на 01.01.2013 р. становив 12,2% (для порівняння: у країнах Центральної та Східної Європи цей показник становить близько 40%). Загальні депозити на душу населення в Україні дорівнюють лише 48 дол. США (в Росії – 306, Естонії – 796, Польщі – 1318, Чехії – 3198 дол. США) [55, с. 12].

Водночас в порівнянні з показниками Європи банківська система України значно недокапіталізована, відтак, банкам потрібно й далі накопичувати власний капітал шляхом збільшення акціонерного капіталу, реалізації ефективною дивідендною політики, раціонального управління власним капіталом. Залучення капіталу можливе й шляхом емісії акцій, капітальних боргових зобов'язань, продажу активів, оренди нерухомості, залучення ресурсів з депозитних та недепозитних джерел [96].

Отже, на сьогодні для відновлення ефективності діяльності українських банків важливим є не тільки пошук шляхів нарощування їх ресурсної бази, але й впровадження стратегії диверсифікації та універсалізації за межами традиційного банківського бізнесу. Крім того, для скорочення залежності українських банків від зовнішніх джерел фінансування та забезпечення стабільної банківської ефективності у довгостроковій перспективі важливим є перехід від динамічних моделей банківської стратегії, орієнтованих на отримання

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

короткострокового прибутку (short-termism) за допомогою спекулятивних фінансових інструментів і операцій до банківської стратегії довгострокового інвестування.

7. Регламентація присутності іноземного капіталу в розвитку банківської системи України. Необхідність нарощення статутного капіталу вітчизняними банками зумовлюється також приходом іноземних банківських установ на фінансово-кредитний ринок України, а також необхідністю відновлення довіри до банківської системи з метою подолання кризових явищ [40, с. 138]. Відмітимо, що в 2013 р. частина іноземного капіталу у статутному капіталі банків зросла до 38,3% (в 2007 р. – 27,6%).

Кількість банків із повністю іноземним капіталом за період 2007–2013 рр. збільшилася практично вдвічі. Відтак, з метою запобігання руйнуванню існуючої банківської системи України витісненню вітчизняних фінансових інститутів й з метою пом'якшення негативних наслідків перебування іноземних банків в Україні є доцільним встановлення відповідних критеріїв допуску іноземного капіталу на вітчизняний фінансовий ринок. Так, у Китаї для того, щоб відкрити філію, іноземний банк повинен мати у своєму розпорядженні активи не менше 20 млрд. дол. США, а власний капітал філії має бути не менше 100 млн. дол. США, причому 30% цієї суми резервується у НБК [9, с. 28].

Взагалі прихід іноземних банків на національний банківський ринок може стати вагомим фактором прискорення процесів розвитку банківського сектору внаслідок посилення міжбанківської конкуренції за умови впровадження таких заходів: квотування частки банків-нерезидентів у загальному статутному капіталі або в активах національної банківської системи; квотування частки фізичних осіб-нерезидентів у складі працівників дочірнього банку і філіалу банку-нерезидента; встановлення максимального рівня участі банку-нерезидента в статутних капіталах національних банків; квотування ліцензій на відкриття дочірнього банку або філіалу банку-нерезидента; встановлення обмежень на проведення окремих

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

банківських операцій у національній або іноземній валюті для дочірніх банків або філіалів банку-нерезидента (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Складові елементи механізму захисту національних банківських систем 15, 46)

№	Елементи механізму захисту	Країни запровадження
1.	Квотування частки банків-нерезидентів у загальному статутному капіталі або в активах національної банківської системи	Індія, Індонезія, Малайзія, Південна Корея, Філіппіни
2.	Встановлення максимального рівня участі банку-нерезидента в статутних капіталах національних банків	Бразилія, Індія, Малайзія, Мексика, Норвегія, Таїланд
3.	Встановлення мінімального розміру капіталу для банку-нерезидента, яким є відкрити філіал або дочірню установу банку	Китай
4.	Встановлення мінімального розміру капіталу дочірнього банку або філіалу банку-нерезидента	Практикується в більшості країн
5.	Квотування ліцензій на відкриття дочірнього банку або філіалу банку-нерезидента	Індія, Філіппіни, низка штатів США
6.	Оцінка економічної доцільності відкриття банку-нерезидента	Бразилія, Малайзія, Південна Корея, Чилі
7.	Встановлення обмежень на проведення окремих банківських операцій у національній або іноземній валюті для дочірніх банків або філіалів банку-нерезидента	Бразилія, Індонезія, Канада, Китай, Південна Корея
8.	Встановлення обмежень на проведення окремих транскордонних банківських операцій	Словаччина, Таїланд, Чехія, Чилі
9.	Квотування частки фізичних осіб-нерезидентів у складі працівників дочірнього банку і філіалу банку-нерезидента	Практикується в більшості країн

8. Має набути достатнього розвитку й створення стратегічних альянсів страхових компаній і банків. Важливим напрямом їх взаємодії є запровадження спільних технологій продажу фінансових (страхових і банківських) послуг на вітчизняному ринку, що покликане забезпечити розширення набору послуг банківських установ при обслуговуванні клієнтів. Це позитивно вплине на імідж комерційного банку і забезпечить додаткові конкурентні переваги для просування власних проектів. Також банк виграє від продажу полісів страхування, оскільки виручені гроші розміщуються на депозитному рахунку страхової компанії в цій же банківській установі. У такий спосіб створюється довгострокова та відносно дешева ресурсна база із залучених страхових резервів, сформованих за укладеними при

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

посередництві банку договорами. Банк отримує додаткові комісійні (безризикові) доходи, а також змогу кредитувати юридичних та фізичних осіб під заставу полісів страхування життя або з використанням страхової гарантії повернення кредиту страховиком у разі неплатоспроможності позичальника. Ідеальним варіантом є володіння значним пакетом акцій страхової компанії, що підвищить капіталізацію спільного бізнесу. Крім того, взаємодіючи зі страховими компаніями, банки диверсифікують та мінімізують свої ризики. Зазначені положення дають змогу констатувати взаємовигідність співпраці страхового та банківського альянсу, оскільки таким чином підвищується ефективність ведення банківського бізнесу, а відтак, збільшується ефективність всієї банківської системи [91, с. 21–22].

9. Створення дієвої системи регулювання, спрямованої на оперативний моніторинг показників банківської діяльності та контроль за їх дотриманням, оскільки в Україні спостерігаються численні порушення та некомпетентне управління банківськими активами і пасивами, що зумовлює необхідність у жорсткішому регулюванні банківської діяльності з боку НБУ, зокрема посилення кваліфікаційних вимог до окремих посадових осіб, а також створення в банківських установах адекватних програм для забезпечення підтримки необхідної кваліфікації та поінформованості персоналу про тенденції розвитку фінансового ринку. На жаль, фінансові кризи останніх років доводять, що національні системи забезпечення фінансової стабільності та ефективності банківської діяльності відстають від інновацій на фінансових ринках. Саме тому для забезпечення макроекономічної та фінансової стабільності, а також відновлення довіри населення до банківської системи необхідним є не лише підвищення ефективності монетарної політики НБУ, але й підтримка стабільної ефективності вітчизняної банківської системи (у тому числі й шляхом зниження ставок рефінансування центрального банку), а також запровадження комплексної реструктуризації банківського сектору.

Таким чином, забезпечення ефективності та стійкого функціонування банківської системи України, що дозволить збільшити

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

прибутковість банків та досягти мінімізації ризиків, неможливе без об'єднання зусиль всіх гілок влади й розробки заходів, які були б спрямовані на вихід України з політичної та економічної кризи. Також з метою підвищення конкурентоспроможності вітчизняної банківської системи та збільшення рівня її фінансової стабільності необхідно:

1. Активно застосовувати процедури реорганізації банків шляхом приєднання або злиття, а також реструктуризації банків шляхом закриття (продажу) збиткових філій (безбалансових відділень).

2. Посилити вимоги до надійності новостворених іноземних банківських установ шляхом встановлення відповідних критеріїв їх допуску на український ринок, оскільки зростання частки участі іноземного капіталу у структурі капіталу національної банківської системи спричиняє високу їх залежність від зовнішніх джерел фінансування та підвищує вразливість у фазі зниження фінансового циклу.

3. Створити належне законодавче та економічне середовище для підвищення рівня капіталізації банків, а саме оптимізувати податкове законодавство, забезпечити розвиток іпотечного та фондового ринків тощо.

4 Підвищити прибутковість банківських операцій у контексті кредитування та обслуговування реального сектору економіки та населення. Перерозподіл довгострокових кредитних ресурсів українських банків у передкризовий період на споживання, а не на модернізацію та інвестиції у реальний сектор економіки спричиняє у перспективі погіршення ефективності банківської системи та умов її розвитку.

5. Поліпшити інформаційну забезпеченість та комп'ютеризацію банківських операцій.

6. Підвищити рівень банківського менеджменту, корпоративного управління для ліквідації недоліків у системах ризик-менеджменту та внутрішнього контролю. Банківський менеджмент насамперед має забезпечити належну фінансову стійкість

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

кредитної установи, адже нездатність задовольняти потреби клієнтів банку в перерахуванні коштів може не просто підірвати конкурентні позиції на ринку чи навіть призвести до банкрутства окремо взятого банку, але й викликати низку фінансових проблем у багатьох інших банківських установ і у кінцевому підсумку поставити під сумнів платоспроможність усієї банківської системи країни [30, с. 160].

7. Обмежити міжбанківські зовнішні запозичення, особливо від іноземних банків, оскільки це спричиняє зростання ризикових активних операцій, загострює кредитний, валютний ризику та ризик ліквідності, а також може призводити до «зараження» світовими фінансовими кризами. За таких умов важливою є розробка економічної програми, спрямованої на відновлення довіри до банківської системи та стабілізацію курсу національної грошової одиниці, у тому числі на основі відновлення ефективності діяльності національних банків.

8. Забезпечити оптимальність структури банківської системи, адже найбільш ризикованою та, відповідно, найменш стабільно ефективною виявилась діяльність найбільших банків, на той час як малі банки змогли швидко пристосуватися до погіршення економічних умов та забезпечити хоча і невисоку, але більш стабільну прибутковість своєї діяльності. Тому важливим є не тільки розвиток середніх та великих банків, але й створення малих банків [68].

9. Розробити стратегію та поточне планування, зокрема довгостроковий стратегічний план, який визначатиме критерії та орієнтири оцінки ефективності банківської діяльності, та скласти поточні бізнес-плани на основі аналізу впливу зовнішніх факторів та оцінки перспектив їх зміни, оцінки внутрішніх тенденцій розвитку банку з подальшою ґрунтовною аналітичною оцінкою причин відхилень від затверджених планів.

10. Запровадити дієві контрольні обмеження, перш за все, щодо обсягів і видів кредитування, достатності резервування за активними операціями, достатності власного капіталу, достатності

ліквідних ресурсів для фінансування прибуткових операцій банків тощо, що неможливе без забезпечення діяльності служб внутрішнього контролю і аудиту.

3.6. Організація банківського нагляду та його роль у підтриманні стабільності банківської системи

Банківська система першою реагує як на піднесення економіки, так і на наближення її спаду, відображає фінансово-економічний стан країни. Адже банки можуть надавати повноцінні послуги та забезпечувати високу рентабельність своєї діяльності тільки в умовах загальної фінансової стійкості економіки. У свою чергу, банки можуть бути причиною погіршення стану економіки. Особлива економічна і соціальна значимість банківської діяльності, відповідальність банків перед суспільством зумовили необхідність створення інституту банківського нагляду. Нагляд і регулювання банківської діяльності покликані забезпечити стійке функціонування банків та виконання ними важливих суспільних функцій.

Банківський нагляд існує в різних формах понад 100 років, особливого змісту він набув у Сполучених Штатах Америки і країнах Західної Європи. Країни з ринковою економікою усвідомили важливу роль банківського контролю у фінансовому секторі та в загальному економічному зростанні: уряд, державні органи, суб'єкти господарювання, кредитори, вкладники – мають бути переконані в тому, що банківська система країни стабільна; нестабільність банківської системи призводить до краху банків і як наслідок, до підриву довіри суспільства до фінансової системи загалом.

На думку В. В. Коваленко, ефективний банківський нагляд ґрунтується на адекватній законодавчій та методологічній базі. В свою чергу, діяльність служби банківського нагляду дає позитивні результати лише тоді, коли вона підкріплена міцним законодавством і чіткими правилами регулювання банківської діяльності. При цьому правова інфраструктура банківського контролю може змінитися

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

залежно від країни, але у багатьох випадках вона повинна містити три рівні:

1) законодавство. Законодавчий акт чи банківське законодавство дає широкі офіційні права контролюючим органам. Якщо в таке законодавство вносяться поправки або воно повністю переглядається, то це спричиняє масштабний законодавчий процес;

2) серії регулятивних правил. Визначення інтерпретуючих вимог або обмежень, які вносяться наглядовими органами відповідно до їхніх повноважень;

3) роз'яснення політики. Це може бути інтерпретація чи роз'яснення, що надається наглядовим органом для деталізації своїх дій щодо застосування законодавства або регулятивних правил.

Отже, законодавча інфраструктура має надати центральному банку права й повноваження для виконання своїх завдань щодо розумного банківського нагляду від створення до процесу ліквідації банку [32, с. 13].

Під регулюванням банківської діяльності розуміють розробку та видання уповноваженими органами певних правил та інструкцій, що базуються на діючому законодавстві і визначають структуру та способи здійснення банківської справи. Це, по суті, комплекс заходів, за допомогою яких наглядовий орган забезпечує стабільне, ефективне та надійне функціонування банків, запобігає дестабілізуючим процесам у банківському секторі.

Нагляд за діяльністю банків передбачає цілісний і неперервний нагляд за здійсненням банками своєї діяльності відповідно до чинного законодавства та інструкцій [44, с. 208]. Основна мета банківського нагляду полягає у своєчасному реагуванні на порушення та негативні тенденції у діяльності банків для забезпечення їх нормалізації, укріплення фінансового стану банківських установ, підтримки стабільності та надійності як кожного банку, так і банківської системи загалом.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

В останні роки значних змін зазнали моделі реалізації наглядових функцій, однак ці зміни практично не вплинули на цілі наглядових органів, які можна звести до таких:

- забезпечення підтримання грошової і фінансової сталості та застосування заходів з фінансового оздоровлення і санації банків;
- підтримання ефективності діяльності банків шляхом встановлення вимог до якості їх капіталу й активів;
- здійснення оцінки внутрішнього контролю, якості управління ризиками, внутрішніх банківських операцій і фінансового стану;
- захист інтересів вкладників [49, с. 7].

Банківське регулювання та нагляд будуть тим ефективнішими, чим чіткіше визначені завдання, що стоять перед відповідними регулятивно-наглядовими органами, а також наскільки добре ці завдання розуміють і підтримують органи, що розробляють економічну політику держави і несуть відповідальність за реалізацію цієї політики.

До основних завдань банківського регулювання і нагляду належать:

- забезпечення стабільності та надійності банківської системи;
- захист інтересів вкладників;
- створення конкурентного середовища;
- забезпечення прозорості політики і діяльності банків;
- підтримання необхідного рівня стандартизації та професіоналізму в банківському секторі.

Перегляд цілей і завдань регулювання та нагляду в пост-кризовий період відбувається в багатьох країнах. До завдань центральних банків додано функцію забезпечення фінансової і макроекономічної стабільності, що вимагає розширення повноважень центрального банку та підвищення його інституційної й операційної незалежності.

Слід зазначити, що у різних країнах склалися власні підходи до здійснення контролю за діяльністю банків, адже побудова системи банківського регулювання та нагляду визначається особливостями

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

історичного та економічного розвитку тієї чи іншої країни, традиціями і значною мірою характером банківської системи. Під впливом глобалізаційних чинників відбувається поєднання міжнародних та національних особливостей банківського регулювання та нагляду.

Розглядаючи різні моделі побудови системи регулювання та нагляду за діяльністю банків, однозначних висновків щодо надання переваг тій чи іншій моделі зробити неможливо, оскільки кожна з них має свої переваги і недоліки. Здійснюючи вибір моделі, зупиняються на тій, яка буде ефективною, дієвою і відповідатиме структурі фінансової сфери країни та особливостям її національної банківської системи.

Характеризуючи підходи до інституційної побудови системи державного регулювання фінансової сфери загалом та банківської зокрема умовно виділяють три основні моделі наглядових систем: за секторами (секторну), за завданнями та модель єдиного нагляду.

Відповідно до секторної моделі функції наглядових органів розподілені за окремими секторами фінансового ринку – банківським, страховим і фондовим. Секторна модель дає змогу регулювати окремі сегменти фінансового ринку з врахуванням специфіки їх діяльності. Разом з тим, за такої моделі не завжди можна досягти узгодженості в діяльності регуляторних органів щодо одновекторної політики у фінансовій сфері.

Модель за завданнями передбачає розподіл обов'язків наглядових органів на основі завдань і функцій нагляду: на пруденційний нагляд за діяльністю фінансових посередників та на регулювання бізнесу у фінансовій сфері. Це – так звана модель двох вершин.

Відповідно до моделі єдиного нагляду єдиний наглядовий орган (мегарегулятор) виконує регулятивно-наглядові функції стосовно різних фінансових посередників грошового ринку. Однією з перших таких орган створила Швеція у 1991 р. На сьогодні не існує єдиної моделі фінансового мегарегулятора як з позиції концентрації наглядових функцій щодо різних фінансових посередників грошового ринку, так і з погляду інституційної структури. В деяких країнах ці

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

функції виконує центральний банк, а в окремих країнах – єдиний наглядовий орган відокремлено від центрального банку, і він є незалежним спеціалізованим наглядовим органом.

Основною причиною створення мегарегуляторів послужили економічні зміни на фінансових ринках, які потребували адекватної відповіді від органів влади і були спрямовані на забезпечення стабільності фінансових систем. Нові структури фінансового нагляду дозволяють повною мірою досягти синергетичного ефекту. В результаті злиття всіх раніше існуючих наглядових структур в єдиний орган було узагальнено знання і досвід фахівців, що особливо важливо у зв'язку з конвергенцією фінансових продуктів універсальних фінансових концернів. Відпала необхідність координації дій між різними відомствами, що раніше призводило до втрати часу.

Отже, у світовій практиці спостерігаються різні моделі інституціональної побудови системи банківського регулювання та нагляду. Проте дуже важливо, щоб регулятивно-наглядові органи мали всі необхідні повноваження для ефективного виконання поставлених перед ними завдань. Крім того, ці повноваження мають бути передбачені на законодавчому рівні. До основних повноважень регулятивно-наглядових органів країн з ринковою економікою належать такі:

- регулювання доступу до банківської системи. Це означає можливість, по-перше, визначати певні вимоги й умови, що є обов'язковими для отримання ліцензії на право здійснювати банківську діяльність, і, по-друге, здійснювати нагляд за дотриманням цих вимог та умов;
- забезпечення розумного регулювання діяльності банків, тобто такого, яке, з одного боку, не обмежує їх самостійності в підтримуванні фінансової стабільності, а з іншого – передбачає певні вимоги до банків, наприклад, стосовно адекватності капіталу, ліквідності, дотримання нормативів, що регламентують банківські ризики;
- регулярне отримання від банків звітності і проведення інспекційних перевірок у банках;

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

- застосування заходів примусового впливу щодо проблемних банків, зокрема заборона оголошення і виплати дивідендів, накладення штрафів тощо;
- контролювання неплатоспроможних банків, призначення в них тимчасової адміністрації, призупинення їх діяльності, організація реорганізації та ліквідації таких банків.

Головною передумовою для здійснення ефективного банківського нагляду є чітке визначення меж відповідальності, повноважень і цілей наглядового органу, який, у свою чергу, повинен бути незалежним і юридично захищеним. Відповідно до «Основних принципів ефективного банківського нагляду» банківський нагляд може бути ефективним лише тоді, коли він здійснюється:

- у відповідному макроекономічному середовищі;
- у режимі виваженої і стійкої макроекономічної політики;
- при добре розвинутій інфраструктурі;
- за ефективною ринковою дисципліною;
- за наявності процедур для ефективного вирішення проблем, що виникають, і механізму, здатного забезпечити належний рівень системного захисту банків [58].

Фінансова криза виявила невідповідність регулювання і нагляду за фінансовим сектором сучасним вимогам та засвідчила недосконалість процесу регулювання і нагляду. На думку вчених, джерелом кризи став банківський сектор, який, нагромадивши значні обсяги індивідуальних ризиків, виявився слабо регульованою ланкою фінансової системи. Відтак, теорія «розсіювання ризиків», якою багато років керувались фінансисти, вважаючи, що шляхом хеджування індивідуальних ризиків можна уникнути системних потрясінь, не підтвердилась. Методологія й інструменти прогнозування системних ризиків та криз виявились недостатньо розробленими або взагалі відсутніми. Регуляторні системи багатьох країн не врахували реальні проблеми розвитку фінансового сектору; регулятори не змогли передбачити кризові явища й оперативно відреагувати на банківські паніки і фінансові шоки [47].

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Уроки кризи нині аналізують в усьому світі, зокрема виробляється політика щодо реформування системи регулювання та нагляду за фінансовим сектором з метою підвищення його ефективності. Криза показала необхідність зміни підходів до банківського нагляду, і не тільки інституціональних, а насамперед впровадження сучасних інструментів нагляду щодо упередження проведення банками високо ризикової діяльності.

В докризовий період регулятивно-наглядові заходи центральних банків та урядів застосовувались переважно до банків у той час, як діяльність переважної більшості небанківських фінансово-кредитних установ, перебуваючи поза увагою регуляторів, створювала значні ризики. І хоча центральні банки й звертали увагу на динаміку цін активів небанківських установ, однак перед ними не стояло завдання обмежувати так звані «бульбашки» фінансових ринків, що виявились однією з домінуючих причин сучасної фінансово-економічної кризи [51, с. 24]. До останнього часу висока вартість проведення регулятивних заходів була однією із причин домінування ринкових стимулів над регуляторними обмеженнями. Наслідки світової фінансово-економічної кризи свідчать про необхідність посиленого контролю за діяльністю фінансових установ. Причому посилення банківського нагляду актуальне не лише в кризовий період, а й в умовах зростання економіки, коли зростають ризики «зростання бульбашок» [47].

Основна особливість сучасних поглядів на забезпечення стійкого і безперебійного функціонування світового фінансового ринку є розвиток системи макропруденційного нагляду, спроможного забезпечити комплексний аналіз фінансового ринку і, відповідно, попередити назрівання криз у майбутньому. Суть макропруденційного нагляду полягає у проведенні постійного моніторингу і комплексного аналізу взаємозв'язків всередині фінансової системи, її взаємодії з реальним сектором, бюджетною сферою, а також з тенденціями розвитку світових фінансових і товарних ринків з метою виявлення і попередження системних ризиків [47].

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Зміни, які відбулися в інституційній структурі та механізмах регулювання й нагляду за фінансовим сектором, у багатьох країнах світу є досить показовими. Зокрема, протягом останніх десяти років посилюються тенденції відходу від секторної моделі нагляду до моделі єдиного наглядового органу. Тому з кінця 90-х рр. ХХ ст. від секторної моделі відмовилися 13 європейських країн. Зокрема, в Німеччині з 2002 р. почала діяти нова система нагляду за фінансовими посередниками. Згідно із законом про нагляд за сектором фінансових послуг органи банківського, страхового і біржового нагляду були об'єднані в нове Федеральне відомство фінансового нагляду. У Великобританії в 1997 р. створено новий регулятивно-наглядовий орган – Управління з фінансових послуг з повноваженнями нагляду за діяльністю всіх фінансових посередників грошового ринку – банків, страхових та інвестиційних компаній, будівельних товариств тощо.

Зазначені зміни структури наглядових органів обумовлені низкою чинників, головними серед яких є такі:

- 1) посилення координації зусиль та уніфікації відповідальності наглядових органів в умовах інтеграції міжнародних фінансових ринків;
- 2) інституційне, технологічне, технічне, правове й функціональне ускладнення бізнесу у фінансовій сфері;
- 3) підвищення взаємозв'язку окремих складових фінансового сектору;
- 4) поява конгломератів, що об'єднують різні ринки фінансових послуг.

Таким чином, у посткризовий період мають місце тенденції до жорсткішого регулювання фінансового сектору. Деякі країни застосовують безпрецедентні антикризові заходи. Йдеться про посилення тенденції переходу багатьох країн до інтегрованих систем регулювання шляхом повного або часткового об'єднання функцій контролю та регулювання ринків банківських послуг, страхових послуг і цінних паперів, що дозволяє узгоджувати ризики фінансового сектора з економічним циклом реального сектору. Так, впродовж 2008–2010 рр. відбулися зміни у системах регулювання фінансових секторів Бельгії, Великобританії, Греції, Ірландії,

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Іспанії, Італії, Литви, Португалії, Франції, Швейцарії (табл. 3.8). Зміни стосувалися посилення ролі центральних банків у системах регулювання та нагляду. На сьогодні з 27 країн-членів ЄС у 19 країнах центральні банки беруть безпосередню участь у регулюванні і нагляді. На базі центрального банку створено єдиний регулятор в Ірландії, Литві, Люксембурзі, Нідерландах, Португалії, Словаччині, Франції та Чехії, а ще у 8 країнах створено єдиний незалежний регулятор [51, с. 25; 31]. Таким чином, система єдиного регулятора фінансового сектору з посиленням у цьому процесі ролі центрального банку стала домінуючою, що, безперечно, сприятиме забезпеченню фінансової стабільності [51, с. 25].

Розглянемо детальніше зміни, що відбулися в наглядових системах країн-членів ЄС.

В Португалії центральний банк наділено функцією нагляду за банками і фінансовими компаніями, що узаконено з 2008 р., а в Італії створено незалежний підрозділ центрального банку – Банку Італії – Financial Intelligence Unit.

Від секторної моделі регулювання відмовилась Греція. У 2010 р. Банк Греції як єдиний мегарегулятор почав здійснювати нагляд за банками та небанківськими фінансово-кредитними установами в розрізі прозорості їх діяльності, ліквідності, адекватності внутрішнього аудиту та концентрації ризиків.

У Литві в 2010 р., аналогічно як у Греції, відбулися процеси злиття трьох секторних органів нагляду і регулювання в єдиний регулятор фінансового ринку, який функціонує в структурі центрального банку як його департамент.

З 2010 р. законодавчо закріплено створення Комісії в складі Центрального банку Ірландії та надано їй право здійснювати регулювання всього фінансового сектору. Цього ж року у Франції було створено Службу пруденційного контролю, яку очолив керуючий Банку Франції. Це – орган, який, співпрацюючи з Банком Франції, здійснює ліцензування і нагляд за всіма учасниками фінансового сектору, сектору платіжних та інвестиційних послуг.

Таблиця 3.8

Організація банківського нагляду в країнах-членах ЄС

Країна-член ЄС	Секторна модель	Модель «двох вершин»	Модель єдиного регулятора	Кількість регулюючих органів	Центральний банк, уповноважений здійснювати нагляд за секторами	Рік створення регулятора
Бельгія		X	X	1	X (НЦБ – Б, С)	2010
Болгарія	X			2	X (НЦБ – Б)	2003
Великобританія		X	X	2	X (НЦБ – Б, С)	2010
Чехія			X	1	X (НЦБ – Б, С, Ф)	2006
Данія			X	1		1988
Німеччина			X	1	X (НЦБ – Б)	2002
Естонія			X	1		1999
Греція			X	1	X (НЦБ – Б, С)	2010
Іспанія	X			3	X (НЦБ – Б)	1988, 2008
Франція			X	1	X (НЦБ – Б, С, Ф)	2010
Ірландія			X	1	X (НЦБ – Б, С, Ф)	2010
Італія	X	X		4	X (НЦБ – Б)	2008
Кіпр	X			4	X (НЦБ – Б)	2001, 2002, 2003
Латвія			X	1		1998
Литва			X	1	X (НЦБ – Б, С, Ф)	2010
Люксембург			X	1	X (НЦБ – Б, С, Ф)	1999
Угорщина			X	1		2000
Мальта			X	1		2002
Нідерланди		X		2	X (НЦБ – Б, С, Ф)	2004
Австрія			X	1		2002
Польща			X	1	X (НЦБ – Б)	2006
Португалія		X	X	1	X (НЦБ – Б, С, Ф)	2008
Румунія	X			4	X (НЦБ – Б)	1994, 2000, 2005
Словенія	X			3	X (НЦБ – Б)	1994, 2000
Словаччина			X	1	X (НЦБ – Б, С, Ф)	2006
Фінляндія			X	1		2009
Швеція			X	1		1990

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

У Великобританії в 2010 р. було оголошено план зміни системи регулювання. Для проведення пруденційного регулювання депозитних установ, страхових компаній, інвестиційних банків було створено Службу пруденційного регулювання, яка входить до складу Банку Англії, та Орган захисту споживачів і ринків, який регулює діяльність всіх фінансових установ, включаючи й ті, нагляд за якими здійснює Служба пруденційного регулювання.

Відтак, система єдиного регулятора фінансового сектору з посиленням у цьому процесі центрального банку стає домінуючою.

Вивчення існуючих підходів до організації банківського нагляду показало, що основними тенденціями розвитку механізму регулювання діяльності банків на сучасному етапі функціонування світової фінансової системи є:

- по-перше, ускладнення інституційних форм організації нагляду за діяльністю банків і небанківських фінансових посередників;
- по-друге, поступовий перехід від формального до змістовного нагляду, що, в свою чергу, передбачає розвиток методів консолідованого і ризик-орієнтованого банківського нагляду, посилення макропруденційної складової наглядового процесу.

Нині прослідковується загальносвітова тенденція до уніфікації і гармонізації стандартів на фінансових ринках. Зокрема, в системі європейського фінансового нагляду і регулювання відбуваються структурні та інституційні зміни, які головним чином стосуються перегляду ролей, що були відведені європейським регуляторам до кризи, реформуванню наглядового каркасу на наднаціональному рівні. В докризовий період ключова роль в європейській системі нагляду і регулювання була відведена Європейському центральному банку, основним завданням якого було підтримання низького рівня інфляції в країнах ЄС. Однак фінансово-економічна криза зумовила необхідність активізації раніше менш значимої функції ЄЦБ – підтримання стійкості фінансових ринків. Так, у 2010 р. розпочав свою роботу Європейський комітет з системних ризиків (A European Systemic Risk Board – ESRB), створений при ЄЦБ. Основними завданнями його діяльності є: раннє виявлення фінансових проблем,

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

подолання можливих негативних наслідків, здійснення координації діяльності нових органів регулювання та нагляду за діяльністю фінансових ринків, створених на початку 2011 р. (Європейської банківської адміністрації, Європейської страхової та пенсійної адміністрації, Європейської ринкової та облігаційної адміністрації).

Лідери ЄС пропонують реформи фінансової системи регіону, спрямовані на попередження майбутніх криз. З цією метою пропонується внести в регулятивну політику значні зміни. Зокрема, вони стосуються впровадження централізованого нагляду над банками і забезпечення надійного захисту платників податків від їх можливих банкрутств. Для цього Європейська Комісія висунула ідею про створення панєвропейської системи банківського нагляду, об'єктами якої мають стати 6 тис. кредитних установ єврозони, а в перспективі – близько 8 тис. фінустанов ЄС. Її суть полягає у тому, що Європейський центральний банк повинен отримати статус єдиного органу банківського нагляду, що контролює фінансовий стан регіональних фінансових установ, і одночасно основним джерелом антикризового фінансування (рис. 3.11). На переконання Європейської Комісії, ЄЦБ, на відміну від національних органів банківського нагляду, є нейтральним інститутом, який зможе регулювати діяльність банків більш чітко та неупереджено і, відповідно, забезпечувати безумовне виконання ними всіх вимог та нормативів і запобігати новим банкрутствам. ЄЦБ контролюватиме діяльність фінустанов, які отримали від нього фінансову допомогу з початку 2013 р., решту – із 1 січня 2014 р. [72, с. 8]. Національні наглядові органи, яким ЄЦБ може делегувати окремі свої повноваження, виконуватимуть його рішення і директиви.

Проведення зазначеної реформи має переслідувати такі цілі:

- розширення і посилення стандартів нагляду;
- застосування заходів, спрямованих на захист внутрішнього ринку від негативних наслідків фінансової кризи, які би базувались на єдиному наборі правил (the single rule-book);
- збільшення можливостей ідентифікації макропруденційного ризику за рахунок концентрації функції з його ідентифікації в спеціально створеному наглядовому органі [77, с. 9].

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Регулятивна діяльність ЄЦБ буде відмежована від діяльності з надання фінансування проблемним країнам і проблемним фін-установам з метою запобігання появи внутрішніх конфліктів.

Аргументи на користь створення єдиної європейської системи банківського регулювання на чолі з ЄЦБ є доволі вагомими. По-перше, крахи великих фінансових інститутів в ЄС викликають сумніви щодо ефективної роботи національних регуляторів. По-друге, на думку експертів, щоб попередити повторення кризових ситуацій у банківському секторі, необхідно перейти до надання банкам фінансової допомоги безпосередньо від європейських інститутів, оминаючи національну ланку. Однак якщо централізовані структури візьмуть на себе повноваження підтримання стабільності регіональної банківської системи, то вони повинні мати можливість вживати заходи для попередження кризових ситуацій.

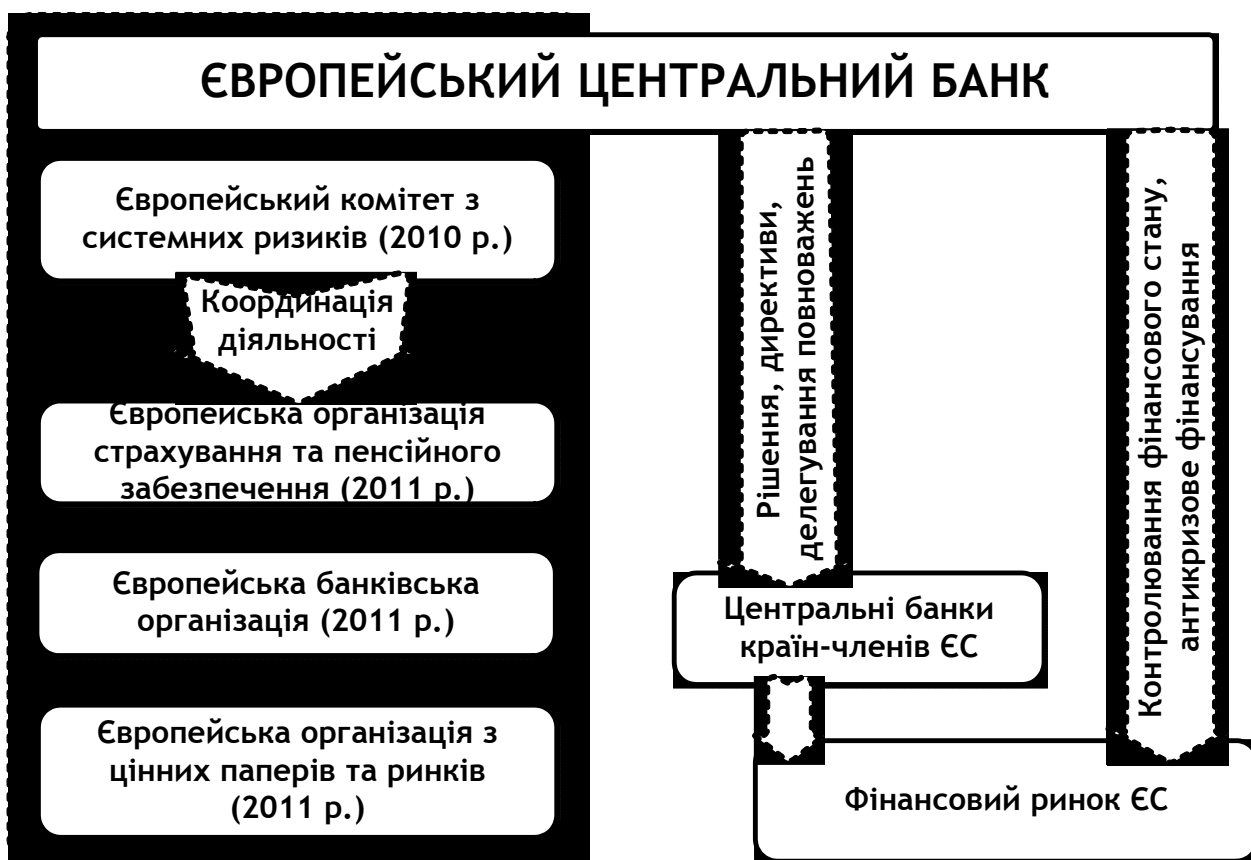

Рис. 3.11. Схема організації централізованого нагляду Європейським центральним банком

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Разом з тим, створення пан'європейської системи банківського нагляду може зіштовхнутися з певними перепонами. Зокрема, ЄЦБ не матиме можливості здійснювати ефективний нагляд за всіма банками єврозони. Необхідно буде терміново залучити декілька тисяч кваліфікованих фахівців із національних регулятивних структур, які знатимуть національну специфіку різних країн.

Значні зміни відбулися у регулятивно-наглядовій системі США. З метою попередження криз і підвищення рівня фінансової стабільності в липні 2010 р. Конгрес США ухвалив закон про реформування фінансового сектору, відомий як закон Додда–Френка (Dodd-Frank Act), дія якого поширюється на банки, інвестиційні компанії і рейтингові агентства. Закон суттєво обмежує інвестування банками, учасниками системи страхування вкладів, у хеджфонди і фонди прямих інвестицій, здійснення банками операцій на ринку деривативів. Загалом основні положення закону Додда–Френка стосуються посилення моніторингу системних ризиків та створення механізмів їх подолання, підвищення захисту прав споживачів фінансових послуг, встановлення жорсткіших вимог до капіталу та ліквідності банків, перенесення потенційних втрат від криз з платників податків на учасників ринку, розширення повноважень ФРС та підвищення її відповідальності, централізації нагляду й уніфікації фінансового регулювання [106].

У зв'язку з прийняттям закону Додда–Френка відбулося чітке розмежування сфер компетенції регуляторів, підвищення рівня узгодженості прийняття рішень і підзвітності та спрощення банківського нагляду (рис. 3.12). Відповідно до нової схеми регулювання:

- Федеральна корпорація страхування депозитів уповноважена регулювати діяльність банків, що функціонують в окремих штатах, ощадних кас, банківських холдингових корпорацій, що володіють активами до 50 млрд. дол. США;
- Офіс валютного контролера здійснює регулювання діяльності загальнонаціональних банків і федеральних ощадних кас з активами до 50 млрд. дол. США;

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

- ФРС регулює діяльність банків та банківських холдингових корпорацій з активами понад 50 млрд. дол. США.

Згідно з положеннями закону суттєві зміни відбулися в діяльності ФРС. Так, значно розширилися повноваження та зросла відповідальність ФРС у частині моніторингу системних ризиків і забезпечення фінансової стабільності. Основні зміни в регуляторній діяльності ФРС стосуються такого:

Рис. 3.12. Організація системи регулювання фінансового сектору США

- рада керуючих ФРС зобов'язана визначати, вимірювати, здійснювати моніторинг та усувати загрози стабільності фінансової системи США. Крім того, створено нову посаду Віце-голови ФРС з питань нагляду, основними функціями якого є розроблення рекомендацій для Ради з нагляду за фінансовою стабільністю щодо нагляду та регулювання;

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

- виконання наглядових функцій ФРС здійснюватиме не безпосередньо, а через федеральні резервні банки;
- всі компанії, в т. ч. дочірні й афілійовані, нагляд за якими здійснює ФРС, позбавлені права голосу на виборах директорів федеральних резервних банків;
- підвищення рівня прозорості діяльності ФРС. Йдеться про проведення Урядовою агенцією зі звітності аудиту кредитування, яке здійснює ФРС у надзвичайному режимі.

Для попередження появи системних ризиків, вчасного їх виявлення та здійснення ефективного моніторингу було створено Раду з нагляду за фінансовою стабільністю (Financial Stability Oversight Council–FSOC). Раду очолює міністр фінансів, а до її складу входять 9 експертів – представників федеральних регуляторних органів США. Вплив Ради поширюється на великі фінансові установи, їх продукти та послуги, які є джерелом появи системних фінансових ризиків. Рада наділена повноваженнями розроблення та надання рекомендацій всім регуляторам, в тому числі й ФРС, щодо вимог, які стосуються капіталу, ліквідності, левериджу, управління ризиками.

До повноважень Ради з нагляду за фінансовою стабільністю належать:

- визначення системно важливих клірингових, платіжних та розрахункових систем, нагляд за якими повинна здійснювати ФРС;
- здійснення контролю за дотриманням встановлених вимог системними небанківськими фінансовими установами;
- зобов'язування фінансових компаній відділити частину активів (розділитися) у разі, якщо вони становлять системну загрозу фінансовій стабільності США;
- не допускання уникнення великими банківськими холдинг-корпораціями, які отримали кошти через державну програму викупу проблемних активів, жорсткого нагляду через продаж/ліквідацію своїх банків [51, с. 26].

Рада з нагляду за фінансовою стабільністю також уповноважена встановлювати правила поведінки великих фінансових корпорацій на фінансовому ринку. Вона повинна проводити моні-

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

торинг системного ризику та рекомендувати ФРС заходи щодо запровадження більш жорстких вимог до капіталу, ліквідності, управління ризиками. З метою сприяння роботі Ради з нагляду за фінансовою стабільністю створено Офіс з фінансових досліджень, до складу якого ввійшли профільні експерти. До його функцій належать збір і регулярно оприлюднення інформації стосовно ризиків.

Крім того, відповідно до «правила Волкера», Рада здійснюватиме контроль дотримання встановлених банкам, їх філіям, банківським холдингам і небанківським установам, нагляд за якими здійснює ФРС, заборон за власні кошти купувати/продавати акції, інвестувати або фінансувати хедж-фонди та фонди приватного інвестування. Відповідно до «правила Волкера» встановлюються обмеження щодо можливостей банків здійснювати торгові операції на ринку за власні кошти сумою, що не перевищує 3% від їх капіталу першого рівня, та володіти не більш ніж 3% капіталу хедж-фондів та фондів приватного інвестування [51, с. 27].

Для запобігання появи загроз фінансової нестабільності та виникнення нової кризи вперше у світовій практиці розроблено спеціальний правовий механізм ліквідації великих системно важливих фінансових корпорацій – «впорядкованого виведення з ринку». Цей механізм включає сукупність таких заходів:

- періодичне подання великими фінансовими компаніями до Ради з нагляду за фінансовою стабільністю планів власної ліквідації. Розробка таких планів має на меті створення механізму ліквідації системно важливих установ та сприяння їх відносно безболісному виходу з ринку. Рішення про неплатоспроможність фінансових компаній приймається спільно ФРС, Федеральною корпорацією страхування депозитів, Міністерством фінансів протягом доби. Ці плани мають забезпечити спроможність установи, що перебуває у стадії ліквідації, згорнути свою діяльність, не порушуючи роботу фінансової системи;

- створення спеціального фонду на суму в 50 млрд. дол. США, кошти якого будуть використані на ліквідацію проблемних установ. У

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

випадку перевищення потрібної суми 50 млрд. дол. США ФРС має право надати додаткові кошти як «останній кредитор у критичній ситуації». Після завершення процедури ліквідації фінансової компанії кошти, надані ФРС, та витрати із спеціального фонду повинні бути відшкодовані в першочерговому порядку;

- компенсація витрат за рахунок учасників ринку, а не за рахунок платників податків;
- реалізація механізму ліквідації великих системно важливих фінансових корпорацій покладена на Федеральну корпорацію страхування депозитів.

Для забезпечення захисту споживачів від недобросовісних фінансових і банківських продуктів та практик до складу ФРС увійшов новий незалежний орган нагляду – Бюро фінансового захисту споживачів (Consumer Financial Protection Bureau–CFPB). Бюро уповноважене контролювати діяльність банків, а також небанківських фінансово-кредитних установ, зокрема тих, що спеціалізуються на іпотечному бізнесі, та кредитних спілок, які володіють активами понад 10 млрд. дол. США.

До компетенції Бюро фінансового захисту споживачів належать:

- інформування споживачів про фінансові організації та їх послуги;
- розроблення інструкцій та вимог до банків і небанківських фінансово-кредитних установ щодо захисту прав споживачів фінансових послуг;
- створення та забезпечення роботи Офісу фінансової грамотності;
- робота з безкоштовною «гарячою лінією»;
- співпраця з іншими банківськими регуляторами.

Закон Додда–Френка, замінивши Закон Гласса–Стігалла (1933 р.), регулює процес управління системними ризиками на основі централізації нагляду, чіткого розмежування повноважень та підвищення ролі й відповідальності ФРС. На думку вчених С. Науменкової та С. Міщенко, введення в дію даного закону є важливим кроком для стабілізації фінансових систем не тільки для США, а для всієї світової спільноти. Найбільш вагомими є положення закону, що стосуються

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

необхідності регулювання системного ризику, запровадження більш жорстких вимог до капіталу та ліквідності, перенесення відповідальності за ризик на учасників фінансового ринку, запровадження уніфікованих вимог і механізмів регулювання та нагляду для банків і небанківських фінансових установ, а також розширення глобальної співпраці у сфері регулювання [51, с. 28].

Таким чином, сучасні зміни у банківському регулюванні і нагляді повинні бути спрямовані на забезпечення фінансової стійкості банківського сектору, підвищення ефективності функціонування, забезпечення умов розвитку економіки, що, в свою чергу, може бути досягнуто шляхом вдосконалення правових основ банківської діяльності. Очевидно, що тільки спільні зусилля всіх учасників процесу регулювання і нагляду будуть сприяти формуванню якісного і несуперечливого регулятивно-наглядового процесу.

Уроки банківської кризи не минули безслідно. Нині в світі склалося розуміння того, що стабільне функціонування банківської системи передбачає комбінацію нагляду регулюючих органів, високого професійного управління банком і ринкову дисципліну.

Виклики глобальної фінансової кризи змусили Базельський комітет з банківського нагляду в грудні 2010 р. прийняти два документи – «Базель III: Загальні регуляторні підходи до підвищення стійкості банків і банківських систем» і «Базель III: Міжнародні підходи до вимірювання ризику ліквідності, стандартів і моніторингу». Зауважимо, що нові стандарти є реформою регулювання капіталу і ліквідності на міжнародному рівні, направленою на зміцнення банківського сектору, поліпшення його здатності витримувати шоки, що виникають унаслідок фінансових і економічних стресів, незалежно від джерела їх походження, а також на зміцнення банківського регулювання і нагляду.

Причинами виникнення фінансової кризи, з одного боку, стали несвоєчасна рекапіталізація банків урядами країн та відсутність жорстких регулятивних вимог, що сприяло приховуванню банками негативно класифікованих активів і, як наслідок, поглибленню макроекономічної рецесії. З іншого боку, в умовах глобалізації світової економічної системи бажаний результат не

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

завжди могли отримати навіть ті країни, де регулятори діяли рішуче. У зв'язку з цим для досягнення світової економічної стабільності важливого значення набувають директиви і рекомендації наднаціональних органів банківського нагляду, головним з яких є Базельський комітет з питань банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків, який розробляє відповідні рекомендації та стандарти регулювання банківського сектору.

Базель III враховує, з одного боку, більш ефективні способи оцінки та обмеження ризиків ліквідності, з якими стикаються фінансові установи, а з іншого боку, дає змогу краще розуміти ризики ліквідності на ринку. Проте Базель III не є заміною Базеля II та не відмінює його дію, вони є доповненням до угоди про капітал 1988 р. (Базель I) [48, с. 83]. Тобто попередні регулюючі норми не втратили своєї актуальності, а залишаються чинними. Реалізація нових стандартів означає для багатьох банків необхідність залучення нових ліквідних коштів, в першу чергу за рахунок емісії акцій.

Дослідимо детальніше основні новації представлені у Базелі III, та порівняємо їх із Базелем II, який діє з 2004 р.

Базель II включає три основні компоненти, а саме (табл. 3.9):

Таблиця 3.9

Структура пропозицій «Базель II» [103]

I.	Мінімальні вимоги до капіталу, виходячи з оцінки таких видів ризику:	а) кредитний; в) ринковий; в) операційний
II.	Забезпечення нагляду за достатністю капіталу з дотриманням таких принципів:	а) ефективності: процедур оцінки загальної достатності капіталу в залежності від ступеня та характеру ризиків операційної діяльності; стратегії забезпечення достатності капіталу; б) наявності нагляду з боку ради директорів або інших внутрішніх наглядових органів; в) обґрунтованості методів та підходів до оцінки капіталу; г) всебічної оцінки усіх властивих ризиків
III.	Ринкова дисципліна щодо розкриття інформації:	а) кількісної інформації; б) якісної інформації

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

– перший компонент передбачає мінімальні вимоги до капіталу банку, який повинен забезпечити своєрідну подушку безпеки для покриття кредитного, ринкового і операційного ризику;

– другий компонент охоплює основні принципи наглядового процесу, управління ризиками, а також прозорості і звітності перед органами банківського нагляду;

– третій компонент покликаний стимулювати ринкову дисципліну шляхом розкриття банками інформації про капітал і оцінку ризиків.

Варто відзначити, що до Базеля II неодноразово вносилися зміни і доповнення, найістотніше з яких стосувалося вимірювання ринкового ризику, проте визначення необхідного регулятивного капіталу, викладеного ще в Базелі I у 1988 р., залишалось тим же (крім коригування окремих аспектів, пов'язаних з інвестиціями і загальними резервами), так само як і величина мінімальних регулятивних вимог до нього, основне з яких – загальний капітал повинен становити не менше 8% суми величин кредитного, ринкового, операційного ризиків.

За результатами п'яти років застосування моделі головними її здобутками можна вважати: встановлення вимог стосовно аналізу кредитними установами не тільки кредитних та ринкових, але й операційних ризиків; уніфікація підходу до оцінки ризиків у банках різних країн; впровадження внутрішніх рейтингових систем; підвищення ринкової дисципліни за рахунок прозорості процедур, вимог до розкриття інформації, складання звітності; підвищення компетентності наглядових органів; наближення банківської практики та її регулювання країн Заходу, Західної та Східної Європи; впровадження справедливої конкуренції на засадах співставності показників діяльності; обґрунтування диференціації методів оцінки ризиків установами, які здійснюють діяльність за різними напрямками, що позитивно вплинуло на об'єктивність та точність отриманих результатів.

Незважаючи на позитивні сторони, рекомендаціям «Базеля II» притаманні суттєві недоліки, які почали проявлятися під час

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

системної банківської кризи та довготривалої рецесії світової економіки, а саме [20]:

- залежність факторів кредитного ризику тільки від категорії контрагентів;
- відсутність розмежування діяльності банку на типово банківські операції та операції на інвестиційному ринку, що сприяло активізації їх інвестиційно-спекулятивної діяльності;
- наявність дозволу на включення до капіталу банків сек'юритизованих та похідних цінних паперів;
- орієнтація вимог наглядових органів лише на розмір капіталу банків, а не на його якість;
- відсутність ефективної системи оцінки можливого дефолту контрагентів та позичальників банків;
- відсутність ієрархії визначення банківських ризиків і відповідних їм обсягів власного капіталу, що не дозволило банкам вдало протистояти системним ризикам. Попередження системних ризиків передбачає наявність стабільних вимог до власного капіталу банків, а не до постійної їх адаптації в умовах мінливої кон'юнктури ринку.

Із метою підвищення стійкості світової банківської системи до впливу кризових явищ Базельський комітет 12 вересня 2010 р. оголосив про наміри змінити вимоги до формування ліквідних пасивів, внести корективи у систему формування банківських резервів та впровадити оновлені правила щодо розрахунку кредитного ризику. Нові правила банківського регулювання («Базель III») підтримали голови центробанків та органів фінансового регулювання 27 країн світу [88, с. 25].

Зауважимо, що перші кроки до прийняття принципів угоди Базеля-III були зроблені ще в грудні 2009 р., коли Базельський комітет з банківського нагляду при Банку міжнародних розрахунків випустив пакет документів, які мали рекомендаційний характер і були спрямовані на вдосконалення існуючих стандартів банківського регулювання.

Важливими ознаками нових капітальних стандартів за Базелем III можна вважати:

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

- 1) поліпшення якості структури власного капіталу банків;
- 2) істотне підвищення необхідної квоти капіталу;
- 3) зменшення системного ризику;
- 4) передбачено достатньо часу для переходу на нові нормативи регулювання.

За своєю суттю ініціативи Базельського комітету з банківського нагляду направлені на посилення вимог до капіталу і ліквідності банків. Так, підвищеними будуть вимоги до якості та достатності капіталу. Передбачається також підвищення вимог до покриття ризиків; введення простого показника левериджу, який визначатиметься співвідношенням капіталу до обсягу активів, не зважених на предмет ризиків і позабалансових зобов'язань; впровадження «буферів» капіталу (додаткові вимоги до капіталу, які не враховані при визначенні мінімальної величини пруденційних норм) і які дозволяють поглинути збитки в періоди фінансових потрясінь, а також введення двох стандартів ліквідності. Також із 1 січня 2013 р. був введений у дію новий показник «Основний капітал» і уже не будуть використовуватися в термінології показники додаткового капіталу і капіталу третього рівня. Передбачається, що в капітал першого рівня включатимуться лише ті інструменти, перш за все, звичайні акції, які забезпечують поглинання збитків у поточному режимі діяльності банків, не очікуючи їх банкрутства. При цьому норматив мінімальної достатності капіталу першого рівня визначений у розмірі 6% і він має бути збільшений до цього розміру до 2015 р. (табл. 3.10).

При формуванні основних положень Базеля III було визначено дві групи недоліків, які необхідно терміново усунути: ризики, властиві торговельному портфелю, та ризики, пов'язані з мінімальними вимогами достатності капіталу. Також Комітетом було запропоновано додаткові заходи, спрямовані на підвищення достатності капіталу [20]:

– запровадження вимог з розрахунком коефіцієнта вартості ризику в кризовій ситуації (Stressed Value-at-Risk);

Таблиця 3.10

Структура пропозицій «Базель III» [105]

I.	Мінімальні вимоги до капіталу, таргетування	– визначення капіталу; – антикризовий резервний буфер; – коефіцієнт левериджу; – мінімальні вимоги до достатності капіталу; – управління систематичним ризиком; – ризик невиконання контрагентом своїх зобов'язань
II.	Вимоги до активів, зважених за ризиком (Risk weighted assets – RWA)	Торговельний портфель, сек'юритизація
III.	Вимоги до підтримання ліквідності	– коефіцієнт покриття; – коефіцієнт достатності капіталу; – коефіцієнт стійкості пасивів

– формування додаткових резервних відрахувань для покриття ризику дефолту торговельного портфеля;

– запровадження динамічного резервування, при якому резерви на можливі втрати формуються на фазі кредитного буму й витрачаються в період кризи, не створюючи тиску на рентабельність та власний капітал.

Таким чином, дані рекомендації були направлені на вдосконалення існуючих стандартів банківського нагляду задля підвищення стійкості світової банківської системи в умовах впливу кризових явищ.

У табл. 3.11 показано основні вимоги щодо капіталу відповідно до положень Базеля II та Базеля III. Отже, згідно з новою угодою, буде збільшено розмір статутного капіталу з 2% до 4,5%. Причому банки будуть змушені створювати додаткові «заморожені» резерви, так званий буферний капітал у розмірі 2,5% від статутного капіталу банку після відрахування дивідендів. У випадку, коли банки не будуть дотримуватись даної вимоги, вони будуть вимушені знижувати виплату бонусів своїм працівникам та дивідендів власникам. Таким чином, необхідний розмір статутного капіталу по відношенню до активів, зважених на ризик, буде становити 7%, тобто дорівнювати сумі мінімального значення та розміру буферного капіталу.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

Капітал першого рівня буде збільшено з 4% до 6%. З урахуванням буферного капіталу ця норма становитиме 8,5%. Не відбулося змін щодо показника відношення регулятивного капіталу до активів, який залишився на рівні 8% (10,5% з буферним капіталом).

Таблиця 3.11

Вимоги до формування капіталу (% до активів, зважених на ризики)[103; 105]

Капітал	Базель II	Базель III
Статутний капітал		
Мінімальний	2,0	4,5
Буферний капітал (заморожений резерв)	–	2,5
Необхідний	–	7,0
Капітал 1-го рівня		
Мінімальний	4,0	6,0
Необхідний	–	8,5
Регулятивний капітал		
Мінімальний	8,0	8,0
Необхідний	–	10,5
Антициклічний резерв		
Необхідний	–	0,25

Новою вимогою Базельського комітету також є формування динамічного резервування. Суть якого полягає у накопиченні коштів на фазі кредитного буму й витрачання в період кризи, не створюючи при цьому тиску на рентабельність та власний капітал. Попередня система передбачала створення резервів на можливі втрати в момент дефолту, що сприяло нагнітання і так уже складного становища банку.

Відповідно до результатів досліджень, проведених Базельським комітетом, для відповідності приведених норм банкам потрібно буде докласти значних зусиль для нарощування капіталу. Важливим, на наш погляд, також є надання банкам «пільгового періоду», тобто реалізація нових стандартів буде відбуватися поетапно, що дозволить акумулювати капітал та водночас забезпечувати фінансування кредитно-інвестиційних операцій

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

(табл. 3.12). Запровадження нових вимог буде поступовим, і реформа повинна бути завершена в 2019 р.

Таблиця 3.12

Етапи впровадження вимог «Базель III» [105]

Показник	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
1	2	3	4	5	6	7	8
Базовий капітал першого рівня/RWA, %	3,5	4,0	4,5	4,5	4,5	4,5	4,5
Буферний капітал/RWA, %			0,62	1,2	1,8	2,5	2,5
Контрциклічний капітал, %				0,6	1,2	1,8	2,5
Акціонерний капітал + буфер, %	3,5	4,0	4,5	5,1	5,7	6,3	7,0
Коефіцієнт достатності капіталу, %	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0	8,0
Достатність капіталу + буфер, %	8,0	8,0	8,0	8,6	9,2	9,8	10,5
Фінансовий буфер	Початок періоду спостережень	Тестування на рівні 3%, банки повинні розкривати інформацію з 01.01.2015 р.		Коригування	Уточнення даних		
Норматив короткострокової ліквідності	Початок періоду спостережень		Запровадження мінімального стандарту				
Показник чистого стабільного фінансування		Початок періоду спостережень				Запровадження мінімального стандарту	

Головною ідеєю Базеля III є підвищення вимог до капіталу, що може бути використаний банками для покриття своїх фінансових втрат. За даними на 1 січня 2013 р., норматив достатності (адекватності) регулятивного капіталу банків в Україні становив 18,06%, що більш ніж удвічі перевищує нормативні вимоги в 8% і 10%. При цьому співвідношення власного капіталу банків та обсягу активів становило 15,02%, тоді як Базельським комітетом визначено мінімальний рівень 8%. Згідно з чинним законодавством України, мінімальний регулятивний капітал банківської установи повинен становити не менше 120 млн. грн. і не повинен

бути менше статутного капіталу. Незважаючи на кризові явища, вітчизняні банківські установи постійно продовжують процес нарощування статутного капіталу. Так, за станом на 1 січня 2013 р. статутний капітал банків зріс до 175,2 млрд. грн. порівняно зі 171,9 млрд. грн. у минулому році [56]. Поряд з цим, в Україні проблемою залишається якість капіталу банківських установ. Адже капіталізація багатьох вітчизняних банків складається з коштів переоцінки основних засобів, не сплачених відсотків, субординованого боргу. Зростання таких складових вважається штучним нарощуванням капіталу. Вирішення цієї проблеми можливе за рахунок прибутків банків, додаткових внесків акціонерів та вимагає вищого рівня нагляду та регулювання з боку НБУ.

Представники Базельського комітету переконані, що запропоновані ними вимоги є раціональними та сприятимуть відновленню світової економіки після кризи. Що стосується зарубіжного досвіду, то варто відмітити, що такі країни Євросоюзу, як Болгарія, Литва, Іспанія, Швеція, Естонія, Словаччина, до впровадження вимог щодо підвищення обсягів капіталу першого рівня висувають певні зауваження, а саме з приводу встановлення його мінімального рівня з вимогою надання їм при цьому більшої гнучкості. Проте банківські системи США, Великобританії, Швейцарії, Нідерландів, Люксембургу, Бельгії, національні стандарти яких відповідають або максимально наближені до вимог Базельського комітету поставилися схвально до запропонованих нововведень та очікують на позитивний ефект [88, с. 28].

Вимоги Базеля III поширюватимуться на всі банки, проте з градацією за різним ступенем впливу, залежно від типу та розміру банку, і матимуть обов'язковий характер, на відміну від попередніх, що мали більше рекомендаційну форму.

Підсумовуючи, можемо зауважити, що нові вимоги Базельського комітету мають як свої переваги, так і ряд недоліків та не всіма національними системами сприймаються позитивно у повному обсязі.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

До основних переваг Базеля III слід віднести те, що основною метою Базельських стандартів є підвищення стійкості банків і захист прав споживачів фінансових послуг. Новий запропонований пакет правил забезпечить стабільність фінансової системи, скоротить ризики і знизить імовірність майбутніх криз та дозволить банкам витримати економічні стреси та фінансові потрясіння без значної державної підтримки. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню довіри до банківської системи з боку населення та забезпечить зміцнення банківських установ у довгостроковій перспективі.

Проте поряд із позитивними сторонами Базельських рекомендацій існує ряд негативних наслідків запровадження Базеля III, а саме:

- збільшення капіталу означає, що збільшиться вартість цього капіталу, тобто банкам доведеться збільшити свої прибутки удвічі, а для збільшення прибутків банки будуть вимушені піднімати відсоток за кредитами, що призведе до зменшення кредитування економіки, а відтак, її відновлення у посткризовий період;

- скорочення фінансового сектору в кілька разів спричинене неспроможністю більшості банківських установ витримати нові стандарти щодо капіталу;

- банківську систему очікує низка злиттів і поглинань, що призведе до зменшення кількості банків і, відповідно, зниження конкуренції в банківській сфері.

Щодо відповідності вітчизняної економіки новим Базельським стандартам, то в сучасних умовах банківський сектор відповідає вимогам Базеля I і лише окремі банківські установи з іноземним капіталом приведені у відповідність зі стандартами Базеля II. Тому впровадження рекомендацій Базеля III в національній банківській системі повинно відбуватись поетапно із врахуванням індивідуального підходу.

Отже, незважаючи на дискусії щодо питань доцільності впровадження нових Базельських вимог у вітчизняну практику, Базель

III дає змогу розширити можливості банківського сектору з протистояння потрясінням, незважаючи на джерело ресурсів, спонукає банки збільшувати рівень капіталізації та якість капіталу. Впровадження нових стандартів є одним із кроків для стабілізації вітчизняного фінансового ринку та частиною процесу євроінтеграції України.

На сьогодні експертами у сфері банківського регулювання і нагляду з метою приведення банківського нагляду у відповідність сучасним вимогам і потребам пропонується:

- посилення державного регулювання і нагляду за банківською діяльністю, фінансовими ринками і навіть фінансовими продуктами;
- впровадження в центральних банках і незалежних мега-регуляторах систем макропруденційного аналізу з метою моніторингу макроекономічної ситуації, виявлення дисбалансів і розробки заходів з попередження системних ризиків;
- розширення повноважень центральних банків як головних регуляторів фінансового ринку;
- посилення контролю і регулювання діяльності фінансових інститутів та ринків, які отримують підтримку ліквідності;
- створення наднаціональних органів регулювання і нагляду.

Література

1. Антонов Н. Г. Денежное обращение, кредит и банки / Н. Г. Антонов, М. А. Пессель. – М. : Финстатинформ, 1995. – 272 с.
2. Бліндюк О. Надійність комерційного банку і фактори, що її визначають / О. Бліндюк // Все про бухгалтерський облік. – 2003. – № 11 (799). – С. 13–16.
3. Большой экономический словарь / [под ред. А. Н. Азрилиана]. – М. : Ин-т нов. экономики, 1997. – 864 с.
4. Большой энциклопедический словарь. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : Большая российская энциклопедия ; СПб. : Норинт, 1997. – 1456 с.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

5. Большой толковый словарь русского языка / [сост. С. А. Кузнецов]. – СПб. : Норинт, 1998. – 1536 с.
6. Відновлення фінансової стійкості банківської системи України: антикризові заходи // Вісник НБУ. – 2009. – № 5. – С. 3–12.
7. Вітлінський В. В. Визначення рейтингу банку всередині вибірки / В. В. Вітлінський, О. В. Пернарівський // Вісник Національного банку України. – 1999. – № 2. – С. 61–64.
8. Гальчинський А. С. Основи економічної теорії / А. С. Гальчинський, П. С. Єщенко, Ю. І. Палкін. – К. : Вища школа, 1995. – 471 с.
9. Д'яконова І. Пошук стратегії розвитку банківської системи України в умовах глобалізації фінансових ринків / І. Д'яконова // Вісник НБУ. – 2008. – № 2. – С. 26–31.
10. Данильченко К. М. Ліквідність та активи банків / К. М. Данильченко, Т. О. Раєвська // Вісник Національного банку України. – 1996. – № 5. – С. 56–67.
11. Деньги. Кредит. Банки : учеб. [для студ. вузов, обуч. по экон. спец.] / [О. И. Лаврушин, М. М. Ямпольский, Ю. П. Савинский и др.] ; под ред. О. И. Лаврушина. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 461 с.
12. Держстат вперше з березня зафіксував в Україні інфляцію [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://news.dt.ua/ECONOMICS/derzhstat_vpershe_z_bereznya_zafiksuvav_v_ukrayini_inflyatsiyu-109941.html.
13. Дзюблюк О. В. Організація грошово кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки / О. В. Дзюблюк. – К. : Поліграф-книга, 2000. – 512 с.
14. Довгань Ж. М. «Базель III» у забезпеченні фінансової стійкості банківської системи / Ж. М. Довгань // Вісник університету банківської справи НБУ. – 2011. – № 1 (10). – С. 224–229.
15. Економіка України в третьому кварталі скоротилася на 1,3% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unian.ua/news/533033-ekonomika-ukrajini-v-tretomu-kvartali-skorotilasya-na-13.html>.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

16. Економічний словник-довідник / [за ред. С. В. Мочерного]. – К. : Феміна, 1995. – 368 с.
17. Енциклопедія банківської справи України / [редкол. : В. С. Стельмах та ін.]. – К. : Молодь, 2001. – 680 с.
18. Єпіфанов А. О. Методологічні складові ефективного розвитку банківського сектору економіки України : моногр. / А. О. Єпіфанов. – Суми : ВТД Університет. книга, 2007. – 417 с.
19. Загородній А. Г. Фінансово-економічний словник / А. Г. Загородній, Г. Л. Вознюк. – К. : Знання, 2007. – 1072 с.
20. Задерей Н. Капитальные реформы Базеля: что означает внедрение новых стандартов банковского регулирования Базель-3 для мира и Украины [Електронний ресурс] / Н. Задерей // Экономика и финансы. – Режим доступа : <http://www.expert.ua/articles/9/0/8236/>.
21. Заруба О. Д. Фінансова стійкість комерційного банку: способи визначення / О. Д. Заруба, Р. І. Шиллер // Вісник Національного банку України. – 1997. – № 7. – С. 33–36.
22. Зятковський І. В. Фінанси суб'єктів господарювання: теорія і практика : моногр. / І. В. Зятковський. – Тернопіль : Екон. думка, 2006. – 388 с.
23. Иванов В. В. Анализ надежности банка : Практич. пособ. / В. В. Иванов. – М. : Русс. Делов. Лит. 1996. – 320 с.
24. Івасів І. Б. Ліквідність банку в умовах маркетингоорієнтованого менеджменту / І. Б. Івасів // Фінанси України. – 2003. – № 1. – С. 109–115.
25. Івасів І. Б. Стратегічні аспекти регулювання діяльності іноземних банків в Україні [Електронний ресурс] / І. Б. Івасів, Р. В. Корнилюк – Режим доступу : http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Foa/2011_17.pdf.
26. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні : затв. Постановою Правління НБУ від 28.08.2001 р. № 368 зі змінами та доп.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

27. Інструменти грошово-кредитної політики НБУ та їх вплив на депозитний і кредитний ринки [Електронний ресурс] / М. Е. Люзняк, О. М. Бартош // Ефективна економіка. – 2011. – № 12. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?operation=1&iid=838>.
28. Іонін Є. Є. Розв'язання питань методологічного обґрунтування понять «платоспроможність» і «ліквідність» / Є. Є. Іонін // Актуальні проблеми економіки. – 2004. – № 6 (36). – С. 30–42.
29. Карчева Г. Основні проблеми розвитку банківської системи України в посткризовий період та шляхи їх вирішення / Г. Карчева // Вісник НБУ. – 2010. – № 8. – С. 26–31.
30. Карчева Г. Т. Стійкість та потенціал банківської системи України / Г. Т. Карчева // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011 – № 1 (9). – С. 155–163.
31. Коваленко В. Проблеми капіталізації та оцінювання достатності капіталу банку / В. Коваленко, О. Крухмаль, Ж. Торяник // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 8 (122). – С. 276–285.
32. Коваленко В. В. Банківський нагляд : навч. посіб. / В. В. Коваленко. – Суми : УАБС НБУ, 2007. – 262 с.
33. Ковальчук Т. Т. Ліквідність комерційного банку : навч. посіб. / Т. Т. Ковальчук, М. М. Коваль. – К. : Знання : КОО, 1996. – 120 с.
34. Колодізєв О. М. Забезпечення стабільності банківської системи на основі підвищення ефективності управління капіталізацією вітчизняних банків / О. М. Колодізєв, В. О. Лесик // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1. – С. 42–51.
35. Коробова Г. Г. Банковское дело : учеб. / Г. Г. Коробова. – М. : Экономист, 2004. – 751 с.
36. Костогриз В. Г. Іноземний капітал в банківській системі України: сучасна проблематика / В. Г. Костогриз // Фінансовий простір. – 2012. – № 2 (6). – С. 85–92.
37. Кочетков В. М. Методичні підходи до аналізу та управління ризиком ліквідності балансу комерційного банку / В. М. Кочетков // Фінанси України. – 2000. – № 10. – С. 98–101.
38. Лаврушин О. И. Банковское дело : учеб. / О. И. Лаврушин, И. Д. Мамонова. – М. : КНОРУС, 2007. – 768 с.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

39. Лекарев С. В. Бизнес и безопасность. А-Я : толк. Термінолог. словарь / С. В. Лекарев, В. А. Порк ; [под ред. А. И. Гурова, Б. С. Тетерина]. – М. : ЦКСИИМ, 1995. – 336 с.
40. Лещук В. П. Банківська система України в умовах глобалізації світової економіки / В. П. Лещук // Вісник університету банківської справи національного банку України. – 2012. – № 1 (13). – С. 136–139.
41. Легостаєва О. О. Забезпечення фінансової стійкості банків в сучасних умовах [Електронний ресурс] / О. О. Легостаєва, Т. В. Самохіна // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – 2012. – № 2(13). – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/fkd/2012_2/index.html.
42. Лисенко Р. С. Вплив макроекономічних факторів на стійкість банківської системи [Електронний ресурс] / Р. С. Лисенко. – Режим доступу : http://lib.uabs.edu.ua/library/Zbirnik/Z_T_16_2006.htm#_Toc139443551.
43. Лисенок О. В. Визначення соціально-економічної ефективності банківської системи / О. В. Лисенок // Фінанси, облік і аудит : наук. зб. Вип. 10 / відп. ред. А. М. Мороз. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 94 – 101.
44. Любунь О. С. Національний банк України: основні функції, грошово-кредитна політика, регулювання банківської діяльності : навч. посіб. / О. С. Любунь, В. С. Любунь, І. В. Іванець. – К. : Центр навч. літ. 2004. – 351 с.
45. Маркс К. Сочинения. Т. 23 Фридрих Энгельс. – М. : Изд-во полит. лит. 1960. – С. 124.
46. Масленченков Ю. С. Финансовый менеджмент в коммерческом банке: технология финансового менеджмента клиента / Ю. С. Масленченков. – М. : Перспектива, 1997. – 214 с.
47. Мищенко С. В. Современные подходы к реализации монетарной политики и регулированию финансовых систем [Электронный ресурс] / С. В. Мищенко. – Режим доступа : http://eelibrary.finec.ru/materials_files.

РОЗДІЛ 3 *Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості*

48. Мотузинський В. Управління кредитними ризиками банку в контексті третьої Базельської угоди / В. Мотузинський // Вісник КНЕУ. – 2011. – № 6. – С. 82–93.
49. Мурычев А. В. Банковский надзор: каким ему быть? / А. В. Мурычев // Деньги и кредит. – 2007. – № 4. – С. 7 – 19.
50. Науменко В. Спроба оцінити надійність / В. Науменко // Вісник Національного банку України. – 1998. – № 4. – С. 35–38.
51. Науменкова С. Нові тенденції в монетарній політиці та діяльності центральних банків у посткризовий період / С. Науменкова, С. Міщенко // Банківська справа. – 2011. – № 5. – С. 12–29.
52. Новожилов В. В. У истоков подлинной экономической науки / В. В. Новожилов – М. : Наука, 1995. – 234 с.
53. НРА «РЮРИК» Аналітичний огляд банківської системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rurik.com.ua/our-research/branch-reviews/1187>.
54. Ожегов С. И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; [под ред. Н. Ю. Шведовой]. – 19-е изд., испр. – М. : Русс. язык, 1987. – 750 с.
55. Осадчий Є. С. Іноземний капітал в банківській системі України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Є. С. Осадчий. – К. 2010. – 21 с.
56. Основні показники діяльності банків України [Електронний ресурс] / Нац. банк України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
57. Основні показники економічного та соціального розвитку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.me.kmi.gov.ua>.
58. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/doccatalog/document.
59. Островська О. М. Банковское дело : толков. словарь / О. М. Островська. – [2-е изд.]. – М. : Гелиос АРВ, 2001. – 400 с.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

60. Офіційний рейтинг банків України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://banker.ua/officialrating/physicalperson/suma/01/2012/>.
61. Офіційний сайт Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bank.gov.ua>.
62. Офіційний сайт Банку міжнародних розрахунків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bis.org/>.
63. Оцінка стану платіжного балансу в серпні 2012 року (за попередніми даними) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=91917.
64. Панова Г. С. Анализ финансового состояния коммерческого банка / Г. С. Панова – М. : Финансы и статистика, 1996. – 272 с.
65. Пантелеєв В. П. Фінансова стійкість комерційного банку: проблеми регулювання / В. П. Пантелеєв, С. П. Халява // Банківська справа. – 1996. – № 1. – С. 32–39.
66. Пасочник В. Банковские депозиты: между гарантиями и недоверием [Электронный ресурс] / В. Пасочник // Зеркало недели. Украина. – 2012. – № 35. – 5 октяб. – Режим доступа : http://zn.ua/ECONOMICS/bankovskie_depозity__mezhdugarantiyami_i_nedoveriem-109915.html.
67. Подвігін С. О. Порівняння основних підходів до оцінки економічної ефективності банків / С. О. Подвігін // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ. – 2012. – № 2. – С. 76–83. – (Серія : Економічні науки).
68. Прасолова С. П. Ефективність банківської системи України як основний індикатор зміцнення її безпеки / С. П. Прасолова // Науковий вісник Полтавського університету споживчої кооперації України. – 2010. – № 2 (41). – С. 169–177. – (Серія : Економічні науки).
69. Примостка О. О. Економічна ефективність банківської діяльності : дис. ... кандидата екон. наук. / О. О. Примостка – К. 2004. – 218 с.
70. Про систему гарантування вкладів фізичних осіб : Закон України : прийнят. 23.02.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

71. Проблеми реформування банківської системи України в контексті європейської інтеграції : інформ.-аналіт. матеріали. Вип. 8 / [В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, В. В. Крилова, та ін.]. – К. : НБУ, Центр наук. дослідж., 2007. – 266 с.
72. Прострочена заборгованість українських банків у червні склала 76 млрд. грн. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ua.korrespondent.net/business/financial/1585581-prostrochena-zaborgovanist-ukrayinskih-bankiv-u-cheretni-sklala-76-mlrd-grn>.
73. Психофизиология человека : толков. русс.-англ. словарь [Электронный ресурс] / Е. В. Трифонов. – 12-е изд. – СПб., 2007. – Режим доступа : http://tryphonov.narod.ru/tryphonov/auth_r.htm.
74. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский, Е. Б. Стародубцева. – [5-е изд., перераб. и доп.]. – М. : Инфра-М, 2006. – 495 с.
75. Райзберг Б. А. Экономика и управление : словарь / Б. А. Райзберг, Л. Ш. Лозовский. – М. : Моск. психол.- социал. ин-т, 2005. – 488 с.
76. Райзберг Б. А. Курс экономики : уч. / Б. А. Райзберг. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 720 с.
77. Резник Г. В аварийном режиме / Г. Резник // Банковская практика за рубежом. – 2012. – № 7. – С. 6–12.
78. Розвиток банківської системи України як основа реалізації стратегії економічного зростання: моногр. [О. В. Дзюблук, Б. П. Адамик, Я. І. Чайковський та ін.]; за ред. О. В. Дзюблюка. – Тернопіль : ТНЕУ, 2010. – 384 с.
79. Савлук С. Власний капітал як запобіжник втрати ліквідності банку / С. Савлук // Банківська справа. – 2012. – № 2. – С. 55–62.
80. Сайт Асоціації українських банків [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.aub.com.ua>.
81. Святко С. А. І. Аналіз і оцінка фінансової стійкості банку як необхідна умова ефективного банківського менеджменту / С. А. Святко, Р. І. Шиллер // Банківська справа. – 1997. – № 8. – С. 48–54.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

82. Склеповий Є. В. Складові стійкості комерційного банку / Є. В. Склеповий // Банківська справа. – 2002. – № 5. – С. 138–142.
83. Словник української мови. Т.IX /. – [ред. : І. С. Назарова, О. П. Петровська, Л. Г. Скрипник, Л. А. Юрчук] ; Акад. наук Укр. РСР, Ін-т мов-ва ім. О. О. Потебні. – К. : Наук. думка, 1978. – 853 с.
84. Современный экономический словарь / под ред. Б. А. Райзберга, Л. Ш. Лозовского, Е. Б. Стародубцева – М. : Инфра-М, 1996. – 496 с.
85. Сологуб Д. Біг на місці / Д. Сологуб // Дзеркало тижня. Україна. – 2012. – № 27. – 10 серп.
86. Стабільність банківської системи: загрози та шляхи їх подолання : аналіт. записка [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/256/>.
87. Сухарський В. С. Економічний словник-довідник / В. С. Сухарський. – Тернопіль : Навч. книга – Богдан, 2002. – 328 с.
88. Торконяк Н. М. Закордонний досвід впровадження вимог Базеля III та їх вплив на управління фінансовими ресурсами банку / Н. М. Торконяк // Економічні науки. – 2011. – № 8 (29). – С. 24–35. – (Серія : Облік і фінанси).
89. Украинский Советский Энциклопедический Словарь : в 3 т. Т.3 / [Редкол. : А. В. Кудрицкий (отв. ред.) и др.]. – К. : Гл. ред. Укр. сов. энцикл., 1988. – 772 с.
90. Устойчивость объекта // Большая Советская Энциклопедия. – 2-изд. – М., 1956. – Т. 44.
91. Фурман В. Перспективи створення альянсів страхових компаній і банків в Україні / В. Фурман // Вісник НБУ. – 2005. – № 4. – С. 20–22.
92. Фурсова В. А. Формування ресурсної бази комерційних банків: сучасний стан і перспективи розвитку / В. А. Фурсова, М. О. Капелюшна // Открытые информационные и компьютерные интегрированные технологии. – 2011. – № 50. – С. 118–124.
93. Хайлук С. О. Формування критеріїв комплексної моделі оцінювання ефективності банківської системи / С. О. Хайлук. – 2012. – № 2 (14). – С. 260–263.

РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості

94. Циганов О. Конкурентна позиція українських банків з іноземним капіталом / О. Циганов // Економіка. – 2011. – № 3. – С. 54–60.
95. Частка 10 найбільших банків України за п'ять років зросте до 80% [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://economics.unian.net/ukr/news/160514-chastka-10-naybilshih-bankiv-ukrajini-za-ryat-rokiv-zroste-do-80-ekspert.html>.
96. Челомбітько Т. В. Управлінські аспекти підвищення ефективності банківської діяльності / Т. В. Челомбітько // Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. – 2008. – № 802. – С. 94–99. (Сер. : Економіка).
97. Чуб О. О. Перспективи впровадження Базель III в умовах фінансової глобалізації / О. О. Чуб // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики. – 2012. – № 1 (12). – С. 18–26.
98. Шелудько Н. М. Фінансова стійкість комерційних банків та механізм її забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / Н. М. Шелудько. – К., 2000. – 18 с.
99. Шелудько Н. М. До визначення фінансової стійкості комерційного банку / Н. М. Шелудько // Вісник Національного банку України. – 2000. – № 3. – С. 40–43.
100. Шимкович В. Європа створює банківський союз / В. Шимкович // Банківська практика за рубежом. – 2012. – № 9. – С. 6–11.
101. Экономико-математический энциклопедический словарь / [ред. В. И. Данилов-Данильян]. – М. : Большая Росс. Энцикл. : ИНФРА-М, 2003. – 687 с.
102. Яворский Б. М. Справочник по физике / Б. М. Яворский, А. А. Детлаф. – М. : Наука : Глав. ред. физ.-мат. лит., 1981. – 342 с.
103. Basel II capital framework enhancements announced by the Basel Committee [Electronic resource]. : www.bis.org/press/p090713.htm.
104. Evans Owen, Leone Alfredo M. and over staff-team of IMF. Macroprudential indicators of Financial system soundness. – IMF Washington DC. – 2000. – April.
105. International regulatory framework for banks (Basel III) Mode of access : <http://www.bis.org/bcbs/basel3.htm>.

***РОЗДІЛ 3 Ефективність функціонування банківської системи
та концептуальні засади забезпечення її фінансової стійкості***

106. The Dood-Frank Wall Street Reform and Consumer Protection Act (HR 4173) [Electronic resource] – Washington, 2010. – Mode of access : URL: http://www.frwebgate.access.gpo.gov/cgi-bin/getdoc.cgi?dbname=111_cong_bills&docid=f:h4173entr.txt.pdf.

107. World Economic Outlook (International Monetary Fund) Crisis and Recovery <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/pdf/text.pdf>. April 2009 [Electronic resource]. – Mode of access : www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2009/01/pdf/text.pdf.

РОЗДІЛ 4 ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ СТІЙКІСТЮ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ У ГРОШОВО-КРЕДИТНОМУ МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ СТАБІЛІЗАЦІЇ

4.1. Аналітична оцінка фінансової стійкості банків в Україні

Рівень розвитку банківської системи залежить від багатьох чинників, у тому числі від фінансової стійкості комерційних банків. Фінансова стійкість, прозорість та прогнозованість розвитку банківської системи дозволяють суттєво підвищити передбачуваність діяльності банків для інвесторів та підвищити привабливість для інших економічних суб'єктів. Негативними наслідками впливу банківської кризи на фінансову стійкість вітчизняних банків є: зниження якості банківських активів, оскільки через погіршення макроекономічної ситуації і політичної невизначеності в країні проблеми з погашенням кредитів є як у фізичних, так і в юридичних осіб; втрата довіри зі сторони владників; суттєве падіння курсу національної валюти як наслідок скорочення грошових заощаджень із приватного сектору; зниження ліквідності; зменшення капіталізації банків; скорочення ресурсної бази банків; зростання процентних ставок; збільшення частки неповернення валютних кредитів.

Цілком очевидно, що несприятливий розвиток процесів як у світовій економіці, так і в фінансовому секторі значною мірою позначився на довірі до банківської системи України і, як наслідок, –

на фінансовій стійкості банків. Зниження рівня фінансової стійкості банків України викликане низкою проблем, а саме: недовірою клієнтів до банківських установ; високими ризиками кредитування, що зумовлені неефективною структурою економіки; збільшенням кількості чинників, які визначають профіль ризиків. Серед таких ризиків – залежність банківської системи від фінансового стану підприємств-позичальників, збільшення обсягів кредитів приватному сектору; проблеми з поверненням зовнішніх запозичень, які активно залучалися у попередні роки; рівень капітальної бази банківської системи та досить низька якість ресурсів; валютна дестабілізація і проблеми рефінансування банківської системи; політичне втручання в діяльність банківської системи.

Загалом зміни, що відбуваються останнім часом в економіці України, кардинально впливають на напрями і темпи розвитку банківської системи, яка набуває ознак динамічності та конкурентоспроможності. Цілком очевидно, що нині оцінка фінансової стійкості банків є пріоритетним завданням як державних органів, так і банків та комерційних організацій.

Наявні підходи до оцінки фінансової стійкості банків відрізняються за складом факторів, що враховуються, системою показників, які характеризують складові фінансової стійкості, пороговими значеннями показників тощо. Крім того, існуючі методики в основному призначені для самих банків і не дозволяють всім учасникам ринку на основі відкритої інформації з достатнім ступенем достовірності дати об'єктивну оцінку стійкості розвитку кожного банку та банківської системи загалом.

На сучасному етапі методологічні підходи до визначення оцінки фінансової стійкості банківської системи є недостатньо розробленими та потребують визначення факторів, що на неї впливають. Крім того, зарубіжний досвід застосування методів і механізмів оцінки фінансової стійкості банківської системи через існування об'єктивних причин не завжди прийнятний у вітчизняних умовах і потребує певного коригування та врахування низки інших показників. При цьому особливої актуальності в сучасних умовах

набувають питання розробки та впровадження методик комплексної оцінки ефективності функціонування банківського сектору в контексті реалізації інтеграційного курсу України у світове господарство.

Кризові явища, які суттєво позначилися на стабільності функціонування банківської системи України, стали передумовою негативних тенденцій у банківській сфері, а відтак, подальший розвиток банків та підвищення їх конкурентоспроможності неможливі без зміцнення довіри до них з боку інвесторів і клієнтів. Необхідною умовою цього процесу є насамперед широка доступність, достовірність і зрозумілість інформації щодо результатів діяльності банків, їх надійності та платоспроможності і, як наслідок, – їх фінансової стійкості.

Фінансова стійкість банківських установ на грошовому ринку загалом може бути оцінена на основі таких напрямів дослідження:

1) за допомогою рейтингових систем оцінювання (для узагальненої характеристики місця банку на ринку фінансових послуг);

2) шляхом розрахунку індикаторів фінансової стабільності, розроблених НБУ на основі рекомендацій МВФ (для оцінки та нагляду за міцністю і вразливістю фінансової системи для посилення її фінансової стійкості);

3) на основі розрахунку основних фінансових показників діяльності банків, а саме: показників, що базуються на структурі та достатності капіталу банку; показників, що базуються на структурі залучених та запозичених коштів; показників, що базуються на якості активів банку; показників, що характеризують динаміку окремих складових активу та пасиву (для банківської системи загалом та визначення місця окремого банку в цій системі);

4) на основі розрахунку та контролю за дотриманням банками основних економічних нормативів (для здійснення макроекономічного контролю за дотриманням банками основних параметрів діяльності та порівняння їх із встановленими граничними значеннями).

Щодо першого напрямку дослідження фінансової стійкості банків, то слід зауважити, що в країнах з ринковою економікою рейтингові системи ефективно використовуються в системах

банківського моніторингу для узагальненої характеристики місця банку на ринку фінансових послуг, його прибутковості, надійності тощо. При цьому рейтинги – це певні комплексні характеристики банків як однорідних елементів банківської системи, які розраховуються на основі вибраних показників і відповідно до прийнятої методики, відображаючи місце кожного з банків щодо інших елементів цієї системи. Характерна особливість рейтингу полягає в тому, що він не лише відображає поточне становище банку, а й може бути своєрідним критерієм перспектив розвитку банківської установи.

Визначення рейтингу банку передбачає розробку відповідної методики, визначення системи показників і присвоєння їм певних значень (оцінок). Кінцевим результатом процедури оцінки є віднесення кожного банку до тієї або іншої групи (категорії). В світовій банківській практиці інформаційною базою рейтингових оцінок діяльності банків є показники, які, як правило, встановлюються на основі міжнародних стандартів. Зокрема: 1) системи показників конкретного банку і порівняння їх з аналогічними показниками першокласних банків; 2) системи показників і методики їх оцінки, вироблені наглядовими органами.

Отримання більш виважених оцінок досягається шляхом аналізу динаміки показників діяльності банку за період (місяць, квартал, рік тощо). Це дозволяє оцінити тенденції в розвитку банківської установи, її надійність, здатність реагувати на різні зміни в економіці.

Особливість банківського рейтингу полягає в тому, що він комплексно характеризує його діяльність і проводиться як по активних, так і по пасивних операціях банку. Рейтингова система тісно стикається з методикою аналізу доходів банку, його платоспроможності та ліквідності, а також з методикою аналізу кредитного портфеля, кредитоспроможності клієнтів.

До поширених у банківській практиці моделей рейтингування слід віднести систему CAMELS [52], метою якої є дослідження фінансового стану банків, операції або менеджмент яких мають

недоліки, здатні привести до банкрутства. Перевагами цієї моделі визначення рейтингу банків є наочність результатів дослідження, а також те, що вона дає можливість комплексного дослідження практично усіх аспектів діяльності банківської установи. Втім основним суттєвим недоліком даної методики є суб'єктивний характер оцінювання. Крім того, методологія практичного застосування системи CAMELS передбачає використання рейтингових оцінок насамперед наглядовими органами для контролю за банківськими установами. Такий важливий аспект оцінки банківських установ, як забезпечення публічного характеру результатів оцінки діяльності банків, здебільшого, не розглядається.

На цей час в Україні підтримували кредитні рейтинги банків три визнані міжнародні рейтингові агентства – «Фітч Рейтингс» («Fitch Ratings»), «Мудіс» («Moody's») та «Стендард енд Пурс» («Standard & Poor's»), три уповноважені національні – НРА «Рюрік», РА «Експерт-Рейтинг», РА «Ай. Бі. Ай. –Рейтинг» («IBI-Rating») та одне екс-уповноважене (РА «Кредит-Рейтинг»). Визнані Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР, до реорганізації – Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (ДКЦПФР)) міжнародні рейтингові агентства не дотримуються Національної шкали, а запровадили власні рейтингові шкали для ринку України.

Рейтингове агентство «Рюрік», яке є одним із трьох національних уповноважених рейтингових агенств в Україні, дослідило сучасний стан рейтингування банків в Україні, метою якого була оцінка надійності банківської системи України шляхом визначення її довгострокового рейтингу за Національною рейтинговою шкалою. Чинна національна рейтингова шкала в Україні введена в дію Постановою Кабміну № 665 від 26.04.2007 р. «Про затвердження Національної рейтингової шкали» [54]. Дослідження щодо кредитних рейтингів вітчизняних банківських установ проводилося за статистичними даними, актуалізованими на 1.02.2012 р.

Згідно з даним дослідженням, серед 175 банків України, які мають ліцензію на надання банківських послуг, більше половини

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

банків (96 банків, або 54,8% від загальної кількості) за станом на 1.02.2012 р. мали довгострокові кредитні рейтинги позичальників. Найбільша питома вага банків з кредитними рейтингами є в I групі – 16 банків з 17 (94,1%). В II та III групах частка банків з кредитними рейтингами складає 89,5% та 86,4% відповідно. Найменше банків з кредитними рейтингами є в групі IV групі (їх частка складає лише 37,6% банків IV групи) (рис. 4.1).

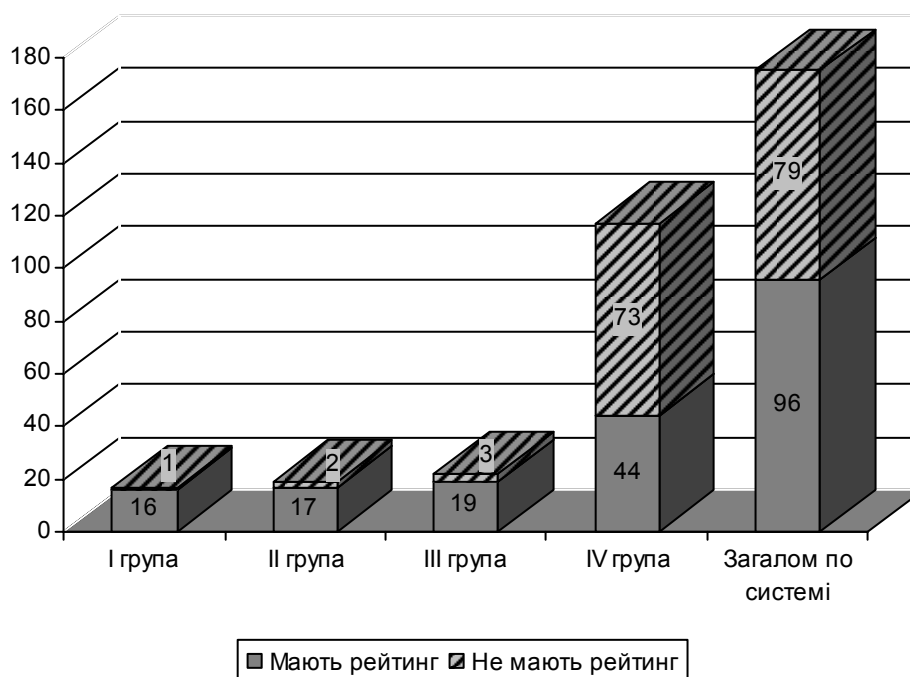

Рис. 4.1. Частка банків України, які мають кредитні рейтинги [3]

Значно вища достовірність рейтингу надійності банків, який визначається НБУ в процесі виконання наглядових функцій. Він ґрунтується на аналізі даних синтетичного та аналітичного обліку, а також на результатах документальних перевірок на місцях. Проте ця інформація не публікується в ЗМІ, а використовується органами банківського нагляду для запобігання банкрутством банків і забезпечення стабільності банківського сектору. До того ж ця система згідно зі своєю специфікою не може бути оперативною.

Іншим, не менш важливим напрямом оцінки забезпечення банками фінансової стійкості на грошовому ринку є модель

індикаторів. За визначенням МВФ, індикатори фінансової стабільності (стійкості) (FSI) – «індикатори поточного фінансового здоров'я та міцності фінансових установ країни та їх контрагентів – корпорацій та домогосподарств. Вони включають як агреговану інформацію окремих установ, так і індикатори, що характеризують ринки, на яких функціонують фінансові установи... нова галузь економічної статистики, що відображає внутрішні та зовнішні взаємозв'язки фінансової системи» [36, с. 17]. Відзначимо, що в зарубіжних дослідженнях під терміном «фінансова стабільність», або «фінансова стійкість», в цьому контексті слід розуміти стабільність (стійкість) саме фінансової системи [36, с. 6].

Перелік ІФС для України був розроблений НБУ за рекомендаціями МВФ, хоча на практиці останній передбачає компіляцію та поширення країнами всього 40 індикаторів фінансової стійкості, а саме 25 індикаторів для сектору депозитних корпорацій і 15 індикаторів для клієнтів сектору депозитних корпорацій [18].

Таким чином, з одного боку, з повною інформацією аналізу фінансової стабільності банківської системи «пересічним» банківським клієнтам можливо ознайомитися лише на веб-сторінці сайту МВФ, причому вона також не має оперативного характеру. З іншого боку, певний рівень розкриття оперативної інформаційної прозорості банківської системи на даний час надають в основному лише рейтингові агенції, а не головний регулятор України. Для прикладу, в період розгортання кризових явищ міжнародною рейтинговою агенцією «Standart & Poog's» та Агенцією фінансових ініціатив було оприлюднено результати дослідження інформаційної прозорості 30 найбільших банків України, активи яких становлять 80% банківського сектору за критеріями структури власності, корпоративного управління, фінансової та операційної інформації тощо. За їх дослідженнями середній показник інформативності банківської системи України склав всього 41% при аналогічному показнику 10 найбільших банків світу 78,5% [34]. Загалом оцінка фінансової стійкості банківської системи України проводиться за такими основними індикаторами (табл. 4.1) [41].

Таблиця 4.1

**Звітна форма та довідкові дані з компіляції
індикаторів фінансової стійкості (%)**

		За перший квартал 2011 р.	За перший квартал 2012 р.
Базові індикатори			
Достатність капіталу	Співвідношення регулятивного капіталу до зважених за ризиком активів	20,02	17,88
	Співвідношення регулятивного капіталу I рівня до зважених за ризиком активів	14,37	13,57
	Співвідношення недіючих кредитів без урахування резервів до капіталу	28,50	26,90
Якість активів	Співвідношення недіючих кредитів до сукупних валових кредитів	15,45	14,85
	Співвідношення кредитів за секторами економіки до сукупних валових кредитів	96,94	97,83
Прибуток і рентабельність	Норма прибутку на активи	-0,02	0,16
	Норма прибутку на капітал	-0,15	1,10
	Співвідношення процентної маржі до валового доходу	67,80	62,23
	Співвідношення непроцентних витрат до валового доходу	68,62	67,85
Ліквідність	Співвідношення ліквідних активів до сукупних активів	10,57	-
	Співвідношення ліквідних активів до короткострокових зобов'язань	90,94	93,14
Чутливість до ринкового ризику	Співвідношення чистої відкритої позиції в іноземній валюті до капіталу	23,49	9,09
Рекомендовані індикатори			
Достатність капіталу	Співвідношення капіталу до активів	13,92	14,60
	Співвідношення великих відкритих позицій до капіталу	173,82	177,94
Якість активів	Співвідношення кредитів за географічним розподілом до сукупних валових кредитів	96,94	97,83
	Співвідношення валової позиції похідних фінансових інструментів в активах до капіталу	-	-
	Співвідношення валової позиції похідних фінансових інструментів у зобов'язаннях до капіталу	-	-
Прибуток і рентабельність	Співвідношення доходу від торговельних операцій до валового доходу	4,47	5,01
	Співвідношення витрат на утримання персоналу до непроцентних витрат	35,29	42,39
Ліквідність	Спред між ставками за кредитами та депозитами (базисні пункти)	744	537
	Спред між найвищою та найнижчою міжбанківськими ставками (базисні пункти)	1267	1 799
Ліквідність	Співвідношення депозитів клієнтів до сукупних валових кредитів (крім міжбанківських)	58,44	63,25
Чутливість до ринкового ризику	Співвідношення кредитів в іноземній валюті до сукупних валових кредитів	47,56	42,16
	Співвідношення зобов'язань в іноземній валюті до сукупних зобов'язань	51,32	50,90
	Співвідношення чистої відкритої позиції за інструментами участі в капіталі до капіталу	-	-

Слід зауважити, що вказані індикатори фінансової стійкості НБУ недостатньо оперативно виявляють фінансові ускладнення банківського сектору. Як свідчить практика, несвоєчасне виявлення таких проблем призводить до неадекватного та запізненого реагування національного регулятора.

Окрім того, незважаючи на наявність певних позитивних оцінок, більшість показників – індикаторів фінансової стабільності, запропонованих МВФ та використовуваних у розвинених країнах світу, неспроможні адекватно відобразити таку складну і внутрішньо суперечливу категорію, як стабільність фінансового сектору в нашій країні. Це спричинено довільним використанням фінансових показників без урахування конкретних умов розвитку економічних процесів і взаємозв'язків між окремими показниками.

Наступним напрямом дослідження фінансової стійкості банків є розрахунок основних фінансових показників діяльності банків. Загалом фінансова стійкість банку характеризується показниками, які можна розділити на кілька груп: 1) показники, що базуються на структурі та достатності капіталу банку; 2) показники, що базуються на структурі залучених та запозичених коштів; 3) показники, що базуються на якості активів банку; 4) показники, що характеризують динаміку окремих складових активу та пасиву.

За допомогою цих показників можна оцінювати фінансову стійкість банку, однак кожен з них характеризує лише окремий аспект фінансової стійкості. За допомогою цих даних можна оцінити лише кількісні показники фінансової стійкості, які характеризують стан банку в минулому періоді і не дозволяють спрогнозувати його фінансову стійкість у майбутньому. Саме тому в наш час все більшої популярності мають набувати методики оцінки фінансової стійкості, які базуються не лише на розрахунку кількісних показників, але й на оцінці якісних, адже саме вони дозволяють надати оцінку середовищу, в якому працює банк [4].

Ми вважаємо, що важливим фактором забезпечення стійкого функціонування банківської системи є підвищення капіталізації банків, оскільки саме достатній обсяг статутного капіталу забезпечує

економічну самостійність та стабільну діяльність банку. Слід зауважити, що 15 лютого 2011 р. Верховна Рада України прийняла Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків», який передбачає збільшення статутного капіталу банків до 120 млн. грн. Нові правила набули чинності з 1 січня 2012 р. Документом, зокрема, передбачене збільшення статутних капіталів новостворюваних банківських установ з 75 млн. грн. до 120 млн. грн. Також цим документом підвищуються вимоги до мінімального розміру статутних фондів уже діючих банків – до 120 млн. грн. Фінансові установи мають 5 років на приведення статутних капіталів до цього рівня [50]. Даний крок покликаний забезпечити більшу фінансову стійкість і надійність банків для вкладників. Однак експерти відзначають, що вимога про підвищення рівня статутного капіталу не відповідає сучасним загальносвітовим тенденціям та міжнародним банківським нормам й призведе до дискримінації малих та середніх банків. Так, згідно з Директивою Євросоюзу 2006/48/ЄС мінімальний рівень статутного капіталу для створюваних банків становить 5 млн. євро.

Загалом за результатами першого півріччя 2012 р. продовжилось зростання розміру власного капіталу банківської системи України за рахунок збільшення статутного капіталу окремими банками. Сукупний обсяг власного капіталу банків залишається меншим за статутний капітал, що пояснюється значною збитковістю банків за підсумками 2009 – 2011 рр. Власний капітал банківської системи України за півріччя зріс на 6,6 млрд. грн. і за станом на 01.07.2012 р. становив 162,0 млрд. грн. Слід зазначити, що збільшення обсягу статутного капіталу банків з початку 2012 р. склало 7,6 млрд. грн. (4,42%) (рис. 2).

Загалом більша частина банківських установ має необхідний запас капіталу, що дозволяє абсорбувати збитки від погіршення якості активів.

Разом з тим, враховуючи негативні тенденції у світовій економіці, зниження інвестиційної привабливості банківського сектору країни (в т. ч. через обмеження можливостей хеджування

валютних ризиків) і ймовірність погіршення ситуації у низці галузей вітчизняної економіки, необхідною умовою успішного функціонування банківського сектору буде здатність банків підтримувати власну платоспроможність на прийнятному рівні, не покладаючись на фінансову підтримку з боку власників.

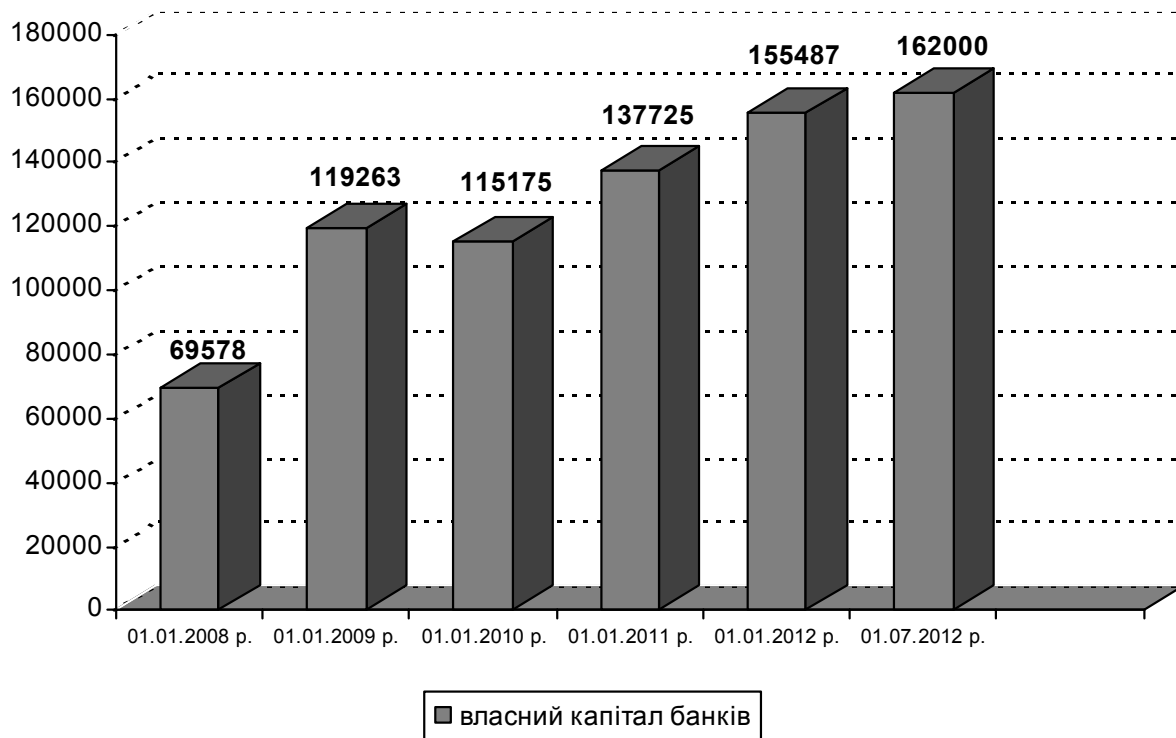

Рис. 4.2. Динаміка власного капіталу банків України за 2007–2012 р.р. (млн. грн.) [8]

Для аналізу показників роботи банків Асоціація українських банків використала баланси 137 банків. За одержаними балансами виконано розрахунки ряду показників за станом на 01.07.2012 р., які представлені у 10 таблицях, у тому числі по індикативній групі банків, до якої увійшло 136 банків, зроблені розрахунки у динаміці для з'ясування загальносистемних тенденцій з початку 2011 р. (табл. 4.2).

Так, загальний обсяг активів банків індикативної групи за станом на 01.07.2012 р. становив 1011,8 млрд. грн., що становить 91,6% по банківській системі. По індикативній групі банків активи з

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

початку року зросли на 55,80 млрд. грн., або на 5,84%. Структура активів індикативної групи протягом першого півріччя зазнала певних змін: зменшилася питома вага кредитів з 59,02% до 57,00% та коррахунків в інших банках – з 10,05% до 8,85%; зросли вкладення у цінні папери з 8,39% до 9,44%.

Таблиця 4.2

**Інформація про рейтинг провідних банків
(вибірка на 01.08.2012 р., (млн. грн.) [45]**

№ з/п	Банк	Активи	Питома вага (%)	Балансовий капітал	Зобов'язання
	ВСЬОГО	825672,65	100,00	117382,85	708289,79
1	ПРИВАТБАНК	163065,76	19,749	17388,17	145677,59
2	ОЩАДБАНК	82256,69	9,962	17557,18	64699,51
3	ПРОМІНВЕСТБАНК	40493,22	4,904	5080,90	35412,32
4	УКРСОЦБАНК	40060,49	4,852	6503,70	33556,79
5	ВТБ БАНК	35807,73	4,337	3721,29	32086,44
6	ПУМБ*	30851,02	3,736	4110,74	26740,28
7	«ДЕЛЬТА БАНК»	29683,63	3,595	2951,54	26732,09
8	«АЛЬФА-БАНК»	29436,18	3,565	4109,48	25326,70
9	«ФІНАНСИ ТА КРЕДИТ»	22607,73	2,738	1780,02	20827,71
10	«ОТП БАНК»	21295,00	2,579	3249,60	18045,40
11	БРОКБІЗНЕСБАНК	21121,51	2,558	2916,66	18204,85
12	СБЕРБАНК РОСІЇ	20472,68	2,480	2397,72	18074,96
13	КРЕДИТПРОМБАНК	12709,74	1,539	2142,89	10566,85
14	«ФІНАНСОВА ІНІЦІАТИВА»	10434,80	1,264	1908,53	8526,27
15	«ПІВДЕННИЙ»	10038,59	1,216	1623,04	8415,55
16	«РОДОВІД БАНК»	8930,89	1,082	3589,20	5341,69
17	ІМЕКСБАНК	8727,80	1,057	1230,52	7497,27
18	«БАНК КРЕДИТ-ДНІПРО»	7949,88	0,963	600,74	7349,14
19	«УНІВЕРСАЛ БАНК»	7719,17	0,935	333,25	7385,92
20	«КРЕДІ АГРІКОЛЬ БАНК»	7609,04	0,922	744,07	6864,97

Структура кредитного портфеля за об'єктами кредитування індикативної групи за станом на 01.07.2012 р. була такою: кредити юридичним особам – 73,95% (73,69%) – склали 565,9 млрд. грн.; кредити фізичним особам – 18,17% (19,15%) – 139,0 млрд. грн.; кредити та депозити іншим банкам – 7,88% (7,17%) – 60,3 млрд. грн.

Структура зобов'язань з початку року також змінилася. При цьому знизилася частка коштів до запитання з 20,49% до 19,81% та коштів інших банків з 26,43% до 24,76%. Обсяг капіталу 137 банків на 01.07.2012 р. становив 130 753,6 млн. грн., або 13114,4 млн. Євро. Обсяг сплаченого статутного капіталу становив 117946,1 млн. грн., або 11 829,3 млн. Євро. По індикативній групі банків обсяг капіталу (без субординованого боргу) за станом на 1.07.2012 р. становив 147704,5 млн. грн. З початку року зростання капіталу цих банків становило 4230,0 млн. грн., або 2,95%.

Фінансовий результат за перше півріччя 2012 р. 137 банків становив 1990,8 млн. грн. проти від'ємного фінансового результату в 4127,0 млн. грн. в 2011 р. В індикативній групі банків прибуток за півріччя склав 1765,8 млн. грн., тоді як у першому півріччі 2011 р. ці банки мали 192,8 млн. грн. прибутку [45]. Слід зазначити, що така інформація про рейтинги провідних банків є значною мірою корисною для пересічного споживача банківських продуктів, оскільки дозволяє визначити місце конкретного банку в цьому рейтингу. Втім, з іншого боку, даний рейтинг розраховується на показниках минулого періоду, що не може бути для користувача такої інформації своєрідним критерієм перспектив розвитку банківської установи.

Як критерії оцінювання діяльності банку часто використовуються економічні нормативи, встановлені НБУ. При цьому застосовуються методики оцінки фінансового стану банку, створені за рекомендаціями Базельського комітету з банківського нагляду, Світового банку, науковців тощо. Національний банк України постійно перевіряє діяльність банків за дотримання нормативів, тому згідно з перевіркою НБУ, яка висвітлена на офіційному сайті [41], було визначено такі значення (табл. 4.3). Методика розрахунку економічних нормативів регулювалася постановою НБУ № 315 «Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні» від 2 червня 2009 р., але до цього регулювалась постановою правління НБУ від 11.04.2005 р., № 125 [56].

Таблиця 4.3

Динаміка дотримання банками України економічних нормативів НБУ за 2008–2012р. р.

Нормативи		За станом на:				
		01.01. 2009 р.	01.01. 2010 р.	01.01. 2011 р.	01.01. 2012 р.	01.07. 2012 р.
H1	Норматив мінімального розміру регулятивного капіталу (млн. грн.)	123065	135802	160896	178454	174643
H2	Норматив адекватності регулятивного капіталу/платоспроможності (не менше 10 відсотків)	14,01	18,08	20,83	18,90	17,98
H3	Норматив (коефіцієнт) співвідношення регулятивного капіталу до сукупних активів (не менше 9 відсотків)	11,82	13,91	14,57	14,96	14,58
H4	Норматив миттєвої ліквідності (не менше 20 відсотків)	62,38	64,45	58,80	58,48	52,75
H5	Норматив поточної ліквідності (не менше 40 відсотків)	75,16	72,90	77,33	70,53	70,75
H6	Норматив короткострокової ліквідності (не менше 60 відсотків)	32,99	35,88	91,19	94,73	94,46
H7	Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (не більше 25 відсотків)	23,04	21,56	21,04	20,76	22,24
H8	Норматив великих кредитних ризиків (не більше 8-кратного розміру регулятивного капіталу)	187,36	169,21	161,20	164,46	178,68
H9	Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 5 відсотків)	1,66	0,93	0,81	0,57	0,45
H10	Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру (не більше 30 відсотків)	5,76	3,31	2,25	2,51	2,99
H11	Норматив інвестування в цінні папери окремо за кожною установою (не більше 15%)	0,22	0,07	0,05	0,05	0,10
H12	Норматив загальної суми інвестування (не більше 60%)	5,52	3,12	3,35	3,24	3,11

Як видно із таблиці, банківська система України загалом стабільно дотримується заданих нормативів. Так, рівень адекватності регулятивного капіталу банківської системи (відношення власних коштів банків до активів, зважених за ступенем ризику)

вже декілька років становить 14–20%, що значно вище рекомендацій Базельського комітету.

Проте рівень адекватності регулятивного капіталу протягом 2011–2012 рр. демонструє стійкий тренд на зменшення. Тому факт дотримання певних нормативів не завжди дозволяє зробити обґрунтовані висновки щодо надійності банку.

Отож, на наш погляд, у сучасній банківській практиці оцінка фінансової стійкості повинна здійснюватись за такими напрямками:

1) оперативний моніторинг макроекономічної ситуації, а також тенденцій розвитку банківського сектору;

2) оперативний моніторинг діяльності конкретного банку (зміни клієнтської бази, умов залучення грошових коштів та видачі кредитів, оскільки кредит залишається найбільш популярною банківською послугою);

3) аналіз банківської звітності та вивчення динаміки зміни ключових показників діяльності банків (перевірка відповідності нормативам НБУ, побудова діаграм і моделей ліквідності, формування стратегій розвитку банку).

До важливих умов забезпечення фінансової стійкості банків можна віднести достатню, але не надлишкову величину власного капіталу, підтримку збалансованої структури активів та пасивів за строками і сумами, підтримку належного рівня рентабельності банку.

Таким чином, з точки зору впливу на фінансову стійкість банку визначальними внутрішніми факторами є концепція розвитку банку, його внутрішня політика, яка обумовлює розподіл активів і формування пасивів таким чином, щоб забезпечити:

1) надійність, що виражається у достатньому розмірі капіталу та обґрунтованому розподілі активів за функціональними групами на умовах повернення;

2) ліквідність, що проявляється в управлінні портфелем активів за умовами терміновості;

3) рентабельність, що виражається в максимізації дохідності активних операцій та одночасній мінімізації витрат на залучення коштів.

Фінансова стійкість банку, виражена в одночасно високих показниках зростання та рентабельності, вказує на те, що банк має гарні передумови для виконання своїх зобов'язань, оскільки бізнес не тільки розширюється, а й здатний приносити значні фінансові результати.

У той же час не варто забувати, що агресивне зростання активів, прибутків та власного капіталу може свідчити не лише про тактичні здобутки банку і перевагу над конкурентами, а й про потенційні ризики.

Як підказує теорія фінансів, найвищу дохідність часто приносять найбільш ризиковані проекти, а зростання масштабів роботи банку породжує ряд нових проблем організаційного характеру.

Для банків та їхніх вкладників набагато важливішою має бути стабільність прибутків та приросту активів у довгостроковому періоді, ніж різкі злети, що інколи закінчуються гучними падіннями.

Слід зазначити, що для оцінки фінансової стійкості банку сьогодні використовуються декілька методологічних підходів. Найбільш простим є коефіцієнтний аналіз, що ґрунтується на розрахунку широкого переліку фінансових показників (ліквідності, достатності капіталу, прибутковості, рівня ризиків). Даний метод дозволяє детально і всебічно дослідити діяльність банку і виявити специфічні риси його функціонування, але не дозволяє визначити узагальнюючу оцінку фінансової стійкості.

Загалом дослідження положення банку в мінливому економічному середовищі, на наш погляд, може відбуватися на основі аналізу економічної ефективності та нарощення ділової активності. Для узагальнення інформації про місце комерційного банку у банківській системі може відбуватися за допомогою як абсолютних, так і відносних показників. До абсолютних показників ефективності функціонування банківської установи насамперед необхідно віднести такі показники, як:

1) абсолютний приріст активів за 12 місяців (тис. грн.). Даний показник відображає збільшення масштабів діяльності банку в рамках банківської системи загалом;

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

2) абсолютний приріст власного капіталу за 12 місяців (тис. грн.). Даний показник свідчить про зміни економічної потужності банку в рамках банківської системи загалом.

Так, обрахунок абсолютних показників дозволяє зробити узагальнюючі висновки щодо фінансового положення банку та порівняти його з іншими аналогічними показниками у рамках усієї банківської системи. На рис. 4.3 і 4.4 відображені результати дослідження абсолютних показників десяти вітчизняних банківських установ.

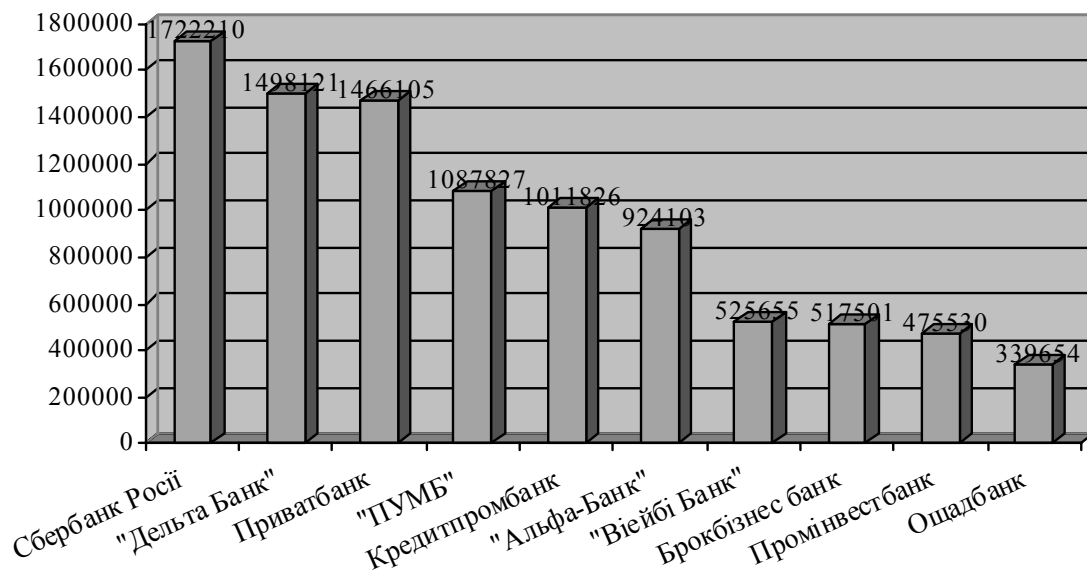

Рис. 4.3. Абсолютний приріст власного капіталу банків з 1 жовтня 2011 р. по 1 жовтня 2012 р., тис. грн.

Втім, необхідно зауважити, що у випадку розрахунку абсолютних показників можна отримати доволі сумнівні результати щодо позицій конкретного банку в порівнянні з іншими банківськими установами. Як засвідчують рисунки, значне нарощування ПриватБанком активів відбувається на основі незначного (у порівнянні з іншими банками) приросту власного капіталу. Такі обставини можуть вказувати на достатньо агресивну і високоризиковану кредитну політику цього банку. З іншого боку, за показником абсолютного приросту власного капіталу лідером є Сбербанк Росії, тоді як його позиція у порівнянні з іншими банками

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

в абсолютному прирості активів є лише четвертою. Це може слугувати свідченням виваженої політики у сфері кредитування та поступового завоювання ним новітніх сегментів кредитного ринку.

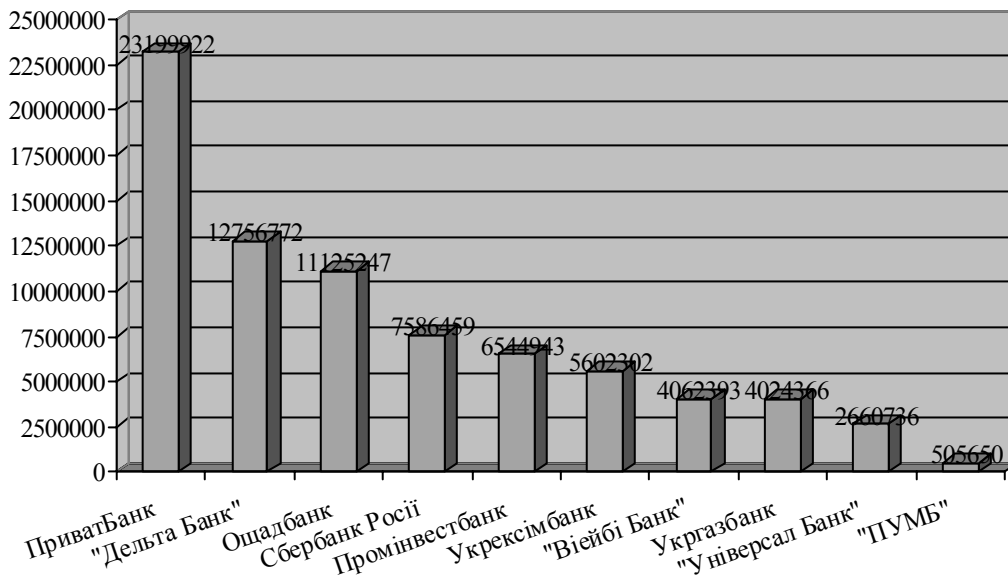

Рис 4.4. Абсолютний приріст активів банків з 1 жовтня 2011 р. по 1 жовтня 2012 р., тис. грн. [58]

Окрім того, ці параметри діяльності банків можна досліджувати і у відносних показниках, а саме:

1) відносного приросту власного капіталу за 12 місяців (%). Даний показник вказує на зміни економічної потужності банку у порівнянні з минулим періодом;

2) відносного приросту активів за 12 місяців (%). Даний показник відображає збільшення масштабів діяльності банку у порівнянні з минулим періодом.

У відносних показниках приросту вказаних показників лише Сбербанк Росії показує значний приріст власного капіталу у процентному співвідношенні. Темпи зростання власного капіталу цього банку складають 137%. У нарощуванні обсягів активів лідируючу позицію займає «Дойтче Банк» ДБУ, темпи приросту яких складають «рекордні» 529 відсотків.

Як бачимо із проведеного дослідження абсолютних та відносних показників діяльності банків, близькість до фінансових можливостей держави залишається чи не найголовнішим фактором успіху лідерів рейтингу. Майже кожен з банків, що увійшли до першої десятки, певним чином пов'язаний з державними структурами.

Три банки (Сбербанк Росії, Укргазбанк, «Дойче банк» ДБУ) в кінцевому рахунку належать урядам різних держав. Більшість «щасливої десятки» кредитно-фінансових установ отримує значні доходи через різноманітні схеми освоєння державних коштів: торгівля ОВДП, преференції в доступі до рефінансування, виграш у кредитних тендерах для держпідприємств, залучення їхніх депозитів тощо.

За таких обставин саме тому для оцінки ефективності банківської діяльності застосовуються показники рентабельності активів, капіталу, доходів чистий процентний серед, чиста процентна маржа тощо. До найбільш важливих показників рентабельності можна віднести такі: 1) рентабельність власного капіталу (%), який відображає ефективність банку і розраховується як співвідношення чистого прибутку до середньорічного власного капіталу; 2) рентабельність активів (%), який розраховується як співвідношення чистого прибутку до середньорічних чистих активів. На рис. 4.5 і 4.6 здійснено розрахунок вказаних показників за вибіркою банків.

Так, найвищими показники рентабельності активів і власного капіталу за аналізований період залишаються у «СітіБанку» та КІБ «Кредіагроколь». Втім, непогані показники рентабельності у вже згадуваних нами Укргазбанку та «Дойче Банк» ДБУ.

Лідерами рейтингу за показниками рентабельності активів та капіталу є більшість іноземних банків. Знову ж таки за такими відносними показниками та визначення на основі них місця банку у банківській системі достатньо складно зробити однозначні висновки.

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

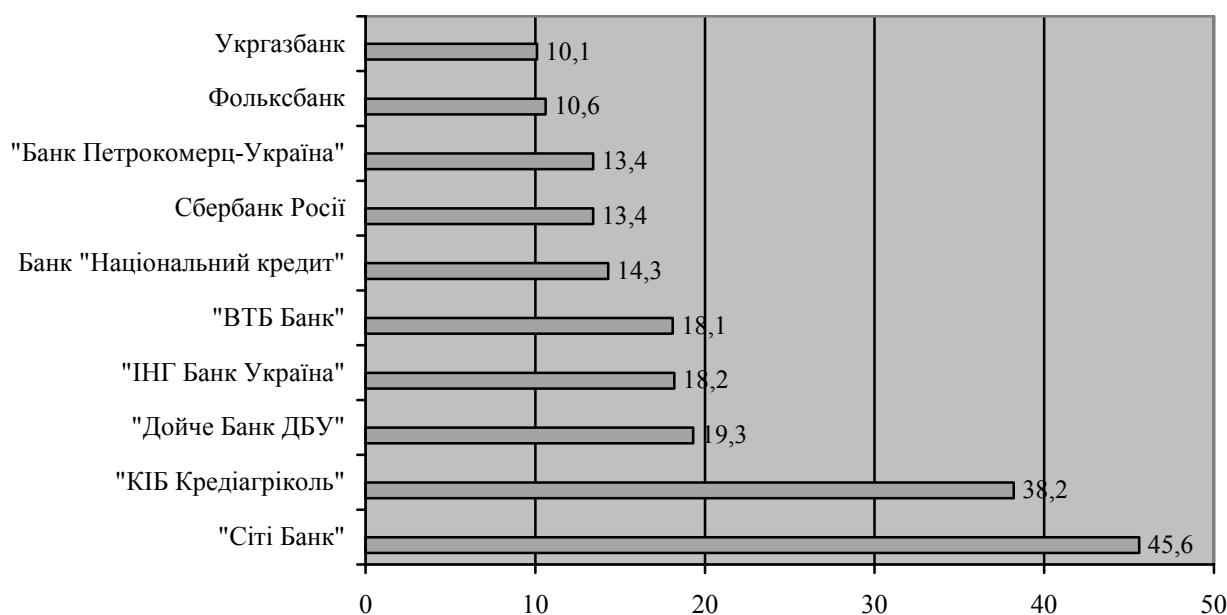

Рис. 4.5. Рентабельність власного капіталу банків, 1 жовтня 2012 р., %

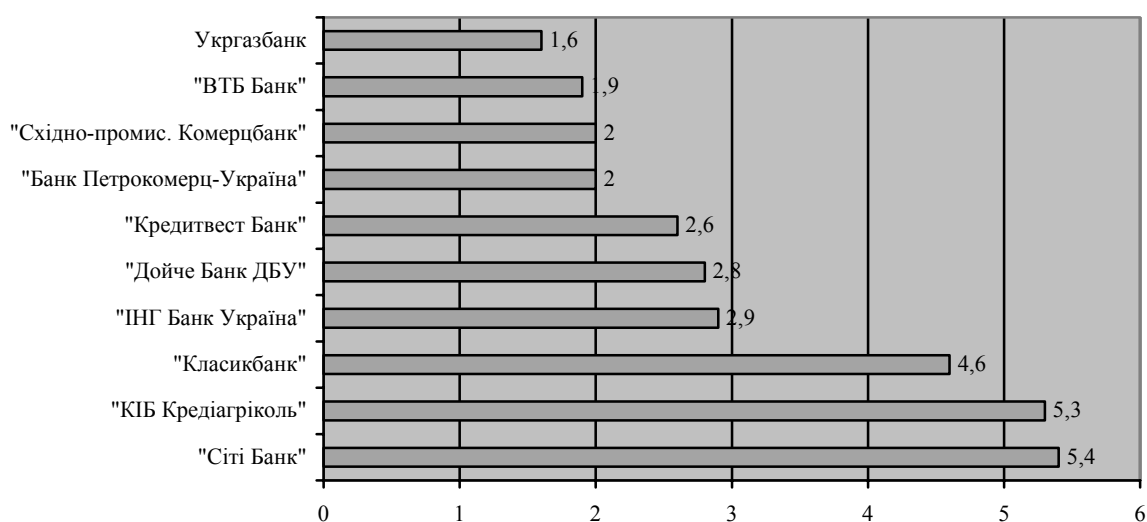

Рис. 4.6. Рентабельність активів банків, 1 жовтня 2012 р., %

З нашої точки зору, необхідно використовувати комплекс кількісних відносних показників ефективності діяльності банку. Так, зокрема, ключовими показниками, які у світовій практиці отримали назву ROE і ROA, є співвідношення чистого прибутку банку до

**РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю
банківської системи України**

середньої суми його акціонерного капіталу та співвідношення чистого прибутку банку до середньої суми його активів відповідно.

Окрім того, показники ліквідності, адекватності капіталу, співвідношення депозитів до кредитів, величина сформованих банком резервів під кредитну заборгованість та процентна маржа дають різнопланову інформацію про функціонування банку на ринку банківських послуг. У табл. 4.4 наведено дані аналізу відповідно до вищевказаних показників за вибіркою комерційних банків.

Таблиця 4.4

**Показники діяльності банків (відносні) за станом
на 01.01.2013 р., % [46]**

Банк	ROA	ROE	Ліквідність	Адекватність капіталу	Кредити/Депозити	Резерви/Кредити	Процентна маржа
ПРИВАТБАНК	0,9%	8,4%	22,9%	10,6%	106,9%	22,2%	7,1%
УКРЕКСІМБАНК	0,2%	0,9%	32,4%	20,3%	90,1%	23,2%	8,6%
ОЩАДБАНК	0,7%	3,1%	26,3%	21,1%	129,9%	19,9%	9,6%
«РАЙФФАЙЗЕН БАНК АВАЛЬ»	0,1%	0,5%	24,6%	13,3%	93,8%	38,0%	15,5%
ПРОМІНВЕСТБАНК	0,5%	4,3%	9,5%	12,8%	210,8%	6,2%	4,5%
UniCredit (УКРСОЦБАНК)	0,0%	0,1%	18,5%	19,7%	129,0%	35,5%	10,2%
«ВТБ БАНК»	2,8%	23,5%	13,5%	11,8%	194,2%	23,4%	7,9%
«ДЕЛЬТА БАНК»	0,3%	3,3%	18,3%	10,1%	104,8%	18,0%	3,2%
«ПУМБ»	1,0%	6,4%	22,0%	14,9%	97,3%	22,2%	8,9%
«НАДРА»	0,0%	0,0%	10,4%	14,6%	244,4%	20,7%	1,2%

Отже, такі узагальнені відносні показники діяльності дають підстави до виявлення більшою мірою надійних та фінансово стійких банків. Втім, з нашої точки зору, події останніх кількох років свідчать про необхідність модифікації системи оцінки фінансової стійкості банківських установ, яка має ґрунтуватися на комплексному підході та враховувати не тільки показники фінансового стану банку, але й якісні характеристики його діяльності. Такими якісними критеріями можуть бути: кількість років функціонування на ринку, власність банку, характер аудиторських висновків тощо. Так, найбільші державні банківські установи Ощадбанк та Укрексімбанк за усіма критеріями оцінювання (як якісних, так і кількісних) показують

належні показники ефективності функціонування, а відтак, можуть вважатися фінансово стійкими.

Слід зауважити, що здійснення рейтингування банків на основі відносних та абсолютних показників є спробою виявлення найбільш привабливих партнерів-банків для пересічного споживача кредитних ресурсів, оскільки щонайменше сумнівними є оприлюднені в інформаційних джерелах рейтинги банків через оперативність такого рейтингування та доволі часто його об'єктивність.

З іншого боку, певний рівень розкриття оперативної інформаційної прозорості банківської системи на даний час надають в основному лише рейтингові агенції, а не головний регулятор України. Для прикладу, в період розгортання кризових явищ міжнародною рейтинговою агенцією «Standart & Poor's» та Агенцією фінансових ініціатив було оприлюднено результати дослідження інформаційної прозорості 30 найбільших банків України, активи яких становлять 80% банківського сектору за критеріями структури власності, корпоративного управління, фінансової та операційної інформації тощо. За їх дослідженнями середній показник інформативності банківської системи України склав всього 41% при аналогічному показнику 10 найбільших банків світу 78,5% [36, с. 384].

Втім, на сьогоднішній день в Україні вже запроваджено основні елементи системи оцінки і забезпечення фінансової стійкості банківської системи відповідно до макроекономічного підходу.

По-перше, значно вища достовірність рейтингу надійності банків, який визначається НБУ в процесі виконання наглядових функцій. Він ґрунтується на аналізі даних синтетичного та аналітичного обліку, а також на результатах документальних перевірок на місцях. Проте ця інформація не публікується в ЗМІ, а використовується органами банківського нагляду для запобігання банкрутством банків і забезпечення стабільності банківського сектору. До того ж ця система згідно зі своєю специфікою не може бути оперативною.

По-друге, починаючи з грудня 2006 р., Національний банк України щокварталу збирає і компілює індикатори фінансової стійкості банківської системи України (депозитних корпорацій). Зазначена система індикаторів включає в себе агреговані дані щодо діяльності всіх банків, за її допомогою можна визначити місце банківської системи в економічній системі, вплив макроекономічної ситуації на стан банківських установ тощо. З повною інформацією аналізу фінансової стабільності банківської системи «пересічним» банківським клієнтам можливо ознайомитися лише на веб-сторінці сайту МВФ, причому вона також не має оперативного характеру.

По-третє, Постановою Правління НБУ № 460 від 6 серпня 2008 р. Національним банком України запроваджено у практику методичні підходи до проведення стрес-тесту в банках України. У цій постанові визначено основні типи ризиків, які мають бути об'єктом стрес-тестування, методи і періодичність його проведення. Саме стрес-тестування є важливим інструментом ризик-менеджменту банківської установи, що дає змогу на основі розрахунків сформулювати оцінку можливих збитків у результаті реалізації стресових умов [12, с. 111].

Підсумовуючи вищевикладене, слід підкреслити, що стабільність банківського сектору залежить від фінансового стану кожного окремого банку та його здатності динамічно розвиватися, що великою мірою зумовлюється макроекономічною стабільністю, наявністю ринкової інфраструктури та забезпечується дотриманням певних корпоративних засад ведення банківського бізнесу, які формуються в самій системі за активної участі центрального і комерційних банків.

Нині оцінка діяльності банків, як правило, здійснюється на основі деякої системи показників, які характеризують фінансово-економічні результати, досягнуті банківськими установами за певний період. Хоча банки зобов'язані регулярно публікувати інформацію про свою діяльність, проте банківська система й досі залишається досить закритою сферою, доступ до детальної

достовірної інформації є обмеженим для широкої громадськості. До того ж інтереси різних груп зацікавлених учасників ринку фінансових послуг досить часто суттєво відрізняються. Наприклад, акціонерів банку хвилює його рентабельність, державу – зростання ролі банківської системи в економіці країни, а пересічних вкладників – прибутковість їх депозитів.

Оцінка фінансової стійкості має особливе значення для усіх економічних агентів, оскільки слугує мірилом відповідальності держави за стан фінансового сектору загалом та показником довіри суспільства до банківської системи – зокрема. За таких обставин саме об'єктивність та вірогідність оцінки фінансової стійкості банків є визначальним фактором поступального розвитку банківського сектору економіки. Вочевидь, що подальше дослідження у цьому напрямку повинно враховувати вплив усіх чинників, що обумовлюють фінансову стійкість банків, удосконалення методики оцінювання цього параметру та інформованість суспільства про перебіг економічних процесів у банківському секторі.

4.2. Система управління банківськими ризиками, їх вплив на стійкість банківських установ та роль центрального банку в їх мінімізації

У банківській системі України в останні роки відбуваються радикальні зміни, спрямовані на вдосконалення систем управління ризиками та внутрішнього контролю, адже рівень ефективності системи управління банківськими ризиками є індикатором стійкості банку. Очевидно, що стійкість комерційного банку є запорукою стабільності банківської системи країни загалом. Саме тому пруденційний банківський нагляд на основі системи оцінки ризиків є ефективним у сучасних умовах, оскільки він зосереджує увагу не на здійсненні загального контролю за діяльністю банків, а на

основі аналізу ефективності системи управління ризиками дає змогу визначити рівень стійкості банківської установи.

Такий взаємозв'язок між пруденційним банківським наглядом на основі системи оцінки ризиків та ефективністю банківської системи зображений на рис. 4.7.

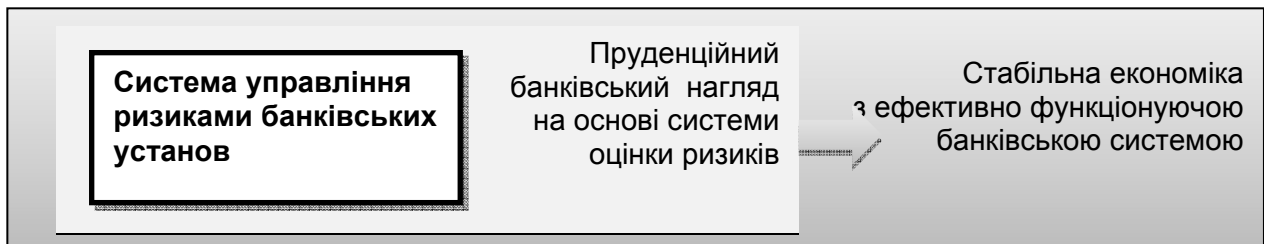

Рис. 4.7. Економічне місце банківського нагляду на основі системи оцінки ризиків в економіці країни

Банківські ризики, попри їх розмаїття, відображають специфіку діяльності банку і є наслідком його дій чи бездіяльності, запізнілості, передчасності або помилковості прийнятих рішень. За будь-яких обставин наявність ризиків потребує від банківської установи цілеспрямованої, планомірної діяльності – не окремих заходів, а певної системи управління ризиком.

Процес формалізації фінансової стійкості банку істотно залежить від рівня розвитку системи аналізу та оцінки ризиків банківської діяльності. Міжнародними документами, що регламентують роботу системи управління банківськими ризиками, є:

- «Управління ризиками організації – інтегрована модель» або модель COSO-REM (Комісія Тредвея, США);
- «Стандарти управління ризиками» або модель RMS (Інститут ризик-менеджменту і страхування, Національний форум ризик-менеджменту в суспільному секторі, Великобританія);
- «Міжнародні стандарти вимірювання капіталу» або угоди «Базель I», «Базель II», «Базель III» (Базельський комітет з банківського нагляду).

В Україні сучасна система аналізу та оцінки ризиків банківської діяльності передбачає використання НБУ системи економічних

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

нормативів діяльності банків, рейтингової системи CAMELS [19, с. 45], Методичних рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України [30], Методичних рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України [31] та «Системи оцінки ризиків» [28]. У контексті банківської системи нагляд на основі оцінки ризиків визначаються сфери діяльності, які в сукупності можуть становити неприйнятний рівень ризику для банківської системи [62, с. 53].

В українській банківській практиці з метою здійснення банківського нагляду на основі оцінки ризиків НБУ виділив дев'ять категорій ризику: кредитний, ліквідності, зміни відсоткової ставки, ринковий, валютний, операційно-технологічний, репутації, юридичний та стратегічний ризики (табл. 4.5). Зазначені ризики також поділяються на дві групи: ті, що піддаються кількісній оцінці (фінансові), та ті, що не піддаються кількісній оцінці (нефінансові). Управління фінансовими ризиками полягає в їх оптимізації та спрямоване на забезпечення отримання банком відповідної винагороди за прийняття ризику. Управління нефінансовими ризиками зводиться до їх мінімізації.

Таблиця 4.5

Ризики банківської діяльності згідно з класифікацією НБУ [29]

Назва ризику	Визначення
Фінансові ризики	
1	2
<i>Кредитний ризик</i>	наявний, або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання.
<i>Ризик ліквідності</i>	наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через неспроможність банку виконати свої зобов'язання в належні терміни, не зазнавши при цьому неприйнятних втрат.
<i>Ризик зміни процентної ставки</i>	це наявний або потенційний ризик для надходжень або капіталу, який виникає внаслідок несприятливих змін процентних ставок.
<i>Ринковий ризик</i>	наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливі коливання вартості цінних паперів та товарів і курсів іноземних валют за тими інструментами, які є в торговельному портфелі.

**РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю
банківської системи України**

Продовження табл. 4.5

1	2
<i>Валютний ризик</i>	наявний або потенційний ризик для надходжень і капіталу, який виникає через несприятливі коливання курсів іноземних валют та цін на банківські метали.
<i>Операційно-технологічний ризик</i>	потенційний ризик для існування банку, що виникає через недоліки корпоративного управління, системи внутрішнього контролю або неадекватність інформаційних технологій і процесів оброблення інформації з точки зору керованості, універсальності, надійності, контрольованості і безперервності роботи.
<i>Нефінансові ризики</i>	
<i>Ризик репутації</i>	наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через несприятливе сприйняття іміджу фінансової установи клієнтами, контрагентами, акціонерами (учасниками) або органами нагляду.
<i>Юридичний ризик</i>	наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через порушення або недотримання банком вимог законів, нормативно-правових актів, угод, прийнятої практики чи етичних норм, а також через можливість двозначного їх тлумачення.
<i>Стратегічний ризик</i>	наявний або потенційний ризик для надходжень та капіталу, який виникає через неправильні управлінські рішення, неналежну реалізацію рішень і неадекватне реагування на зміни в бізнес-середовищі.

Наведені категорії ризику не є взаємовиключними; будь-який продукт чи послуга може наражати банк на кілька ризиків. Варто зазначити, що внаслідок зміни умов функціонування банків – загострення конкуренції, фінансової лібералізації і диверсифікованості ринків – сукупність ризиків, які супроводжують банківську діяльність, щоразу поповнюється, зокрема, стають актуальними «нетрадиційні» види ризиків, такі як інноваційний, країни, конкурентний тощо.

Так, ***інноваційний ризик*** пов'язаний із впровадженням нових банківських послуг або «ноу-хау» в банківській діяльності. Цей вид ризику особливо актуальний, оскільки банки зацікавлені в нових видах продуктів для збільшення кількості своїх потенційних клієнтів. ***Ризик країни*** супроводжується політичним, економічним, соціальним та іншими видами макроекономічних ризиків на певній території функціонування банку. Оцінку такого виду ризику має проводити не окремий банк, а спеціалізована установа. Сьогодні

значний вплив на діяльність банків має **конкурентний ризик**. Дослідження цього ризику має проводитись комплексно, із врахуванням банків-конкурентів, банків, які належать до однієї групи за обсягом активів, філій закордонних банків, що виходять на український фінансовий ринок з новими якісними і недорогими банківськими продуктами [63, с. 162].

Якщо звернутися до міжнародних стандартів, то Основними принципами ефективного банківського нагляду Базельського комітету з питань банківського нагляду [40] виділяються такі банківські ризики: кредитний, країни, трансферний, ринковий, процентний, втрати ліквідності, операційний, правовий і ризик погіршення репутації.

Проаналізувавши підходи Базельського комітету та НБУ, доходимо висновку, що запроваджена НБУ класифікація банківських ризиків практично повністю відповідає загальноприйнятій у банківській справі класифікації. Хоча є й деякі відмінності. Скажімо, в ринковому ризику НБУ виокремлює валютний ризик і ризик ліквідності; такі ризики, за Базелем II, як стратегічний, дій акціонерів та дій менеджменту, поєднано у визначенні «стратегічний ризик»; НБУ не поділяє на складові операційний ризик, запропонувавши узагальнений термін «операційно-технологічний ризик».

Разом з тим, слід зауважити, що функціонування загальнодержавної системи пруденційного банківського нагляду та контролю за ризиками не може бути альтернативою створення власних внутрішньобанківських методик аналізу та систем управління ризиками. Створити універсальну методіку побудови зазначених систем не можна в принципі, оскільки кожний банк по-своєму унікальний, орієнтований на власну ринкову нішу, можливості своїх працівників, усталені зв'язки тощо, а отже, і механічне копіювання вдалої моделі управління ризиком, створеної конкретним банком, призведе швидше до негативних наслідків та значних втрат.

Крім того, балансування між прибутковістю та ризиком, пошук оптимального їх співвідношення розглядається як одне з важливих і складних завдань, що постає перед керівництвом кожного банку, що дає підстави стверджувати, що банківськими ризиками не можна управляти автономно, без урахування їхнього впливу на фінансові результати діяльності банку. Отже, ефективна система управління ризиками має спрямовуватися не лише на оцінювання та контроль за банківськими ризиками, а й поєднувати аналіз показників ризикованості та прибутковості діяльності банку. По суті, це означає, що між завданнями побудови системи управління ризиками, які ставить банківський нагляд та окрема банківська установа, існують відмінності. Метою системи «нагляд на основі ризиків» є зниження загального рівня ризикованості банківської діяльності зниженням ризиків у кожному конкретному банку. Метою створення систем управління ризиками в окремому банку є не лише зниження ризиків, а й пошук оптимального співвідношення між рівнями прибутковості та ризиків [7].

Відтак, основною метою НБУ в даному контексті є нагляд, тобто визначення, наскільки ефективно банк управляє ризиками не лише на певний момент часу, а впродовж визначеного періоду [47, с. 230]. За таких умов регулятор діє більше як «наглядовець», аніж ревізор. Нагляд на основі оцінки ризиків дозволяє НБУ здійснювати превентивний нагляд, зосереджуючись на ризиках окремих банків та системних ризиках банківської системи [43]. Регулятор також уповноважує нести відповідальність за розроблення і запровадження комплексної системи ризик-менеджменту банку спостережну раду і правління, а також рекомендує, створювати окремі профільні комітети; залучати незалежних експертів та інших спеціалістів для побудови систем внутрішнього контролю та оцінки їх адекватності. Залежно від вибраної організаційної структури банку, обсягу та рівня складності операцій, банківські установи повинні здійснювати виділення підрозділів та проводити розподіл функцій між ними на рівні

територіальних чи інших структурних одиниць (філій, відділень, департаментів, управлінь тощо).

Наявність такого комплексного підходу до нагляду за банками з погляду ризику є досить позитивним моментом. Водночас негативним є те, що за останні роки цей підхід не набув подальшого розвитку та ретельного впровадження в банківську практику також. Насамперед запропонована НБУ система не охоплює всіх функцій управління та мало уваги приділяє стратегії. Для нефінансових ризиків не передбачається кількісна оцінка ризику. Таким чином, цикл ризик-менеджменту зводиться до трьох етапів: ідентифікації, моніторингу, контролю. Отже, очевидно, що оцінка нефінансових ризиків, які не піддаються кількісній оцінці, досить звужується, адже з параметрів оцінки випадають відразу два компоненти: оцінка кількості ризику та якості систем управління ризиками [60, с. 268]. Більш того, для ефективного використання системи оцінки ризиків повинні враховуватись як поточний стан банку, так і фактори, які можуть вказувати на зростання ризиків. Загалом можна стверджувати, що така система оцінювання ризиків у банківській практиці України не дає чіткого уявлення про числові параметри грошових втрат від банківських ризиків, а тому розглядається як така, що потребує вдосконалення в частині механізму ідентифікації, аналізу й оцінки окремих видів банківських ризиків [64, с. 35].

На нашу думку, важливим елементом цієї системи повинно стати прогнозування розвитку ринку та самого банку на основі аналізу чинників зовнішнього та внутрішнього середовищ для моделювання ризикових подій. Результатом такого процесу повинні бути планування та реалізація можливих заходів попередження ризику на етапі, що передуює появі ризикових ситуацій. Доцільною є розробка, вибір та реалізація стратегії управління ризиками. Наявність у банку ефективного механізму управління ризиками й уміння його вчасно виявити, оцінити і попередити, підвищить прибутковість та конкурентоспроможність банківського бізнесу і мінімізує його потенційні збитки. Повноцінна система управління

ризиками повинна також передбачати зворотний зв'язок, який би дозволив зробити висновок про ефективність заходів, спрямованих на попередження чи подолання ризикових ситуацій.

Загалом існують різні підходи до управління банківськими ризиками. Так, **за ринковоорієнтованого підходу** увага органів регулювання зосереджується на стимулюванні вдосконалення системи управління ризиками. Органи управління переходять від моніторингу дотримання законодавства до моніторингу процесу управління ризиками в банках. Принцип 13 Базельського Комітету [40] наголошує: «Органи банківського нагляду повинні бути впевнені у тім, що банки мають у своєму розпорядженні процедури всебічного управління ризиками (включаючи відповідний нагляд з боку управління й вищого керівництва) для виявлення, виміру, контролю й управління всіма іншими істотними ризиками й там, де це необхідно, для резервування капіталу на покриття цих ризиків». По суті, даний принцип є наріжним каменем ризик-орієнтованого банківського нагляду, тому що він визначає фундаментальні засади наглядових органів щодо перевірки систем управління ризиками в банківських установах.

Але в умовах динамічної економіки органи банківського нагляду не можуть забезпечувати стійкість банківської системи. Для цього був розроблений **партнерський підхід**, що включає у процес управління ризиками не тільки органи нагляду, але й зовнішніх аудиторів, керівництво банку і навіть кредиторів, інвесторів, клієнтів. При цьому кожен виконує свої чітко окреслені функції: органи регулювання і нагляду встановлюють нормативно-правову базу, вище керівництво банку несе відповідальність за стійкість банку, зовнішні аудитори повинні доповнювати традиційний аналіз аналізом банківських ризиків, громадськість має нести відповідальність за ухвалені рішення на підставі моніторингу банківських ризиків, що здійснюється ЗМІ, фінансовими аналітиками, брокерами, рейтинговими агентствами [33, с. 223].

Отже, **система управління банківськими ризиками** – це сукупність прийомів (способів і методів), що застосовуються для

забезпечення позитивного фінансового результату (за наявності невизначеності умов діяльності) та для прогнозування ризикових подій з метою вжиття заходів, спрямованих на запобігання або зниження негативних наслідків цих ризикових подій.

Система управління ризиками складається з трьох компонентів:

– об'єкт управління (банківська установа), в якому відбувається процес, котрим потрібно управляти;

– суб'єкт управління, який виконує функції виміру відхилень ризику від бажаних значень та здійснення управлінських дій шляхом різноманітних способів і прийомів з метою відновлення заданого стану об'єкта управління;

– інформація про об'єкт управління та умова керованості цим об'єктом.

Також система управління ризиками включає в себе стратегію і тактику управління. Стратегія управління – напрям та способи використання засобів для досягнення поставлених цілей. Тактика управління – конкретні методи і прийоми для досягнення поставлених цілей у певних умовах функціонування банків. Так, система управління банківськими ризиками має забезпечити вирішення основних завдань:

– оптимізувати співвідношення потенційних можливостей, ризиків, темпів зростання банку, вартості власного капіталу, одночасно забезпечуючи досягнення цілей зацікавлених сторін: клієнтів та контрагентів; керівників; працівників; спостережної ради й акціонерів; органів банківського нагляду; рейтингових агентств, інвесторів та кредиторів;

– реалізовувати системний підхід до оцінки і управління ризиками;

– співвідносити ризики і потенційні можливості для досягнення якнайкращих результатів;

– складати найважливішу частину процесу ухвалення управлінських рішень;

– покращувати керованість банку за допомогою створення адекватної структури контролю.

**РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю
банківської системи України**

Організація системи регулювання має здійснюватися з урахуванням наступних умов: наявності безпосереднього зв'язку між видами ризиків; врахування динамічності ризиків; існування фінансової залежності банківської установи від клієнтів. Відтак, з метою забезпечення ефективнішої системи управління банківськими ризиками, доцільно проаналізувати принципи, дотримання яких забезпечить мінімізацію ризикових подій та операцій банківських установ (табл. 4.6).

Таблиця 4.6

Принципи ефективної системи управління банківськими ризиками [1, с. 11–12; 13, с. 215–217; 17, с. 180–185].

1	2
<i>Цілісність</i>	Всі елементи сукупного банківського ризику слід розглядати як сукупну цілісну систему.
<i>Відкритість</i>	Система «банківські ризики» є підсистемою системи «банк», тому вона не може бути автономною та відокремленою.
<i>Ієрархічність</i>	Усі елементи повинні мати строгу підпорядкованість.
<i>Структуризація</i>	Повинна дотримуватись чітка структура, яка базується на єдності стійких взаємозв'язків між її елементами з урахуванням законів їх взаємодії.
<i>Ефективність</i>	Система має бути спрямована на досягнення максимуму своєї ефективності.
<i>Регламентованість</i>	Усі процеси, які відбуваються у системі, мають бути підпорядковані певним правилам й відповідати встановленим принципам. Відповідно до цього принципу, потрібна система правил та норм, які визначають механізм та основи функціонування ризик-менеджменту в банку.
<i>Пріоритетність</i>	Необхідність чіткого розуміння черговості рішень щодо управління банківськими ризиками.
<i>Узгодженість</i>	Система має бути узгоджена на всіх рівнях і відповідати стратегії банку.
<i>Інформативність</i>	Для ефективного управління банківськими ризиками потрібна актуальна, об'єктивна, достовірна, точна, повна інформація щодо джерела виникнення ризику.
<i>Альтернативність</i>	Будь-яке рішення банку має прийматися, виходячи з розгляду максимально можливої кількості альтернативних варіантів.
<i>Безперервність та циклічність</i>	Означає, що процес управління ризиками не зупиняється на прийнятому рішенні, його етапи змінюють один одного.

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

Продовження табл. 4.6

1	2
<i>Порівнянність</i>	Результати порівняння альтернативних варіантів рішень є основою прийняття конкретного рішення та визначають наслідки його реалізації. Можливість порівняння сприяє обґрунтованому вибору з урахуванням рівня ризику в кожному окремому випадку.
<i>Економічність управління ризиками</i>	Означає, що витрати банку з нейтралізації можливих негативних фінансових наслідків для банку за умов настання ризикової події не повинні перевищувати можливі банківські втрати навіть за умов високого ступеня ймовірності настання ризикового випадку.
<i>Активність та гнучкість</i>	Система управління банківськими ризиками повинна адекватно та своєчасно реагувати на реальні чи потенційно можливі зміни у виявлених ризик-факторах. Слід також урахувувати, що рівень ризику може варіюватись вже після прийняття рішення, що потребує систематичного моніторингу.
<i>Участь</i>	Обов'язкове залучення до процесу управління ризиками керівників департаментів, підрозділів, спеціалістів, а також фінансових служб.
<i>Зваженість</i>	Означає, що серед різноманітних альтернативних варіантів банку потрібно обрати такий, що забезпечував би оптимальне співвідношення між ризиком та дохідністю відповідно до загальної стратегії банку.
<i>Обережність</i>	Оскільки оцінка ризиків здійснюється в умовах невизначеності і динамічності фінансових ринків, а також прийняттям під час оцінки ризиків певних допущень, пов'язаних із вірогідним характером ризику, то кожна виконана банком операція несе в собі ризик і має супроводжуватись хеджуванням, страхуванням або обмеженням ризику цієї операції.

Дотримання принципів цілісності, відкритості, ієрархічності, структуризації, ефективності обумовлені необхідністю системного підходу до управління банківськими ризиками.

Загалом система управління ризиками із врахуванням основних принципів її організації має передбачати проведення таких заходів:

1) на аналітичному рівні – ідентифікацію ризику, виявлення факторів, які впливають на його виникнення та розвиток, прогнозування наслідків;

2) на прогнозному рівні – визначення можливих втрат і премії за ризик;

3) на оперативному рівні – мінімізацію або обмеження ризиків шляхом застосування відповідних методів управління;

4) на управлінському рівні – здійснення постійного контролю за рівнем ризиків із використанням механізму зворотного зв'язку [24, с. 198].

Відтак, систему управління ризиками можемо уявити як процес із чітко визначеними етапами, за допомогою якого менеджери можуть чітко усвідомити ризики, з якими стикається комерційний банк. Отже, незалежно від структури банку, кожна система управління ризиками має включати такі елементи:

– *визначення точок контролю або встановлення контексту ризику* – виокремлюються стратегічні й тактичні цілі банку щодо управління банківською установою в умовах невизначеності [7]. Зазначений етап передбачає: виявлення основних операцій, які слугують генераторами ризиків; введення загальних термінів ризик-менеджменту – визначення всіх видів ризиків, які можуть впливати на банк; узгодження певного переліку ризиків зі всіма банківськими підрозділами; встановлення засобів комунікації між підрозділами. Цей процес повинен передбачати виділення областей ризику, які повинні переглядатися в рамках побудованої системи взаємодії підрозділів за оцінкою, контролем і управлінням ризиками з метою максимально ефективного управління. Виявлення ризику має бути постійним процесом, що повинен забезпечувати визначення видів ризиків, які загрожують діяльності банку;

– *вимірювання ризику, або кількісна та якісна оцінка* полягає у визначенні чинників оцінки ризику та встановленні інструментів вимірювання, надійність яких банк має періодично перевіряти. Тобто система оцінки ризиків передбачає визначення таких параметрів ризику банку [66, с. 100]:

- *кількісна оцінка* дає змогу обчислити розміри окремих ризиків і ризику банківського портфеля загалом, рівень або обсяг ризику, на який наражається банк;

- *якісна оцінка* – визначаються чинники ризику і обставин, що призводять до ризикових ситуацій, тобто наскільки добре здійснюється виявлення, вимірювання, контроль і моніторинг ризиків;

- сукупний ризик є узагальненим висновком щодо кількості ризику та якості його управління. Сукупний ризик відображає рівень занепокоєння органів нагляду і визначає стратегію нагляду, тобто які конкретні заходи щодо цього банку будуть вжиті НБУ і які ресурси будуть для цього виділені;

- напрям ризику, тобто ймовірна зміна сукупного рівня ризику протягом наступних 12 місяців. Впливає на стратегію нагляду, зокрема на те, які додаткові наглядові заходи можуть бути застосовані.

Ступінь ризику доцільно вимірювати втратами, які можуть настати у процесі реалізації ризику, імовірністю, з якою ці втрати можуть відбутися, а також тривалістю періоду впливу ризику [62, с. 278];

– *прийняття рішення про прийнятність ризику для банку чи відмову від нього*. Таке усвідомлене рішення, на наш погляд, неможливе без проходження попередніх етапів, адже в іншому випадку ризик буде прийнято без розуміння його наявності та величини, що може мати негативні наслідки. Механізм прийняття управлінських рішень обов'язково має ґрунтуватися на оцінці ризиків і тому, як вони співвідносяться з особливостями діяльності банку. Керівництво має розуміти, які ризики і якою мірою може прийняти банк і чи виправдає очікувана дохідність відповідний ризик. Цей етап безпосередньо позначається на економічній безпеці та фінансовій стійкості кожної банківської установи [62, с. 279];

– ухваливши рішення про прийняття ризику, банк повинен почати застосовувати *методи їх мінімізації та обмеження*. Ці заходи можуть бути досить різними, що пов'язано з різними видами ризиків та особливостями управління ними. Загалом вибір стратегії роботи банку здійснюється на основі вивчення ринку банківських послуг і окремих його сегментів із врахуванням внутрішніх та зовнішніх факторів: розміру потенціалу, ризикованості вкладень, тенденцій розвитку економіки загалом і галузей зокрема, перспектив розвитку регіону тощо. Проте, незалежно від видів ризиків, заходи щодо їх мінімізації містять три основні способи: зниження,

обмеження та передачу ризику. Зниження ризику відбувається, наприклад, шляхом прийняття застави чи поручительства, обмеження – через встановлення лімітів, а передача – шляхом страхування. Як елемент управління ризиками у своїй діяльності банки повинні також застосовувати прийом «уникнення ризику», що реалізується шляхом відмови від проведення операцій, які супроводжуються підвищенням його рівнем [2, с. 13; 57, с. 196]. Також виділяють загальні і специфічні методи управління банківськими ризиками. До загальних методів належать: диверсифікація, мінімізація ризиків на основі встановлення лімітів, страхування, хеджування тощо. Специфічні методи управління ризиками зумовлені особливостями їх видів.

До інструментів управління ризиками також належать заходи із запобігання наслідків реалізації ризиків (контрзаходи) на випадок виходу ризиків за допустимий рівень. Пріоритетність і масштаби використання таких методів визначаються зі врахуванням їх вартісної оцінки і репутації банку.

Водночас з огляду на особливості стратегічної, тактичної та оперативної діяльності банку на фінансовому ринку всі заходи щодо управління ризиками банківської діяльності доцільно систематизувати на дві основні групи: стратегічні, тактичні та оперативні. Стратегічні заходи мають бути спрямовані на нейтралізацію дії стратегічних чинників ризику, пов'язаних із впровадженням на ринок інноваційних видів банківських продуктів, виходом із вже існуючими послугами на нові ринки, співпрацею із «сумнівними» клієнтами тощо. Такі чинники ризику можна визначити в процесі SWOT-аналізу.

Із стратегічного погляду, щоб знизити рівень ризику в банках України, фінансовим установам необхідно: зорієнтувати діяльність на перспективні ринкові ніші, які забезпечували б зростання прибутку; диверсифікувати напрями банківської діяльності та оптимізувати склад портфеля банківських продуктів і послуг з позиції їх прибутковості; створювати стратегічні альянси з банками-партнерами під час здійснення високоризикових операцій задля

розподілу сукупного ризику між партнерами; розробляти стратегічні фінансові плани і бюджети банківської діяльності з урахуванням можливих сценаріїв розвитку подій на фінансовому ринку; сформулювати концепцію оптимізації рівня і структури доходів та витрат банку з урахуванням стратегічних чинників ризику; здійснювати прогнозування обсягів майбутніх витрат та оцінювати можливість отримання негативних результатів.

До способів тактичного та оперативного управління банківськими ризиками можна віднести: створення банком резервів під «ризикові» види послуг; формування поточних і оперативних фінансових планів та бюджетів; організацію постійного моніторингу, контроль за ефективністю здійснення банківських операцій; створення і систематизація бази даних щодо фінансово-економічного стану існуючих та потенційних клієнтів; здійснення аналізу дотримання комерційним банком нормативів діяльності, встановлених НБУ [46, с. 249–250];

– *контроль ризику* полягає у перегляді пф встановленні обмежень ризику і доведенні їх до виконавців за допомогою положень, стандартів та процедур, які визначають обов'язки і повноваження працівників. Він дає змогу забезпечити ефективність і законність банківських операцій, точність пф достовірність управлінської інформації. Контроль як стадія безпосереднього прийняття рішення є найважливішим, оскільки саме він є свідомою реакцією на подію. Порядок контролю передбачає: контроль персоналу; контроль технологічного рівня, що забезпечує управління ризиками; контроль виконання встановлених обмежень і усунення ризиків; контроль дотримання законодавства. При цьому у разі нефінансових ризиків контроль зводиться до уникнення ризиків, оскільки встановлення лімітів їх величини і безпосереднє прийняття ризику має тільки негативний вплив і не може принести доходу банку;

– *моніторинг ризику* необхідний для забезпечення своєчасного відстеження рівнів ризиків і винятків із тих чи інших правил. Це етап звітування щодо виявленого ризику [17, с. 220]. Звіти про моніторинг мають бути регулярними, своєчасними, точними та

інформативними і надаватися відповідним посадовим особам для вжиття необхідних заходів.

Застосування усіх цих етапів на практиці дає змогу вчасно виявляти, оцінювати і знижувати чи не допускати конкретних ризиків у процесі банківської діяльності, контролювати ситуацію за ними. Банк повинен не лише забезпечувати здатність контролювати величину окремих ризиків, а й їх сукупну величину з урахуванням ефекту кореляції [62, с. 249–280].

Отже, для зменшення ризиків, забезпечення стійкості до них вітчизняної банківської системи та вдосконалення системи управління банківськими ризиками є невідкладними такі заходи [20; 60; 27; 22; 37]:

- перехід до агрегованого регулювання і пруденційного нагляду за банківською системою і за діяльністю великих «системних установ» шляхом підвищення рівня координації регулюючих заходів із важелями монетарної, фіскальної, структурної політики, а також вдосконалення інструментів управління ризиками і проведення складних фінансових операцій;

- здійснення НБУ поточного моніторингу стійкості банківського сектору з метою оперативного виявлення зростання негативних тенденцій та вжиття ефективних заходів щодо їх подолання;

- вдосконалення банківськими установами політики управління ризиками та розробка стратегії управління ризиками, які повинні включати визначення ризиків, перелік основних завдань управління ними, функціональну структуру такого управління та мають передбачати можливість попередження виникнення ризиків і системи раннього реагування;

- визначення системи показників, які б комплексно характеризували ризиковість діяльності банку та за якими б звітували усі комерційні банки подібно до обов'язкових економічних нормативів. Це означає комплексний контроль ризикових позиції банку з урахуванням кореляції різних видів ризиків як між собою, так і з зовнішнім середовищем;

- перенесення пріоритетів банківського нагляду на реальні ризики банківської діяльності та необхідність організації системи ефективного банківського нагляду таким чином, щоб досягнення цілей відбувалось за рахунок як найменших ресурсів, коли підвищується операційна ефективність процесу. Головним у цьому напрямку є оптимізація роботи служб банківського нагляду;
- запровадження контролінгу ризиків і внутрішній аудит. Розбудова та підтримка функціональної спроможності системи ризик-менеджменту має бути завданням контролінгу ризиків, а перевірка ефективності системи – компетенцією внутрішнього аудиту;
- застосування схеми дій (положень) на випадок надзвичайних ситуацій для прийняття керівництвом оперативних управлінських рішень у разі виникнення надзвичайних ситуацій та обставин, які можуть мати потенційно небезпечні наслідки для фінансової стійкості банку;
- продовження процесу ліквідації слабких банків і консолідації банківської системи; впровадження автоматичних регуляторів капіталізації фінансових установ, зокрема коригування нормативу адекватності капіталу залежно від фази бізнес-циклу;
- забезпечення реального функціонування системи фінансових інститутів розвитку (насамперед Державного банку реконструкції і розвитку); фінансових установ і організацій, що обслуговують експортні операції і сільське господарство, здійснюють мікрофінансування; створення компенсаційних фондів та інвестиційних банків, що забезпечують швидке розширення інвестиційного сегмента фінансового ринку;
- «подовження», диверсифікація і підвищення стабільності внутрішньої ресурсної бази банків, у тому числі за рахунок використання потенціалу накопичених коштів домогосподарств, розвитку системи рефінансування комерційних банків, розробки і впровадження державних депозитно-кредитних схем, налагодження партнерства держави з великими банками з розгалуженою мережею;

- налагодження консультацій НБУ з комерційними банками щодо вдосконалення механізмів спрямування їх ресурсів на кредитування економіки на основі запровадження фідучіарної відповідальності – банки мають отримувати рефінансування за умови спрямування певної частини коштів на пріоритетні цілі економічного розвитку, визначені урядом;
- раціоналізація інституційного розподілу коротко- та довготермінових ризиків (наприклад, у Китаї є чотири стратегічні банки, які фінансують довгострокові масштабні проекти, що не приносять прибутку в короткостроковій перспективі. Відповідно, недержавні комерційні банки не можуть списувати збитки, посилаючись на зобов'язання фінансувати довгострокові проекти);
- моніторинг змін регуляторних правил, які будуть прийняті Базельським та Європейським комітетами з питань банківського нагляду щодо оцінки ризиків та підвищення вимог до достатності капіталу, оцінка їх відповідності потребам розвитку банківського сектору в Україні та внесення відповідних змін до регуляторних актів НБУ;
- підвищення прозорості банківської діяльності (розвиток кредитних бюро, рейтингових агенцій).

4.3. Управління кредитним ризиком банку в посткризових умовах економічного розвитку

Ефективність реалізації комплексу антикризових заходів щодо подолання рецесії в економіці у посткризовий період і переходу у фазу економічного зростання значною мірою залежатиме від активізації кредитування комерційними банками реального сектору та надходження в оборот грошових коштів задля стимулювання виробничої активності та споживчого попиту. Саме активний розвиток банківського кредитування слід вважати необхідною умовою подолання економічного спаду й активізації господарської діяльності. У той же час скорочення обсягів позичок банків, що направляються на розвиток реального сектору,

ускладнення умов доступу до банківських кредитів та високий рівень процентних ставок за ними не дозволяють забезпечити потреби економіки у необхідних грошових ресурсах для відновлення виробничого зростання. Причини цього, окрім макроекономічних умов, полягають передусім у високому рівні ризикованості банківських операцій, пов'язаних із кредитуванням реального сектору економіки, а також у недостатньому рівні розвитку і практичного застосування самими комерційними банками ефективних методик управління кредитним ризиком, що є необхідною умовою належного рівня організації кредитних відносин із клієнтами. Дані обставини визначають актуальність проблеми формування оптимальних шляхів управління кредитним ризиком банку, особливо в умовах гострої потреби економіки в додаткових грошових ресурсах на етапі подолання наслідків світової фінансової кризи та формування стійких умов для економічного зростання у посткризовий період.

Відтак, метою даної статті є формулювання основних засад активізації кредитного процесу банків у частині оптимізації управління кредитним ризиком як основи подолання кризових явищ у реальному секторі господарства.

Нормальні умови організації кредитного процесу означають, що комерційні банки мають приймати виважені, конкурентоспроможні рішення, які б задовольняли вимоги їхніх клієнтів у грошових ресурсах, що повинні надходити в економіку з метою отримання доходу за прийняттого рівня ризику. Кінцевою метою таких рішень банків має бути недопущення кризових явищ у банківському секторі, усунення небезпеки паніки і відтоку коштів із банківських установ та підриву їхньої ліквідності і, як наслідок, зупинки кредитування економіки. Саме на це має бути спрямована уся діяльність банківського менеджменту щодо ефективного управління кредитним ризиком банку в посткризових умовах економічного розвитку.

Операції з кредитування становлять основу формування доходів банків і за рахунок цього джерела формується головна

частина банківського прибутку. Водночас неповернення позичок, особливо великих, може завдати серйозних збитків банку та призвести до його банкрутства, а з огляду на його провідне місце в системі економічних відносин – також до банкрутства цілого ряду пов'язаних із ним підприємств та інших банків. Відтак, дослідження сучасних методів управління кредитним ризиком є необхідною умовою забезпечення стабільного функціонування і розвитку усієї банківської системи країни.

За умов розгортання світової фінансово-економічної кризи одним із головних завдань, що постають перед банківським менеджментом, є забезпечення прийняттого рівня фінансової стійкості комерційного банку, позаяк її підрив призводить до руйнівних наслідків для всієї економіки. Однак при цьому організація кредитних операцій банку як основи його активів визначає необхідність забезпечення належного рівня його дохідності, конкурентоспроможності та мінімізації витрат. Суперечливість цих вимог визначається тим, що підвищення рівня фінансової стійкості банку шляхом збільшення його ліквідності через покриття кредитного ризику резервами призводить до зниження дохідності банку, а збільшення премії за ризик підриває конкурентоспроможність банку. За таких обставин складність побудови ефективного ризик-менеджменту в частині управління банківськими кредитними операціями виражає усю суперечливість завдань, які постають перед керівництвом банку і впливають з обставин розгортання фінансової кризи, коли нераціональна структура кредитних вкладень банку і підвищений рівень кредитного ризику призвели до негативних наслідків для економіки у глобальних масштабах.

Особливості сучасної світової фінансово-економічної кризи полягають у джерелах її розвитку, котрі, на відміну від попередніх кризових явищ, лежать не у реальному, а у фінансовому секторі економіки. Саме криза «поганих» боргів банків обумовила банкрутство багатьох із них та поставила під загрозу нормальне функціонування цілих банківських систем розвинутих країн,

спровокувавши розвиток повномасштабної глобальної економічної кризи. Як результат, маємо істотне зниження ліквідності банківської системи і зростання неплатежів за кредитами, що, у свою чергу, призводить до уповільнення кредитування реального сектору, а відтак, відображається вже у виробничому спаді та наростанні безробіття, що лише посилює кризові явища.

Потрібно наголосити, що наслідки кризи для кредитних портфелів вітчизняних комерційних банків є важкопрогнозовані. Банківська криза характеризується різким збільшенням частки сумнівної і безнадійної заборгованості в кредитних портфелях банків, зростанням їх збитків і зменшенням реальної вартості банківських активів. У свою чергу, це призводить до зниження прибутковості діяльності банків, у т. ч. через необхідність нарощування обсягів резервів для відшкодування можливих витрат за кредитними операціями та списання безнадійної заборгованості. До того ж під час кризи, коли банки знижують кредитну активність, до великого ризику схильні не тільки позичальники, кредитоспроможність яких була середньою або низькою при видачі їм кредиту, але і компанії з високими темпами зростання, які працюють з великим кредитним плечем, розраховуючи на високі прибутки. Тому рівень «поганих» боргів у структурі банківських активів за таких обставин може зрости багатократно.

Характеризуючи головні фактори розгортання нинішньої банківської кризи, можна назвати серед інших такі її основні причини:

1) початок економічного спаду, у тому числі і унаслідок того, що лопається спекулятивна бульбашка на окремих ринках, зокрема ринку нерухомості, що особливо проявилось на ринку іпотечного кредитування США у 2007 р.;

2) недоліки в системі фінансового регулювання і нагляду за кредитними організаціями (так, у США скасування в 1999 р. акта Гласса–Стігалла щодо розмежування кредитної та інвестиційної банківської діяльності, прийнятого ще за часів Великої депресії, призвело до наростання спекулятивних операцій банків із фондовими інструментами);

3) недоліки власне самого банківського ризик-менеджменту, коли у гонитві за надприбутками банки суттєво ослабили контроль за надійністю позичкових операцій і знизили вимоги щодо потенційних позичальників у частині оцінки їх кредитоспроможності та ліквідності застави.

Дві останні причини є визначальними з огляду на те, як власне кризові явища в економіці позначаються на функціонуванні банківської системи і окремих банків, оскільки саме регулювання та ризик-менеджмент покликані забезпечити стійкий розвиток окремих банківських установ за будь-яких негативних змін в економіці.

Із цього випливає, що саме ефективна організація ризик-менеджменту комерційних банків у частині реалізації ними своїх функцій із кредитного забезпечення розвитку економіки є найважливішим фактором активізації ролі і значення банківського сектору на етапі подолання наслідків кризових явищ, позаяк управління кредитним ризиком як необхідна умова нормальної взаємодії банків із потенційними позичальниками може стати запорукою активізації кредитної діяльності банківської системи загалом. Важливо наголосити, що саме у посткризовий період економічного розвитку значно посилюється вплив сукупності тих факторів, котрі зазвичай підвищують кредитний ризик комерційного банку.

Серед таких факторів слід відзначити такі: значний розмір сум кредитів, виданих вузькому колу позичальників або галузей, тобто концентрація кредитної діяльності банку в якій-небудь сфері (галузі), чутливій до змін в економіці; велика частка кредитів та інших банківських операцій, що припадають на клієнтів, котрі зазнають певних фінансових труднощів; концентрація діяльності банку в маловивчених, нових, нетрадиційних сферах; внесення частих або істотних змін до кредитної або інвестиційної політики банку щодо формування кредитного портфеля і портфеля цінних паперів; значна частка нових та нещодавно залучених клієнтів, про яких банк не має в своєму розпорядженні достатньої інформації; надмірно ліберальна кредитна політика банку (надання

кредитів без наявності необхідної інформації й аналізу фінансового стану клієнта); нездатність отримати належне забезпечення за кредитом або прийняття в заставу цінностей, які важко реалізувати на ринку; значні суми кредитів, виданих позичальникам, які взаємопов'язані між собою; нестабільна економічна і політична ситуація в країні; інші чинники.

За умов дії зазначених факторів управління кредитним ризиком має розглядатися як цілісна система, що охоплює механізм практичних дій банку щодо ідентифікації ризику, оцінки його величини та розробки надійних методів захисту. Всі елементи цієї системи управління банківськими кредитними ризиками у кінцевому підсумку являють собою поєднання різноманітних прийомів, способів і методів роботи персоналу банку, пов'язаного з організацією кредитних операцій.

Дана робота щодо управління кредитним ризиком зазвичай має включати: встановлення критеріїв прийнятності ризику; аналіз кредитоспроможності позичальника; оцінку розміру забезпечення; визначення необхідного розміру резерву; прийняття рішення про видачу позички; оцінку премії за ризик з урахуванням витрат банку на здійснення кредитних операцій. Дані дії персоналу банку з організації кредитного процесу спрямовані передусім на підтримання такого рівня кредитного ризику, який відповідає цілям кредитної політики банку, тобто визначає спроможність останнього забезпечити належний рівень своєї дохідності попри дотримання нормальних умов ефективної діяльності без істотних загроз щодо підриву ліквідності і фінансової стійкості на ринку. Тому через потенційно небезпечні для комерційного банку наслідки кредитного ризику важливо регулярно здійснювати всебічний аналіз оцінки, адміністрування, спостереження, контролю, повернення кредитів, авансів, гарантій та інших кредитних інструментів.

Особливості даної роботи персоналу банку можуть бути відображені у формуванні конкретних етапів організації управління кредитним ризиком, а саме: розробка цілей і завдань кредитної політики банку; створення адміністративної структури управління

кредитним ризиком та системи ухвалення адміністративних рішень; вивчення фінансового стану позичальника; вивчення кредитної історії позичальника і його ділових зв'язків; розробка та підписання кредитної угоди; аналіз ризиків неповернення кредитів; кредитний моніторинг позичальника і всього портфеля позичок; заходи щодо повернення прострочених та сумнівних позичок і щодо реалізації застави [16, с. 28].

Серед указаних завдань, що постають перед банківським ризик-менеджментом, чи найважливішим видається ідентифікація кредитного ризику, що полягає у виявленні специфічних зон ризику. Ідентифікація припускає не тільки виявлення зон ризику, але також практичних вигод і можливих негативних наслідків для банку, пов'язаних з цими зонами. Для ідентифікації кредитного ризику, як й інших елементів системи управління ним, велике значення має хороша інформаційна база, що складається зі збору і обробки відповідної інформації. Річ у тім, що відсутність відповідної інформації є важливим фактором виникнення будь-якого ризику, особливо кредитного. Задля уникнення цього банки зазвичай використовують якісний і кількісний аналіз. Якісний аналіз – це аналіз джерел та потенційних зон ризику, що визначаються його чинниками. Тому якісний аналіз спирається на чітке виділення чинників, перелік яких може бути специфічний для кожного виду кредитної операції банку.

Кількісний аналіз кредитного ризику має на меті чисельно визначити, тобто формалізувати ступінь ризику для банку у вигляді величини імовірних втрат від здійснення кредитних операцій. У кількісному аналізі можна умовно виділити декілька важливих компонентів: вибір критеріїв оцінки ступеня ризику; визначення допустимого для банку рівня кредитного ризику; визначення фактичного ступеня ризику на основі окремих методів оцінки кредитоспроможності; оцінка можливості збільшення або зниження ризику в подальшому.

Критерії оцінки ступеня ризику можуть бути як загальними, так і специфічними для окремих видів кредиту. В якості прикладу

найбільш загальних критеріїв оцінки кредитного ризику зарубіжними комерційними банками можна навести правило «сі»: репутація позичальника, здатність запозичувати кошти, здатність заробити кошти для погашення заборгованості в ході поточної діяльності, капітал позичальника, забезпечення кредиту, умови кредитної операції, контроль (відповідність операції законодавчій базі і стандартам).

У практиці роботи вітчизняних комерційних банків зазвичай застосовують такі методи оцінки кредитного ризику: аналітичний, експертний, статистичний, комбінований. Аналітичний метод оцінки ризику непогашення кредиту базується на застосуванні методики формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями [47, с. 5]. Згідно із нею банк з метою розрахунку резервів класифікує активи і надані фінансові зобов'язання за такими категоріями якості: I (найвища) – немає ризику або ризик є мінімальним; II – помірний ризик; III – значний ризик; IV – високий ризик; V (найнижча) – реалізований ризик. Заборгованість за активами, віднесеними до V категорії, є безнадійною.

Експертний метод пов'язаний з обробкою думок досвідчених фахівців. Він застосовується щодо тих елементів кредитного ризику, які не піддаються кількісному оцінюванню. Найчастіше цей метод використовується у вигляді анкетування і бальних оцінок.

Статистичний метод оцінки кредитного ризику пов'язаний із вивченням статистики втрат, що мали місце при певних рішеннях банку. Встановлюється їх величина, проводиться імовірнісний аналіз, складається прогноз на майбутнє. Розмір ризику визначається у вигляді середньостатистичного показника на основі кредитної історії банку як відношення суми неповернень кредитів і невиконання інших зобов'язань клієнтами до загального об'єму виданих кредитів.

Комбінований метод поєднує експертну оцінку з розрахунками показників, що характеризують фінансовий стан підприємства-позичальника. Він широко використовується у кредитній

роботі на попередньому етапі і в процесі кредитування у формі оцінки кредитоспроможності підприємств. Як правило, його також формалізують у вигляді стандартних розрахунків ключових показників фінансового стану підприємств, а потім проводять рейтингову оцінку їх величини, на основі якої визначають клас надійності позичальника, виходячи з того, якою є його кредитоспроможність, а відтак, і оцінюється рівень кредитного ризику.

Цілком очевидно, що за таких обставин головна увага комерційного банку на початкових етапах роботи з клієнтом має бути приділена саме оцінці кредитоспроможності, що є базовим елементом у системі заходів із мінімізації кредитного ризику [10, с. 372]. Основним завданням банківського аналізу кредитоспроможності клієнтів є визначення факторів, які можуть спричинити неповернення позички або, навпаки, забезпечують її своєчасне погашення. Суть кредитоспроможності як стану, що характеризується своєчасністю повернення вкладених у виробництво кредитів на основі завершення індивідуального кругообігу капіталу і вивільнення авансованої вартості у грошовій формі, загалом визначає якісні параметри діяльності позичальника як суб'єкта кредитних відносин і наявність у нього об'єктивних можливостей до погашення наданих банком кредитів.

Від того, наскільки точно комерційний банк зможе визначити указані можливості, залежить ефективність його власної діяльності, що полягає у здатності до ефективного розміщення акумульованого ресурсного потенціалу й отримання прийняттого доходу від позичкових операцій. У кінцевому підсумку саме результати аналітичної роботи з визначення кредитоспроможності клієнта мають дати відповідь на запитання не лише про принципову можливість організації з ним кредитних відносин, а й про конкретні умови, на яких ці відносини мають будуватися, із тим, щоб забезпечити оптимальне поєднання інтересів банку і позичальника.

Діюча в Україні практика оцінювання комерційними банками кредитоспроможності позичальників, як врешті й організація

кредитного процесу загалом, не засновується на якихось уніфікованих підходах до аналітичної роботи у даній сфері. По суті, кожному банку з урахуванням специфіки його діяльності й стратегії щодо обслуговування тих чи інших сегментів ринку і відповідних груп клієнтів надано можливість розробляти й використовувати власну методику аналізу кредитоспроможності, що ґрунтується на певних показниках та їх критеріальних значеннях, у порівнянні з якими робиться висновок про можливість видачі кредиту даному позичальнику. За подібних обставин основний наголос у розробці методики аналізу кредитоспроможності позичальників вже самим комерційним банком робиться здебільшого на оцінці фінансового стану, в основі якої лежать показники, котрі загалом дозволяють охарактеризувати три основні аспекти діяльності клієнта: 1) платоспроможність, тобто здатність позичальника без порушення нормального перебігу виробничого процесу здійснювати строкові платежі за рахунок відповідних їм за строками грошових надходжень від реалізації цінностей; 2) фінансову стійкість, що відображає рівень забезпеченості позичальника власним капіталом і дозволяє оцінити міру його залежності від залучених ресурсів; 3) надійність, що дозволяє зробити висновок про забезпеченість суми кредиту, який надається, переданим у заставу майном, а також загальну ефективність виробничої діяльності позичальника. Крім того, банком можуть аналізуватися і такі параметри діяльності підприємства, як період його функціонування, погашення кредитів, отриманих у минулому, а також процентів за користування ними, наявність бізнес-плану й аудиторських висновків про діяльність підприємства.

Цілком очевидно, що аналіз кредитоспроможності позичальника не повинен обмежуватись виключно оцінкою ліквідності і фінансової стійкості підприємства, позаяк отримання повної, вичерпної інформації про діяльність підприємства, історію його взаємин із кредитними установами, якість управління, ефективність організації виробничого процесу є необхідним в силу тієї ключової ролі, яку відіграє дана аналітична робота у створенні

базових передумов для мінімізації кредитного ризику банку. З таких позицій розгляд шляхів удосконалення методики оцінки кредитоспроможності має передбачати використання якомога більшого складу показників, котрі характеризували б реальні можливості ефективного використання і своєчасного погашення підприємством позичених коштів.

Отже, важливим напрямом удосконалення роботи персоналу комерційного банку щодо управління кредитним ризиком слід вважати реалізацію двох основних шляхів оптимізації даної сфери аналітичної роботи: з одного боку, це істотне розширення базового складу показників до рівня, який би надавав всебічну характеристику різноманітним аспектам діяльності клієнта, а з іншого – це активне використання аналізу грошового потоку підприємства, що дає можливість оцінити обороти коштів позичальника, а відтак, і більш точно прогнозувати його перспективи у використанні банківських кредитів.

Крім того, кожен із показників кредитоспроможності відображає лише окремі сторони діяльності підприємств, а тому вони самі по собі, звісно, не можуть характеризувати здатність позичальника до своєчасного повернення отриманих у позичку коштів. Тому надання переваги якійсь одній групі показників є недоцільним із суто практичних міркувань, пов'язаних із неможливістю отримання комплексної інформації про всі аспекти діяльності підприємства, які так чи інакше позначаються на його взаєминах із комерційним банком. Відтак, лише використання сукупності усіх груп коефіцієнтів (платоспроможності, фінансової стійкості, надійності, рентабельності, оборотності капіталу, виробничого потенціалу) можна вважати оптимальним напрямом аналізу кредитоспроможності у тій його частині, яка здійснюється на основі балансових даних та іншої звітності, представленої клієнтом комерційному банку.

Разом із тим, не слід забувати, що кредитний ризик не мінімізується лише унаслідок проведення ефективною оцінки кредитоспроможності позичальника. Навіть у тому разі, якщо всі оцінювані банком коефіцієнти відповідають певним критеріальним

значенням, це ще не означає автоматичне зниження ризику. Йдеться про те, що у разі прийняття банківським менеджментом позитивного рішення про видачу позички клієнту банк все одно приймає на себе кредитний ризик, який відображає потенційну величину втрат банку в розмірі позички, що надається. У цьому разі необхідно здійснювати заходи щодо: пом'якшення наслідків прийняття банком ризику (передусім за рахунок забезпечення кредиту заставою, гарантіями, страхуванням, хеджуванням); покриття збитків для забезпечення можливості продовження функціонування банку та забезпечення дохідності його кредитних операцій загалом.

Збитки внаслідок кредитного ризику можуть бути покриті банком двома способами: або шляхом встановлення премії за ризик, що покриває імовірні втрати банку навіть до оголошення позичальника неплатоспроможним, або уже після банкрутства клієнта банку шляхом реалізації застави, страхування неповнення кредиту в спеціалізованих страхових компаніях, хеджування кредитного ризику за допомогою кредитних деривативів (свопів, опціонів), а також списання безнадійних позичок за рахунок спеціально сформованого резерву. У кожного із вказаних методів є свої переваги та недоліки, а відтак, банку потрібно кожен раз обирати найбільш раціональний спосіб управління кредитним ризиком, враховуючи те, що кожен із них потребує певних затрат.

Особливий інтерес у цьому зв'язку може представляти обґрунтування розрахунку премії за ризик. Адже, по суті, певним компромісом між дохідністю кредитних операцій банку та його конкурентоспроможністю є певна мінімально необхідна плата за ризик, що компенсує витрати банку. В даному разі йдеться про повноцінне виконання комерційним банком своєї функції фінансового посередництва, позаяк кредит як головна його форма є, по суті, товаром банку, а відтак, витрати банку, пов'язані з кредитним ризиком, цілком правомірно включати до вартості кредиту, що на практиці відображається у вигляді певного рівня процентної ставки, що власне і є формою плати за ризик, котра стягується

банком із позичальників. Відтак, оцінюючи твердження про завищені процентні ставки за кредитами українських банків, слід розуміти, що вони є лише зовнішніми проявами підвищеного рівня ризикованості кредитних операцій, здійснюваних вітчизняною банківською системою. Адже витрати комерційного банку, пов'язані з кредитним ризиком, мають включати: а) витрати на зниження первинного кредитного ризику, пов'язані із застосуванням застави, страхування, хеджування чи інших методів; б) вартість резерву, що формується для забезпечення ліквідності балансу банку та його фінансової стійкості; в) очікувані витрати банку внаслідок настання вторинного кредитного ризику.

Загалом перспективи оптимізації роботи комерційного банку щодо управління кредитним ризиком потрібно розглядати з точки зору формування цілісної політики, котра б підпорядковувала усі дії персоналу банку, пов'язаного із кредитними операціями, єдиній меті – мінімізації рівня ризику, що супроводжує позичкові банківські операції. Така політика мала б ґрунтуватися на комплексній аналітичній роботі персоналу банку і повинна включати, зокрема: аналіз обмежень, що можуть вплинути на рівень кредитного ризику, наприклад, визначальну концентрацію і розмір кредитів, а також кредитування пов'язаних з банком осіб або перевищення лімітів; аналіз вірогідності погашення портфеля кредитів та інших кредитних інструментів, включаючи нараховані і несплачені відсотки, які піддають банк кредитовому ризику; рівень, розподіл і важливість класифікованих кредитів; рівень і склад ненакопичуваних, непрацюючих, переглянутих, пролонгованих кредитів і кредитів із пониженою процентною ставкою; достатність резервів із переоцінки кредитів; здатність керівництва банку управляти проблемними активами і ліквідувати їх; надмірна концентрація кредитів; відповідність і ефективність кредитної політики і кредитних процедур, а також їх дотримання; адекватність і ефективність процедур банку за визначенням і відстежуванням первинних кредитних ризиків, а також ризиків за вже виданими кредитами.

Таким чином, головною метою цілісної політики банку з управління кредитним ризиком є найбільш ефективна організація роботи банківського персоналу, пов'язаного із позичковими операціями. З метою мінімізації кредитного ризику банк повинен контролювати ступінь ризику при здійсненні висновку щодо кожної конкретної операції і відстежувати стан кредитного портфеля загалом. При здійсненні кредитування в цілях зниження виникаючого кредитного ризику банку необхідно взяти до уваги три важливі аспекти: 1) кредитоспроможність позичальника; 2) ступінь відображення інтересів банку і його вкладників у кредитному договорі; 3) можливість задоволення позову на активи або доходи позичальника у разі непогашення заборгованості.

Аналізуючи шляхи вдосконалення методів оцінки кредитного ризику, необхідно вказати на досвід Європейського центрального банку, котрий постійно здійснює аналіз ключових факторів кредитування [68, с. 36]. Йдеться про фактори, що визначають цілі кредитування: вкладення в постійні активи, угоди про злиття і поглинання, вкладення у працюючий капітал, а також реструктуризація. За даними Європейського центрального банку, європейські комерційні банки при наданні кредиту розглядають такий фактор, як зрілість проекту. А при аналізі стандартів кредитування в європейській банківській практиці розглядаються і такі фактори, як очікування економічної активності та перспективи розвитку галузі.

Також доречною можна вважати пропозицію щодо присутності у системі управління кредитним ризиком такого важливого компонента, як моделювання оптимальних кредитних продуктів. З одного боку, це продукти, які повинні бути привабливими для цільового клієнтського сегмента, а з іншого – в очікуваних макроекономічних умовах після кризи вони повинні відповідати здатності до ризику комерційного банку та його кредитній політиці, тобто бути оптимальними і з огляду на кредитний ризик, що приймається банком.

Відповідно до рекомендацій Базельського комітету при оцінці кредитного ризику необхідно враховувати рейтинг позичальника і

рейтинг кредитного продукту, який включав би незалежну оцінку забезпечення за наданою позичкою з урахуванням ризику концентрації. Попри доцільність такої рекомендації слід визнати, що на практиці комерційні банки не змогли реалізувати таку передову оцінку кредитного ризику, оскільки інакше навряд чи світова фінансова криза розгорнулася б у таких масштабах. Адже вона власне і була породжена неправильною оцінкою банками кредитного ризику. За відсутності статистики втрат за новими кредитними продуктами, які з'являлися в іпотечному кредитуванні, стаючи все більш ризикованими, іпотечні компанії США і банки лише прагнули швидше сформувати пул іпотек і покладалися на оцінку ризиків інвестиційних банків і рейтингових агентств, які забезпечували передачу кредитного ризику на відкритий ринок шляхом сек'юритизації. Інвестиційні банки також не володіли статистикою за дефолтами і до того ж очікували зниження ризику шляхом «розпилювання» і саморегулювання ринку цінних паперів, а тому застосовували спрощені методи оцінки кредитного ризику, що на сьогодні уже є неприйнятним.

Слід також відзначити, що необхідною умовою оптимізації роботи банків із управління кредитним ризиком у посткризовий період є реалізація комерційними банками на мікроекономічному рівні комплексу заходів, що визначають оптимальні умови організації кредитної діяльності банків і активізації кредитного процесу. Такими заходами щодо підвищення ефективності кредитування можуть стати:

– розширення об'єкта аналізу кредитоспроможності потенційних позичальників з урахуванням їх виробничого потенціалу на основі оцінки внутрішніх систем і структури підприємства, його персоналу, контролю за якістю продукції, системи менеджменту, в т. ч. ризик-менеджменту;

– забезпечення позитивної динаміки зростання обсягів депозитів (передусім у національній валюті України) з метою недопущення дострокового повернення коштів, розміщених вкладниками;

– скорочення адміністративних витрат та обмеження виплати бонусів, премій та інших додаткових матеріальних винагород керівникам банків;

– перманентний контроль за якістю кредитного портфеля банків на основі використання системи коефіцієнтів дохідності і ризикованості позичкових операцій з відповідним оперативним реагуванням банківського менеджменту;

– перехід від децентралізованої системи зберігання даних до централізованого бюро кредитних історій і реєстрації заставленого майна, що має знизити операційні витрати банку на здійснення оцінки кредитоспроможності потенційного позичальника, а також враховувати і такі аспекти його діяльності, як податкова, бюджетна, митна дисциплінованість;

– обмеження зростання проблемної заборгованості у структурі кредитного портфеля банків шляхом переоформлення кредитів з можливою їх реструктуризацією, компенсації збитків за рахунок власного прибутку, продажу відповідної заборгованості колекторським агентствам чи іншим афільованим структурам з управління проблемною заборгованістю;

– удосконалення систем оцінки вартості заставленого майна з урахуванням усіх можливих факторів впливу на цінову динаміку відповідних товарних ринкових сегментів.

Отже, реалізація сукупності зазначених заходів на рівні системи комерційних банків має стати основою активізації кредитного процесу у взаєминах із різними групами позичальників реального сектору та мінімізації ризику, що супроводжує банківські кредитні операції.

Таким чином, у якості висновків із проведеного дослідження необхідно зазначити, що процес удосконалення механізму управління кредитним ризиком банку є основою активізації банківського кредитування реального сектору економіки, що має бути серед пріоритетних завдань при розробці комплексу заходів із подолання економічної кризи у нашій державі. При цьому без оптимізації роботи банківської системи з приводу ефективної

організації кредитування і кредитного ризик-менеджменту неможливо здійснити необхідні заходи, направлені на стимулювання економічного зростання у посткризовий період. На сучасному етапі розвитку банківської системи й економіки кредитний ризик стає усе більш складним і багатогранним. Це вимагає від банків постійної уваги до забезпечення належного рівня ефективності управління кредитним ризиком, позаяк він перебуває у прямій залежності від якості кредитного портфеля, котрий є результатом діяльності банку з надання кредитів. Тому чим якісніший склад кредитних вкладень банку, чим прибутковіша і менш ризикова його кредитна діяльність, тим більше коштів надходитиме в реальний сектор господарства. Адже найважливішим фактором подолання наслідків фінансової кризи і поновлення економічного зростання є саме зростання кредитних вкладень банків, котрий неможливий без належної організації роботи з управління кредитним ризиком.

4.4. Проблеми оптимізації ресурсної бази банків в умовах кризових явищ на фінансових ринках

Банківська система перебуває у центрі всіх економічних процесів, створюючи базові засади для неперервності розширеного відтворення, оскільки саме через неї відбувається рух грошових потоків та забезпечення потреб національного господарства кредитними ресурсами. А з урахуванням того, що саме банки є основними фінансовими посередниками на ринку, посідаючи центральне місце у перерозподілі грошових коштів, то порушення нормальної діяльності банківської системи може призвести до значних негативних наслідків у реальному секторі економіки та спричинити виникнення системної фінансової кризи. При цьому саме ефективне формування ресурсної бази банків є головною передумовою стабільного функціонування банківської системи та забезпечення реалізації нею функції фінансового посередництва в масштабах всієї економіки.

Розвиток банківської системи України, подолання кризових явищ і відновлення економіки залежать від вирішення ряду нагальних проблем у формуванні та регулюванні банківських ресурсів, оскільки саме вони є головною рушійною силою розвитку банків, джерелом підтримання ліквідності, відіграють важливу роль у забезпеченні фінансової стійкості та підвищенні довіри до банку з боку суб'єктів ринку. За таких умов ефективна організація роботи з управління ресурсами банків, яка враховувала б сучасні тенденції функціонування фінансових ринків, має позитивно вплинути на формування стабільної й ефективної банківської системи країни. Адже банківські установи відіграють надзвичайно важливу роль у сучасному економічному розвитку і водночас несуть у собі небезпеку підвищеного ризику, обумовленого специфікою банківської діяльності, та прагненням банків як суб'єктів господарювання отримати максимум прибутку.

Слабкість ресурсної бази банківських установ і відсутність належного обсягу грошових ресурсів для довгострокового кредитування реального сектору економіки є однією з ключових проблем вітчизняного фінансового ринку, без вирішення якої неможливо є повномасштабна модернізація економіки, позаяк саме комерційні банки нині здатні акумулювати належні для цього ресурси.

Однак вирішення стратегічних завдань із нарощування банківськими установами обсягів кредитування процесу модернізації економіки потребує кардинального розширення ресурсної бази комерційних банків, котрі поки що, по суті, єдині нарівні з державою можуть виступати повноцінними інституційними інвесторами в національне господарство. Задля цього необхідним є глибоке теоретичне обґрунтування змісту поняття ресурсної бази банків, позаяк у вітчизняній і зарубіжній економічній літературі воно не набуло однозначного тлумачення. Потрібно відзначити, що у більшості вітчизняних і зарубіжних досліджень відсутня певна єдність поглядів на розуміння сутності ресурсної бази банківських установ. Йдеться зазвичай про широке розуміння банківського капіталу, котрий охоплює і власні, і залучені кошти [1, с. 32; 65,

с. 149] або ж про виключне розуміння банківських ресурсів як сукупності депозитів, залучених банками на відповідні рахунки [5, с. 291; 9, с. 596; 51, с. 110], або ж про широке розуміння банківських пасивів загалом [48, с. 102; 61, с. 91]. Проте відсутній цілісний, єдиний погляд на поняття ресурсної бази банку саме як об'єкт регулювання і управління з точки зору оптимізації роботи комерційного банку на фінансовому ринку як посередника у перерозподілі грошових коштів між кредиторами і позичальниками.

На наш погляд, під ресурсною базою банків слід розуміти сукупність коштів, залучених на засадах акумулювання тимчасово вільних грошових ресурсів на фінансовому ринку і призначених для формування кредитного та інвестиційного портфеля комерційного банку. Таке поняття ресурсної бази банку є найбільш оптимальним, позаяк виводить за його межі розуміння власного капіталу, призначенням якого є більшою мірою забезпечення функціонування самого банку згідно з класичними функціями власного банківського капіталу (захисна, оперативна та регулююча), аніж реалізація кредитної чи інвестиційної політики. З огляду на це необхідність нарощування саме ресурсної бази та оптимізації її структури видається необхідною умовою повноцінного виконання банками функції фінансового посередництва у масштабах всього національного господарства.

При цьому наслідки світової фінансової кризи показують, що таке нарощування (на відміну від капітальної бази) має спиратися передусім на ефективне використання внутрішніх джерел банківських ресурсів, а не зовнішніх запозичень, котрі ставлять кредитні можливості комерційних банків у залежність від нестабільної кон'юнктури міжнародних ринків капіталу. Потрібно розуміти, що активні зовнішні запозичення породжував саме дефіцит довгострокових ресурсів на внутрішньому фінансовому ринку, за якого серед залучених банками коштів переважна частка належить депозитам до запитання і депозитам терміном до 1 року, а кошти, залучені банками на строк понад два роки, нині становлять менше 6% у структурі банківських ресурсів [8, с. 86].

Очевидно, що така ситуація є неприйнятною і по мірі відновлення кредитного ринку після кризи та підвищення попиту з боку підприємств і населення на позичені кошти банківська система знову зіштовхнеться із проблемою гострого дефіциту довгострокових ресурсів усередині країни. За таких обставин пріоритетного значення для комерційних банків набуватиме реалізація завдання щодо залучення до складу ресурсної бази неорганізованих приватних заощаджень, котрі могли б стати важливим джерелом поповнення довгострокових банківських пасивів. Про наявність таких коштів свідчить хоча б структура грошової маси у нашій країні, що відображає достатньо суттєву частку агрегату M0, тобто грошей поза банками, які складають третину від загального обсягу грошей в обігу [8, с. 22]. Така значна частка готівкових коштів у грошовому обігу може визначатися серед багатьох причин двома головними, відображаючи, з одного боку, факт недовіри резидентів до банківської системи і пропонованих нею умов розміщення коштів на різних видах вкладів та ще й з урахуванням недавнього досвіду їх неповернення рядом банків у розпал фінансової кризи, а з іншого – високий рівень розвитку тіньової економіки, умови функціонування якої визначають здійснення платежів поза банківською системою, ухиляння від сплати податків, виплату заробітних плат «у конвертах» тощо.

Попри те зрозуміло, що головною і необхідною умовою акумулювання вільних ресурсів фізичних і юридичних осіб на довгостроковій основі, що може стати вирішальним фактором зростання реального сектору економіки, є забезпечення стабільності національної валюти – гривні. Адже несприятливі макроекономічні умови в період розгортання фінансової кризи, наростання інфляційних процесів та значні коливання валютного курсу були причинами невпевненості вкладників і визначали або вилучення ними своїх депозитів, або розміщення коштів у банках переважно на короткий строк. Навіть депозити терміном від 1 до 2 років за останні роки скоротились із 37% до 25% при збереженні тенденцій зростання частки депозитів на вимогу, котрі значно меншою мірою

можна розглядати як стабільне джерело кредитних вкладень. Виходячи із цього, потрібно розглянути можливості реалізації комплексу тих заходів, цільова спрямованість яких визначатиме потенційні можливості збільшення тривалості строків акумулювання грошових ресурсів комерційними банками в нашій країні.

Серед основних таких заходів, які у перспективі могли б сприяти притоку коштів на банківські депозити і стабілізації строкової структури ресурсної бази банків, можна вважати такі: 1) розширення випуску комерційними банками власних цінних паперів із метою реалізації їх на внутрішньому грошовому ринку (банківські облігації й ощадні сертифікати); 2) активізація використання системи масових електронних платежів із застосуванням банківських карт для повсякденних розрахунків та оснащення підприємств роздрібною торгівлі і сфери послуг необхідними терміналами, що дозволяють проводити безготівкові платежі; 3) сприяння (в т. ч. і на законодавчому рівні) розвитку недержавних форм пенсійного забезпечення, що через відповідні фонди є головним джерелом довгострокових банківських ресурсів у розвинутих країнах; 4) формування системи довгострокових житлових накопичувальних вкладів для придбання нерухомості, що надавали б можливість після завершення терміну дії отримати в банку іпотечний кредит на пільгових умовах; 5) запровадження у банківську практику системи строкових вкладів із обов'язковим попереднім повідомленням банку про вилучення за певний наперед обумовлений період; 6) забезпечення ефективного функціонування системи гарантування банківських вкладів із поступовим підвищенням мінімальних сум відшкодування коштів, а також розгляд можливостей виплати компенсацій нарівні із фізичними особами також юридичним особам; 7) використання гарантійних інструментів для банків, що використовують короткострокові пасиви для фінансування довгострокових інвестиційних проектів, що передбачало б механізм негайного рефінансування певних стандартизованих за рівнем ризику активів при настанні страхових випадків (наприклад, одночасного вилучення значної кількості

короткострокових ресурсів, значного коливання господарської кон'юнктури тощо).

Розглядаючи мікроекономічний аспект оптимізації процесу формування ресурсної бази комерційних банків, потрібно відзначити, що для довгострокових кредитних вкладень в економіку потрібні передусім довгострокові ресурси. Відтак, їх пошук і мобілізація кредитною системою в рамках усього національного господарства не може обмежуватися роботою окремих банківських установ, а передбачає макроекономічний рівень реалізації комплексу важливих завдань, спрямованих на реалізацію відповідних регулятивних заходів з боку держави. До числа таких заходів можна, зокрема, віднести такі.

По-перше, розгляд можливостей забезпечення ефективного механізму рефінансування комерційних банків з боку Національного банку України, яке у ряді випадків мало б носити і довгостроковий характер. Нині воно спрямоване виключно на короткостроковий розподіл міжбанківських ресурсів, а відтак, не може слугувати активним інструментом впливу з боку центрального банку на стимулювання формування необхідної структури кредитного портфеля комерційних банків за строками.

По-друге, використання механізму диференціації окремих нормативів регулювання діяльності комерційних банків у тій частині, яка стосується умов організації кредитного процесу. Йдеться, зокрема, про можливість зниження вимог із формування резервів на можливі витрати за довгостроковими позичками реальному сектору. Попри імовірність підвищення ризику за активними операціями банків потрібно відзначити достатню дієвість такого впливу на механізм формування ресурсної бази і кредитного портфеля банків у відповідності зі стратегічними завданнями державної економічної політики.

По-третє, створення спеціалізованого банку розвитку, головним завданням якого є реалізація довгострокового кредитування пріоритетних галузей економіки. Визначення умов формування ресурсної бази такого банку (на комерційних засадах чи через

бюджетний механізм) при цьому має визначатися особливостями реалізації ним тих стратегічних цілей, які визначаються політикою держави у галузі фінансового забезпечення інноваційно-інвестиційного розвитку національного господарства.

Необхідність збільшення довгострокових інвестицій безпосередньо впливає з потреб вітчизняної економіки у масштабній модернізації, що має відповідати завданням довгострокового економічного зростання в умовах нового технологічного укладу. Йдеться про повне оновлення інфраструктури, основного капіталу, створення принципово нових знань і технологій, а для цього потрібні довгострокові ресурси. Відтак, управління ресурсною базою комерційних банків через реалізацію зазначених заходів має бути спрямоване головним чином на стабілізацію її структури і збільшення частки у ній довгострокових коштів, що відповідатиме завданням кредитної політики зі стимулювання розвитку реального сектору.

Реалізація сукупності пропонованих заходів може сприяти підвищенню ефективності функціонування системи комерційних банків у сфері формування ресурсної бази, що є необхідною умовою мобілізації внутрішніх фінансових ресурсів країни, а відтак, стимулювання інвестиційних можливостей та економічного зростання. Оптимізацію процесу формування ресурсної бази комерційних банків слід вважати необхідною умовою зміцнення стійкості усієї кредитної системи країни, підвищення довіри до неї з боку інвесторів, вкладників і кредиторів, а також зростання її ролі у стимулюванні збалансованого розвитку усіх галузей і секторів господарства та інтенсивного зростання економіки України загалом. Пов'язане з ним зростання попиту на кредит об'єктивно зумовлює потребу впровадження нових прогресивних банківських та інформаційних технологій у процес залучення ресурсів та їх найбільш ефективно використання.

4.5. Проблеми та перспективи управління ліквідністю банківської системи України в умовах нестабільності фінансових ринків

В умовах нестабільності фінансових ринків та зниження темпів економічного розвитку країни проблеми управління ліквідністю банківської системи виходять на перший план, адже саме від достатності ліквідності банків залежить їх фінансова стійкість, здатність своєчасно виконувати взяті на себе зобов'язання й ефективно виконувати функцію посередництва в кредиті. Відтак, зважаючи на специфіку функціонування економіки України, де основні ресурси для поповнення як оборотних коштів підприємств, так і капітальних інвестицій розміщені на кредитному ринку, підвищення рівня ліквідності вітчизняної банківської системи як основної рушійної сили економічного розвитку є досить актуальним.

Розвиток банківської системи України протягом останніх трьох років супроводжувався поступовим відновленням довіри економічних агентів до банків та стабілізацією економічного розвитку вітчизняної економіки, що призвело до зростання обсягу надлишкових коштів на коррахунках банків у Національному банку України (рис. 4.8). Протягом 2010–2011 рр. надлишкова ліквідність банківської системи (кошти банків на депозитних рахунках у НБУ) була суттєвим ресурсом для відновлення кредитування реального сектору економіки, однак в силу відсутності умов для прибуткового розміщення ліквідних коштів на кредитному ринку, а також спрямованості монетарної політики на покриття негативного сальдо платіжного балансу шляхом абсорбування надлишкових коштів банків на депозитні сертифікати поступово утворився дефіцит ліквідності комерційних банків.

Як дефіцит, так і надлишок ліквідності банківської системи разом із негативними проявами внутрішніх та зовнішніх шоків на вітчизняну економіку створюють певні проблеми на шляху

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

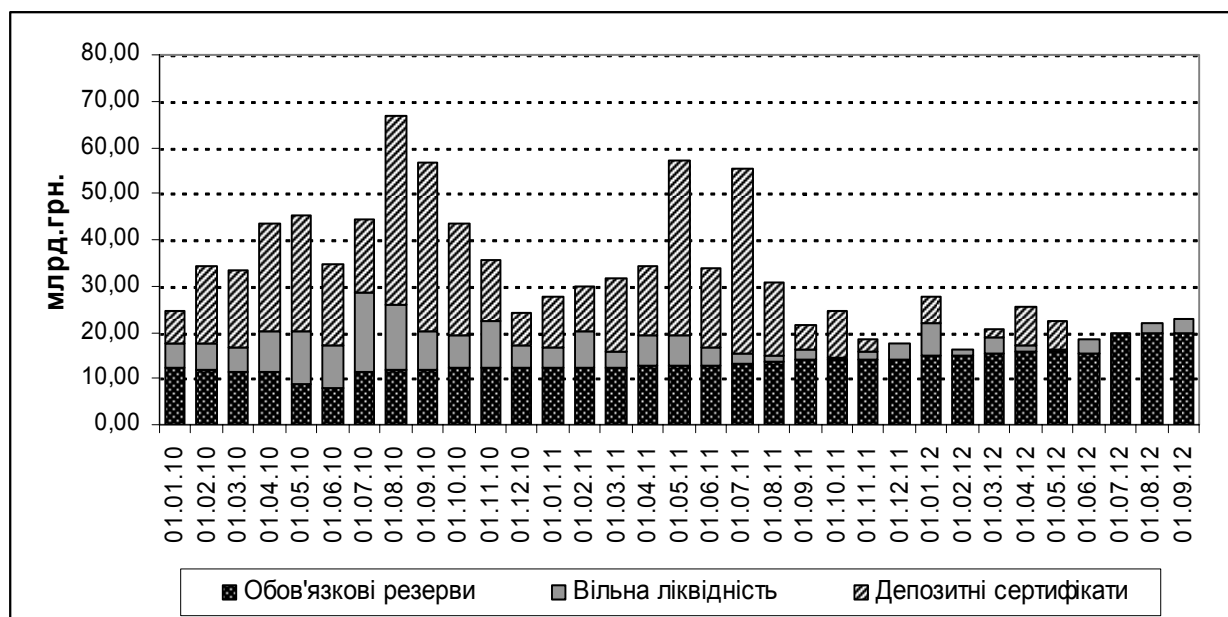

Рис. 4.8. Динаміка деяких показників системи комерційних банків у 2010–2012 рр. [41]

управління ліквідністю банківського сектору України, які можна згрупувати у п'ять груп:

1. *Порядок курсоутворення та девальваційні очікування економічних агентів.* Зважаючи на високий рівень доларизації економіки України (30%) та дефіцит платіжного балансу (1,1 млрд. дол. у другому півріччі 2012 р.) валютний курс є основним індикатором ціноутворення на товари і послуги (в т. ч. і фінансові), поза-як девальвація курсу гривні впливає на зростання імпортованої інфляції і, як наслідок, на рентабельність підприємств, що в кінцевому підсумку призводить до зростання цін і процентних ставок за кредитами.

За таких умов основними стратегічними цілями монетарної політики Національного банку України є забезпечення стабільності національної валюти та вирівнювання платіжного балансу. Оскільки дефіцит платіжного балансу чинить тиск на курс, підвищує девальваційні очікування економічних агентів та сприяє посиленню спекулятивних мотивів комерційних банків на валютному ринку, то функція НБУ як кредитора останньої інстанції не

створює стимулюючого ефекту розвитку національної економіки, позаяк комерційним банкам не вигідно вкладати кошти рефінансування в збиткову і ризикову економіку, наражаючись на можливе зростання, і без того великого портфеля проблемних кредитів. Натомість комерційні банки, як фінансові підприємства, основною метою яких є отримання прибутку, розміщують кошти рефінансування на валютному ринку або надають споживчі кредити населенню чи в ті галузі економіки, що здатні постійно генерувати грошові потоки (торгівля, харчова промисловість), і це на сьогоднішній день з точки зору діяльності банку є виправданим.

2. Обмеженість доступу вітчизняних комерційних банків до міжнародних ринків позичкових капіталів, дороговизна внутрішніх фінансових ресурсів та заборона кредитування в іноземній валюті. Боргова криза в Європі, проблеми з ліквідністю та капіталізацією банків Європейського Союзу, що працюють на вітчизняному ринку банківських послуг, а також зниження суверенного рейтингу України ускладнюють можливості залучення українськими банками позичкових ресурсів з-за кордону, про що свідчить зменшення обсягів зовнішньої заборгованості банків з 38 450 млн. дол. США у липні 2008 р. до 24 042 млн. дол. США у липні 2012 р. [41]. Більш того, навіть якщо вітчизняні банки мають можливість залучення коштів від материнських структур з-за кордону, вони не мають змоги вигідно розмістити ці кошти на кредитному ринку, оскільки видача кредитів в іноземній валюті є обмеженою. Таким чином, підняття резервування за кредитами в іноземній валюті хоча і сприяє зниженню валютного ризику, проте гальмує активізацію банківського кредитування, а отже негативно впливає на ліквідність банків з іноземним капіталом.

3. Короткострокова ресурсна база банків. Так, за станом на 1.01.2012 р. сукупний депозитний портфель банківської системи має таку структуру: 33,2% – депозити до запитання, 32,6 % – до 1 року, 28,4% – від 1 до 2 років і лише 5,8% – більше 2 років [41]. Короткостроковість депозитної бази ускладнює не лише планування ліквідності, а й зменшує можливості банків надавати

довгострокові кредити, адже «кошти на вимогу» є найбільш непередбачуваними і мінливими.

Крім цього, надзвичайно суттєвий вплив на ліквідність банківської системи має й те, що частка депозитів домашніх господарств, які є найбільш схильними до раптового вилучення з банківської системи, коливається у межах 55–66% від загального обсягу депозитів. У даному випадку важливим є забезпечення високої репутації та надійності банківської установи задля утримання необхідного рівня довіри з боку населення, а також суб'єктів вітчизняного та зарубіжного бізнесу.

Також короткостроковість депозитної бази банків спонукає до збільшення процентних ставок за депозитами строком понад 1 рік, що знижує рентабельність банківської діяльності і, відповідно, призводить до зростання процентних ставок за кредитами, обмежуючи можливості економічних агентів залучати кредити, утворюючи тим самим замкнуте коло проблем.

4. Негативний інвестиційний клімат та збитковість економіки. Серед 183 країн-учасниць рейтингу «Doing Business – 2013» Україна займає 165 місце за простотою сплати податків, підприємства сплачують 135 податкових платежів за рік, а загальне податкове навантаження на прибуток становить 57,1%, при чому – 50% вітчизняних підприємств є збитковими. Очевидно, що за таких умов розраховувати на високу кредитоспроможність підприємств не варто, а це, з одного боку, відбивається на темпах і обсягах кредитування реального сектору і, як наслідок, на ефективному використанні надлишкової ліквідності, а з іншого призводить до зменшення коштів підприємств на рахунках у банках внаслідок високого рівня тіньової економіки і зростання частки готівкових розрахунків в іноземній валюті.

5. Недостатній рівень координації фіскальної і монетарної політики в Україні. Відсутність чіткої та виваженої стратегії економічного розвитку України призводить до непорозумінь і суперечності дій уряду й Національного банку в сфері досягнення стратегічних цілей розвитку держави. Недієвість фіскальних

стимулів розвитку економіки перекладає весь тягар щодо забезпечення економічного зростання держави на Національний банк України, який самотужки, використовуючи монетарні інструменти, подолати всі труднощі вітчизняної економіки не в змозі.

Виходячи з аналізу вищенаведених проблем управління ліквідністю банківської системи України, необхідно виробити дієвий механізм управління банківською ліквідністю та визначити завдання його учасників, а саме держави в особі Кабінету Міністрів, Національного банку України та комерційних банків.

Варто відмітити, що в сьогоденних умовах розвитку економіки держава повинна виступити ключовою ланкою в механізмі управління ліквідністю банківської системи, основна її роль полягатиме у створенні умов для ефективного розміщення ліквідних коштів на кредитному ринку комерційними банками та розподілу кредитних ризиків між державою і комерційними банками.

В цьому плані важливим є розробка дієвої моделі державної підтримки вітчизняного виробника, яка ґрунтуватиметься на реформуванні Українського фонду підтримки підприємництва у Державний гарантійний фонд за банківськими кредитами в реальний сектор економіки, надання податкових пільг новоствореним підприємствам протягом перших 2 років діяльності, зниження ставки податку на прибуток підприємств сільськогосподарського сектору, розробка і впровадження державних програм розвитку пріоритетних галузей економіки, надання безкоштовних консалтингових послуг підприємствам малого бізнесу тощо (рис. 4.9).

Окрім цього, уряду спільно з Національним банком України необхідно розробити програму надання пільгових кредитів рефінансування тим банкам, які кредитують реальний сектор економіки. Державна підтримка розвитку підприємництва дозволить підвищити конкурентоспроможність національного виробника, а надання державних гарантій за кредитами комерційних банків сприятиме розподілу ризиків між банками та державою, що в кінцевому підсумку призведе до запуску «маховика» національної

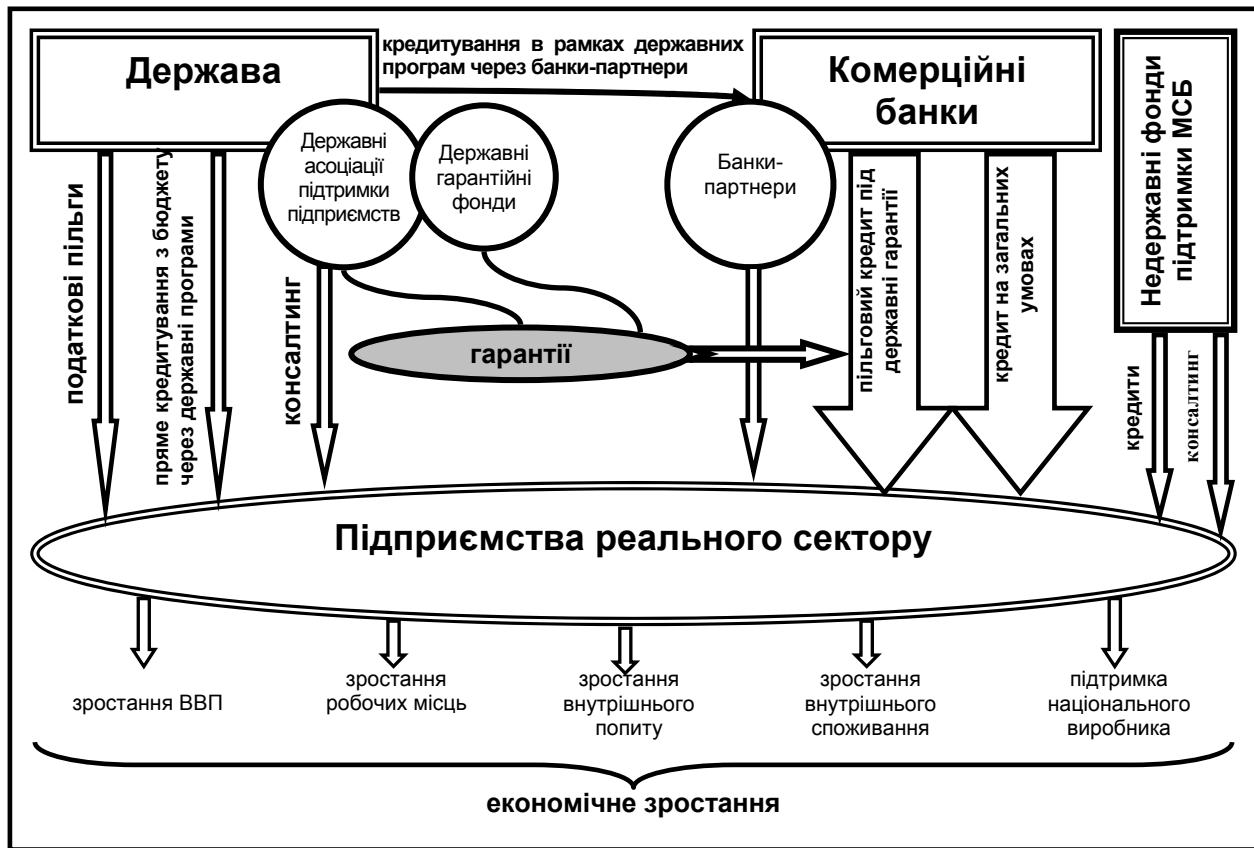

Рис. 4.9. Модель державної підтримки розвитку підприємства в Україні*

*Складено автором.

економіки. Створення хороших, вигідних для приватного банківського капіталу умов розміщення кредитних коштів сприятиме ефективному використанню надлишкової ліквідності банків та збільшенню оборотних коштів підприємств на банківських рахунках. Зростання внутрішнього виробництва та внутрішнього попиту на товари і послуги призведе до зниження імпортозалежності вітчизняної економіки, а це, в свою чергу, підвищить дієвість стимулюючих інструментів монетарної політики, таких як: кредити рефінансування, процентні ставки та операції на відкритому ринку.

Щодо НБУ, то на сьогоднішній день основна його роль у механізми управління ліквідністю банківської системи України полягає в організації ефективного макропруденційного нагляду за діяльністю банківських установ, передусім системних банків,

підтримці на належному рівні золотовалютних резервів, наданні довгострокових кредитів рефінансування. Актуальним також є питання підвищення дієвості таких інструментів грошово-кредитної політики, як політика обов'язкового резервування та операцій на відкритому ринку.

Одним із напрямків удосконалення політики обов'язкового резервування може бути: диференціація обов'язкових резервів залежно від типу банківської установи, строку її діяльності, величини активів, особливостей регіону і стану грошового ринку, видів і строків кредиту; скасування норми обов'язкового резервування за довгостроковими вкладками з метою активізації довгострокового резервування; запровадження плати за збереження обов'язкових резервів на окремому рахунку НБУ.

Щодо підвищення ефективності політики відкритого ринку, то, в першу чергу, завданням НБУ та Уряду є, розвиток вторинного фондового ринку; збільшення обсягів операцій держави як емітента цінних паперів та побудова організованого ринку державних цінних паперів; розширення переліку видів цінних паперів, під заставу яких Національний банк може рефінансувати комерційні банки; підвищення прозорості операцій з цінними паперами [26].

Особлива роль у механізмі управління ліквідністю банківської системи належить комерційним банкам, які, зважаючи на короткостроковість своєї депозитної бази та відсутність можливостей для залучення коштів з-за кордону, повинні вживати певних заходів щодо нарощення обсягів та збільшення строковості ресурсної бази. Серед основних заходів зі збільшення обсягів та строковості ресурсної бази банків у майбутньому можна виокремити такі: 1) залучення на депозитні рахунки міграційного капіталу як варіант можна запровадити спеціальні депозитні програми, які б передбачали заощадження переказаних коштів з-за кордону на певний термін, а відсоткова ставка залежала б від кількості переказів у місяць (наприклад, якщо 1 переказ протягом місяця, то початкова відсоткова ставка збільшується на 0,5%,

2 перекази – на 0,75%, 3 перекази – на 1,25%), окрім цього, така депозитна програма дозволяла б встановити мінімальну суму автоматичного поповнення депозиту при переказі коштів; 2) формування системи довгострокових житлових накопичувальних вкладів для придбання нерухомості, що надавали б можливість після завершення терміну дії отримати в банку іпотечний кредит на пільгових умовах [9, с. 317]; 3) популяризація використання платіжних карт, інтернет- та мобільного банкінгу з метою збільшення частки безготівкових розрахунків.

Розглянуті пропозиції щодо удосконалення механізму управління ліквідністю банківської системи України можуть бути одним із варіантів забезпечення оптимального рівня ліквідності банківського сектору та сприяти активізації кредитування реального сектору вітчизняної економіки і, як наслідок, досягнення макроекономічної стабілізації.

4.6. Стратегія управління ліквідністю комерційних банків

Сучасні умови ведення банківського бізнесу потребують від менеджменту банку розроблення нових та ефективного застосування перевірених часом підходів до управління ліквідністю і прибутковістю, відповідних захисних заходів для зменшення негативного впливу на рівень останніх, зважаючи на швидкозмінність перебігу економічних процесів та необхідність постійної підтримки належного рівня фінансової стійкості банку. При цьому, на нашу думку, необхідно застосовувати системний підхід і забезпечити комплексне управління ліквідністю та прибутковістю, зважаючи на тісний взаємозв'язок між ними.

Проте банки досі приділяють недостатньо уваги системному аналізу, діагностиці та прогнозуванню своєї діяльності й, відповідно, розробленню ефективних стратегій, зокрема стратегії управління ліквідністю.

Розроблення стратегії – своєрідний пошук балансу між внутрішніми можливостями банку та зовнішніми чинниками впливу

на його діяльність. Чітко визначена й оптимально обрана стратегія є визначальним фактором успіху банку.

Стратегія управління ліквідністю комерційного банку має бути представленою, на нашу думку, у вигляді окремого документа, котрий чітко визначав би основи банківського менеджменту щодо забезпечення належного рівня ліквідності. Стратегію управління ліквідністю слід розглядати як процес реалізації певної послідовності заходів, а також завчасно підготовлених варіантів рішень на випадок суттєвих зовнішніх чи внутрішніх змін, котрі б у кінцевому підсумку забезпечували належний рівень ліквідності.

Зважаючи на специфіку кожного банку, зокрема його величину, обсяги діяльності, особливості операцій, різноманітність клієнтури та репутацію, стратегія управління ліквідністю, яку обере банк також відрізнятиметься.

Слід зауважити, що Рада директорів банку має схвалити дану стратегію та інші важливі положення, що стосуються процесу управління ліквідністю. Завдання менеджменту банку – забезпечити функціонування відлагодженої структури щодо ефективного управління ліквідністю відповідно до затвердженої стратегії. Зокрема, відповідальність за належне управління ліквідністю покладають зазвичай на Комітет з управління активами і пасивами банку (КУАП), а також на Казначейство банку. Усі підрозділи банку мають працювати згідно з розробленою стратегією, зокрема дотримуватися встановлених процедур та лімітів.

Зважаючи на специфіку кожного банку, зокрема його величину, обсяги діяльності, особливості операцій, різноманітність клієнтури та репутацію, стратегія управління ліквідністю, яку обере банк, також відрізнятиметься, однак загальні положення стратегії управління ліквідністю є однаковими для будь-яких банків. Відобразимо основні блоки стратегії управління ліквідністю комерційного банку на рис. 4.10.

РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю банківської системи України

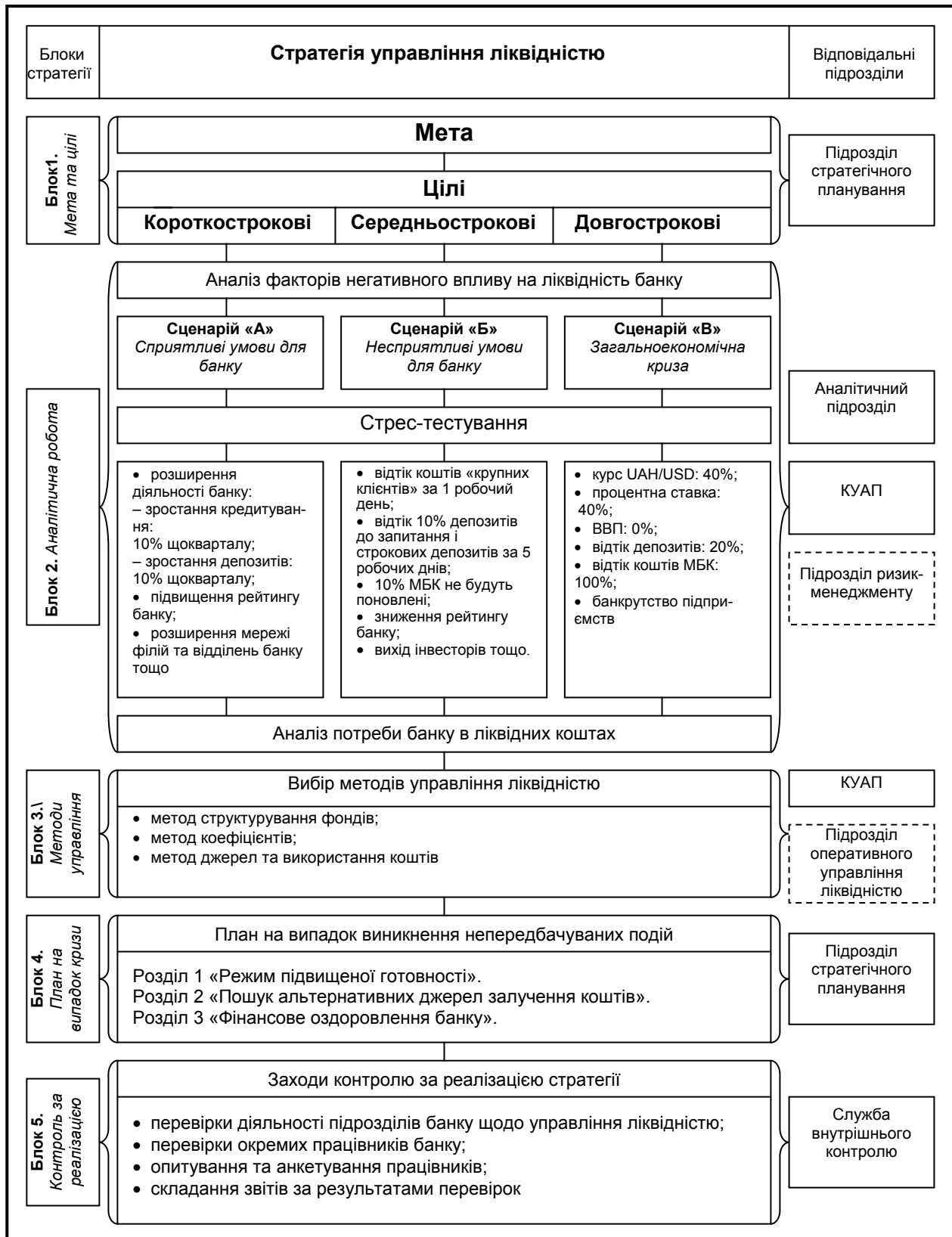

Рис. 4.10. Стратегія управління ліквідністю комерційного банку та підрозділи, що беруть участь у її розробці та реалізації

Перший блок стратегій управління ліквідністю включає мету та цілі банку щодо управління ліквідністю. Так, **мета**, якої мають досягти банки в процесі управління ліквідністю, – це необхідність уникати як дефіциту, так і надлишку ліквідних коштів. Оскільки дефіцит призводить до виникнення ризику втрати ліквідності банку та всіх наслідків, що випливають із цього (порушення нормативних вимог, штрафні санкції, втрата платоспроможності, порушення фінансової стійкості, ймовірність банкрутства), а надлишок ліквідних коштів є наслідком нераціонального розміщення коштів банку і прямим чинником втрати його майбутнього прибутку, саме тому з метою уникнення чи хоча б мінімізації ризику незбалансованої ліквідності, зміст якого впливає зі зазначеного, кожний банк зобов'язаний підтримувати оптимальне співвідношення між рівнем ліквідності та прибутковості, сукупність основних прийомів, методів і заходів, які повинні чітко формулюватися у стратегії управління ліквідністю.

Що ж стосується *цілей* управління ліквідністю, то вони поділяються на короткострокові, середньострокові та довгострокові. Короткострокові цілі передбачають забезпечення банком миттєвої ліквідності, зокрема в короткостроковому періоді повинно здійснюватися управління грошовими потоками банку для виконання зобов'язань банку, а в середньостроковому – необхідність забезпечення оптимальної структури балансу, враховуючи раціональне співвідношення між ліквідністю та прибутковістю.

Варто зауважити, що у короткотерміновому періоді важливого значення набуває проблема належного прогнозування залишків на депозитах «до запитання», оскільки вони становлять основну частку залучених ресурсів, є, з одного боку, найдешевшим ресурсом, а з іншого – найнестабільнішим. А в середньостроковому періоді основним завданням є необхідність формування такого портфеля, який був би достатньою мірою диверсифікованим, прогнозованим та прийнятним за вартістю. Довгострокові цілі управління ліквідністю повинні співпадати зі стратегічними цілями розвитку банку загалом. В довгостроковому

періоді передбачається дотримання оптимального та стабільного рівня ліквідності банку.

Розробку мети та цілей управління ліквідністю повинен здійснювати підрозділ управління ліквідністю.

Процес управління ліквідністю слід розпочинати зі всебічного аналізу не лише банківської установи, а й зовнішнього середовища. Аналітична робота і складає другий блок стратегії управління ліквідністю.

Зважаючи на те, що в Україні як держави не існує чіткої стратегії розвитку, також такої стратегії не має і у вітчизняної банківської системи, тому будь-яким суб'єктам української економіки важко спрогнозувати свою діяльність більш ніж на 2–3 роки. Таким чином, аналітична робота як етап стратегії управління ліквідністю має чи не найважливіше значення для банку.

Виходячи з цієї ситуації, аналітичний підрозділ та підрозділ з управління активами і пасивами повинні здійснювати детальний аналіз факторів негативного впливу на ліквідність банку. При цьому, на наш погляд, слід особливу увагу приділяти не лише тим факторам, які можна кількісно розрахувати, а суб'єктивним факторам, таким як політична ситуація та поширення перебільшеної і недостовірної інформації у вітчизняних та закордонних засобах масової інформації. Як показала практика, наприкінці 2008 р. саме нестабільна політична ситуація та негативний інформаційний фон відіграли найбільшу роль у розгортанні кризи ліквідності банківської системи України.

Окрім аналізу факторів негативного впливу на ліквідність банку, аналітичному підрозділу слід розробляти відповідні сценарії функціонування банку. Вважаємо за доцільне здійснювати розробку трьох сценаріїв, а саме:

- **Сценарій «А».** «Сприятливі умови для банку», що передбачає аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища та розробку заходів управління ліквідністю при розширенні діяльності банку та зростання його прибутковості;

- **Сценарій «Б».** «Несприятливі умови для банку», що передбачає аналіз зовнішнього і внутрішнього середовища та розробку заходів управління ліквідністю при настанні кризових ситуацій у конкретному комерційному банку;

- **Сценарій «В».** «Загально економічна криза», що передбачає здійснення аналізу зовнішнього і внутрішнього середовища та розробку заходів управління ліквідністю при настанні загально-економічної кризи.

При настанні того чи іншого сценарію здійснюється стрес-тестування за відповідними критеріями (рис. 1) та періодами. Так, при сценарії «А» стрес-тестування здійснюється щокварталу, при сценарії «Б» – щомісяця, при сценарії «В» – щотижня.

Варто зазначити, що з метою підвищення ефективності аналізу ліквідності та розробки відповідних заходів щодо управління ліквідністю необхідно удосконалити організаційну структур банків, зокрема запровадити підрозділ ризик-менеджменту у всіх вітчизняних банках. Такий захід, на наш погляд, дасть змогу розвантажити діяльність КУАП, який, по суті, у переважній більшості вітчизняних банків виконує роль універсала, тобто здійснює планування і виконання більшості операцій банку, в тому числі й управління ліквідністю. Розподілення функцій КУАП з управління ліквідністю між підрозділами ризик-менеджменту та підрозділом оперативного управління ліквідністю (який потрібно створити також) дасть змогу застосовувати складніші методики аналізу та управління ліквідністю, а отже – більш професійно та ефективно управляти ліквідністю банку.

За результатами аналізу фактичних даних та прогнозування майбутнього стану банку розробляють фінансові плани. У плані мають бути чітко відображені цільові значення показників банківської ліквідності. Також варто зазначити проблемні операції, що супроводжуються підвищеним ризиком. Плани, що стають основою стратегії управління ліквідністю та прибутковістю, повинні не перешкоджати загальнообраній банківській стратегії, бути об'єктивними та реально оціненими.

Раціональне планування ліквідності варто базувати на: 1) вимірюванні ліквідної позиції як за «нагромадженою», так і за «купленою» ліквідністю; 2) планах щодо підтримки ліквідності у випадку непередбачуваних обставин, які сформовані на основі стрес-тестів; 3) визначенні граничних меж відхилення ризику ліквідності.

Для аналізу потреби банку в ліквідних коштах використовують відповідні методи, зокрема: 1) метод структурування фондів, який передбачає забезпечення співвідношення між обсягом необхідних резервів ліквідності та заявок за кредитами з обсягом ліквідних активів; 2) метод коефіцієнтів, котрий передбачає розрахунок співвідношення обсягу активів різних видів та згрупованих належним чином пасивів; 3) метод джерел та використання коштів, щодо передбачає розрахунок обсягу ліквідних активів на основі вивчення грошових потоків за всіма договорами та угодами банку. Зазначені методи складають третій блок стратегії управління ліквідністю.

Перших два методи зорієнтовані на визначення поточної потреби в ліквідних коштах, тобто пов'язані з управлінням поточною ліквідністю. Останній метод дає змогу спрогнозувати динаміку дефіциту чи надлишку ліквідності, і його можна вважати найефективнішим щодо прийняття рішень із управління ліквідністю.

Докладніше зупинимося на визначенні сутності даних методів, їх переваг та недоліків. Зокрема, *метод структурування фондів* передбачає поділ джерел коштів на категорії, що здійснюють з урахуванням рівня ймовірності їх вилучення. А саме на першому етапі класифікують ресурси за ступенем їх стабільності, зокрема, як один із варіантів можливий такий поділ на групи: поточних зобов'язань (позики «овернайт», міжбанківські позики з нефіксованим терміном погашення); мінливі зобов'язання (кошти «до запитання», коррахунки інших банків, кошти бюджетних та позабюджетних фондів); стабільні зобов'язання (депозитні сертифікати, строкові депозити, ощадні рахунки тощо);

безстрокові пасиви (власний капітал банку, нерозподілений прибуток, резерви).

На другому етапі визначають рівень резерву коштів у ліквідній формі за кожною групою ресурсів (стабільних ресурсів, мінливих зобов'язань, поточних зобов'язань). Варто зауважити, що дані частки слід визначати на основі не лише суб'єктивних чинників (міркувань, припущень та досвіду менеджерів банку), а й об'єктивних – ретельного аналізу стабільності ресурсної бази за визначеними групами зобов'язань. Аналіз має виявити рівень осідання коштів та визначити стабільні залишки за кожною групою зобов'язань. У кінцевому підсумку це дасть змогу виявити загальні тенденції зміни стабільної ресурсної бази й точніше спрогнозувати потребу банку в ліквідних коштах. На третьому етапі необхідно чітко розподілити кошти з кожної групи зобов'язань на фінансування відповідної групи активів.

Недоліком даного методу є недостатнє приділення уваги термінам закінчення конкретних депозитів та кредитів при формуванні резерву ліквідності, що може спричинити його надмірність або дефіцит.

Метод показників ліквідності передбачає розрахунок комплексу показників, що сприяє аналізу потреб банку в ліквідних коштах та визначенню рівня забезпеченості банку останніми, а також точніше оцінити ризик незбалансованої ліквідності. Банки застосовують окремі коефіцієнти ліквідності (коефіцієнт ресурсної ліквідності зобов'язань, коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів, коефіцієнт генеральної ліквідності, коефіцієнти трансформації та фондування тощо) порівнюють їх із середньогалузевими значеннями, з нормативними. Центральні банки окремих країн також вдаються до даного методу з метою оцінки рівня ліквідності банківської системи, зокрема НБУ визначає норматив миттєвої ліквідності (Н4), норматив поточної ліквідності (Н5) та норматив короткотермінової ліквідності (Н6).

Застосування методу показників ліквідності є загалом малоефективним для управління ліквідністю, оскільки, аналізуючи окремі коефіцієнти і загальні коефіцієнти, не завжди можна точно оцінити ситуацію, що склалася на той чи інший момент. Метод показників забезпечує можливість визначити співвідношення різних складових структури балансу, та тільки здійснений далі факторний аналіз дає уяву про вплив тих чи інших чинників на кінцевий результат, і лише після його проведення спеціалісти банку можуть вжити відповідних заходів щодо управління ліквідністю. Даний метод можна застосовувати як додатковий, у комплексі з іншими методами управління ліквідністю.

Щодо *методу джерел та використання коштів*, то він передбачає оцінку обсягу ліквідних коштів з урахуванням вхідних та вихідних грошових потоків (погашення і видачі кредитів, залучення й повернення депозитів), а також відсоткових платежів за ними. Слід зауважити, що при розрахунку враховують не лише балансові активи і пасиви, а й позабалансові вимоги та зобов'язання.

Саме шляхом підрахунку вхідних та вихідних грошових потоків можна розрахувати ліквідну позицію банку (ЛПБ) за такою формулою:

$$ЛПБ = K + K_k + П_k - П_b, \quad (4.1)$$

де K – залишок коштів у касі;

K_k – залишок коштів на кореспондентському рахунку банку;

$П_k$ – платежі клієнтів на користь банку за активними операціями (в т. ч.: повернення коштів за кредитними операціями; надходження від сплати клієнтами відсотків за кредитами; частка спекулятивного портфеля, яку передбачають реалізувати на найближчих торгах; отримання комісійної винагороди за надання послуг) і платежі клієнтів за пасивними операціями (приплив коштів клієнтів на розрахункові, поточні, депозитні рахунки; приплив коштів за рахунок продажу власних боргових зобов'язань банку, до яких належать депозитні й ощадні сертифікати, облігації; збільшення статутного капіталу банку);

ПБ – платежі банку за активними операціями (в т. ч.: виплата заробітної плати, орендні виплати, видача кредитів) і пасивними операціями (у т. ч.: погашення кредитів центробанку, погашення міжбанківських кредитів, погашення боргових зобов'язань, що випустив банк, за якими закінчився термін обігу (депозитні сертифікати, ощадні сертифікати), облігації, виплата відсотків та комісійні винагороди, виплата дивідендів акціонерам).

Показником, що характеризує стан ЛПБ, є розрив ліквідності, або нетто-ліквідна позиція банку (тобто різниця між обсягом ліквідних коштів, що є в банку, та попитом на них). Банк має бути здатним оперативно залучати кошти у випадку від'ємного розриву (дефіциту) ліквідності та розміщувати в дохідні активи у випадку додатного розриву (надлишку) ліквідності.

Для максимально точного прогнозу при використанні даного методу застосовують імітаційне моделювання процесу руху грошових коштів банку, що враховує не лише ситуації, які можна точно передбачити, а й середньостатистичні показники зміни ресурсної бази та робочих активів. Важливі параметри, котрі слід враховувати, – це: приріст основних депозитів та збільшення попиту на кредити, що є найскладнішими для прогнозування, оскільки залежать здебільшого від зовнішніх факторів (темтів і стабільності економічного зростання, рівня міжбанківської конкуренції, дохідності альтернативних секторів фінансового ринку).

В основу стратегії управління ліквідністю покладено принципи і методи управління активними, пасивними чи активно-пасивними операціями банку, які сформовані у так звані стратегії, зокрема: стратегію управління активами, стратегію управління пасивами і стратегію управління активами й пасивами.

Стратегія управління активами, стратегія управління пасивами і стратегія управління активами й пасивами закріпилися за процесом управління ліквідністю. Саме тому, розглядаючи дані стратегії, необхідно визначати переваги та недоліки, зважаючи як на ліквідність, так і на прибутковість.

Стратегія управління активами передбачає нагромадження ліквідних засобів у вигляді готівкових коштів та високоліквідних цінних паперів, тобто формування первинних та вторинних резервів ліквідності. Первинні резерви є головним джерелом ліквідності, а вторинні резерви виступають здебільшого джерелом перших. Основна перевага даної стратегії – можливість оперативно вирішити проблеми з ліквідністю, а основний недолік – блокування певної частини активів, що зменшує можливість отримання додаткового прибутку. Тому для отримання максимального ефекту від застосування стратегії управління активами необхідно забезпечити: 1) мінімізацію обсягів ліквідних активів без втрат для забезпечення ліквідності; 2) оптимальне співвідношення між працюючими та ліквідними активами, яке б забезпечувало отримання максимального прибутку; 3) чітке планування та прогнозування обсягів майбутніх платежів за дорученням клієнтів; 4) виявлення надлишку або дефіциту грошових коштів.

Стратегію управління активами застосовують переважно невеликі банки, які зазвичай відчують проблему з надійними позичальниками і, як наслідок, депозитні вклади тут переважають над виданими кредитами. Надлишкові кошти інвестують у державні цінні папери, що забезпечує згаданим банкам додатковий прибуток та підтримку ліквідності.

Банк має визначати можливі «горизонти інвестування», тобто оптимальні значення обсягів і термінів, на які з мінімальним ризиком для ліквідності можна інвестувати тимчасово вільні кошти. Необхідно проаналізувати залишки на рахунках «до запитання» за рік, визначити, чи можна інвестувати частину залишків у середньо- та довготермінові активи без загрози для ліквідності. Визначаючи «горизонти інвестування», можна зробити висновок, що чим більшою є ймовірність існування залишків на рахунках, тим у більш довготермінові активи можна інвестувати кошти. Це дає змогу максимізувати фінансові результати через збільшення відсоткової маржі при інвестуванні найдешевших ресурсів у довготермінові активи.

Стратегію управління активами слід базувати на певних принципах, до них належать, зокрема, такі: 1) систематичний моніторинг відсоткових ставок, рівня доходності з метою визначення найдохідніших секторів економіки і спрямування в цьому напрямку вільних коштів; 2) забезпечення диверсифікації активних операцій та оперативне розміщення вільних коштів на міжбанківському ринку; 3) формування резервів на випадок втрат за кредитними операціями.

Як уже було зазначено, для реалізації тієї чи іншої стратегії застосовують відповідні підходи та методи, зокрема стратегія управління активами передбачає використання таких методів: методу фондового пулу і методу конверсії фондів, котрі надають ряд переваг банку щодо прибуткового розміщення ресурсів без втрат для його ліквідності, проте не позбавлені недоліків.

У чистому вигляді розглянуті методи застосовують украй рідко. На практиці банки зазвичай використовують окремі положення даних методів, доповнюючи їх власними підходами щодо підтримки ліквідності та прибутковості.

Стратегія управління пасивами передбачає контроль банку за структурою і вартістю депозитних та недепозитних зобов'язань із метою мінімізації витрат за залученими коштами та в кінцевому підсумку збільшення прибутку і власного капіталу.

Дана стратегія передбачає застосування методів управління резервною та кредитною позиціями. Метод управління резервною позицією забезпечує облік обсягу відкритих для банку кредитних лімітів як резервів другої черги. У даній ситуації банк не формує завчасно резерви у вигляді портфелів високоліквідних цінних паперів, а розміщує залучені ресурси в дохідніші, проте менш ліквідні активи, розраховуючи у випадку їх вилучення придбати необхідний обсяг пасивів на ринку. Варто зауважити, що даний метод не тільки дає змогу збільшувати дохідність активних операцій банку, а й призводить до збільшення ризику, пов'язаного зі зростанням цін на ресурси на ринку, чи неможливості для банку

придбати необхідний обсяг ресурсів, незважаючи на відкриті кредитні ліміти.

Сутність методу управління кредитною позицією полягає в обліку обсягу коштів, що можуть бути вивільнені з кредитних вкладень, якщо не поновлювати кредити. Увагу зосереджують не лише на активах, за якими настає термін їх погашення, а й на здатності реалізації діючих кредитів. Із цією метою варто оформляти кредити, укладаючи кредитні договори, та використовуючи векселі й облігації (метод сек'юритизації кредитного портфеля).

Стратегію управління пасивами застосовують переважно великі банки, які, в свою чергу, частіше зустрічаються з проблемою залучення коштів у таких обсягах, які б сповна відповідали зростаючому кредитному портфелю. Управління пасивами має забезпечити знаходження найоптимальніших і стабільних джерел залучення ресурсів, залучення їх такими методами, які сприяють витримуванию конкуренції на ринку банківських послуг.

Стратегія управління пасивами передбачає активне використання міжбанківських кредитів. Ринок міжбанківських кредитів забезпечує підтримку необхідного рівня поточної ліквідності банків шляхом переливу фінансових ресурсів між учасниками ринку. Рівень ставок за міжбанківськими кредитами визначає ступінь можливих витрат для конкретного банку щодо підтримки необхідних параметрів поточної ліквідності.

Застосування банками стратегії управління пасивами дещо ускладнене внаслідок значних коливань відсоткової ставки на ринку міжбанківських кредитів (рис. 4.11).

Зокрема, як ми бачимо, протягом аналізованого періоду відбувалися значні коливання відсоткової ставки, що свідчить про нестабільність на міжбанківському ринку та проблеми із банківською ліквідністю.

Середня вартість ресурсів на міжбанківському ринку протягом 01.01. 2007–01.07.2013 рр. коливалася в межах 3,4–32,8% річних. Варто зауважити, що рівень ставок за міжбанківськими

кредитами, їх динаміка, ступінь волатильності характеризують на певний момент часу стан поточної ліквідності банків. Завищений рівень відсоткових ставок на міжбанківському кредитному ринку є наслідком того, що окремі банки не можуть підтримувати свою ліквідність на умовах, прийнятних у НБУ, оскільки мають проблеми з виконанням його вимог, здійснюють неефективний менеджмент активів і пасивів, ризикову політику щодо активних операцій і не мають відповідних інструментів для забезпечення кредитів.

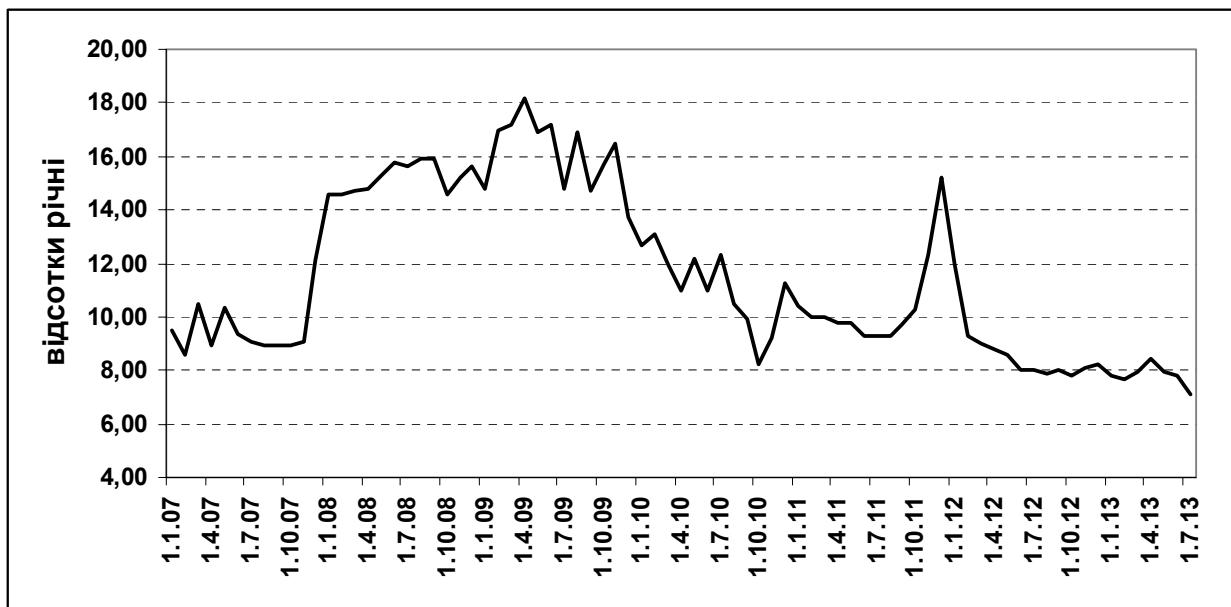

Рис. 4.12. Динаміка середньозваженої відсоткової ставки за міжбанківськими кредитами протягом 01.01.2007–01.07.2013 рр.

Неефективне управління у значній кількості банків своєю ліквідністю викликає потребу щодо термінового позапланового поповнення ресурсної бази на заздалегідь не вигідних фінансових умовах, що спричиняє зростання вартості коштів на міжбанківському кредитному ринку.

Такі банки отримують кредити за підвищеною ціною на міжбанківському кредитному ринку і ще більше погіршують власне фінансове становище. Банки, які погоджуються надавати кредити таким контрагентам, відповідним чином свідомо наражаються на додаткові ризики.

Однією з причин такого стану також є те, що значна кількість комерційних банків не дотримуються принципу рівномірності формування обов'язкових резервів упродовж місяця. У результаті в окремі періоди місяця для виконання відповідних вимог вони формують підвищений попит на міжбанківському кредитному ринку, створюючи умови для зростання відсоткових ставок та посилюючи волатильність ринку, а також підвищуючи свою залежність від кон'юнктури міжбанківського ринку.

Така ситуація, як уже було зазначено, є здебільшого наслідком неефективної роботи менеджменту банків, а саме: 1) щодо недотримання банками основної вимоги – відповідності термінів залучення та розміщення коштів, що спричиняє постійне додаткове залучення коштів за вищою вартістю; 2) низький рівень управління залученими коштами, здійснення ризикових активних операцій; 3) ліберальна політика щодо кредитування інсайдерів, що суттєво впливає на якість кредитного портфеля через ризик неповернення коштів позичальником; 4) використання коштів обов'язкових резервів протягом звітного періоду та кредитів «овернайт» у зв'язку з лібералізацією умов отримання їх від Національного банку як джерел формування ресурсної бази; 5) використання міжбанківських кредитів як одного з основних джерел формування ресурсної бази; 6) ігнорування вимог НБУ щодо необхідності змінити активні операції відповідно до прогнозного зменшення ресурсної позиції у зв'язку з переведенням коштів місцевих бюджетів на єдиний казначейський рахунок та відтоком коштів у готівку поза банками, враховуючи календар виплат; 7) наявність «нездорової конкуренції» між банками за клієнтів, яка призводить до економічно необґрунтованих розмірів плати за залучені кошти та надані кредити; 8) ризикова діяльність банків у здійсненні активних операцій при значному формуванні ресурсної бази за рахунок вкладів населення, що провокує ризик стосовно гарантії повернення вкладів населенню; 9) відсутність в активах банків фінансових інструментів, що можуть бути реальним об'єктом застави на міжбанківському кредитному ринку та для рефінансування в НБУ.

Сучасні фахівці найбільш оптимальною й ефективною стратегією щодо управління ліквідністю та прибутковістю визначили *стратегію збалансованого управління активами і пасивами* [31; 50]. Основними перевагами даної стратегії є можливість максимізації прибутку за прийняттого рівня ризику, а також реалізація зваженого підходу до управління ліквідністю завдяки точнішому визначенню потреби у ліквідних коштах.

Відповідно до цієї стратегії, частину очікуваного попиту на ліквідність нагромаджують у формі швидкоореалізованих цінних паперів та депозитів у інших банках, а також завдяки попередньо укладеним угодам з іншими банками про відкриття кредитних ліній. Попит на ліквідні кошти задовольняють завдяки коротко-терміновим позикам у партнерів. Коли ж виникає потреба у довго-термінових ліквідних коштах, то її реалізують завдяки поверненню короткотермінових чи середньотермінових позик.

Реалізація даної стратегії дає змогу нівелювати недоліки двох попередніх стратегій та водночас максимально використати їх переваги. А саме: мінімізувати втрати від створення надмірних резервів ліквідності та мінімізувати відсотковий ризик при залученні ліквідних активів у момент розриву ліквідності. Основною проблемою, на вирішення якої спрямована стратегія збалансованого управління, – це необхідність досягти оптимального співвідношення між нагромадженою ліквідністю і залученими ліквідними коштами.

Стратегію збалансованого управління активами і пасивами спрямовують, окрім виконання завдань щодо підтримки банківської ліквідності та мінімізації ризику незбалансованої ліквідності, на оптимізацію банківської прибутковості. На прибутковість банку значно впливають: 1) співвідношення темпів зростання (зниження) доходів і витрат банку; 2) середня дохідність окремих активних операцій; 3) питома вага працюючих активів; 4) рух відсоткових ставок за активними і пасивними операціями; 5) структура кредитного портфеля.

Варто зауважити, що критичну ситуацію зі своєю ліквідністю банк може врегулювати швидким продажем активів центральному банку (у формі державних цінних паперів) або реалізацією на вторинному ринку відповідних типів активів, залученням коротко-термінових міжбанківських кредитів або відкриттям кредитних ліній. У даному випадку банк має чітко оцінити свою доступність до ринку, тобто яку суму фінансування він зможе отримати у відповідний момент (зокрема, й у несприятливій ситуації). Банк має налагодити відносини з ключовими постачальниками фінансування, забезпечивши «лінію захисту» у випадку виникнення проблем із ліквідністю.

Підтримку ж коштами центрального банку в разі виникнення дисбалансу між залученими та розміщеними коштами через різні механізми рефінансування варто використовувати лише за наявності об'єктивних причин.

Застосування перелічених вище методів повинні здійснювати такі підрозділи банку, як КУАП та підрозділ оперативного управління ліквідністю.

Для мінімізації ризику ліквідності банк має керуватися такими принципами: 1) пріоритетність ліквідності перед прибутковістю, в т. ч. під час вибору напрямку розміщення коштів; 2) проведення на постійній основі аналізу потреб банку в ліквідних коштах із метою уникнення надлишку чи дефіциту ліквідних коштів; 3) ретельно підходити до визначення своєї ліквідної позиції, зокрема розраховувати її на щоденній основі, а також на 1–3 місяці наперед, що сприятиме виявленню суттєвих розривів у фінансуванні на майбутній період і дасть змогу вплинути на терміни погашення за операціями, щоб компенсувати розрив; 4) планування та прогнозування дій у випадку виникнення ризику незбалансованої ліквідності та кризової ситуації (наявність антикризового плану).

Планування банком ліквідності на випадок виникнення непередбачуваних подій здійснюється з метою запобігання або згладжування кризових ситуацій, тому є важливою складовою стратегій управління ліквідністю.

Виходячи з результатів аналізу та стрес-тестування, при настанні кризових ситуацій у банку або в економіці необхідно переходити до застосування і реалізації «Плану ліквідності банку на випадок виникнення непередбачуваних подій».

Так, *першим розділом* даного плану повинен бути **«Режим підвищеної готовності»**. Режим підвищеної готовності повинен оголошуватися керівниками відділу активно-пасивних операцій та аналітичного відділу за згодою з керуючим банком. Режим оголошується в таких випадках, якщо: девальвація курсу гривні на 10% і більше; зменшення прибутку банку на 15% і більше; погіршення нормативів ліквідності (Н4, Н5, Н6); відтік депозитів на 10% і більше; поширення недостовірної інформації про банк (чорний PR); зниження ліквідності наявних і потенційних клієнтів банку тощо.

На цій стадії банк повинен перейти до застосування внутрішньобанківських нормативів ліквідності, оскільки нормативи ліквідності НБУ встановлені для середньостатистичного банку, якого фактично не існує, а отже, залежно від типу банку нормативні вимоги до ліквідності будуть різними.

На наш погляд, в даному випадку кожному конкретному банку потрібно дотримуватися більш жорстких нормативів миттєвої (Н4), поточної (Н5) і короткострокової (Н6) ліквідності, а також використовувати такі коефіцієнти ліквідності (табл. 4.7).

Таблиця 4.7

Коефіцієнти ліквідності та їх зміст

Показник	Алгоритм розрахунку	Економічний зміст показника	Орієнтоване значення
Коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих валютних кредитів і залучених валютних депозитів (з метою визначення незбалансованої валютної ліквідності)	$Kc = \frac{KP_B}{D_B}$	Розкриває, наскільки видані валютні кредити (KP _B) забезпечені всіма залученими депозитами (D _B), тобто показує, чи є незбалансована ліквідність.	80–90%
Коефіцієнт ліквідного співвідношення виданих кредитів і залучених депозитів (з метою визначення незбалансованої ліквідності)	$Kc = \frac{KP}{D}$	Розкриває наскільки видані валютні кредити (KP) забезпечені всіма залученими депозитами (D), тобто показує чи є незбалансована ліквідність	70–80%

Окрім застосування внутрішньобанківських нормативів і коефіцієнтів ліквідності, важливим елементом даного розділу є: перегляд та коригування відповідно до ситуації, що склалася, заходів і методів роботи з проблемними кредитами; управління кореспондентськими рахунками і касою (мобілізація засобів на основних рахунках, мінімальні залишки, сума видачі з каси); управління лімітами (тимчасове припинення лімітів на «ненадійні» банки, скорочення лімітів за операціями на фінансовому ринку з видачі кредитів, закриття коротких позицій, позицій за деривативами) [14]; складання графіка реалізації резервів ліквідності, плану переуступки кредитного портфеля; вироблення пропозицій щодо зміни процентних ставок за кредитами.

Також на даному етапі варто розробити антикризовий PR, суть якого полягає у здатності зрозуміти, мобілізувати, скоординувати й підпорядкувати всі функції планування стратегії і тактики, всю майстерність публік рілейшнз досягненню єдиної мети – активній участі в розробці політики щодо громадськості, від якої залежить доля людей та інституту [3, с. 26].

Перш за все, доцільно було б на веб-сайтах банків відкрити спеціальні сторінки, де повинні опубліковуватися різні статті та інформаційні повідомлення з багатьох джерел, які могли прочитати раніше клієнти. Зазначені статті повинні доповнюватися відповідними коментарями і роз'ясненнями спеціалістів банків, спрямованими на спростування неправдивих та панічних чуток або на підтвердження достовірної інформації. Крім цього, на таких сторінках доцільно висвітлювати досягнення банку в тій чи іншій галузі його діяльності, а також коментарі і роз'яснення основних показників фінансової звітності, а головне – обсяги залучених синдикованих кредитів з-за кордону та план і джерела їх погашення. Ще одним доповненням веб-сайтів повинно стати відкриття форуму, через який реальні або потенційні клієнти банку мали б змогу задавати відповідні питання про діяльність банку і отримувати на них кваліфіковану відповідь. Також з метою підвищення ефективності роз'яснювальної роботи банку серед населення

потрібно розробляти спеціальні повідомлення та статті і публікувати їх у рейтингових друкованих виданнях, інтернет-виданнях, а також озвучувати у радіо- і телеефірах.

Другий розділ – це **«Пошук альтернативних джерел залучення коштів»**. Оскільки внаслідок відтоку депозитів, значного зростання ставок за кредитами на вітчизняному міжбанківському ринку та ускладнення доступу до зовнішніх ринків запозичень ресурсна база банків поступово скорочується, тому робота менеджерів банку має бути спрямована на:

- розширення співпраці з НБУ (здійснення операцій РЕПО, залучення кредитів «овернайт» і рефінансування) та іноземними валютно-фінансовими організаціями (залучення кредитів «стенд-бай»);

- пошук ділових партнерів і банків-кореспондентів, які б могли надати допомогу в ситуації, що склалася;

- розробку заходів з реалізації і сек'юритизації активів за відповідним графіком;

- прийняття рішення про «заморожування» кредитування тощо.

Третім розділом має стати «Фінансове оздоровлення банку». До цього розділу переходять лише в тому випадку, якщо уникнення дефолту банку є неможливим. В такому разі до НБУ подається план з фінансового оздоровлення банку, після затвердження якого оздоровлення може здійснюватися у таких аспектах: капіталізації банку за рахунок власників та інвесторів; капіталізації банку за рахунок держави; реорганізації банку за рішенням власників та реорганізації банку в умовах тимчасової адміністрації [2].

Даний план дозволяє приймати обґрунтовані управлінські рішення у випадку прояву кризових явищ і, як наслідок, зменшити втрати банку у зв'язку з проявом кризових явищ.

Розробку «Плану ліквідності банку на випадок виникнення непередбачуваних подій» здійснює підрозділ стратегічного управління у співпраці з КУАП, підрозділами оперативного управління ліквідністю та ризик-менеджменту.

Банк має створити адекватну систему внутрішнього контролю за процесом управління ліквідністю, запровадивши контрольні положення та процедури, і постійно їх перевіряти, що є останнім блоком стратегії управління ліквідністю.

Так, обов'язки щодо контролю за дотриманням стратегії управління ліквідністю слід покласти на службу внутрішнього контролю банку, яка повинна складати відповідні звіти за результатами перевірок, опитувань, анкетувань та доводити їх до вищого керівництва банку.

Отже, варто зазначити, що стратегія управління ліквідністю та прибутковістю має забезпечити оптимальне співвідношення між рівнем ліквідності та прибутковості (при цьому пріоритетне місце слід відводити ліквідності), яке б одночасно мінімізувало ризик незбалансованої ліквідності та відсотковий ризик.

4.7. Шляхи мінімізації ризиків банку при здійсненні операцій з цінними паперами

Нині на фінансових ринках України та світу суттєво змінилася ситуація, пов'язана з подальшим спадом виробництва та скороченням інвестицій у реальний сектор економіки. Така ситуація призвела до скорочення ресурсної бази банків, збільшення ризиків, скорочення прибутку та загострення конкуренції між банками.

Ринкова система змінила суть господарювання, і тепер у роботі банків основним принципом є намагання отримати більший прибуток. Зі зростанням прибутків, відповідно, збільшуються ризики, які виникають у результаті відхилень реальних даних від оцінки нинішнього стану та майбутнього розвитку.

У сучасній науковій економічній літературі та господарській практиці термін «ризик» набув широкого використання та увійшов у категорію основних фахових понять. Однак, незважаючи на загальноживаність та поширення у монографіях, періодичних та наукових джерелах, недостатньо уваги приділяється розробленню практичних рекомендацій з професійного управління та мінімізації

ризик. Додаткової актуальності зазначене явище набуває в умовах кризи для банків як інституційних учасників та посередників ринку цінних паперів.

Сучасний банківський ринок немислимий без ризику. Він притаманний будь-якій операції і може бути різним за масштабом та компенсацією. Доцільно зазначити, що ринок цінних паперів вважають не лише найскладнішим, а й найризикованішим сектором фінансового ринку. До того ж ризик операцій із цінними паперами – це складний ризик, оскільки в ньому проявляється весь комплекс фінансових ризиків.

Банківська діяльність на ринку цінних паперів, характеризується вищою ризикованістю, оскільки банк ризикує не тільки своїми, а й залученими коштами. Фінансова криза змусила керівників банків змінити своє ставлення до політики управління ризиками. Тим проблемам, котрі вважалися незначними, тепер приділяють велику увагу: створюються підрозділи, відповідальні за управління ризиками, удосконалюються методики управління ризиками. Тому ці питання набувають особливої актуальності. Щоб професійно управляти ризиками, банк має знати, з якими ризиками пов'язана його діяльність; для цього потрібно їх класифікувати. За сферами виникнення та можливостями управління банківські ризики на ринку корпоративних цінних паперів поділяють на зовнішні та внутрішні (рис. 4.12).

До зовнішніх належать ризики, що не залежать безпосередньо від банківської діяльності. Їх вплив на результативність банку винятково високий, і управління цими ризиками надто складне, а іноді й неможливе. Для їх оцінювання застосовують переважно логічні методи аналізу.

До внутрішніх належать ризики, що виникають безпосередньо у зв'язку з діяльністю конкретного банку. Чим ширше коло клієнтів, операцій, партнерів, послуг банку, тим більше внутрішніх ризиків супроводжує його роботу. Порівняно зі зовнішніми внутрішні ризики краще піддаються ідентифікації і квантифікації.

Відповідно до рис. 4.12, внутрішні ризики за сферою виникнення поділяють на фінансові та функціональні.

Фінансові ризики – це ризики зниження дохідності прямих фінансових втрат чи упущеної вигоди, що виникає при здійсненні операцій у зв'язку з високим ступенем невизначеності їх результатів, із впливом на них безлічі випадкових чинників, з можливою неефективністю виробництва, розподільчих систем чи фінансового менеджменту (в т. ч. від операцій на ринку корпоративних цінних паперів). Фінансові ризики становлять найчисельнішу групу банківських ризиків. Ці ризики пов'язані з прийняттям фінансових рішень, зокрема в портфельному інвестуванні.

Рис. 4.12. Класифікація банківських ризиків¹

¹Примітка. Побудувала автор із використанням [49]

Що стосується функціональних ризиків, то варто зауважити, що вони значним чином впливають на діяльність банків. Причинами їх виникнення є неможливість здійснення своєчасного та повного контролю за діяльністю банку. Функціональні ризики пов'язані з процесами впровадження нових банківських продуктів, аналізу та передавання інформації і виконанням інших адміністративних операцій. Ці ризики порівняно з фінансовими важче виявити, але вони впливають на банківську діяльність не менше, ніж інші групи ризиків. Банки знижують функціональні ризики шляхом розроблення внутрішніх методик і техніко-економічного забезпечення окремих операцій, поліпшення системи аудиту, документообороту.

Загалом успішна діяльність банку на ринку цінних паперів залежить від обраної стратегії управління ризиками. Мета процесу управління банківськими ризиками полягає в їх обмеженні або мінімізації, оскільки повністю уникнути ризиків неможливо [5].

Ідеї попередження та зниження ризиків стають дедалі більше затребуваними з боку як банківської науки, так і практики [25, с. 7]. Управління банківськими ризиками є одним із ключових елементів стратегії розвитку банку. Головні засади управління ризиками в банку мають базуватися на загальноновизнаних підходах і рекомендаціях Базельського комітету (Базель III) та НБУ. Мети системи аналізу й керування ризиками діяльності банку досягають на основі системного, комплексного підходу, що охоплює вирішення таких завдань:

- виявлення й аналіз усіх ризиків, що виникають у банку в процесі діяльності;
- якісна й кількісна оцінка (вимір) окремих видів ризиків;
- встановлення взаємозв'язків між окремими видами ризиків;
- повний аналіз рівня ризиків за здійснюваними і запланованими банком операціям з метою визначення сумарного розміру банківських ризиків;
- оцінка допустимості та обґрунтованості сумарного розміру ризиків;

– відстеження ризиків на стадії виникнення негативної тенденції, а також швидке й адекватне реагування, спрямоване на запобігання або мінімізацію ризику.

У період кризи особливо актуальними є питання мінімізації ризиків. При здійсненні операцій на ринку цінних паперів попередження втрат забезпечують за рахунок зваженого вибору фінансових інструментів, коли банк працює в основному з високоліквідними акціями, так званими «блакитними фішками» (в Україні це – ВАТ «Укртелеком», ВАТ «Укрнафта», ВАТ «Запоріжсталь», ВАТ «Київенерго», ВАТ «Західенерго», ВАТ «Центр-енерго», ВАТ «Концерн «Стирол», ВАТ «Дніпроенерго», ВАТ «Донбасенерго», «Укрсоцбанк», ВАТ «Мотор Січ», ВАТ «Райфайзенбанк Аваль», «Єнакіївський металургійний завод», ВАТ «Авдіївський коксохімічний завод» та ін.), аналізу стану і прогнозу змін котирування цінних паперів, а також за рахунок дотримання процедури контролю й регулювання величини фондового ризику, передбаченої внутрішнім Положенням про систему контролю та управління банківськими ризиками. Для мінімізації ризиків банкам необхідно розробляти й затверджувати ліміти за операціями з акціями та облігаціями українських емітентів. Для оперативного реагування на зміни ринкових цін на постійній основі необхідно аналізувати стан фінансового ринку і дані економічних прогнозів.

Управління ризиками в банку є комплексним процесом, який охоплює виявлення (ідентифікацію) ризиків, їх оцінку, моніторинг рівня ризиків, контроль прийнятності рівня ризиків та розроблення заходів щодо їхньої мінімізації. Виявлення (ідентифікацію) ризиків здійснюють на постійній основі шляхом експертизи нових банківських продуктів, дослідження зовнішнього середовища тощо.

Оцінку та моніторинг рівня ризиків здійснюють із використанням різноманітних статистичних підходів (за умови впливу на ціноутворення ринкових факторів) і аналізом сценаріїв (за умови впливу на ціноутворення неринкових факторів) із використанням наявної інформації щодо прогнозів провідних світових фінансових організацій, динаміки макроекономічних показників, політики

центральної банків, економічної політики урядів та ін. Окрім того, для оцінки потенційних втрат при настанні шоків (стресових) подій використовують стрес-тестування.

Аналізувати ризик можна якісно та кількісно. За якісного аналізу визначають фактори ризику, області ризику й етапи роботи, при виконанні яких виникає ризик, і після цього ідентифікують усі можливі ризики. За кількісного аналізу визначають кількісне (числове) значення розмірів окремих ризиків і ризику конкретного виду діяльності загалом [15, с. 303].

Необхідність якісного аналізу ризику пов'язана з тим, що:

– ризик має бути обґрунтованим і не набувати характеру авантюри. Тому необхідно порівнювати очікувані позитивні результати з можливими економічними, соціальними сьогоднішніми і майбутніми негативними наслідками. Якщо ж аналіз та обґрунтування дій приводять до кращих результатів, то ризикувати доцільно;

– ризик виникає тоді, коли є зацікавленість у результатах економічних рішень. Тому необхідно виявляти вплив рішень, котрі приймають в умовах невизначеності, на інтереси суб'єктів економічного життя [15, с. 303–304].

Кількісний аналіз здійснюють такими основними методами: 1) статистичний метод; 2) метод аналогій; 3) метод експертних оцінок; 4) метод побудови дерева рішень; 5) комбінований метод [15, с. 306].

Разом із заходами проведення аналізу, дослідження та оцінки ризику необхідно прогнозувати ризик і управляти ним. Потрібно знижувати загрози від втрат за ризиками й обирати найефективніші дії, котрі забезпечать прийнятний ступінь ризику. Механізм захисту банку від ризику складається з поточного регулювання ризику та методів його мінімізації. При цьому під поточним регулюванням ризику розуміємо відстежування критичних показників та прийняття на цій основі оперативних рішень за банківськими операціями.

Треба визнати, що оптимальні рішення – це не ті дані, які отримані при пошуку, виконаному за схемою, а результат оцінки даних, отриманих за допомогою пошуку, а також тих значень, що були визначені у результаті проведеного аналізу.

У процесі діяльності банк окреслює перед собою безліч цілей. Вони складні та суперечливі, тому максимально домогтися їх досягнення неможливо. Таким чином, завдання зводиться не до екстремальних, а до оптимальних рішень, тобто до рішень, за яких критерії задовольняються найкраще.

Із всієї сукупності методів дослідження і планування операцій банків на ринку корпоративних цінних паперів для отримання оптимальних рішень виділяємо метод кластерного аналізу. Перевага його в тому, що цей метод дозволяє здійснювати розбивку не за одним параметром, а за набором ознак. Кластерний аналіз, на відміну від математично-статистичних методів, не накладає обмежень на вигляд аналізованих об'єктів і дає змогу розглядати безліч вихідних даних, робить масиви інформації компактними і наочними. Портфель цінних паперів банку містить багато видів акцій, різних за характеристиками. У нашому випадку головною метою при формуванні портфеля банку є мінімізація портфельного ризику. Прийняття рішення щодо проведення відповідних операцій із акціями – відповідальний і складний процес, який потребує різноманітних підходів. Часто такі операції здійснюються на основі аналітичних, інтуїтивних, статистичних висновків. При цьому працівникам банку доводиться аналізувати значний обсяг характеристик цінних паперів, що незалежні між собою. Для ідентифікації ризику як інших елементів системи управління ним велике значення має відповідна інформаційна база, котру одержують, збираючи та опрацьовуючи ту чи іншу інформацію.

Портфель цінних паперів банку варто формувати, використовуючи метод групування даних, що належать до класу моделей кластеризації. Багатовимірні методи використовують обчислювальні та графічні засоби для дослідження різних форм асоціації (подібності, близькості, групування) даних, представлених у

вигляді множини змінних, значення яких виміряні у деякого числа об'єктів, спостережень або вимірів. При цьому всі змінні розглядають як рівноправні, без поділу на залежні та незалежні.

Пропонуємо кластерний аналіз як метод прийняття рішень на ринку цінних паперів. Кластеризація набуває цінності тоді, коли є одним із етапів аналізу даних, побудови кінцевого аналітичного рішення. Аналітикові часто легше виділити групи подібних об'єктів, вивчити їх особливості та побудувати для кожної групи окрему, ніж створювати одну загальну модель для всіх даних. Такий спосіб доцільно використовувати при банківському плануванні для визначення груп цінних паперів і розроблення щодо кожної з них відповідної стратегії.

Кластерний аналіз – це багатомірна статистична процедура (кластеризація), що класифікує об'єкти або спостереження в однорідні групи. Набір усіх досліджуваних об'єктів розподіляють за підкласами, які називаються кластерами («cluster», з англ. «щітка, гроно»), згустками, класами, скупченнями або таксонами.

Основна мета кластеризації – розділити множину початкових даних на такі підмножини, групи, щоб об'єкти всередині кожної групи були подібними до себе, а об'єкти з різних груп – неподібними. Перевагою такого методу є проста та логічна візуалізація великих масивів. Кластерний аналіз може слугувати передумовою для формування «зон інтересу».

Для дослідження вибрано 20 видів цінних паперів із наступними характеристиками: ціна, дохідність від продажу, ризик і попит (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Характеристики цінних паперів¹

Емітенти	Ринкова ціна, грн.	Дохідність від продажу, %	Ризик, VaR	Рівень попиту (коефіцієнт)
1	2	3	4	5
Єнакіївський металургійний завод	280	17	4,7	0,48
Центрэнерго	250	19	4,9	0,43
«Мотор-Січ»	650	16	5,3	0,499
Дніпроенерго	100	18	3,7	0,54

**РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю
банківської системи України**

Продовження табл. 4.8

1	2	3	4	5
Західенерго	350	8	3,5	0,41
Ф-ка «Дарниця»	50	13	4,0	0,40
Ужгородський турбогаз	120	17	4,3	0,44
Авдіївський коксохімічний завод	140	17	4,4	0,46
Донбасенерго	270	12	4,1	0,43
Інвестбудсервіс	255	11	4,0	0,44
Крюківський вагонобудівний завод	155	10	3,9	0,44
Стахановський вагонобудівний завод	170	16	4,2	0,48
Полтавський гірничозбагачувальний комбінат	220	15	4,3	0,46
Запорізька кондитерська фабрика	250	14	4,1	0,51
Укрнафта	245	18	4,5	0,52
Дніпрометиз	330	21	4,8	0,43
Банк «Форум»	75	19	2,9	0,38
Ясинівський коксохімічний завод	58	23	3,9	0,44
Нижньодніпровський трубопрокатний завод	210	17	4,2	0,38
«Експо Нафта Продукт»	200	20	4,0	0,62

¹Примітка. Розраховано за даними ПФТС [42].

Кластеризація даних здійснена за допомогою ПК, пакета опрацювання статистичних даних STADIA [17].

Для виявлення наявних групувань були використані різні стратегії: ближнього сусіда, віддаленого сусіда, групового сусіда, гнучка стратегія, стратегія Уорда, дивізійна стратегія. В результаті поділу виділено п'ять кластерів (табл. 4.9, рис. 4.13 і 4.14).

Таблиця 4.9

Результати кластерного аналізу

Результат:
КЛАСТЕРНИЙ АНАЛІЗ. Файл: Акції. Евклід+Дивізійна
К л а с т е р и: Середня внутрікластерна віддаль=30,05
1= (1*,9)
2= (2,10,13,14,15*,19,20)
3= (4,7,8*,11,12)
4= (3,5*,16)
5= (6,17,18*)

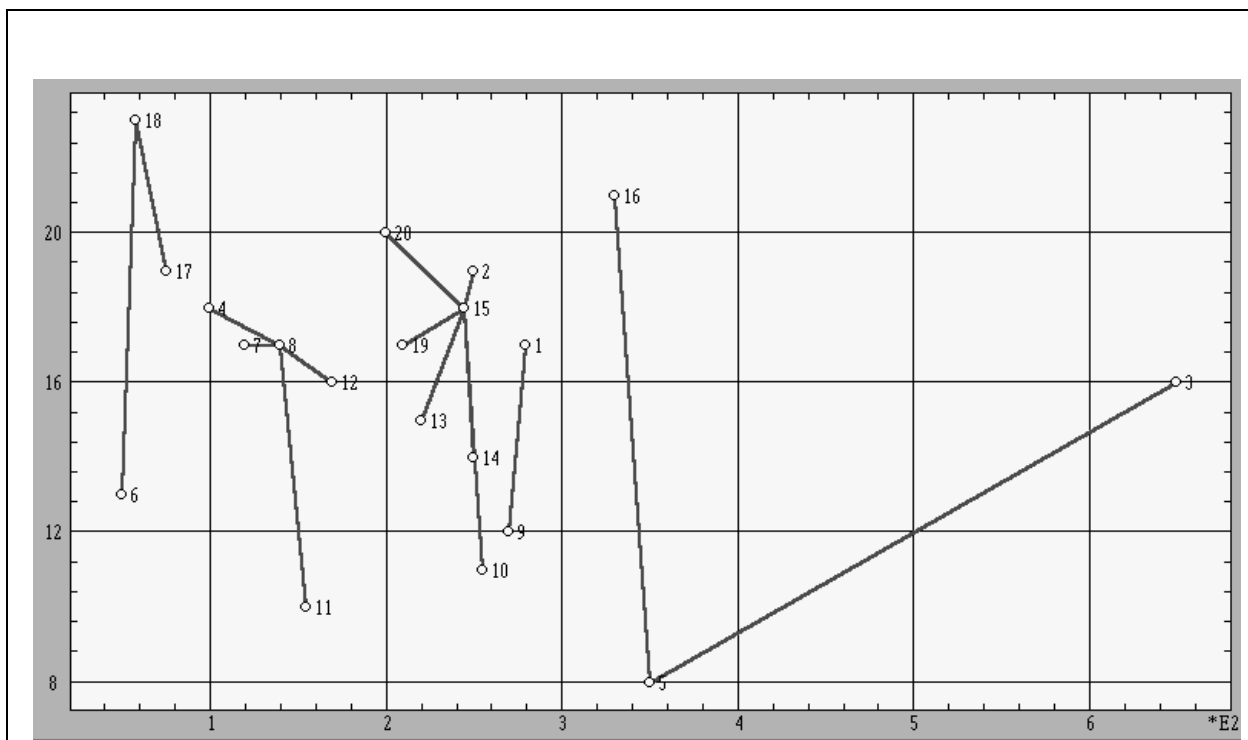

Рис. 4.13. Поділ цінних паперів у портфелі банку на кластери у проекції X1–X2

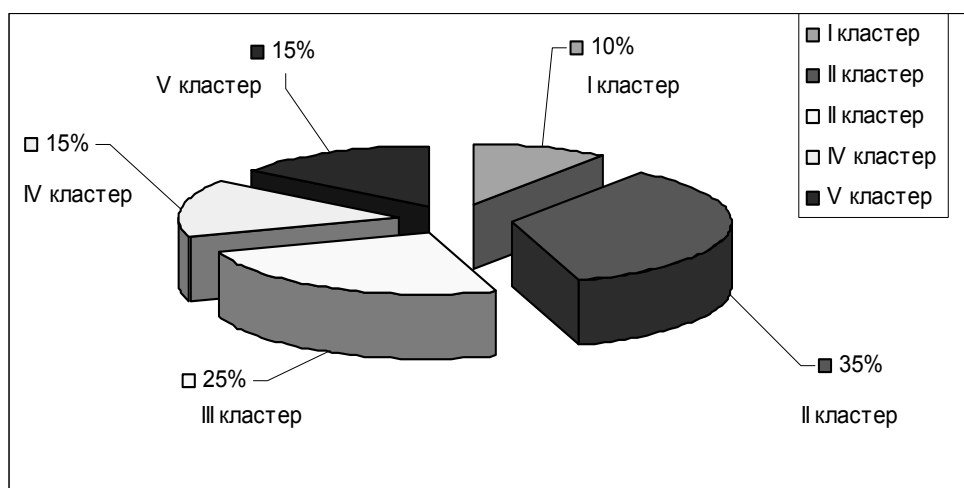

Рис. 4.14. Поділ цінних паперів у портфелі банку на кластери у процентному співвідношенні

Найбільшу групу цінних паперів містить II кластер, найменшу групу – I кластер, де найнаближеніші за заданими параметрами акції. Оскільки кластерний аналіз не містить обчислювального

**РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю
банківської системи України**

механізму перевірки гіпотези про адекватність отриманих класифікацій, результати кластеризації обґрунтовуємо за допомогою методу дискримінантного аналізу, який дає змогу перевірити гіпотезу, що не протирічить класифікації заданої множини.

Результати дискримінантного аналізу показали, що запропонована класифікація виявилась ефективною (рівень значущості близький до нуля для гіпотези про нульову міжкластерну відстань D2).

Для кожного кластеру створена модель, що охоплює значення статистичних показників, а саме: середнє значення, середнє квадратичне відхилення, коефіцієнт варіації варіаційного ряду (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Статистичний аналіз кластерів

Група акцій	Середнє значення				Середнє квадратичне відхилення				Коефіцієнт варіації параметра			
	Ціна	Дохідність від продажу,	Ризик, VaR	Попит	Ціна	Дохідність від продажу %	Ризик, VaR	Попит	Ціна	Дохідність від продажу	Ризик, VaR	Попит
I кластер	275,0	14,50	4,40	0,46	7,07	3,54	0,42	0,04	2,6	24,4	9,6	7,8
II кластер	232,9	16,29	4,29	0,48	22,33	3,15	0,32	0,08	9,6	19,3	7,6	16,3
III кластер	137,0	15,60	4,10	0,47	27,75	3,21	0,29	0,04	20,3	20,6	7,1	8,8
IV кластер	443,3	15,00	4,53	0,45	179,26	6,56	0,93	0,05	30,4	33,7	20,5	10,5
V кластер	61,0	18,30	3,60	0,40	12,80	5,0	0,60	0,03	20,9	27,5	16,9	7,5

Продемонструємо використання даних таблиці для подальшого аналізу. Нехай нам треба визначити ймовірність того, що величина ризику на акцію досліджуваного варіаційного ряду (табл. 4.11) відхилиться за абсолютною величиною від свого математичного сподівання на 10%. Для обрахунку ймовірностей використовуємо таку формулу:

$$P(|r - \bar{r}| \leq \varepsilon) = 2\Phi\left(\frac{\varepsilon}{\sigma}\right)$$

де \bar{r} – середнє значення величини ризику; $\varepsilon = 0,1 \cdot \bar{r}$; σ – середнє квадратичне відхилення величини ризику.

Результати обрахунків наведені в таб. 4.11.

Таблиця 4.11

Ймовірність відхилення величини ризику за групами акцій

Групи акцій		Ймовірність відхилення величини ризику на 10%
Із урахуван ням кластерів	I	0,460
	II	0,325
	III	0,295
	IV	0,708
	V	0,664
Без урахування кластерів		0,584

Як видно з даних таблиці, найменша ймовірність відхилення величини ризику на 10% від свого середнього значення є в III групі акцій, а найбільша ймовірність – у IV групі. Значення ймовірності без урахування кластерів, становить 0,584. Розбивка на кластери допомогла виявити найочікуваніших претендентів на зміну величини ризику. Таким чином, ми визначили «зони інтересу», які є важливими для прийняття рішення.

Нині вітчизняні учасники ринку цінних паперів, управляючи ризиками, часто опираються на інтуїцію та досвід. Лише незначна частина керівників ураховує ризик із застосуванням математичних методів. Процес управління ризиком і його ефективність часто залежать від швидкості реакції на зміни умов ринку, фінансового стану банку та економічної ситуації загалом. Особливого значення у вирішенні ризикових задач набувають математичні методи управління портфелем цінних паперів банку, котрі допомагають знаходити правильні шляхи проблеми.

Таким чином, модель управління ризиком портфеля цінних паперів, що ми подали, допоможе банку значно прискорити

розроблення портфельних планів, оптимізувати їх, краще зрозуміти взаємозв'язок між групами активів та створити умови для рентабельної роботи, а отже, зменшити ймовірність настання збитків і втрату вкладених ресурсів. Модель на основі кластеризації дасть змогу менеджменту банків вчасно ідентифікувати ризики та оцінити масштаби можливих збитків.

Література

1. Алексеєнко М. Д. Капітал банку: питання теорії і практики : моногр. М. Д. Алексеєнко. – К. : КНЕУ, 2002. – 276 с.
2. Алимов С. О. Концепційні основи управління ризиками в комерційних банках / С. О. Алимов // Управління ризиком. – 2009. – № 10. – С. 10–15, 11–12.
3. Аналітичне дослідження «Інтегральний кредитний рейтинг банківської системи України» НРА «Рюрік» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rurik.com.ua/>.
4. Бакало І. І. Забезпечення фінансової стійкості банків / І. І. Бакало // Економіка, менеджмент, бізнес. – 2012. – Т. 1, № 1(5). – С. 120 – 124.
5. Банковское дело : учеб / под ред. О. И. Лаврушина. – М. : КНОРУС, 2011. – 768 с.
6. Бланк И. А. Управление финансовыми рисками / И. А. Бланк. – К. : Ника-Центр, 2005. – 600 с.
7. Бойківська Л. І. Управління банківськими ризиками – основа банківської справи [Електронний ресурс] / Л. І. Бойківська. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/SOC_Gum/Vlca_Ekon/Ekon/2009_32/37.pdf.
8. Бюлетень Національного банку України [Електронний ресурс] / Нац. банк України. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
9. Гроші та кредит : підруч. / за заг. ред. проф. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2006. – 744 с.
10. Дзюблюк О. В. Організація грошово-кредитних відносин суспільства в умовах ринкового реформування економіки : моногр. / О. В. Дзюблюк. – К. : Поліграфкнига, 2000. – 512 с.
11. Дзюблюк О. В. Проблеми оптимізації ресурсної бази банків в умовах кризових явищ на фінансових ринках / О. В. Дзюблюк // Сталий розвиток. – 2012. – № 4. – С. 316–318.

12. Довгань Ж. М. Проблеми фінансової стійкості банківських установ України / Ж. М. Довгань // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2009. – № 1 (4). Квіт. – С. 109–112.
13. Економіко-математичне моделювання : навч. посіб. / [за ред. О. Т. Іващука]. – Тернопіль : ТНЕУ «Економічна думка», 2008. – 704 с.
14. Зинкевич В. А. Инструментарий для управления кредитными рисками с учетом макроэкономических факторов // Банковское кредитование. – 2009. – № 4. – С. 58–68.
15. Ильясов С. М. Управление активами и пассивами банков / С. М. Ильясов // Деньги и кредит. – 2000. – № 5. – С. 20–26.
16. Иода Е. В., Классификация банковских рисков и их оптимизация / Е. В. Иода, Л. Л. Мешкова, Е. Н. Болотина ; под общ. ред. проф. Е. В. Иода. [2-е изд., испр. и перераб]. Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. ун-та, 2002. – 120 с.
17. Іващук О. Т. Методи економетричного аналізу даних у системі STADIA: [навч. посіб.] / О. Т. Іващук, О. П. Кулаїчев. – Тернопіль : ТАНГ, 2001. – С. 151.
18. ІФС [Електронний ресурс]. – 2010. – 26 берез. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Statist/index_FSI.htm.
19. Кльоба Л. Г. Ризик-менеджмент комерційного банку / Л. Г. Кльоба, В. Л. Кльоба // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008. – Вип. 18.9. – С. 213–223.
20. Колодізєв О. М. Забезпечення стабільності банківської системи на основі підвищення ефективності управління капіталізацією вітчизняних банків / О. М. Колодізєв, В. О. Лесик // Вісник Української академії банківської справи. – 2012. – № 1. – С. 42–51.
21. Кузнецов І. О. Проблеми та особливості банківського ризик-менеджменту в умовах економічної кризи / І. О. Кузнецов // Вісник Національного університету водного господарства та природокористування. Економіка. – 2009. – Вип. 3 (47). – С. 136–141.
22. Кузьмак О. М. Ефективна система ризик-менеджменту як дієвий засіб забезпечення стійкості банківських установ / О. М. Кузьмак // Вісник Хмельницького національного університету. – 2011. – Т. 2, № 2. – С. 164–166.
23. Куш О. О. Управління інвестиційним ризиком банків / О. О. Куш // Економічний простір. – 2012. – № 64. – С. 179–190, 180-185.

**РОЗДІЛ 4 Практичні аспекти управління фінансовою стійкістю
банківської системи України**

24. Лавров Р. В. Ризики комерційного банку та ризик-менеджмент в умовах фінансово-економічної нестабільності / Р. В. Лавров // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2010.– № 2(10). – С. 196–201. – (Серія 1. Економіка).
25. Лаврушин О. И. Банковские риски : уч. пособ.; / О. И. Лаврушин [под ред. д-ра экон. наук, проф. О. И. Лаврушина и д-ра экон. наук, проф. Н. И. Валенцевой]. – М. : КНОРУС, 2007. – 232 с.
26. Лис І. М. Управління ліквідністю банківської системи України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» / Ігор Михайлович Лис. – К., 2010. – 21 с.
27. Макаровська Н. Р. Аналіз підходів до управління банківськими ризиками / Н. Р. Макаровська // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : зб. наук. праць. Вип. 33 / Держ. вищ. навч. заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2011. – С. 294–303.
28. Методичні вказівки з інспектування банків. Система оцінки ризиків : Постанова Правління НБУ від 15.03.2004 р., № 104 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0104500-04>.
29. Методичні рекомендації щодо взаємодії між інспекторами з банківського нагляду Національного банку України та зовнішніми аудиторами банків : Постанова Правління НБУ від 29.04.2004 № 191 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0191500-04>.
30. Методичні рекомендації щодо організації та функціонування систем ризик-менеджменту в банках України: Постанова Правління НБУ 02.08.2004 № 361 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0104500-05>.
31. Методичні рекомендації щодо порядку проведення стрес-тестування в банках України : Постанова Правління НБУ 06.08.2009 р., № 460 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v0460500-09>.
32. Минцберг Г. Школы стратегий / Г. Минцберг, Б. Альстрэнд, Дж. Лэмпел ; [под ред. Ю. Н. Каптуревского] – СПб. : Питер, 2000. – 336 с.
33. Мороз Л. В. Банківські ризики та їх вплив на діяльність банківських установ / Л. В. Мороз, О. В. Сідак // Науковий вісник НЛТУ. – 2011. – Вип. 21.18. – С. 221–228.

34. Мрочко М. Причини втрати та шляхи відновлення довіри до банківської системи України / М. Мрочко, Ю. Тихан // Формування ринкової економіки в Україні. – 2009. – Вип. 19. С. 379–386.
35. Новейший словарь иностранных слов и выражений. – Минск : Харвест ; М. : ООО «Издательство АСТ», 2001. – 976 с.
36. Організаційно-методичні підходи до запровадження в НБУ системи оцінки стійкості фінансової системи : інформ.-аналіт. матеріали / за ред. д.е.н., проф. В. І. Міщенко, к.е.н., доц. О. І. Кірєєва і к.е.н. М. М. Шаповалової. – К. : Центр наук. дослідж. НБУ, 2005. – 97 с.
37. Орлова В. О. Сучасні підходи до регулювання банківських ризиків: теоретичний аспект / В. О. Орлова, А. Д. Нестеренко // Торгівля і ринок України 2012. – Вип. 33. – С. 454–460.
38. Основні показники діяльності банків за 2011 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics/2001-Last.htm.
39. Основні показники діяльності банків за 2012 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.bank.gov.ua/Bank_supervision/Dynamics/2001-Last.htm.
40. Основні принципи ефективного банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=45251>.
41. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
42. Офіційний сайт. Перша фондова торгівельна система [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.pfts.com/uk>.
43. Паласевич М. Б. Управління ризиками інвестиційної діяльності банків [Електронний ресурс] / М. Б. Паласевич. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Vlca/Ekon/2009_31/32.pdf.
44. Партин Г. О. Ризики у сучасній банківській діяльності та шляхи їх зниження / Г. О. Партин, У. І. Путько // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – № 21.9. – С. 247–253, 249–250.
45. Підсумки діяльності комерційних банків України за перше півріччя 2012 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=7253&menu=119&Itemid=113.
46. Показники діяльності банків (відносні) станом на 01.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://bankografo>.

com/analiz-bankiv/bankivska-statystyka/pokazniki-diyalnosti-bankiv-vidnosni.

47. Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями : затв. Постановою Правління Нац. банку України 25.01.2012 № 23.

48. Полфреман Д. Основы банковского дела / Д. Полфреман, Ф. Форд. – М: ИНФРА-М, 1996. – 622 с.

49. Посохов І. М. Операційні ризики: управління та основні напрями зниження / І. М. Посохов // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2012. – № 37. – С. 229–233.

50. Примостка Л. О. Управління активами і пасивами комерційного банку / Л. О. Примостка // Вісник Національного банку України. – 2001. – № 2. – С. 39–43.

51. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент в банку: підруч. / Л. О. Примостка. – [2-ге вид., перероб. і доп.]. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.

52. Примостка Л. О. Фінансовий менеджмент в банку : підруч. / Л. О. Примостка. – [2-ге вид., доп. і переробл.]. – К. : КНЕУ, 2004. – 468 с.

53. Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання діяльності банків : Закон України. № 3024-VI від 15.02.2011 р. [Електронний ресурс] // Офіц. сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : // www.rada.gov.ua.

54. Про затвердження Національної рейтингової шкали: Постанова Кабміну № 665 від 26.04.2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/>.

55. Про порядок визначення рейтингових оцінок за рейтинговою системою CAMELS : постанова НБУ від 8.05.2002 р., № 171 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/>.

56. Про схвалення Методики розрахунку економічних нормативів регулювання діяльності банків в Україні : Постанова НБУ № 315 від 2.06.2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [/http://www.bank.gov.ua](http://www.bank.gov.ua).

57. Просович О. П. Управління ризиками комерційного банку / О. П. Просович, К. В. Прошак // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2010. – С. 194–200.

58. Рейтинг успішності українських банків // [Електронний ресурс] Реальна економіка. – Режим доступу : // real-economy.com.ua/publication/ratings/29530.html.

59. Седлик О. Ризики фінансово-банківської системи країн ЦСЄ у посткризовий період / О. Седлик // Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку : [зб. Наук. праць] / відп. Ред. О. Є. Кузьмін. – Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2011. – С. 401–410.
60. Страхарчук В. П. Основні принципи системи контролю банківського юридичного ризику / В. П. Страхарчук, А. Я. Страхарчук // Науковий вісник. – 2006. – Вип. 16.6. – С. 263–273.
61. Усоскин В. М. Современный коммерческий банк: управление и операции / В. М. Усоскин. – М. : Все для вас, 1993. – 320 с.
62. Фалюта А. В. Етапи управління ризиками банку / А. В. Фалюта // Науковий вісник НЛТУ України. – 2012. – Вип. 22.6. – С. 276–283.
63. Цицик К. Ю. Пруденційний банківський нагляд на основі системи оцінки ризиків / К. Ю. Цицик // Науковий вісник: фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – № 1. – С. 52–55.
64. Червінська О. С. Управління ризиками в банківській діяльності / О. С. Червінська, І. І. Кутник // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.11. – С. 159 – 165.
65. Чуб О. О. Банки в глобальній економіці : моногр. / О. О. Чуб. – К. : КНЕУ, 2009. – 340 с.
66. Швець Н. Р. Методи вимірювання величини банківських ризиків: перспективи застосування в українській банківській практиці / Н. Р. Швець, В. К. Євдокименко // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. – 2010. – Вип. 6 : Економічні науки. – С. 30 – 47.
67. Швець Н. Р. Ризики банківських установ: проблеми визначення та управління / Н. Р. Швець // Регіональна економіка. – 2008. – № 4. – С. 97–103.
68. Шумкова К. Г. Совершенствование методов оценки и лимитирования кредитного риска в российском банковском секторе / К. Г. Шумкова // Финансы и кредит. – 2011. – № 30. – С. 34–37.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО УДОСКОНАЛЕННЯ ГРОШОВО-КРЕДИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

Розділ 1. Загальні положення

1.1. Методичні рекомендації щодо удосконалення грошово-кредитного регулювання в Україні (далі – Методичні рекомендації) створено з метою підвищення ефективності роботи Національного банку України в сфері грошово-кредитної та валютної політики, а також банківського нагляду.

1.2. Методичні рекомендації розроблено на підставі Законів України «Про банки і банківську діяльність», «Про Національний банк України», а також з науково-практичних розробок вітчизняних і зарубіжних науковців та професорсько-викладацького складу Тернопільського національного економічного університету. Дані Методичні рекомендації сприятимуть підвищенню ефективності грошово-кредитного регулювання в Україні.

1.3. Чітке дотримання цих Методичних рекомендацій сприятиме удосконаленню грошово-кредитного регулювання Національного банку України та пришвидшить розвиток вітчизняної банківської системи зокрема і національної економіки взагалі. Ці методичні рекомендації можуть бути використані Національним банком України в контексті оптимізації грошово-кредитного регулювання економіки та забезпечення макроекономічної стабільності.

1.4. У даних Методичних рекомендаціях щодо грошово-кредитного регулювання вживаються такі терміни та визначення:

грошово-кредитна політика – це є організуючий і регулюючий ціле-спрямований вплив держави, який здійснюється через її центральний банк на економічну діяльність суб'єктів грошового ринку та економічні процеси у сфері грошового обігу та кредиту, створення й удосконалення умов економічного розвитку відповідно до певного суспільного устрою з метою впорядкування та підвищення результативності;

принципи грошово-кредитної політики:

- **принцип операційної ефективності:** інструменти та методи центрального банку повинні дозволяти йому ефективно виконувати свої функції;
- **принцип ринкової економіки:** реалізація грошової політики має відповідати потребам економіки та забезпечувати вільну конкуренцію;
- **принцип звичайних, прозорих та економічних методів:** визначає форми інструментів грошової політики та механізми їх використання.

Основою проведення ефективної грошово-кредитної політики в будь-якій країні світу і будь-яким центральним банком є забезпечення двох умов:

1) **незалежність центрального банку**, що дасть змогу використати ті інструменти грошово-кредитної політики та прийняти такі управлінські рішення, які забезпечуть потреби економічного розвитку країни;

2) **узгодженість монетарної і фіскальної політики**, що забезпечить своєчасність, оперативність та виваженість застосування інструментів грошово-кредитної політики;

грошово-кредитне регулювання – система заходів у царині грошового обігу та кредиту, які спрямовуються на регулювання процентної ставки, норм обов'язкового резервування, операцій з цінними паперами на відкритому ринку, імпорту та експорту капіталу, рефінансування банківських установ, золотовалютних резервів. Вплив таких заходів має забезпечувати постійний економічний розвиток, ефективну зайнятість, недопущення розвитку інфляційних процесів, врівноваження платіжного балансу країни;

державне регулювання банківської діяльності полягає в тому, що механізм регулювання здійснюється, перш за все, в межах банківської системи та виражається у впливі центрального банку на комерційні;

метою державного регулювання банківської сфери є підтримка стійкості національної банківської системи, запобігання банкрутства окремих банків, підтримка конкуренції в банківській сфері, задоволення потреб суспільства та клієнтів банків у отриманні якісних банківських послуг;

макроекономічна стабільність – це складна комбінація внутрішньо- та зовнішньоорієнтованих заходів, які, відбиваючи діалектику частини й цілого, визначають сутнісні особливості ендегенних соціально-політичних і економічних акцій у конкретний момент розвитку економічної системи на інноваційних засадах.

Розділ 2. Рекомендації щодо удосконалення валютної політики Національного банку України

1.1. У зв'язку із тим, що в умовах розгортання світової фінансової кризи ринкові методи реалізації валютної політики були далеко не завжди спроможні у повному обсязі забезпечити достатньо ефективний регулятивний вплив держави на валютні відносини, то нарівні із економічними важелями реалізації валютної політики слід акцентувати увагу на перспективах зростаючої ролі окремих елементів валютних обмежень, головним серед яких є заходи валютного контролю як інструмента протидії впливу глобальних фінансових дисбалансів, пов'язаних із транскордонними переміщеннями капіталів. Необхідність такого адміністративного інструмента реалізації валютної політики визначається дією ряду об'єктивних факторів, які характеризують розвиток глобальної економіки в сучасних умовах, а саме: суттєве розширення і активізація світової торгівлі; інтеграція національних економік у світове господарство і міжнародні фінансові структури; збільшення обсягів спекулятивних операцій з валютами; зростання імовірності кризових явищ у валютній і фінансовій сфері.

Дія зазначених факторів визначає принципову можливість порушення макроекономічної стабільності, що під впливом глобальних фінансових дисбалансів, зумовлених неконтрольованим переміщенням величезних обсягів грошових ресурсів, призводить до різких коливань кон'юнктури валютного ринку, а відтак, і розладнання внутрішнього грошового обігу в країні. А це вочевидь зумовлює необхідність реалізації відповідних обмежувальних заходів валютної політики, спрямованих саме на операції, пов'язані з рухом капіталів. Йдеться, зокрема, про такі заходи, як:

- обов'язкове отримання резидентами дозволів від органів валютного контролю на залучення іноземних кредитів чи на випуск зовнішніх позик;
- централізація права на отримання зовнішніх кредитів у руках державних органів;
- депонування певної частини отриманих позичальником зовнішніх кредитів на спеціальних рахунках у центральному банку;
- обмеження прав комерційних банків країни надавати міжнародні кредити в іноземній валюті;
- отримання дозволів нерезидентами на здійснення інвестицій у дану країну і придбання цінних паперів національних компаній;
- обмеження на виплату процентів або введення негативної процентної ставки закладами нерезидентів у національній валюті;
- примусова конверсія позичок, отриманих на зовнішніх ринках в іноземній валюті, у національну валюту.

1.2. У разі надмірного притоку капіталів задля утримання обмінного курсу від ревальвації запроваджені валютні обмеження можуть включати:

- блокування на безпроцентному рахунку в центральному банку усіх нових закордонних зобов'язань комерційних банків;
- заборону продажу цінних паперів нерезидентам і здійснення ними інвестицій у дану країну;
- заборону на виплату процентів за строковими вкладами нерезидентів у даній країні;
- запровадження від'ємної процентної ставки закладами нерезидентів у національній валюті;
- обмеження ввезення валюти в країну.

1.3. У тому ж разі, коли потрібно дестимулювати відтік капіталів з країни, заходи валютного контролю можуть передбачати:

- обмеження вивозу національної і іноземної валюти, золота, цінних паперів, надання кредитів; контроль за функціонуванням ринку позичкових капіталів;
- заборона участі національних банків у наданні міжнародних кредитів у валюті;
- припинення обслуговування зовнішнього боргу або його погашення в національній валюті без права переказу закордон.

1.4. Аналізуючи зазначені адміністративні механізми валютної політики, потрібно розуміти, що якщо центральний банк не зможе реалізувати відповідні

заходи валютного контролю за переміщенням капіталів, то в національній економіці можуть виникнути істотні викривлення, здатні підірвати конкурентоспроможність виробництва, посилити валютні ризики діяльності як державного, так і приватного секторів. Притоки капіталів за відсутності контролю і обмежень з боку центрального банку здатні негативним чином впливати на реальну ціну фінансових активів, знецінювати кредитні вкладення, збільшувати ризики банківської діяльності та й урешті формувати фінансові бульбашки, спроможні дестабілізувати усе національне господарство.

Отже, необхідність валютного контролю за транскордонним переміщенням капіталів визначається об'єктивними потребами мінімізації ризиків, пов'язаних із неконтрольованим збільшенням чи зменшенням грошових ресурсів у національній економіці, що має підвищувати її здатність протистояти зовнішнім шокам та проявам глобальних фінансових дисбалансів.

1.5. В умовах загострення світової фінансової кризи суттєвою проблемою здійснення валютної політики була непрозорість і невизначеність дій НБУ в сфері валютного регулювання і контролю для суб'єктів валютного ринку, які часто не розуміли подальших намірів центрального банку, а відтак, не змогли сформуванати позитивні очікування на динаміку обмінного курсу гривні у перспективі.

Тому для вирішення цієї проблеми в майбутньому у випадку можливих кризових явищ в економіці Національному банку України в процесі реалізації валютної політики необхідно сформулювати чіткі і абсолютно зрозумілі для всіх економічних агентів курсові орієнтири, які у сукупності дозволили б підтримувати курсову стабільність без завдання шкоди підтриманню належного рівня ліквідності і фінансової стійкості банківської системи та без суттєвих обмежень щодо здійснення нею кредитних вкладень у реальний сектор господарства, позаяк без кредитів у виробничу діяльність підприємств неможливо здолати економічний спад. У цій ситуації оптимальним напрямом валютної політики могло б стати формування відповідних курсових орієнтирів у вигляді не жорсткої фіксації обмінного курсу гривні, як це мало місце упродовж 2000–2008 рр., а у вигляді коридору, що обмежував би граничні коливання курсу певними рамками, надаючи водночас сигнал учасникам ринку про цей «номінальний якір» монетарного регулювання центрального банку і його бажання та готовність утримувати стабільність на валютному ринку у визначених межах за будь-яких обставин.

Розділ 3. Рекомендації щодо удосконалення грошово-кредитної політики Національного банку України

Негативні наслідки світової економічної кризи на розвиток економіки України призвели до згортання програм кредитування вітчизняними банками передусім з реального сектору економіки, що в підсумку спричинило падіння темпів зростання ВВП та зростання негативного сальдо платіжного балансу. За таких умов спрямованість та ефективність грошово-кредитної політики має вирішальне значення щодо стимулювання банківських установ до кредитування реального сектору економіки України.

1.1. З метою стимулювання банківських установ до кредитування реального сектору економіки та підвищення його ефективності, на наш погляд, необхідно, крім розподілу норм обов'язкового резервування за строками залучених ресурсів та видами валют залучення, диференціювати резервні вимоги залежно від спрямування кредитної політики банку. Для банків, що спрямовують свої ресурси у кредитування виробництва, пріоритетні галузі економіки, необхідно встановити гнучку систему обов'язкового резервування та надання пільг за резервуванням.

Отже, політика Національного банку України із використання мінімальних обов'язкових резервів в якості інструменту монетарного регулювання у подальшому має бути спрямована на покращення структури ресурсної бази комерційних банків, її розширення шляхом стимулювання чи обмеження тих чи інших депозитних операцій та активізації на цій основі кредитної діяльності банків задля надходження коштів до реального сектору. При цьому з метою мінімізації рівня ризиків, пов'язаних із погіршенням якості кредитних портфелів комерційних банків, НБУ потрібно здійснити всебічну, комплексну оцінку існуючих тенденцій до зростання обсягів прострочених кредитів за всіма категоріями позичальників, особливо за найбільш проблемними напрямками кредитування. Відтак, центральному банку спільно із комерційними банками потрібно розробити план дій щодо надання можливості із реструктуризації заборгованості позичальників, якщо вони мають змогу сплачувати проценти за кредитами, з відповідною підтримкою ліквідності цих банків, у тому числі і шляхом розгляду можливостей запровадження щодо таких банків диференційованих нормативів мінімальних обов'язкових резервів.

1.2. Одним із стратегічних напрямів вирішення питання відновлення кредитування реального сектору економіки слід вважати розгляд можливостей поновлення практики довгострокового рефінансування комерційних банків під кредитування реалізації важливих інвестиційних проектів у реальному секторі. Інша річ, враховуючи значні обсяги залишків вільних коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків (у середньому 20 млрд. грн. 2011 р. початку 2012 р.), стимулювання їх до відповідних операцій з рефінансування має бути реалізовано поза будь-яким адміністративним примусом, а визначатися виключно умовами процентної політики, застави, гарантій тощо. У цьому контексті постає необхідність стандартизації якості активів (наприклад, у вигляді груп однорідних позичок), що виступають у ролі застави в операціях рефінансування НБУ.

Інший можливий напрям посилення значення інструментів рефінансування і процентної політики Національного банку може передбачати укладення договорів із комерційними банками про відкриття кредитних ліній, цільова спрямованість грошових ресурсів із яких визначає реалізацію стратегічних завдань загальноекономічного розвитку. Крім того, такий інструмент, з одного боку, надаватиме можливості оперативного доступу банківських установ до коштів центрального банку, а з іншого – визначатиме можливості для останнього здійснювати ефективний контроль за своєчасним погашенням і цільовим витрачанням коштів комерційними банками, що особливо важливо з урахуванням негативного досвіду неконтрольованого і

нецільового використання кредитів рефінансування окремими банками в Україні на початку фінансової кризи у 2008–2009 рр.

1.3. З метою удосконалення грошово-кредитної політики в контексті відновлення кредитування реального сектору економіки необхідно використовувати не тільки ринкові інструменти, а й інструменти прямого впливу, такі як: селективні кредити, дисконтні механізми, втручання у встановлення норми відсотка через субсидування процентних ставок за кредитами, наданими в пріоритетні галузі економіки. В умовах перехідної економіки та кризових явищ, коли ринкові інструменти не позначаються або не повною мірою позначаються на кредитній активності комерційних банків, поєднання їх з адміністративними методами дозволить посилити ефективність регулятивного впливу НБУ на кредитну активність банків. На даному етапі єдиним ефективним і реальним інструментом впливу на відновлення кредитної активності банків є механізми прямого кредитування. До інструментів прямого кредитування належать селективні кредити, дисконтні механізми та субсидування процентних ставок.

Суть селективного кредитування полягає в наданні комерційним банкам кредитів цільового характеру на фінансування певних галузей економіки. Дія селективних інструментів поширюється вибірково – на окремі банки або їхні групи, певні види банківської діяльності, регулювання окремих видів кредиту тощо. Як правило, селективна кредитна політика застосовується у країнах, фінансовий ринок яких розвинений недостатньо і не дозволяє забезпечити ефективний розподіл грошових коштів та економічний розвиток загалом.

Цей захід найефективніший при кредитуванні банків через спеціалізовані фінансові інститути. Оскільки в Україні спеціалізовані банки інвестиційного спрямування не розвинуті, окрім єдиного ПАТ «Український банк реконструкції та розвитку», основною стратегією якого є сприяння в реалізації вітчизняних інвестиційних та інноваційних проектів шляхом середнього та довгострокового кредитування малого і середнього бізнесу, який досі не має розвиненої мережі філій, а обсяги кредитування ним реального сектору незначні, то такі кредити варто надавати насамперед основним системним банкам з розвинутою регіональною мережею філій.

Центральний банк повинен визначити щорічні ліміти збільшення обсягів таких кредитів. Потім ця сума (тільки та частина грошової пропозиції, яка змінюється за допомогою каналів прямого кредитування) розподіляється на частки певним секторам економіки за даний рік. Для цього необхідно ввести банківські нормативи кредитування.

Отже, до основних механізмів селективної кредитної політики належать:

- встановлення знижених процентних ставок на кредити, спрямовані у пріоритетні галузі;
- створення спеціальних фінансово-кредитних закладів, що здійснюють кредитування пріоритетних галузей за нижчими процентними ставками;
- надання пільг банківським інститутам, що надають кредити переважно пріоритетним сферам економіки.

Розділ 4. Рекомендації щодо удосконалення контрольно-наглядової політики Національного банку України

Враховуючи ситуацію на світових фінансових ринках, наслідком якої стало банкрутство багатьох відомих банків, в Україні особливої актуальності набуває проблема забезпечення стабільності і стійкості національної банківської системи, підвищення транспарентності процесів, що відбуваються в ній, та забезпечення ефективного нагляду за діяльністю вітчизняних банківських установ.

Важливим напрямком збільшення прозорості діяльності банків та підвищення стійкості банківської системи держави є введення в практику діяльності органу банківського нагляду ризик-орієнтованого нагляду за діяльністю банків, ефективність якого полягає у можливості виявлення проблем у банку на початкових стадіях їх виникнення. Хоча складність введення ризик-орієнтованої системи нагляду за діяльністю банків полягає у тому, що необхідно теоретично обґрунтувати і методологічно розробити критерії оцінки певних проблем, що виникли в банку. При цьому потрібно враховувати усе розмаїття факторів і чинників, що спричинили ці проблеми. Проте альтернативи щодо переходу на систему ризик-орієнтованого нагляду за діяльністю банків у сучасних умовах не існує, оскільки діюча система банківського нагляду зосереджена в основному на аналізі попередньої звітності банку і практично не дозволяє побачити проблеми у діяльності банку в майбутньому.

Організація ризик-орієнтованої системи банківського нагляду повинна базуватися на принципах ефективного банківського нагляду, серед яких основними є пріоритет змісту над формою щодо дотримання пруденційних норм та економічних нормативів, своєчасність реагування на появу проблемності у діяльності банку, адекватність заходів впливу органів нагляду умовам функціонування банківської системи та цілі нагляду загалом.

При ризик-орієнтованій системі банківського нагляду важливим є системний підхід до організації нагляду, в основі якого повинна бути розробка кількісних та якісних індикаторів, які одночасно дають можливість діагностувати проблемність банку на всіх стадіях розвитку і функціонування банку, враховують індивідуальні особливості функціонування банків і при цьому є універсальними.

З метою ефективного моніторингу ризиків у діяльності банків Національному банку України необхідно:

- здійснити правову регламентацію взаємодії органів банківського нагляду, контролю та аудиту;
- розвивати пруденційний підхід щодо організації нагляду за окремим банком і ризиками, характерними для його діяльності;
- розробляти заходи впливу на основі ранньої діагностики проблемності банків, в основі якої повинне бути сучасне комп'ютерне програмне забезпечення, що дозволяє простежувати регулятору діяльність банку в режимі реального часу;
- створити інститут самоконтролю за функціонуванням банку на ринку банківських послуг, стимулюючи при цьому мотивацію поведінки банку, спрямовану на підвищення рівня самоконтролю та транспарентності його діяльності.

Зазначені заходи підвищують ефективність ризик-орієнтованого нагляду НБУ і є необхідними для формування розвинутого банківського сектору України, функціонування якого відповідатиме міжнародним стандартам здійснення банківського бізнесу.

Розділ 5. Рекомендації щодо підвищення ефективності координації монетарної та фіскальної політики

Питання координації фіскальної та монетарної політики здебільшого виходить на перший план в умовах нестабільності в економіці як пошук шляхів згладжування негативних макроекономічних тенденцій. На сьогоднішній день в Україні в умовах уповільнення економічного зростання, негативного сальдо платіжного балансу, значних девальваційних очікувань надзвичайно актуальним є питання координації монетарної і фіскальної політики та координації дій Уряду і Національного банку в контексті забезпечення макроекономічної стабілізації.

Так, з метою зміцнення координації монетарної та фіскальної політики на законодавчому рівні необхідно прописати цілі даних політики щодо досягнення помірного рівня інфляції, процентної ставки, зміни валютного курсу, дефіциту/профіциту державного бюджету, а також визначити порядок використання та умови застосування тих чи інших монетарних і фіскальних інструментів. У першу чергу, необхідно узгодити терміни розроблення основних прогнозних і програмних документів Уряду та НБУ. У перспективі доцільним є перехід від координації монетарної і фіскальної політики на основі узгодження прогнозних показників у програмних документах на короткостроковий період (один рік) до закріплення правил і принципів, які на тривалий період визначають основні параметри монетарної і фіскальної політики, що не суперечать один одному та зменшують необхідність взаємодії з дрібних питань. Вирішення зазначених завдань необхідно здійснити шляхом внесення поправок у Бюджетний кодекс України та Закон України «Про Національний банк України».

Важливе місце у взаємодії Уряду та НБУ повинна зайняти дієва, а не декларативна стратегія макроекономічної політики України, в якій, окрім визначення дій та спільних цілей і порядку їх досягнення, повинна бути визначена відповідальність у вигляді відставки голови НБУ та прем'єр-міністра за недотримання стратегії.

Проте на сьогодні ключовим завданням Уряду та НБУ повинно стати відновлення кредитування реального сектору економіки і забезпечення макроекономічної стабільності.

В плані активізації кредитування реального сектору економіки одним із варіантів може бути домовленість монетарної і фіскальної влади з найбільшими банками щодо кредитування пріоритетних галузей вітчизняної економіки. Звичайно така домовленість має включати певні поступки з боку держави у вигляді зменшення для таких банків ставок оподаткування на 2–3%, надання довгострокових кредитів рефінансування за ставкою, нижчою за середню на 2–3 відсотки, та відповідною інформаційною політикою, спрямованою на підвищення іміджу банків-кредиторів реального сектору економіки. Зазначені банки, на наш погляд, окрім зниження ставок за кредитами, повинні погодитися на безкоштовне надання консалтингових послуг підприємствам-

кредитоодержувачам з метою їх швидкого зростання. Безсумнівно, як зі сторони НБУ, так і зі сторони Уряду повинен бути жорсткий контроль за виконанням домовленостей.

В даному випадку корисним є досвід Федеральної резервної системи США та Європейського центрального банку, які застосовували спеціальні програми стимулювання економіки. Так, одними із програм ФРС щодо стимулювання економіки були програми розподілу коштів – прямі кредити позичальникам та інвесторам на головних кредитних ринках країни. Мета програм – підтримати кредитні ринки та знизити процентні ставки за кредитами, які стали різко підвищуватися через фінансову кризу. В рамках цього напрямку ФРС розробила 2 нові програми, метою яких стало відновлення ринків комерційних цінних паперів (*Commercial Paper Funding Facility*) і сек'юритизованих активів (*Term Asset-backed Securities Loan Facility*). Виходячи зі змісту цих програм, ФРС скуповує цінні папери, у тому числі і при їхньому первинному розміщенні. Купівля Федеральним резервом високоякісних активів: цінних паперів Казначейства США, зобов'язань агентств, пов'язаних з державою. Мета подібних інфляційних вливань – зниження вартості та доступність кредиту для домогосподарств і бізнесу, насамперед у сегменті ринку нерухомості.

Ще одним яскравим прикладом підтримки реального сектору економіки є політика Європейського центрального банку (ЄЦБ), який надав Європейському інвестиційному банку статус контрагента в операціях рефінансування, що проводяться Євросистемою. Ця міра була спрямована на те, щоб забезпечити Європейському інвестиційному банку можливість збільшення обсягів кредитування реального сектору. Також ЄЦБ застосовував спеціальні цільові програми надання ліквідності шляхом купівлі забезпечених облігацій (CBPP2, Covered Bond Purchase Programme).

Окрім цього, в контексті євроінтеграційних намірів України та в світлі зростаючого негативного сальдо торгового балансу і високої імпортозалежності вітчизняної економіки середньостроковими цілями Уряду й НБУ є підвищення конкурентоспроможності національного виробника.

У сфері державної підтримки національного виробника заслуговує на увагу досвід розвинених країн світу з підтримки підприємств малого і середнього бізнесу, продукція яких займає більше 50% у ВВП країн. Для порівняння в Україні цей показник становить 9% від ВВП.

Так, на малий і середній бізнес у США поширюються спеціальні податкові пільги, наприклад «бонус першого року», коли податок сплачується не з усієї, а з половини оподаткованої суми, надання державних гарантій за банківськими кредитами в розмірі до 80% суми кредиту. Зниження абсолютних і відносних розмірів федеральних податків сприяє розвитку малого бізнесу, стимулюючи створення невеликих підприємств, посилюючи їх позиції в американській економіці, а отже, збільшуючи кількість нових робочих місць.

У Німеччині застосовується система пільгового кредитування при освоєнні високотехнологічних виробництв, створенні малих приватних підприємств. Пільгові умови – плата за користування кредитними ресурсами, як правило, не перевищує 6% річних, а термін надання позики – 10–15 років. Заслуговує на увагу програма, спрямована на фінансову підтримку малого бізнесу на початковому етапі його діяльності. Строк кредиту не може перевищувати 10 років, причому впродовж перших

двох років позичальник звільняється від погашення основної суми кредиту. Процентна ставка визначається під час підписання кредитної угоди і є фіксованою впродовж усього терміну позики. Одна з основних переваг для позичальників – можливість одержати кредит при недостатньому розмірі його забезпечення. Що ж до банків, то для них передбачено обов'язкове «звільнення від відповідальності в розмірі 80%».

В Італії практикують надання пільгових довгострокових позик, наприклад, під 3–5% річних за ринкової процентної ставки близько 15%. Підприємства можуть отримати додаткову пільгу в 20–30% компенсації вартості позики при довгостроковому поверненні кредиту.

В Іспанії розроблена велика кількість програм підтримки та розвитку малого і середнього бізнесу. Для тих, хто збирається починати свою справу, розроблені й успішно застосовуються різні програми з надання допомоги. Перші п'ять років підприємець не платить податки, а також має право на безстроковий кредит для розвитку бізнесу. Основну увагу іспанського уряду звернено на підприємства малого бізнесу, які мають високу соціальну значимість для Іспанії, створюють робочі місця для соціально вразливих груп населення (студентів, жінок, іммігрантів і т. д.), сприяють піднесенню слаборозвинених регіонів та районів. В Іспанії держава стимулює безліч організацій і фондів для підтримки малого підприємництва.

Як найважливіший позитивний фактор розвитку малого та середнього бізнесу в Іспанії варто відзначити мінімальний рівень бюрократії. Оформити реєстрацію підприємства, отримати ліцензію можна зробити за 24 години без зайвої тяганини з боку чиновників. Притому це може зробити навіть будь-який громадянин іншої держави. І в той же час контролюючі функції державних структур зведені до мінімуму.

Використовуючи світовий досвід підтримки малого і середнього бізнесу та враховуючи вітчизняні реалії, в Україні підтримка малих і середніх підприємств може здійснюватися таким чином:

- звільнення від податків до Державного бюджету України протягом першого року діяльності малих підприємств, дані підприємства повинні сплачувати тільки місцеві податки і збори;
- надання можливості малим підприємствам сільського господарства сплачувати тільки половину ставки податку на прибуток протягом перших 5 років діяльності;
- надання податкових канікул малим підприємствам під час кризових ситуацій в економіці.

Дані заходи державної політики в короткостроковій перспективі зменшать обсяги податкових надходжень до держбюджету, однак у середньостроковій і довгостроковій перспективі забезпечать зростання сектору малого бізнесу, збільшать кількість робочих місць та сприятимуть розвитку внутрішнього ринку. Окрім цього, надання податкових пільг малим і середнім підприємствам підвищить їх кредитоспроможність та призведе до зниження ризиковості банківського кредитування малого і середнього бізнесу.

Важливу роль і нішу на ринку кредитування малого і середнього бізнесу повинен зайняти новостворений Банк Розвитку, основною діяльністю якого буде кредитування реального сектору. Проте з метою зниження ризиків функціонування даного банку та забезпечення ефективної його діяльності держава повинна мати частку у статутному

капіталі 50%, також необхідно розробити механізм отримання банком пільгових довгострокових кредитів рефінансування.

Задля підвищення ресурсозабезпеченості вітчизняних банків, удосконалення управління ліквідністю банківської системи та ефективного управління внутрішнім державним боргом необхідним є пришвидшення розвитку українського фондового ринку.

Що ж стосується ризику негативного впливу на економіку значної зміни (надмірного зростання, потім різкого витрачання) залишків коштів на рахунках Уряду в Національному банку, то його можна мінімізувати кількома шляхами. По-перше, можна спрямувати частину коштів до державного резервного фонду. Наприклад, формування державних запасів зерна та пального не тільки зменшить інфляційний тиск витрачання накопичених на рахунках Уряду в Національному банку коштів, а й дасть можливість державі отримати ринковий інструмент впливу на співвідношення попиту та пропозиції на ринках зерна і паливо-мастильних матеріалів та ціни на них.

Оскільки саме для цих товарів характерні різкі коливання кон'юнктури та цін, що значно впливає на індекс споживчих цін, такий механізм дозволив би значно підвищити вплив Уряду на цінові процеси, причому ринковими методами. При цьому з метою уникнення інфляційного тиску збільшення споживчого попиту (державного, через витрати бюджетних установ та організацій чи приватного, через збільшення заробітної плати, соціальних виплат та інших трансфертів населенню) має відповідати можливостям пропозиції, для регулювання якої знову ж таки може стати у пригоді державний резервний фонд. По-друге, можна передбачити в Законі про бюджет норму щодо можливості неповного витрачання залишків коштів на рахунках Уряду в Національному банку в поточному році, а перенесення частини їх на наступний рік (наприклад, шляхом перенесення невитрачених на кінець року сум асигнувань на наступний рік замість їх перерахування до бюджету, що мало б зменшити стимули для головних розпорядників бюджетних коштів до раптового витрачання всіх виділених асигнувань наприкінці року, як це традиційно відбувається). У цьому випадку при наявності чіткого плану дій та достовірного прогнозу зміни залишків коштів на рахунках Уряду в Національному банку дефіцит ліквідності, що потенційно може виникнути через зростання залишків, буде передбачуваним та легко може бути погашений традиційними інструментами Національного банку.

Цікавим у плані вирішення цієї проблеми є досвід Словаччини. Він показує, що вплив цього чинника було нівельовано шляхом переведення з Національного банку Словаччини рахунків Міністерства фінансів в управління спеціальної Агенції. Ця Агенція є державною небанківською установою, яка зобов'язалася якісніше і за більшу плату управляти бюджетними коштами. Нині Міністерство фінансів Словаччини може розміщувати не більше 2 млрд. крон у центральному банку на безпроцентному рахунку, проте не використовує цю можливість через комерційну недоцільність.

Важливе місце в напрямку зміцнення координації дій Уряду та НБУ займає проведення спільної інформаційної політики, яка повинна бути спрямована на формування позитивних очікувань у колах бізнесу і населення та зменшувати можливість виникнення паніки в суспільстві, спричиненої негативним інформаційним фоном щодо тенденцій економічного розвитку.

На нашу думку, Національному банку та Уряду потрібно розробити відповідну стратегію інформаційної політики на випадок кризових ситуацій для блокування «чорного PR» у ЗМІ, а також для спростування необґрунтованих популістських заяв політичного бомонду України.

Основою антикризової інформаційної політики НБУ і Уряду повинна бути організація спільних прес-конференцій з оприлюдненням плану заходів, спрямованих на подолання кризи, підтвердженням на реальних фактах стабільності банківської системи України, прогнозуванням курсу гривні на коротку перспективу з висвітленням засобів його підтримки на зазначеному рівні, коментарями та роз'ясненнями недостовірних і панічних чуток, статей та повідомлень, які публікуються у вітчизняній пресі. Такі конференції дадуть змогу знизити детальваційні очікування в суспільстві і, відповідно, стабілізувати курс гривні як одного з головних джерел нестабільності фінансового ринку держави, а спростування неправдивих чуток призведе до зменшення паніки в суспільстві та підвищення довіри населення до національної валюти, монетарної та фіскальної влади.

Доцільними також є регулярні виступи та регулярні публікації представників територіальних управлінь Національного банку України спільно з представниками обласних державних адміністрацій у місцевих засобах інформації на тему роз'яснення податкового кодексу, умов і порядку реєстрації підприємств малого бізнесу, інфляційних тенденцій, умов отримання кредиту та розміщення депозитів, перспектив розвитку вітчизняної економіки і т. д., що дасть змогу сформувати позитивні очікування бізнесу і населення від фіскальної та монетарної влади і тим самим запобігти ажіотажному попиту на товарних і фінансових ринках.

Окрім цього, представники Служби безпеки України повинні здійснювати моніторинг та цензуру інтерв'ю, заяв, різного роду повідомлень («чорного PR»), які містять негативну інформацію, спрямовану на дестабілізацію економічної ситуації, підрив іміджу Національного банку, Уряду тощо.

Верховній Раді України варто розглянути можливість прийняття відповідного нормативно-правового акта про кримінальну та адміністративну відповідальність за поширення інформації, що шкодить національним інтересам України.

Проведення антикризової інформаційної політики повинно бути чітко спланованим і узгодженим між всіма гілками влади в Україні, що сприятиме підвищенню її дієвості.

Важливим напрямком координації дій Уряду та НБУ є робота з виявлення та мінімізації системних ризиків, яка повинна ґрунтуватися на системі макропруденційного нагляду. Безперечно, задля недопущення розпорошеності функцій та повноважень монетарної і фіскальної влади функції макропруденційного нагляду повинні бути покладені на Національний банк України. Завданням макропруденційного нагляду повинен стати аналіз низки обставин, які складно піддаються кількісному виміру, – структура фінансової системи і ринків, відповідність регуляторної практики світовим стандартам, зокрема в частині класифікації кредитів, якість нагляду за фінансовими інститутами, законодавча база, процес лібералізації і дерегуляції. Аналіз якісних показників має відбуватися паралельно із аналізом кількісних, що дозволить врахувати

інституційні фактори поведінки фінансових ринків. Роль Уряду повинна зводитися до контролю за діяльністю підприємств, збору детальної статистичної інформації про функціонування тієї чи іншої галузі економіки та своєчасної передачі цих даних Національному банку України. В разі виявлення загроз економічній стабільності України Уряд і НБУ повинні вжити негайних заходів щодо їх мінімізації. З погляду на це актуальним є питання розробки плану швидкого реагування монетарної і фінансової влади на прояви кризових явищ в економіці.

Ефективність координації фінансової та монетарної політики залежатиме також від збереження високого рівня незалежності Національного банку України та узгодженості дій структурних одиниць Уряду і НБУ, де доцільно було б прописати вимоги до незалежності НБУ не тільки від Уряду, Президента та Верховної Ради як гілок влади загалом, а від конкретних персоналій.

Також у цьому напрямку важливим є характер переговорів між Урядом і НБУ, що повинні ґрунтуватися на корпоративній етиці та толерантності, регулярному проведенні (щомісяця) нарад та консультацій із залученням провідних фахівців з економіки та банківської справи, які повинні складати своєрідний «мозковий центр».

Варто звернути увагу і на досвід розвинутих країн, де співпраця між Урядом та центральним банком досить часто відбувається у спосіб дотримання погоджених правил фінансової та валютної політики, що автоматично гарантує несуперечливість їх дій і мінімізує потребу в регулярних нарадах. Наприклад, запроваджується так зване фінансове правило, що обмежує розмір бюджетного дефіциту і тому є важливим інституційним засобом гарантування незалежного центрального банку. Останній опікується лише виконанням поставлених інфляційних орієнтирів і курсових змін, що є запорукою забезпечення сталого обсягу бюджетних надходжень і видатків.

Застосування перелічених вище заходів зміцнення координації монетарної та фінансової політики може виступати одним із варіантів підвищення ефективності макроекономічної політики. Проте задля забезпеченості дієвості запропонованих заходів потрібно досягнути стабільності у проведенні монетарної і фінансової політики, оскільки нестабільність однієї політики автоматично призводить до нестабільності іншої, а це, в свою чергу, виливається в недовіру до Уряду і НБУ з боку бізнесу та населення.

Таким чином, високий ступінь координації монетарної і фінансової політики, а також стабільність їх проведення стане запорукою економічного зростання України.

Розділ 6. Прикінцеві положення

Розроблені колективом кафедри банківської справи Тернопільського національного економічного університету методичні рекомендації щодо грошово-кредитного регулювання в Україні можуть бути використані у своїй роботі Національним банком України та Кабінетом Міністрів у контексті розробки заходів та здійснення дій щодо подолання кризових явищ в економіці та забезпечення поступального економічного розвитку нашої країни.

Наукове видання

О. В. ДЗЮБЛЮКА

**ГРОШОВО-КРЕДИТНЕ РЕГУЛЮВАННЯ
У МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНОЇ
СТАБІЛІЗАЦІЇ І ЕФЕКТИВНОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ
БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ**

Монографія

Редактор: **Інна Буняк**
Комп'ютерна верстка: **Ольги Слимак**
Дизайн обкладинки: **Марії Одобецької**

Підписано до друку 23.06 2014 р.
Формат 60x84 ¹/₁₆. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублюванні.
Умов. друк. арк. 31. Облік.-вид. арк. 38,9
Зам. № М 005-14. Тираж 300 прим.

Видавець та виготовлювач
Тернопільський національний економічний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46004

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 3467 від 23.04.2009 р.*

Видавничо-поліграфічний центр «Економічна думка ТНЕУ»
вул. Львівська, 3, м. Тернопіль, 46004
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@tneu.edu.ua